

BIBLIOTECA NAZIONALE
6
2 H
29
VITTORIO EMANUELE

N Auroux fec

IOANNIS DE BVSSIERES BELLIIOCENSIS, è Societate IESV,

HISTORIA FRANCICA:

PARS TERTIA,

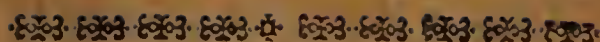
A LVDOVICO XI. ad CAROLVM IX.

LVGDVNI,
Sumpt. GVILL. BARBIER, IOAN. GIRIN, & FRANC. COMBA, via Mercatoria, sub signo Prudentiæ.

M. DC. LXI.
CVM PRIVILEGIIS.

Series Regum Franciæ.

HISTORIÆ FRANCICÆ,

LIBER DECIMVS TERTIVS.

EXPEDITVM Carolum externo bello domesticæ turbæ implicuerunt. Et primùm duo Quæstores in quæstionem vocati: Alter Xantonus summus ærarij Præfectus, ob peculatum ad furcas damnatus, supplicium præsenti redemit pecunia, centum viginti millibus nummûm persolutis; peruerso iudicio; quid enim reus tam leui pœna afficeretur, vel tam graui innocens? Alter Iacobus Cor priuatus Regis Quæstor, molestiùs supplicium luit. Ille ortu Bituricensis, sagaci & fœlici industria immensas opes collegerat, à Rege in Quæstorem lectus difficillimis regni temporibus, vt Regem sua iuuaret pecunia, potius Regiam quàm vt dispenderet; In inuidiam propter diuitias vocatus, de nouo crimine postulatur, quod prohibitarum rerum institor Sultano Ægyptio nitratum puluerem & igniarias machinas vendidisset; quod seruum

CAROLVS VII.

I.

Xanton Quæstor pœna affectus.

Iacques Cœur.

CAROLVS VII.

Christianum fugitiuum à barbaris, ad eosdem remisisset; addebatur appendix peculatus crimen; easque ob causas Pictauij in carcerem trusus, in eum sententiâ iudicum damnatur perpetuum, facultatibus fisco addictis, quæ procellam tam atrocem adduxerant. Nicolaus Pontifex, cui Iacobus notissimus erat, pro salute eius & libertate precatus, vtramque perfecit: nec ipse liber suæ fœlicitati, aut industriæ defuit. Nam in Cyprum profectus, & instituta mercatura, cuius callebat artem eximiè, breui pecuniam plurimam cumulauit, & noua dignitate primam ignominiam extinguente, Christianum exercitum à Pontifice dictus Imperator duxit in Saracenos, & egregiam nauauit operam. Iacobus eius filius ad Infulas Bituricenses promotus est; tanto munere piè, liberaliter, & religiosè perfunctus. Verùm ea Regi leuior cura; Delphini mores longè grauiori molestiæ erant. Porro Armaniacus Comes de Delphino cogitationem aliquantisper amouit. Ille bello Aquitanico re præclarè gesta, & de Carolo haud dubiè perbenè meritus, gratiam & beneficia in flagitia noua detorquebat; primam supremi dominij amentiam instaurans, ius Regium in Ecclesiæ beneficia vsurpabat, dixerátque Præsulem Augustæ Ausciorum, eo quem Rex designauerat repudiato; præterea ingenti proborum offensione sororem habebat pro coniuge, legésque naturæ turpissimè violabat. Ideò læsæ maiestatis tam diuinæ quàm humanæ reus, & Pontifice apud Regem de incestu nefario expostulante, postquam admonitiones amicas contempsit, illicò gemino exercitu imparatus obruitur; quorum alter per Rutenos; alter per ipsos Armaniacos penetrans, ditionem subigit, & dictum à Rege Præsulem imponit Ausciis. Comes in Aragoniam profugus, imminenti periculo caput eripit. Tum

Armaniacus pulsus.

Auch.

ad Delphinum curas & animum Rex prorsus intendit. Is antequam bellum in Anglos reperetetur, à Rege erat iussus in mensès quatuor aulâ abesse. Causa variè scribitur; vel quod Agneti colaphum impegisset; vel quod Chabanio necem cuiusdam Aulici imperasset, quam recusasset is vt ignauum facinus exequi: sanè cùm è patris cubiculo nudo capite, iráque feruidus prodiret, minatus est, per suum illud denudatum caput, vlturum se iniuriam in eos à quibus de suis laribus pelleretur, & continuò in Delphinatum secessit. Mox Anglico bello inflammato, adeò cum patre consilia non communicauit, vt cum Duce Sabaudiæ ipsi perinfenso fœdus arctius strinxerit, desponsâ etiam Carolâ illius filiâ; ducebatque exercitum in Sabaudiam Carolus, iamque ad Forisienses peruenerat, cum intercedente Etoteuilla Cardinalâ, Sabaudus in gratiam admissus est, & copiæ in Aquitaniam rebellantem missæ. Bello patrato non cessabat Delphinus molestiam patri multam facessere, aulam, Regiámque familiam arcanis consiliis conturbando; vt Rex in suspiciones longe pronior, iam fidem haberet nemini, sibíque in momenta vel venenum præbitum, vel illatum veneficium crederet. Duo nuper in suspicionem, atque adeò in pœnam vocati, quasi Regis animum allicere philtris contendissent; Otho Castellanus, Florentiæ natus, qui mancipatus est carceri perpetuò; & Guillelmus Gouferius cubiculo Regio Præfectus, qui aula pulsus est. Accesserunt querelæ, postulantium Delphini iniurias, à quo immoderatis tributis premebantur. Eas ob causas Rex iræ impotens, Antonium Chabannium, Dammartini Comitem, iubet ad Delphinum ire, eúmque perducere ad se, quâ viquâ gratia. Delphinus ea de re à Montalbano admonitus, pridie quam adueniret Chabannius, fi-

CAROLVS VII.

Delphinus ad Burgundū fugit.

De Chabanes.

CAROLVS VII. mulans venationem, & venatoribus in designatum locum præmissis, ipse opposita via paucis stipantibus in Comitatum Burgundiæ quam ocyssimè fugit, persequenti Cabannio vix elapsus. Præmissi extemplò à Burgundo Proceres, eum in Flandriam deduxerunt, ab ipso mox Duce perhonorificè exceptum. At Rex indignatus prædam effugisse, misso nuntio contumacem filium à Burgundo reposcit, qui se cùm excusaret, ad ciuile bellum res vergebat, nisi Carolus prudentia vindictam temperans, maluisset inultam filij contumaciam, quàm nouo atque difficili bello, regnum cui esset pater inuoluere. Etenim ceu futuri præsagus Burgundum monuit, quòd canem aleret, qui vultum ipsi aliquando laniaret; siue vt ab aliis scribitur, quòd vulpem pasceret, voraturam olim ipsius gallinas: & Delphini indoles impleuit vaticinium. Interea agebat Genepi, quam villam ipsi Burgundus tradiderat; nec se eò mouit, donec pater è vitâ excessit; mutuis offensionibus per absentiam auctis, & naturam, Aulicorum arte offocante; quorum intererat dissensiones ali perpetuas.

Anno 1456.

II. At Regis animum nouus terror, noua iniuria implicabant. Dux Alensonius ob proditionem cum Anglo initam accusatus, & dignitate personæ, & sceleris grauitate percellebat omnium mentes. Ille Par Franciæ, atque è regio sanguine, multis in Anglos insignis facinoribus, cum Parisios ad Regem venisset, solemni Christi Corporis festo, à Dunense apprehensus est, & in custodiam datus. Continuò crimina obiiciuntur; quod filio suo, Ducis Eboracensis filiæ nuptias comparasset, cum eo arcana iniuisset consilia, imò cum Rege, quem in Normanniam euocaret, pollicitus suas opes, vrbes atque potentiam adiuncturum. Et hæc quidem palam; at Regis odium diuturno igne in eum flagrabat;

Alensonius, proditionis damnatur.

bat; iam olim Alensonius in Delphinum propensior, quem & de sacro fonte susceperat, & defensione perpetua apud Regem in Aulicos tuebatur, Regis animum exacerbauerat; & putabatur consiliorum Delphini vel author vel particeps. Excitabatur præterea memoria Pragueriæ, & petulantis responsi, quo is Regem perculerat. Id causæ adscribebant plures, crimen prætextui. Verùm probationes plenæ in speciem erant atque manifestæ, eius litteræ ad Regem Angliæ, & Eboracensem; tum Regis responsa, sigillo munita; ad hoc multi testes, qui coarguebant negantem. Ille ad calumniam ficta hæc omnia reponebat; testes falsos, & mendaces, confictas litteras & adulteratas; vt Pares Franciæ Vindocinum conuocati, ad rem iudicandam, dubij hærerent, nec quid pronuntiandum foret dignoscerent. Cùm reus repente, vel conscientia scelerum, vel spe Regis placandi, vltrò fatetur collatum crimen, & ad mortem damnatur à paribus, bonis fisco adscriptis: At Rex mortis pœnam in carcerem perpetuum commutauit, vel parcente clementia vel vltione contenta; damnatúmque Lochias Duci iussit operiturum, donec Delphinus regno inuehatur. Interea Regi nec tranquillus animus erat, nec decesserant suspiciones conceptæ; sibi omnia infensa atque contraria cogitatione fingebat; filium inimicum, positas vitæ insidias, toxicum præbitum, tentata veneficia, nihil non tristi mentem agitante. Mœrorem & dolorem auxit, tum Delphini contemptus, qui Patre inuito Carolam Sabaudi filiam ante desponsam in coniugem duxit, tum à Duce Burgundo illata contumelia; qui in solemni conuentu Procerum ad celebritatem velleris aurei, Alensonium palam innocentem pronuntiauit, iniquè & per calumniam crimen impositum, admisitque Vicarium Equitem eius

CAROLVS VII.

Anno 1458.

Regis morbus, & mors.

CAROLVS VII. *Mehũ.* loco. Quas ob res, increſcente angore febri lenta corripitur Magduni, quod tenue eſt in Biturigibus oppidum; moxque ſuſpicionibus recrudeſcentibus, cùm etiam prætorianæ cohortis centurio, cui fidebat plurimùm, ſe quidpiam de veneno ſubodoratum referret; non dubius quin toxicum ſibi comparatum eſſet, ſtatuit ab alimento omni abſtinere, egítque octiduum, nullo cibo, ne iuſculo quidem ſumpto. Tandem medicis, & Confeſſario inſtantibus, vt quid cibi caperet, nullum venenum præſentius eſſe quàm abſtinentiam, iam confici mortem metu mortis, ipsúmque ſuæ mortis reum grauiter in diuinas atq; humanas leges delinquere; ægrè perſuaſus alimenta ſibi præberi patitur. Verùm induratis atque occluſis diuturna inædia faucibus, nihil prorſus haurire valuit; ideo ſe ad mortem Chriſtianè obeundam comparat, exceptíſque

Anno 1461. piè Sacramentis, animam tranquillius egit quàm vixerat; vitæ anno quinquageſimo nono; peremptor innoxius, & ſpecimem ingens noſtræ miſeriæ; Rex ómnium potens, in tanta copia fame abſumptus. Continuò domeſtici cum Aulicorum turba defluxerunt, partim ad Delphinum, partim ad priuatas ædes feſtinantes. Vnus Taneguyus Caſtellius, prioris illius quem celebrauimus nepos, grato in Principem ſuum animo, curauit mortui funus, & impendit de ſuo quinquaginta librarum millia ſpe nulla reſtitutionis; tum amicitiæ poſtquam fecit ſatis, gnarus hoc facto quàm parum placuiſſet Delphino, ſeceſſit in Britanniam. Ita Carolus è viuis raptus eſt, ſuis vitiis clarus atque virtutibus: nam ab prima ætate in alienum ductum procliuior, ſe mancipabat nimiùm Aulicis, ac plerumque res publicas in diſcrimen graue immiſit, alienâ pertinaciâ & temeritate; tum deinde Agneti, cæteríſque mulierculis addixit animum, vt vix vnquam planè ſui imperij

perij compos, ab infirmissimis tum ætate tum sexu regi se passus sit. Attamen plura istos nævuos expungunt morum mira suauitas, & indefessa clementia; sincera pietas & religionis cultus ingenuus, fortitudo & generositas militaris, amor in populum, Disciplinæ castrensis cura & studium, illibata integritas, & definita æquo ambitio. Quid, quod delectus diuino consilio ad eas res perficiendas, quæ humanum consilium, imò spem superent, non modo calamitates auertit a Francia, sed Anglis expulsis, in eum gloriæ euexit apicem, quem per Carolum magnum adepta non erat; & puto eum plurimi facere æquum est, quem tanti Deus fecit, cuique seruandæ nobilissimæ gentis prouinciam dedit. Cætera vitia humanitati indulgenda, quando humanum nihil ab nævuo integrum; nam quod filium tam diuersum nactus est, id Augusti votum qui Tiberium successorem optauerat; sanè in Maria coniuge, plus quàm Liuiam habuit: Christianissimis virtutibus ornatissimam fœminam, quæ mariti aduersa, pietate, studio, & liberalitate mutauit in prospera; ipsaque prospera, sibi vni aduersa, tam patienter & æquo animo tulit, vt laudes muliebres omnes impleuerit; magno posteritatis specimine, quantæ virtutis sit capax fœmina. Nec in Caroli exitu prætermittendus Arturus Comestabilis; qui anno antè tertio vita excesserat; Iam Britanniæ Dux, Petro nepote sine liberis mortuo, & ipse efficax reparatæ Franciæ instrumentum; tantumque amauit gloriæ suæ sementem, vt sæpius rogatus a Britonibus abdicare se dignitate quam inferiorem ducatu censerent; responderit, tanti sibi esse dignitatem illam quanti Ducatum; illam virtutis, eum originis præmium esse; nec chariorem honorem qui profectus a maioribus sit, quàm qui paratus suo labore, & ærumnis redemptus. Sic obiit vtra-

Carolvs VII.

Maria Regina

Comestabilis.

que dignitate clarus; peruenítque Britannia ad Franciscum Richardi fratris filium; & Dignitas Comestabilis Carolo Cænomanorum comiti data est.

LVDOVICVS XI. REX. III. Repetitis nuntiis Ludouicus Caroli Patris mortem accepit; vestémque lugubrem vno manè indutus, statim visus est albo coccineóque splendere, lætitiam ex regno nato longè multúmque maiorem, quàm ex patre mortuo dolorem testatus. Continuò ad capessendum imperium se accinxit, & comitante Philippo Burgundo, cum quatuor equitum millibus, Rhemos festinauit, & cœtu frequenti Procerum inauguratus est. Post regias epulas, consurrexit Burgundiæ Dux, & ad Regis genua prouolutus, orationem habet sui animi indicem, & dignissimam Principe Christiano. *Postquam sibi ipse gratulatus est pro impletis votis, quod Regem in patrum solio considentem spectaret; vnum dicit se orare beneficium, vt Rex illatas in Delphinum iniurias indulgeret, obliteraret prauè in se gesta, & meminisset tam augusti Principis clementiam esse; Franciæ Regem supra omnem æqualitatem, imò supra omne fastigium euehi; vlcisci iniurias esse æqualium aut inferiorum: at eum quem potestas tanto interuallo, supra omnes extulerit, vnâ clememtiâ posse attolli, quando vltioni miscetur infirmitas, & qui vindicat se, parem se fatetur. Tum adiungebat patientis Christi memoriam, sacrosancta vulnera, indultam de summa cruce solemnem veniam, vt ad quem proprius potestate accederet, eum virtute maximè regia æmularetur.* Ad ea cum reponeret Ludouicus se septem exceptis, indulgere omnibus; Dux sicuti erat nitens genibus palmisque coniunctis, verbis conceptis clientelam iurauit; eo animi affectu, vt sinceritas optimæ mentis vultu atque oculis palam eluceret. Rex deinde Parisios venit,

Burgundi Ducis oratio.

Ludouicus omnia immutat.

nit, comitante Burgundiæ Duce atque effusa exceptus lætitia, nondum sensu gaudij refrigescente, specimem sui illicò præbuit, repentinis mutationibus regimen auspicans. Ab legum ministris facto initio, sigilla iuuenali vrsino adempta Petro Moruillerio tradidit; ex singulis Magistratuum curiis, Parlamenti, Rationum, & supplicum Libellorum, Senatores grauissimos & probatissimos abrogat; ex prouincijs Senatores grauissimos & probatissimos abrogat; ex prouincijs Senescallos & gubernatores amouet, substitutis in eorum locum, qui sibi fauissent, quique molestiæ plurimum patri intulissent. Beulius dignitate Admirali deiicitur, & Lescunus Armaniaci spurius subrogatur, adiuncto etiam munere marescalli. Dux Alensonius carcere mittitur, quodque offensioni omnibus fuit, Adamus Fumæus liber ire iussus est, datus in carcerem, ob veneni suspicionem Carolo præbiti. Comes Armaniacus receptus in gratiam & ditioni suæ restitutus: Chabannius proxime ad ignominiosam mortem adactus est; cùm supplex ad Regis genua accidisset, veniamque posceret facti innoxij, quodque imperium Regis excusaret, pepercit quidem Ludouicus in speciem; sed nouo crimine inducto per calumniam, curauit à Parlamento damnari, mortique proximum custodiendum in Bastillam misit, præterea Ioannem Dunensem comitem, & Loheacum Marescallum dignitate & militia pro beneficijs tantis exauctorat vni rei studens atque incūbens, vt quæcumque Pater constituisset optimè & composuisset, ea ipse rescinderet, atque reuelleret. Tum Carolo fratri vnico Bituriges in patrimoniū assignauit; mediterraneam ditionem, prouinciis regis circunclusam; ne quid commercij cum externis Principibus iuueni foret. Mox humanissimis verbis abeunti Burgundiæ Duci vale dicens, Ambosiam ad inv-

LVDOVICVS.

Lescū.

fendam matrem ſe contulit. Regno impoſitus florentiſſimo & tranquilliſſimo, annos ipſe natus triginta nouem; ne quid malorum quæ conſequuta ſunt, vel imprudenti adoleſcentiæ, vel calamitati temporum adſcriberetur.

LVDOVICVS XI.

IV. *Perpinianum a Rege emptũ.*

Ea inter noui regni primordia Perpinianum & Ruſcinonẽſes Regi acceſſerunt: cuius rei quoniam magni momenti in poſteris fuit, cauſa paulò diligentius eſt detegenda. Ioannes ſecundus Aragoniæ Rex Blancam Caroli tertij Nauarræ Regis vnicam filiam vxorem duxit; eo pacto vt ſi Ioannes coniugi ſuperſtes foret, quandiu viueret adminiſtraret Nauarrã. Blancâ præmortuâ non maritus modò ſupererat, ſed ex eo ſuſceptus filius Carolus, princeps Vianæ dictus, egregiæ ſpei adoleſcens, viceſimo iam ætatis anno, vtriuſque regni tum Aragoniæ, tum Nauarræ hæres deſignatus. Verùm ſecundo Ioannis matrimonio, conturbatæ ſpes iuuenis, diſtracta Regis familia, & vniuerſum regnum, ſus deque verſum eſt. Is ducit Ioannam Friderici Henrici Caſtellæ Admiralij filiam, quæ concepto nouercali odio in priuignum, patrem à filio, & à parente filium abalienauit. Diſcordiam ſtatim bellum excepit, maximè poſtquam Ioannæ Ferdinandus natus eſt (& hic Ferdinandus Hiſpanicæ Monarchiæ conditor, quem Annales Francici tam ſæpè appellant) & Henrico Caſtellæ Rege propugnante filium, pugna conſerta eſt, qua victus & captus filius; verum liberatus, cùm nouis rebus ſtuderet, dolo & crimine nouercæ, propinato veneno à medico, paucis diebus extinctus eſt. Tunc indignitate facinoris Nauarri & Catalauni iunctis viribus in Regem conſpirant, Reginámque in vltionem & pœnam repetunt; Henrico Caſtellano ſuppetias veniente. Rex in ijs difficultatibus Ludouicum appellat, venditque trecentis aureorum millibus

libus Ruſcinonenſem comitatum cum Ceretana regione; contractu quem Franci abſolutum dicunt, pigneratitium Hiſpani, pretiúmque partim numeratum, ſcribendo militi partim impenſum; & ſcripti Equites cataphracti bis mille, qui ductore Nemurſio in Catalauniam penetrant. Ioannam nouercam, & filium Ferdinandum Catalauni Gerundæ incluſos obſederant, & expugnato iam oppido in campanariam templi turrim confugientem vtrumque breuiſſimo ſpatio profligabant, vltioni regio ſanguine litaturi; cùm opportunè Franci conſpecti, adiunctis Aragonenſium copijs Reginam ſoluunt periculo Catalaunis ad augendas vires recedentibus verſus Barcinonem. Ii poſtmodum Caſtellanis copijs freti, atque inſtaurato exercitu, inſtruunt pugnam, quam detrectant Franci, excuſantes *antiquiſſimum fœdus & amicitiam cum Caſtellanis contractam; iuratam a patribus ſocietatem ſanctiſſimam, Reges inter vtriuſque gentis, ipſam inter gentem, & ſingula diuerſi populi capita, ſe in eos qui fratrum loco eſſent ſine flagitio pugnare non poſſe; optabilius longè ſi pacem componant; & diuturna diſſidia concordiâ extinguant.* Sic mitigatis tantiſper animis, Ludouicus tam enixè contendit, vt Reges Caſtellæ & Aragoniæ, in ipſum vti arbitrum pro controuerſia dirimenda aſſenſerint, polliciti eum ſe ad Franciæ limites conuenturos. Qua de cauſa Rex Baionam ſe contulit, & Regibus per legatos conuenientibus, ipſorum aſſenſu ſententiam dicit, vt Caſtellanus e Catalaunia militem omnem educeret, nihil ſibi in Aragoniam arrogaret; ipſi Aragonius pro belli ſumptibus ingentem auri ſummam rependeret, traderétque Eſtellam Nauarræ vrbem poſſidendam. Ea ſententia moleſta pluribus, vni Caſtellæ Regi acceptior fuit, qui ditatus pecunia; honeſtè ab difficili bello abſcede-

LVDOVICVS XI.

Nemours.

Rex arbiter Regum.

—— bat. Arogonio iniucunda fuit, quando nec ideo cessarunt armis Catalauni, & ipse Ruscinonensi agro orbatus, ingentem pecuniam Castellano pendebat, sanè diuturnum bellum in visceribus aluit, Catalaunis confugientibus, primùm ad Petrum Portugalliæ Regem, dein ad Renatum Regem Sciciliæ; eiusque filius Ioannes Calabriæ Dux, bis victor in Catalaunia Aragonios fregit, donec morte raptus Catalaunorum spes sepulchro intulit. Contra Castellæ Rex, vt gratum animum testaretur, colloqui postulat cum Ludouico, locusque designatus castrum Vrtebia, citra Vedasum, flumen, Fontarabiam inter & fanum Ioannis; tum vt Reges colloquuti coram beneuolentiam arctius necterent, tum vt sanctissimum fœdus instaurarent. Die dicta Henricus Vedasum traiicit, Regémque conuenit; erat Castellano splendidus comitatus, Alcantaræ magister, Prior Hospitalarius, Villæuæ marchio, atque Episcopi plures: sed præ cæteris Bertrandus Ledesmiæ Comes refulgebat, aurea veste adamantibus collucente; & ipse amnem traiecerat cymba ad splendorem picta & ornata, sericis velis auro collustratis. Contra Ludouico omnia infra modestiam erant, aspernabilis cultus, vestisque humilis, tum panno tum forma; adeò adstricta, cohærensque membris, vt materiæ parcitum crederetur; galericulus capiti impositum, cum assuta virginis icone plumbea. Nec decentior Proceribus vestis, qui se ad Principis cultum conformabant, nitore ac splendore gentis prorsus abiecto: ij Dux Borbonius, Fuxius Comes cum filio, Admiralius, & Turonensis Antistes. Post vnum alterúmue diem, statim in contemptum res tota desiit, mox in scommata, & mutuos sannas; Hispani Regem ipsosque Francos habebant ludibrio, quod nullo ornatu, nulla dignitate, auaritiam tantùm infimásque sordes

LVDOVICVS XI.

Bidasso

De Ledesme.

Anno 1463.

des

des in conspectum darent; Francis Rex Hispanus contemptui erat, quod ipse fœdo vultu deformior, & absurda staturâ corporis elegantem vestem deturparet; quod Regis tantùm idolum esset, atque simulacrum; tota potentiâ in Ledesmiæ Comitem traductâ; cuius & arrogantia vt cæterorum Procerum arguebatur, qui ornatu fastuosissimo sui Regis lucem extinguerent. Sic colloquium nullo fructu solutum est. Et verò in iis pompæ & magnificentiæ tribuendum est plurimùm; per quas vulgo illuditur, & sancitur illa Regum maiestas. Quanquam colloquia plerumque omittenda; nisi ij sint Principes quorum augeatur aspectu mutuo dignitas; quique ingenij solertiâ consiliíque prudentia, ea inter se concilient, quæ superabant Legatorum industriam. Ludouicus post solutum colloquium, Burdegalæ Magdalenam sororem Hungariæ Regi antè desponsam, Gastoni comitis Fuxensis filio, atque Regi Nauarræ futuro, matrimonio iunxit: ita regno in Hispaniam munito, regressus est Parisios.

LVDOVICVS. XI.

De Foix.

Regressum premebat solicitudo, qua arte Burgundum Picardiæ vrbibus spoliaret, nam Attrebatensi fœdere Ambianum, Sanquintinum, Perona, Abauilla, & aliquot aliæ Burgundo cesserant; redimendæ quidem pecunia; sed ipsa nulla in ærario erat, & ægrè Burgundus ad restituenda oppida assentiret. Rem nihilominus tentat, & paratâ per tributa pecuniâ (erant quadringenta aureorum millia) Burgundo restitutionem insinuat. Erat Philippus veteris probitatis, Croyis addictus, quorum consilio iam annis grauior incumbebat: ij iam ante à Ludouico dum agebat in Flandria conciliati, & in præmiorum spem luculentam erecti, suo Principi rem vetustam atque ex fœdere debitam persuadent atque mox data pecunia vrbes Regi cedunt;

V. *Picardia vrbes restituta.*

Croy.

cedunt;

LVDOVICVS XI. cedunt; qui toti Picardiæ Alnaium nepotem Croyi Proregem constituit. *Aulnoy.* Ea restitutio Carolesio comiti Burgundi filio permolesta fuit, quam cùm omni studio prohibere non posset, in Hollandiam secessit; multùm de Ludouico conquestus, quod fœderis partem sibi commodam impleret, quæ incommodà esset respueret. Accesserunt deinceps nouæ occasiones discordiæ Regem inter & Comitem, per quas præter indolem planè diuersam, in odium mutuum exarserunt, quod ne morte quidem sopitum est. *Discordia Regem inter & Carolesium.* Lubet autem eas recensere, ex quibus ingentes motus profluxerunt. Ludouicus Salarium vectigal instaurauerat volebátque id in ditione Burgundi institui; intentatam rem hactenus Dux negabat, miserátque ad Regem Chimæum, qui immunitatem popularibus suis exoraret. *Chimay* At Rex in Legato mittentis iniuriam cumulauit; nam inauditum præstolari ad fores diutius iussit, virum nobilem, magníque nominis, & præ impatientia cum ad ipsum prodeuntem conclaui iniussus accederet, ac legatione exposita, Ducem Dominum suum multa commendatione attolleret, interfatus Rex; *Quid*, inquit, *hominis est tuus ille Dux, an ex alio conflatus metallo, quàm cæteri regni mei Principes? Ita omninò Domine*, reponit Chimæus *nisi constaret ex Chalybe duriore, te non recepisset, texissétque à minis potentissimi Regis Patris tui, quem pertimesceret vniuersus orbis; quod nemo princeps in Europa tota ausus esset.* Quo responso Rex perculsus obticuit, penetrante in mentem responso, eò altius, quo dictum verius. Et alia Carolesium afficiebant priuatim. Duo capita ipsi infensissima, gratiâ Rex & beneuolentia promouebat; Ioannem Stampensem Comitẽ, Niuernensis filium, & Ioannem Croyium Porceani comitem. Stampensis erat deprehensus venenum propinans Carolesio patrueli

trucli suo, ob riualitatem; Croyius Philippum regens, Carolesio molestias plurimas facessebat: at eos Rex non modo asylo & amicitia iuuerat, sed etiam in Philippi aulam & gratiam inuito filio restituerat; eámque ob rem in Hollandiam secesserat Carolesius: in qua noua Regis pulsatur iniuriâ. Ad oram Hollandiæ appellit Rubem præus nothus, arcano Regis iussu; cúmque nomen & conditionem celaret, ductus ad Carolesium, in carcerem agitur; sparso rumore, eum à Rege missum, vt Carolesium vi an fraude captum ad Regem perduceret. Simul Philippus a filio admonitus, Hesdino vbi venturum Regem operiebatur, profugit; rumórque increbrescit, Regi mentem fuisse Burgundicam domum simul exscindere: id Dominicanus concionator è pulpito dicit; affirmátque Oliuerius Marchius Philippi domesticus. Rex famæ ignominia perculsus, Legatos ad Philippum mittit, Cancellarium Moruillerium, Narbonensem Antistitem, atque Eusium Comitem; habétque Moruillerius acerbam orationem in Ducem, & in Carolesium contumeliosam (nam is cum patre ob periculum commune in gratiam redierat, eiectis Croyo, & Stampensi) diem filio dicit vt Parlamento coram se sisteret; ipsum in Regem & Dominum suum conspirasse, quod pensio non solueretur ad diem; lacerauisse regiam famam; suspiciosum esse quâm nimium, idque certum consilij praui indicium. Tum ad Ducem versus, accusauit quod promisso defuisset, Hesdini Rege non expectato; mox reposcito Rubempræo, Dominicanum sibi, atque Marchium tradi postulauit, vt reos læsæ maiestatis. Dux interea ægrè Carolesij iram moderatus, respondet, Rubempræum dimissurum se, si deprehendatur a noxa integer; Marchium tradi haudquaquam debere, qui in comitatu Burgundiæ natus Regi non subesset

LVDOVICVS XI.

Rubempré.

Moruillerij legatio.

LVDOVICVS XI.

subesset; Dominicanum haud posse, sacris addictum, & mutantem hospitia. Quod spectaret ad filium, futurum ipsum imperatis regiis obsequentem, qui si suspicax foret, id à Lusitana matre accepisse; ipsum se nunquam fidem fefellisse, nisi fortè fœminis. Et mox adiunxit, cùm Moruillerius sæpius ipsum esse Regis subditum affirmaret; se multa possidere, à clientela Regis immunia; & per se vnum stetisse, quominus Rex foret. Tum filium vetitum dicere, ne quid vehementius bilis effunderet, in consequentem diem remisit. Quo Carolesius, vno genu in puluinum nixus, ad maiorem reuerentiam, modestè admodum perorauit; purgauit se d Rubempræi carcere, abiurauit omne consilium in Regem initum; se eius beneuolentiam plurimi facere, flocci pensiones; sibi ad largiendum suppetere, quandiu patri gratus & acceptus foret. Sic solutum colloquium, admirante Duce orantis modestiam, atque affirmante, se haud putasse tam prudentem habere filium. In digressu, Narbonensi Oratorum vltimo in aurem Carolesius dicit; *Regi multam salutem verbis meis nuntia, meminerit contumeliarum quas in me Cancellarius suo nomine protulit, nec annus effluet, quin ipsarum pœniteat.* Et is legationis effectus, mutuæ iniuriæ, maior animorum offensio, odiúmque acerbius; Moruillerij culpâ, qui asperrimis verbis iracundiam Regis vltra metas promouit.

VI. *Legatio ad Britanniæ Ducem*

Verùm Ludouicus quasi hæc Legatio euenisset præclarè, adornat alteram haud minoris operis, ad Franciscum Britanniæ Ducem. Erat ipsi animus Proceres cunctos opprimere; & quando præ cæteris Burgundus & Britannus eminebant, nondum Burgundo ad perniciem vt rebatur maturo, in Britannum se vertit. Parato exercitu, eundem Moruillerium ad Britannum mittit; quatuor acerba

admodùm postulatum. Ne sc Dei gratia Ducem inscriberet, ne auream monetam cuderet, tributa Britonibus nulla imponeret, néve vlla Beneficia conferret; si secus faxit, in præsentia bellum indici. Britannus Taneguij Castelli consilio vsus, cùm vim repellere vi non posset, molli lanâ fracturus impetum, simulato obsequio, moram trium mensium postulat; quo interuallo conuocata Comitia Regiis iussis assensum præbeant, maiórque accedat concessis authoritas. Ita tempestas ad tempus disiecta. Tum Britannus prouisurus in posterum Tanneguij Sagacitate, cum Carolesio cæterísque Proceribus fœdus clam contrahit. Missi in eam rem industrij homines, Franciscanorum, & cæterorum Monachorum veste, qua securi per vniuersam Franciam commeantes; sua cuíque damna atque pericula proponebant. *Quæ in Britannum tentata sunt, ea imminere Procerum singulis; Regi esse in animo Proceres omnes opprimere, omnémque potestatem præter suam extinguere; peti ab vno initium, vt deinceps ad singulos odium prorogetur; explorata omnibus iandudum indoles; suspicax, sæua, tyrannidem potius quam Regnum ambiens; infensa nobilibus virisque optimis, pessimo cuique, & vilissimo addicta; cui pro fide ambitio sit, pro iureiurando imperium, & pro religione cupiditas. Quemque sibi admonitioni esse atque documento, quantùm passus sit, interroget quisque priuatus iniurias, dolorem consulat, & ex præteritis futura colligat; postquam nulli aggeres, nulla repagula immoderatæ potentiæ erunt. Iam contractum cum Burgundo fœdus; nihil periculi coniurantibus, imò plurimùm iam securitatis; nihilque intutius quam à Rege stare.* Sic Proceres ad iurandum fœdus non difficulter impulsi, Ioannes Dux Borbonius, Alensonius, Calabriæ Dux, regiæ prosapiæ; Armaniacus, Nemursius,

LVDOVICVS XI. Anno 1464.

Coniuratio Procerum in Regem.

Nemursius, Comes Dunensis; Ludouicus Lucemburgius, Comes sancti Pauli Carolesio præ cæteris charus, Albretius, Chabannius è Bastilla elapsus, pluresque nobiles viri & matronæ, qui inter se ligulâ de zona pendente dignoscebantur. Britanno Carolesium tum ipse Rex iniuriis suis adiunxerat, tum Rommillæus Britanniæ Vicecancellarius, Normannus gente & sagacitate ingenij; qui ipsi adhærens fœdus sanciebat, & sigilla Procerum clam excipiebat. His constitutis accessit ad Philippum Borbonius ex sorore nepos, tantumque apud senem contendit, tacito adhuc fœdere, vt delectum agi in ditione sua permiserit, ne forte imparatus obrueretur à Rege. Etenim ille quidpiam subodoratus de fœdere, Turonibus conuentum indicit; rogatúsque sententiam Aurelianensis, cum aliquid Principibus donandum censeret, vir senio & rerum experientia venerandus, & Rege repellente adiungeret; *Senis consilium improbari Regi non debere, quod auus Carolus profectum à iuuene comprobasset*; Verbis tam asperis à Rege exceptus est, támque despicatus, vt dolore animi biduum intra extinctus sit; pietate & probitate morum insignis, quam apud Anglos diuturna custodia hauserat; aduersis plerumque bonam mentem spirantibus. Interea adsunt à Britanno legati, qui polliciti aureos montes, trimestre adhuc spatium impetrant, dum à Duce cuncta ad obsequium cōparantur. Verùm ij remigum instar, quò obuertunt terga nauigantes, clam Regis fratrem Biturigum Ducem aggressi, fugam persuadent, qua ad proximum Britannum se conferens, totius belli Ducem se gereret. Haud ægrè persuasus est adolescens, nullo apud Regem honore, authoritate nulla pro captiuo propemodùm circunductus, arcto patrimonio, & familiâ nullâ constitutâ. Itaque

Aurelianensis mors.

postquam

poſtquam receſſerunt Legati, Rexque ipſe ad Lemouices piæ peregrinationis cauſa profectus eſt, Dux Biturigum ſimulato venatu, deducente ipſo Leſcuno, cuius cuſtodiæ erat à Rege ſolicitè commiſſus, citatis equis ad Britannum euolat; continuóque, laruâ depoſitâ Principes arma corripiunt, literas in prouincias ſcribunt, Boníque publici ſe aſſertores nuncupant; vt purgato Regis conſilio, & ſubleuatis tributorum onere populis, regno prima dignitas reſtituerctur. Idque bellum Boni publici nomen adeptum eſt. Cæterùm Rex momento in tantas coniectus anguſtias, non ignarus quàm odioſus, & grauis populis ob tributa foret, neminémque Principem ſuarum partium haberet, præter duces Vindocinenſem, & Euſiū; arceſſit Borbonium Ducem, qui ſororem habebat in matrimonio, iuſſum ad ſe quingentos lancearios ducere. Ille profectionem excuſat, ſe cum cæteris boni publici cauſa fœderatum; iturum ad Regem, poſtquam regni morbos ſanauerit, querelíſque iuſtis fecerit ſatis. Nec in agendo cunctatus, Chabannio Comite, pecuniam publicam intercipit, Quæſtores regios ſpoliat, ſcriptíſque copiis vrbes firmat, exemplo cæteris præbito, ne metum aut pœnitudinem in conſilium vocarent. LVDOVICVS XI.

VII. *Bellum pro Bono publico.* Enim vero Rex bellum neceſſariò capeſſens, poſtquam fratrem blanditiis fruſtra tentauit, Renato Andegauenſi in ſuas partes traducto, ſe in Borbonium repentè conuertit; ratus infirmum adhuc atque abſtractum à cæteris opprimi poſſe, & futurum terrori ſociis, cùm pœna rebellionem exciperet. Eo conſilio mittit in Picardiam Ioachimum Roüantium Mareſcallum, qui Burgundum caueret; ipſe cum copiis in Aruernos contendit; nec ad Auaricum Biturigum hæret, vrbem occupante notho Borbonio; qua excluſus, Ducem Borbonium Riomi obſidet. *Roüant*

Eran t

LVDOVICVS XI.

Erant in exercitu viginti quatuor hominum millia, impárque Borbonius subibat discrimen; cùm Rex audito Carolesium aduentare Parisios, ne is primariæ vrbis compos foret, ac factionem Burgundicam rursum excitaret, agit cum Borbonio mitius, & sorori pro marito supplici aures præbens, pacem donat, coniuratis parcit, præmia assignat, versúsque Parisios celeritate magna iter capit. Iam ad vrbem aduenerat Carolesius; ductis cataphractis mille quadringentis, sagittariis decies mille; passimque exceptus in Picardiæ vrbibus, palàm Lauiaci vectigalium tabulas in foro vsserat; sale quantùm mercatori stabat diuendito; inclamans immunitatem, bonum publicum, atque onerum liberationem; Legatum se Biturigum Ducis appellans; captóque Dionysij fano, ad portas equitat. Roüantius arcere progredientem postquam non potuit, se in vrbem recipit, ciuésque nutantes spe ac milite erigit. Iam ciuitatem Vrsinus, cui sigilla restituta erant, adiuncto Balua Episcopo Ebroicensi, in studium Regis firmauerat; receptóque milite hostem excludebat. At Carolesius ne frustra tempus tereret, vltra progredi statuit, vt Britanno venienti adiungeret se, iunctísque copiis, Regem Lutetia arceret; qua mente capto Clodouæi fano, Sequanam ponte transit, & copias promouet ad montem Erycum; sancti Pauli Comite primum agmen ducente, ipso medium, postremum Burgundo spurio; agminum singulis loco diuerso metantibus. Ludouicus interea magnis itineribus prætergressus Britannum, eodem loci venerat, atque à pugna abhorrens, statuerat à via deflectere, & se Parisios in asylum recipere. Sic vterque Ducum alieni à prælio erant; Rex ne forte inter Carolesium & Britannum medius, numero inferior, nam peditũ partem machinásque dimiserat, haud

Montleheri.

Pugna ad mõtem Erycũ.

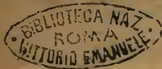
ægrè

ægrè vinceretur; præterea tantam molem hoſtium conſilio, potiùſquam armis diſiiciendam putabat. Caroleſius pariter, neſcius planè vbinam gentium Britannus ageret, nec militem ſuum tironem adhuc cum regiis veteranis audens committere, abſtinebat à pugna, donec Britanno ſeſe adiungeret. Attamen vnius hominis indignatio rem totam immiſcuit, & conſilia Principum in contrarium vertit; adeò euentus ſupra homines ſunt, quorum eſt deliberare quidem atque conſulere, ſed perficere Dei. Rex Brezeum Normanniæ Seneſcallum virum fortiſſimum, ſuſpicione perſtrictum, interrogauerat, num ſigillum coniuratis dediſſet, reſponderátque homo facetus, ſigillum quidem datum, ſed *corpus* & animum eſſe penes Regem; verùm indignatus fidem ſuam in ſuſpicionem vocari, amicis affirmat, ſe Regem & Caroleſium admoturum tam propè, vt vel inuiti pugnaturi forent Ita cùm agmen primum duceret, haud præmonito Rege, in hoſtem progreditur; & ſancti Pauli comitem, primámque aciem impetit. Caroleſius fratérque ſpurius audito dimicationem inſtitui, rapiuntur in pugnam, ſpurius primùm audacia, neceſſitate Caroleſius; Rex ſimiliter vniuerſas copias agit in prælium. Verùm eo modo quo incepta eſt pugna, eo perfecta eſt; tumultu & impetu ordinem & rationem prementibus. Caroleſij numero, diſciplina regij præpollebant; & aliquandiu pugna in incerto ſtetit; ſed poſtquam Caroleſij ædibus proximis flammas ſubiiciunt, & Franci afflati incendio, fumóque offuſi perturbatis ordinibus loco ſe mouent; Tunc per totam aciem tumultus confuſio & cædes graſſantur. Pars vicit altera, victa eſt altera; vt victore vtroque exercitu, vterque ſit victus. Caroleſius cornu dextrum pellit, & Brezæus inter primos cæditur fortiter prælians; at læuum à

LVDOVICVS XI.

Brezé.

Francis

LVDOVICVS XI.

Francis percellitur, & in fugam agitur. Vterque Ducum se egregium præstitit, & magno versatus in periculo est; Rex suorum in fronte dimicabat egregiè, sæpiúsque deploratam pugnam restituit; donec viribus animum deferentibus, defatigatione obrutus, à stipatoribus Scotis in proximum castrum delatus est, statímque rumor sparsus Regem cecidisse, pugnam ea parte profligat, fugientibus Francis, Carolo Andegauensi cum octingentis equitibus in fugam præeunte. Nec Carolesio fortitudo felicior fuit, fugientes insequutus, dum in castra se recipit; quædam Francorum turmæ restituto prælio in ipsum irruunt; atque ægerrimè ab iis Contæi operâ liberatus, in alterum agmen incurrit; acceptísque multis vulneribus, penè abducebatur, cùm adolescentis Parisiensis intercursu rursum eripitur; nec illi minus fama pe percerat, ipsiúsque cædem enuntiauerat; vnde terrore concepto, plerique ex suis fugam corripiunt; quorum principes Aplincurius, Aimerius, & Inchyus; Ita pugna vtrinque metu potius quàm armis pugnata est; singulis partibus cladem suam disseminantibus; & obseruat Comminæus, vnum ex Regiis Lusinianum vsque vno equi cursu perfugisse; alterúmque è Carolesiis vsque Quercetum vrbem Hannoniæ; adeò animos affectus perturbant, & quod semel insederit mentem, extra potentiam sui rapit. Nec per ipsam noctem tumultus desiit, cùm turmæ regressæ in hostem inciderent, mutuísque cædibus sese absumerent; quanquam sub noctem plures regij cæsi sunt, sparsis per agros Carolesiis, & regiis in castrum exceptis. Imo Carolesios agitabat timor, erátque vna ductorum sententia, vti abscederent, ne à victore Rege cum exortu lucis obruerentur; atque ignauè recedebant, nisi eos Contæi periti Ducis atque veterani forte consilium tenuisset,

Aplincour, Inchy. *Lusignan.* *Quesnoy.* Anno 1465. *Contay.*

tenuisset, & inuitos coegisset pernoctare in castris. Verum ex ea nocte mõtis Eryci castro egressus, Corbelium copias celeriter ducit, primoque mane Parisios venit; lætus admodum quod eam vrbem in potestate haberet, vnde belli mens, atque adeò vires sufficerentur. Cumque nuntiaretur Carolesium in campo prælij noctem exigere, victoriæ speciem elusit scommate; *vbinam*, inquit, *recumberet, qui nec vrbem nec tectum habet quo se recipiat.* Eáque fuit pugna ad montem Erycum, in qua victi omnes, nemo victor; nullibi sorte & alea regnante augustius, vt se victum senserit neuter; vterque victorem.

LADOVICVS XI.

VIII. *Fœderati Parisios obsidet.*

Nocte terribili solis ortu discussa, Postquam Carolesij profectionem Regis acceperunt, & Britannum cum copiis propè accedere; tunc audacia animis & fortitudo prima instaurari, pelli metus, & iactari immodicis verbis victoria. Ipse Carolesius ceu verè vicisset sibi adulatur, die toto hæret inter cadauera grato spectaculo pascit oculos animúmque implet, & inani successu ita immutatur, vt in posterum pugnax, iurgiosus, & ambitiosus, alieni consilij osor, tenax sui, vota votis gigantum instar accumulans; hoc vno prælio cæteras clades exceperit, per victoriam futilem strage multiplici, & morte ipsa grassante. At montem Erycum prætergressus, nec ausus castrum oppugnare, Stampas venit, excepítque Britannum Ducem, cum copiis veteranis, illustribúsque proceribus, Dunense, Chabannio, Loheacio, Beaulio, Calmontio, atque Ambosio; qui erant à Rege suis quique affecti iniuriis. Post mutuas salutationes, illicò patuit qui futurus esset exitus belli; nam animis malè concordibus, Carolesius & Britannus Regis fratrem in suam quisque mentem diducebant; & ipse iam belli tædium præferebat; adolescens, rerum inexpertus, animo mollis &

corpore,

— — LVDOVICVS XI. corpore, postquam magnum sauciorum numerum inspicit, & alienis malis exhorrescit, affirmat malle se nullam rem tentatam, quàm tot calamitatum causam extitisse. Ergo principes vt nutantem animum sustentarent, versus Parisios mouent; primúsque Carolesius Sequanam ponte ex asseribus iungit, atque inuito Roüantio copias traiicit. Tunc accedunt fœderatis Ioannes Andegauensis Calabriæ Dux; ductis ex Lotharingia atque Germania copiis; Nouo-Castellius Burgundiæ Marescallus; *Neuf Chastel.* Albretius, Nemursius, & Armaniacus cum sex mille Vasconibus, quanquam ij quod rapto viuerent seclusi ab aliis, ne miscerent contagium; Erántque in exercitu quinquaginta equitum millia. Ludouicus tam numerosis copiis circunclusus, quasi vulpes in latibulum acta, nunquam propius ab casu abfuit. Aduolauerat in Normanniam, lecturus militem, cuius penuria laborabat, Parisiis benè opinione sua constitutis. Nam Comitem Eusium præposuerat, ciues conciliauerat, stabilito optimatum consilio, & extinctis subsidiis, imò aliquot fautoribus principum in pœnam vocatis. Et hæc quidem prudenter, si centiceps monstrum vlla prudentia regeret. Etenim vbi primùm Rex abfuit, Principum asseclæ Parisinos promissis, minísque aggressi, tantopere nituntur, vt ciues ad Proceres delegentur, quorum Episcopus princeps, de pace acturi bonóque publico. Iámque in vado res Principibus erat, qui in vrbem admittendi erant, cùm Rex celeritate mira Parisios redit, auctus validis copiis, oppressísque repente consiliis, authores variis afficit pœnis. Ita libratâ vtriusque potentiâ temperatum armis, artésque tentatæ. Fœderati concepta spe per insidias vrbis occupandæ, eò conuertebant industriam, si quos ciues, si quos Duces Regi eriperent. At Rex

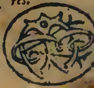
sua

ſua ſponte in eas fraudes propenſior, litteris præterea atque monitis Sfortiæ incitabatur; ille armorum arte fortiſſimam indolem erigente, ductâ Galeaſij ſpuria, Mediolanenſem ducatum inuaſerat, & Regi amicus, adhortabatur, vt pacem cum fœderatis contraheret; *eos diſcordia vna vinci poſſe; quam bellum nuſquam inferret; at pacis titulo obiiciendam ſingulis prædam ſuam, & iniecta æmulatione, inuidiam atque diſcordiam ſequuturas.* Et quidem eò Rex ſagacitatem omnem adhibebat, priuatóque colloquio Caroleſium conciliare tentauerat, iamque de pace conuenerat, ſi fratri Normanniam tradere ex Principum voto placuiſſet. Sed perſpecto huius prouinciæ momento, quæ inimicos Burgundum & Britannum coniungeret, pernegabat ſe aſſenſurum, cùm Borbonij fœlicitas aſſenſum extorſit: Quippe ille in Normanniam irrumpens, (nam eiurauerat fœdus cum Rege initum) plurimas vrbes arcanis conſiliis occupauerat, ipsámque Rothomagum, tradente Criſpina Brezæi vidua. Eo nuntio fractus Regis animus, & inducta pacis neceſſitas. Ergo Caroleſium extra vrbem conuenit; primáque ſalutatione pacem factam affirmat, narrátque quæ in Normannia contigiſſent. At dum colloquuntur, ſenſim ad propugnaculum terreum veniunt, quod erigi Rex ad tegendos muros curauerat; tum Caroleſius memor fati, quod Ioannem auum ſuſtulerat, pœnitens temeritatis, pertimuit, at metum prætexens fidentia, in propugnaculum ſubiit, & poſt habitos ſermones, ad ſuos regreſſus eſt, non leuiori metu perterritos; Burgundiæ Mareſcallo imprudentiam heri laceſſente, atque affirmante, *nuſquam facultatem mali facinoris hoſti permittendam, multo minùs præmium.* Pax ab eo colloquio haud difficulter contracta; ſingulis principum quod poſtula-

LVDOVICVS XI.

Pax inter Regem & Proceres.

BB b

LVDOVICVS XI.

bant concessum; sed nouo Regis artificio, pomum discordiæ coniuratis oblatum. Normannia Carolo fratri permissa est, cum clientela Britanni & Alensonij; gnaro Rege, Britannum clientelam fratri nunquam præstiturum, quam ægrè Regi Franciæ præstaret. Quæ Dunensi dedit, Cœnomano abstulit; ipsi Longauillam, & Mortaniam eripit, quas fratri assignat. Carolesio Picardiæ vrbes, ducentis aureorum millibus redimendas, sed à successore duntaxat; Britanno iura omnia integra atque illibata; Comiti sancti Pauli Comestabilis dignitatem, vt à Carolesio charissimum caput vel suspicione auelleret; cæterisque Proceribus, vel Præfecturas, vel pecuniam opulentam concessit. Boni publici ratio verbo tenus curata; statutum vti ad regiminis emendationem, ex cunctis ordinibus triginta sex viri designarentur, qui in eam rem proximo mense incumberēt, & quadragesimo die opus absoluerent; Rex fidem daret, impleturum se quod iis commodum visum foret. Et hæc scripta quidem euentu irrito, nec viri vlli designati, delusis populis & præbito documento, quàm iniqui sint boni publici assertores, qui priuatum curant; & plebis nomen laruam esse, quam Proceres improbis votis obiiciunt, deponendam cùm cumulata sunt desideria.

IX. *Rex inter Principes discordiā serit.*

Ludouicus eo fœdere veluti è naufragio emersus, Carolesio blandimentis omnibus conciliato, dimissóque in Normanniam fratre; securè ad pristinas artes se conuertit, distrahendisque Principibus solicitudinem intendit: Borbonium arctius beneficiis demeret, eius fratri notho spuriam filiam tradit, Marescalli Scipionem, Armaniaco ademptum Loheacio restituit; Vrsinum rursus Cancellarium dicit; Moruillerio pulso; cæterósque Principes quos nequibat allicere, suspicionibus iurgiisque mutuis inter se diuellit.

uellit. Operæ pretium reor eius potissimas artes delibare, quando in iis princeps Ludouicus fuit, scholamque posteris dissimulandi aperuit, primus Franciæ Regum cui doctrina anceps placuerit; non quod eam in exemplum prodam, sed historiæ est tam noxas scribere quam virtutes; & exemplo consuluit Deus, tam perturbatâ & calamitosâ Ludouici vita, ipsóque exitu; vt vel euentu artes damnatæ sint, & infelices fraudes nemo non timeat. Si quos habebat in animo implicare Proceres atque irretire, eorum familiares aggrediebatur potissimùm; vt nemo mortalium est, quin se molliorem alicui præbeat, vel amico, vel domestico, vel fœminæ; conciliabat omni officio donisque emebat, qui apud heros plurimum pollerent, quibúsque erat facilis aditus; eos pelliciebat & deliniebat; honore ambitiosos, auaros pecuniâ, superbos demissione, vanos laudum plausu; nulli studio parcens, nulli solitudini. Postquam eos penitus sibi deuinxerat, si ingenio præcellerent, & ad suas artes apti viderentur, heris detractos ad se admouebat, stipendiísque optimis sustentabat; sin minus iubebat perstare in officio, & erudiebat clam; fallendi artes, & simulandi docebat; quid obseruandum, quid silendum, quid loquendum tradens, qui rumores in vulgus spargendi; quid in susurrandum auribus domini, quæ spes excitandæ, qui metus; & eiusmodi cætera; quibus consequebatur, tum vt nihil se alienæ mentis effugeret, & arcana quæque introspiceret; tum vt ad nutum verteret quem aggressus foret, per domesticos excitatis affectibus spei, metus, inuidentiæ, atque discordiæ; & Poëtæ instar in scenam induceret quas personas vellet. Tunc eas artes in fratrem conuertit, quem in Normanniam perducebant Duces Britanniæ, atque Calabriæ; ac statim inter eos discor-

LVDOVICVS XI.

Regis artes.

LVDOVICVS XI.

diam ſerit; Calabro Britanni authoritatem exaggerat, Normannis Britones adducit in odium; ſcintillámque incendij ſic inflammat; vt Britannus inſalutato Duce receſſerit Cadomum; Duxque nullà pompâ Rothomago ſit exceptus. Nec artibus parcitum fraudibuſque, donec haud multo poſt Rothomagenſes implicantur ſuſpicionibus; Ducem cum Britanno reconciliatum, ſtatuiſſe Britones vrbe admittere; murmur exoritur, gliſcítque ſeditio; quam adhuc naſcentem repentinâ fugâ Dux promouet. Id maximè omnium cupiebat Rex; Ducem Borbonium ſibi iam deuinctum in Normanniam mittit, qui vrbibus gratus breui totam recepit Normanniam, præter Cadomum, atque aliquot oppida quæ Britannus inſederat; verùm Rex ſimulatâ ad ſancti Michaëlis peregrinatione, Cadomum cæteraque oppida nouo fœdere aufert. Calamitoſus frater omnium inops, amicorum, opis, pecuniæ, tecti, atque conſilij, ad Britannum confugit, iam pœnitentem, quòd ſe facilius Ludouici artibus præbuiſſet. Dum hæc agebantur, ſua Caroleſio tela erat texenda. Nam primùm Rex Comitem Niuernenſem impulerat, vt vrbes Peronam & Sanquintinum reſtituendas Burgundo inuaderet; ſed is à Burgundo interceptus Peronæ, conſilio exciderat. Tum Rex iras veteres in Leodienſibus excitauerat. Ii Ludouicum Borbonium Philippi Ducis ex ſorore nepotem Epiſcopum detrectantes, quoniam ſacros ordines non ſuſcepiſſet, diu à Philippo bello petebantur. Dum Caroleſius agebat in Francia, acerbas in eum iactauerant contumelias, adeóque in totam Burgundorum Principum familiam; ille igitur redux quinquaginta millia bellatorum, in eorum agros inducit. Qua potentia territi, conditiones datas atque Epiſcopum tandem admittunt. Vnum Dinantium, in Arduenna ſylua munitum

Rex fratrem è Normannia pellit.

Caroleſius in Leodienſes.

Dinan.

munitum oppidum, se intactum iactans, post superatas viginti septem oppugnationes, excludebat Principem; vtque ciues diu flagitiis omnibus se contaminabant, haud difficulter furore concepto, Diuinam vltionem atque humanam lacessunt. Eáque propiùs impendebat sceleribus, admoto & pugnante Burgundi exercitu; ergo oppidum deditionem paciscitur ad victoris arbitrium; & primum per aliquot dies direptum est, tum incensum, murique dirutiâ fundamentis; vt Dinantij sedes vnâ, fœditate ruinæ iam dignosceretur; ciues non clementiùs habiti; octingenti affixi patibulo, cæteri belluarum instar in siluas depulsi. In castra obsidentium gestari voluerat Dux Philippus; eáque postrema oprimi senis expeditio fuit; nam senio grauis decurrebat annum septuagesimum primum; Brugis morte occubuit; verè Principum ætate sua optimus, & forsan maximus; quem nullo næuo maculatæ virtutes ornabant, religio, probitas, modestia, liberalitas, & regia quædam animi magnitudo; vnâ duntaxat temperantiâ minor, quod in fœminas effusissimus; earum perpetuis implicatus amoribus, decem aut duodecim liberos furto suscepisset. Carolus vnus legitimus tam opulentam hæreditatem adiuit, longè diuersæ quàm pater naturæ; abductus à Venere, sed in Martem pronus, quæque immoderata concipiens, duro animo atque austero; vt arderet vnâ ambitionis insaniâ.

LVDOVICVS XI. Anno 1466.

Philippi Burgundi mors. Anno 1467.

X. At Rex vrbem Parisios armis & ciuibus constituebat: bellis & peste quæ proximè grassata fuerat, ampla ciuitas, plura tecta quàm hospites numerabat; eos vt sufficeret Ludouicus, asylum facinorosis aperuit, ne ea in parte Roma Francica Latinæ cederet, debitoribus, & criminum reis immunitate ab ære alieno & pœnis præstitâ, præter qui læsissent maiestatem Diuinam humanámve.

Parisij instaurati ciuibus.

LVDOVICVS XI.

Ita breui tempore vrbem frequentiſſimam incolis, in multiplices ſtationes diuiſit ; cuíque ductorem & vexillum attribuit ; cúmque pòſt armatos luſtratione obiret, octoginta hominum millia in armis fulſerunt. Id Pariſienſibus gratum ; & permoleſtum vniuerſæ Franciæ quod tentauit. Sub Regni primordia Pragmaticam ſanctionem in Pontificis gratiam abrogauerat ; ſed cùm edictum regium Parlamenti placito non eſſet ſancitum; quod in Francia neceſſarium eſt, vt vim legis edicta habeant regia, Franci eodem iure quo antea vſi , magnis emolumentis orbabant Romanam Curiam ; nec remedium incommodo erat, quàm probari edictum ſenatus conſulto. Eam rem perficiendam Balua ſuſcipit, Cardinalis à Pontifice dictus, & Rege quem moderabatur ſinente, dum vacabat Senatus , Prætori Pariſienſi edictum exhibet, conficítque optatum ; tum in Parlamentum ſe confert, repulsámque patitur. Nam exurgit Ioannes Sanromanus Procurator Regius, & graui oratione dehortatus quod poſtulabatur, magno eſt auditus aſſenſu omnium; reiecto edicto à Senatoribus ; ſtetítque Pragmatica ad Franciſcum Regem. Mox Ludouicum, ne rem inceptam vrgeret, motum à Britanno bellum prohibuit. Is cum Regis fratre Carolo reconciliatus, ſæpe Regem appellauerat de reſtituenda Normannia , vel conſtituendo patrimonio nouo ; Rex obſurdeſcebat,cùm nouo fœdere Britannum inter, Burgundum & Alenſonium contracto, Britannus arma in Normanniam vertit ; ſtatim Cadomum,Baiocas , aliáſque vrbes inuadit, Alenſonio ſponte Britones præſidiarios admittente,atque in Britanniam ſecedente. Ludouicus repentino bello non territus, armatorum quinquaginta millia, in Britanniam ipſam immittit ; & captis Chantoncæo, atque Ancenice , latè vaſtat prouinciam. Bellum haud

Pragmatica Sanctio

De S. Romain.

Bell m à Britanno.

Ancenix.

haud dubie spectabat ad exitum, nisi Burgundus spem alteri fecisset, alteri metum. Et quidem Leodium suum illi negotium facessebat, ciuitate occultis Ludouici consiliis rebellante; sed breui vrbem potentia tanta opprimeret, quam nec vllo subsidio Rex iuuabat, ne Burgundum irritaret acerbius, & eo interuallo Britannia subigi haudquaquam poterat. Ideò Ludouicus Comestabilem & Baluam ad Burgundum mittit; postulatum vt Britannum deserat, pollicitus deserturum se Leodienses. Quod Burgundus pernegans, ipsis spectantibus equum inscendit, affirmans se intra triduum cum Leodiensibus pugnaturum, rem sociorum ex pugna pendere, litem sui arbitrij fore, si vicerit; si victus sit, Rex vt libuerit statuat. Ita Rex Burgundum cùm amouere non posset, nouum init consilium; inducias Britanno concedit, & apud Turones euocatis regni comitiis; de fratre & fœderatis conqueritur; illorum ambitione pacem regni conuelli; nemini fratrem chariorem quam sibi; quod attineret ad patrimonium, ipsi inspicerent, quod æquum foret æstimarent atque decernerent, se staturum ipsorum sententiæ: multa præterea de constituenda regni politia pollicebatur. At in comitia delegandos ipse delegerat, qui nec hiscere iniussu suo auderent; quare quod optabat, calculis omnium, pro fratris patrimonio, assignata in reditus annuos, duodecim librarum millia, ex agris petenda, & quinquaginta millia ex ærario Regis. Verùm fœderati conditione reiecta bellum instaurant, & Britannus Anglo appellato, in spem erigitur mittendi subsidij. Nec ideò Ludouicus deponit instituta consilia; sed postquam arma ambigua sunt, artes suas aggressus, Taneguyum Castellum ministrum illum fidissimum Britanno detrahit, tunc Duci odiosum, quod impuros amores liberius carperet; mox

LVDOVICVS XI.

Lescunum pellicit ac deuincit, in quo vno mens fratris atque consilium; atque eo obstricto fratrem perfacile in sententiam suam adducit. Adolescens incautus, nulla re perspicax, nisi in fœminarum amoribus, alieno ductu gubernaculi instar hac illac conuersus, testatus sibi permolestum esse bellum, admisit conditiones oblatas, Duce Britanniæ repugnante; legítque in arbitros; qui agros designarent, Calabriæ Ducem & Comestabilem, Britanno ipsi multùm infensos. Quamobrem Britannus cùm à Burgundo nihil certi acciperet, Anglicumque subsidium lentum esset, ne vnus ad scopulum hæreret, pacem contrahit, Burgundico fœdere (quod Rex ambiebat summoperè) repudiato. At vix erat de pace conuentum, cùm Burgundus cum exercitu valido in Picardiam penetrat, sociis opem laturus. Conserto prælio vicerat Leodienses, adegerátque vrbem victori dedere, quam turribus deiectis, fossa æquata, & magna muri parte euersa, raptáque libertatis statuâ, qua immodicè gloriabantur, quasi stigmaticam & notis compunctam, pœnitudini suæ deseruit. At Rex fœdus cum Britanno initum illi indicit, fratrem receptum in gratiam, & stabilitam pacem in Francia. Burgundus cùm dictis fidem non adhiberet, fraudémque à Rege institutam crederet, iterum ab feciali Britanno fit certior, & vehementer succensus in socios, quod se inconsulto causam communem prodidissent, & per summam ignauiam, imprudenter & perfidè, vt dicebat, in nouum fœdus consensissent; comminatus deserturum se, cùm haud multò post pœnitentia ducentur; continuit se; ac Rege postmodùm centum & viginti aureorum millia in stipendia militum pendente, concessis semestribus induciis, exercitum soluit.

XI. At Britanno incolumi parum Ludouico actum

actum videbatur, nec is poterat obrui, nisi prorsus a Burgundo diuelleretur, igitur eò intendens, rem suscipit valdè ancipitem, quæ ipsum in præsentia graui periculo, & postmodum probro perpetuo & pœnitentia implicuit. Statuit cum Burgundo colloqui, conceptúmque concilium sua arte perfecere; Burgundum ingenuum, in dissimulandi artes parum tectum, ficta ingenuitate posse profligari; nunc iratum in fœderatos, ab eorum vtilitatibus abducendum; iam inclinatum pondus leui momento incubiturum; esse amantem pecuniæ, cuius illecebrâ hamum haud dubiè deuoraret. Eam in mentem Balua Cardinalis Regem impellit, siue quod ita ipse agendum censeret, siue Regi assentans, promoto consilio ipsi gratissimo; siue futura damna negligeret, solitus ex periculis Regis authoritatem suam elicere. Primùm Burgundus sui Regísque peritus, recusabat colloquium; ac tandem Rege perurgente, Perona ad conueniendum designata, quæ in Burgundi Potestate erat. Ludouicus concilio præter vnum Baluam repugnante, dimissis etiam stipatoribus, ad maiorem fiduciam, solis comitibus, Duce Borbonio, fratre Cardinale, Balua, Comestabile; & Castello, Peronam se confert. Vix in vrbem subit, cùm cœpit in considerantiæ pœnitere; videt cohortes in vrbem admitti, ductoribus Lanio & Philippo Sabaudo, inimicissimis viris, quos olim arctè in carcere habuerat; acccedunt Castelnouus, & Vrfæus, & priuatim sibi infensi; Burgundicis crucibus omnes conspicui; séque nudum & destitutum ope circonspectans, excipi arce ad securitatem postulat, Erectus in spem à Burgundo, & in arce diuersans, metum iam deponebat post tertium diem, & de pactis plurimis iam conuentum erat; cum Burgundo iteraris cursoribus nunciatur, Rege

LVDOVICVS XI.

Rex Peronæ periclitatur.

Duaan Chasteau neuf Vrsé.

LVDOVICVS XI.

ſolicitante rebellaſſe Leodienſes, Tungros cepiſſe & diripuiſſe, captiuos Epiſcopum & Imbercurtium, cæſos pleroſque Canonicos, atque omnes Burgundos; eaque patrata, legatis Francis ſpectantibus atque incendentibus. Et verò eam in rem Legatos miſerat Ludouicus, nec reditum præſtolatus, temerè ſe in Burgundi caſſes induerat. Continuò Burgundus vehementi ira efferueſcit, & incuſatâ Regis perfidia, prætexens gemmariam pyxidem ſibi furto raptam, iubet portas vrbis atque arcis occludi, ad eas & muros locato milite. Rex ſpectato milite primùm ambigere quidnam rei eſſet; at poſtquam audiuit cuſtodes poſitos, vnúmque oſtiolum patere; pertimuit; demùm comperta cauſa, ſeriò animaduertit quanto in diſcrimine verſaretur, multò magis cùm triduò Burgundus eum non inuiſit. Dici non poteſt quàm lente dies ipſi proceſſerint, quàm horæ productæ, & momenta lentè fluentia; iuſtus timor & ex conſcientia culpæ conceptus, obiiciebat imminens malum, ſolitudo exaggerabat: nulla erat occluſo libertas, niſi oculorum, quibus per feneſtram proſpicientibus occurrebat triſte ſpectaculum, turris illa fatalis, in quam Carolus ſimplex ab Heberto Veromanduo coniectus, calamitoſam ad vltimum ſpiritum vitam exegerat; & præceptâ miſeriâ, iam ſe incluſum, & ærumnis perpetuis obrutum cogitabat. Accedebat timori dolor atque indignatio, ob deluſam prudentiam ſuam; peruidebat quantùm imprudens & inconſideratus fuſſet; non audebat vel efformare cogitatione, quid de ſe Principes, quid Franci, quid æmuli dicerent, quid inimici; eò ſagacitatem illam deueniſſe, vt Ludouicus mortalium ille cautiſſimus, ſe in Burgundi retia miſerit, viri aperti, ſimplicis & temerarij. In tanto angore animi, ſpe nondum extinctâ, quindecim nummorum millia vni familiarium dedit, quibus domeſticos Ducis

Regis anxietas.

conciliaret; nec ea machina frustra adhibita, quanquam summo scelere, magnam pecuniæ partem fur ille domesticus sibi attribuit. Et Burgundus primo die sui erat præ iracundia impos; altero paululùm demitigatus est, comperto Burgundos incolumes ab hoste dimissos; tertio de Rege deliberauit, variisque sententiis nihil decreuit; demùm quarto ad Regem adiit, verbísque conquestus pacatis in speciem, per quæ tamen iracundia iusta se proderet; à Rege petit, vt fœdera Atrebati,& Confluentiæ ad Parisios concepta illibata seruet, vt Lancastriam domum penitus deserat, & frátri pro hereditatis parte, Briam & Campaniam tradat vt in Leodienses bellanti,se comitem præbeat cum suo milite. Rex petitis nulla mora assensit, & ductis trecentis equitibus, cum Duce profectus est, Leodienses quadraginta armatorum millibus impetente, magna quidem Ludouici infamiâ, cùm Rex clientis sui propè gregarius miles; iret in eos pugnatum, quos pro fœderatis tueri debuerat, quosque in id periculum suo impulsu coniecerat; sed cogitanti vnde emerserat nedum prorsus libero, erat leuius quod imponebatur; & futura imò præterita solatio præsentibus erant. Leodium ab exercitu quamprimùm obsessum, actíque ad extrema ciues, quibus nec muri essent, nec milites ad ciuitatis tantæ præsidium. Perstabant tamen in contumacia, furore rebellionem armante; & iam Regem inter & Burgundum intercedebat suspicio Regique Burgundus assignauerat trecentos equites, qui ad eius hospitium vigilarent, caueréntque quid ageret. Ea inter Leodienses deplorata salute, rem aggrediuntur desperationis plenam & furoris. Sexcentis militibus qui supererant armatis nocte concubia ex vrbe erumpunt; rectáque ad Regis & Ducis hospitia feruntur: deducentibus eorum hospiti-

LVDOVICVS. XI.

Anno 1468.

LVDOVICVS XI.

bus. Securi Principes somnum capiebant, nescij quanto in periculo versarentur, cùm hostes distenti, primùm in hospitio Alensonij perrumpendo, tum in trecentos inuecti, qui Regem custodiebant, Regi & Principi euigilandi spatium, & se armandi fecerunt. Ideò fortiter & cum ingenti clade repulsi sunt. Atque postridiè, qui dies erat dominicus, Ducis voluntate, generali instituta oppugnatione, vrbs capta est, cùm pranderent ciues, nullíque vigiles muros defenderent; primus omnium Dux in vrbem irrupit, Rege ad latusq́ pugnante, qui cruce Burgundica galero affixa spectabilis, inclamabat cum cæteris, viuat Burgundia; ducenti admodùm è ciuibus cœsi, reliquis in templa, & vinarias cellas confugientibus. Nec eo miseræ vrbis calamitas desiit; nam post Regis profectionem, Dux instaurata in vindictam ira; ciues omnes, nullo discrimine sexus vel ætatis, iussit amne mergi, aut ferro necari, ædificia cuncta flammis absumpta sunt, sacris duntaxat parcitum, & tectis aliquot ad excipiendos canonicos; vehementissimo frigore, quod ea hyeme adeò sæuiit, vt vinum securibus diffindendum esset, nusquam opprimente vltionis incendium. At Templorum occasione post annos aliquot vrbs reparata est, & exurgens è cineribus peruenit ad posteros opulenta. Rex post eam captam, à Burgundo disceßit, excusante diuturnam moram, atque ægerrimè prædam emittente è cauea. Dux postmodum Margaritam Eduardi eboracensis sororem in vxorem ducit.

XII. *Rex fratri Aquitaniam donat.*

Ludouicus veluti postliminio sibi suisque redditus, primùm vt ignominiæ famam obrueret, stare pactis voluit, nec vim sibi illatam opposuit; tum vt silentio probrum suum inuolueret, tum quod Burgundi potentiam verè metueret. Igitur cùm tabulas fœderis senatusconsulto probari curasset,

Turones profectus, audito Parisienses populari licentia de Peronæ facto cauillatos, picas, coruos, alaudas, auésque cæteras, quæ humanas voces imitarentur, iussit parisiensibus detrahi, atque ad se deferri; noua pœnâ dicteriorum licentiam plectens, & indicens silentium, auiculis loquacibus raptis. Sed eo in lusu grauior cura coquebat animum, quonam modo fratri promissam Campaniam pernegaret; nam id vnum Peronensis fœderis non perficere animo constituerat; gnarus Campaniam in Burgundi potestate futuram, si fratri cederet, immensis æmulorum viribus, quorum consilia atque potentiam prouinciæ iunctæ coniungerent. Eáque fixus in voluntate, digrediens à Burgundo petierat, quid vellet fieri, si fratri data Campania non placeret; Dúxque responderat, minus perpenso petitionis momento; vt viderent ipsi, suâ non referre, modò Carolo Principi fieret satis. Ita apud fratrem contendit, vt Campania omninò abstineat, & abstinenti Aquitaniam offert, prouinciam longè ampliorem, emolumenti maioris, & clari in Europa tota splendoris. Carolum vehementer Burgundus & Britannus ab eo consilio dimouebant; Campaniam ditione Burgundi tectam & tutam nulla conditione desereret; in eo sociorum & suam maximè securitatem positam, vt qui vni animis essent, potestate atque imperio non se iungantur, membrísque tanti corporis nihil intercedat. Nec extemplo roganti Regi assensit; donec a Lescuno immutatus, admisit, Aquitaniã; nã priuata vtilitas inflectebat Lescunum; nẽpe. in Aquitania vnde oriundus, sua referebat imperare Principem; sibi authoritatis, opũ, & potentiæ viã muniri, & amor patriæ alliciebat, vnoquoque optante eminere in popularibus. Id dum curatur, Rex Ambosiæ equestrem ordinem nouum instituit, in honorem Archangelis Michaëlis, cui Francia, vt Genio tutelari præcipuo cultu.

LVDOVICVS. XI.

Anno 1469.

Ordo S. Michaëlis.

LVDOVICVS X.I. addicta est; quindecim Proceribus torquis impertitus, è quo pendebat Machaëlis aureum simulacrum; triginta sex equitibus conscriptus numerus; quem Rex non impleuit; designandis deinceps Principibus viris quos conciliare cuperet aut munerandis, præmia quibus ob fidem deberet. Quippe animaduertebat sagacissimus Princeps, Anglo & Burgundo, periscelidem, aureúmque arietem, instrumenta aptissima esse, ad socios demerendos atque præmiandos; leui impensâ, cui plurimus honor adiunctus sit, parari socios, conseruari, daríque iusta facinoribus maximis præmia; igitur ne eo fructu destitueretur, suum Ordinem condidit, decreuítque eum qui admitteret, renuntiato quolibet fœdere, sibi vni adhæreret. Perfecta ceremonia fratrem in Aquitaniam ipse deducit, ne inconstans iuuenis nouo in via afflaretur consilio; statuítque Aquitaniæ limitem amnem Carentonum. *La chavente.* Imò vt fratri studere penitus crederetur, eidem vxorem Isabellam postulat, Henrici Castellæ Regis sororem, & designatam hæredem. Etenim quamquam Ioanna filia Henrico erat, tamen pro spuria ob impotentiam patris vulgò habebatur, talémque dixerant, regni comitia. Verùm Isabella virgo ingentis animi atque ingenij, aspernata Principem tam infirmum ingenio, quam ignauum animo, repudiauit has nuptias; Rege forsan haud molestè ferente; qui & postea contendit plurimùm, vt Ioanna in sponsam daretur, nouísque comitiis legitimam dici curauerat; sed magna contentio nihil certi peperit, præter spem & famam, Rege fucum facere per inanem operam satagente. Cæterùm a veritate alienum puto, quod Cardinalis Papiensis scripsit, de fugiente in Britanniam Carolo, & naturæ impulsu conciliato cum Rege; nam id nequaquam Cominæus cæterique Historici prætermisissent;

fiſſent, vnde crediderim vel Cardinali impoſitum, quod plerumque fit, vulgi rumore, vel id contigiſſe, cùm primùm Carolus a Britannia redux ſalutauit Regem. Porrò dum Ludouicus de Aquitania cum fratre agebat; magno Europæ ſtupore, Cardinalis Balua è ſummo faſtigio ad miſeriam ſummam deturbatur. Erat Balua a molitore Virdunenſe natus, puer a monacho prætereunte abductus, cui dum ad vilia miniſteria famulatur, Latina lingua vtcunque percepta, penetrauit in domum Iuuenalis Vrſini Pictauienſis Epiſcopi; atque vt erat ſagacitate mira ingenij, fidelitate fraudes animi obtegens, gratiam heri parauerat. Mox ſe applicuit Andegauenſi Epiſcopo; a quo in aulam intruſus, Romámque ad Pium ſecundum ductus, conſummauerat dotes ingenij; verſipellis, fraudum egregius artifex, improbitatis machinator, peritus conſiliis malam mentem armare, ſerere lites & contentiones, & perpetuas alere, nec fama teneri aut conſcientia, cui nulla fama, & ſua vtilitas pro conſcientia foret. Ea indole iiſque artibus Ludouico breui innotuit; & ad miniſteria plura applicitus, ſimulata in Regem fide inuiolata, honoribus Eccleſiaſticis opulentíſque beneficiis cumulatus, principem locum in adminiſtrando Regno obtinuit, Ebroicenſis Epiſcopus, & Cardinalis. Prouectus in tantum faſtigium, colligebat omnium odia, tum immoderata ſuperbia Proceres alienante, tum turpi auaritia plebem ſpoliante; nec modò concilium togatus regebat, ſed luſtrabat exercitum, & magna nobilitatis inuidia Dux inter milites verſabatur. Verùm in ſuprema authoritate, nec ſe, nec indolem primam dimiſerat; Regem ſuſpicionibus in Principes implicabat, olim ipſum inter atque Pontificem iurgij cauſas aluerat; mox ſe Britanno atque Burgundo addixerat; atque omni vi enitebatur.

LVDOVICVS XI.

Balua Cardinalis a Rege plectitur.

LVDOVICVS XI. batur ne Carolus Aquitaniam admitteret. Attamen frustra Principem dehortatus, clam ad Burgundum scribit, impellítque ad bellum inferendum, aperit arcana Regis consilia; quid in ipsum, quid in Britannnm alta mente conciperet, tradítque indicia veteris & confirmatæ amicitiæ. Nuntius cum litteris feliciter interceptus, Regi stuporem, iram, & pudorem iniicit, violatam fidem, apertáque consilia, ab eo cui nihil arcanum nihil tectum foret, suæ vigilantiæ tanto tempore illusum, tot pæmia & beneficia frustra consumpta; ea Rex indignatione summa reuoluebat, sibíque iratior quod tandiu nebulonem nusquam explorasset, in vltionis libidinem raptus, Baluam trudi in carcerem iubet; nec cessauit; donec accedente Pontificia authoritate, damnatus est reus læsæ maiestatis, ac bonis omnibus spoliatus; Rege mortem condonante, in Bastillam est conditus; nulla re opulentior quàm olim fuerat, præter infamiam, quam maximam moribus, ipsáque pœna contraxerat. Vndecimo post anno liberatus; è summa calamitate emergens, vt in summa fœlicitate demersus; adeò in humanis nihil fixum & inuiolatum. Datus est *Haraucurt.* carceris socius Haraucurius Virdunensis Episcopus, Baluæ conscius; datúsque in caueam ferream omnium primus, cuius consilio fabrefactæ eiusmodi erant; ne Franciæ suus Peryllus, suúmque exemplum humanitatis vindicatæ deforet. Anno sequenti Comes Dunensis desiit viuere, ingentibus meritis supra natalium sortem euectus, capútque Longauillæ familiæ, magni in posteris splendoris, rebúsque gestis trunco dignissimæ. Et natus

Anno 1470. est Regi optatissimus filius, cui nomen Carolus, futurus patri regni potius successor quàm indolis.

XIII. Postquam Francia tranquillitate modica respirauit, noua rursum procella iactatur; Re-

gis

gis quidem prona voluntate, sed alieno impulsu. Causa discordiæ ipsum inter & Burgundum non deerat, auersis animis, per iniurias mutuas lacessitis; species quæsita, quod Burgundus plures in Picardia occuparet agros, quam quod fœdere Confluentino liceret. Belli faces occultæ, Britanniæ Dux, & Comestabilis; suo quisque consilio; ille, vt quod diu voluebat animo, Burgundum cogeret ad filiam Aquitaniæ Duci in vxorem dandam; nempe his principibus tam arcto vinculo colligatis, nihil futurum amplius quod à Rege metueret; & Comestabilis bellum incendebat, vt turbas inter perpetuas authoritatem suam tueretur, necessitatem sui faceret Regi, nec mutandi spatium volubili ingenio vllũ permitteret; atque vtriusque voluntate Aquitaniæ Dux in idem bellũ conuenerat. Nec Ludouicus in eorum mentem perspicaces oculos, immittebat, seu quod calliditas calliditatem excluderet; seu quod totus in Burgundi perniciem ruens, minus aduerteret aliorum dolos. Antea tamen quàm arma fulgerent, Burgundum impetit clandestinis consiliis; pluribus familiarium ab illo distractis, quos & vrbes sequutæ sunt. Tunc regni comitia Turones conuocat, nec delegatis nisi qui placerent, necessitatem belli persuadet, plura in Burgundum congerens, & statim viatore misso diem illi dicit, vt se in Parlamenti Curia sisteret; quo non comparente, bellum continuò infert. Priùs fulminatum est, quàm intonitum auribus. Sanquintinum occupat Comestabilis; Ambianum Roya & Mondiderium Regem excipiunt; Delphinus Aruerniæ Burgundiam inuadit, cæditque obuios Duces; Burgundi familiares ab ipso deficiunt, Ioannes Cabilonensis Orangij filius, in paucis charissimus, & Balduinus frater nothus, non sine veneni suspicione; nemo aliorum est cui fidem habeat;

LVDOVICVS XI.

Rex Burgundo bellum indicit.

De Chalon.

— — LVDOVICVS XI. beat; fœderati etiam terga vertunt; Dux Aquitaniæ ipse in castris cum Rege agebat, Britannus plures turmas in eadem miserat; ipsi nec exercitus erat, nec parata pecunia. Eo in angore clam ad Comestabilem scribit (nam cum eo arcta perstabat amicitia) rogátque ne secum agat tam inimicè, bellum gerat mitius, memineritque quantùm sua referat, Regi pacem opponi. Rescribit Comestabilis; in ipsius potestate esse quod postulat, assentiatur petitis nuptiis, ad ipsum totum exercitum transiturum. Idem vrget Britannus, additque vrbes Flandriæ coquere rebellionem, & Regem statuisse ipsum includere, quocunque se recipiat. Burgundus ad ea indignatus, vt animo erat alto & superbo, nec in filiæ nuptias iturus tam citò, quam ostentatam pluribus, nemini dabat, magna solicitudine conscribit militem, & conscriptum in Picardiam ducit. Primo impetu Pequinium expugnat, tum castra ad Ambianum locat, si inclusos Duces Comestabilem cæterósque ad pugnam eliciat; verùm ij munimentis tecti, & valido tuti præsidio; tempori hyemísque incommodis expugnandum Ducem obiiciebant; iámque Rex cum exercitu imminebat, erántque omnia Duci extrema, cùm ab arctis angustiis se ipse suo ductu atque consilio prudenter expedit; adeò necessitati sua est mens & sapientia. Ad Regem paucis manu propria scribit: modestè de illato bello conqueritur; eius authores accusat subditos à quibus proditur; amicè admonet vt eos caueat; adiungit vota supplicia, & demissas obsecrationes, quibus se affinem
Anno 1470. & obsequentem Regi profitetur. Ludouicus perlectis litteris immutatur repentè; suspicacem animum primæ cogitationes impediunt; meminit consilium à Britanno immissum & Comestabile; timet ne quid ingentis mali deliteat; & illico inuito Comestabile,

stabile, Burgundo inducias, & securum receptum permittit; omnibus demirantibus, qua mente, quóve consilio, acerbissimum hostem in casses coniectum, nullo fructu emitteret, quem commeatu duntaxat erepto ad extrema agebat. Idque nimiæ prudentiæ, (an præposteri metus) peccatum dixerim, sibi cuncta tribuentis; adeo homines laborant copiâ, & immoderatione bona sua perdunt. Liberato Burgundo, protractísque induciis, nouum genus belli exoritur. Ad pacem contrahendam missis vtrò citróque legatis, singuli Principes vt se mutuò fallerent, intendunt machinas animúmque: In Aquitaniam secesserat Dux, Regi iratior, quod Armaniaca ditione concessa, ita illam distraxisset in singulos, vt ipsi præter Lectoram nihil esset super; quamobrem reuocato ex Hispania Armaniaco Comite eum conscriptis copiis vim restituebat. Comestabilis Comitatu Eusio nuper à Rege donatus (Comes Eusius vltimus Artesiæ familiæ mortem obierat)nec eo munere conciliatus, vrgebat Burgundum, vt Aquitano filiam traderet;idem vehementer contendebat Britannus; omnia pollicentes, id si perficeret. Nec in speciem pernegabat Burgundus; siue eo vt metu Anglum arctius sibi adstringeret, siue vt ab Rege conditionem quam vellet auferret; nihil accuratius cauente, quam ne frater (& fratris nomine hostes cogitabat)tantopere increscere ac stabiliretur. Nec ea mens Burgundo erat, quidquid simularet; nam præterquam quod constituerat non collocare filiam, nisi extrema vrgerent, propenderétque in Maximilianum Austriacum, Friderici Imperatoris filium; omnino abhorrebat à nuptiis Aquitani, opinione concepta filiam à Rege veneno tollendam, vt in opulentam hæreditatem inuaderet. Tandem post itiones multas Legatorum, cum Rege conuenit, vt Ambiano

&

LVDOVICVS XI.

Bellum per arcana consilia gestum.

d'Eu.

LVDOVICVS XI. & Sanquintino ipsi restitutis, renuntiaret fœderibus contractis, speciatim cum Anglo, Aquitano & Britanno. Iuratúmque est à Burgundo fœdus tanta perfidia, vt eo momento ad Anglum & Britannum scripserit, ne eo fœdere commouerentur, nam ore tenus tantùm id contractum. Porrò Rex Sacramentum in singulos dies prolatando, tandiu distulit, donec morte fratris audita, aduolat in Aquitaniam, Burgundi Legatis cum ludibrio dimissis. Nec miserandus Aquitani exitus transeundus silentio.

XIV. *Caroli Ducis Aquitaniæ mors. Monsoreau. Faure Versois.* Duo illi capita charissima erant, vt diuersa sexu, ita moribus admodùm dissimilibus, quanquam vno consentirent, vt miserum Principem ad suum quodque nefas pellicerent. Catarina Montsoræa, mortuo coniuge Ludouico Ambosio, quoniam tum ipsa tum maritus fuerant in fœderatis, ad Aquitanum confugerat; captúmque formæ flore & suauissimo ingenio, turpi amore obstrinxerat. Ioannes Faber Versoius, Monachus Benedictinus, Abbas fani Angeriaci, improbitate insignis, atque ad flagitium quoduis factus fictúsque, per eas artes, impuróque obsequio, in Principis animum totus irrepserat; atque ita ambo, tum vir tum fœmina, suas artes & scelera hero affricabant. Verùm vt Deus per instrumenta criminum reos plectit; per ea duo capita calamitosus Princeps mortem hausit. Versoius haud dubiè grandi præmio illectus, nece Aquitani concepta, ipsi fortè cum Montsoræa merendam sumenti venenum propinat. Selegerat malum Persicum, forma & colore conspicuum, imbutúmque toxico fœminæ offert, haud inscius vtriusque fore, quod vnius esset; illa fructus speciem demirata, malum vino immergit, partémque Mediam Principi donat, ipsa alteram vorat; sibi mortem & charissimo amanti per lusum comparans. Nam grassante toxico diebus

diebus post paucis rapitur; Aquitanus vt ætate & robore valentior erat, fatum ad septimum mensem produxit. Ea tamen vis veneni fuit, vt deciduis vnguibus capillísque, & neruis dirum in modum contractis, mortem potius diuturnam quàm vitam egerit. Monachus illicò in carcerem truditur, illíque iudices ab Antistite Burdegalensi designantur; quibus litem instruentibus, cùm Ludouicus Burdegalam aduentaret, Lescunus veritus ne parricida liber emitteretur, naui impositum ad Britannum mittit. A quo nefarius carcere conditus, humana cunctante iustitia, cœlestem expertus, ictus fulmine, tempestate sæuissima cœlum permiscente; reperto cadauere tetro & nigricante, tumido ore & producta lingua. Et Rex vocatus in suspicionem flagitij, primùm quia ipsi vtile & commodum erat; tum quia litem instructam ad se iussam deferri flammis suppressit, iudicesque ingentibus affecit præmiis, silentio haud dubiè redempto; tum quod aliquantò post Episcopus Parisiensis repentina morte extinctus est, traductaque ad Regem illatæ mortis suspicio, cui viuus diù odiosus erat. Verùm amat vulgus magna in Principes conferre crimina, nec semper necesse est perpetrasse flagitium, qui patrato gaudet. Et verò Regi nihil acceptius erat quàm mors fratris; Is ergo postquam Burdegalam venit, totíque Aquitaniæ sub potestatem redactæ Ducem Borbonium Proregem constituit; Extemplò in Britannum profectus, matura vt rebatur opportunitate, opprimere obnoxium tota mole ardebat. Verùm & paratum ad repellendam vim reperit, & Lescunus ab Aquitano ad eum perfugerat, vir summæ prudentiæ; metúsque erat ne Anglus miles arcesseretur; prætereà Burgundus vexabat Picardiam, & agris vastatis vrbes aliquot cœperat. Eam ob rem Ludouicus velificatione

Rex in Britãnum mouet.

LVDOVICVS XI.

ficatione mutata, bellum ab armis ad pacem traducit, aggressúsque Lescunum per Soplinuillam, per ipsum conciliatum, & Petrum Essartium, Britannum Ducem expugnat; Lescuno quidquid postulauit concessum; ingens pecunia tum præsens tum annua, Ordo Equestris, Conuenarum Comitatus, & in Aquitania plures præfecturæ; Essartio & Soplinuillæ multùm auri datum; Duci annua pensio attributa, cum Equestri Ordine, Burgundicum atque Anglicum fœdus eiuranti: Et Lescunum Rex quanquam fratri addictum amauerat, quod patriæ amans ab Anglico fœdere sæpe herum abduxerat, vetueratque ne Franciæ hostem intra Normanniæ vrbes admitteret. Ludouicus hac patrata pace se in Burgundum conuertit. Ille post Aquitani obitum, à Rege delusus, & iracundia exardescens, ingentem exercitum in Picardiam inuehit; & præter morem ferro & flammis in oppida grassatus, Neslam vrbem euertit; mox Roya & Mondiderio deditis, Bellouacum obsidet. Viginti sex dies oppugnatio tenuit, tam repulsa fortiter, quàm instituta. Portâ quæ ad Parisios spectat excepti Chabanius, Roüantius, Marescallus, & Estouteuilla, cum milite, ciues confirmarunt; missus Parisiis atque Aureliâ omnis generis commeatus recreauit afflictos; sed ea serius vrbi aduenissent, nisi suæ ipsam mulieres ab hoste seruassent. Iam Burgundi portâ vnâ potiti, vrbem inuadebant, ciuésque attoniti se in fugam dederant; cùm fœminæ raptatis armis in hostem procurrunt, propellúntque viriliter, & recepta porta excludunt; vnâ inter cæteras clara, quæ à signiferi dextra raptum vexillum, Virgini Matri, in anathema appendit; & in facinoris memoriam Rex decreuit, vt solemni die quæ patronæ vrbis Diuæ sacrata est, in supplicatione fœminæ viris anteirent, atque in sacrificij oblatione

Des Essard. Comminges.

Burgundus vexat Picardiam.

Bellouacum seruatum.

tione; tum vt honor sexui constaret alteri, alteri probrum. Burgundus soluta obsidione, in Normanniam tendit, & frustra vrbibus tentatis, pluribus agris, pagísque incensis, sæpius clade affectus, exercitum in Picardiam reportabat; cùm Ludouicus regreditur è Britannia, & belli moles instaurabatur, nisi Burgundus pacem præoptasset, nam a Britanno adscriptus inter eos, quibus si placuisset darentur induciæ, iis se comprehendi velle declarat; atque in aliquod tempus odia mutua compressa. Eáque tempestate Regi magnum lucrum accessit, Philippus Comminius, ex illustri in Flandris prosapia, vir solertissimo prudentissimóque ingenio, qui in Caroli Burgundi familia educatus, ipsíque in paucis gratus, ab eo deciscens se ad Regem contulit; siue ab Caroli moribus alienior, siue Ludouici donis illectus, viros eiusmodi ingenti pretio comparantis; seu præsagus sortis quæ herum Carolum exceptura erat. Hic nullis excultus litteris, vna indolis dote, scripsit historiam, quæ Francis tanti est, vt nec Græcis Thucydidem, nec Romanis Liuium Tacitúmue inuideant; adeo natura artem supplet & vincit.

LVDOVICVS XI.

De Comines.

XV. *Alensony pœna.*

Quiescente Burgundo, in regno oritur, quod Ludouicum exerceat; Alensonius & Armaniacus in pœnam vocati. Ille iam ante sub Carolo septimo prauis consiliis implicatus, & à Ludouico emissus carcere, rem nouam tentabat Regi molestam & perniciosam. Clam ditionem suam, Ducatum Alensonium, & Perticenses vendebat Burgundo, in Britanniam recessurus; magno regni incommodo, quod in Normannia ciuitates plurimas atque opulentas, ea emptione Burgundus esset possessurus, quod cupiebat magnoperè, & vicinum habiturus Britannum. Re per familiares ducis comperta, Ludouicus ab Tristano, celebri, iis temporibus capitalium

tribuno

LVDOVICVS XI.

tribuno, reum comprehendi iubet, ductúmque Parisios, in Quæstionem vocari; qua habita & reuocato priori flagitio, quo testem accusationis custodiâ missus necauerat, morti a Parlamento reus addicitur. At commutauit Rex mortem in carcerem, in quo dolore & mœrore obrutus, amimam posuit; pœnam tandem conficiens, quam aliena clementia diu distulerat. Armaniaci supplicium vt difficilius sumptum, ita efficacius in exemplum.

Et Armaniaci.

Ab Aquitaniæ Duce in ditionem suam restitutus, móxque eo mortuo ab notho Borbonio deiectus, iterum Aragonij potentia fretus eam receperat. Rex statim copias in rebellem mittit, ductoribus Domino Bellijocensi, qui Borbonij erat frater, & Cardinale Albigensi. Ad ea Armaniacus profitetur, abdicare se bellum, pacem percupere, & Lectoram validissimam vrbem tradit Bellijocensi. Verùm haud multò post, quasi flagitiosissimum virum probè semel egisse pœniteret, Lectoram occupat, & Bellicocensem in custodiam mittit, prodentibus Carolo Albretio fratrum minimo, & Ioanne Aymetio, nobili Petrocorio. Continuò Rex in perfidiam geminatam commotior, iubet Cardinalem Albigensem admouere vrbi exercitum, patranda insonti libertate, & sonti pœnâ. Erat Cardinalis in Comitatu Burgundiæ ex mercatore natus, qui Atrebatensis Episcopus, ac postmodùm Cardinalis, quia ad Ludouici indolem mirè aptus erat; ab eodem illectus, & Burgundo ereptus, plurimùm in concilio pollebat. Nuper Albigensibus donatus Infulis, quod opimum in Francia sacerdotium, Cardinalis Albigensis adeptus erat appellationem. Ille postquam Lectoram octo mensibus expugnat, vrbem situ & operibus munitissimam; tandem Comitis filio dum erumpit cæso, quem ex incestis cum sorore nuptiis infœlix pater genuerat, ita

Seigneur de Beaujeu.

D'Aymet.

Comes

Comes fractus animo est, vt deditionem petierit. Missi ad Regem Legati, qui quintâ ab castris leucâ consederat, libertatem Comiti reportant, modò extra regnum facesseret; atque admissa conditio præstabatur; cum scelerum furiis agitatus Comes, in milites regios repentè inuadit. Etenim toto exercitu per muri labem irruente, Comes numero obrutus cæsus est, ipsáque vrbs direpta miserè, necatis ciuibus. Scio mortem Comitis à pluribus secus narrari, sed coæui scriptores, rem actam tradunt vti exposui; & ea erant Armaniaci suprà cumulum omnem flagitia, vt fuisse exitum vitæ haud absimilem, verosimile sit. Eo motu periculosum bellum excitatur. Ioanni Aragonio Regi, Perpinianum & Ruscinonenses Ludouico venditi, pœnitentiæ erant & dolori; ideò consilia cum Armaniaco communicauerat, promouerátque ad rebellandum, atque vsus opportunitate, Perpinianum inuadit; ciuibus conuocantibus, quos Francorum iam pertæsum erat, Præfecto Lauio ægrè in arcem se recipiente, eámque in Aragonios propugnante. Commodùm Lectorâ captâ Ruscinonis casus nuntiatur, rapitúrque per Pyrenæos, exercitus, eodem Cardinale ductore, & Perpinianum obuallat. Ioannes Rex se vrbis muris vltrò incluserat, palámque testatùs se pro ciuibus occubiturum, quanquam senio confectus fractúsque viribus, ita fortitudine animi ciues inflammabat, vt ad omnia prompti atque expediti, Francum exclusérint; donec Ferdinando Principi spatium aduolandi datum, & soluta à Francis obsidio est. Bellum interpellatum in aliquot menses exceperunt induciæ; Lauio semper arcem obtinente. Interea Ioannes spe concepta pacis Legatos mittit ad Ludouicum; qui primùm Parisiis inter spectacula occupati, dein Lugduni subsidere iussi; dum elo-

Bellum pro Ruscinone.

Lau.

LVDOVICVS XI.

buntur induciæ; fraudis locum Regi suo faciunt. Nam Ludouicus continuò in Ruscinonem immittit exercitum, vastatísque agris, Perpinianum oppugnat. Tota obsidio patientiâ oppugnantis stetit; quippe nullo facinore bellico, postquam octo mensibus in penuriam obsessi pugnarunt, voratísque animantibus quæ sola fames rapit in alimenta, iam deerat quo miseriam alerent, oblatas à Franco conditiones admittunt, tradúntque ciuitatem. Anno consequenti de pace actum est; & Aragonius in Castellam diuulsus, Perpinianum omisit; Legati eius magnificè Parisiis habiti; & ciues lustrati, prope centies mille, singuli Chlamyde purpurea & cruce candicante spectabiles, Hispanis præbuerunt potentiæ Francicæ specimen. Eo motu Rex liber, Andegauos ab Renato vel impetrat prece, vel vi aufert. Senex annis grauis liberísque orbatus, vel patebat iniuriæ, vel cōmodabat se precibus. Ioannes filius Calabriæ Dux, Barcinone febri obierat, dum Catalaunorum iras in Aragonium fouet; Nicolaus filius, anno vicesimo secundo decurso, spes paternas adierat, & spe Catalaunicæ expeditionis, adhæserat Ludouico, filiámque eius desponderat. Verùm postquam spem illusam videt, & Regem à Catalaunico bello alienum, continuò ad Burgundum deficit; qui adolescenti escam luculentam obiiciebat, filiæ nuptias. Porrò is cùm Nanceij ageret, pestilentiâ ictus, diem vltimum obiit, nullo hærede præter auum relicto. Et quidem Lotharingiam Comes Vademontius adit inuadítque; ille Nicolai auunculus erat, nam Iolandam Ioannis sororem vxorem habebat, vnde filium Renatum suscepit, stirpem Ducum Lotharingiæ, per fœminam ab Andegauensibus deducentium originem. Renato Nicolai auo Andegaui & Prouincia Phocensis patrimonium erant. Ergo ipsi Ludouicus

Andegaui occupati.

persuadet;

persuadet ; vti in Prouinciam secederet, atque Andegauos sibi permitteret, ex sorore nepoti, hæredíque proximo, cùm nulli alij forent. Bonúsque senex in Prouinciam concessit titulo Regis semper vsurpato ; ac quanquam prouinciis pluribus spoliatus, tamen desiderauit hæredem ; & quod relinqueret habuit non cui relinqueret.

LVDOVICVS XI.

XVI. *Varia Burgundi consilia.*

Appetente induciarum cum Burgundo fine, eæ in annum prorogatæ sunt ; quo ille quietis osor perpetuus, rebúsque ingentibus conceptis animo, Gelriam pio bello, ereptam filio, patri restituit, sibíque postmodùm comparauit, hæres à patre dictus, dum Rex sororem Annam matrimonio collocat, cum Petro Borbonio Bellijocensi Dynasta, Ducis Borbonij fratre, atque hærede proximo, nullis fratri liberis. Atque Burgundus Gelrio restituto, Treuiros venerat, spe regni Burgundici, quam Federicus Imperator fecerat, erátque ornatus ad cæremoniam instructus magnificè, cúm Imperator à promisso resiliens, insalutato Duce discedit, & pro corona ludibrium tradit. Burgundus tantâ contumeliâ aspersus, cùm in Fridericum non posset, in Regem iram vertit, quem suspicabatur abduxisse à se Imperatorem ; ac primùm in Niuernensem Comitem, Regi addictum, arma & furorem effundit. Rex Burgundum de pace immotus appellat ; cùm statuisset ferocem illum Leonem alieno potiùs periculo quàm suo, perdomare atque opprimere. Nouiodunum delegati vtrinque mittuntur ; sed a Burgundis Hugoneto Cancellario & Imbercutio proponuntur noua & inexpectata. Securæ pacis & imperturbatæ vnam esse viam, si Comestabilis de medio tollatur ; eum hactenus belli tubam & facem fuisse ; geminatâ perfidiâ perduellem hominem, tum Regem prodere, tum Ducem ; nullum fuisse motum quem non excitarit ; clam

Rex & Comestabile deliberat.

LVDOVICVS XI.

egiſſe cum Burgundo, cum Aquitano, cum Britanno, ſingulos diuerſis cauſis inflammaſſe, tum propoſita ſcriptis tabulis comprobant; palámque commonſtrant viri perfidiam & proditionem. Rex de poſtulatis Burgundi edoctus, ad aſſentiendum non hæſit anxius. Diu erat quod Comeſtabilis venerat in ſuſpicionem; fraudes perſpicacem Regem non latebant, & arrogatum ſupra modum clientis imperium concitabant eundem: nam is Sanquintino præſidium regium expulerat, ſuúmque immiſerat, & verbis inſolentibus ſe plerumque Regi parem oſtentabat. Ea Ludouico perdendi hominis deſiderium fecerant, & pleróſque obruerat minorum ſcelerum reos; ſed voluntati poteſtas deerat; nam homo verſipellis fraudes obiectas fraude eludebat, & ſe contra vim egregiè communierat arcibus fretus in Picardiæ finibus, Sanquintino, Hanno, & Bohano; & opulentâ collecta pecuniâ, tum ex donis regiis, tum ex patrimonio, tum ex vectigali quod impoſuerat, vinum è Francia in Belgium inuehentibus. Igitur Rex quæſitam opportunitatem ſponte admittit, conuenítque per delegatos in viri exitium; vt qui prior ipſum interciperet, vel vitam eriperet, intra octiduum, vel alteri traderet plectendum ad nutum. Verùm Comeſtabilis mira ſagacitate fœdus ſubodoratus, totas artes in conſilium vocans, ſcribit ad Regem, tentátque Burgundi accuſationem euertere; mirari ſe *quod prudentiſſimus Rex ab capitali hoſte caperet conſilium, Regem non latere quantam inuidiam, quantum furorem in ipſum Burgundus conceperit; vt malorum omnium author ſit, vt Aquitaniam & Britannum igni perpetuo inflammarit; nunc quid ipſi gratius, quid iucundius euenire poſſe, quam ſi Regi addictiſſimus pereat? ſanè ſi fidem meam, quam tentauit omni ratione, potuiſſet perfringere, nequaquam in perniciem meam exardeſceret; at*

quem fidelem deripere tibi congestis donis non valuit, eum per te perdere congestis dolis conatur, atque amoliri obicem insanæ cupiditatis & consiliorum. Ego nempe Ducis fautor & promotor, cui validissimas vrbes eripui, quem Sanquintino exclusi, quem profligandum exposui, quem si mihi haberetur fides nuper obruebas. Scilicet cùm summis precibus te rogarem, vti inualidum, fame & frigore pene enectum, inter legiones nostras deprehensum includeres, vinceres, atque profligares; tunc amicum tuebar, defendebam atque propugnabam? neminem id callere melius quàm Regem ipsum, ad quem preces, studium, atque contentio adhibitæ forent, quare ipse viderit qua mente Burgundus in exitium suum ruat, nec hostem audiat vltionis furentem libidine & grassantem insidijs, qui ferro non posset. Rex iis literis persuasus, seu forte veritus ne comestabilis ad Burgundum se verteret, prompto pretio veniæ Sanquintino, legatis rescribit, ab ea re vti abscederent, simulque ad Comestabilem vel introspiciendum penitiùs, vel demerendum arctiùs, statuit cum eo colloqui. Et ea Comestabilis audacia fuit, vt se Principi suo adæquans, erectis supra amnem repagulis, armatus trecentis armatis stipantibus, Regi collocutus sit inter septa. Et primùm claustro nixus excusauit se, quod loricatus Regi se offerret; id factum, vt se in Chabannij inimici, qui præsens aderat, vim tueretur; tunc priora de fidelitate sua instaurauit. Rex peritè dissimulata indignatione, collaudat prudentiam viri, præteritorum obliuionem ostentat, tantaque adhibet blandimenta, quorum erat peritissimus artifex, vt Comestabilis vel iis captus, vel superbiâ impulsus, metu deposito, ad Regem eiecto septo transiuerit, & Nouiodunum se cum eo contulerit; superbâ arrogantiâ diffidentiam credulam extin-

Comestabili parcit.

LVDOVICVS XI. guente. Nouioduni Rex nullis blanditiis parcit, virum vti conciliet, Chabannium cum ipso in gratiam restituit, & millies in amplexus vocatum securitate partâ dimittit. Cæterùm hæc reconciliatio statim effluxit; vbi sciuncti sunt, diffidentia simul atque odium ingruunt. Comestabilem ingens horror percellit, cogitantem quantum in discrimen sese immisisset, quàm grauem Regi intulisset iniuriam; noxas eiusmodi nusquam in subdito condonari; statuítque in posterum ita Regem cauere, vt clementiæ suæ nihil debeat, nec potentiam timeat. Regi mens non pacatior erat, pudor atque indignatio ob rem gestam; exæquatum Principi subditum suum; impune fuisse inauditam hactenus arrogantiam; id hostes, id inuidos adscripturos metui; qui clientem timeat, an terrori hostibus sit futurus? elapsam è manibus occasionem vindictæ, & iustissimæ quidem; ac datam perfido grassandi per plura scelera opportunitatem. Ea Regi odium inflammabant, quod in incendium tandem erumpet. Sed in præsentia Burgundi opem exposcebat, quem absorbebat Germanica expeditio.

XVII. *Burgundi consilia.* Nam concepta semel regni Belgici spe, quando Fridericum Imperatorem blandimentis expugnare non potuit, vi vt adigeret, Germaniæ terrori esse constituit, & suscepto Roberti Bauari patrocinio, qui cum Hermanno Hessio, de Coloniensibus infulis contendebat, Nouesium vrbem leucis quatuor distantem Coloniâ, valido exercitu obuallat. Interea cessantibus indiciis, quid agendum foret Rex deliberabat. Erant plerique auctores, vt in Burgundum distentum alieno bello ipse inuaderet, obruendum omninò quicum nulla spes pacis, nulla concordiæ; nec id commodius posse tentari, quàm si hinc atque illinc Franci & Germani medium conterant. Contra Comminius opinabatur; & singulari prudentia

prudentiâ, nam afferebat; *Ducem temerarium atque præfidentem permittendum consilijs suis; nihil fore opportunius Franciæ, quàm si hostis iuratus & potens in diuersum hostem efferatur; eam esse Germaniam quam impunè lacessiuerit nemo; tam ampli corporis plurima esse & validissima membra; Burgundum postquam alium ex alio hostem conciuerit; victum iri ab aliquo, & obtritum audentissimum caput; nullo Franciæ malo, ne periculo quidem.* Ideò censebat non tantùm inducias producendas, sed modica quædam submittenda auxilia, vt magis ac magis in bellum inceptum immergeretur. Atque ea sententia placuit: Verùm Burgundus semestres tantùm admisit inducias, nam & sua voluebat consilia, eáque immensa, & quæ vires licet amplissimas superarent. Erat quod intra sex illos menses conficeret; Nouesium atque Coloniam pro captis habebat; tum Lotharingiam primo impetu subigebat, iam Ferretam à Sigismundo Archiduce obtinuerat, pignoratitiam; mox Alsatiam, Moguntiam, Argentinum, Treuiros, atque Iuliacum occupabat; postremò Heluetios perdomabat; quibus patratis elapsisque sex mensibus, conuersus in Picardiam, Eduardo Angliæ Regi adiungebat copias, & Britanno euocato, Franciæ Regem obruebat haud dubiè, tantis imparem viribus, & opima spolia diuidebat. Eiusmodi animo immodica proponebat, effusissimus in ambitionem nescius apparare se pro victoriis strages, & recensere in victis quos victus ipse illustres faceret. Ita inducias in sequentē annum repudiat, & Anglū præstolatus, ad Nouesiū hæret. Verùm Ludouicus consilia consiliis & prudentiam inconsiderantiæ opponens, laborat in hostibus hosti conquirendis, studétque tot negotiis ipsum implicare, quibus se nunquam expediat, eorum mole tandem obruendus. Igi-

LVDOVICVS XI.

Quibus Rex occurrit.

LVDOVICVS XI.

tur Sigismundo Archiduci persuadet, vt Comitatum Ferretæ redimat, Argentinâ, Basileâ, & Colmariâ ciuitatibus, pecuniam suppeditantibus. Tum Renatum Lotharingiæ Ducem adolescentem impellit, vt Burgundo bellum indicat, statímque in Luxembergium inferat, spe facta Andegauorum. Mox Heluetios cum Sigismundo conciliat, sopitis capitalibus inimicitiis, vt Burgundum faciliùs Sigismundus repelleret, ipsósque Heluetios sibi iungit fœdere in decennium, singulis pagis pensione sex millium librarum attributa. Quin & ipse Imperator ingentem exertum scribit, atque alterum Germani Principes, vt Burgundum castris pellant; Imperator se illi propiùs admouet, Principes ad Rheni ripam, pontem ex nauigiis stratum fulminantes. Præterea Imperator Regem vrget, póst contractum fœdus, vt exercitum adducat, concludendo omni ex parte Burgundo, Rex quia ab Anglo metueret, & à belli alea abhorreret, Imperatori id negat, instátque Burgundo tot inter pericula constituto vt admittat inducias. Ille per aduersa obstinatior, repulso Rege, obsidioni incumbit, iactans palmas pro hostium numero multiplicandas. Eam ob rem Rex contumaciam vti infringeret; primùm per Duces Artesiam vastat, tum ipse ducto exercitu Tronquium expugnat; Royam, Mondiderium & Corbeiam capit; & profligatis Burgundi copiis victor Artesiæ imminet. Ergo euentu prospero animum erigente, Imperatorem appellat de nouo fœdere, vt communi marte & sumptu Burgundum aggrediantur, spoliandum omni ditione, quam ipsi partirentur. At Fridericus iam belli pertæsus, sua vice Ludouicum repellit, vnúmque pro responso Apologum mittit, quo monebat pellem vrsi licitandam non esse, donec is captus sit. Nihilominus Rex promouebat victorias, cùm

noua

noua Comeſtabilis fraude abducitur. Hic à Rege compellatus, vt educeret copias, cùm Sanquintino prodiiſſet, illicò in vrbem vt in latibulum ſe recepit, cauſatus ſibi quoſdam milites necem machinantes; & modò veritus, poſt ſubactam Picardiam totam, ne intercepto effugio vndique circumcluſus, Regi præda eſſet; nouum dolum commentus, illi perſcribit, quis Anglorum in bellum eſſet apparatus, (& quidem omnia explorauerat proditor) tum falsò monet eum in Normanniam exſcendiſſe; ad repellendum patriæ hoſtem ipſe Rex iret, Picardiam fidei ſuæ permitteret, quam illibatam ſeruaret, poſt captos Peronam & Abauillam, quas ſolas poſſideret Burgundus, ſe ſtatim capturum. Ludouicus ſiue nimia credulitate, ſeu deſiderio nimio Anglis occurrendi, iam concepto modo quo bellum gereret, in Normanniam legiones ducit, dúmque portus atque vrbes obnoxias luſtrat, Picardiam hoſti tradit, immoto Comeſtabile, & prouinciæ ſtragem ſpectante. Tum idem vt res implicatas magis ac magis inuoluat atque impediat, ad Burgundum ſcribit, ſibi permoleſtum accidere, quod abſentem Rex premat; iterum ad Regem, fœdus ab Imperatore cum Duce contractum, iunctíſque copiis ruere in Franciam; ad Anglum vt feſtinet, nihil ipſi defuturum, vrbes, copias, omnia pollicetur; imò ad Borbonium, Regi animum eſſe, fratrem natu minorem promouere, ipsúmque dignitatibus & facultatibus ſpoliare. Ita fraudulentiſſimus hominum texebat fallacias, ponebátque retia cunctis Principibus, quibus ipſe tandem implicatus & captus eſt.

LVDOVICVS XI.

Comeſtabilis fraudes

XVIII

Eduardi Francia verſus

In ea rerum perturbatione, Eduardus Caletum appulit, magno inſtructus exercitu, tandem nube prægnante in procellam effuſâ. Erat Eduardus eo nomine IV. multis de cauſis Regi perinfenſus. Iam annos aliquot de

LVDOVICVS XI.

regno Angliæ cum Henrico VI. contendebat, celebri illo familiarum Lancastriæ & Eboracensis litigio, quod Angliæ tot bellis, tot Proceribus, tot miseriis stetit; semel iterúmque depulsus solio, demùm variante rerum humanarum sorte, ope Burgundi cui sororem vxorem dederat, restitutus in regnum tertiùm, Henricum Regem eiúsque filium Eduardum necauerat, sceptróque stabilito transmittebat in Franciam. Sic vno bello trium cupiditates implebat; primùm Anglorum, quorum vetera iura instauraret; tum suam, vltione priuatim impletâ, Ludouicum opprimens perpetuum Henrici Lancastrij defensorem; postremò Burgundi, cui obstrictus pro plurimis beneficiis, ea expeditione vicem rependebat. Extemplò ad Ludouicum fecialem mittit; qui magna iactatione verborum, regnum Franciæ vti auitum patrimonium reposceret, & ipsos Francos in pristinam libertatem reuocaret, vinculáque detraheret, quibus oppressi erant à Ludouico. Rex instituebat depellendi hostis nouam rationem, quódque hactenus intentatum erat, periculosum hostem atque capitalem aggredi statuerat, non armis & milite, sed auro & blandimentis infringere. Nec vllum aliud opus est, in quo illustrius Regis sagacitas atque industria sese produxerit, vt cæteræ victoriæ tam militum sint quàm ipsorum Regum, hæc vnius Ludouici tota laurea sit. Ergo fecialem amicè exceptum multa docet, quæ Anglum mitigent, atque eum à Burgundo abducant; rogat vt Regi suo referat; tum adiungit munera liberaliter, trecentos nummos & segmentum villosi serici, oneratúmque promissis dimittit. Fecialem Eduardo quæ dicta esset renuntiantem Burgundus ipse iuuabat; nam sæpius compellatus vti ex fœdere vires suas adiungeret, iam mensem cunctabatur, rémque aspernatus

Anno 1475.

quam

quam tantoperè concupiuerat, ad ſuum ſcopulum hoc eſt Noueſium adhærebat. Vaniſſimus vir gloriam ſuam atque infamiam ratus, ſi immuni vrbe abſcedat; iam duodecimum menſem premebat, & quanquam copiis valdè imminutis, cætera poſthabens, fingebat animo laudem æternam, ſi tota ſpectante Germania atque obnitente, vnam vrbem expugnet. Decem admodùm dies ſupererant, quibus vrbs neceſſariis rebus deſtituta, ageret de deditione, cùm Anglo vrgente, & reditum minante, cogitur ſpem atque laudem deſerere, pacémque cum Imperatore admittere; datum tamen ſtultæ vanitati, vt penes ipſum vrbs eſſet per aliquot momenta; ſtatim legato Pontificio danda, & iuſto Domino reſtituenda. Ea compede ſolutus Burgundus, non auſus exercitus fracti reliquias ad Anglum ducere, paucis comitibus ad ipſum aduolat, inſtátque vti bellum inceptet. Eduardus à feciale iam demitigatus, moram tantam accuſat, conqueritur non adductum exercitum, & incomitatum Burgundum contemptui habet. Sic inter eos ſenſim diſcordia irrepit. At Burgundus vt Anglum eliciat, ſpem Sanquintini occupandi facit,& Comeſtabilem de promiſſo appellat; hic inſtauratis pollicitationibus, tum Burgundo tum Anglo, vtriuſque copias quaſi vrbem dediturus accerſit; móxque aduentantes pellit & cædit. Ea perfidia rurſum Anglum irritat, & à Burgundo auertit, veluti conſcio proditionis; iterúmque expoſtulantem, quod militem nullum adduxiſſet. Mox Burgundo ad euocandam militiam profecto; ſe deſertos Angli conqueruntur, violatam fidem, excitos in Franciam vt perirent; vbi Dux Burgundiæ, vbi copiæ, vbi immenſus ille exercitus, vbi ciuitates quæ vltro paterent aduenientibus? Ludouicus hac diſſenſione comperta, & famulo pro feciali ad

LVDOVICVS XI.

Pax cum Anglo.

LVDOVICVS XI.

Anglum misso, colloquium impetrat, quo vtrinque delegati ad Ambianum vtroque spectante exercitu, de pace agunt. Primum Rex ad verborum formulas, quæ plerumque rebus ingentibus sunt impedimento, hærere noluit; passus toto colloquio se ab Eduardo vocari, non Regem Franciæ, sed affinem Ludouicum Franciæ; nam nemo Principum fuit, qui minoris gloriæ fucum faceret & inanem speciem dignitatis, modò rem solidam consequeretur; tantúmque perfecit, vt induciæ sint in nouem annos contractæ; magnâ quidem pecuniâ, sed leui pretio pro grauitate periculi, ærario nunquam commodius exhausto, quam si pax redimitur. Angli primùm vniuersam Franciam reposcebant, mox vnam Normanniam; tandem mercatorum instar pacti pecuniam pro itineris sumptibus, & annuam in nouem annos pensionem, subscribunt fœderi. At rem promotam optimè varij statim obices procellarum instar conturbant, Comestabilis suam perniciem ex alieda concordia timens, vtrumque Regem seorsim aggreditur, sed ab Anglo repulsus, pro perfido & Sycophanta reiicitur. Deinde Angli Proceres prædæ cupiditate illecti, memoresque quanta maiores ex Francia rapuissent, de induciis palam murmurantur; Regem accusant ignauiæ, & videbantur haud ægrè capessituri quacunque occasione studium belli. Eos Ludouicus cumulare donis instituit, & profligare gemmis, pecuniæ, pannísque sericis, obstruens ora vi munerum; & verè Hercules Gallicus catenis aureis hostem illiciens; eámque in rem, nouum cum Eduardo colloquium Pequinij designat. Sed ecce impedimentum omnium grauissimum Burgundiæ Dux, qui audito fœdere aduolat ad Eduardum; vtque iræ impotentior erat, statim verbis amarissimis arguit, congestísque in eum probris quàmplurimis,

quem

quem ignauiæ, socordiæ & proditionis accusat; postquam intemperanter bilem effudit, conscensis equis regreditur. Sic ea temeritas & vulneri simul & remedio fuit; Nam Eduardus in hominis superbiam excandescens, ad colloquium promissum se sistit. In Pequinij ponte claustra erecta sunt; quibus intermediis Reges conueniunt, lectóque fœdere, colloquuntur familiariter, Anglo perfidiam Comestabilis retegente, scriptásque ab eo litteras Regi dante. Mox solutum colloquium. Cùm interea Ambianum Anglis pateret, mensis opiparè per compita extructis, & designatis qui aduenas ad opulentas epulas latè inuitarent. Duci Glocesshiæ Regis fratri, qui maximè omnium pacem incusabat, donati præstantissimi equi, & argentum factum quam plurimùm. Sic tandem Angli Caleto soluentes, remigrarunt in Angliam; nulláque est expeditio quæ minoris Franciæ steterit: Nec fortè vnquam Orbi terrarum clariùs patuit, quantùm prudentia atque consilium armis præcellerent, terribilíque potentiæ. Destitutus ab Anglo Burgundus, sibi etiam inducias petit; quas Rex dissentientibus suis concessit, vti in alios vir temerarius pugnacitatem suam conferret. Britanno indulta securitas, quando Anglus omninò eum in instrumento fœderis appellauerat.

LVDOVICVS XI.

XIX. *Comestabilis pœna.*

Consopito difficillimo bello, supererat Comestabilis Principum vltioni iustæ obnoxius, eratque conuentum Burgundum inter & Regem, vt si eum Dux Regi traderet, vrbes & pecuniam haberet in pretium. Nec Comestabilis ignorabat, quanto in discrimine versaretur, dubiúsque perfugij quò se reciperet, ambigebat in quam partem fraudes conuerteret. Vxorem nuper extulerat, quæ Reginæ Franciæ erat soror, nec iam vllo cum Rege vinculo nectebatur; perstabat cum Eduardo

affinitas.

LVDOVICVS XI.

affinitas, qui ex sorore ipsius ortum habuerat, sed intercedebat odium grauius, quam vt vlla spe mitigari posset: fuerat cum Burgundo amicitiæ nexus arctissimæ, & eum diu iniuriæ graues resoluerant; nihilominus in eam partem cursum obuertere, atque anchoram figere statuit; ita silentio paucis comitibus Montes proficiscitur, ad Aimericum Hannoniæ Senescallum. Continuò Rex Sanquintinum aduolat, præsidij Præfectum appellat, & maiestate regia præpollente, vrbe admittitur. Iam præmij compos, ad Burgundum scribit, initúmque pactum impleri postulat. Impugnabat Nanceium Burgundus, tota Lotharingia iam potitus; primúmque cunctabatur spe vrbis statim obtinendæ, at cùm Campobassi Itali Ducis proditione produceretur obsidio, Rexque instaret, interminatus se daturum vrbi suppetias, Burgundus id veritus, Comestabilem tradi Regi iubet, & mandatum ab Hugonetto & Imbereurtio illicò expletum, Comestabili grauissimis inimicis; ductúsque ipse à ministris Regis Parisios. At Ducem iussi statim pœnituit, missique qui retractarent quod mandatum erat, venerunt serius; festinatione Hugoneti pœnitentiam Ducis præuertente. Extemplò à Cancellario & Parlamenti curia instructa est actio, reúsque maiestatis crimine damnatus, palàm in Greuæ areâ capite plexus est; patientiam Christianam sub mortem testatus. Vir primæ nobilitatis, multarum opum, authoritatis amplissimæ, pace & bello in paucis insignis; verùm prona ad fraudes indole, nimio illarum studio in necem impegit; iisdem retibus quæ ponebat, implicitus, & ab iis captus, quos ludificauerat diù: nunquam euentum prosperum dolo sortiente, & ipso mendacio sibi pœnam per alienas fraudes texente. Rex Burgundo Sanquintinum, reíque pecuniam quæ modica

dica erat concessit, magno vtriusque probro, quod alter obnoxium sibi suámque appellantem fidem vendidisset, emisset alter & pro Rege institor, subditi pœnam comparasset pecuniâ. Post supplicium Comestabilis, & perfidiam multiplicem vindicatam, Burgundus ipse; qui vnus Regis consilia compescebat, vltrò in perniciem ruit, ac primùm ignominiam, mox necem arcessit. Spoliato, Lotharingo, & capto Nanceio, memor quid Heluetij in se ausi essent, reuocatâ regni Burgundici insaniâ, in eos mouet, & ingenti ducto exercitu, turbam rusticam & nullo adhuc facinore claram, post Gransonem captam aggressus, fusus fugatúsque est, direptis impedimentis, ignominiâ maiore quam clade perculsus. Illicò Fœderati certatim à perculso deficiunt; at Rex nondum ausus palàm insurgere, domi res suas nullo iam vetante agit & promouet. Renato Siciliæ Regi diu erat in animo Burgundum hæredem scribere, idque Rex ægrè antè prohibuerat; in præsentia Renatum Lugdunum arcessit, terrétque exercitu ostentato; bonus senex perterritus, Lugdunum venit, & Regi, quod verosimile est tunc perfectum, Prouinciam Phocensem donat; scribunt alij addictam pignori, Rege quinquaginta nummorum millia mutuante, ad redimendam Margaritam Reginam Angliæ, Renati neptem captiuam; quo pretio Margarita omne in Prouinciam ius Regi Regísque successoribus condonaret. Dein Nemursium Ducem, ex Armaniaca familia plectit. Ille olim à Rege plurimis ornatus beneficiis, & ad eius promotus gratiam, boni publici bello se illigauerat, & quamuis veniâ Regis impertitus, ipsi in suspicionem ob communicata cum Burgundo consilia veniebat; securus tamen dum floreret Burgundus, nunc fulcro nutante impetitur, & Carlatio in Aruernis munitissima

LVDOVICVS XI.

Burgundus I. victus ab Heluetijs.

Prouincia Regi data.

Nemursius capite plectitur.

Carlat.

nitissima arce, à Belliiocensi veniæ spe euocatus, Lugdunum, deinde Parisios captiuus ducitur. Parlamento iussum, vt puniendo reo incumberet. At Senatorum plerique, cùm iudicium peragere recusarent, nisi præsente Rege; ipse moram contumaciam interpretatus, iis abrogatis nouos substituit; à quibus damnatus Nemursius, Regi & Delphino mortem intentasse, Parisiis in platea publica capite cæsus est: scelere valde ancipiti, dicitúrque Rex facti sub exitum vitæ pœnituisse. Burgundus interea ignominiâ fugæ mirè prostratus, momento à se alter euaserat. Sic immensus dolor efferauerat mentem, vt nec vngues nec capillos resecari passus, ne vestem quidem aut indusium mutauerit; totus hispidus, squallidus, & illuuie oblitus. Et dolor animi corporis habitudinem bonam corrupit; antea totus igneus, & bile succensus, vtebatur potionibus frigidis; in præsentia ita dolor & stupor omnem ignem restinxerant, vt iam merum potanti, crebrò ad pectus admouendæ essent cucurbitæ stupis incensis, quibus frigidus sanguis calesceret, & cordi vitales spiritus sufficerentur. Nihilominus frigidam mentem incendebat vindictæ cupiditas; atque adeò exercitu instaurato, Moratum in Heluetiis oppidum cingit. At victores magno numero ipsum aggressi; iterum vincunt, aguntque in fugam, strage Burgundorum ingenti, suorum permodicâ, & Renatum Lotharingiæ Ducem, qui cum ipsis pugnauerat, magna prædæ donatum parte, in spem erigunt ditionis recipiendæ.

LVDOVICVS XI.

Burgundi secunda clades.

XX. Enimuerò Ludouicus depositâ simulatione an metu, in Burgundi perniciem surgit, Heluetiis pecuniam multam distribuit, Renato pecuniam & militem, modicum tamen, nondum ausus Leoni Saucio totus incumbere. At Renatus Lotharingis fauentibus, in plu-

Burgundi cædes ad Nanceium.

Lvdovicvs XI.

res vrbes admittitur, Nanceiúmque obsidens, altero mense præfectis validissimam vrbem dedentibus, cum ciuitate primaria Lotharingiam totam recuperat. Burgundus post Morati cædem in pago Burgundiæ sex hebdomadas solitarius egerat, infrequentia hominum ac deserto loco dolorem pascens, atque alens vesaniam; & tametsi lentè haberetur delectus militum, detrectantibus Flandris, & deficientibus fœderatis, tamen ea animi obstinatio erat, vt exercitum scriberet; quem tertiùm in Heluetios duceret. Verùm amissa Lotharingia captúmque Nanceium furentem percellunt; ergo dilatis Heluetiis, inuadit Lotharingiam, venítque Nanceium biduò postquam vrbs erat dedita. Ineunte Octobri, imbres, frigora, gelúque imminebant, plurésque erant Burgundo auctores, vt omissa expugnatione proxima municipia milite impleret, ac detractis alimentis vrbem sensim infringeret, donec vere proximo institueret oppugnationem. Verùm ille excluso consilio, suísque quàm hostibus terribilior, castris vrbem cingit, cœli procellas annique intemperiem simul cum hoste victurus. Nec occasio defuit abscedendi à pernicioso consilio; siquidem Alphonsus V. Portugalliæ Rex in Franciam venerat, à Rege suppetias flagitatum; ille Ioannam filiam Henrici Castellæ Regis in vxorem duxerat; Isabellam sororem Ferdinandus Aragoniæ Princeps; moto bello, & Castellanis Ioannam vt spuriam excludentibus, victus erat Alphonsus, appellabátque opem Ludouici. Sanè multo honore, & magnificentia regia, in via exceptus, & ab ipso Rege promotâ spe, verbis promisśísque magnificis, iam rem actam putabat cùm animaduertens nihil dari nisi verba, ratúsque nihil à Rege impetrari posse, dum à Burgundo diffidet, conatur vtrumque in concordiam reuocare, matrimonio

Alphonsus Portugallus in Francia.

LVDOVICVS XI. monio Delphini cum filia Burgundi propofito; atquè vltrò citróque ingenti ftudio commeabat, cum adeft Renatus Heluetiorum decem millia ducens adNanceium obfidione foluendum. Continuò abrupta pax, inflammato ad pugnam Burgundo. Dehortantur Duces, ne pugnam tam iniquo tempore inceptet; copias niuibus, gelu & miferiis perditas, obiici integris fine clade non poffe; Flandri orabant, vt in Luxemburgum fecederet, polliciti vere proximo, omnem contentionem adhibituros,vti hoftes fubigeret; Campobaffus cum turmis equeftribus ad hoftem tranfiuerat; aliíque ab Ludouico detracti; plures Francorum fe Renato adiunxerant de induftria exauthorati à Rege & fingula proximum exitium portendebant. Tamen nihilominus ille in perniciem fuam confpirans, fibíque hoftis acerrimus omnium, fexta Ianuarij die ruit in prælium; quo exercitus cæfus eft, & in fugam actus; plerifque in fuga ipfa necatis. Nam Campobaffus ab Heluetiis exclufus, perfidiam deteftantibus, negantibufque cum proditore mifceri, ad Mofellam hæferat, loco apto ad fugam hoftium intercipiendam; cæteros ruftici in filuis perimunt. *Dux cæfus.* Dux ipfe pugna æftuante, cùm fuos pelli infpiceret, defperatione actus, & ferendæ ignominiæ impar, fi tertiæ cladi fupereffet, mori voluit, féque abdens in confertiffimam aciem, tribus plagis occubuit; farifsâ renes ictus & femora, caputque fecuri ad dentes diffiffus; *Anno 1457.* Anno ætatis quadragefimo tertio: immodica ambitione hunc finem fortita; vt qui condere nouum regnum ambiret, profapiam fuam extingueret, auitámque ditionem exteris traderet; arrogantia & temeritate præceps in voraginem ruens, quam hofti parabat. Dictus eft pugnax atque terribilis, vanis nominibus nouam perniciem haud amouentibus.

Latuit

Latuit diu ignotum cadauer, donec à meretricula prædæ studio euoluente cadauera, repertum est in fossa, niue & glacie obrutum, agnitúmque productis vnguibus, & colli cicatrice. Renatus ablutum honorificè excepit, dignitate Principis hostilem animum restinguente; stetítque ad cadauer pullatus, ad luctus indicium, sed barba aurea mento affixa; quod olim fortitudinis bellicæ signum erat & præmium. Multis post annis viuere à subditis existimatus est, & præ dolore in solitudine agere, erupturus, cùm ignominiam luctu purgasset; adeò sibi illudere desiderium amat; & erroribus tantis obnoxij nos ipsi decipimus. Dicitur eo die quo pugna conserta est, & Dux cæsus, Angelus Cattus Neapolitanus, Astrologiæ peritissimus, casum præuidisse; cùm enim Turonibus in Sancti Martini sacris operaretur, dum Regi traderet pacem osculandam, dixit, *Domine, Deus det tibi pacem, eam si vis habes; consummatum est, Dux Burgundiæ modo casus est, profligato exercitu.* Rex ad lætum nuntium, stuporem inter subitâmque lætitiam, vouit ædi clatres argenteos, qui ærei erant, donauítque Cattum Viennensibus infulis; arcano potius quodam præsagio, quàm inani Astrologia rem significante; is Burgundo quondam adhæserat, & post Morati cladem, præuisâ eius ruinâ siderum beneficio, ad Ludouicum defecerat, quamquam prudenter rem consideranti, sua ipsi sagacitas pro sideribus fuit.

LVDOVICVS XI.

XXI. *Ludouici consilia*

Postquam certis nuntiis Burgundum occubuisse rescitum est, Ludouicus in immensam prorupit lætitiam, in fictam Proceres, dolorem tacitum metu suscitante. Quippe Regem solutum vinculis, immoderatæ potentiæ licentiam factam, amoto repagulo decursurum torrentem insano impetu; & grassaturum per omnium capita effrenatè, quia impunè

LVDOVICVS XI.

punè; iam nullum modum imperanti futurum, præter ipsum arbitrium. Porrò ipse Rex, post delibatum gaudij occupantis sensum, se in consilium vocat, deliberátque quid tanto in momento agendum sit. Omninò statuerat Burgundicas terras inuadere, & ditiones amplissimas regno adiungere eo per duplicem viam ibatur; altera pacis & concordiæ erat, si Delphino Mariam Burgundi filiam daret; altera belli atque potentiæ, si suo iure in pupillam & ditionem inuaderet. Erat quidem per nuptias via suauior, & forsam efficacior, sed præpolluit altera, tum ob ætatem nubentium valdè inæqualem; nam virgo mariti diu potens, Delphinus pubertatem vix dum attigerat; & Ludouico erat longè acceptius per artes suas & arcanam peritiam comparare prouincias; quandò quisque suam artem libenter exercet; quàm ratione perura atque perfacili fines prorogare, nulla ingenij laude, nulla in posteris commendatione. Nec ius deerat, quod inuasioni prætenderet; nam præter ditionis publicationem, quam toties Dux ob instauratam perduellionem incurrerat, affirmabat Ducatum Burgundiæ, feudum esse regni, quod ad masculos duntaxat spectaret, nec Regum secus permittentium exemplo regni leges violari posse. Idem ius in Artesiam vindicabat quæ à Ludouico sancto Roberto fratri permissa erat conditione eadem; Comitatum Burgundiæ Otho vltimus Comes, Philippis Pulchro & Longo donauerat, extabátque donationis instrumentum; vrbes ad Somonam diuulsa erant a Picardia membra; plurimæ in Flandria ciuitates, ab Comitibus suis Francis concessa, vel in pignus vel in pœnam erant; cætera virgini cederent; nisi moto iurgio, belli & victoriæ iure raperentur Quid, quod concilium promouebat facilitas? virgo hæres spe, concilio, & peritia rerum destituta

destituta, tam iniuriæ quàm cupiditati obnoxia; populi animis & vtilitate diuersi; ingens corpus, sed nulla mente, nullo robore præditum. Ita in eam partem se Ludouicus conuertit; an benè, euentus infortunatus exemplo est; sane pupillam opprimi, contra æquum erat, & discussit Deus subdolas artes; Rege ipso artifice in regulam suam & præcepta peccante. In præsentia stabilito consilio, Procerum animos mitigauit & ostentatâ clementiâ, parcendo pluribus qui à Burgundo steterant, dispulit metum. Mox ad rem aggressus, Burgundos & Picardiæ vrbes sollicitat; nec frustra, Burgundorum comitiis, staturum vt ducatus ipsi traderetur, dum Maria nuberet; ipsi in Picardiam venienti vrbes patent, Abbauilla, Hannum, Sanquintinum; & Perona postmodum à Bischio præfecto prodita. His patratis, vti in Flandriam peruaderet, Gandauum Flandriæ caput, mittit Oliuerium Damam, qui oppidanos vel palam ad res nouas inducat, vel clam promissis speque alliciat. Is non procul ea vrbe natus, ante primum tonsor, dein ob sagacitatem indolis Regi gratus, admissúsque ad arcana, & comitatu Meulanchi donatus, in spem venerat conciliandæ amplæ ciuitatis; adestque Gandaui ingenti opulentia originis sordes obducens. Verum Gandauenses indignati popularem suum sibi illudere, & vertentes opprobrio tam amplam prouinciam vrbis demerendæ vilissimo capiti demandatam, in hominem insurgunt, atque adigunt fugere vt periculo eripiat se. Nihilominus is Tornacum venit, tantúmque contendit vti ciues Francum admiserint. Nec Flandrensibus tentata arma euenere feliciter; Adolphum filium, Gelriæ Ducem, à Burgundo in carcerem missum, liberauerant, copiisque præfecerant; cùm sub Tornaci muris profligantur, & ipse Gelrius, receptum inter vltimos curans

LVDOVICVS XI.

Ludouicus ditionem Burgundi inuadit.

Le Daim.

Meulane.

curans, occisus est. Iam Flandros animus deficiebat, adeóque mens & consilium defecit, vt legatione celebri ad Regem Proceres miserint atque optimates, rogatum vt Principissæ tutelam curámque susciperet, atque eam cui ipse vellet nuptui daret. Præclara erat Regi occasio vno retis iactu prædæ concludendæ, si Delphino vel Franco principi nubendam dedisset; sed hic veterum artium instaurator, aggressus proceres singulos, blandimentis, promissis, & donis, expugnare inceptat. Inter plurimos quos deuinxit, vnus memorabilis Philippus Crepecordius Cordij Dominus, qui pro Duce Picardiam atque Artesiam administrabat, magni momenti in quam partem se daret; Hugoneti, & Imbercurtij illibatam fidem frustra tentauit; iam tunc viris machinatus exitium, vt quibus fides stabat, salus vacillaret. Primum Cordij opus Atrebatum fuit, cuius partem Regi tradi curat, quasi futurum proximæ paci præludium. Etenim Atrebatum bifariam in ciuitatem atque vrbem diuisum est (postea Arx pars tertia accessit) ciuitatem Episcopus cæteríque viri Ecclesiastici incolebant, vrbem ciues; hæc muris cincta & munita egregiè, illa aperta & nuda mœnibus. Ergo ciuitate potitus Rex vrbem impugnat; quæ quidem vim repellit fortiter; ducebátque subsidiâ ab proximis vrbibus Vergius nobilis vir; verùm ea à Ducibus Francis intercepta, deleta sunt, ipséque Vergius captus est; vrbsque ideò ad deditionem adacta, euertenda ab irato Rege, nisi Cordius intercessisset, irámque expugnasset. Vna serie Cameracum captum, Quesnoium & Rohanium, ad quam cæsus Taneguius Castellus, vir ille præclarus, manu promptus, fortis animo, prudens mente, integer fide, vnus è pluribus quos Heroes Franciæ Britannia dedit. Inter Atrebati oppugnationem, Rex Hesdinum

LVDOVICVS XI.

Creuecœur des Cordes.

Vergy.

dinum & Bononiam capit, voluítque hanc vrbem iustitiæ & pietatis esse monumentum. Nam Comitatum Bononiæ Turriano Aruernorum Comiti Burgundus eripuerat; Rex in eius vicem dat Turriano Lauracos, qui sunt in Occitania superiore, & ipse pro Bononia Deiparæ Virgini clientelam iurat, Regésque posteros ad præstandum idem officium adstringit; pio instituto, vt quæ Regina mortalium omnium foret ab ipsis Regibus honore proprio coleretur.

LVDOVICVS XI.

De la Tour. Lauraqués.

XXII. *Gandauenses Mariæ vim inferunt.*

Opportunitatem vincendi Gandauenses Regis apparabant; ij Principissam cùm penes se haberent, prouinciarum regimen vsurpabant; atque vt erant turbulenti, potestatis amantiores quàm Principis, Burgundos eiiecerant, comitiisque in pomœrium suum euocatis, omnia ad arbitrium moderabantur. Verùm Principissa priuatim Cancellario, Hugoneto, & Imbercutio addixerat se, viris prudentibus & perspecta fide, quorum consilio oppidanorum proteruia emendaretur. Eam ob rem Maria ad Ludouicum scripserat nam id erat Principissæ nomen, dum Peronæ agit, quatuor duntaxat capita suis præesse, nouercam Patris viduam, Rauestinum fratrem Ducis Cliuensis, & affinem suum, Hugonetum, & Imbercurtium; rogabatque vt cum iis solis Rex ageret, quoties cum ipsa quid pacisceretur. Aliquantò post Gandauenses Regem conueniunt, dum Atrebatum vrbem impugat, multásque pacis conditiones proponunt. Ille vt discordiam inflammaret, oleúmque flammis iniiceret, frustra ea proponi respondet, cùm nulla auctoritate Principis fulcirentur. Cùm ea & luculenta affirmarent se præditos. Ludouicus Mariæ literas explicat, legit, tradítque, vt suo otio eas inspiciant. Ij extemplò concepto furore, & abrupto colloquio, Gandauum aduolant, & exhibitis Mariæ cum opprobrio

LVDOVICVS XI. opprobrio literis, Hugonettum corripiunt, & Imbercurtium, ac lite intra sextum diem instructa, reos damnant capite, nullâ aliâ noxâ, quam probatæ in Principem fidei, & cōcitatæ ob probitatem inuidiæ. Maria vt supplicio intercederet, nihil non tentabat; & quandoquidem vim adhibere non poterat, ipsa alienæ obnoxia potestati, adeóque vim patiens, ad muliebria arma conuertitur, lachrimas, preces, & supplicum obsecrationes si induratas mentes fortè inflectat. Primùm in publicis Ciuitatis ædibus, Domina genibus flexis subditorum clementiam appellat; tum repulsa, cùm in foro rei, sub gladio essent, pullâ stolâ, passis crinibus, lacrymis atque singultibus, perorans, miserorum salutem efflagitat; sed frustra preces fuerunt & lacrymæ, reis caput metitur atque ipsa propemodùm captiua, nouercâ & Rauastino eiectis, eò miseriæ agitur, vt nullus ne ex domesticis quidē ipsi quid in aurem insusurrare auderet; omniâque palam, in Gandauensium delegatorum oculis agerentur. Ludouicus interea Comitatum Burgundiæ qua vi, qua clandestinis consiliis occupabat, Orangio Principe promouente consilia, qui semel iterúmque à Burgundo ad Regem defecerat, iamque in ruinam præcipitabatur Burgundica Domus, nisi marito dato Mariæ subueniretur. Is plures inter quæsitus Maximilianus Friderici Imperatoris filius, cæteri repulsi; quippe Delphinus puer admodum erat, virgo iam grandis; Carolus Inculismensis, gratus quidem virgini, sed Regi parum, qui Principem Francum eò potentiæ euehi non probabat; Cliuensis filius ob mores grauis puellæ erat; Riuerius Eduardi affinis nulla erat dignitate spectabilis; ita Maximilianus vnus relictus, ætate & maiestate familiæ tantis nuptijs par. Gandaui nuptiæ celebratæ, sumptu quem sponsa præbuit; nam sponsus

Mariæ nuptiæ cum Maximiliano.

parcissimi

parcissimi patris filius, ne ad iter quidem sufficiente pecunia, Coloniæ substiterat, inops commeatus, & ad fœlicitatem admittendam ne instructus quidem. Idque fundamentum est quo Austriaca Domus in tantum apicem se erexit, Belgio Germaniæ continuato, ac tot prouinciis per nuptias comparatis, quæ acquirendi ratio facillima & commodissima. Et vero Regi contemptui erat Maximilianus, imperitus hactenus adolescens, & per auaritiam patris magnis impar; maiori solicitudini erat Eduardus, qui bellum intentabat ab Anglia. Expostulabat acerrimè, quod neptis patrimonium Ludouicus diriperet, flagitabat impleri Delphini matrimonium cum filia, quod venerat in Pecuniiaci fœderis conditionem; ac tametsi impediretur pinguedine, & gula otio atque amoribus definitus, à bello admodum alienus erat, tamen ita Proceres ignominiam otij lacessebant, vt periculum foret, ne auulsus à voluptatibus, ad honestum bellum, accingeret se. Incendebat præterea Britanniæ Dux, ratus ærumnas Ludouici, atque discrimina, tutelam suam esse & securitatem, ac certior de auersissima eius voluntate, alligabat potentiam. Ea omnia Rex explorauerat; nam Britanni litteras per exploratores intercipiebat, & accuratè exscriptas perferendas ad Anglum dabat, antographo penes se seruato. Igitur Eduardum vt sisteret, eadem arte qua depulerat aggressus, eius Oratores donis atque pecuniâ cumulat, multa pollicetur, varia & diuersa consilia identidem proponit; modò Belgium æqua parte cum Anglo diuidit, modò Hollandiam Anglo donandam inuadit; modò Comitatum Bononiensem dimittit: ita distractum Anglum spe varia, nusquam eosdem Oratores mittendo, vt diuersi semper diuersa proponerent, ludificatus est, minásque disiecit; eò magis quòd munera vltra

LVDOVICVS XI.

Eduardus à bello prohibitus.

LVDOVICVS XI.

vltra Oceanum nauigabant, & peruadebant in ipſum concilium, deuinctis quampluri-mis, & liberalitatem Regiam in ære ſuo pro numerato habentibus. At Britannum, poſt-quam exhibitis ad Anglum litteris, de per-fidia arguit, veterem litem Bleſenſis fami-liæ ſuſcitauit; Ducémque adegit fœdus An-glicum prorſus eiurare. Et eo tempore Lu-douicus veredarios equos per regnum inſti-tuit, vt celeritate multa vecti curſores, tum in prouincias iuſſa ſua deferrent, tum ad ſe perferrent, quid intenderent ſingulæ. No-uum inuentum, ſiue à veteribus repetitum, rebus publicis priuatíſque percommodum; & ad Ludouici indolem mirè factum; quo intereſſet ſuorum rebus, conſiliis & cogita-tionibus; atque inſtar famæ, mille linguas, aures, atque oculos ſibi apponeret. Obſer-uatum tamen eo inſtituto ſimplicitatem pri-mam defeciſſe, in fraudulentas artes dege-nerem, multiplicatis negotiis & fallendi ſtudiis, per mutua commercia aduolantibus vitiis, ſemper lentis ad virtutem mortalibus.

Inſtituti veredary.

XXIII *Bellum cum Maximiliano.*

Ita pacem conſtitutam bellum interpellat, ab Comitatu Burgundiæ ortum. Orangius eam prouinciam ad rebellandum impulerat. Erat Cranenſi in vtramque Burgundiam præ-fectura, qui Orangio promiſſas vrbes non reſtituebat, & Burgundos violentis pecuniæ exactionibus diuexabat. Itaque Orangius qui tam facilè partes quàm veſtes mutaret, tranſiens ad Maximilianum, Sequanos haud ægrè à Rege abducit. Cranenſi huius belli mandata prouincia, qui cum Dolam obſidet primariam regionis, erumpente ciue, malè multatur & pellitur. Regi permoleſta hæc ignominia fuit; vnde ſubſtituto in Cranenſis locum Carolo Amboſio, nouo Duce, nouum geſtum eſt bellum. Primùm Amboſius pe-cuniâ hoſtem aggreditur; atque, Orangij milites, quandò plerique Germani erant, ſtipendiarij,

stipendiarij, nec Duci erat vnde numeraret, Maximiliano inope; eos Ambosius, auro præbito, Orangio detrahit, auctusque Heluctiorum legionibus prouinciam subigit, Dolam ipsam expugnat, direptámque incendit; Dum hæc in Burgundia, Rex in Picardia numeroso exercitu imminebat Artesiæ, cùm Maximilianus proponit inducias, nuptiasque Delphini cum Margarita, quam nuper ex Maria susceperat. Receptæ â Rege induciæ, cui Martis alea non placebat. Nec tamen pugnam prohibere valuit, quæ ad Guenegastam conserta est, post finitas inducias. Maximilianus repetito bello Teruanam vrbem obsidebat; Cordius in Picardia Prorex, rapto equitatu, atque octo millibus sagittariorum, ductore Ioanne Estoteuilla, ad soluendam obsidionem festinat. Maximilianus post munita castra, abducit exercitum, occurrítque Cordio ad Guenegastam, pagum inter Teruanam & Ariam. Conserto prælio, varia sors vtrumque exercitum sternit ac erigit. Franciscus equitatus hostilem profligat, & in fugam vertit; verum pedes vincitur, plerisque hostium Nobilibus cum Nassauio & Romontio relictis equis pedites inter pugnantibus. Nec euentus in alterutram partem certior fuit, Franci quinque millibus suorum amissis, abscedunt; Flandri in campo pernoctant, quem decem millia suorum sternebant; ita librata victoria, vtrosque afflixit, neutrum amplexa; nisi quod vtriusque iactantiam & inanem gloriam aluit; dixerim vtrumque potiùs profligatum, cùm hinc inde præterea nihil gestum sit; & pactæ in aliquot menses induciæ Quarum interuallo, Rex animi morbo, postremo corporis primùm tentatus est. Iam antè nece Iuliani Medicæi audita, quem Florentiæ aduersa Passiorum factio interemerat, metu admisso, circunspiciebat quomodo contra insidias se tueretur.

LVDOVICVS XI.

Anno 1479.

Pugna ad Guenegastam.

Regis prima ægritudo.

LVDOVICVS XI. Centum Nobiles in custodiam suam designauerat, qui diu noctuque deinceps in tutelam suam vigilarent, adiunxit mox alios quos Pensionarios vocauit; incedebat semper ad latus ephebus, prætereus ingens venabulum; iussumque stipatoribus erat, vt eos occiderent, qui ad se facultate non habita penetrare auderent. In præsentia iam deficere vires percipiens, & festinata senectutis mala per animi curas, sibi diffidens, toris infirmitati fulcrum positurus, exercitum Prætorianorum instar instituit. Delegit viginti peditum millia, ex Heluetiis, Normannis, & Picardis, hastis & Sarissis armatos, equites cataphractos mille quingentos, atque operas bis mille octingentos, machinas bellicas & omne instrumentum adiunxit; castra metatus prope Arcuatum Pontem in Normannia; *Pont de l'Arche.* in quibus exercitus haberetur disciplina veteri; eámque ob rem immunes sagittarios exauctorauit. *Franc-Archers.* Verùm haud multo post, mutatâ sententiâ, solutis castris easdem copias in præsidia distribuit, ac prudenter quidem; deponente Principe authoritatem & salutem suam penes exercitum, & gregario milite vsurpante quod libet, dum quod licet exequitur. Eodem metu Rex heredes proximos educabat humiliter, igneos spiritus sensúsque regios oppressurus si posset. Ludouicum Aurelianensem Caroli filium, primum regij sanguinis, exclusum ab aula, inter viles famulos ali curabat, nullo admisso qui generosam indolem excoleret; imò vt viuenti spem vitæ in posteris prorsus adimeret, per vim ad nuptias Ioannæ filiæ adegerat, præter eius deformitatem insignem, gibbosæ & claudæ, & ad fœtum concipiendum ineptæ. Quin & Delphinum amouebat ab omnium oculis, Ambosiæ educatum à fœminis, nullo bonarum artium Magistro, relictum Siluescentis instar arbusculæ indoli suæ, atque ita abditum

rum, vt diu mortem obiisse existimatus sit. Mox ægritudo corporis ad animi morbum accessit, deliquio correptus deinde paralysi, omni sensuum vsu orbatur. Primo morbi accessu, cum arrepere ad fenestram vellet, prohibitus est a domesticis verentibus ne frigus aeris incommodo foret; ille vbi primùm vocem recepit, domesticos expulit, neminem sibi aduersum patiens, ne salutis quidem procurandæ causâ. Nondum à morbo conualuerat; illigatis adhuc externis sensibus, & Principis munus repetebat, sibi quæ concilium statuisset, voce & scripto proponi volebat præbebat aures referentibus; quanquam occlusas, nullumque sonum admittentes; admouebat oculos scriptis, quibus nihil legeret; inconditum vocis emittebat sonum, volebatque obtemperari mandatis; inani imperandi specie infirmitatem sustentans; quasi animo versatili qui fraudem suis tam sæpe fecisset, per corporis sensus posset illudere. Ex ægritudine tandem conualuit, sed diffidentia simul timórque perpetuus sic excreuit, vt nemini in posterum securitas foret. LVDOVICVS XI.

Recreato ex ægritudine, cum Maximiliano imminebat bellum; idque follicitè apparabat, quasi gesturus, cùm intercedente legato Pontificis, admisit inducias, iam ad ampla consilia minùs aptus. Verùm Mariæ Burgundicæ morte, rursus in bellum, & sponte quidem reuoluitur. Ea equo lapsa, quem vterum ferens inter, venandum impellebat ad cursum, & fato rapta, Philippum & Margaritam liberos Maximiliano reliquerat; atque continuo Gandauenses pulso Maximiliano, & liberis in potestatem suam assertis, regimen vsurpant. Nec cessat eo articulo Ludouicus, exercitum Cordio tradit, cinctámque Ariam obsidione expugnat; tùm per Guillelmum Markium, Leodiensem Episcopum pellit, Burgundicis partibus addictiorem, & Gandauen- XXIV. Principum mortes. Mariæ mors. Anno 1482.

LVDOVICVS XI.

sium animos tam peritè tractat, vt Margaritam impetrauerit Delphino locandam, Artesiâ & Comitatu Burgundiæ in dotem traditis. Ambosiæ nuptiæ celebratæ, quanquam imperfectæ ob sponsæ ætatem. Porrò iis nuptiis grauis iniuria Eduardo Regi infligebatur, nam fœdere Piquiniaco pactum matrimonium cum eius filia erat, patebâtque ludibrio, tot promissis inanibus. Eámque ob rem, tum dolore, tum indignatione, tum pœnitentia credulitatis, tum molestiâ, quam suorum opprobria facessebant, concepto morbo, breui extinctus est; octo liberis relictis, quibus Richardum fratrem Glocestrium Ducem tutorem adscripsit. Attamen Regi nondum parta securitas erat, nisi Glocestrij scelera potestatem nocendi, Anglo detraxissent. Ille barbara ambitione pietatem violans, Eduardum & Ricardum nepotes perimit; filias neptes spe regni excludit, & per calumniam Eduardum patrem spurium dicit, per adulterium matris, mox scandit in solium, tot tantísque criminibus in gradus substratis. Ludouicus detestabilis Principis legatos & fœdus abominatus est. Ad ea funera, Renati Siciliæ Regis accessit obitus, per multam ætatem omnem fortunæ sortem experti; eiúsque obitu Phocensis Prouincia ad Regem peruenit; siue eum heredem Renatus scripserit, siue Carolus Comes Andegauensis, patruo paucis mensibus superstes; ampla prouinciâ regno insertâ, atque ad primos Galliarum limites promouente; ita Mediterraneum intra vastos fines inclusum est, vt mari gemino Francia quasi geminis brachiis potestatem prorogaret atque victorias. Id Regi gratum; at molestissima Gastonis Phœbi Regis Nauarræ mors; Princeps adolescens ex Gastone Rege, & Magdalena sorore Ludouici natus, puer obitu patris ad solium euectus, spem magnam alebat, cùm repentè subito fato opprimitur. Dicitur

Prouincia data.

Anno 1482.

Gastonis Phœbi mors.

citur ex tibia mortem hausisse; cùm enim semel vnâ caneret, & earum capiebatur modulatione, veneno afflatus, statim occubuit; morte per instrumentum gaudij subrepente; matrem solatus est præclarissimis verbis illis ex sacro Euangelio vsurpatis, *Regnum meum non est de hoc mundo, non turbetur cor tuum, ego vado ad patrem.* Catharina eius soror, atque hæres postea Ioanni Albretio nupsit, regno Nauarræ ad Albretiam stirpem traducto. Postmodùm morbus pestilens grassatur in Francia; eo correpti ardentissima Febri vrebantur, tam atroci dolore caput opprimente, vt plures quà vi morbi quà phrenesi rapti, in mortem ruerent, vel impacto in muros capite, vel in puteos casu præcipiti, vel per inuia obuiosque campos sparso cursu. Sic priuatæ ac publicæ calamitates nouo metu implicuerunt Regem; primùm animo, deinde corpore in priorem morbum reuolutum. Dignum est orbis terrarum spectaculum, & humanæ fragilitatis scena amplissima, Rex potentissimus, quem Europa suspiceret, metueret Francia, qui terrori vel Principibus foret, qui eos ad nutum caueis ferreis, angustis admodum, includebat, qui compactis in carcerem globos ferreos, immensi ponderis appendebat ad pedes; qui laqueo & ferro tam multos sustulerat; ille inquam Rex, vice nunc sua, abjectus, trepidus, séque vltrò in carcerem, atque in vincula mancipans; vt Diuinæ iustitiæ reus, pœnâ exemplo sit, offensioni qui culpâ fuerat. Biennio antequam moritur, se Plessiaci ad Turones domo concludit; voluptariis ædibus, in carcerem versis; fossis septus, clathrísque ferreis, ex ferro muricibus supra murum prætensis, & excubantibus diu noctúque in fossa vigilibus, qui accedentes telis repellerēt. Paucissimos in cubiculum admittit, excutiuntur vestes accuratè, ne quis sicam occulat, pugionem, aut cultrum; familiares etiam & affines.

LVDOVICVS XI.

Pestis atrox.

Regis morbus extremus.

Plessis les Tours.

LVDOVICVS XI. suspecti sunt; generum filium, filiámque perscrutantur custodes; ab Calabria Franciscum arcessit, Minimorum Ordinis Conditorem, virum sanctitate vitæ, miraculísque percelebrem; præsentem flexis genibus instar numinis orat, sibi vitam vt prorogeț, ipsi omnia, suóque Ordini pollicetur; sacras reliquias ex Europa tota corrogatas vestibus inserit, iisque se in mortem communit; preces publicas toto regno ad auertendum Aquilonem indicit, qui ventus ipsi erat incommodus; palatium redundat mulierculis, nouas preces & noua vota insinuantibus; se mancipem Medico tradit, vili & arroganti in paucis; decies mille nummos in menstruum stipendium donat, eiusque ad nutum imò ad contumelias se patienter accommodat; sacra omnia & profana tentans mortem vt pelleret. Verùm in eo secessu, ne credatur iam ante obitum præsepultus, se viuum regno & Europæ promulgat; edicta & leges nouas in dies cudit & recudit; magistratus abrogat atque instaurat; delectus militum haberi & machinas apparari iubet, loricas Mediolani emi plurimas curat; quæ in singulis regnis rara essent & pretiosa comparat; sumptuosè & magnificè indutus progreditur; morti per omnia volens illudere, quasi qui omnes dissimulatione hactenus fefellisset, posset morti & fraudem facere.

XXV. *Regis mors.* Sed extremum fatum nec vi retunditur, nec fraude luditur. Morbus recrudescit, & necessariò Ludouicus decumbit, regni insignibus dimissis ad filium, Cancellario, sigillis, & Regiæ domus administris; nondum tamen spem deposuerat, cùm admonetur à Medico finem instare, & ad extremas metas vitam peruenisse; nouo accessu doloris, vt quem vitæ custodem & prorogatorem existimaret, eum acerbissimæ mortis haberet nuntium.

Anno 1483. Ita Sacramentis expiatus obiit, ætatis anno sexagesimo

sexagesimo primo, prima senectute, quam curæ animi atquæ ægritudines præcipitauerant. Sepeliri Cleriaci, in Deiparæ æde voluit, vel testanda in Virginem matrem obseruantiâ, vel vt sepulcho seiungeretur ab Regibus à quibus adeó discrepuerat vitâ. Attamen væ soli; fracto pòst ab Hugonotis tumulo, sparsisque cineribus. Vix in vllum Principum tantum famæ, post mortem licuit; metu pressæ voces eruperunt extemplò, & vt vulgus rapitur ad extrema, vitia Regi affricabant omnia, virtutes tollebant. Ego vt abstineam ab insanæ plebis rumoribus, non inficiar quin excelluerit Ludouicus in multis, at redarguendus longè in plurimis. Religionem haud dubiè hauserat, atque in res sacras venerationem, præsertim in Deiparam Virginem, ac tametsi aliquoties speciem pietatis priuatis consiliis prætexuerit, tamen menti hærebat rerum Diuinarum cultus, aut timor. Regnandi artem apprimè callebat, nihil fortunæ permittens aut aleæ; nec metu aut ignauiâ cessabat à præliis; nam adolescens ingenti animo obiectabat vitam periculis, sed consilio atque prudentiâ; gnarus sapientem, quantùm homini licet, res suas fatis casuíque subripere. Regis partes implebat eximiè, regiæ dignitati maiestati atque incremento cæterâ posthabens; promotis fœliciter studiis, vt Franciæ fines versus omnem partem protenderit, adiunctis ad meridiem, Ruscinocensibus atque Phocensibus, ad occasum Andegauensibus atque Cœnomanis; ad Aquilonem magna Picardiæ parte, atque Artesiâ; ad ortum vtraque Burgundia; vt cum paucis admodùm Propagator Imperij dici possit. Atque eæ laudes sine controuersia debitæ, quas exaggerasset grata posteritas; nisi pluribus & grauissimis vitiis contaminarentur. Cunctis terribilis, nemini charus; Principes habebat pro man-

LVDOVICVS. XI.

Eius dotes.

Conquerant.

LVDOVICVS XI.

cipiis , mancipia pro Principibus , vilissimis homulis addicebat se,tonsori, medico, cubiculario ; & dignitate natalium spretâ vel suspectâ,amabat ingenium,ac gratiâ promouebat,nullo metu nulla cura; facile repressurus quos euexisset è puluere. Plebem immodicè tributis vexauit,egítque ad tantam inopiam, vt plerique rustici aratro de collo suspenso terram proscinderent ; immensas opes plerumque improuidè largiebatur , alendis speculatoribus , & ferendâ proximos inter discordiâ ; cùm priuatim nulla dignitate, nullâ majestate ageret, cultu obsoleto,deformi pileo vetustate , manicis ad thoracem veterem instauratis,& inunctis ocreis sero pingui, vt præter potentiam æque sæuitiam nihil regium saperet. Nam sæuitia in eo supra modum hominis Christiani & Franciæ Regis, vt carcer , caueæ, ferreíque globi , loco clementiæ & veniæ essent. Coniugem inhumaniter habuit,ab aula amotam, arce inclusam, ad eam liberorum causâ per contemptum adiens;nec liberos nisi per ambitionem amauit, ne sine herede in ludibrium iret. Ioachimum natu primum filium , raptum anno tertio vitæ , quod præclaram spem vel in cunis ostenderet , prosequutus inuidiâ , impensius mortuum quam viuum amauit ; & Carolo alteri filio institutionem inuidit,reiectis præceptoribus , bonísque artibus repudiatis, vnum illi dogma ingerens,*qui nescit dissimulare nescit regnare* ; quasi præclarissimum & eminentissimum opus , atque humanæ sortis suprema dignitas,in vno vitio,quo infirmitas latet alitúrque , posita sit atque constituta. Vno verbo qui Ludouicum Tiberium Christianum vel Francicum dixerit , dignè virum exscribet ; quippe ille delibauit omnia Romani vitia, nisi quantum religio & Francici mores , corruptam indolem quibusdam æqui an timoris terminis concluserunt. Iussit mo-

riens

Caro-lus VIII. Rex. XXVI

Contentio pro regimine.

tiens Annam filiam Bellijocensi nuptam, regni regimen tutelámque fratris suscipere, vt vel mortuus vexaret Principes, fœminæque subiiceret.

Carolus eo nomine VIII, sub obitum patris agebat annum decimum tertium; probæ quidem indolis,sed tam malè institutus, vt ne legere quidem nosset,aut pingere, educatus in tenebris,& ad splendorem regni attonitus. Anna soror ex testamento patris adibat regimen, cùm Ludouicus Aurelianensis Dux intercedit, magni animi iuuenis, iam natus annum supra vicesimum quartum,sibique debitam administrationem asserit. *Se primum in stirpe regia principem, Regni legibus & naturâ ipsâ admouendum ad regimen, cuius interesset id optimè regi; nec delirantis senis arbitrium æternis constitutionibus regni præpollere. Coronam in Francia natura dari, non scriptis tabulis; Regem vti heredem sibi non legeret, ita nec curatorem regni; vtrumque sancitum legibus, & naturâ cautum.* Contrà Anna voluntatem Regis opponebat; *administrationem, regni à iure distare quamplurimùm, ab eo excludi fœminas, in illam admissas; quod confirmabat exemplis; Bellijocensem maritum æquè è stirpe regia procreatum, iam natu grandem, & rerum experientiâ vniuersæ Franciæ comprobatum; cùm Aurelianensis minor adhuc legibus, sub tutela matris constitutus, regimen regni malè capesseret, qui nec facultates suas administraret.* Ista palam æmuli, at clam competitor accedebat tertius, Ioannes Dux Borbonius, qui minorem fratrem sibi anteponi ægrè ferret, diu tacitâ depastus inuidiâ. Menses aliquot ea contentio tenuit, sed ciuilis bellíque abstinens, dum Rex annum decimum quartum impleret; qua ætate Caroli V. edicto Reges ipsi regnum administrant; & in id tempus indicta Turonibus ordinum

CARO-LVS VIII.

Comitia, quibus regni vulnera persanarentur, & sanciretur administratio regni. Interea indignationi principum, & dolori plebis esca obiecta, selecti aliquot è Domesticis Ludouici, qui pœnâ publicâ, & pecunias raptas refunderent, & tot scelera patrata penderent.

Domestici Ludouici pœnâ affecti.

Primus Dauid Oliuerij Damæ famulus patibulo affigitur, tum à famulo ad herum gradu facto, ipse Dama Comes ille tonsor corripitur, multorúmque scelerum reus, pari supplicio plectitur, facultatibus Aurelianensi addictis, mox pœna ad Ioannem Doyacum progressa est, hominem in Aruernis vili origine natum, eóque à Ludouico auctoritatis promotum, vt Aruerniæ Prorex, multas opes collegerit. Hic vocatus in peculatus crimen, & odiosus Principibus, quòd in eos plura contumeliosa effudisset; ignominiosâ pœnâ mulctatus est, Parisiis virgis cæsus, linguâ ferro candente perfossâ, & alterâ aure truncatâ; eodem supplicio Monferrandi, quæ patria erat instaurato. Per eas victimas animorum motus repressi vtcunque, dum Rex pubertate impletâ, Rhemos deducitur, & inauguratur; ac postmodum regni Comitia celebrantur Turonibus. In iis plurimæ & acerbæ querelæ propositæ; omnia ad sanandas plagas effusè promissa, perpauca præstita; ac quod caput erat de regimine regni constitutum; vt Rex ipse iam per legem capax res administraret; eius tutela penes Annam foret; designarentur optimates duodecim, quorum consilio res stabilirentur. Dux Borbonius Comestabilis dictus est. Id decretum tam Annæ placuit, quàm Aurelianensi displicuit; ambitiosa fœmina Regis potens, interesse consiliis, ea regere atque ad nutum flectere poterat, fidos admittere, dubiósque excludere, vt Regis nomine regnum capesseret. Et eam in rem Renatum Lotharingiæ Ducem ab Italia exciuerat; ab cæso Burgundo claræ fa-

mæ

magnique nominis, quem Aurelianensi oneret; Venetus militantem in Mediolenses & Florentinos; Præsentíque annam pensionem constituerat, dato Comitatu Barensi; imò parum abfuit quin Phocensem Prouinciam daret, vti proximo Renati Andegauensis heredi; adeo ambitioni sua insania scopus est, & publica flocci sunt, priuatim surgenti. Contra Aurelianensis ab regimine longè amotus, dolorem occulens, & sequutus Regem Parisios, arcana instituebat consilia, tentabátque artem arte ludere, conciliandis Principibus, cæteríſque quorum in regno spectabilis auctoritas foret. Adolescentem regebat Franciscus Comes Dunensis Ioannis filius, patri haud impar soboles, prudentiâ animi & fortitudine in paucis insignis, eratque totius telæ textor, animíque suprema mens. Iamque eò promota erant consilia, vt Regem annuentem sorori eriperet simulque potestatem Aurelianensis statueret; sed detecto consilio, Georgius Ambosius Episcopus Montalbanus, & Philippus Comminius eius participes, in carcerem missi; & hic quidem duriter, in cauea per octo menses conclusus. Aurelianensi parabatur custodia, cùm fuga elapsus Alensonem venit, & plerisque Principum ad partes allectis, bellum mouet. Sed cùm improuidè Bogenciaci hæreret, repentè ab exercitu regio circumclusus, ad deditionem adigitur, ea conditione vt ad Regem se conferret, Comes Dunensis Astam in Insubribus secederet. Ad eam implendam Anna instat, vrgétque Aurelianensem ad Regem veniat; ille intutum ratus ad inimicam accedere, citatis equis ad Britanniæ Ducem aduolat, Dunensem reuocat, & fœderatos magno studio ad renouandum bellum arcessit. Res postulat, vti edisseram quis Britanniæ status eo tempore esset.

Franciscus II. Britanniæ Dux iam annis grauis-

CAROLVS VIII.

Conte de Dunou.

XXVII.

CAROLVS VIII. *Bellum in Britannia.*

grauis, & gerendis rebus ineptus admodùm, cuidam Petro Landasio addixerat se. Is in Campania è sutore ortus, paternámque artem in familia Ducis exercens, & eidem minister flagitiosæ libidinis, adeò beneuolentiam ipsius deuinxerat, vt per dignitatum gradus Quæstor summus factus, Principis sui herus esset & dominus. Et verò ingenio subdolo præditus, Ludouici Regis artes eluserat & sagacitate consiliorum explicuerat retia, dolósque repulerat; verùm vt ea hominum natio, quos repente fortuna è cœno in cœlum vehit, superbiâ & arrogantiâ suprà fortunam ipsam extollitur; Landasius Proceres spernendo, vexando, atque occidendo, sic irritauerat, vt in eum conspirarent, Duce Ioanne Rieusio Marescallo Britanniæ. Sæpius petitus tum priuatas insidias, tum publicum bellum peruicerat; donec populo Rieusij partes promouente, destituto à militibus Duce, Nannetis in conclaue eius irrumpitur, rapitur Landasius, & instructa lite, damnatur capitis, necatúrque suspendio. Ille quoniam Annæ partes studiosè fouebat, locum vacuum mortuus Aurelianensi reliquit, graui bello in Britanniam verso, quo tandem antiquissima illa Satrapia pessundata est atque extincta. Illicò Aurelianensis à Britanno exceptus, instaurat cum Principibus fœdus, cum Maximiliano Romanorum Rege, Britanniæ Duce, Comite Inculismensi suo patruele, Lescuno Conuenarum Comite, Orangio Principe, & Rieusio Marescallo; & Dunensis Comes, Partenæum in Pictonibus instruebat milite atque munimentis. Ad hæc Anna impigra fœmina, primùm arma, mox artem admouet. Regem rapto exercitu ad Santones ducit, oppressura Lescunum, cuius in Aquitania multa authoritas. Atque vt constituerat Santonum vrbem & Blauiam primo impetu capit, veniensque Burdegalam, præfecturam ademptam Lescu-

De Rieux.

coniugi à Rege impetrat ; mox in Brito- CARO-
regressa, Partenæum domat, Dunensi ex- LVS
so,& recepto in partes suas Inculismensi. VIII.
n postquam armis aucto ritatem & famam
stituit,artes aggreditur. Oborta erat Fran-
inter Proceres & Britannos æmulatio, ti-
rque mutuus. Franci apud Ducem polle-
it gratiâ ; inde Britonibus grauis suspicio,
llorum ope Dux Landasij mortem vlcis-
etur, & ipsi Aristocratiæ genus ad tuen-
n se stabiliuerant. Eum metum Anna su-
cionibus adauget plurimis, tantúmque
itendit,vt Britones Duce Rieusio, nouum
dus cum Rege contrahant, ad pellendos è
tannia Francos;stipulati Regem quadrin-
ntis duntaxat equitibus, & quatuor pedi-
n millibus bellaturum in Britannia, nihil
Ducem aut Britones tentaturum, nullúm-
e oppidum occupaturum absque Rieusij
ensu. Hæc promissa largè, haudquaquam
pleta, (nam ambitio patefactas fores sibi
n præcludit). Rex in Britanniam quatuor
uersis locis immittit copias, tum ipse vali-
exercitu in prouinciam penetrat ; belli
ecie vt Aurelianensem in obsequium age-
t. Dux Britanniæ pecuniâ, viribus,& mili-
bus destitutus, Dunensi auctore, ad sacram
choram naufragus confugit ; ea filia ma-
r natu Anna. Duas susceperat Annam &
abellam; Anna maior appetita iam plurium
otis, quanquam annum duodecimum vix
gressa, vt faciebat spem procis opulentæ
otis, ita patri validi præsentisque subsidij.
oannem Albretium in Aquitania potentem
egi vt Britannus eripiat, ostentat filiam,
uptiásque promittit ; quam eandem & Ma-
imiliano Romanorum Regi,& Aurelianen-
;clam ante in sinu spoponderat. Et quidem
amum vorauit Albretius, defecítque à Re-
e,sed lento auxilio inualidóque. Rex interea Plær-
lœrmelum obsidet, captis pluribus oppidis. mel.
Dux

CAROLVS VIII.

Dux ne prorsus ignauè socorditérque periret, sexdecim hominum millia è promiscua plebe colligit, vrbémque seruaturus appropérat; sed à suis in festinatione ipsa derelictus, vrbem tradit hosti inuadenti, à quo direpta est atque euersa. Dein vno cursu victoriæ, Venetiam sponte Rex admissus; Moussaij turmæ ad Briandi castrum à Regiis deletæ; vrbsque Nannetes cingitur obsidione. Ruebat in perniciem Britannia præceps, nisi Rieusium vanitas fœminæ perstrinxisset. Anna quam modò Borboniam nuncupabo, mortuo Ioanne Duce Borbonio, atque herede Bellijocensi; tumida successu armorum Nannetes obsessos Rieusio nuntiat, iámque fossam obtineri à milite. Ille modestè conquestus, id contra fidem & promissa tentari, Regémque maturiùs ad fallendam fidem institui, nouum consilium capit; sociísque in sententiam suam abductis ad Ducem conuertitur, curâ patriæ pereuntis susceptâ; ea tamen fuit in præclaro viro promissorum cura, vt ad Ducem non iuerit, nisi postquam iterum de implendo fœdere appellatâ Borboniâ, pro responso accepit; Regi nullum esse dignitatis consortem, rémque frustra inceptam ni perficeretur; tunc securâ fide, Ducem conuenit, & ad instaurandam patriam se accingit.

La Moussaye.

XXVIII. Atque extemplò constitit, vir vnus quanti ponderis sit nam statim Rieusius Ancenice, recepta, Briandi Castrum quà vi quà industriâ obtinet, & obsessam Venetiam breui expugnat. Nec Dunensis suis partibus deerat, cùm nequiret in Angliam ob procellas transmittere, ad seruandos Nannetes sollicitudinem applicat. In inferiori Britannia, plebs ex agris vrbibusque conuenerat ad sexaginta millia, vt Ducem periculo eximeret: quem Nannetis Franci obsidebant. Dunensis inconditæ multitudini se ductorem præbet & castrensi disciplina vtcunque imbutam, versùs vrbem agit, in eámque immittit, exercitu

Rieusius res Britannicas sublevat.

regio iam defeſſo, & frequentibus eru-
nibus ciuium imminuto. Nec multo poſt
ta obſidio, partaque Duci atque vrbi li- CAROLVS
as. Ea proſperè eueniebant Britonibus, VIII.
infauſta aliunde vrgerent. Quippe Rex
enicem & Briandi Caſtrum expugnaue- Fouge-
muróſque deiecerat, & Filiceras validam res.
em in Britanniæ finibus obuallabat toto
rcitu. Angliæ Rex ad obtinendam Bri-
ibus pacem intercesserat, & ab Aurelia-
ſi reiectus, qui Annæ nuptias iam ſpe
ſumebat, paucas cohortes in ſubſidium
erat; iam Albretius diu ex ectatus ad-
erat, ſe paucis admodum comitantibus,
dico ſubſidio fuit, graui incommodo.
n de nuptijs Annæ inſtaurata ſpes (nec
eui cauſa,cùm omnium Procerum ſcripta
in rem haberet ſuffragia) diſcordiam
m inſtaurauit, quippe nuptam Maximi-
o ambiebat Orangius, ſibi Aurelianenſis;
diuiſi Britones, non Procorum vni adhæ-
ant, imò & plures maritum Annæ Regem
abant. Porrò eam diſcordiam Filicera-
n diſcrimen ſopiuit; deliberatum eo in
iculo quid agendum foret. Erant in eorum
iis Germani mille quingenti, miſſi à Ma-
iliano; Angli ſeptingenti Morfortio &
la ducibus; Vaſcones mille, & Catalauni
centi, ſequuti Albretium; Franci admo-
m pauci; Britones ad octo millia, Ductore
euſio Mareſcallo, & prouinciæ Nobiles.
euſius dehortabatur, à prælio, & quidem.
identer; *nullas ſibi præter eum exercitum
ias eſſe; ſi vinceretur, reparandum nulla
; victori in alieno ſolo numquam facien-
pugna poteſtatem; cogendum in anguſtias
orum & temporum, detrahenda cibaria,
penuriam inferendam, qua demum pu-
ante ſine periculo profligetur.* Hæc Rieuſius
ſquam auditus & decreta ad ſeruandam
bem dimicatio. Profecti Redonibus ea
mente

CAROLVS VIII.

Pugna ad fanum Albini. ' *Saint Aubin.*

mente audiunt captas Filiceras, tenacésque proposito progrediuntur, vt Albini Fanum oppugnent, modicam vrbem, castro tectam non contemnendo. Franci nono vltra Fanum milliario hosti occurrunt; præliúmque sine mora conseritur. Britones ita distribuerant copias, vt ad dextram protecti curribus, nemore ad læuam, triplici agmine inueherentur; primum ducebat Rieusius, medium Albretius, postremum Castrobriandus, pluribúsque Britonibus rubricatas cruces affinxerat, quæ Anglorum insignia erant, vt terrori forent; quoniam Angli sagittarij erant præstantissimi clarique nominis. Franci pariter in tergeminum agmen dispertiti, Hospitalio Choisio veterano duci primam tradiderant, alterum Ludouico Trimollio generosissimo adolescenti, Grauillio tertium. Verùm peccabant à primordio, nisi peccatum temeritas Britonum emendasset, nam ignari hostem tam prope figere, per cohortes singulas festinabant, poterantque Britones si irruissent, incompositos fundere. Sed quasi de industria datum, Francis spatium ad instruendos ordines; tum Britones nouo errore prorumpunt ad pugnam, tutis locis & munimentis relictis. Iam eos inter & Francos socios orta erat contensio, vocatis Francis in suspicionem proditionis; erántque adacti etiam Proceres equis exscendere, mistíque cum prima Britonum acie pugnare pedites. Iis animis ad conflictum itur; & Germani vt se à Francorum machinis tegerent, longo circuitu dum ad latus flectunt, viam Franco præbent irruendi in agmen; quod præstitum quidem valido impetu; tum auolare equites, pedites conturbari, frangi, atque in nemus diffugere, victoriáque ad Francum vergere. Rieusius primo quidem agmine pugnauit fortiter, sed obruente numero victus est; desperatâ tamen victoriâ se in spem futuram

fugâ

fugâ eripuit ; Capti dum inter pedites depugnant Aurelianensis atque Orangius ; cæsa Britonum sex millia ; nemini parcitum, qui rubram crucem ferret ; cecidere ex Francis mille ducenti, nullus illustris præter Galiotum Italum gente ; Aurelianensis in turrim Bituricensem captiuus ductus est, in Cæsaris Pontem Orangius. Síc Britannia quæ tot Regum Franciæ impetus fregerat, nupérque Ludouici sagacitatem fraudésque vicerat, modò puero fœminæque subiicitur ; adeo in humanis nihil infirmum est, nihil tutum.

HISTO

HISTORIÆ FRANCICÆ,

LIBER DECIMVS QVARTVS.

CAROLVS VIII.

I. *Pax cum Britannō.*

ICTORI Dinantium & Maclouij fanum patuerunt, Rhedonésque supererant primaria ciuitas, quæ vná ruentem Britanniam sustentaret. Ad eam Trimollius extemplò admouet obsidionem & ad deditionem compellat. Ciues egregiâ in principem fide & animis supra calamitatem surgentibus, respondent, *si pereundum sit, vltrò se pro patriâ ac principe perituros; esse tamen adhuc spem salutis & vigenti armatorum millibus robur esse, quo Nannetenses æmulati, repellãt vim; ad extremum, Franci Ioannis Regis meminerint, colligantque periculum quod ab armata desperatione immineat.* Ad ea supersedet Trimollius, dum apud Regem deliberatur. Erantque plurimi, qui censerent, instandũ victoriæ; *iuris ad occupandam Britanniam, esse abundè, facultatem à quingentis annis quæsitam, iam concessam; diuinitùs?*

ritùs? quid Rex cunctaretur & ignaua clementia prosperitatem optatissimam perderet. Et principi adolescenti in cursu victoriæ acceptissimæ erant eius generis voces. Contra vir grauis Guido Rupefortius, Cancellarius Franciæ æquo & iusto cupiditatem retundit. *Prærogatiuam armorum vimque potentiæ, longè differre à legitimo iure rei comparandæ; sit illa satis barbaro Principi, cui pro Deo sua laurus & victoria sit, imò sua cupiditas; at Christiano Regi scopū diuersum esse propositū; terminos esse ambitioni victoriisque præfixos, quos æquitas iustitiaque posuerit, nec eos prætergredi absque ignominia atq; opprobrio possit. De iure, quo Rex Britanniam occupet, disceptandum: stabiliendum prius, quo iure, quáue iniuria, princeps annis prægrauis, puellæ impuberes atque innoxiæ, spoliari possint, ea paterna hæreditate, ille patrimonio, iam per multa secula continuâ serie deuoluto; tunc æquo inspecto, insistendum armis, aut resiliendum. Prædonum esse & piratarum, eripere perdere, atque mactare, tum speciem iuris obtendere latrociniis; & quod nefariè gestum est, per iniustitiam nouam asserere.* Ad ea rationum momenta accessit supplex Ducis legatio, qui veniam precatus, supremúmque Dominum Regem compellans, veniam exorat; ea conditione, filias sine assensu Regis ne collocet. Vix ea pacta conuenerant, cùm Ducis obitu, senio, mœrore, curis, atque ex equo lapsu decedentis, subitò perturbata sunt; moriens Rieusio filias commiserat, At contentio illico atque discordia germinant; Aurelianensis atque Albretius instauratâ riualitate pro Annæ nuptiis Britanniam scindunt; suus cuique fautor & promotor; Aurelianensi Lescunus & Montalbanus, Cancellarius Britanniæ; Albretio Rieusius & Lauallia, quæ multùm gratiâ apud Virginem valebat: verum

CAROLVS VIII.

Rochefort.

Dame de Laual.

CAROLVS VIII.

rùm ipsa virgo propendebat in Aurelianensem, Albretio quadragesimum annum implente, atque adeo adolescentia flore iam marcido. Eamobrem impulsu Cancellarii contestata erat, coram Apostolico scriba, se adactam à patre ad sponsionem Albretio dandam, nec se vnquam assensuram coniugio; & Rieusiũ, à quo Guerrandæ obsidebatur cum Cancellario, auctoritate potius quam vi depulerat; Cancellarium quamquam ab Rieusio ipso abrogatum haudquaquam dimittens. Et verò Rieusius egregio in patriam amore, non tam Albretio studebat, quam ab Aurelianensi alienus erat; ne si virgo Franco principi nuberet, aliquando Britannia in coronæ oceanum immergeretur, membrumque fieret, quod à multis seculis corpus integrum fuerat. Inter eas contentiones annus elabitur; & moritur Isabella minor Annæ soror. Ea morte vt Annæ dos increscebat, sic procorum amor; donec Rieusius reconciliatus cum virgine, tenaxque propositi cum Maximiliano persuadet coniugium, quod per Valfannum Austriacum Maximiliani vicarium celebratum est. Enimuerò proci omnes alienati his nuptiis coniurant in Britanniam; Rex pace abrupta gemino exercitu irrumpit; Albretius Nannetense castrum intercipit, Ducum gazam expilat, vrbem capit, Regique captam tradit. Ad eos pellendos, cùm Maximilianus lenta subsidia infirmáque submitteret, Rieusius nauis naufragæ rector, vt honestè periret, demùm ad Regem conuertitur, quodque ille concupiscebat ardenter, matrimonium Annæ paciscitur. Bellum per eam spem repressum, imo data Aurelianensi atque Orangio libertas. Etenim Anna aliena ab Rege, cui vastatam perditámque patriam tribuebat, respuebat omnino nuptias; ad quam peruincendam, Rex vtrumque liberum fecit, quamquam

Rex Annã ducit.

Bor

ɔrboniis coniugibus inuitiſſimis ; & ſin-
ra mente tam Aurelianenſis quàm Oran-
us, eam in rem contendit. Tandem Annæ
ertinacia victa eſt, aſſenſuſque nuptiis præ-
itus ; tum auctoritate Pontificis ſoluta ge-
ina matrimonia, Maximiliani cum Anna,
Caroli cum Margarita, ſolo hactenus verbo
ontracta ; nouumque Caroli cum Anna
erfectum ; conſtituta dos Britannia, duabus
onditionibus obſeruandis ; primùm, vt ſi
Anna abſque liberis obeat, ob honorem
quem regiis nuptiis aſſequebatur, Regi eiuſ-
que futuris ſucceſſoribus, Ducatum donat:
ſecundùm, ſi ea ſuperſtes ſit, pollicetur ſe
nupturam proximo heredi, qui Rex Franciæ
ſit ; Ita cauebatur, ne vnquam in poſterum
tam pretioſum ſegmentum auelleretur à
Francia, & inſitus ramus in truncum peni-
tus coaleſceret ; eamdemque ob rem, iura
omnia quæ pluribus in Britanniam erant,
Rex pecunia emit, ne quis locus controuer-
ſiæ foret.

CAROLVS VIII.

Anno 1491.

II. *Bellum cum Maximiliano & Anglo.*

Sic bellum in Britannia extinctum, excita-
tur mox in Picardia ; Maximilianum gemi-
na iniuria pungebat acriùs, quàm vt hone-
ſtè conquieſceret domi. Sponſa ablata, atque
propemodum è thalamo rapta & auulſa à la-
tere ; ſpreta per contumeliam filia, & ſerua-
ta dote nuptiæ repudiatæ, animum vel ob-
ductum callo penitus pungerent. Iam antè
variè bellum in Sequanis atque Arteſiis ge-
ſtum erat ; atque occupauerat Maximilianus
Teruanam & Andomari fanum ; verùm
Cordij arte ad Betunam per incendias inter-
ceptus, deleto exercitu, eaſdem vrbes ami-
ſerat, iterumque in Sequanis magna ſtrage
victus. Nunc vindictâ flagrans ; vrgente con-
tumeliæ ſenſu, cum Henrico Angliæ Rege
contrahit fœdus, vt iunctis armis Picardiam
inuadant. Regebat Angliam Henricus Rex
eo

CA-ROLVS VIII. eo nomine VII. feliciter ex summa miseria ad fastigium regni promotus; quippe antea, Richemondiæ Comes vnus ex Lancastria familia superstes, diúque in Britannia latitans, metu perpetuo conflictatus, tandem postquam Ricardus Eduardi frater, cæsis nepotibus, inuasit per tyrannidem regnum, in spem eius regni ab Anglis vocatus, mare transmiserat; & quamqnam infelici sæpiùs exitu, mox Rege Carolo pecuniam suppeditante, & militem, tertiùm in insulam transiens, pugnâ consertâ Ricardum occiderat, & exceptus solio ducta in coniugem Eduardi filia, & familiis Lancastria & Eboracensi eo vinculo adstrictis, regnum securus, & magnâ virtutis laude administrabat. Ille quanquam inuitus ad bellum impellitur; nam & perstabat memoria beneficij, & nouo Regi externum bellum importunius erat, tamen Anglorum inflammatis votis, quibus erepta Britannia & dolori erat, & nulla expeditio præter Francicam honesta aut vtilis, magno exercitu Caletum venit, & Bononiam statim copiis cingit. Maximilianus penuria nusquam non laborans, cùm deficeret miles, grassatus occultis consiliis, Atrebatum atque Andomari fanum per insidias occupat, & inuadebat Ambianum, iam admisso in vrbem milite; quando plebeia mulier, cui nomen Catharina Licia, hoste animaduerso, per vicos discurrens, ad arma inclamat, & ciui animos facit, donec armati ad Rubenpræum conueniunt, hostemque tam strenuè pellunt, quam negligenter socorditérque admiserant; muliérculæ vnius fortitudine strenui. At ea neutiquam Anglum promouebant, qui ad Bononiæ muros affixus etiamnum, & per plures eruptiones infractus atque exhaustus, Maximiliani exercitum reposcebat, inde molestia, & in fœderatum querelæ. Quibus Rex perspectis instauratâ

patris

patris arte, Cordium ad Henricum mittit; qui tam consilio quam militiâ præstans, impetrato colloquio, pacem conficit, duos inter Reges perpetuam; modicâ pecunia ab Franco solutâ, in belli sumptus, atque in pensionem Eduardo iam ante debitam. Interea Maximilianus Federico patre demortuo Imperator dictus, Philippo filio Flandriam permittit; iam proxime in Franciam, toto Germaniæ nisu incubiturus. Sed tardi erant delectus, nulla pecunia, rarus miles, nec Imperium omni ex parte pacatum. Quare haud ægrè Cordij labore atque prudentia, & intercedentibus Heluetiis, Palatino, & Sfortia, pax contracta & icta est; eâ lege vt Carolus Margaritam redderet Maximiliano, cum dote præbita; nimirum Sequanos atque vrbes Artesiæ quas in potestate habebat Hesdinum, Betuniam, & Ariam; anno pòst quarto, cùm Philippus Archidux legis beneficio maior fieret. Atque eo fœdere stabilita pax certa; & ex æquo restituta dos virgini, sed ingenti Franciæ detrimento, quæ peropportunas Prouincias dimittebat; inani studio Ludouici, tótque ærumnis frustra insumptis. Et hæc restituta necessitate iustitiæ, mox Ruscinonenses non tam æquitate, quàm leuitate & inconsiderantiâ, obstupescente Europâ redditi sunt Ferdinando. Eos à Ioanne Aragoniæ Rege, vt scripsi, vel in perpetuum vel in pignus Ludouicus coëmerat; modò Ferdinandus, atque Isabella, Castellæ & Aragoniæ Reges, post Granatam captam, gentémque Mauricam ex Hispanicis terris demùm expunctam; appellauerant Regem de restituendis Ruscinonensibus, quos duntaxat in pignus affirmabant traditos. Erat Regi, vnde postulatum & iustè quidem excluderet; nam nec pecunia repræsentabatur, & post contractum initum Ioannes Rex vi Perpinianum ceperat, vnde bello

CAROLVS VIII.

Pax cum Anglo An. 1492.

Et cum Maximiliano.

Ruscinonenses dati Ferdinando.

EEe moto

moto conditione exciderat; & contractâ pace de redemptione nihil erat pactus. Verum aures præbens Ferdinando Carolus, postquam Legati ex vtraque parte conueniunt, Ludouicus Ambosius Albigensis Episcopus & Ioannes Coloma Aragonio à commentariis, in eas leges consensum est; vt Francus Ruscinonenses & Ceretanos Hispano daret, detractis præsidiis; pax inter vtrumque Regem aduersus omnes Principes esset; excepto Pontifice, & Fernandi filia ne cui Principi nuberet, nisi de Caroli voluntate. Ita conuentum, & aliquantò post præstitum, admirantibus ipsis Hispanis, vnde tanta Francis vel liberalitas, vel stultitia, sponte abiicientibus, quod sumptibus nouis immensísque ærumnis vltra Alpes indagatum ibant. Porrò consilij tam imprudentis ratio, partim religioni, partim cupiditati assignatur; dicuntur Franciscani duo, Oliuerius Mallarius & Ioannes Mauleonensis, qui Regi & Borboniæ erant à confessionibus, corrupti auro Hispanico, conscientiam Regis & sororis perstrinxisse scrupulo; adiunctam auctoritatem Francisci Paulani, & Ambosium Albigensem Regis præceptorem, eodem auro deuinctum auxisse conscientiæ stimulum; atque adolescentem Principem impulisse ad rei suæ veluti alienæ abdicationem. Ego vt crediderim positum à religione exordium, sic præstitum finem à cupiditate. Nempè cum Carolus iam Neapolitanum bellum concepisset, ne à Ferdinando iam totius Hispaniæ compote obex exsurgeret, flagitanti Ruscinonenses concessit; nec intercessit Concilium, in vnum Italiæ bellum conuersis eorum qui regebant animis; sic Æsopicus canis ore carnem mittit vti vmbram captet, elusa fame præ cupiditate. Verùm ea propiùs ad Italicum bellum me admouent, cuius causæ paucis delibandæ.

CAROLVS VIII.

An. 1493

Italia.

CAROLVS VIII. III. *Origo belli Neapolitani.*

Italia externis bellis libera, iam aliquot annos propriis duntaxat miseriis laborabat. Nam in plures distracta dominos, eosdem molestissimos patiebatur; qui conuenientes inter se, ne mutuo sibi incommodo forent; iis quos regebant, grauissimi erant, pacémque publicam in priuata mala deriuabant. Præter plerasque vrbes, quas suus quisque premebat Dominus, insignes potentiâ erant Romanus Pontifex, Rex Neapolitanus, Dux Mediolanensis, Veneti & Florentini. A Petro Medicæo, qui Florentinos regebat, prima Italiæ clades, & belli origo. Quippe cum Ferdinando Neapolitano arctius vinctus, Ludouico Sforciæ suspicionem & timorem mouit. Etenim Galeasio Ludouici nepoti Isabella Alphonsi filia nupserat, fœmina ingentis supra sexum & conditionem coniugis, animi, quæ patrem auúmque querelis plurimis iam dudum lacessens, acerbissimum iniuriæ sensum demonstrabat; eámque ob rem, Ferdinandi augmentum Sforcia in detrimentum suum recensebat. Quare veritus ne vtrique impar, si in suam perniciem conspirarent Ferdinandus atque Medicæus; vtrũque diuellere, atque obiecto metu ad se allicere conabatur. Eo consilio Ferdinandum apud Alexandrum Pontificem vocauerat in suspicionem, quod Virgilius Vrsinus Neapolitanus, quasdam arces Latio adiunctas à Francisco Cibo coëmerat; móxque lentâ flammâ, & ad belli incendium impotente, conuersus ad Francos, Regem ad expeditionem Italiæ incitabat. Ad Ludouicum XI. per Renati Andegauensis hæreditatem deuolutum erat ius in Siciliæ regnum, ita enim Neapolitanum dicebatur. Nam Renatus Ludouici III. fratris hæres erat, ísque Ludouicus à Ioanna secunda Regina Siciliæ adoptatus, & Alphonsum Aragonium expulerat, & in suam familiam ius regni traduxerat. Porrò

CAROLVS VIII. id iuris Ludouicus Rex flocci habuerat, intentus proximis, Flandriæ scilicet atque Britanniæ, Italicas palmas in perniciem adscribens; ideo Genuam & Sauonam Francisco Sforciæ vltrò largitus, ratus limites Franciæ satis amplos, si naturæ finibus conscriberentur; Oceano, Rheno, Alpibus & Pyrenæis. Attamen Proceres Neapolitanos Franciâ exceperat: Ij Antonellus Princeps Salernitanus, & Princeps Bisinianus, vterque è stirpe Sanseuerina; qui Ferdinandi cultris erepti, primò saluti portum quæsiuerant, dein Ludouico demortuo, vindictam & fortunæ regressum, Regi adolescenti Neapolitanum bellum ingerentes. Ad eos tandem Mediolanensis accedit, qui postquam occultis procuratoribus diu rem vrgebat, explorato tandem maturitatis articulo, palàm oratorem Carolum Balbianum, Comitem Beljoyosium ad Regem legauit. Ita ipsa Italia suam sibi comparauit perniciem, mouítque, si fas sit dicere, camarinam, quâ per plures annos demersa est; euocatis Francis, Germanis, atque Hispanis, quibus scenam belli & furoris alimentum præbuit, suis ipsa luem visceribus pascens.

Sanseuerin.

IV. *Deliberatio, & apparatus ad bellum.* *De Vers.* *De Beaucaire.*

Caroli animus atque consilium à duobus potissimum regebatur, Ioanne Versio & Guillelmo Brisonneto; sorore Borbonia frustra obnitente; ne suæ potentiæ nascerentur participes. Versius in Occitania natus in cubiculi famulitio Principi notus, vt plerumque fit, è priuatis officiis traductus ad publica, dum Reges domesticam indolem in publicum gerunt, primò Senescallus Bellocadij erat nuncupatus, mox in Computorum Curia Præses. Brisonnetus primis annis arte mercator, dein Quæstor Franciæ, postmodùm mirâ officiorum misturâ, Maclouiensis Episcopus, & tandem ærarij summus Præfectus, industriam in cumulanda pecunia præferens.

ferens, conciliauerat Regem: atque ij duo cæterarum rerum præter artes suas imperiti, in Neapolitanum bellum illum incendebant: promoturi priuata commoda, dum publicas res tantis in motibus gubernarent. Itaque iam animis comparatis, in Nobilium cœtu amplissimo, eam ob rem excito, deliberatum est. Beljoyosius expeditionem facilem, vtilem, & summæ gloriæ demonstrabat. *Ferdinandum atque Alphonsum in summo omnibus odio esse; barbara immanitate grassatos in Nobiles, inexhausta cupiditate diripuisse plebem & rusticos; inextincta libidine violasse virgines sacras profanásque; vnum esse singulorum votum, vt detestabiles Principes expellantur; fónsque turpissimus tantorum scelerum obruatur. Hactenus Ferdinandum, fraude dolo, atque perfidiâ defendisse regnum, & promouisse tyrannidem; inania hæc in exercitum Francicum munimenta, atque armis instantibus aranearũ telas dispelli, haud ægrè. Alpes, Longobardos, totámque Italiam patefactam excitis, nullum in itinere hostem profligandum; integras copias admotum iri Neapoli, statimque subditos odiosissimi Regis partes deserturos.* Tum de vtilitate multa adiungebat. *Eam partem Italiæ, totius orbis vberrimam & felicissimam, vtrumque mare Superum, Inferúmque connectere: Pontifici, Venetis, cæterísque Principibus legem ferre, luculentis reditibus feracem ad exigentium satietatem: qui Phocensem Prouinciam & Neapolim teneat, esse Mediterranei dominum, ac duabus veluti faucibus frænísque obiectis, tum pelagus tum nauigantium vota moderari.* At de gloria quàm multa, quàm speciosa dicebat; gnarus quantus aculeus adolescentibus animis, laus in ardua foret. *Eam deberi Carolo lauream, vt miserrimas gentes calamitosissimo iugo subleuaret; iam à Carolo primo Neapolim*

CAROLVS VIII.

CAROLVS VIII.

patrimonium Francis constitutam; ereptam posteris Aragoniorum arte & fraudibus, restituendam Caroli alterius fortitudine; & opprimendam vsurpationem iniquam. Iam Ferdinandum intra munimenta terrore concuti; iam ad tanti Principis famam circumspicere fugam, atque in remotissimas terras deferre crimina. Quid, ipse quod Turca suam intra Bizantium contremisceret, gentémque Francicam perhorresceret tam propè admotam, vt breui admodùm freto seposita & discreta, vna die in Græciam arma & palmas inferret. Ita Orator, eiusmodi spe adulatoriâ inflammabat Regem; & audiebatur cupidis auribus, infixo penitùs stimulo. Attamen Franci plerique Proceres, nobiléśque, præsertim ætate & peritiâ rerum spectabiles, contra sentiebant; & Grauilla Admiralius Franciæ, magníque ob res gestas nominis, ausus est palam Regem dehortari.

Gra-uille.

Italicas expeditiones Francis semper infaustas & calamitosas fuisse; Francos Reges ab iis abhorruisse summoperè; Ludouicum sanctum aspernatum esse Neapolin, Carolum sapientem, Ludouicum ipsum Regis patrem ab Italico bello, vt à Francia scopulo discessisse, nec nouo cælo, nouísque moribus Francos obiicere voluisse, quorum corpora animique mutatione tantâ interirent. Præterea quid hostes inquirerentur tam procul, cùm imminerent tam propè? Impendere cum Maximiliano Germaniam, iniuriæ sensu nondum obducto; Hispaniam cum Ferdinando iam admissam citra Pyrenæos, atque in ipsa Occitaniæ viscera; Anglos capitalissimos hostes vno freto dirimi, vniúsque noctis interuallo totam Angliam effundi posse in Franciam. Perdomentur veteres hostes, aut contineantur, suos ipsa limites proroget Francia; superesse ad Rhenum, esse ad Pyrenæos, quod vincat, adiungátque finibus, eò arma conuertat;

uertat; se suo cælo contineat, nec prætergres-sa limites naturæ, per Alpium iuga, carceré-sque æternos, pro inani laude, certam perniciem vltrò arcessat. Hæc Grauilla, sed canebat surdis; fœdus statim cum Sforsia pactum, vt Regi pecuniam mutuam daret, viam per Insubres patefaceret, adiungeret copias; Rex ipsum Sfortiam & Mediolanensem agrũ protegeret, & regno comparato Principatum Tarentinum daret. Ea dum aguntur, Renatus Lotharingiæ Dux intercedebat; affirmabat sibi iura in Neapolitanum regnum cessisse, vti proximo Renati heredi; se iam ante regni huius titulum vsurpasse, suo iuri à Rege offici; petebátque in quæstionem vocari, cui iuris plurimùm in regnum esset. Verùm ea postulabat tempore inopportuno, à postulatís, imò ab gratia atque aula deiectus est, priuatus beneficiis regiis, iussúsque in Lotharingiam suam facessere. Ita prorsus decernitur expeditio; pluréſque Legati ad Italiæ Principes dimittuntur, ad proponendum Regis consilium, & flagitanda opportuna subsidia. At Ferdinandus, vti procellam discuteret, & ipse ad Carolum Oratores mittit, & deuincire Pontificem omni industriâ nititur. Missi Oratores, postquam Regem promissis variis atque incertis ludificant, iubentur regni egredi finibus; iam spe nulla pacis; & Ferdinandus postmodùm diem vltimum obit; vitæ anno septuagesimo primo, iusto metu tanti belli concepto, ac futuro malo præsentem mortem inferente. Nihilominus Alphonsus filius militari laude inter Italos clarus, regnum à Pontifice postulat, atque exercitum parat ad vim retundendam. Iam Alexander Pontifex seriò aduentum Regis pertimescebat; atque Alphonso adiunctus regni possessionem concessit; Vrsinorum familia ipsi Regi addicitur, & Nicolaus Vrsinus Comes Petiliani, præclarus eo tempore

CAROLVS VIII.

 belli

CAROLVS VIII. belli Dux, à Pontifice ad Alphonſum tranſit. Ergo Pontifex vti Regem auertat, cùm fruſtra conſilia, adhortationes & minas conſumpſit, clàm Briſonetum aggreditur, & rubri pilei facta ſpe, ita hominem mutat, vt Præfectus ærarij, à quo militiæ non nerui modò, ſed ipſa mens pendet, interuertendo & auertendo pecuniam, expeditionem turbauerit; Rege otioſo Lugduni præſtolante, & tempeſtatem commodam abſumente inanibus votis. Hoſtes interea lucrifacientes beneficium temporis, res ſuas promouent; etenim Pontifex Columnas factionem Vrſinis oppoſitam, & Franco ſtudentem, Româ pellit; Iulianum Rouereum Sixti IV. nepotem, Cardinalem Oſtienſem dictum, veterem æmulum, priúſque de Pontificatu cum ipſo certantem, ex Italia exigit, arcéſque quas tenebat vi capit. Alphonſus præterea, Turcis in defenſionem accitis, duos exercitus ſcripſerat, naualem vnum, quem Friderico fratri commiſerat, terreſtrem alterum qui via per Romandíolam capta, in Longobardiam irrumperet; illi Dux deſignatus filius Ferdinandus, moderantibus Principem Ioanne Iacobo Triuulcio Mediolanenſi, & Sfortiæ inimico, & Comite Petiliano. Verùm iis rebus quas opponebant in obicem, Carolus tandem in Italiam venit; nam Rouereus Cardinalis in Franciam profugus, Regem ad profectionem vrgebat inflammatiſſimis precibus; & Sfortia gemino impeditus exercitu, prorsùs vereri de ruina cepit, Regémque inſtanter vocare in ſubſidium. Franco præterea regredi ſine ignominia non licebat; Dux Aurelianenſis cum centum & ſeptemdecim nauibus Genuam venerat; Heluetios ſcripſerat Beſſæus Diuionenſis Balliuius; (ea inter nobiles dignitas conſpicua eſt;) & equitatus cum machinis comparatus erat ad profectionem. Quare Briſon- *Beſſey.*

neto

neto frustra cunctante, etiam sine pecunia iter indicitur. Reginæ administratio regni commissa, Duce Borbonio dato in consortem; Grauillæ, Picardia atque Normania datæ, vti Imperatorem, atque Anglos obseruet; nam Cordius præclarus ille vir fato erat functus; Carolo Comiti Inculismensi Aquitania, & Hispania proxima ad curam concessæ Ita postquam belli consilium quater abruptum est, tandem Deo promouente haud dubiè, & ad flagitiorum pœnam vocante vindicem, Rex cum exercitu suo profiscicitur Gratianopoli, versus Alpes, exeunte Augusto. *Anno 1494.*

CAROLVS VIII.

Erant in exercitu equites grauis armaturæ ter mille, sexcenti; peditum viginti millia; illi plerique nobiles, militæ robur; inter quos erant Proceres, Comites Vindocinensis, & Mompenserius è stirpe Regia; Ludouicus Luxemburgius Lignyus Comes, Comites Guisius & Niuernensis; Vicecomes Narbonensis; Baudricurius, & Gyæus, Franciæ Marescallij ex Heluetijs atque Vasconibus; vtrisque assuetis spissá phalange pugnare, & propugnaculi instar inmota; machinæ ingentes centum quadraginta iumentis trahentibus vectæ, minores magno numero; ad eas designata octo equorum millia, atque operarum immensa copia. Isque erat exercitus, cui nihil deerat præter Ducem; validum & robustum corpus, mente destitutum; nam præterquam quod Rex admodùm iuuenis, rerúmque imperitus, vna altitudine animi, & cupidine laudis nitebatur; cæteri omnes, vel eadem ætate, vel vsu infrequenti, ad rem tantam minùs apti erant. Quod & euentu postmodùm patuit. Rex interea Segusij exceptus à Sabaudiæ Duce, Alpibus sine molestia superatis, in Pedemontium venit, & ab auia Ducissa honorificè Taurini habitus, ab ea gemmas

V. *Rex in Italiã arma inducit*

Baudricour & Gyé.

CAROLVS VIII.

& muliebrem mundum mutuatur; dátque pignori, quæ inopia pecuniæ erat, pro duodecim millibus aureorum; mox eodem beneficio Casale affectus, Dominâ Monferratensi gemmas largiente, se confert Astam; substititque integrum mensem variolarum morbo laborans. Eam inter moram prospera nuntia morbum recreabant. Nam eum Sfortia cum vxore inuisit, verbísque ad adulationem compositis, habita oratione, promissam pactis pecuniam donat, tum nunciata sunt quæ à Legatis prosperè gesta essent. Classem Alphonsi Fridericus frater in Ligusticum mare induxerat, expositísque mille armatis, Genuæ imminebat, vrbem inuasurus per clandestina concilia. Aurelianensis qui cum classe vrbem obtinebat, nauem ingentem tormentis instructam è portu mittit, tum ipse cum selecto milite ex Heluetijs, atque Insubribus, ex vrbe irrumpit; atque in Aragonios simul terra marique impetum facit. Ij cum ad maris oram incederent, fulminantibus ad latus tormentis naualibus, atque in fronte Aurelianensi pugnante, disijciuntur haud ægrè atque mactantur. Fridericus ea clade perculsus, classem attonitam reuexit Neapolin. Nec terrestrium copiarum felicior sors. Ferdinandus Alphonsi filius Romandiolam cum exercitu tenebat Pontificio milite & Florentino adiunctis. Rex in eum legiones aliquot miserat, ductore Eberardo Stuarto, dicto Aubignio, natione Scoto; & Comite Gaiassio Neapolitano, quingentos equites è Mediolanensibus ducente; qui velitationibus plurimis in hostem inuecti, superiores erant, tum fortitudine sua, tum vi machinarum, quæ peritè explosæ magnam stragem, maiorémque metum inferebant. Et breui solutus est hostis exercitus. Nam Ascanius Cardinalis, Sforziæ frater Columnis promouentibus, vrbem

D'Aubigny.

Oſtiam intercipit, clauſóque mari, atque oſtio Tiberis, Romam ipſúmque Pontificem admodùm terret; quamobrem tum ipſe Pontifex, tum Florentini, ſinguli ad ſe tuendum copias reuocant. Carolus inter hæc ſecunda, receptâ valetudine porrò pergens, Ticinum venit, Ticino Placentiam, mittitque in conſilium quam Neapolim versùs viam ſuſciperet. Duæ potiſſimum deducebant; altera per Romandiolam & Anconam, per Tuſciam altera, & ditionem Florentinorum. Ea capta quanquam difficilior, atque moleſtior; quippe per inimicam gentem, atque armatam. Nam Florentini moderante vrbem Petro Medicæo, cum Ferdinando & Alphonſo percuſſerant fœdus, atque à Rege dum Lugduni erat de præbenda via compellati, verbis in ſpeciem quidem amicis, ſed moleſtis ipſa re, petita negauerant, prætendentes Ludouici Regis conſenſu cum Neapolitano pactum eſſe fœdus. In præſentia multùm ancipites, quo ſe conuerterent, atque inter ſe valdè diſcrepantes, cùm plerique ciues Petrum Medicæum expulſum cuperent; repente Regis exercitu obruuntur. CAROLVS VIII.

VI. *Rex Florentinos domat.*

Mompenſerius primam aciem ducens, in Lunigianam quæ Tuſciæ regio eſt, peruadens, Caſtrum Nouum capit, necato præſidio; & cohortes aliquot interceptas ferro cædit: tum Serezanum caſtrum in Florentinorum finibus munitiſſimum vallo cingit, machiniſque diuerberat. Hactenus in Italia diuerſo planè modo bella gerebantur, nam victoriæ primo ſtatim cruore parabantur; rari in pugna cæſi, nemo extra pugnam; fraude & dolo graſſabatur bellum, vt hoſtis hoſti, vel arces vel militem ipſum ſuffuraretur quodam modo, magnâ humani ſanguinis parſimoniâ; nec tormenta bellica ſæuiùs admouebantur, exploſa imperitè, atque ad fumum & ſtrepitum; pompæ machinæ po-

CAROLVS VIII. potiùs quam Libitinę. Nunc per stragem latè terrore immisso, & bombardis horribili sonitu murorum propugnacula quatientibus, & totam Italiam timor inuaserat, & proximè ipsam Florentiam. Igitur quanquam Serezanum Franci non cepissent, Florentini habito per tumultum consilio, Legatos ad Regem mittunt duodecim, Petro medicæo excluso, qui pacem à Rege peterent, aliquot arces offerrent, modo Medicæus vrbe exularet, verùm ipse vt potestatem priuatam detrimento patriæ, tutaretur, antegressus legatos, cum Rege paciscitur, traditque arces validas, Serezanum, & Serezanellam, Liburnum, Petrasanctam, & Pisas; nam earum arcium præfecti sui imperij erant. Sic amicè à Rege exceptus, plura impetrans quàm postularet, Florentiam redit, ad hospitium Regi apparandum, Comite Matthæo Falasio.

Medicæus pulsus. Enimuero vbi à ciuibus, quid egisset ipse rescitum est, indignatio & dolor cunctos inuasit; Senatus primùm fores palatij venienti occludit, tum commota plebe vrbe pellit, mox decreto iubet esse extorrem exulémque perpetuum; mox ad Regem legat oratores, qui Medicæum accusent, Regíque ciuitatem opemque ciuium & fœdus offerant. Postmodùm plebs in expulsum sæuiens, (nec est intra modum popularis furor,) ad Medicæas ædes se confert, longè opulentissimas totius Europæ, & præclarissimam omnium artium officinam, crudeliter diripit atque euertit; Illa domus amplissima, miraculum architectonicæ, naturæ atque ar.is gazophylacium, in quam annis plurimis congestæ tabulæ pretiosissimæ, & simulacra ex marmore, metallisque omnis generis præclarissima; quæ ornamentis admirabiliter instructa totum penè orbem exhauserat; ea paucis horis spolia.a atque euersa est; ac vnius hominis temeritate, tot tantáq; studia, ærumnæ, curæ,

curæ, immensique sumptus, disiecti sunt, & dilapidati. Carolus interim, negatis Sfortiæ arcibus Serezano & Serezanella, quas is postulabat, vt Genuensis dominij partem, Lucam venit, dein Pisas. Pisani olim respublica florentissima, quæ de imperio maris, cum Genuensibus, Venetisque contenderat, nunc Florentinis in seruitutem addicta, patiebatur iugum ægerrimè. Sfortia ab negatis arcibus ab Rege discesserat, iam in victorem fraude conceptâ; at ipsius gener Galeatius Sanseuerinus cum turmis equestribus apud Regem hæserat, ne pateret statim mens soceri, atque vt consilia Regis exploraret. Ille ex mente soceri Pisanos impellit, vti ab Rege libertatem postulent, nam id futurum molestissimum Florentinis erat, quos vehementer Sfortia oderat; præterea Rege absente spes erat Sfortiæ, opprimendi Pisas, quas vna species libertatis, nullæ opes, nulla arma munirent. Ciues in eam spem impulsi facilè, Regem, dum sacram ædem adit, facto globo circumstant, ac prostrati in genua, madidi fletibus, habitu, gestu, & miseria supplices, libertatem efflagitant. Rex ignarus quid peterent, conceptâ ex supplicum humilitate, misericordia, cùm interrogaret quidnam postularent, Rabotus Delphinas libellorum supplicum magister refert eos libertatem petere, additque postulatum esse æquissimum: Nec re vltra pensâ, eam Carolus donat; adeo inscius quid rei ageret, & se alieni liberalem esse, vt postridie in ciuitate constituenda, Florentinos magistatus seruauerit, quibus in ciues imperium esset. Pisani illicò effusi in gratias, vt monumentum seruitutis euerterent, Leonem marmoreum, quæ Florentinorum insignia erant, columnæ impositum deturbant, atque in subiectum Arnum præcipitant, Regisque equestrem statuam eo loco reponunt;

CAROLVS VIII.

Pisanis libertas data.

Rabot.

CAROLVS VIII. reponunt ; paulò post euertendam, eâdem leuitate atque inconstantia, quæ sedem fixerat. Tunc Rex vrbem diuisit trifariam ; arcem veterem ciuibus concessit, nouam retinuit, & Magistratus Florentinos reliquit ; mox Florentiam versùs proficiscitur. Atque is fuit Florentiæ terror, vt portis patefactis nulla conditione venientem admiserit. In vrbem ingressus est, armis indutus, & reclinatâ ad femur lanceâ, quod victoriæ signum est ; ísque mós repetitus à Patribus, Francis Regibus est, vt quas vrbes ingrediuntur armati, eas sibi comparent belli iure, & coronæ adiungant. Attamen laude contentus, possessionem omisit, iámque vrbis compos, paciscitur cum ciuibus, vt, aureorum millia centum ac viginti darent ; ipsorum arces ad quartum mensem haberet, mox restituendas ; Pisas ipsi, si videretur, subiicerent, ac Medicæo facultates raptas permitterent, datum rogantibus, vt Lilia quæ Rubra in insignibus erant, Aurea pingerent ; iuítque ille color ad posteros ; fidei in Francos pignus, an monitum. Tum octauo post die vrbe egressus est. Porrò dies quo Florentiam subiit, litteratis viris famosissimus est, eo quippe Picus Mirandulæ Comes desiit viuere ; ætatis anno trigesimo tertio ; Italiæ præclarissimum ornamentum, cuius ingenio tota Orbis machina angustior erat ; scientiarum verè Alexander, quas propemodùm omnes capacitate naturæ ceperat ; raptus magno Italiæ luctu, cui armis victæ, periret laus ingenij.

Rex Floren. tiam venit.

VII. Rex Florentiâ profectus Senas, mox Viterbium, eodem habitu victoris subiens, Romam aduentabat ; atque vrbem ipsúmque Pontificem terrore implebat : iam Colomnenses plura citra Tiberim oppida armis subegerant ; iam Vrsini quas arces tutabantur, Regi permiserant ; atque Alexander anceps consilij

Roma excipitur.

consilij modò in Regem pronus, modò in Aragonium; Ferdinandum Principem in vrbem vocatum, mox exire compulerat, & Cardinales à Rege missos, atque in custodiam datos esse liberos iusserat, venerátque Rex Ostiam; cum repentè muri Romani plurima stadia collabuntur. Eâ ruinâ perculsus Pontifex, quasi vltro ciuitas hosti se panderet, In Adriani Molem se condit, Réxque vrbem intrat armatus & lanceam præferens, vt Florentiam venerat; obuiis Cardinalibus plurimis, Romanis Proceribus, & Senatu; vnúsque Carolus Regum Franciæ fuit, qui Romam Orbis dominam victor intraret, & obliteratam Gallorum memoriam, multis pòst seculis, non cæde & sanguine, sed clementiâ atque iustitiâ instauraret. Rex in vrbe ius summum exercuit, erectis ad compita patibulis, ad plebem & milites continendos. In Mole Pontifex metum inter & stuporem agebat, Regíque instabant Cardinales & Proceres, vti ipsum deturbatum Sede, in ius vocaret, atque erat periculum, ne tandem in eam sententiam rapi se sineret. Verùm Brisonnetus deuinctus à Pontifice, ipsum inter & Regem pacem conciliat; è Mole Pontifex in Vaticanum progreditur, Regémque amicè excipit, prostratum ex veterum religione: fœderis conditiones, vt Pontifex Cardinales & Proceres sequutos Regem in gratiam reciperet; ipsum, Regem Neapolitanum diceret; in securitatem & fidei pignus, Centumcellas, Tarracinas, & Spoletum traderet, ad tempus seruandas; tum Regi daret Zizimum Turcam Baiazeti fratrem. Impletæ conditiones, datúsque Zizimus, qui vitam mox amisit. Ille Baiazeti Othomanni frater, Innocentio Pontifici traditus, spem alebat Turcici imperij occupandi; eámque ob rem Carolus eiusdem imperij inuadendi cupidus, belli in Turcia ci-

CAROLVS VIII.

uilis

CAROLVS VIII.

uilis materiam efflagitauerat, Rex vno mense Romæ commoratus, versùs Neapolin iter capit; Pontifex adſcitis in Cardinalium album Briſſoneto, & Luxemburgio Cœnomanenſi Epiſcopo, Regi in ſpeciem beneuolentiam multam conteſtatus, Cæſarem filium Cardinalem Valentinum dederat comitem expeditionis, atque veluti fidei obſidem, ſed Cardinalis, poſtquam Rex Velitras peruenit, fugâ Romam regreditur; fraude & dolo palam patefactis. Et eo tempore Ferdinandi Hiſpaniæ Regis patefacta ſimul cunctatio eſt. Eum Ferdinandus Neapolitanus atque Alphonſus diu de præbendis auxiliis appellauerant, ipſis eſſe affinem, ſuámque ipſius rem verſari eo in bello ſummoperè; nam erepta Neapoli periclitari Siciliam, à Siciliâ in Baleares tranſitum eſſe perfacilem, nec iis finibus terminandam cupiditatem victoris. Et verò ea permouebant admodum Ferdinandum; verùm icto fœdere, & recepto in præmium Ruſcinone, verbis tantùm amicis ab eo bello Carolum dehortatus erat. Fonſeca legatus, eam in rem Regi, dum Lugduni erat, multa ingeſſerat, ſequutus proficiſcentem non ceſſabat obloqui; tandem poſtquam preces minæque tacitæ fruſtra ſunt, vidétque in regnum duci exercitum, laruâ diſiectâ, bellum denuntiat, fœdúſque abrumpit, Ruſcinonenſibus tamen nunquam reſtitutis; obtendens in ſpeciem, quod eo in fœdere eſſet exceptus Pontifex, cui nouo bello officeretur, quod regnum Neapolitanum iam armis petitum, feudum eſſet Eccleſiæ. Rex nequaquam iis minis perterritus, properabat ad victoriam certam, terrore præuio, atque intra munimenta, hoſtium animos ante arma ipſa peruadente.

VIII. *Rex coronatur Neapoli.*

Etenim Alphonſus abdicauerat regnum, viuúſque hæredem coronauerat filium. Nunquam ſceleri peius quam in metu eſt: tunc

iusta supplicia sibi conscientia fingit ac pingit, séque ream constituens præuertit Iudicem & tortorem. Alphonsus magno fortitudinis nomine, qui se ad Apenninum occursurum Carolo magnificis verbis asserebat, postquam eum audit Romam admissum, tanto repente metu percellitur, vt priorum immemor, iam imminere laqueum faucibus, aut securim collo existimaret. Retractabat animo patrata flagitia, cædes, venena, direptiones, adulteria atque periuria, legebátque in ciuium oculis vlciscendi libidinem: palatij ipsa conclauia, intimósque parietes exhorrescebat, veluti flagitiorum testes & scelerum; Regnúmque exosus, quod illorum materia atque occasio fuerat, festinabat id quàm celerrimè à se abiicere. Et ea trepidantis festinatio fuit; vt frustrà dehortantibus nouercâ & filio, precantibúsque ne coronam poneret ante proximum diem, vt vno saltem anno regni compos esset; morâ abruptâ, eo ipso die perfecerit rem, interminatus se per fenestram ruiturum præcipitem, si diutiùs voto intercedant. Igitur coronam palàm abdicatam Ferdinando filio permittit, triremésque ascendens in Siciliam soluit; atque in vrbe Mazara Regem exutus, Monachum induit, veste quidem; nam animo, & priora fortasse scelera prohibebant, & tumultus præsens, timórque futurorum, haudquaquam sinebant. Ferdinandus iuuentute innoxia, & miseratione paterni supplicij commendatus; copias colligit, efficítque sexdecim hominum millia; tum ea ad tuendos limites collocans, magnam partem ad sanctum Germanum, ad Cassini montis radicem obiicit; cæteros vltra, nono milliari, ad Cancellum locat; qui locus in montium faucibus viæ angustiâ & rupium asperitate, propugnantibus,opportunus est,atque tutissimus. Carolus cùm aliquot castra in Pontifi-

ciâ

CAROLVS VII.

ciâ ditione quæ Aragoniorum erant expugnasset, ad Cancellum venit, dátque Rieusio peruadendarum faucium munus. Ille hostes tam fortiter,támque prudenter aggreditur, vt ij primo impetu fusi locum inanem viámque facilem fugâ præstiterint. Eo leui prælio prostrati Aragonij, nullâ mox pugnâ, nullo vincuntur cruore ,nullo conamine.Ferdinandus Capuam se illicò recipit, ac deinceps vno cursu Neapolim; & promoti Franci supra vota prosperis cumulantur, nullâ fortitudinis laude, nulla prudentiæ. Comes Guisius primam ducens aciem, Sanctum Germanum occupat; Regi Capuam Ioannes Iacobus Triuultius tradit, Nolam Lignyo Vrsini, qui per inuidiam Colomnensium, in custodiam dati sunt. Auersam pariter admissi victores, & ipsos Neapolis voto appetebat; cùm Ferdinandus veritus, ne tumultu ciuium proderetur, festinat effugere; & incensis nauibus ne hosti prodessent, leuiores triremes conscendit, atque in Ischiam insulam, quæ olim Ænaria, cum fidis perfugit; edito claro facinore, vinctis solutis, quorum magna pars Nobiles; vt fuga misericordiæ esset, fererétque beneficium, quod suo tempore iret in segetem. Biduo pòst Carolus vrbe excipitur, tanto omnium plausu, vt quod Guiciardinus obseruat, nemo in amplissima ciuitate esset, quin ad visendum Regem aduolaret, nullo ætatis, sexus, aut factionis discrimine, ipsúmque vti patriæ patrem & conditorem vrbis agnosceret. Arces supererant, quibus stantibus nondum peruicisse Carolus videbatur; erántque tergeminæ; turris Sancti Vincentij portui imminens, Castrum nouum ad maris oram exstructum; atque aliud, quod oui dictum est, quia in oui formam sit ædificatum; validissimum omnium, in rupe positum, alluentibus fluctibus, arcto ponte proximæ ripæ adiunctum.

iunctum. Nec ea diu prosperitatem Caroli distulerunt; turris quamprimùm dedita, Germani præsidiarij, quos Lansquenetos dicemus in posterum post defensionem vmbratilem Castrum nouum tradunt, & cogunt Præfectum, Alphonsum Aualum Marchionem Pescariæ, deditionem pacisci: nec Oui castrum machinarum vim diutiùs tulit; cùm enim loco humiliore obnoxium esset Castro nouo, legem accepit quam victor dicebat. Interea vrbem primariam certatim cæteræ æmulabantur, sponte Franco addictæ, portísque patentibus, non tam victricem quàm felicem gentem excipientes; sic præter Ischiam insulam, Brundusium atque Gallipolim, trésque duntaxat in Calabria arces, vniuersum regnum, arcésque singulæ Francis patuerunt; cunctíque Proceres, quos Barones vocant, tribus exceptis, quos priuatæ iniuriæ continebant; ad Regem clientelæ causâ aduolarunt. Ita Rex adolescens, nullâ peritiâ, nullo consilio, nullâ pecuniâ, inopportuno hyemis tempore, quinto mense transmisit victor vniuersam Italiam; quanquàm vix vllo prælio, nullâ sanè victoriâ, vt regnum opulentissimum ludo compararit, & videatur venisse in patrimonium, non in hostem armatus; adeò inanes sunt mortalium gloriæ, cùm tam parui constet regnum, Triumphus, atque honoris fastigium. Carolus pòst subactas arces, solemni pompa Ciuitatem ingredi voluit; vsurpatis Imperatoris insignibus, globum altera manu, sceptrum altera gestans; nam se dicebat non modo Regem Neapolis & Ierosolymæ, sed Constantinopolitanum Imperatorem, coëmpto imperij iure ab Andrea Paleologo, qui Constantini postremi Imperatoris nepos ex fratre erat. Iamque terror vltra obiectum pelegus adeò Constantinopolim ipsam inuaserat, vt Baiazetus reuocatis ab Illyrico Mæsiâque

CAROLVS VIII.

Anno 1495.

CAROLVS VIII. que præsidiis, Adrianopolim secedens, inanem propemodùm Græciam atque Byzantium occupanti reliquerit, defensioni nouæ veterem sedem comparans.

IX. *Rex Neapoli imprudenter se gerit.* At Caroli summa prosperitas citò in contrarium flexit; & florum instar, qui se ocyssimè explicant, celerrimè emarcuit; regno impetu eodem elabente quo venerat. Nec accusanda sors rerum est, aut humanæ volubilitatis conditio; ipse Rex, imò ipsi Franci sui mali auctores atque artifices, mutabilitatem victæ gentis excusant. Vbi Rex Neapoli triũphans exceptus est, quasi regnare nihil aliud foret quàm ludere; atque Neapolis palatium quoddam magicum esset, quale fingunt Poëtæ & Historicarum fabularum Scriptores; in quo hastiludium pro bello, amor pro studio, pro ærumnis otium, pro sollicitudine lusus & epulæ; totus ad pompam inanem, voluptates amoresque feminarum versùs, nihil curabat aliud, quàm felicitatis vsu frui & gaudere. Et quidem id indulgendum in iuuene, nisi & Franci quorum prudentiâ regi debuerat, vel in voluptates vel in auaritiam turpem degeneres, noxam sui Principis promouissent, vltra alienæ patientiæ fines. Erat administratio penes Lignyum Comitem, Brissonnetum, Versium & Gannayum Præsidem, qui vel imprudentiâ vel auaritiâ acti, ruentem Principem in barathrum vltrò impellebant Ischiæ parcitum, & in ea Ferdinando tuto esse licuit; nauali quidem classe aggrediente, quam ducebat Princeps Salernitanus; sed tam ignauè, atque instrenuè, vt re nullâ gestâ regressa in portum sit; nihil in Calabriæ arces tentatum est, & relictus fomes futuro incendio. Gratiam beneficia, atque dignitates, Rex duobus tribúsve delectu nullo cumulabat in sinum; qui data postmodùm, quasi sub hasta, posita publicabant, dominis auarè atque crudeliter pulsis & direptis.

reptis. Plebi quanquam tributorum onere leuatæ, Francorum plures permolesti erant; eaque potissimùm expeditione lues venerea, tristis ille morbus enatus est, qui vt creditur ab Hispanis, è nouo orbe in Europam vectus, latebat adhuc & grassabatur in paucis; donec Franci Neapoli in apertam libidinem prorumpentes, suo modo pestem occultam publicant, ferúntque in Franciam libidinosi commercij pœnam; appellatione ancipiti, dum hi morbum dicunt, quem Neapoli incurrerant, Neapolitanum, Hispani Francicum, quem Franci vulgarant: vtraque gente luem detestante turpissimam, cuius caussam longè turpiorem amplectitur. Eas ergo ob res Franci passim odiosi & molesti erant Neapolitanis, & natiuam illam leuitatem, quæ præsentes odit dominos, absentes diligit, promouentibus iustis iniuriis, Ferdinandi iuuentus ceperat misericordiæ esse, amori clementia qua vinctos soluerat; *popularem suum atque ad ipsorum mores institutum, quid extraneam & barbaram gentem arcesserent? vnde nullus fructus, quæque prædonum modo ad diripiendum potiùs, quam ad regendum, & vetera mala persanandum venisset.* Et eum sensum ingens Francorum alebat socordia, qui supinâ negligentiâ, quasi quærere & tueri parta idem foret, curam armorum & seruandi regni planè abiecerant; dabantur arces Præfectis indignis; commeatus in bellum apparati, atque in victum, donati Proceribus, ab iis vendebantur perleui pretio; nudæque arces quasi cadauera inualida atque inanima solum occupabant; & eâ inconsiderantiâ Caieta, & castra Neapolitana, propugnacula regni, & potentiæ claues, exhaustâ annonâ, vacua erant atque inania. Quin & ipsi Franci, desiderio patriæ iam affecti, & voluptatum vsu iam defessi, appetebant Franciam, vitio

Lues venerea.

gentis,

CAROLVS VIII.

Fœdus Italorũ in Regem.

gentis, longiorem absentiam ferentis impatientiùs, & pro exilio habentis. Verùm id ignauiæ votum, statim gloriæ & necessitatis causa excitauit. Nam erumpit fœdus, quo Venetiis conuenerant Itali Principes, vti Regem Franciæ ab Italia tota exigerent. Vnus fœderis auctor, atque moderator, obseruante Mariana scriptore Hispano, Ferdinandus Aragoniæ Rex, qui alios Principes de iungendo fœdere appellabat; vt cui pares singuli non erant, euaderent communicatis opibus superiores. Et hic prima suscitabat odia, in quibus natus erat propemodúm, atque adultus; nam sub infantiam vexatus à Francis, Catalanorum rebellionem fouentibus, seu Ludouico ferente, seu Ioanne Andegauensi agente; mox odio per ereptos Ruscinonenses promoto, iam post raptam affini Neapolin, timebat Siciliæ, Ruscinonensibus, atque Aragoniæ. Atque inde, ni fallor, origo bellorum vtriusque gentis, Francicam loquor, atque Hispanicam; quæ prius amicissimæ, & aliquot sæculis fœderatæ, dum Nauarra atque Aragonia intercedebant mutuis finibus; nunc admotæ propius, non limitibus tantùm, sed cupiditate, exarserunt in bella, longè in posteros magno Europæ luctu traducta; desitura vix vnquam, nisi finem faciat, vel cupiditas sua, vel aliena infirmitas. Ergo Ferdinandus clam Alexandrum Pontificem, Maximilianum Imperatorem, Venetos, Ludouicum Sfortiam, & aliquot Principes conciliauerat, vti icto fœdere ab Italia tota Francum depellerent. Pontifex spontè in id fœdus ruit, tum quod suas arces obtinebat Carolus, tum quod præpotentem veritus, suam potentiam frænari, iniquè ferebat. Maximilianus præter iniuriam veterem, semper animo ad noua consilia paratissimo, propositis Ferdinandi coniugiis capitur, vt Ioannes & Ioanna

Ferdinandi

Ferdinandi liberi, Philippo Archiduci, & Margaritæ sorori darentur coniuges. Missus ad Venetos Laurentius Suares Figueroa, qui Senatores hactenus dubios atque ancipites, impulit tandem in Francos, proteruè victores, & latè in viciniam omnem grassaturos. Ad Sfortiam Ioannes Besa Legatus, qui spem faceret regni totius Galliæ Cisalpinæ, & ambitione afflata, odium & metum in Francos moueret. Ita conuenitur in fœdus à singulis, & Venetiis iurata societas, quam dixere sanctissimam; prætexta specie defendendæ Ecclesiæ, quam Franci irent perditum, quà arces occupando, quà ipsius feudum inuito Pontifice retinendo. Pactum vt Equitum triginta quatuor millia, triginta peditum, impensis communibus, scriberentur, pro facultate cuiusque; & societas in annum quintum & vicesimum perseueraret; additi equites multò plures, vt Francicus equitatus in Europa longè pugnacissimus numero saltem obrueretur.

CAROLVS VIII.

X. *Rex Neapoli in Franciam redit.*

Nec mirum Francos agentes tam temerè, id latuisse consilium quãquam si Comminio credimus, qui tunc Venetijs agebat legatus, id ipse explorauerat, & literis repetitis ad Regem scripserat; Cassandræ, oraculo, tã verace quã spreto. Et in eo fides laborat historiæ cùm Hispani scribant & Veneti; fœdus Comminio primùm in Senatu, Duce proferente expositum, ipsúmque adeò consternatum mente, vt rogaret, nunquid Regi suo foret, in Franciam redeundi facultas. Quas voces forsitan in ludibrium dictas, metui & consternationi adscripsit Venetus; cùm Comminius dicat, rem antè perspectam, afferátque responsum, quod fortem animum, prouidum & imperterritum sapiat. Fœdus vulgatum, Regi & Concilio angorem animi plurimum attulit. Nam vel in regno pugnandum vel festinendum in Franciam erat. Perdiffi-

cile

Carolus VIII. cile illud videbatur ; quippe Calabri iam Siculos Hispanosque exceperant ; Iam classis Veneta adnauigabat Apuliæ ; dicebatur Maximilianus cum triginta Germanorum millibus profecturus ; ita excludi subsidia, quæ in Francia lentè instruerentur ; instructa nec mari nec terra ad seruandum Regem venirent ; Réxque ipse inuolutus retibus prædæ esset. Porro iter sine discrimine haud patebat ; nulla erat classis qua mari prodiret ; si montium fauces obsideret hostis, quæ arma, quis miles viam aperiret ? Attamen constitutum, vt quam ocyssimè Rex properaret in Franciam, ducto per Italiam exercitu ; copiasque relinqueret ad seruandum regnum, dum auxilia commoda submitterentur. Ac primùm ad tutelam regni, imò ad perniciem, destinatæ res, & curæ præcipitanter impensæ. Sex hominum millia designata, cataphracti quingenti, cæteri ex Heluetijs & Francis pedites ; nulli in arcibus commeatus, nulla alimenta ; Præfectura summa Mompenserio data, Principi quidem Regij sanguinis, sed præter alia tam delicato & molli, vt ante medium diem stratis nunquam surgeret, somnumve excuteret, quæcunque res agendæ vrgerent ; Versio quem Nolanum Ducem dixerat, ærarij atque iustitiæ data prouincia, fido quidem viro, sed imperito, atque in commoda propria vigilanti. Plurimæ arces & validissimæ Colomnensibus fratribus Prospero & Fabrio permissæ, viris factione Gibellinis, qni Rege nedum profecto, iam Aragoniis eas permittebant. Comestabilis regni dictus Albinius, in quo spes summa; & accedebant præclari viri, Principes Salernitanus & Bisinianus ; Robertus Lenoncursius, Georgius Sullyus ; Guerrius, & Rabodangius ; quorum fortitudine ruens Franci nomen aliquandiu stetit. Iis stabilitis, Rex Franciam versus capit, per Latium & Tusciam

Aubigny.

ciam iter; Vrsinis liberâ custodiâ, quam sua fides fecerat, simul ductis. Pontifex ad famam aduentus, secedit Perusiam, præsentem non sustinens, cui absenti bellum indixerat. Rex Romæ exceptus à Cardinalibus, vltra festinauit; Centum cellis atque Tarracenis sponte restitutis; retentâ tamen Ostiâ, quam Cardinali Rouereo dedit; parcitum oppidis, præter Tuscanellum; quod cum portas Regi occluderet indignante milite captum & direptum est. Tum peruentum in Tusciam, & auditi Senis Florentini. Ii primum fœdus postulabant impleri, vt arces redderentur; Pisæ suis dominis addicerentur repræsentantes pactam pecuniam, & quinquaginta nummorum millia; fidam cũ Francica gente societatem; tuta ad deducendum Regem auxilia, & Liburnum portum pignus fidei. Verùm ea imprudenter reiecta, & offensi grauiter qui vni Francis in Italia studebant. Vbi Rex Poggibousium venit, quod oppidum est Florentinorum, Hieronymus Sauonarola eum conuenit vir è Dominicana familia, sacra eloquentia, pietate, ac futurorum præsagitione, Italiæ & præsertim Florentiæ venerandus. Ille ad Regem præclaram habuit orationem; qua primum *faciebat eunti animos, nuntiabat reditum gloriæ plenum in Franciam; occursuros quidem fœderatos; sed conatu inani nihil ipse metueret; præcedere præstitem Angelum, qui viam inter hostium tela patefaceret.* Tum adhortationes additæ, mox querelæ quod voluntatem Dei non impleßet; *lectum eum diuinitus, ad Italiam liberendam Dominis: re infecta abscedere; vanitati expeditionem datam, quæ cœlestis esset; ob hanc noxam breui pœnam expectaret, iam Dei manum ad ictum sublatam; nec vitari posse, nisi forsam vera pœnitentia & quæ iussa erant exequendo.* Euentus docuit, sacrum oratorem afflatum cœlitùs, nec

CAROLVS VIII.

Ligourne.

Sauonarola oratio.

CAROLVS VIII. *Pisanis liuertas cõfirmata* *D'Entragues.*

inani eloquentia fucum animis factum. Hinc Carolus Florentiæ maiori cultu, quàm gaudio exceptus, quòd postulata ciuium pernegaret, se Pisas contulit, primamque libertatem, contra fas concessam, noua iniquitate asseruit. A Pisanis nihil prætermissum, vt Regem conciliarent, ideóque adhibitæ contrariæ res, opulentia, atque miseria. Vici peristromatis pretiosissimis conuestiti; ędium fenestræ vexillis fulgentibus coruscantes; magno numero adolescentes in veste candida relucentes, liliis aureis densum sericum distinguentibus; effundebant gaudium magnificentiâ; at matronæ & virgines, nullo cultu quàm natura quem faceret, nudis pedibus, pullatæ, & miseriâ misericordiam appellantes, ipso silentio perorabant efficacissimè. Ad illorum preces confirmata libertas, dictúsque Præfectus Robertus Entraguius, assignata ad præsidia legio, attributis prӕterea Librefactâ & Petrasanctâ arcibus, quæ Florentinis ad tuendos Pisanos eripiebantur. Eamque in rem octodies impensi, iacturâ temporis & militum graui, quibus si esset parcitum, Rex nullo periculo Astam peruenisset. Et huic culpæ noua mox accessit: occupandæ Genuæ initur consilium, Fregosiis conspirantibus; quæque regiam classem conflabant triremes octo eò destinantur & Philippus Sebusianorum Comes iubetur quas nuper copias è Francia duxerat eam in vrbem conuertere. Sed curante Sfortia, & Adornis, quæ Fregosiis factio opposita erat, plurimùm contendentibus frustra, expeditio fuit; classis victa & capta est; Philippi copiæ euanescente consilio Astam tenuerunt. Tandem Rex ad Apennini radices aduentat, ac nouo infortunio, dum Pontremolij hæret, percellitur. Orto forte iurgio ciues inter atque Heluetios, ad arma concurritur, cæsis in rixa quadraginta Heluetiis

Heluetiis; cæteri furore ob ſtragem ſociorum rapti, in ciuem proruunt, paſſim mactant, oppidoque flammas iniiciunt; atque Rex ægerrimè amentium iram compeſcuit, arcuitque ne in Italos milites effunderetur is furor. Attamen ea noxa egregio facinore emendata. Cùm enim ſuperandus eſſet Apenninus, & per excelſa montium iuga proſerpendum, in quibus vix iumentis veſtigium eſſet; ingentes machinæ quatuordecim, quas vehebat exercitus; nulla ope, nullâ induſtriâ, deportari in nubes poterant. At ecce Heluetij ad delendam culpæ ignominiam, modò ignoſcat Rex, machinas aggrediuntur, & alligatas rudentibus, quibus erant minores funes impliciti, centum ſingulas machinas euoluentes, & bini longa ſerie iumentorum inſtar annexi, per ſaxa & præcipitia ad montium verticem enituntur. Magno virium robore & maiore animi conſtantia, implent opus, & firmo veſtigio prodigioſas moles cœlo condunt; fictis Gigantibus ſuperiores, qui neutiquam aggeſtis montibus in cœlum pugnarent; ſed conatu fortiſſimo mortalium fulmina cęlo ipſi inferrent. Præcedebat Trimollius, verbo & exemplo animum faciens laborantibus; quippe veſte poſita, modò globos ingentes geſtabat, modo ſe ad funem applicabat cum cæteris, modo largo potu inſtaurabat trahentium vires, vt tanti corporis totque in membra diffuſi, mens quodam modo dici atque animus poſſet. Nec minùs poſt iuga ſuperata in decliui impenſum operæ, labore tamen vincente ſingula, quinto die Apenninus tranſmiſſus, ſeque primo agmini Rex adiunxit. Nam & in eo peccatum, quod primam aciem ductore Gyæo præmiſerat; intercedente leucarum quindecim interuallo; vt eam opprimere hoſtis facilè poſſet; niſi Regis culpas Dei tutela atque defenſio in ſalutem vertiſ-

CAROLVS VIII.

Heluetiorum furor emendatus.

La Trimouille.

—— set. Sic ad Forum Nouum tandem in columis venit exercitus.

CAROLVS VIII. XI.

Pugna ad Forum Nouum

Dum Rex moras in itinere longiores trahit, fœderatis ad contrahendas copias fuerat spatium; quadraginta bellatorum millia numerabant; cataphractos equites mille trecentos, leuiores equites quinquies mille, Stratiotas mille & quingentos. Ij ad Venetorum stipendium vocati ex Albanis, indurati ærumnis, & pro arte professi militiam, celerrimis equis ferebantur in prælium, nemini ex hostibus parcentes, tot donati aureis quot cæsorum capita ductori afferrent. Et vniuersus prope exercitus Venetorum erat, Sfortiæ quarta pars, quam Sanseuerinus eius gener duxerat; summo omnium duce Francisco Gonzaga Marchione Mantuæ. Cùm ij dubitarent per quem montis tractum traduceretur exercitus Regis, primam vident aciem exscendisse iugis, & Fori Noui substitisse. Vnus atque alter dies deliberando consumptus, vtrum illam impeterent; dum Rex totas copias tandem adiungit. Scribitur Gonzagæ consilio pugnâ temperatum; seu quòd inter montis angustias aggredi hostem, imprudentiæ facinus existimaret; seu quòd vereretur ne deleto agmine, Rex flecteret retro, certæque, vt putabat ille, victoriæ se exercitumque totum eriperet. Vt vt sit, Gonzagæ vanitas, vel prudentia eo articulo Regi salus fuit. Ad aspectum mutuum, vtrique partium pax in votis. Admirabantur Itali Francorum animos, qui tam exiguo numero per abrupta montium intrepidi hostem lacesserent, Franci stupebant, dum è cliuo montis hostem respiciunt, & effusa per immensos campos tentoria; iusto haud dubiè metu corda pulsante, missique hinc inde ad pacem nuntij conuenissent, nisi Legati Hispanici deturbassent omne consilium; pugnæ auctores, qua si vincerent

For-noue.

cerent magnum lucrum erat, sin minus, nulla iactura; cùm Ferdinandi nullæ copiæ in exercitu essent. Est Forum Nouum oppidulum sub Apennino ad fluuiolum Tarrum, decem milliaribus Parmâ distans; ad læuam amnis, Franci, ad dextram Itali castra posuerant, fluuio interfluente, sed vadoso vbique, nisi cùm imbribus intumuerant aquæ. Iter Franco per amnem duntaxat & per hostem patebat. Illud igitur sexto Iulij die, quo conserta est pugna Francus aggreditur. Nouem millia hominum in copiis erant, quæ in triplicem aciem distribuuntur. Primam agebant Marescallus Gyæus & Triuultius, & validissimam quidem, ex cataphractis atque Heluetiis, quoniam credebatur tota prælij mole obruenda; Rex ducebat alteram; tertiam Trimollius, & Vicecomes Narbonensis; impedimenta vnis lixis commissa, & iussa ad postremi agminis latus incedere. Rex fulgebat in chlamyde, candido & violaceo distincta, Ierosolymitanis crucibus opere Phrygio ex margaritis & auro attextis; verùm comperto Venetos publica licitatione suo capiti quinquaginta aureorum millia fecisse pretium, chlamidem posuit, atque octo Proceres designauit, quos pari secum sago ad discrimen tollendum indutos, ad latera iussit præliari. Tum ad amnem proximum promotæ copiæ. At Gonzaga exercitum in nouem turmas diuiserat; & primùm quidem ruiturus in agmen obuium: verùm primi agminis specie perterritus, mutato consilio, statuit postremum aggredi; & copiarum flore abducto, ipse amnem transit, vt à tergo Francos aggrediatur; seponitque turmas ad opportunum subsidium, quas Antonio Monfeltrio tradit; imperans ne se loco moueat donec arcessatur. Rex ab flexu hostium, mutatum ordinem pugnæ perspiciens, frontem vertit, ac postremo agmini medium

CAROLVS VIII.

Anno 1495.

CAROLVS VIII.

iungit, cùm amne pertransito hostes irruebant. Pugna conseritur ac monento vincitur, incurritur lanceis, ac statim clauis & gladiis incenso prælio; per quandrantem horæ pugnatum est; & continuò Itali in fugam versi vtrinque magna parte exercitus otiosâ, & sociorum decerpente fugam atque victoriam. Et eam Francis præter fortitudinem casus peperit, aut supremus casuum modetor. Nam cùm Italis à tergo irruentibus impedimenta occurrerent, ad ea plurimi inuolant; Statiosæ præcipuè, qui præda illecti, prælio abstinuerunt, tutam mercedem periculosæ gloriæ anteponentes. Monfeltrius loco se neutiquam mouit; Rodolpho Gonzagâ in primis cæso, à quo arcessi debuerat. Sanseuerinus in primam aciem quadringentos equites, ac bis mille pedites immittebat; Sed Francorum ferocitcte perterritus, secessit, seque abdidit in paratas turmas; nec eum Gyæus persecutus est, nescius quid Regi, & sociis contigisset. Victores interim fugientes vrgebant, nemine in captiuum seruato, ac nullâ prædæ curâ. Atque ingens hostium consternatio erat, cùm ad eos profugit Comes Petilianus, liberâ custodiâ à Francis habitus; hicque vnus fugam properantium sistit, sparsos colligit, in turmas reuocat, monitis atque exemplo in terrorem pugnans; Virginius frater in priuatam domum secessit, Francorum in posterum studiosus. At Regi gloria non immunis periculi erat, ad eius latus nothum Borbonium hostes rapuerant; ipse æstu prælij actus, in primis dimicauerat, atque vltrà victoriâ progressus, vno duntaxat è domesticis comite, atque inermi, fugientes premebat, cum ab hostili turma inuoluitur. Et verò salutem sibi suoque equo tunc debuit. Nam ferro in obuios raptus proximum quemque disiiciebat, dum quadrupes admirabiliter pro sessore

pugnat

pugnat; modò illum morsu, modò alium calcibus, mox toto nisu corporis, plures amouet procul atque expellit; ad Regis ensem membra & motum; tam peritè accommodans, vt rationis particeps & conscius pretiosissimi oneris videretur; tenuítque præclarissima illa vnius hominis contra turmam pugna, dum aduolantibus Francis hostis disiectus est. Is porrò quadrupes, quem Bucephalum Francicum dixerim, donatus à Sabaudiæ Duce, altero oculo captus, & agens annum octauum vicesimum, staturæ mediocris, fusci coloris, sed pilo & conformatione membrorum pulcherrimus, dignus visus est quem Annalibus suis Scriptores inserant, Proceribus tacitis, qui lentiùs Regem in alea pugnæ sequuti sunt. Nec silendi duo Cardinales, qui diuerso admodùm habitu interfuerunt certamini; & Brissonetus quidem armatus ad propulsandum periculum; at Spinaius, dictus Burdegalensis, tiaram indutus, vestémque Pontificiam, ac crucem manu præferens, à Rege haud abscessit, euasitque incolumis; adeò religioni suæ arma sunt, suúmque præsidium. Victor Rex ad primum agmen progressus, deliberauit, an instandum foret victoriæ, quærendique hostes vltrà amnem; & ea in sententia erant Trimollius, Triuultius, & Secus Dux Florentinus; sed visum est aliis, pergendum in via; iam patratum quod in votis erat, fessum militem, intumuisse pluuia fluuium, nec salutem Regis obiiciendam nouo discrimini. Et ea pugna est, cuius laudem sibi Veneti adscribunt, ingenti plausu celebratâ victoriâ; quasi gratulatione Orbi illuderent, cladémve simulatione minuerent. Tu Lector arbitrare, vter victor an victus sit: Ex Italis cæsa tria millia hominum supra quingentos; in iis octodecim Proceres & Gonzagæ patruus; ex Francis milites quadraginta; lixæ

CAROLVS VIII.

Seco.

CAROLVS VIII. admodùm centum; nam impedimenta non habent iacturæ; nec piscator escam, viscum auceps, quibus præda inuoluitur, & magno lucro detrimentum sarcitur. Attamen vanus Francorum timor, vanitatem hostium aluit. Nam nocte proxima, iter silentio cepit exercitus; quanquam Comminius de pace conuenisset Gonzagam; Brissonneti præpostero metu, qui prauo cõsilio victrices copias indecori & ignominioso receptu à victis abduxit.

XI. *Rex in Pedemõtio subsistit.* Nullus in via obiectus est obex; vrbes quanquam hostiles vltrò alimenta conferebant euntibus, saluæque copiæ cum integris machinis duce Rege Astam tenuerunt. Hic pro quiete nouum bellum, nouà necessitas pugnæ imminebat: Aurelianensi à Rege imperatum erat, ne quid in Sfortiam tentaret, atque tranquillius Astæ subsisteret. Ille contra iussa, ius auitum in Mediolanensi Ducatu suscitans, Nouariam occupauerat, vrbem munitam, Mediolano haud procul; imò Regis detrimento posthabito, septem millia armatorum, quæ Borbonius è Francia miserat, vt venienti occurrerent, Nouariam continuit, iam spe vniuersos Insubres deuorans; verùm Sfortia strenuè nouo periculo *Nouarra.* propulsato, Nouariæ Aurelianensem incluserat, atque arcto obsidio ad extremam inopiam adigebat. Rex postquam Astam venit, quanquam de subsidio ab Aurelianensi appellatus, rem committendam armis, non censuit; siue memoriâ periculi proximi nondum expunctâ, siue in Aurelianensem offensione, quod contra quàm imperatum erat, vltrò id damni sibi confecisset. Ita indagaturus concordiæ viam, nihil vrgebat, modò Astæ, modò Taurini diuersans, modo Cherij, quò vnius, feminæ amor euoca-*Quiers* bat, miserátque Diuionensem Balliuium ad Heluetiorum delectum. Interim obsidentibus accedunt duodecim Germanorum millia

missa

missa à Maximiliano, cum mille cataphractis; atque instante obsessorum penuria, Rex propiùs se admouit, Vercellis à Ducissa Sabaudiæ acceptus; quæ vrbs Nouaria haud admodum distat. Ibidem legatiouem ab Alexandro minis ac terrore plenam admisit: iussus ni ab Italia decimo die abscederet; Romæ se sistere, coram Pontifice. Enimverò habitis in ludibrium minis, respondit per se non stetisse, quominus Romæ Pontificem adiret; porrò si tanta visendi sui cupiditas esset, patefacturum se iterum viam, vt veniret Romam, ac rogare se Pontificem, ne abesset, ac venientem acciperet. Hæc Rex Pontifici, dum vrgebat vrbis calamitas. Repetitis nuntiis obtestabatur Regem Aurelianensis, neu per iura sanguinis, ac Franciæ dignitatem, pateretur, patruelem suum, bellatorésque egregios, tanta ignominia affici, seruarétque vrbem addictissimam Franciæ. Et verò Regis intererat, ne eam laudem atque vtilitatem hostes vsurparent, vt præsente se, Regium Principem, militésque fortissimos, vel fame necarent, vel captiuos abducerent. Igitur de subsidio deliberatum est; & Brisonnetus spe largi stipendij facta ab Aurelianensi, censebat prælium conferendum; repugnabant cæteri, atque ipse Rex, ne res tota ac salus Franciæ in discrimen iret. Res hærebat atque consilium, donec Comminij solertia nodum soluit, & expediuit ambiguos. Eius prudentiâ induciæ cum Sfortia pactæ sunt; quarum beneficio Aurelianensis cum milite prodiret Nouariâ; triginta milites arcem seruarent, vrbem ipsi ciues; dum constaret feriendo mox fœdere, ad quem ea spectaret. Sic obsessorum honori & vitæ consultum. Prodeunt milites, triste & miserandum spectaculum, fame depasti ægerrimè corpora sustentabant; cute arida, neruis atque ossibus duntaxat annexa, infir-

CAROLVS VIII.

Versell.

Carolvs VIII. mis vestigiis vacillabant; cadauera diceres, colore, voce, & propemodùm spiritu destituta; sanè plurimi ad pedes hostium prolabebantur, iam inani miseratione, & victricem animam efflabant inter hostium auxiliantium manus; plurimos ea calamitas in via necauit, haud paucos copia, qui Vercellis excepti, iam stomacho impare ad alimenta, cibis extincti sunt; fame per alimenta ipsa sæuiente; & eo fato tria hominum millia rapta sunt. Aurelianensis quartana febri correptus est, qua diu laborauit, importuna cupiditate in molestissimam pœnam deflectente. Tertio die post quem induciæ pactæ sunt, aduenit cum Heluetiis Diuionensis Balliuius; sex millia duntaxat conscripserat, sed ad millia duo & vicena, copiæ excreuerant; omnes inanibus propè ciuitatibus aduolabant; seu prædâ illecti, seu memoriâ Ludouici, à quo tantis affecti beneficiis, quemque gratissimo animo prosequebantur; & occludenda fuerant montium claustra, ne simul feminæ atque imbelles pueri in expeditionem irruerent. Franci tanto aucti supplemento pugnam exoptabant; atque Trimollius eam inflammatis verbis Regi suadebat, sed obstante Orangio, qui venerat nuper è Francia, ac Rege in sinu Aurelianensi Duci subinfenso, pugnæ ardor euanuit. Heluetiis tamen tumultuantibus soluendum trimestre stipendium fuit, cùm id cautum in fœdere affirmarent, vt quo momento, pro Rege Franciæ signa explicarent, iis trimestre stipendium deberetur. Igitur extincto bello, in pacem incumbitur; Venetias Comminius Legatus mittitur, atque interea contrahitur fœdus cum Sfortia; vt ille Nouariam atque arcem acciperet, Rex Genuæ nauium quantùm vellet, instrueret, Sfortia in præsentia duo maiora nauigia armaret ad Neapolitanum auxilium, triremes captas

captas restitueret, & Borbonium nothum & Miolansium; Triuulcio dignitates, & facultates; pecuniam Regi atque Aurelianensi dictam persolueret. Ea quidem promissa, sed non impleta; nam Carolus, nec expectato Comminio, qui non aspernanda afferebat à Venetis, omissâ Italiâ, per Delphinates Lugdunum se contulit; incendij instar, post flammam spectabilem, in fumum & cineres desinentis. CAROLVS VIII. *Miolans.*

Etenim regnum Neapolitanum breui post tempore Ferdinandus recepit, magna Francorum ignominia, siue in Italia malè & infeliciter pugnantium, siue in Francia auarè & oscitanter suppeditantium opem. Posteaquam Principum fœdus in Carolum palam innotuit, Ferdinandus quem ad discrimen Hispani, Italum dicam, vocatus in spem nouam, clam cum Calabris miscebat consilia; atque extemplò vbi profectus est Carolus, arma in regnum intulit. Corrogauerat quinque peditum millia, & octingentos equites, ex Hispanis, & Siculis; & in ductore Hispano magna fiducia. Is Ferdinandus Consaluus Cordubensis, ex Aghilaria gente, iam clari in expeditione Maurica nominis; comparata magni Ducis appellatione, quam cladibus Francorum multis stabiliet. Ductu ipsius statim Rhegium captum, vnde commodus in Siciliam transitus, vrbesque redditæ Sancta Agatha & Semenaria. Albinius illicò, cuius curæ commissa Calabria, contractis Francorum præsidiis, & adscita nobilitate vt malum serpens extingueret, occurrit victoribus, factóque ad Semenariam prælio, vincit hostem ac fundit; cæsi pedites, equites acti in fugam; Ferdinandus suffósso equo ægrè in recentem impositus, captiuitati fuga ereptus est, Sancta Agatha & Semenaria vrbes receptæ. Et ea Consaluo magnitudinis futura primordia; ne quis ab initiis

XII. *Ferdinandus. Neapolin & regnū recipit.*

Consalue de Cordone.

CAROLVS VIII.

ſpem aut deſperationem futuram componat; cùm varietas rerum, tam proſpera ab infauſtis; quam à proſperis infauſta pariat. Attamen peſſimè Ferdinando erat, niſi Albinius ſub fructum victoriæ, morbo correptus, ſpatium hoſti reſpirandi feciſſet: ſanè hoc morbo afflictæ res Francicæ & capite laborante, tandem membra cætera certam perniciem conceperunt. Nam Neapolitani quibus Franci intolerabiles erant, clanculùm legant ad Ferdinandum; hortantur & rogant, vt omiſſis finibus caput & radicem aggrediatur; Neapolin cum exercitu veniat, ſe chariſſimum Regem admiſſuros; Francos, quo numero ſunt & quâ ſocordiâ pelli poſſe aut cædi. Erectus in id conſilium Ferdinandus, ſumma celeritate comparat claſſem, formidandam in ſpeciem; nam multa nauigia vndecumque contracta; ſed reipſa inanem; raro milite & deficientibus machinis, tum claſſem in conſpectum Neapolis ducit, exponítque militem, vti Francum è pomœrio vrbis eliciat. Mompenſerius regni Prorex obtinebat arces atque ciuitatem; ille ex vrbe ad pugnandum prodit, educítque præſidium, ne relictis quidem ad portas cuſtodibus, magnóque circuitu hoſtem quærit. Vix terga vrbi obuerterat, cùm Neapolitani vno conſenſu Ferdinandum excipiunt, & obſtructis portis Francos excludunt. At ij ſocordiâ in furorem verſâ, per caſtrum nouum in vrbem irrumpunt, & ferociter dimicantes, obuios cædunt; verùm Ferdinandi vrgente præſentia, atque ciuibus è tectorum faſtigiis ſaxa & imbrices in ſubiectos voluentibus, pulſi vrbe, & in caſtra conditi. Statim in iis obſidione cinguntur; claſſe Ferdinandi mare excludente, & ducta per campos foſſa ampliſſima, quæ terreſtrem opem interciperet. Primum illud proſperitatis diluculum, clariſſima illicò dies excepit; Nam Ca-

pua

pua, Auerfa & Mondragonium defecerunt; Veneti classe Apuliam circumuecti, Monopolin arcem expugnarunt; Prosper & Fabricius Colomnenses, quod diu voluebant animo, Ferdinandum sequuntur; & tametsi Dux Matalonius à Persio profligatus foret, cæsis tribus hominum millibus; tamen cùm Persius non vrgeret victoriam, atque Albinij valetudo ægerrima perseueraret; Franci in arcibus ad extrema acti sunt. Nam commeatu breui admodùm tempore deficiente, quæ Francorum fuerat vigilantia, Mompenserius deditionem paciscitur, nisi certis diebus ferantur suppetiæ; dátque ea in pacta obsides. Verùm antè diem conditioni appositam, relicto in castris præsidio modico, egreditur cum copiis, atque Atellam versus iter capit. Ferdinandus violatum pactum conquestus intentabat necem obsidibus, nisi dicto die castra redderentur, quibus redditis educto milite, recedentem Mompenserium sequitur, atque Atellæ inclusum obsidet: Etenim Veneti validas copias Mantuano ductore ad eum miserant, & Consaluus Albinij ægrotantis copias duce destitutas ceciderat, atque disiecerat, séque Regi adiunxerat. Sic Mompenserio infensa omnia, tùm intus, tùm foris; tanta penuria vrbe laborante, vt ne frigida quidem ad potandum esset. Eas inter ærumnas, animus tandem ipsum destituit; Gonzaga sororio colloquente, indecoram deditionem paciscitur; vt Ferdinando arces atque oppida traderet, quæ adhuc plurima Franci obtinebant; tormenta bellica simul relinqueret, & Ferdinandi nauibus ipse cum milite integrísque sarcinis deportaretur. Turpis illa conditio visa est non admittenda cæteris Francis; Albinius Caietam & Tarentum arces pernegat tradere; Gratianus Guerrius castra retinet, quæ plura in Samnitibus possidebat. Ita Ferdinandus,

CAROLVS VIII.

CAROLVS VIII.

dus, cùm violatam diceret conditionem, Mompenſerium atque ſex millia militum in cuſtodiam tradit, mittítque Baias atque Puteolos; vbi tum ærumnis carceris, tum cœli inclementia, ipſe Mompenſerius, cæteríque omnes extincti ſunt; quibus longè honeſtius fuiſſet, maiorum more in acie occumbere, quàm ſicca & ignominioſa morte, mancipiorum inſtar deficere. Porrò Ferdinando oppugnanti Atellam, renuntiatum erat patris fatum; nec moleſtum acciderat; nam Alphonſus audita filij proſperitate, pertæſus ſolitudinis regnum affectabat, & contractis per nefas cum matertera, eadémque nouerca nuptiis ambiebat abiectam purpuram, niſi mors importunis votis obſtitiſſet. Poſt captum Mompenſerium, cæteræ arces in poteſtatem victoris veniunt. Albinius milite & pecunia deficiente, tutum in Franciam regreſſum conficit; Caieta & Tarentum à Præfectis traduntur, conceptum metum pecuniæ præbita promouente. Ita nemo Francus anno vertente in regno ſubſtitit; At Ferdinando gaudere fortunâ ſuâ non licuit; Caietâ nondum redditâ, morte præreptus eſt, vxore vt ſcribitur intemperantiùs vſus; regno antè donatus, vt perderet, nunc cùm reciperet periens. Fridericus patruus in ſolium euehitur; nec ipſe poſtea fortunatior; quaſi equus, qui Neapolitanis inſigne eſt, foret equus Seiani, inauſpicatus dominis & funeſtus; is intra tres annos quinque seſſores ſeu Reges habuit; coronâ girulæ inſtar ad proximum flatum verſatili.

XIII. *Regis pro regno recuperãdo conatus.*

Regnĩ iactura ab ipſo Carolo plurimum nata eſt; vel ſpernente quod primùm concupiſcebat tantopere, vel exigente molliùs quod iubebat, poſtquam prima cupiditas inſtauratur. Dum agit in Pedemontio, audito Ferdinandum regnum inuaſiſſe, bis mille Vaſcones, totidémque Heluetios Arbano

Duce

Duce in subsidium miserat; nauibus Villa-Francæ impositos. Verùm ij cùm supra Liburnum in Ferdinandi classem incurrissent, terrore subito acti regrediuntur, Liburni exscendunt, & Duce frustra obtestante superos hominésque, Pisas effugiunt. Nec Pisis ab Entraguio Præfecto agebatur commodius; iussus à Rege erat, ex fœdere vrbem Florentinis tradere, erátque ea ratio retinendæ opulentissimæ ciuitatis, & Francicam rem in Italia promouendi; at is contra iussa instaurata sæpiùs, vrbem non tradebat, Pisanæ Virginis amore incensus, & Comiti Lignyo obsequens, ad vrbis imperium aspiranti; imò cùm Regiis minis vrgeretur, Pisanis ciuitatem suam viginti mille aureis vendidit, dein eisdem Librefactam, & Petrasanctam Lucensibus; paritérque Briennius Sarezanum castrum Genuensibus pretio tradidit; Præfectis non modo in Regem suum perfidiosis, sed perfidiam suam licitantibus; occupante noxâ virtutis præmium. Atque Entraguius præmium in Franciam tulit, iussus duntaxat dies aliquot ab aula abesse. Rex interea Lugdunum venerat; atque Italicas tum gloriam oblitus, tum ignominiam, oblectabat se armis ludicris, & festiuis saltationibus; cùm calamitate noua percellitur, Delphino filio vitæ erepto. Is Carolus Rolandus, tres annos natus, præclara indole, primóque flore fructus vberrimos educante, omnium spem, oculos, animósque ad se conuerterat; nec sine tacita patris inuidia, cui aliena vel in nato virtus, vituperatio videbatur. Mox Lugduno ad Sanctum Dionysium properat; instituto more maiorum, nuncupata pro reditu vota impleturus; nullâque mora Lugdunum regreditur, omissis Parisiensibus, quibus ob negatam pecuniam mutuam irascebatur; atque Italicas curas iterum excitat. Missa nauibus duo millia militum,

litum, quæ Mompenserium sustentarent, sed sine pecunia, quæ armorum vis robúrque censetur; & grauioris erant ponderis nummi, quàm vt deportari vltra Pelagus possent. Præterea Sfortia contra fidem, clam effecerat ne maiora nauigia Genuæ instruerentur; imò duo Ferdinando permiserat; atque vt Francos ab Italia auerteret, Ferdinando Hispano persuaserat inferre bellum in Occitaniam; ratus quod euenit, conuersos Francos in proximum hostem, à se auellendos. Etenim postquam Hispani turmis aliquot Occitanorum segetes deuastarunt, Carolus irâ inflammatus, quindecim hominum millia Vicecomiti Narbonensi tradit, & Carolo Albonio Santandreano; quibus ducibus in Ruscinonenses irruptum est. Salsulæ oppugnatæ extemplò, & muro vetere deruente sub machinis, captæ, toto præsidio interfecto. Ferdinandus obsessis viginti hominum millia in opem miserat; sed occurrente cum duobus millibus Albonio, ac vim reprimente; arx expugnata est; pepigítque Ferdinandus inducias, tanti vim fulminis in alias terras amoliturus. Vrgebat interim Mompenserij fames atque miseria; cui Rex intentus Lugdunum venit, & præclara constituit, si quæ imperabat exegisset ab aliis. Statuit vt Trivulcius illicò cum quatuor peditum millibus Astam properaret, Aurelianensi statim sequuturo; & seipso postmodùm transmissuro; vti classis Genuæ appararetur, triginta triremibus, totidémque nauibus in eam destinatis, numerandâ ad ea expedienda pecuniâ. Verùm singula in deterius versa; nam Brisonnetus, cuius summa & in ærario, & in ipsum Regem auctoritas; seu clam cum Pontifice conuenisset, seu produci bellum percuperet, stabilita omnia conturbabat, mandata Regia vel lentè vel præposterè implebat, pecuniam auertebat; atque in Regis iram

Caro lvs VIII.

Albon S. André.

Salsulæ captæ.

iram tectus & munitus ; quippè callebat modum placandi animi atque mitigandi; ineluctabiles moras obiiciebat consiliis. Et ipse Rex, cùm Nobiles ad expeditionem Lugdunum venissent, retrò Parisios versùs regreditur, in speciem vt sanctum Dionysium in patronum viæ cooptaret, re vera amoris impatientiâ, vt inuiseret Virginem, quam deperibat, Reginæ honorariam. Sic in præsentia torrens, ille minax in bullas effluxit. Triuulcius transmiserat quidem in Insubres, & tenuibus copiis magnum Sfortiæ metum iniecerat; sed ope destitutus, tam metus quàm consilia frustra ipsi erant. Interim pax Atellana contrahitur, & cum Francis captis spes Italiæ deperit. Ab eo Rex socordiam inter & fortitudinem anceps, belli consilia modò extinguebat, modò suscitabat, & per interualla sibi restitutus, pudore veternum otij profligante, ad abiectam laudem aspirabat. Sed à suis ab ea mente auersis traductus ad alia, ad ædificandum animum appulit; Ambosiæ quo in loco educatus fuerat, inceptis speciosissimis ædibus; artificibus peritissimis, ex Italia eam in rem petitis; vt per eam gentem, sin minùs arma; saltem saxa componeret. Attamen turpi otio generosa indoles repugnabat; & Sfortia iratus Venetis, quod sibi Pisas asseruissent, accedentibus Florentinis, Mantuano, Ferrariensi, atque Vrsinis, sollicitabat ipsum intentiùs, vti in Italiam redux, Venetos bello aggrederetur. Atque in nouam expeditionem parabantur omnia sedulò, cùm profectioni intercedit concilium, donec Regina prægnans partu esset soluta. Quâ mox enixâ masculum, intra paucos dies morte raptum, ire in discrimen Rex noluit, regiâ domo nullis liberis fultâ; volebátque Aurelianensem sibi substituere, summúmque belli ducem in Italiam mittere, iam falsis delationibus

CARO LVS VIII.

CAROLVS VIII. nibus suspectum ; sed eo excusante, & causas alias prætexente, noua hæc solicitudo priorum instar euanuit, fixis tamen radicibus & suo tempore in frondes ituris.

XIV. *Regu mutati mores.* Inter eas animi vicissitudines radius diuinæ bonitatis illuxit, cúmque vltimus Regi immineret dies, corpusculo debilitato & valetudine ingrauescente ; sanauit mentem optimus Deus, & afflauit cogitationes vero Rege dignas. Introspiciebat se penitus, *pudebátque conscientiæ suæ, quæ noxas in Deum atque in subdito admodùm graues depingeret ; se regni curam ignauiter suscepisse, mancipatum aliis, qui omnia vtilitate sua metirentur ; implicatum se feminarum amoribus, & earum plusculis datam potestatem in res etiam publicas ; nihil mirum igitur, si publicæ res atque domesticæ laborassent, si florentissimo regno esset deturbatus, si liberos in cunis fatum rapuisset, si defloresceret valetudo, iámque mors propior admoneret humanitatis. Emendandos itaque mores in melius, Deum vitæ integritate placandum, & regnum cæleste pro Neapolitano, maiore longè compendio, comparandum.* Nec secùs quàm instituerat, se gerit ; ab interdictis voluptatibus animum segregat, amorem confert in vnam coniugem, Dei cultum & pietatem amplectitur ; gnarúsque virtutem præclarissimam cuiusque, in implendo munere positam esse, administrando regno, strenuè incumbit. Primò Iustitiæ atque ærario intendit, aliquot Iudices peculatus reos pellit Tribunali, bis per hebdomadam contendentes audit, iísque pronuntiat ; censum instituit, statuítque familiam suam priuato reditu, quod Domanium vocant, alere & sustentare: tributa permodica ad tutelam regni exigere ; in consilium nisi pios, sanctósque viros non admouet, & planè in alium virum immutatus, Franciam vniuersam in admirabilitatem

&

& gaudium rapit; cum videretur Rex nouus è cœlo prolapsus, & diuinâ manu planè conformatus. Enimverò breui tantum bonum ereptum est, nec terris licuit cœleste munus diu obtinere. Ambosiæ agebat, & pridie Dominicæ, quam à palmis Ecclesia nuncupat, cum ea hebdomada bis apud Sacerdotem noxas posuisset, Annam coniugem manu apprehensam, ducit in porticum, vnde in subiectam fossam prospectus, in quam lusores pilæ conuenerant. Erat porticus odore fœtido, in quam plerumque vesicæ onera lixæ deponebant; fores adeo humiles, vt Rex quamquam statura mediocris capite in supremam partem impegerit. Leuiori tamen vulneris sensu, spectabat ludentes, & cum adstantibus colloquebatur; quando sermone ad res pias ducto, præclarissima illa & Rege digna verba vsurpat; *se opitulante Diuina gratia nunquam in posterum peccaturum in Deum.* Vix ea dixerat, cùm correptus apoplexia, supinus corruit, fit omnium consternatio, aduocantur, Medici, adhibentur remedia; nihílque peragitur, præterquàm quod ter sensum & vocem recepit, toties ingeminans sacrosancta Iesu & Mariæ nomina, & Sanctorum Claudij, Blasiíque, eorumque opem implorans & in iis tertio appellandis, tandem expirat; vitæ anno vigesimo septimo. Eo in loco in culcitra straminea iacuit ad multam noctem, ad ludibrium summæ potentiæ, vt cui tot palatia, tot conclauia, tam pretiosa lectorum vela atque siparia; in porticu olida, proiectusque in paleam, vilissimi mancipij instar occumberet. Reginæ luctus diu consolationem nullam admisit; fuit domesticis acerbissimus casus; duóque ex iis in ducendo funere præ dolore vitam amiserunt. Et erat Carolus mansuetissimus omnium, moribúsque mitissimus; nemini vnquam verbo aut facto molestus

CAROLVS VIII. *Et mors.*

Anno 1498.

CAROLVS VIII. molestus fuerat; singulos charitate cõplexus intima, singulis erat supra quàm credi potest charissimus. Malè per inuidiam patris institutus, suâ ipse curâ se se instituit, præceptor suus atque discipulus. Corpus domandis equis exercebat, atque indurabat, animum ad litterarum studia applicabat; iam potitus regno Latinam linguam perdidicit, & sępius Scriptores veteres euoluebat; corpore tamen infirmo erat, & conformatione quæ senectutem respueret. A patre diuersus, tam virtutes eius quã vitia vi vnius indolis fugerat; apertùs, ingenuus, clemens, ab omni sæuitia alienus; sed negligentior regni, aliisque addictior, rem paternam, atque adeo publicam dilapidauit; amissis Ruscinonensibus, imprudentia potiùs quàm necessitate. Et quidem regno adiunxit Britanniam, opulentam prouinciam, & paratam in Anglorum bellum molem prævalidam; sed iis quas dimiserat non æquandam. Nam regnum Italiæ iacturam potiùs quàm lucrum dixerim, inanem fumum & euanescentem; vnde malum & luctus in posteros propagatus; factáque Neapolis Francorum scopulus, tumulúsque. Indolem Caroli ex vno facinore colligat lector. Dum Neapoli in Franciam redit, nondum cœlitus immutatus in alium, Tuscanello vt dixi capto & direpto, virgo speciosissima in eius conclaue fugiens irruit, atque inter brachia excipientis prolabitur. Ille æstu adolescentiæ in libidinem raptus, parabat vim miseræ; cùm puella coniectis in appensam tabulam oculis, in qua depicta erat virgo Deipara, rogat Regem, ac per castissimam Dei matrem obsecrat, quam in tabella præsentem exhibet, vt pudori parcat, séque sponso illibatam seruet. Rex ad sanctissimam obsecrationem & aspectum tabulæ, æstum inhibens, dimittit virginem, sponsum inquiri & affines iubet, virginemque quingentis

Regis castitas pia.

gentis aureis vltrò donatam, ſponſo reſtituit; petita dote tam ex temperantia quàm ex ærario, & caſtiſſimum facinus reuerentia in Deiparam cumulans.

LVDOVICVS XII. XV. *Regis fausta initia.*

Cùm Carolus Amboſiæ agebat animam, rapido curſu ad Aurelianenſem Bleſis agentem aduolabant nuntij. Ille Ludouicus nomine, ea appellatione inter Reges duodecimus, Rege ſine liberis mortuo, iure regni heres, quippe Ludouici, Caroli VI. fratris, nepos ex filio Carolo, ſolio proximus excludebat cæteros principes: & refragante nullo exceptus, iam maturus annis, variáque fortunâ aſſecutus peritiam rerum, inauguratus eſt Rhemis. Regi Carolo opulentiſſimum funus poſtquam inſtituit, aggreſſus ad regimen, ſpecimen ſui plæclarum oſtendit. Etenim ad leuamentum populi ſponte inclinans, trecenta librarum millia condonauit, quæ Regi inſcendenti ſolium pendere plebs conſueuerat; tributa laxauit, atque ad medium per ſingulos annos imminuit, & diſciplinam militum corruptam reſtituit; miſſa in leges effreni licentia, qua graſſabantur in hoſpites; tum ad iuſtitiam conuerſus, Rothomagi & Aquisſextiis Parlamenta ſuprema inſtituit; magni Conſilij quod vocant Tribunal fixum eſſe iuſſit; atque vt cæteris in exemplum iuſtitiæ foret, contra ſe ipſum inquiri ius & dici voluit. Cùm Lotharingiæ Dux de prouincia Phocenſi moueret diſceptationem, rem permiſit peritiſſimis Iuriſconſultis, eorum ſententiæ ſe ſtaturum pollicitus. Atque illi Regi rem adiudicarunt. Publicam iuſtitiam priuatâ clementiâ promouebat; nam variis affectus iniuriis, tum ab Anna Borbonia, tum ab Briſſoneto, aliiſque ipſorum fautoribus, quæ præterita erant obliuioni mandauit; affirmans, *Regi Franciæ indecorum eſſe, Aurelianenſis ducis vindicare iniurias*; & eo ſenſu Duci Borbonio,

Borbonios

diolani Ducem inſcribens, quò vota collimabant oſtenderat. Regna Siciliæ, vti Regis Caroli heres & ſucceſſor adierat; Ducatum Mediolanenſem, vti patrimonium ſuum & propriam hereditatē ſibi vindicabat. Etenim ab auia Valentina in Aurelianenſem familiā ius tranſcriptum erat; quippe hæc Ludouico Caroli VI. fratri ea dote nupſerat, vt præter Aſtam vrbem pactum eſſet, ſi pater & fratres ſine liberis morerētur, ad ipſam ipſiuſve liberos Mediolanū tranſiret. Impleta conditione Franciſcus Sfortia clarus bello Dux, quia Blancam Vicecomitis ſpuriam vxorem duxerat, ditionem armis inuaſerat, dum Carolus Aurelianenſis Londini in cuſtodia erat; nec vberrimæ prouinciæ repetendæ hactenus occaſio aut facultas fuerat Aurelianenſi: In præſentia ramo in truncum inſerto, & Ludouico euecto in ſolium, præter priuatas cum Ludouico Sfortia inimicitias; ius antiquum inſtaurari oportuit, & portam in Italiam reliquam patefieri

LVDOVICVS XII.

XVI. *Apparatus ad bellum Mediolanenſe*

Rex in eam mentem fœderatos adſciuit, atque à finibus regni hoſtem ſubmouit. Primò Alexandrum Pontificem demereri inſtituit, ſeu religione in ſacro-ſanctam Orbi poteſtatem, ſeu opinione res Italicas minùs bellè procedere infenſo Pontifice; nec erat commodior demerendi ratio, quam in Cæſare filio, in quem patris vota, ambitio, amor, ſimul imcumbebant. Ille Cardinalatu nuper abdicato, poſtquam Ioannem fratrem Gandiæ ducem occiderat; filiam Friderici Neapolitani in vxorem ambiuerat; ſpe concepta regni abſorbendi. At repulſam paſſus pro merito, in Franciam venerat, impetraturus alteram Friderici filiam, quam in eam victor Carolus miſerat. Verū Rex peritus quo per eas nuptias collimatet ambitio, iis obex fuit; ſimul ne Pontificem alienaret, alias Cæſari curauerat, Catharinam Albretij filiam

in

LVDOVICVS XII. in coniugem dando, cùm Valentinis in Ducatum erectis. Veneti postea de fœdere appellati. Eratque iis infensissimus Sfortia, quia Pisas primùm occupauerant, quam ipse vrbem concupiscebat, nihilque non tentabat vt ciuibus suis restitutam ipse obtineret. Ideò societas Pontificem inter, Regem & Venetos statim contrahitur; ea lege vt Rex Pontifici præberet copias, ad Flaminiam seu Romandiolam subigendam, quæ cùm esset Pontificiæ ditionis à Dynastis pluscul is tenebatur; vt Veneti simul cum Rege Longobardos impeterent; ipsorum esset Cremona & regio ad amnem Adduam, præter aliquot iugera iuxta amnis ripam; Cætera pertinerent ad Regem. Id fœdus diu silentio pressum est, elusa Sfortiæ sagacitate, dum Rex cætera ad bellum componit. Nam instaurat cum Heluetiis fœdus, mox cum Henrico Anglo, in factionem Eboracensem adhuc contendente, dein cum Ferdinando Hispaniæ Rege; postremo a Philippo Archiduce clientelam exigit. Quam ille Atrebati præstitit, Guidoni Rupifortio Cancellario Franciæ, per solemnia eam in rem verba. Vnus supererat Maximilianus, qui armatus irruperat in Burgundiam; sed repulsus cum clade à Comite Fuxiési odium inane iactauerat; imo sibi hostem exciuerat, Heluetijs impulsu Regis veteres inimicitias in Austriacam domum nouantibus. Ita Rex Italicum bellum tutò capessit Nec iam apparatus latere Sfortiam potuit, plusque trepidationis ac metus quàm confidentiæ intulit. Postquam fœderati veteres deficiebant, Pontifex, Veneti, ipsique etiam Florentini, & Bajazetum frustra in Venetos euocauit; magno quidem illorum & Italiæ damno, sed nullo rerum suarum compendio; in se demùm retrusus, a se vires omnes atque fortitudinem, arcessendas vidit. Nec vires deerant, nisi prudentia defuisset;

Adde.

Mediolanenses primò subacti.

set; sed ea est improbarum mentium cæcitas, vt diu perspicacissimæ, sub ipsum pœnæ articulum præstringantur, Deóque vindici se in victimas scelerum præbeant. Nunc Sfortia Marchionem Mantuanum à se alienat, Gaiazzæ Comitem generum suum postponit Galeasio fratri minori natu, atque inferiori belli peritia; graui errore, quo fidum hominem & peritum abiiceret, eum subiiciendo, qui præclarus quidem in hastiludiis haberetur, sed ærumnarum martis planè inexpertus. Sub ea Franci in Insubres penetrant; recensebantur equitum sex millia, peditum tredecim; Ductoribus Lignyo, Trivultio, atque Albinio; steterátque Lugduni Rex ad promouendam expeditionem, seu militum supplemento, seu sua vbi opus foret præsentia; dum Veneti versùs aliam partem, ex fœdere exercitum ducunt. Et quidem miro felicitatis euentu Insubres toti vicesimo die subacti sunt; vt decurrere quadrigis victoria, non certare armis videretur. Vrbes transpadanæ citò expugnantur; arx Arassia, valida ad Tanarum, & Anona munita admodúm; Valentia à Rafaguino Præfecto traditur, cæterisque eodem impetu captis, Alexandriæ Franci imminebant. In ea spes Sfortiæ collocata erat; tenebatque vrbem munitam admodùm Galeasius Sanseuerinus, cum numeroso præsidio; si duci tantùm animi, quantùm virium fuisset. Verùm is bombardarum fulmine procul exaudito, metu subito expectoratus, noctu per murum scalis cannabeis deuolutus in fossam, Mediolanum aufugit, fugæ socia trepidatione, & in vrbem illata. Post præfecti fugam, milites similiter statim dilabuntur, excipiúntque Francos Alexandrini; à quibus tamen inuitis Tribunis in prædam rapti sunt. Sed iam Sfortiam metus vel hosti præuiùs inuadebat; ciuium animos oratione in

LVDOVICVS XII.

Valence.

LVDOVICVS XII. *Ludo.*

misericordiam flexa tentauerat; tributorum magnam partem remiserat, opem proximam a Maximiliano atque Heluetiis pollicebatur; sed illius metu excitabantur odia populi; plebe instar mulieris, in vindictam facilem exurgente. Iámque Veneti Addua transito, Laudem vsque excurrerant, iam Ticinum Francos admiserat; iam Mediolanenses palam rebellabant, & Quæstorem primarium ab Sfortia missum in foro necauerant; cum ipse tam consilij quàm amicorum inops, statuit in Germaniam fugere, & abductis secum liberis, concubina atque pecunia, per Rhætos ad Maximilianum, comite fratre Ascanio Cardinale secessit. In arce Mediolanensi spes & sacra anchora erant; eam totius Europæ situ & arte munitissimam, à Frācisco Sfortia exædificatam, commisit Bernardino Cortio, homini vili origine; quem tamen Ascanio fratri antepofuit; pecuniâ, milite & comeatu instructam. Duo fugienti calamitosa obueniunt; primùm triste de ciuitate reddita nuntium; nam extemplò Mediolanenses Francos exceperant, tum desertio Gaiazzæ Comitis, qui ipsi obuius, contestatus est, se fide amplius non teneri ad ditionem ipsius tuendam, cùm ipse profugeret, suósque desereret; atque exinde se turmasque equestres Franco addixit. Nec eò stetit suorum proditio; nam postquam Triuultius Mediolani exceptus est, Cortium arcis præfectum, auro tentauit, atque expugnauit, die duodecimo: Principi perfido fidem cunctis fallentibus; adeò cautio scelerum fragilis atque intuta est, ipsúmque crimen suam in pœnam exemplo est. Cortio tamen turpis proditio tanto dedecori fuit, vt Francis etiam detestabilis, pudore ignominiæ mœrorem augente, breui obierit. Cætera interim eodem cursu festinabant; Cremonam Veneti opitulante Franco expugnant;

Genuam

Genuam diuersarum partium viri Adorni & Fregosij certatim Regi produnt; iámque ipse decursoriis equis Mediolanum ad inopinæ victoriæ fructum Rex aduolat. Ab cunctis Italiæ principibus, præter Fridericum, Legati missi & honorificè excepti; Venetis datum agri quantùm pacti erant; atque Pontifici ad Romandiolæ vrbes expugnandas quatuor Heluetiorum millia, & trecenti cataphracti, ductore Iuone Alegrio, concessi ex fœdere. Tum Rex noua Prouincia stabilita, plebe tertia tributorum parte subleuata, restitutis exulibus, ac Triuulcio Prorege dicto, vt populo vnius è suis esset administratio gratior; adiunctóque Albinio; reuertit in Franciam; pacatis omnibus, & quæ donauerat summa felicitas, iis summâ prudentiâ vt videbatur compositis. Franciscum Ioannis Galeatij filium secum abductum inclusit cœnobio, factúmque Monachum donauit postea opulento beneficio. Et ita primus Sfortianæ tragœdiæ actus exhibitus est.

LVDOVICVS XII. Anno 1499.

XVII. *Sfortia Ducatum recuperat*

Sfortia interim Maximilianum summis intimísque vrgebat precibus, vt sibi ad recipiendum imperium opitularetur. Et ille humanissimè cum Cardinale exceptum onerabat promissis, spe in dies facta expeditionis, eò magis quod pacem cum Heluetiis tandem contraxerat. Verùm auxilium intra verba stabat, & hic nouo bello contra Hungarorum Regem implicabatur, & specie mutui multam pecuniam emungebat à supplice; quare Sfortia statuit suo sumptu, suísque auspiciis rem suam aggredi, legítque octies mille Heluetios, & ex Sequanis equites mille quingentos, quos ad recipiendam ditionem ducit. Sanè Mediolani expetebatur ardentiùs, tum plebis inconstantiâ, præteritorum desiderio damnantis præsentia, tum Præfectorum acerbitate, & Francorum intemperantiâ. Ingens mutationis causa Tri-

LVDOVICVS XII.

vulcius fuit, qui Guelforum sectator pertinacissimus, Gibellinos habebat crudeliùs; indole superbior, & animi altitudine atque potentia, ad sanciendam priuatam auctoritatem non publicam vsus; vnde optimates & nobiles, Gibellini maximam partem, ab eo & à Francis auersi, veterem Dominum efflagitabant. Imò plebs in idem votum consenserat; cùm enim sperasset nouo sub Principe noua omnia futura, & tributa omnia extinctum iri, spe frustratâ, damnabat auaritiam Regis, & accedente Francorum proteruia, qui procaciùs virgines, matronásque suas appellarent, palam iam deplorabant calamitatem Sfortiæ, & votis tacitis regressum optabant. Nec erat Trivulcius in regenda Republica cum Albinio concors, raro consortio potestatis atque concordiæ. Sic parato fomite incendium exarsit illicò. Sfortia de voluntate Mediolanensium certior, nondum instructo exercitu, primò Comum excipientibus ciuibus occupat, dein Mediolanum celeriter aduolans, vrbe gratulatione summa accipitur, Trivulcio versus Nouariam recedente. Vno impetu Ticinum, vrbésque cæteræ Transpadanæ, præter arcem Mediolanensem atque Nouariam, euocatum certatim admittunt, magnóque numero conscripti milites exercitum augent. His accedunt Heluetij ab Alegrio ducti. Quippe ille reuocatus à Trivulcio, postquam subegerat Forum Liuij, & Forum Cornelij in Flaminia vrbes, restituerátque Pontifici, festinans in Longobardiam, desertus ab Heluetiis, ad Sfortiam transeuntibus, equites duntaxat ad Trivulcium duxerat. Iámque visa ad Sfortiam defecisse prosperitas, tum sæuitiam eius, tum sectatorum alebat; in obuios Francos crudelitate magna grassantium, promotâ etiam in peregrinos, quorum capita deferentibus singuli aurei dabantur in præmium.

Fratres;

Fratres ergo tot elati successibus, exercitum diuidunt; partem Ascanius arci Mediolanensi admouet; partem Ludouicus arci Nouariensi, nam vrbem ceperat; atque summoperè enituntur, dum Francorum absunt subsidia, stabilire fortunam. Veruntamen ea properabant. Nam Rex Lugdunum venerat irâ & indignatione succensus, & Ludouicum Trimollium militari laude percelebrem, cum cataphractis sexcentis, & sex millibus peditum, cum imperio miserat, adiuncto Cardinale Ambosio, qui publicam rem promoueret consiliis. Et verò Trimollius primò prudentiâ, mox fortitudine instaurauit res perditas. Trivulcio atque Albinio conciliatis confidenter vtens, culpâ infortunio adscriptâ, commodiorem spem insinuabat; dein receptas copias strenuè ad Nouariam ducit; pugnâ omninò deliberatâ; quia nuntium Ambosius interceperat, quo Heluetij à Magistratibus suis vetabantur, ne pugnarent in Sfortiam. Nec ipse detrectat prælium, quo profligato, arcem haud dubiè obtineret, nescius, quam in visceribus pasceret luem. Etenim Heluetij qui ab Alegrio antè defecerant, seu à Centurionibus suis clam deuincti, qui à Francorum partibus steterant, seu vt ipsi testati sunt, quod contra populares arma non caperent; inito cum aliis suæ gentis consilio, cùm ad pugnam ventum est, faciunt discessionem, armísque abstinent; simul equites Sequani fugam arripiunt, Francúsque exercitus ruit in Italum peditem, cæditque magna strage. Sfortia hoc perculsus malo, se Nouariam recipit; simúlque Heluetij, qui à defectione in rebellionem conuersi, palam tumultuantes, occupant portas, ad palatium ruunt, minísque terribiles reposcunt stipendia, ille progressus in publicum tumultuantes alloquitur, pollicetur aureos montes, obtestatur per supe-

LVDOVICVS XII.

Sfortia captus.

Anno 150[0]

Lv-
DOVI-
CVS.
XII.

rûm atque mortalium fidem, per sanctissimum fœdus, quod vtramque gentem connecteret, per dictum sacramentum & inuiolatam gentis suæ fidem, neu se proditione turpi desererent, tantámque infamiam gloriosissimæ genti inurerent. Eas preces prosecuta est liberalitas, factúmque argentum benignè diuisit. At frustra preces atque opes impensæ, turbas facere pergunt Heluetii, inclamántque se velle reuerti in patriam. Instat miser, orátque per effusos fletus, vt se in securum locum deducant, & quem propugnare aspernantur, saltem non oppugnent; Ij pernegant postulatum, affirmántque fidem datam Francis, vt ne eum abducerent; sincere tamen, vt si vellet, immisceret se cohortibus suis, hostíque fucum quem posset, faceret. Princeps calamitosus, in tantis angustiis, cùm immineret omni ex parte pernicies, nec tenere vrbem diutiùs posset commeatu inanem, perire honestiùs voluit, ac se Franco tradere; & iam cum Lignyo agebat; quando Heluetij rem subodorati, ne fructus proditionis periret, cogunt miserum mutatâ veste cum suis ingredi, adimúntque facultatem miserrimam confugiendi ad hostem. Ita Sfortia gregarij militis cultum indutus cum cohortibus vrbe egreditur. Iter Franci gemino ordine insidebant, spectabántque prætergredientes Heluetios, in quibus Sfortia deprehensus, cum tribus fratribus Sanseuerinis captiuus abducitur; Ascanium Cardinalem perculit fratris calamitas, qui nuntio accepto, cùm Placentiam versùs effugeret, ab affine traditur Venetis, & ab iisdem quamquam renitentibus, ad Regem intentantem minas deducitur. Sic Sfortiarum imperium in Italia desiit; & quidem in Ludouico, politicarum artium peritissimo, tantáque vt sibi videretur regnandi peritiâ, vt ab eo maximè arrogantiæ sensu perniciem

hauset

haufenit ; Deo nufquam non impetente fuperbiam , & fumma capita quæ humanitatem non fapiunt demetente. Ludouicus à Rege paulò inclementiùs eft habitus ; primùm in cauea ferrea , mox liberiore carcere Lochiis cuftoditus ; vitámque perduxit in decimum annum , illius diuturnitate productis ærumnis ; eo tamen folatio , quod liberi Maximilianus & Francifcus tuti in Germania agerent , nec totus in vinculis, totúfve in poteftate hoftium ageret. Cardinali Afcanio liberior permiffa cuftodia , turris Bituricenfis , in qua Rex ipfe biennio hæferat ; & data poftmodùm libertas , flagitante Ambofio. Poft captos Sfortias , Mediolanum , vrbéfque cæteræ , victorem appellant , féque vltro in iugum tanto ardore depulfum induunt ; conftituendi imperij Cardinali Ambofio data prouincia , fummáque prudentia id conftitutum eft , Francia tandem poft multa fecula virum adeptâ cui fe committeret. Hic Georgius nomine , ex Ambofiana illuftri familia , Archiepifcopus Rothomagenfis , & Regi ante percarus , fidéque multis officiis exploratâ , ad auctoritatis euectus apicem , poteftatis Regiæ quodammodo confors , egregiifque dotibus tantam in rem aptus , in bonum publicum ambitionem priuatam conuertit. Nunc pacatis Infubribus , atque ciuitatibus multatis pecunia , in pœnam rebellionis ; Proregem dixit Carolum Ambofium nepotem fuum ; atque ipfe fummus Legatus à Pontifice in Francia dictus , ad Regem regreditur. Nec delectus Prorex fpem fefellit ; plurimos annos moderatus Infubres tanta humanitate atque iuftitia ; vt æquo animo Francorum iugum , quod rariffimum eft , paffi fint ; adeo obfequium eft ab imperante ; nec vlli obtemperatur faciliùs quam virtuti. Nec omiferim efficaciffimum impetrandi modum , inftitutum à Mediolanenfibus ;

LVDOVICVS XII. *Loches.*

Georgius Ambofius.

LVDOVICVS XII.

cùm enim in palatio Cardinalis ageret, pœnâ ciuitati nondum impositâ; ciues ipso die quo Christus Dominus pro humano genere necem obierat, pullati deducunt supplicationem, & præuiis quatuor infantium millibus, prælatóque vexillo sacris Passionis insignibus picto, in Palatium subeunt, & misericordiam inclamant Ambosio, eo successu quem ab pio & clementissimo viro Christiana pietas, ipsáque humanitas exigebat.

XVIII *Rex de Neapoli recuperanda laborat.*

Rex Mediolano potitus atque Insubribus, prosperitate gradū faciente, ad Neapolim animū appulit. Nec labor arduus Friderici victoria, si destitueretur semel à cæteris. Iam erant Veneti in societatem adstricti; supererant Florentini, Pontifex, Maximilianus, & Hispaniæ Rex; machinæ propriæ adiectæ ad singulos. Florentini vt Pisas reciperent, quod expetebant ardentiùs, fœdus cum Rege contrahunt, accipiúntque sexcentos equites, quater mille Heluetios, atque ductorem quem ipsi optauerant, Ioannem Bessæum, Antonij fratrem, reiecto quem Rex offerebat Alegrio. Sed ex copiæ Ducis culpâ, postquam diu agros peruastarunt; ad Pisas ductæ, soluta obsidione, recesserunt cum ignominia. Pontifici redditus ad Flaminiam subigendam Alegrius; & felici euentu Pisaurum atque Ariminum illicò captæ; Fauentia, Astore Manfredo propugnante, vix dum pubere adolescente, primos impetus fortiter retudit; donec anno vertente, ope destituta Valentino se tradidit, & Astorem adolescentem egregium; cui virtus exitio fuit, clam Valentino mortem inferente. Maximiliano facultas nocendi detrahitur, nam abundè voluntatis erat; quippe absque opera Philippi filij atque imperij Principum, cùm nihil moliri posset, Philippum fœdere Ludouicus deuincit, cæteros Principes beneficiis; Ladislaum Regem Hungariæ affinitate,

tate, data in coniugem Anna Fuxiensi, Candalæ Comitis filia; per quæ odium Maximiliani septum est vndique quasi carceribus, & ipse adactus ad prorogandas in octauum mensem inducias. Maior moles in Hispano Rege pelliciendo, qui sagacissimus Principum præuideret omnia, nulla re perspicuitatem fallente; & illi in Neapolitanum regnum ius suum; siue petitum ab Aragoniis, iam à Manfredo contra Andegauensem domum certantibus; siue nuper ab Alphonso magnanimo, qui Ferdinandum spurium heredem instituere non poterat, detrimento legitimi successoris, eúmque se Ferdinandus dicebat; vtpote natus ex Ioanne Aragoniæ Rege, & Alphonsi fratre. Quamobrem in partem eum vocandum censuit Ludouicus, vt regno diuiso, ius commune & communis vtilitas aleret concordiam, inuidiámque extingueret. Nec in admittenda conditione hæsit Ferdinandus, quanquam primùm renitebatur in speciem; adepturus partem qui nihil possideret; & si faueret occasio, prorogaturus impigrè limites. Erant fœderis pacta, vt Ludouicus abstineret titulo Regis Siciliæ, se Regem Neapolitanum & Ierosolymitanum diceret, Ferdinandus Ducem Calabriæ; penes eum Apulia cum Calabria esset; Franco cætera cum Neapoli cederent; compararet quisque suam partem sine consortis auxilio; quisque à Pontifice regni possessionem obtineret. In eo fœdere desiderata est Ludouici prudentia, qui consortem regni admitteret, facturus paulo pòst aut passurus iniuriam, cùm tam arcto limite potentissimorum Regum ambitio conscribi non posset. Quantò melius Friderico præbuisset aures, offerenti regni clientelam, quadraginta aureorum millia in vectigal annuum, atque arces quatuor in pignus fidei; sanè pepercisset cladi Italiæ, & bellum in se-

LVDOVICVS. XII.

LVDOVICVS XII. mente perniciosissimum oppressisset, quod ipsi postea luctui atque ignominiæ fuit. Contracto fœdere, vterque Regum instruebat exercitus, simulatâ in Turcam expeditione; qui dudum Venetos bello vexabat; imò Consaluus spem auxilij ostentabat Friderico, erátque cum copiis in Sicilia Franci commodum præstolans. Breui Ludouicus conscripsit viginti peditum millia, cataphractos equites mille & quingentos, qui Romam versùs ductore Albinio profecti, totius Italiæ vota atque metum suspenderant. Vbi Romam ventum est, Oratores vtriusque Regum laruâ depositâ, traditionem possidendi regni, quam vocant inuestituram, â Pontifice postulant. Nec ille vota postulantium distulit, & Friderico succensus, & duos pro regno vnico habiturus clientes atque obnoxios. Simul classis soluebat è Phocensi prouincia, Rauastino Admiralio Præfecto, tormentis bellicis præter apparatum cæterum instructa admodùm. Franci Româ in Campaniam profecti, victoriam etiam vltra arma promouent; Vulturnum supra Capuam transeunt; ipsámque vrbem metu conterritam inuadunt, capiunt, captámque immaniter atque auarè diripiunt, Fridericus recedens, metu per oppida singula fugâ sua sparso, se Neapolin recipit; eámque mox deserit, in castella perfugiens; atque vno mense designatam partem obtinent Franci; primo illo impetu, cùm est rerum copia, ferocissimi. Fridericus haud multò post castella etiam deserit, pactus deditionem, modò sibi in Ischia Insula tuto esse liceat; qui locus nuper Ferdinando nepoti auspicatus in spem nouam fuerat. Consaluus interea Calabriam atque Apuliam occupauerat, præter arcem Tarenti, quam oppugnabat, Ferdinando Frederici filio propugnante. Verùm Friderico nec Ischia Insula saluti fuit; quippe Rauastinus,

Neapolitanũ regnum diuisum.

Anno 1501

uastinus,

uastinus, Neapolitano fœderi stare inficians, quod Regi nimis perniciosum assereret, imminebat Insulæ; eóque adegit Principem calamitosum, vt se vltro Francis tradiderit; mox in Franciam ductus; atque ab Rege pensione munifica, dum vixit, donatus, vitam in triennium egit, tranquillam admodùm & curis vacuam; si iacturam regni mortalitas potest æquo animo ferre, nec cogitare vnde, aut quò deciderit. Mox Tarentina arx Consaluo traditur, Princépsque iunior ad Regem Ferdinandum ductus; vt stirps miserrima vtrique hosti & spolium esset & trophæum. Regno comparato, Ludouicus classem iussit Venetis ire auxilio; Hispanis se Calabria sua continentibus. Nec tota expeditione Nobilem vllum mors rapuit, præter Ludouicum Mompenserium, cui sua pietas loco hostis fuit. Cùm enim Puteolis sepulchrum Gilberti patris inuiseret; dolore tanto ex desiderio patris correptus est, vt paucis horis Neapoli vitam amiserit, raro admodùm exemplo; liberis plerumque patrum funus tacito gaudio prosequentibus, atque amantibus feretrum; vnde hereditas germinat.

LVDOVICVS XII.

Mompenserij in patrem pietas.

XIX. Bipertito inter Reges regno, contendebat cum Maximiliano Ambosius, ad pacem firmam componendam; cùm rursum in Italia grauissimum bellum exoritur; causa cupiditas, & potentia consortis nescia; quam Franci & Hispani mutuam accusant; ego neutri gentium addictus, veritatem ex Scriptorum monumentis eliciam. Cupiditatem occultam statim exciuit finium diuersitas; vt quas gentes ægrè Pyrenæi seiungerent, eas incertus & inexplicatus limes, non tam separaret, quàm confunderet atque committeret. Occasio ex gemina regni diuisione, antiqua & recentiore. Olim regnum diuidebatur in quatuor regiones, in Campaniam,

Bell.m in regno Neapolitano.

LVDOVICVS XII.

Samnium quod Aprutium vocant, Apuliam, atque Calabriam. Alphonsus maior noua diuisione ex quatuor prouinciis sex effecerat, ad vectigalium opportunitatem; & eæ erant Campania, Aprutium, Calabria, Apulia, Basilicata, & Capitanata. Porrò qùia ex noua diuisione Capitanata in Apulia censebatur, eam tuebantur Hispani; & Capitanatam sibi vendicabant: contra Franci diuisioni antiquæ standum affirmabant, & eam prouinciam suæ esse sortis. Et verò in ea prouincia fructus erat amplissimus, propter vectigal vberrimum quod pendebat ex pascuis, & feracissimas segetes, quibus abundabat. Accesserant aliæ de finibus controuersiæ, quod Hispani Beneuentum Apuliæ, Aprutio Franci attribuerent. Et primo anno vectigal ex pascuis partiti erant ex æquo Præfecti vtriusque gentis, Ludouicus Armanianus Nemursij Dux, & Consaluus; dum à suis Regibus disceptaretur de tota re. Verùm animis iam exulceratis, armorum occasio, & quidem iustorum, prætextus non defuit. *d'Ars.* Consaluus de Ludouico Arsio conquerens, quod vxoris dotem armis in Apulia persequeretur, Tripaldam occupat, impedimenta Nemursij diripit, & ducentis Hispanis ab Albinio cæsis, palam bellum mouet. At Barones regni intercedunt, & noua arma inhibent, dum ad Reges deferretur contentio. Frustra tamen ruentibus fulcrum opponitur. Iam Ludouicus in Longobardiam venerat, & bello in omnem euentum deliberato, consortem regno pellere statuit, quem inconsultè admiserat. Iubet itaque Nemursium Consaluo bellum extemplò indicere; nisi die vertente Capitanatam vniuersam tradat. Franci bellum strenuè vti fuerat iussum inceptant, mille equites armaturæ grauis expediti in Apuliam inuadunt; in iis bellatores egregij, Chabanius Palissæ dynasta, Lu- *La Palisse.*

douicus

douicus Arfius, Adrianus Brimæus, Francifcus Vrfæus, Francifcus D'aillonus, Yuo Malherba, Montalbanus, Mauleo, Colinius, Terralius feu Bajardus, aliíque quibus præter ducem cætera abundè erant. Nam tametfi & ij tres admodum digni qui præeffent, Nemurfius, Albinius, atque Alegrius; tamen vel quia plures erant quàm pateretur imperium, vel quia Confaluo inferiores confilio & patientia, quæ dotes militari gloriæ inftar illarum funt; peccarunt fæpius, milites quidem, Imperatores haudquaquam. Primum impetum Confaluus vti infringeret, fe intra arces & munimenta incluferat, agris relictis, & præda obiecta irruentibus. Et ab exitu bellum propius aberat, fi Franci iunctis armis ipfum Baroli, quæ arx Apuliæ eft, obuallaffent; nam & capi nondum viribus confirmatis poterat, & eo capto debellatum erat; fed Franci quod illis folemne eft, in plura diftracti, rei caput ac nodi vinculum prætermiferunt. Omnia fub initium faufta & profpera, Colinio delibante victoriam, Etenim ad Cerinoliam præcurrens præfidium oppidi in infidias locatas pellicit; quadringenti ex Hifpanis erant, támque opportunè incautos inuadit, vt fortiffimis cæfis, reliqui deferto oppido Canufium fuga petierunt. Et ipfum Canufium Francorum arma inuadunt. Erat vrbs propugnaculis & præfidio valida; inftructa cibariis & præclariffimis Ducibus, Peralta & Petro Nauarro, quibus Hifpani mille & ducenti nomina dederant. Franci moræ & cunctationis omnino nefcij, intra quartum diem, labe muri facta, aggreffionem inftituunt; fed bis atque iterum repulfi, Peraltæ egregia virtute, tertiam impreffionem parabant, cùm Peralta deditionem pacifcitur, educitque præfidium. Porrò Franci indignati ob fuorum ftragem, cum quingenti & ex fortiffimis cæfi erant, ftatuunt

Barletto.

Canofa.

LVDOVICVS XII.

statuunt Hispanos dum imparati recederent, sociorum manibus victimas tradere; ídque perfecissent, nisi Albinius vetuisset, traditis antea Peraltæ obsidibus; atque ipsum hostem in securum locum deducendo. Hispanis in municipia compulsis, in Calabria bellum sorte variâ gestum est. In eam exscenderant tria Hispanorum millia, ducibus Cardona, Benauidio, & Salazario; qui ne pedem in prouincia figerent, Nemursius contendendum ratus, in eos Primæuum, Grignium & Malherbam mittit, sed copiis impares, & temeritate sua plurimùm fretos, qui excepti Hispanica solicitudine, cæsi media parte, atque acti in fugam sunt, Grignio necato & Primæuo capto. Tum Hispani se in municipia diuidunt. Iratus Nemursius quam indixerat expeditionem cessisse infaustè, vt sarciret iniuriam, cohortes ipse in Calabriam ducit; sed ne vllo quidem pago expugnato, recedit inglorius; tradítque eam prouinciam Albinio, quam antè inuiderat, facilem atque obuiam ratus; nec à prima laude defecit Albinius, recepta Calabria, tres duntaxat arces hoste obtinente. Tum in Apuliam reuocata arma, & belli munia.

Bena-uide.

XX. *Singularia certamina. Palissæ laus.*

Verùm tecto munimentis Consaluo, & vetante decretoria prælia, gnarus quibus armis expugnare Francum oporteret, ad excursiones & priuata quædam certamina belli moles deducta est. Palissa præsertim præclarissimis facinoribus insignem gloriam comparabat, Hectoris nomen ipsis hostium calculis assecutus; ausus cum quadringentis equitibus sex hostium millia prouocare in prælium; nec temerariam prouocationem fuisse, ex repulsa negantium patuit; noctu atque diu hostem lacessere; quasi tricorporem pluribus semel locis interesse; primum impetere, extremum regredi; equo & pedibus, vbi opportunitas foret, præliari; nihil celeritati remotum,

remotum, nihil fortitudini imperuium esse; ducis tandem ac militis munus, nullo labore, nulla fatigatione fractum, obire. Ab eo proximi Colinius, Arsius, & Sanbonetus, quietem hosti interpellabant acerrimi. Nec à duellis temperatum interea; atque vno Petrus Bayardus, nobilis Delphinas, multùm inclaruit. Ille Alphonsum Sotomaiorem captiuum bello, primùm liberiùs, mox tentantem effugere custodierat arctius. Postea ille comparata libertate, proscindebat Bajardum, & crudelitatis passim accusabat, id Bajardus resciens, virum in singulare certamen prouocat; quod eo tempore si permitterent duces fas admodùm erat. Nec Hispanus detrectat; sed quia ipsius erat arma designare, iubet certamen iniri pedibus, ab armatis grauiter, diémque indicit, in quem incidebat æstus quartanæ febris, qua laborabat Bajardus. Ita sibi consulebat egregiè, nam ampla corporis mole, atque armis robustior, ab tenero adolescente, optimo equite, prægrauantibus armis; debilitato inualetudine, tot inter incommoda pugnante pedibus, palmam haud dubiè iam spe reportabat. Itur in aream, & postquam aliquandiu cæsim atque punctim pugnatum est, dum Sotomaior demittit molem corporis vt vulneri locum in æmulo quærat, eo articulo Bajardus emicans, ensem condit in guttur ruentis quà se galea loricæ committit, vitámque hosti vno ictu haurit. Ea laurea Bajardo singularis; communis cum altero, quam paulò antè ad Trani muros decerpserat. Dum per inducias feriabantur à bello milites, quod publicè vetabatur, vsurpare priuatim placuit. Franci tredecim totidem Hispanis indicunt prælium; Veneti spectatores dicti & Iudices. Decurrebant equites cataphracti, lanceis primùm pugnaturi; mox gladiis. At Hispani conscij inuictos esse Francos, dum in

LVDOVICVS XII.

Sainct Bo-et.

Bayard.

Bajardi certamen.

Certamen cum Hispanis.

LVDO VICVS XII.

in equo ſedent, vti æmulos eo commodo priuarent, directis in equos lanceis, primo decurſu vndecim perimunt, deiectis ſeſſoribus, atque in pedes magno incommodo excuſſis; duobus è Francis Bajardo & Vrſæo equi incolumes ſalutem & gloriam aſſeruerunt. Ij inter equorum cadauera medij, vim hoſtium ad occaſum Solis retuderunt; quippe cadauerum odore atque ſpectaculo, hoſtium equi abſterriti, cùm nullo conatu, nullis ſtimulis impelli ad Francos equites propiùs poſſent, nec ipſi Hiſpani exſcenderent, ne mox æqua ſorte Francorum virtus præpolleret, indiſcreta dimicatio ſtetit, dixeruntque Iudices non liquere. Imò addunt plures, Francos iam pedites detraxiſſe Hiſpanis lanceas, dum impetu facto in ſe proruerent; æquatóſque eſſe pugnatores, quos hinc equi, lanceæ inde deficerent. Et id totius belli præiudicium fuit, arte Hiſpanos expugnaturos Francicum robur. Tertiùm etiã eo pugnæ genere dimicatum eſt, vt cauſâ iniquâ, ſic euentu malo. Carolus Mota Bojus dixerat, vanitate raptus, Italos omnes veneficos eſſe & ineptos ad militiam prorſus. Cùm Itali plures in Francorum caſtris mererentur, gliſcerétque ob imprudens dictum diſcordia, placuit litem armis committere. Ita tredecim Itali deſignati; tres Neapolitani, Romani & Calabri pari ſinguli numero, atque Inſubres quatuor, qui in tredecim Francos depugnarent. Lex ab Italis dicta, vt qui efferrentur extra campi limites, haberentur pro victis; liceretque equiti, peditivè vti quovis armorum genere. At iis legibus parabant victoriam, quam verebantur vna virtute ſe poſſe aſſequi. Etenim concitatis iam ad curſum equis, Itali ex compacto ſoluerunt ordines, viámque decurrentibus Francis præbuerunt; quorum plerique equorum impetu incogitantes vltra limites rapti ſunt; cæteri cum ſe

& cum Italis

ſtrenuè

ſtrenuè defenderent, duo ex Italis in pedes acti, equos pugnantium aggreſſi venabulis ſuffodiunt, victoréſque ſeſſores in cuſtodiam agunt: ſic Francorum temerarium robur, patebat gentium fraudibus, quanquam in hoſte dolus etiam virtus eſt. Conſaluus interim bellum ſuo more, hoc eſt patientiâ mirâ ſuſtentabat: nam ingenti penuria, commeatus, militum, atque pecuniæ, ſpe proxima alebat militem, firmabátque; ipſe famem vili cibo paſcere, ſæpius fallere; ad ſingula imperterritus, exigere à ſe quod iuberet alios; affirmare iam in proximo eſſe ſubſidia, modò Germanica, modò Hiſpanica; fingere ſe Tarentum velle tranſmittere, vti commeatum & militem inde abduceret; alios ſeueritate & metu pœnæ perterrefacere, alios laude & gloriæ facibus inflammare. Sic præclariſſimus Imperator labantem ſui Principis fortunam ſuſtinuit, armatâ patientiâ, dum ſors commodior illuceret, apparánſque victoriam quam mox vberrimam reportauit. Quaſi fortitudinem oppoſitæ gentes inter ſe partitæ ſint, & tam dura pati Hiſpanorum ſit, quam Francorum præclara agere; quanquam haud æquo beneficio; nam à patientia agendi modus perdiſcitur; agenti, ſi conſtantia deſit, perit agendi laus, atque adeò præmium.

LVDOVICVS XII.

Conſalui patientia.

At Lùdouicus inter ea blandimenta fortunæ, Aſtæ verſatus graues in Valentinum querelas acceperat, crudeliter, atque inſtar belluæ in Flaminia ſæuientem; verbíſque duntaxat increpitum furori ſuo permiſerat, ne quam Pontifici moleſtiam faceret. Dein profectus Genuam, plauſu & gaudio non virorum modò, ſed matronarum exceptus, iam beneuolentia in amorem flagrante, proſperitatis florem decerpebat, neſcius quos in fructus; quamque acerbos ſe flos indueret; cum à Regina reuocatus, in Franciam redit.

XXI. *Rex in Franciam redit.*

Extemplò

LVDOVICVS XII.

Extemplo sollicitus de Italia esse debuerat, lecto exercitus atque pecuniæ supplemento; sed quod illi frequens admodùm erat, contentus primordiis,& negligens futuri exitus, quasi rerum sors æquabili cursu procederet, nec differret vnquam ab ingressu finis, sui securus, Italiæ curas omittebat. Tum grauis pestilentia curas suas auertit aliò ad leuandas miserarum vrbium calamitates; ea quippe lues vniuersam Franciam tam acerbè vexauit, vt exhaustis vrbibus, rari qui supererant in siluas profugi,plerique fame perierint; luporum & canum pabulum triste; belluis iam in viuos vertentibus rabiem quam cadaueribus efferauerant. Mox procella in Insubres mota,Regis metum & curas in eam gentem traduxit. Maximilianus, Rege pacis specie ludificato, per exules Mediolanenses Heluetios concitat, vt in Longobardiam irrumpant. Ii præda illecti, & Belliuzonam quam tenebat Rex repetituri, ex tribus pagis arma induerant, & Lusannum vicum, qui primus occurrit, oppugnare incipiunt simúlque murum, qui ad Verbanum Lacum protensus, aditum in Insubres claudit. Ingruebat difficile bellum, iam aliis pagis accedentibus, nisi cura & vigilantia Prætoris Ambosij discusisset periculum. Ille euocatis præsidijs, & munitis circa montium fauces & murum arcibus, interclusit aditum hosti, simúlque commeatum atque cibaria, vt hic nullis auctus stipendiis, nam auspiciis suis militabat Heluetius; atque vrgente rerum penuriâ, breui defecerit animo, pactísque induciis in sua reuerterit: nulla mente tanti mēbra corporis animante. Per eas res interpellata subsidia Neapolitana; mox per contractam pacem tantùm non oppressa; ea autem pax à Philippo iurata; locúsque postulat vt de domo Austriaca in Hispanicam inserta, quæ plaga Franciæ grauissima omnium

nium fuit, differam paucis. Dum Carolus cum Ferdinando ad Salſas depugnat, Ferdinandus cum Maximiliano vti ſe in Franciam muniret, affinitatem contrahit, Ioanna filia deſponſa Philippo Archiduci Maximiliani filio. Plerique Franci inſtabant, vt id coniugium vetaretur, & vehementiſſimè omnium Grauilla Admiralius, ſeu futurorum præſagus; id perurgebat; ſuamque operam & claſſem obtulerat; ad Ioannam dum mari Flandriam petit intercipiendam; ſed repudiatâ à Rege operâ, quieuit, quanquam inuitiſſimus. Nec erat in ſpeciem quod tantoperè timeretur. Nam Ferdinando ex Iſabella natus erat Ioannes iam adoleſcens, qui Margaritam Philippi ſororem duxerat, erátque Ioanni ſoror Iſabella, natu proxima & Ioannâ maior, quæ Manueli Portugalliæ Regi nupta, iam ab eo maſculam prolem ſuſceperat. Vnde tot cancellis obiectis Philippo, inanis ſpes & metus de regno Hiſpaniæ videbatur. Verùm Deo iam Auſtriacam familiam promouente ad apicem, Ioannes Princeps morbo extinguitur, eúmque poſtmodum fœtus quem Margarita ferebat vtero, morte conſequitur. Iſabella ſoror nec ſuperſtes diu, fato rapitur, & filius Michaël in ſpem regnorum natus paulò pòſt, anno tertio vitam amittit. Ita in Philippum vnum Archiducem & Ioannam coniugem regni ſpes incumbit. Ille poſtquam Reges Neapolitanum regnum diuiſerant, ſtante adhuc concordia, in Hiſpaniam profectus, per Franciam iter habuerat, atque à Rege perhonorificè exceptus, & omni oblectationum genere recreatus, data etiam facultate remittendi crimina, quocunque iret, reóſque ſoluendi, in Hiſpaniam venerat. Poſtquam in ea aliquandiu egit, oſtendítque ſe Caſtellanis, iam gratum Principem, mox futurum Regem; vt rediret in Flandriam, iter per Franciàm à Rege poſtulat, impetrátque. Id vt ſecurius foret,

LVDOVICVS XII.

Philippus Archidux Caſtellæ Rex.

LVDOVICVS XII. Anno 1503.

Regem de pace appellat, contrahítque tam suo quàm Ferdinandi soceri & Isabellæ nomine; ea lege vt Carolo filio suo Claudia Regis filia nuberet; ij Neapolis Reges dicerentur, dúmque adolescerent, suam Regni partem Rex teneret, Philippus alteram. Id fœdus iuratum Lugduni, in maiori æde Diui Ioannis, à Rege & Philippo & Hispanis oratoribus; Philippo spondente ratum habendum à soceris. Atque ad id implendum, missi in Italiam nuntij, qui Nemursium & & Consaluum iuberent arma deponere; illum Regis nomine, hunc Philippi, & quietè agere, dum vtrinque pax sanciretur. Eâ fiduciâ Rex quatuor peditum millia reuocat, quæ subsidia mittebat Neapolin, planè dimissis belli consiliis. At Ferdinandus iuratam pacem repudiat, Philippum generum plura pollicitum, quàm præstare posset, suum esse regnum Neapolitanum, ius sibi à maioribus traditum, breui possessionem iuri accessuram; cum se vno percutiendum fœdus, nusquam cum genero. Sic rupta pax, & magno Regis tum dolore tum detrimento, curæ Italiæ suscitatæ, quando iam irritæ & inanes propemodùm erant.

XXII. *Hispani in Calabria validi.*

Ea dum geruntur, sors rerum in Italia conuerti ceperat, Ferdinando occasionem oblatam auidè & feruidè arripiente. Nam Consaluo Baroli contrà inediam pugnanti in opem venerant sexcenti equites, & pedites Gallæci quater mille, qui Rhegium in Calabria appulsi Duce Portocarrero, Rosanum statim expugnant, cæso præsidio, ac se contra Albinium tutantur egregiè. Ea subsidia opportunè submissa incolarum animos ad Hispanicas partes traduxerunt, Francis proteruiùs, iámque auarè in addictos grassantibus; & passim Itali quà vi, quà insidiis molestos hospites depellebant. Castellaneta in Apulia pagus, se & cataphractos equites quinquaginta, qui præsidio erant, Hispanis

tradit; quod perniciosum exemplum vt vindicaret Nemursius, deducto ex oppido Rouura præsidio, ad rebelles aduolat. Consaluus comperto, destitutum milite oppidum, paucis cum Palissa ad custodiam relictis, vt clarissimum bellatorem caperet, simúlque nouo facinore gloriam quæreret; altero post die Barolo egressus, Rouuram impugnat, quarta post hora spatiosam labem muro infert, atque extemplò aggressionem instituit. Nulla res oppidū præter Palissam vnum, propugnabat; murus infirmus, iam sub machinis proruens, miles rarus, ciues subito metu perculsi, numerosus hostis, iam ab aggere prominens, nulla auxilij spes aut salutis; verùm Palissa tot, tantáque incommoda vnus compensabat, spectabatur propugnaculi instar in ruina muri crasso hostili pugnans, hostémque ex aggere in fossam deuoluens; iam Hispani tertiùm obtinuerant aggerem, ab eo tertiùm vnius viri virtute deiecti; iam vexillum in ipso muro erexerant, ídque vir fortissimus deturbauerat; iam tota legio in eum vnum conuersa hastis, ensibus, pilis ingruebat eámque vniuersam disiiciebat vir vnicus, hastà tam crebros validósque ictus incutiens, vt nemo impunè ad eum propè accederet; tādem Hispani consumptis armis, animísque ceu propugnaculi molem aut scopulum subruituri, cadum nitrati pulueris inflammatum in pugnantis caput coniiciunt, Ille cadi pondere; víque incendiis deuoluitur in imum aggerem, casu præcipiti, fumóque spississimo quà panditur galea exundante. Nec ideò viribus aut animo destituitur; sed aquis opportunè quas è summo muro effundebat miles, recreatus, & restincto vtrumque incendio sicut erat contusus membra, & propè assatus exsurgit, & per ipsos hostium cuneos ad loricam arcis se recipit, cursúmque per multorum stragem grassatus, tandem

LVDOVICVS XII.

Rouure

Palissa fortitudo.

LVDOVICVS XII.

tandem viribus cum sanguine deficientibus, illibato adhuc animo, se Iacobo Mendozæ tradit, proiecto longius quantùm dabat infirmitas gladio. Imò quamuis captus se inuictum hosti exhibuit, quippe ad arcem à Consaluo ductus, vt deditionem suaderet, contra ad obsistendum adhortatus est militem, tantóque terrori vel in vinculis fuit, vt nusquam copia redimendi se facta sit, gnaris hostibus quantùm in capto quantùm in libero, lucri facerent atque detrimenti. Arx secundo pòst die capta est, accessítque laus & nomen Hispanis, quantùm Francis decesserat. Nec ipsis erant concordes animi; ipsa fortitudine duces inter æmulationem

Discordia inter duces.

serente atque discordiam. Nemursius maximè atque Albinius trahebant militem in diuersa. Albinio duci clarissimo, multísque facinoribus illustrissimo, erat molestissimum subesse, atque alterius ductu bellum gerere; vnde sibi periculum sollicitudo & labor, laus æmulo & gloria parabatur. Nemursius fortis quidem & septus magno robore animi; sed vehemens & violentus, præceps in deliberando, nullo ad consulendum adhibito, summo imperio obsequium exigens ab iis qui se tanti quanti ipsum penderent; ideóque lentiùs & negligentiùs exequentibus iussa; quando durissimum est, suo arbitrio alienum præuertere; idque manu perficere, quod mente damnatur. Inter ea pax Lugduni iurata, Francos remiserat atque laxauerat; ac postmodùm eam repudiante Consaluo, nihil eis virium aut prudentiæ accedebat. Imò iussi à Rege, vt se præsidijs suis atque vrbibus continerent, dum amplius de pace bellóve consulitur, suo impetu

Albinius victus & captus.

rapti in mortem importunè proruperant, sua quisque clade affecti, Nemursius atque Albinius. Hic cùm Calabriam regeret, audito Hispanos conuocasse militem, & ipse legione

legiones contrahit, vti hostem ab amnis Ciriæ transitu prohiberet. Ducebant Hispanos Cardona, Benauidius, atque Antonius Leua, erántque sub signis octo tam equitum quam peditum millia, interfluente amne castris oppositis. Benauidius vti hostem falleret, primum agmen composita acie ostentabat, simúlque cum Albinio colloquebatur è ripa, dum Cardona superiore amne, quà vadum patebat, agmen posterius vltra transmittit. Animaduersa fraude Albinius, in transmissos equitatum ducit cursu celerrimo, relicto peditatu, & nullo Tribunis quid agendum foret imperio. Iam hostis traiecto fluuio disposuerat aciem vnde irruentem Albinium fortiter excipit, repellítque displosis bombardis, atque effusa telorum grandine. Albinius summus quidem bello Dux; sed in casibus subitis atque improuisis minùs valens prudentiâ, postquam suos concidi videt, nullo operæ pretio; vt se in meliorum sortem seruaret, terga vertit fusis iam copiis atque in castrum Angitolam confugit; eodem loco quem signauerat ingenti victoria de Ferdinando Rege & Consaluo relata; nec multò pòst in ea arce captus est, ea conditione vt ad finem belli perstaret in custodia. Sic belli aleam sortémque pugnarum vix expertus aliam, quam secundam, felicitatem totam pessundedit, atque instar lusoris vno iactu gloriam tot ærumnis partam amisit.

LVDOVICVS XII.

XXIII *Pugna ad Cirinielam.*

Nec inter eam cladem fortuna Franciæ conscripta, octauo post die longè maiore cumulatur calamitas atque porrigitur. Consaluus ignarus quid in Calabria contigisset, Baroli ad extremam actus inopiam, statuit Ciriniolam oppidum occupare, atque expulso Francorum præsidio victum parere beneficio gladij. Est Ciriniola in Apulia oppidum, *Cerignola* atque Barolo atque Canusio distans, formam triquetram

LVDOVICVS XII.

triquetram triplici oppido effingente. Agebat Canusij cum exercitu Nemursius , atque audito Consaluum versus Ciriniolam contendisse , vti vrbem & præsidium tegeret, turmas rapit Canusio, ducítque Ciriniolam, deliberatâ in omnem euentum pugnâ , si hostis occurrat. Feruebat æstus summoperè, pluresque in vtroque exercitu , tum milites, tum equi, siti , calore , & aquarum penuriâ , vitam amiserunt. Primus ad Ciriniolam Consaluus aduenit , & quia hostem accelerare audierat, vrbémque hostis tenebat , in vinetis proximis copias locat, & fossa obuallat. Aliquantò post adest Nemursius magna celeritate , & vrgente in occasum sole , statímque deliberat , an ipso die præliandum foret. Ipse Nemursius & Amelfitanus Princeps consebant , prælium in consequentem lucem differendum ; *copias cursu defessas, confectas siti propemodùm, immodico æstu oppressas , non agendas præcipitanter in pugnam ; potu , otio , nocturnóque frigore recreandas, dum hostilia castra explorabuntur. Iam diem condi , luce opus esse vt pugnam ineant , perspectas Consalui militares artes; quid cæca nocte se in fossam obiectúmque vallum inducerent ; die proxima hostem castra moturum , commodius oppugnari posse, dum in motu & trepidatione miles est, quàm cùm fixo gradu vim repellit ; prudentiam fortitudini nihil detrahere , & temerarium impetum amentium esse non fortium.* Hæc Nemursius , & quidem prudenter ; contra Alegrius, siue vt Nemursio aduersaretur, cui obtemperabat ægerrimè ; siue ita expedire quod crederet ; eo prorsus momento præliandum censebat. *Quid Franci cunctarentur vlterius ? esse ad manum , quod expetiuerant tandiu ; eductum tandem è cuniculis hostem atque munimentis , deprehensum in camporum æquore Consaluum imparatum,*

ad

ad pugnam, qui ad prædam & latrocinia prorupisset, iam percelli metu, Francis admotis; nec aliud esse, vallum oppositum, quàm trepidationis signum, & timoris latibulum. Nihil primò Francorum impetu terribilius, dum is feruet agendus in prælium; intra horam Consaluum expugnari posse; fortes animos angustiis temporis non concludi, & breuissimo tempore res patrari magnas. Nam ad proximam lucem si expectent, ipsa nocte elapsurum hostem, atque instar torpedinis effusurum tenebras fugæ & saluti. Cùm ea Prætorem haudquaquam mouerent, stantem in cunctandi sententia, eum aggreditur contumeliosis verbis Alegrius; *moram illam à metu profectam, non à prudentia; quid enim alios in aperta discrimina tam imprudenter coniiceret? Quid nuper Palissam solum in irruentem hostem opponit? Quid Tribunos & milites temere in perniciem certam induisset? prodigum alieni periculi, sui parcum; indignum esse imperio, qui iuberet ea quæ fugeret.* Ad ea incalescente Nemursio, & contumeliam verbis rependente, imminebat ciuile prælium, milite suum quoque ducem propugnante; cùm Tribunorum prudentia arma compescuit, ciuilia quidem & probrosa, non honesta & publica. Nam prætor indignatus sibi metus vel vmbram obiici, continuò militem ad pugnam educit; & ea temeritate pugna obita est, qua incepta. Ipse omnium primus equitatum in castra impellit; sed lata fossa prohibitus, Heluetios ad eam cumulandam iubet accedere, & ij Hispanorum sclopis appetiti, sub primam impressionem deficiunt. Prætor illicò nouo imperio rem profligat; iubet recedere militem, vti ad latus versus, fossam faciliùs superaret, at miles iam concepto tædio, postquā recedere iussus est, quasi omninò se deberet recipere terga vertit,

LVDOVICVS XII.

Anno 1503.

—— festinátque iam fugæ propior. Nemursius &
LVDO Chandiosius qui ducebat aciem mediam, vt
VICVS suos confirment, hærent in vestigio; sed ex-
XII. templò vterq; sclopetorum globis occiditur;
Clari- caditque Nemursius, postremus Armaniacæ
ais. stirpis; vnde tot Stolones atque vberrimi fructuum olim prodierant. Tum Hispani in fugientes irruere, strage & cæde miscere omnia; victoriámque conficere. Scribunt ipsi Francorum supra tria millia cecidisse, nouem è suis duntaxat; sanè primum mediúmque agmen deletum est; capta tormenta & impedimenta; Alegrius postremum agmen incolume eduxit, ipse pugna abstinẽs, quam tam vehementer incenderat? quanquam laude dignus quod non desperarit, & naufragij tabulas ad nauigationem nouam collegerit. Pugna in diem veneris incidit, octauum quo Albinius victus est, quémque sibi propitium & felicem Hispani obseruant. Franci in diuersa oppida secesserunt. Alegrius & Princeps Salernitanus Caietam, Ludouicus Arsius Venusiam; Principe Amelfitano fidem eximiam in Francicum nomen contestante. At Consaluus rectà Neapolin venit, exceptus à ciuibus magno plausu; victori continuò vrbes cæteræ patent; vt decimo quinto post hanc cladem die, Francis in toto regno, præter arces Neapolis & Caietæ, Venusiam & aliquot in Samnitibus oppida, atque ignominiam ingentem, nihil superesset: raptis etiam ducibus, ne quid membris defectis capite, spei foret.

Ludouicus ad ea tristissima nuntia, dolore
XXIV & indignatione perculsus; postquam apud
Rex Archiducem inanes querimonias detulit,
qua- legatósque Ferdinandi accusata sui Regis
tuor fraude iussit facessere; impetraturus à se so-
exerci- latium & vindictam, quatuor simul terra ma-
tus scri- ríque conscribit exercitus; tum vt Europæ
bi. toti

toti constaret Franciæ dignitas atque amplitudo ; tum vt Hispanum suo bello implicitum, Neapolitano regno longè auerteret. Primus in ipsam Hispaniam conuersus impetus, & magno apparatu destinati duo exercitus quorum alter Ruscinonenses, Guipuscoam alter inuaderet ; Pyrenæis per geminos aditus penetratis. Selecti duces quorum peritiâ staret spes Francica, Marescallus Ricusius ; atque Albretius consorte Marescallo Gyæo. Geminæ classes ad expeditionem geminam assignatæ, vtroque mari iussæ nauigare, vehebant necessarium commeatum. Et hæc quidem constituta fortiter, contrarium euentum sortita sunt. Albretius, cùm locorum temporísve iniuria, in Guipuscoam haud penetrasset, versus in Occitaniam, copias, Rieusio adiunxit ; & primùm eo metu Ferdinandus solutus est. Tum ad Ruscinocenses spes, & metus traducti. Numerabantur in Rieusij copiis viginti hominum millia, atque accesserant bis mille nobiles, summa alacritate & spe magna concepta, præclarissimis ducibus Rieusio & Gyæo. Et medio Septembri cinctæ toto exercitu Salsulæ. Eam arcem aliquot ante annis expugnauerat Carolus & redditam Ferdinandus, quia prima Francorum impetum retundebat, restaurauerat atque muniuerat operosissimè ; erexerat loricam muri spississimam, perfoderátque, subtus cuniculos, ad occultas obsidentium artes eludendas. Sic primus ille Francorum ardor restinguitur ; accedit comeatus & cæterarum rerum penuria ; Nam classis postquam ex alto Barcinonem spectauerat, adeò in oram non irruperat ; vt metu ignauo territa se in Massiliensem portum receperit, ne vecto quidem ad exercitum commeatu ; & præfecti annonæ, qui Narbone substiterant, magna infamia

LVDOVICVS XII.

Salsula obsessa.

LVDOVICVS XII.

indulgebant genio, & epulabantur opiparè, dum miles in castris extremâ inopiâ laboraret. Præterea ad coronidem mali Rieusius in grauissimam ægritudinem incidit, & Ferdinandus ingentes copias contrahebat Perpiniani, ad Salsulas defendendas. Ob quæ incommoda soluta obsidio est quadragesimo die milésque languidus intra Occitaniæ vrbes se condidit. At Ferdinandus sua etiam vice in Occitaniam irrumpit, & vetante nemine prædas agit; donec vrgente hyeme securus regressus est.

Exercitus in Italiã missus.

Nec exercitui Italico commodiùs fuit. Conscripta erant Vasconum sex millia, octo Heluetiorum, cataphracti equites octingenti, delecta ex Francia, Italiaque nobilitas, summúsque Dux dictus, Ludouicus Trimollius, sæpè memoratus, sine controuersia laudatissimus bello; accedebant Marchio Mantuanus, Dux Ferrariensis, Florentini, Senenses & Bononienses. Lentis castris incedebat exercitus, quanquam res vrgeret admodùm, dum Legati Regis de nouo fœdere cum Pontifice & Valentino conueniunt. Porrò dum id agitant

Alexandri mors.

Alexander Pontifex veneno vitam repente amittit; Valentinus, eodem epoto, neci ereptus est, beneficio virium atque ætatis. Continuò curæ à regno ad Pontificatum deductæ. Etenim Cardinalis Ambosius aduolans Romam, quod diu cogitabat animo, tandem expromit, sibíque tiaram ter geminam ambit: vnus alter duntaxat eam appetebat Iulianus Rouercus, Cardinalis Sancti Petri ad vincula & ipse Franco Regi amicus, atque obstrictus beneficiis pluribus. Ille cùm Cardinalium voluntates clam conciliasset, Ambosium aggreditur, atque persuadet, vti exercitum Roma submoueat, ipsum sine dubio dictum iri Pontificem; periculum esse ne suffragia copiis proximis laborarent vitio, metusque & vis accusari queant; posse tolli scrupulum,

si

si paulò longiùs miles absit. Inexplorata fraude Am.osius exercitum amouet, mox-que ipso præsente, Franciscus Picolomineus Senensis, eligitur Pontifex, qui se Pium III. appellat; tam deplorata valetudine, vt ægrè vitam prorogaturus in mensem alterum crederetur. Nec expectata mors spem fefellit; die vicesimo quinto post quem electus est, vitam claudit, Pontificatu per somnium gesto, ipsáque nocte, Conclaui, quod nusquam contigerat, nedum occluso, iámque exercitu Francisco longiùs profecto, Iulianus Rouereus omnium calculis Pontifex dicitur, Iulij II. nuncupatione assumpta. Ambosius postquam se delusum, & defraudata æmulorum arte vota inspexit, pudorem in Franciam retulit, atque in solatium Legati nomen & potestatem.

LVDOVICVS XII.

Iulius II. Pont.

XXV. Per eas moras cunctabatur exercitus, & primum illum terribilem impetum corrumpebat; iam grauem iacturam erat passus Trimollij absentiâ, qui morbo periculoso tentatus Parmâ in Franciam suo cælo recreandus venerat, Mantuano in eius vicem suffecto. Eo ductore ad Lirim amnem, qui regni limes est, euadunt copiæ, alteram ripam obtinente Consaluo. Amnis transmitti nisi ponte non poterat, cúmque Franci ex lintribus ponunt, quos proxima classis per aduersum amnem submittebat, atque post multam dimicationem amnem traiiciunt; scribitúrque eos potuisse hoc die vincere, si vltra pontem in trepidum hostem promouissent victoriam. Verùm Mantuanus Francis suspectus ob fidem dubiam, simulato morbo abscesserat, pluréśque Itali simul erant in oppida profecti; atque inter Francos rara concordia erat. Nam quamuis ipsi Marchionem Salussium Prætorem dixissent, tamen Alegrio & Sandricurtio erat par propemodùm in

Franci ex regno depulsi.

De Salusses.

LVDOVICVS XII.

mentum; victum semper petitum ab hostibus, quantum ferrum dabat; modo quo à Quæstoribus peti non poterat. Eos inedia, frigore, & grauissimis morbis afflictasse exercitum, dum suas dapibus mensas instruerent, frequentarent epulas regias, atque aurum Francorum sanguine maceratum reportarent domum. Cùm hæc & similia diceret, exclamabat identidem Ludouicus; *heu verum est*, & persuasus correptos aliquot Quæstores, patibulo affixit; in quibus Heroetus ærario Præfectus; impari admodùm compensatione, nec vilissima capita, opulentissimum Regnum florentésque exercitus rependebant. Atque vtinam exemplum terrori fuisset, nec in posteris eadem pernicies grassaretur, quæ pluribùs Francis quam hostile ferrum exitio fuit. Ludouicus postmodùm cum Imperatore & Philippo Archiduce contrahit fœdus, reiectis Ferdinandi Legatis; quo nuptiæ Claudiæ cum Carolo firmabantur; possessionem Insubrium sanciebat Regi Imperator, ipsique Rex pecuniam dabat; societate cum Duce Bauaro & Palatino deposita. Nihil de Neapolitano regno cautum, nisi vt capti Nobiles in libertatem vindicarentur; iussique Ludouicus Arsius & Bajardus è regno reuerti in Franciam. Ij post pugnam ad Caietam, Venusium se receperant, & aliorum Ducum reiecto probroso fœdere, vrbem per annum tenuerant; sua duntaxat fortitudine freti; & eius beneficio, magna cum laude & gloria regrediuntur in Franciam; nam circumfusis hostibus, cùm per eos transeundum esset, atque Antonius Leua commeatum offerret, si flagitarent; eum viri fortissimi ab suo gladio petunt, & per oppositas Leuæ copias aperto itinere, in securum locum intacti euadunt. Eúmque finem expeditio consequuta

quuta eſt, tam principio famoſa quàm exitu, tam ignominioſa Francis quàm honeſta, qui quæ armis & fortitudine comparant, ea perdunt auaritiâ & imprudentiâ; lacertis robuſti, infirmi ventriculo; humanæ gloriæ magno contemptu, cùm nobiliſſimùs mortalium apex, per viles homines ruat; tantíque ſit viciſſe, quantum frumentariis viſum ſit.

LVDOVICVS XII.

HISTORIÆ FRANCICÆ,

LIBER DECIMVSQVINTVS.

LVDOVICVS XII.
I.
Regis morbus

OSTQVAM Ludouicus confecta pace curas & solicitudines externas compescuit, suis ipse priuatisque vexatus est. Generoso & forti Principi *occurrebat ignominia belli & fœderis; eò recidisse spes, conatus, & amplitudinem Franciæ; eò tot exercitus, tam immensam pecuniam, eò sua & fœderatorum incensa studia, vt regnum tanta gloria partum, tanta infamia eriperetur; nec sibi aliud superesset, quàm pudor atque opprobrium victi.* Tum inuito voces veniebant in mentem, quas de hoc bello vsurpauerat sæpius, modestæ quidem & generosæ in vsu victoriæ; at ex calamitate superbæ admodùm atque arrogantes; vreba t præterea Ferdinandi victoris felicitas, cuius artes subdolas cùm ipse contemptui & ludibrio habuisset; molestissimum erat easdem prosperas, atque euentu donatas inspicere;
&

& fraudi fuisse candorem ingenuum, fidémque habitam. Eo animi dolore corpus in grauissimam ægritudinem incidit, & febri inualescente, Medici de complorata salute desperant. Vix vnquam subditorum in Principem amor manifestiùs patuit; per vniuersas regni prouincias, agri atque vrbes supplicantium cœtibus miscebantur; nulla ætas, nulla conditio vacabat ab orandi munere; feruebant sacræ ædes diu noctúque complorantium precibus; nudis pedibus viri, expassis matronæ crinibus, puerorum & puellarum greges innoxij, vnâ voce salutem suam in Principe positam exclamabant, rogabántque vno capite vitæ omnium consuli. Precibus supplicum factum est satis, morbíque periculo Rex tandem soluitur. Ille extemplò valetudinem Deo attribuit, voto ad sacrosanctam Hostiam concepto, quæ clara miraculis Diuione colitur; eámque in vrbem religionis causâ se contulit. At Isabellam Castellæ Reginam prostrauit morbus, vitæque eripuit; fœminam natam Imperio, præclarissimis animi dotibus, cui parem vix Hispania genuit; & ea ob frequentem equitationem, admissis virilibus curis, creditur contracto vlcere in partibus inferioribus, vitam amisisse. Testamento Philippum Archiducem & Ioannam filiam hæredes scripserat; iísque deficientibus nepotem Carolum; & eo primùm tempore patuit, quanto incommodo Franciæ, Austriaca domus in Hispanam iret; Franciâ Belgium inter & Hispaniam mediâ, finibúsque oppositis vno eodémque Principe circumclusa. Ideò Ludouicus vt proximo malo occurreret, ratus Philippo Ferdinandum Regem auocandum, velificatione mutata, eum appellat de nouo fœdere, & priuatis inimicitiis publico commodo datis, arctam affinitatem cum eo contrahit; dátque in vxorem Germanam Fuxiensem ex sorore

LVDOVICVS XII. Anno 1504.

Isabella mors.

Fœdus nouum cũ Ferdinando.

LADOVICVS XII. neptem, ex Ioanne Fuxiensi Vicecomite Narbonensi natam. Sic enitebatur Aragoniam à Castella seiungere, non modò in præsentia, sed in tempus futurum, si fortè liberi ex nouis nuptiis nascerentur; concessum in Germanæ dotem ius quod Regi in Neapolitanum regnum competebat; quod Franco restitueretur, si Ferdinandus ante vxorem decederet. Adiuncta conditio probrosa, vt Friderici qui nuper obierat vxor & liberi, Ferdinando traderentur, vel regno exularent. Germana in Hispaniam ducta, patriam illicò oblita est; in coniugis mores & commoda se totam addicens. Iisdem de causis Rex se facilem præbuit regni Proceribus flagitantibus vt sponsalia Claudiæ filiæ cum Carolo Archiducis filio soluerentur; ex iis magnam exorituram bellorum segetem, perueniente ad Hispaniæ Regem Britannia, & futurâ pro regno controuersiâ, quæ olim fuisset cum Anglis Regibus. Multò conducibilius fore, si Claudia nuberet Francisco Inculismensi, proximo Regis affini, atque successori, regno cum Britannia in eandem stirpem coalituro: Et erat Franciscus consanguineus Regi, Ioannis ex patre Carolo nepos, & Ludouici Aurelianensis æquo gradu cum Rege abnepos, educatus atque institutus summâ curâ, tum armis, tum litteris, Arturo Gouferio morum adolescentis præfecto. Anna obnitebatur huic consilio vehementer; tum vt Britanniam à regni corpore totam seiungeret, tum quòd Ludouicam Francisci matrem plurimùm oderat; verum vtilitate regni præpollente, cum Francisco nuptiæ pactæ sunt, dictúsque est Dux Valesius, vnde in stirpem Valesiorum nomen propagatum. Id coniugium Philippus Archidux contumeliam interpretatus, vltionem parabat; cùm ipse in Belgio morte extinguitur; veneno, an intemperantia libidinis;

De Goufier

Anno 1506.

Philippi mors.

nis ; Carolo filio adhuc ſexenni , & prouinciis,Regis odio obiectis. Attamen fidem hoſtis anteponens domeſticæ , omiſſo Maximiliano , teſtamento Ludouicum rogauit , vt filij Caroli curam ac tutelam ſuſciperet ; præclaro inuento , quem lupum pertimuerat, paſtorem conſtituens ; adeò non ſemper in Regibus libet quod liceat ; honeſti finibus poteſtas conſcribitur , ſeruit æquo vtilitas , & ius ſibi primùm Iuſtitia ſancit. Sanè Ludouicus eum ſe præſtitit, quem ſperabat Philippus ; & præfecit Carolo Antonium Croyum , ornatiſſimum animi corporiſquè dotibus nobilem , à quo inſtitutus eſt tam præclarè Carolus , vt Francia multò poſt beneficium ſuum luxerit, dolueritque ſua ope ſurrexiſſe Principem , cuius virtutes eximiæ ſibi periculo & damno fuerint.

LVDOVICVS XII.

de Croy.

II. Obitu Archiducis Regi facultas conceſſa eſt liberior intendendi in Genuam. Iam antea Genuenſes ſeditionem mouerant , quæ mox in apertam rebellionem defecerat. Erat Genua ab annis pluribus Mediolanenſium adſtricta Imperio , ac tametſi legibus ſuis viueret , ſuóſque diceret magiſtratus , tamen arces tenebantur à Ducibus , iíque magiſtratus dictos ſanciebant , vel abrogabant ad libitum. Ludouico Regi cum Ducatu Genua obtigerat. Ea vrbs iampridem plures alebat factiones in perniciem ſuam ; erant reliquiæ Guelforum & Gibellinorum ; acceſſerántque partes Plebeiorum & Patriciorum. In Patriciis præter alios Fliſci , Doriæ , Spinolæ , & Grimaldi , qui dignitatis patrum aſſertores , plebem plebeiáſque familias habebant deſpicatui , atque à magiſtratibus publicis amouebant. Verùm in plebe multæ familiæ opum affluentiâ , quas mercaturæ beneficio collegerant , è populo eminentes , in Patricios contendere auſæ ſunt ; tantúmque contentione perſecerant , vt ſumma dignitas quam Ducatum

Genua rebellis ſubigitur.

LVDOVICVS XII. Ducatum vocant, è suo ordine, nusquam ex Patriciis, legeretur. Rursus pars Plebeia in factiones duas discesserat, Adorniorum & Fregosiorum, qui potentissimi cæterorum enitebantur, vt è sua familia Dux peteretur, seséq; mutuò excludebant; suscitatâ Guelforũ primâ factione, qui Fregosios iuuabãt suffragiis, vti Adornios Gibellini. Eas factiones auctoritas Regis premebat vtcunque; at præterquam quod Plebeiam Patriciorum irritabat proteruia; eandem Patriciã promouebat Francorũ gratia & fauor, qui plerumque Nobilibus impensius student. Verùm cùm semel Patricius honesto plebeio colaphum impegisset, quod fungorum corbem, cuius ipse pretium percuntaretur, oblato maiore pretio auferre vellet Plebeius; orto repente tumultu, vnus è Doriis cæsus est, cæterísque Nobiles ciuitate pulsi. Pro Rege administrabat vrbem Rauastinus, è Cliuensi stirpe; qui Regem in Franciam adiit, de re tota palam verba facturus. Et primò quidem mollioribus remediis tentabatur malum, Ludouico nondum auso adhibere valida, ne Philippus cum Pontifice & Imperatore fœdus contraherent; at postquam Philippus morte absumptus est, & inualescebat popularis furor; ferrum & ignem admouendum vlceri censuit. Iulius Pontifex summoperè nitebatur auocare Regem ab hoc consilio, túm ne bellum Venetum omitteretur, quod propemodùm instituerat; tum quod arcanis tectísque follibus Genuensium flammam incitabat, in Plebeiorum partes addictus. Nihilominus vltra metas decurrebat insania; Spetiam vrbem & portum inuaserant Genuenses, quæ Fliscorum in patrimonio erat; nouum Ducem elegerant; quendam Paulum Nouium, arte fullonem, ac præclarum seditionis tubicinem; Tribunos octo ex ordine suo creauerant, ac Monœcum arcem Pisanis iuuantibus; quæ

Rauastin.

ad

ad Grimaldos spectabat, impugnabant acerrimè. Rebellio postmodùm in apertum prorupit. Arcem Salazarius præfectus Regius obtinebat; is ciues aliquot tumultuantes corripuerat, simúlque Franciscanorum cœnobium armatis occupauerat; quod arci admotum & muro validum, ad ipsam tegendam opportunum erat. Illicò seditiosi laruâ abiectâ insignia Franciæ deturbant, atque Imperatoria erigunt; ad Castelatium rapiuntur, quod Castellum est supra arcem positum; adigunt milites ad deditionem, ij viginti admodùm erant cum tribus fœminis; mox deditos per summum nefas obtruncant crudeliter, atque in frusta discerpunt. Ergo hæc facinora cùm patientiam Regis peruicissent, statuit ipse ferro furorem opprimere, nec legatis bellum permittere, quod tam malè in Neapolitano regno gessissent; validóque exercitu in Insubres venit. Iam Monœci obsidionem Alegrius soluerat, à Rege eam in rem missus, magnâ Luciani Grimaldi gloriâ, qui trimestrem oppugnationem repulerat, tergeminámque aggressionem suo milite ac virtute sua infregerat.

LVDOVICVS XII.

Genuæ situs.

Est Genua Ciuitas ad Ligusticum mare, quà terræ adiungitur propè inaccessa; circum vndique abruptorum montium iugis obuallatur, per quos nullus aditus arctáve semita, adeò in scopulos & præcipitia surgunt; viæ duæ admodùm patent apertæ in rupe mortalium vi atque industria, trecentos passus in longum porrectæ, sex pedes in latum; altera ad prouinciam Phocensem pertingit, qua desinit sancti Petri ad Arenam suburbium; altera opposita est, quâ in Italiam itur; vtraque ad littus maris, Genuensium defensa præsidio; qui se iure Italiæ custodes & ianitores indigitant. Castellatium Franci receperant, ac Genuenses superiore in loco castrum posuerant, vt ab arce Francos ve-

nientes

LVDOVICVS XII.

nientes excluderent; cùm primo impetu Regis exercitus per Arenariam viam irrumpit, ac deiecto præsidio euadit in montium iuga, sublimísque inferiorem vrbem despectat. Continuò Genuenses ad propugnandum castrum, quod imminebat Castellatio, octo hominum millia duce Iacobo Corso vrbe mittunt, & sancti Petri suburbium accuratè muniunt. Nec minus fortiter Franci castrum aggressi, primo impetu capiunt; plures ex propugnantibus perimunt, cæterósque in fugam versus vrbem agunt. Præterea portum classes obstruxerat triremibus duodecim, quarum sex commodauerat Ferdinandus, pluribúsque nauigiis. Iámque metu populum inuadente, missi erant Legati qui cum Ambosio Cardinale deditionis pacta inirent; cùm iis agentibus, seditiosis iterum plebem mouentibus, ad arma curritur, & consilio tam inani quam stulto, festinatur ad Castellatium opprimendum. Repulso impetu, nox aduenit, licuítque miseris suam sortem inspicere, omni ope & spe subsidij destitutis, nisi quam in clementia Regis reponerent. Igitur fuga elapsis, qui maximè conscij flagitij erant, cæteri rursum Oratores ad Regem mittunt, qui vrbem & ciues eius arbitrio traderent. Accepta deditione, missi equites, qui portas atque vrbem ipsam occuparent; tum Rex armatus, nudum ensem præferens, Proceribus turmísque Equestribus simili habitu consequentibus, in vrbem victor intrat; mox sub vmbella pedibus vltra progreditur. Occurrunt trecenti ciues pullati qui misericordiam oratione supplici precabantur; quorum spectaculo Rex haud immutatus ad maiorem ædem accedit, ferro tamen vaginâ condito. Tum spectaculo nono percellitur; ingens mulierum, puerorum, & virginum multitudo, albis vestibus candicans, humi accumbit supplex; ac lamentis miserabilibus

Anno 1507.

miserabilibus clementiam & misericordiam implorat. Ad animum mitissimi Principis infirmus & innocens sexus pertinuit, sensit se immutari continuò, statuitque pœnas multo metu & supplicio leui cōscribere. Euocatū in concionem populum postquam ostensa grauitate criminis terruit; veniam priuatis benignè indulsit; tamen ne facultas peccandi in posterum permitteretur; se victorem & dominum vrbis pronuntiauit, priora pacta rescissa voluit; iussit sua imagine nummos cudi, pecuniariam mulctam indixit; triremes & milites ad custodiam portus, & arcem nouam erigendam, ad turrim Codifanam, cui portus & tota ciuitas obnoxia foret. Attamen multa ex prioribus concessit, omnésque immunitates, non ex pacto sed mera voluntate, atque vt vocant ex priuilegio. Ad mortis supplicium aliquod rapti; Demetrius Iustinianus, Paulus Nouius Dux ille rebellium, & qui designati principes criminis. Arx erecta est, cui nomen Frænum impositum est; & dictus præfectus toti ciuitati Rodulphus Canoyius, Balliuius Ambianensis; vir summæ probitatis, & notissimæ per bella plurima fortitudinis. Ciues ab omni direptione seruati; statímque post res constitutas; Ludouicus ne Pontifici vel Imperatori metui foret aut suspicioni, exercitum solutum dimisit, in Franciam, ac Mediolanum se ipse contulit; instaurata laude & gloria quam expeditio Neapolitana obtriuerat ac quanquam inermis clandestinis æmulis terribilior.

LVDOVICVS XII.

III. *Maximilianus in Italiā vocatus.*

Etenim Genuensis expeditio; tantis susceptа copiis primùm Pontificis suspicionem grauem commouerat; atque ideò Imperatorem, & Venetos in Italiæ opem appellauerat; *armis Francicis non modò Genuenses peti, sed ipsam libertatem Ecclesiæ atque Italiæ; Regi animum esse dignitatem Pontificiam atque Imperatoriam transferre in Franciam,*

Ambosium

LVDOVICVS XII.

Ambosium Cardinalem in tiaram euehere, se Imperatorem nuncupare ac Caroli Magni iura vsurpare; properaret Germanica gens in opem Ecclesiæ laborantis, nec se orbari Imperij gloriâ pateretur. Imperator ad eas voces excitatus, comitia Imperij Constantiæ, indixerat; habitáque oratione magnum exercitum impetrauerat; ad sancti Galli proximum festum. Ideò Ludouicus subactâ Genuâ, statim soluto exercitu Mediolanum venerat, Legatósque miserat ad Pontificem Imperatorem, & Venetos, qui testarentur se ab ea mente auersum, atque vni paci in Italia promouendæ incumbere, & Mediolani dies ludis, choreis & conuiuiis terebat, belli suspicionem amoliturus. Eos inter lusus Trivultij cœna memorabilis fuit, quâ exceptæ feminæ ex formosissimis mille ducentæ, ministrantibus centum sexaginta maioribus domus, ac famulis cuique mulieri assignatis, omni argento quo ministrabatur notâ Triuultij insignito: ne putarentur cogitare fortia, qui tanto studio captabant mulieres. Nihilominus cùm delectus, in Germania haberentur, vti in eos Rex se communiret, cum Venetis atque Heluetiis instaurato fœdere, cum Ferdinando de habendo colloquio conuenit. Ferdinandus anno præterito Neapolin venerat Barcinone, siue vt præferebat, regnum recens partum vti componeret, siue, vt intendebat, abducturus Consaluum. Quippe vir ille clarissimus suo more administrabat prouinciam, in ea hærebat, pluribus literis in Hispaniam vocatus, & in Archiducem Philippum propensior; deinde, vt creditum est, admissa regni cogitatione, causas moræ nectens, Regi suo non obtemperabat. Nunc Ferdinandus aliquot menses versatus Neapoli, cùm res Hispanicæ præsentem poscerent, à Ludouico postulabat colloquium. Etenim Ioanna filia,

Colloquium Regis & Ferdinandi.

cuius

cuius erat regni administratio, primùm zelotypiâ, dum viuebat coniux, mox dolore & desiderio postquam decesserat, in amentiam acta, regendi impotens erat; hoc vno sapiens, quod insaniam suam agnosceret, nec decreta regia nomine suo subscriberet. Igitur Ferdinandus vti regimen Castellæ sibi vindicaret, Ludouicum demerendum putabat, atque vt erat peritissimus artifex simulandi, ad fiduciam contestandam nihil non impendit. Sauona vrbs agri Genuensis designata ad colloquium est. Adfuit Ferdinandus triremibus vectus, cum Regina coniuge, Consaluo, atque Nobilibus mille quadringentis; colloquio Pontificis Iulij repudiato, à quo Ostiæ expectabatur, ne quam Franco suspicionem moueret. Vbi primùm classis ad Sauonam appulit, Ferdinandus illicò Ludouici fidei se commisit, atque vrbem hospitaturus intrauit. At Ludouicus eiusdem fiduciæ causâ, militem ab vrbe abesse iusserat, tum vt amplior locus hospitibus foret, tum vt Ferdinandus comitatu magno stipatus, vrbis quodam modo esset compos & dominus. In amplexum ruerunt nudo capite, & genu humi nixo; egerúntque triduum palam & priuatim, magnâ humanitatatis & amoris mutui specie. Excepit Regem Reginámque conuiuio Ludouicus, voluítque Consaluum magnum accumbere, reueritus virtutem, qua regnum sibi perierat; & Ferdinandus humanitate haud dispari, inuisit Albinium podagra decumbentem; mox Ludouico in triremi sua epulum præbuit, vniuersis mirantibus, eò defecisse capitales inimicitias, vt fiduciâ Reges certarent inuicem; tam acerbo odio expuncto animis; adeò Principum vnus affectus, vna commotio, vtilitas sua; ad quam normam, omnes animi motus, omnem sensum dirigunt. Dubitatum est, vter Regum maiorem fiduciam exhibuerit;

LVDOVICVS XII.

Anno 1507.

LVDOVICVS XII.

exhibuerit; sanè ea in Ferdinando præclara, qui se committeret illius fidei, quam sæpè lusisset; atque inimico vindicandi commodum traderet; nec in Ludouico generositas minor qui quem ambiguum toties expertus erat, eius fidei sese permitteret; vix vnquam qui læserint deponentibus odia. Ferdinandus sæpè cum Cardinale Ambosio sermonem miscebat; vtque penitus in cuiúsque vota penetrabat, spem tiaræ mouit; ac primus de conuocando in Iulium Concilio verba fecit; Ambosio haud satis in sagacitatem Principis tecto, nec in altissimas ipsius latebras peruadente. Tandem post mutua beneuolentiæ officia, perrexit in Hispaniam ire Ferdinandus; regressus est Ludouicus in Insubres; palam instaurata societate; & pluribus secretò deliberatis, quæ fuerunt clam posteris. Vrgebat interim Pontifex Imperatorem; ídque colloquium in Ecclesiæ perniciem institutum expostulans, permiscebat querelis omnia. Et quidem sancti Galli dies aduenerat, atque Imperij copias Maximilianus præstolabatur; sed cùm eæ lentè accederent, atque inuitæ propemodùm, quod Maximilianus suo nomine non Imperij bellum capesseret; is tandem gemmis diuenditis quē priuatim contraxit exercitum, Tridento mouens, in Italiam ducit, ac primùm in Venetorum ditionem irrumpit. Verùm postquam Cadoram in Foro Iulio expugnauit, repente conuerso itinere, & bello derelicto, vt erat in consiliis præceps Oenipontem se confert: Aluianus interim Venetorum Dux, occlusis faucibus per quas Germanis patebat reditus, conserto prælio duo millia obtruncat, recipítque Cadoram; nec eo contentus, fines ditionis suæ prætergressus, Goritiam cepit, atque vltra alpes Possoniam. Nec Maximiliano vindicandæ contumeliæ facultas fuit; qui postquam per plura loca discurrens; nihil promouebat,

Maximilianus. In Italia Cadore.

promouebat, tandem cum Venetis inducias in triennium pactus est; Rex hoc metu liber discessit in Franciam.

LVDOVICVS XII. IV.

Bellum in Venetos susceptum.

Sed extemplò ex scintillâ minimâ ingens exarsit incendium, quo conflagrauit Italia, atque ipsa Francia afflata & violata est. Rex molestum habuit quod Veneti in paciscendis induciis sui meminissent, verbis haud satis conuenientibus, nec Principe inter socios loco, quòdque iis Gelrium Ducem sibi fœderatum non appellassent, & tametsi hæc leuia ad mouendum bellum admodùm forent; tamen plures iniuriæ veniebant in mentem, quibus se affectum à Venetis querebatur; occurrebat nullum officium ab iis præstitum, nisi ab priuatum commodum & vtilitatem; Cremonam atque agrum ad Adduam eos detraxisse, & pro stipendio breuis militiæ vsurpasse; ; Mediolanensibus exulibus & desertoribus præbere hospitium atque asylum, contra fœderis leges; Neapolitani regni iacturam illis adscribendam; quid enim Consaluus absque illorum ope potuisset? num ipsi Baroli eum aluerant atque sustentarant? num Germanis iter præbuerant? num Aluianum cum suis copiis ad Lirim miserant, vnde victoriam parauit Consaluus? num ipsi falsis delationibus Pontificem in Francicam gentem exacerbauerant? Sic conceptum odium vti effunderet, Maximilanum, Pontificem, & Ferdinandum in noui fœderis societatem appellat; & sua cuique ratio ineundi erat. Nam diu Pontifex vrgebat Ludouicum ad bellum indicendum Venetis; vt quas vrbes in Flaminia retinebant tandem reciperet; Maximiliano permolestum erat, quod ij suas vrbes atque arces nuper expugnatas non redderent, quod Aluiano decreuissent triumphum, suáque spolia barbaricorum instar appendissent in templis; & Ferdinandus vehementissimè cupiebat Neapolitani

LVDOVICVS XII. Neapolitani regni arces recipere, quas Ferdinandus iunior illis addixerat. Nihilominus non æquis animis in fœdus ventum est; nam Pontifex atque Ferdinandus, quanquam sua eripere Venetis admodùm cuperent, tamen tanti belli perspecta serie, *prouidebant penitus miscendam Italiam, ferocissimas gentes Francicam & Germanam euocatum iri, incendium facilè ab vicinis ædibus transmittendum in suas; quod excitaretur quidem nullo negotio, & ægerrimè opprimeretur; accessuram Francis Cremonam cum agro opulento, plúsque ex æmuli commodo peruenturum ad se incommodi, quam commodi ex quæsitis vrbibus nasceretur.* Ita lentè ad vltionem & bellum pergebant. Maximilianus contra toto impetu vindictæ impatiens id id concupiscebat. Et verò Ludouico opportunius fuerat abstinere à fœdere, suísque iniuriis vtilitatem præuertere; quæ enim societas cum infensissimis æmulis tuta esse poterat? aut quid iuuaret Rempublicam perdere, cuius maximè intererat, librare æquam potentiam Principum, ac vetare ne quis præpolleret in Italia, & qui ad Ferdinandum ob publicam vtilitatem se tam præceps conuerterat, eo animo debuit cum Venetis agere; vti prudenter Poncherius archiepiscopus Senonensis instabat in consilio; sed non semper homines moderantur affectibus; & vindicta in Ferdinandum ardua, videbatur in Venetos prona & facilis. Nec omninò Veneti à culpa immunes, non quod Regi clam aduersati essent, id enim fortè postulabant rationes suæ, sed quod fœderi non intercessérint; Pontificem aut Ferdinandum abducturi haud ægrè, si quid sibi detrahi passi essent, aut si delinire commodioribus verbis placuisset infensos: an prudentiâ nimiâ ab iis peccatum est, non credentibus eos societatem inire posse aut debere, qui

inter se inimicissimi essent, ac quorum maxime referebat Venetorum potentiam illibatam esse. Ita securos latuit fœdus quod Cameraci contractum est. Contraxerunt autem Margarita Austriaca, Maximiliani filia, & Cardinalis Ambosius, simulantes se de rebus Gelrij agere; cuius defensionem Rex in Imperatorem susceperat. Eò dicti Principes conueniebant, vt Venetos subigerent, singuli fœderatorum ex sua ditione communem hostem aggrederentur; Pontifex occuparet Fauentiam, Ariminum, Cerniam & Rauennam; Maximilianus Patauium, Vicentiam, & Veronam, Forum Iulij, atque Treuisium; Ludouicus Cremonam, Cremam, Brixiam, Bergamum, & agrum ad Adduam; Ferdinandus Brundusium, Hydruntum, Tranium, Molam, atque Monopolin; qui primus suas vrbes recepisset, sociis in opem veniret; Ludouicus ineunte Aprili primus bellum inferret, & quidem præsens, nusquam per legatos; Maximilianus quadragesimo post die; Pontifex & Ferdinandus per legatos suos. Alia pacta de Ducatu Mediolanensi, & de administratione Hispaniæ, ab fœderatis sancita. Iuxta hæc placita fecialem ad senatum Venetum Ludouicus misit, qui bellum indiceret; & indictum statim per Ambosium prætorem mediolanensem delibari iubet. Ille ineunte Aprili sex peditum millia, equitum tria trans Adduam ducit, agrísque vastatis, Cassianum & Casalem maiorem expugnat. Pontifex interim in hostem publicum fulmina expedit, diploma acerrimum, quo sacris Venetos interdicebat, vrbes & facultates inuadenti dabat ipsáque capita seruituti subiiciebat atque mancipabat. Iámque Rex vim facturus fulmini, transgressus Alpes, cum viginti peditum millibus, equitum decem ad Adduam flumen peruenerat. Nec Veneti se in malum imminens indiligenter

LVDOVICVS XII.

Fœdus Cameracense.

Anno 1509.

LVDOVICVS XII.

diligenter muniuerant, atque in primis Oratores ad Pontificem, Imperatorem, & Ferdinandum miserant, si qua obsecratione eos à societate abducerent; sed cùm tardiùs eo functi officio essent, nec iam integrum Principibus esset datam fidem abiicere, conuersi erant ad vim repellendam. At in sinistrum omen acceperant, quod arx Brixiana fulmine icta corruerat; atque incendio naualis ædificij perculsi erant atque attoniti; eo quippe ingens pulueris tormentarij vis, triremes duodecim, multa ad fabricandas naues materia, momento conflagrauerant; præmonente Deo frustra arma in proximam calamitatem parari. Nihilominus forti animo exercitum instruunt, quem Ludouico opponerent; nam hinc tota belli moles incumbebat; erántque duo millia equitum armaturæ grauis totidem Albanorum, ac triginta millia peditum; cuius duces Nicolaus Petilianus cum summo imperio, Bartolomæus Aluianus cum proximo, vterque ex Vrsinorum familia; additi à Senatu duumviri; illustres patricij, Georgius Cornarus, & Andreas Grittus; patribus vetantibus nequam aleam pugnæ tentarent.

V. *Pugna ad Adduam.*

Dum ij Trenium oppidulum expugnatum diripiunt, Rex cum exercitu Adduam traiicit, atque extemplò pontes deturbari iubet, ne quid spei militi præter victoriam esset, & necessariò pergerent, quibus omninò abscinderetur regressus. Ducebant primam aciem Trivulcius, Palissa, & Curtonus; mediam ipse Rex, comitantibus Antonio Lotharingiæ Duce, Duce Gelrio, Niuernensi Comite, atque Albinio; postremum Longauilla, cum Marchionibus Mantuano & Monferratensi. Vbi ad hostem peruenit, nec pluribus velitationibus ad pugnam elicit, & ipsa immoto Riuoltam expugnat; mutato consilio ipsum inediâ premere statuit, eámque ob rem

rem motis castris ad Pandinum cōntendit, quod oppidum si obtineret, interciperet commeatum, quem hosti Crema & Cremona submitterent. Veneti Regis perspecto consilio, mouent castra pariter, & Pandinum versus exercitum agunt, primi destinatum oppidum occupaturi. Duo itinera cum in locum ducebant, vnum inferius ad ripam Adduæ, propter amnis flexus tortuosum & longius; alterum superius & multo breuius, ob viarum compendia; primum Franci ingressi sunt, alterúmque Veneti. Porrò ipsorum duces discrepabant multùm sententiis; nam Petilianus, ætate iam senior, decocta per multam experientiam militari audacia, nec inscius, quam terribilis Francorum impetus foret, stans Senatus decreto, abhorrebat à pugna, atque hostem diuturnitate belli impugnabat; contra Aluianus, annis iunior, efferuescente ad Martem sanguine, intumescens victoriâ de Germanis relatâ, necdum vlla clade maceratus, expetebat prælium; in palmam iam intentus haud dubiam, Regémque Franciæ adscribens in materiam gloriæ. Cùm igitur pugnam imperio quo inferior erat, non posset indicere, eam arte studebat conficere. Propterea auctor in consilio fuerat, vt eo ipso die castra mouerentur; cúmque festinandum properanter fuisset, & via breuiore occupari Rex poterat, de industria lentiùs incedebat, vt Regi occurreret, esséetque opportunitas dimicandi. Nec res euenit secus quàm optauerat; quippe cùm duo gemina itinera in vnum conuenirent ad pagum, cui Aquadellum nomen, simul viæ caput ingrediuntur, primum Francorum agmen, & Venetorum postremum. Ad aspectum mutuum atque improuisum perculsi sunt aliquantùm, (nam interiecta vtrique viæ Virgulta, densæque arbores, conspectum hactenus prohibuerant; recedunt tan-

LVDOVICVS XII.

Giaradadda.

LVDOVICVS XII.

tulum, quasi aciem dispositurі. Nec Aluianus cunctatus, lætus proce[illegible] consilium, in proximo colliculo sex tormenta collocat, iuxta in vinetis peditem, atque tectus præterfluente fluuiolo, Petilianum monet quo res in loco sit, & necessariò pugnam ineundam. Petilianus siue ratus à pugna abstineri posse, siue æmulum in discrimen certum coniecturus, iubet eum iter festinare, & ipse suo cum agmine vltra pergit. Aluianus periculo cupiditatem laudis incendente, ductum trans torrentem equitem in Francos immittit. Ij primo impetu fracti propemodum, retrò ad secundum agmen impelluntur, quod Rex cùm duceret, instauratur pugna, móxque Veneti ad colliculos suos retruduntur. Tunc enim verò grauis oritur dimicatio; loci opportunitate Venetos in Francorum impetum propugnante: tormenta ex colliculo librata latè stragem in subiectos Francos inferebant; pedites torrente & vinetis tecti ab equitatu securi, suo magno commodo dimicabant; iámque Francorum plures ceciderant; Rex ad primos progressus ordines, obiiciebat se certo periculo; nec paucos ad eius latera tormenta conciderant; imò dicto egregio fortitudinem animi commendabat; cùm enim à plerisque rogaretur, vt augustissimum caput præsenti discrimini tandem eriperet; *Globi*, inquit, *machinarum, Regem Franciæ non audent contingere; si quis timet, se tergo meo tegat.* Eo exemplo Franci inflammati, per hostium tela transmisso fluuiolo, tum pedites, tum [illegible] equites effusi in pedes, enituntur [illegible] collem, machinas inuadunt, hostémque [illegible] in subiectos agros deturbant; nec [illegible] cessatum est, Aluiano suos [illegible] ad prælium, pugnantibúsque [illegible] Brasichelli; ij pedites Itali qui Helue[illegible] arma tractabant; [illegible]

Aluianus

Aluianus præ cæteris fouerat, induerátque coloribus suis, rubro & candido. Verùm circumfuso Francico equitatu, atque Albanis equitibus raptis in præcipitem fugam, contriti sunt pedites, captus Aluianus, alterum lancea perfossus oculum, totúsque exercitus in fugam actus est. Tribus horis pugnatum est, cæsi sunt è Francis quingenti, gregarij omnes propemodùm; cæsorum hostium incertus numerus; aliis iacturam minuentibus, augentibus aliis; videntur ad minimum cæsa decem millia; nam deleta est media pars exercitus; alteram Petilianus duxit incolumem, qui si venisset ad prælium, victoriam agebat in dubium, & forsitan reportasset; cùm pars ab vniuerso exercitu tam difficile profligata sit. Ita rem Venetam perdiderunt singuli Duces, alter audaciâ, alter prudentia, pugnando alter, alter abstinendo; adeò viis contrariis in perniciem itur; maximè cùm potestas diuiditur, & plura capita diuersa suscipiunt. Rex gratum in Deum animum vt demonstraret, eodem in loco ædem Mariæ Deiparæ posuit, quam Victoriæ Dominam dixit atque agnouit, & ea trophæa Christiano Principe digna sunt.

LVDOVICVS XII.

VI. *Pugnæ consequuta.*

Vix vlla victoria tantum fructum tam breui collegit; die post pugnam vigesimo quinto ditione sua spoliati sunt Veneti, tot tantísque vrbibus quas per ducentos annos magno labore, curâ & sumptibus comparauerant. Vno cursu victoriæ Rex Carauasium, Bergamum, Cremam, & Cremonam, nullo propemodùm vetante inuadit; si qui obsisterent, necabat suspendio, ad terrorem augendum, nobiléſque Venetos qui in potestatem venirent habebat in custodia; mox Pischeriam arcem quam Veneti putabant inexpugnabilem, tormentis verberat, atque Vasconibus ac Heluetiis per ruinam muri scandentibus vi capit, cæsis præsidiariis. Ve-

LVDOVICVS. XII.

Venetorum ingens trepidatio.

neti interea summo terrore affecti, præ desperatione clauum abiecerant; postquam audita est Aluiani clades, populus subita trepidatione insaniens, quasi iam vrbe in media versaretur Francus, ad Senatorum curiam aduolat, opem, consilium, & salutem malis flagitatum. Ipsi Patres qui se ad deliberandum incluserant, totam diem noctémque plurimam terunt consultando, nec se metu aut trepidatione expediunt; auicularum instar quas viscus adstringit, eò magis implicantium se, quò se mouent contentiùs, malum præsens proximi metu augente; deiecti animo & sua illa prudentia, multa proponunt, nihil certi constituunt. Vsi prosperis rebus diutiùs, atque aduersa, ne cogitatione quidem præsumentes, Italicarum arbitri rerum, tanto studio conciliati à Regibus; repentè ab existimatione, ac gloria, & à potentia deturbati, felicium instar quos affligit prima calamitas, proiiciebant se, nullâ spei luce affulgente. Legatos ad Pontificem, Imperatorem, & Ferdinandum mittunt, nam ad victorem non ausi sunt mittere; qui conditiones omnes acciperent, purámque chartam suis nominibus subscriptam offerrent: sed reiecti Legati, & terror supra periculum incumbebat. Etenim Pischeriam Rex postmodùm capit; ac tanta formidine perculsi sunt Patres atque prostrati, vt de vna salute vrbis solliciti, decreuerint omne terrestre imperium abdicare, validissimas vrbes deserere,& abscissis membris truncum vnum corporis reseruare. Ita missi qui vrbes in Flaminia Pontifici darent, Rauennam, Cerniam, aliáque oppida; iussi magistratus, Patauio, Verona, Vicentia, cæterísque arcibus vrbibúsque decedere, quæ Imperatorum atque Austriacæ familiæ fuissent; in Apulia Ferdinando redditæ, Brundusium, Hydruntum, arcésque singulæ, detractis præsidiis. Ita vna

victoria

victoria plurimas peperit; Ferdinando maxime promouente rem suam, & nullo sumptu; quippe sex dumtaxat naues in id littus miserat, labore alieno, validissimas arces expugnante. Atque eo loco admirari subit, quanta sit regnorum, quàm subita Imperiorum conuersio; præclarissima illa Respublica prudentiæ, constantiæ, & sagacitatis à pluribus sæculis specimen, vnâ dimidiatâ victoriâ eò desperationis abiecta est, vt plura perderet quàm victor hostis rapuerit; sibíque omnium hostium infensissima, momento absciderit, quod victorem hostem annis pluribus vel fatigasset vel exsaturasset. Nimirum Dei id opus est, qui aliquoties prudentiam humanam suo ductui tradit, permittit affectibus, clauum aliquantisper deserit dum procella sæuit; ideò vt mortales, felicem prudentiam Deo, sibi infelicem atque euentu cassam adscribant. Et verò Veneti postquam Deo & mortalitati fecerunt satis, formidine sua & calamitate; receptis illicò animis, & fortitudine reuocata, se maioribus dignos præstiterunt, magnis ærumnis prosperitate redemptâ, & primo illo metu intrepida audacia vindicato. Ac primùm saluti trepidantibus fuit Ludouici Regis moderatio, qui victricibus copiis modum fecit, sibíque vltrò carceres posuit. Etenim Veronam & Patauium cùm cepisset, eas Legatis Maximiliani restituit, ne præsidio quidem introducto; & postquàm Venetos petitas vrbes deseruisse comperit, quasi debellatum esset, reducit exercitum, séque Mediolanum recepit. Magna proculdubio fide & temperantia, cui odium atque ambitio intra officium fuit; fœderísque sanctitas gloriæ loco atque victoriæ. Ea temperantia restituti Venetis animi, iam sperare perditis rebus salutem aliquam; cùm is abscederet, quem iam in vrbem, in tecta, & curiam peruasisse cre-

LVDOVICVS XII.

Ludovicus XII.

derent, sibíque ipse obiiceret aggerem. Conceptos animos promouit, Imperatoris lenta cunctatio, qui imparatus ad necessaria, dum moras in scribendo exercitu fecit, posteà in Vicentinis rusticis domandis commodum tempus impendit præposterè; Venetis spatium dedit recuperandi Patauij; muniendi, ac propugnandi: Atque ij deinceps tantis animis, tantáque fortitudine se gesserunt in calamitate, vt nouâ gloriâ ignominiam primam expunxerint, gradúmque posuerint; quo rursus in apicem primum ascenderent, & fortunam fugitiuam assequerentur. Accessit, quod à Pontifice Iulio in gratiam admissi sunt, & conciliati cum Ecclesia, reuocatis diris, oppressísque fulminibus. Ludouicus præterea reuertit in Franciam, præposterè omnino, traditis Maximiliano septingentis Cataphractis, & quatuor millibus peditum, præfecto Palissa; nec regressus est, nisi instaurato cum Pontifice fœdere; quanquam questus plurimùm, quod Venetos tam facilè recepisset in gratiam.

VII. *Belli causa contra Pontificem.*

Vix Franciam tenebat; inter suorum gratulantium plausus, cùm noua belli seges & molestissima quidem enascitur. Diu Iulius Pontifex clam dissentiebat à Rege; quippe Regis in Italia vires atque auctoritas, permolestæ ipsi erant & Ambosius priuatim excitabat inimicitias; qui in ambiendo Pontificatu æmulus fuerat, & credebatur eandem spem alere aut cupiditatem; imò quidpiam de conuocando Concilio inaudiuerat Iulius; & Legati authoritatem patiebatur inuitus, in eum conferri; Franciâ quodammodo à Romano censu & potestate abscissâ. Ita conceptum in Ambosium odium, in Regem atque Rempublicam vertebatur; quando Regis mens regníque fulcrum Ambosius erat. Prorumpebant identidem scintillæ odij, ac se Iulius aperiebat, tectúmque incendium; sed

hactenus

hactenus Ambosij prudentia Regisque pietas flammam restinxerant, obductis cineribus, atque amoto longiùs fomite. In præsentiâ, causa leuissima, iam dispositis inuicem animis inflammauit incendium, quo Europa propemodùm tota conflagrauit. Obierat in aula Romana Phocensis Antistes, illi successorem inconsulto Rege designat Iulius; Rex id contra pacta factum expostulat, & secus quàm Cardinalis Ticinensis ipsi promisisset, asseuerat Iulius nullo pacto id cautum; nec audebat Cardinalis metu Pontificis promissum dicere; ita stante in sententia Pontifice, Rex, quanquam obnitente multùm Ambosio, Pontificum & Sacerdotum Mediolanensium, qui Romæ agebant, reditus annuos, seponi iubet, ac dari sequestro, dum aliud videretur. Sic offensione mutua quidquid beneuolentiæ erat extinguitur, atque inquiritur quomodo tandem prorumpant odia. Tempus instabat quo Helueticum fœdus desinebat, eratque nouum instaurandum, vt cum Rege societas staret; clam curat Pontifex, ne Heluetij de instaurando contenderent, tum propius ad belli causam se admouens, Ducem Ferrariensem aggreditur; is erat Alphonsus Regi fœderatus atque ob arctam in Francicum nomen fidem acceptus. Causa dissidij Comachium vrbs in Flaminia; quæ ad mare Superum posita affluebat salinis; diu Ferarriensium ditioni adscripta: erat pariter in eadem prouincia Cernia, nuper Pontifici à Venetis tradita, conficiendo sali opportuna; verùm Comachium cùm longè meliorem & vberiorem salem excoqueret, eum Flaminia ac propemodùm Longobardia tota commodiore pretio comparabat; salinis Cerniæ repudiatis, ac nullius iam pretij. Eam ob rem Pontifex cùm vectigalia valdè imminui cerneret, Commachium repetit quasi feudum Eccelesiæ,

LVDOVICVS XII.

LVDOVICVS XII. quod esse imperij profitebatur Alphonsus. Expostulabat etiam Pontifex, quod Ferrariensis quædam vectigalia exigeret à nauigiis Pado in mare Superum vectis; ídque clientis in dominum culpæ assignabat. Bellum interim progrediebatur in Venetos: Maximilianus arctiori fœdere se cum Rege adstrinxerat; Ferdinandus assentiebat in speciem, & copiis fœderatorum cataphractos quadringentos adiunxerat, nondum societatem ausus eiurare, recepto iam præmio; atque Insubrium Prætor Ambosius, quem Calmontium in posterum dicam, comite Duce Ferrariæ, Polesselianam ad Padum peninsulam eripuerat Venetis; duobus lācceariorum millibus,& duodecim peditum sub Vexilla ductis, iíque postmodū Principe Analthino quatuor Germanorum millia adiungente, in Vicentinum agrum effusi; Vicentiam, aliásque vrbes expugnauerant; Bajardo dimicatione fortissima duo Venetorum millia concidente. Dum hæc geruntur; de dirimenda Ferrariensis controuersia Rex amicè agebat cum Pontifice; erátque spes sopiendæ discordiæ, nisi Regis Legatus in contraria omnia instigasset. Is erat Albertus Pius Carporum Comes; qui priuata odia in Ferrariensem exercens, quod Carporum partem Hercules Alphonsi pater occupasset, veritúsque ne Alphonsus concupisceret alteram partem; odio & metu acerrimis impulsoribus, quem mitigare debebat, Iulium incendebat, Regísque causam prodens, intendebat vindictæ; rara in iis fide, quæ vtilitate parata est; & discordiæ facem incendit mors Cardinalis Ambosij; qui morbo extinctus est; prorsus inculpatus, & dignus tanto Principe tantísque rebus administer; nemini vnquam infensus, gratiam atque potentiam ad beneficentiam impendere solitus; priuatas opes non accumulauit; vno contentus sacerdotio, & erant

Chaumont le Polesin

Ambosij Cardinalis mors.

infulæ

infulæ Rothomagenses; rei sacræ commercium nusquam instituit; sincerus & candidus in tractandis negotiis, longè à fraude & perfidia abhorrens; dicitur tiaram ambiuisse nimio studio; quanquam ea ambitio publica potiùs quàm priuata erat; hoc est concepta boni publici causâ non priuati; nam sui conscius, videbat quem animum quásque dotes in dignitatem summam induceret. Quàm vtilis suæ Franciæ fuerit, tam carendo patuit, quàm fruendo; Rege sæpius desiderante, quem auctorem sequi posset ac vellet. Id enimverò non latebat Iulium, qui post raptum Ambosium ardentiùs inceptis institit, nec tantoperè gauisus est sublato æmulo, quàm amoto gubernatore, qui procellas frangeret.

LVDOVICVS XII.

VIII. *Hispani & Heluetij Iulio adhærēt.*

Per eos gradus progressa discordia, iamiam eruptura, comparat socios; Ij Hispani erant atque Heluetij; & quidem Hispanos non dubitabat Iulius quin ad se alliceret, gnarus quantùm Ferdinandus à Ludouico metueret; nec eum bona vnquam fide reconciliatum, ídque adeò vti perficeret, Ferdinandum admittit ad Neapolitani regni clientelam, eâdem lege qua Alphonsus senior, quod pernegauerat hactenus; atque in Pontificis gratiam Ferdinandus, vt erat fœderum concinnator egregius, nuper cùm Ludouicus pacem contraheret cum Henrico VIII. Angliæ Rege, eam conditionem insinuauerat, vt pax nulla esset, si Ludouicus aggrederetur bello Ecclesiam; porrò Henricus Catharinam Ferdinandi filiam vxorem duxerat. In demerendis Heluetiis plus impensum curæ atque industriæ: id perfectum tandem Schineri operâ, atque adeò ipsius Regis. Matthæus Schinerus, humili loco & origine, sed ingenio præditus atque altitudine animi, litterarum studiis primùm commendatus, per plura sacerdotia, ad Episco- *Schiner*

LVDOVICVS XII. Sion. patum Sedunensem peruenit; atque vt sacris admisceret profana, aulæ cupidus, auctoritatem apud Heluetios populares Ludouico ostentat, & venalem exhibet, si se Ludouicus præstet emptorem. Verùm cùm maiori pretio æstimaret operam, à Rege spretus est, affirmante non adeò sibi viris opus esse, vt tanti vnum emat; & is erat optimi Principis nauus, quod pecuniæ infra Regem parceret. Sedunensis indignatus flocci haberi industriam suam, ac se ostensurum iuratus, quanti esset vir vnus, ad hostes Franciæ se atque operam totam addixerat; primùm Stortiæ, postmodùm Maximiliano, postremum Iulio, perpulítque Heluetios frequenti laude facinorum quæ patrauerant, vt se ipsi pluris facerent, atque à Ludouico plura reposcerent; mox incensis adhortationibus vt Iulio atque adeò Christianæ Ecclesiæ, se res suas, & clarissimam toto orbe militiam darent atque conseruarent. Imò Ludouicus studia multùm promouerat. Heluetij per fœdus cum Ludouico XI. initum percipiebant in pensionem annuam sexaginta librarum millia; iam transacto tempore fœderis, pensionem augeri flagitant, obtendentes commoda, fructúsque plurimos ex militia sua in Franciam his proximis bellis deriuatos; at cùm id postularent audaciùs, & multo tumore sua facinora exaggerarent; Rex vanitati & cupiditati succensus, magno contemptu eos à se abiicit, indignatus montanos rusticos, sic enim vocabat, Franciæ Regi tantum vectigal indicere. Móxque vt depulsis dolorem inureret, suscitatis æmulis, cum Rhætis atque Valesiis contrahit societatem, qua in re duobus affectibus obsequentior, iræ & parsimoniæ, res suas & publicas in discrimen coniecit; nec admisit consilium negantium abrumpendum fœdus cum ferocissima gente; *pedites Heluetios in Europa*

tota

tota fortissimos, Francos equites eodem in pretio ac terrore esse; hos inuictos fore, quandiu illos sub signis habuerint; ignoscenda viris fortibus verba audacia; nec parcendum pecuniæ, qua laus, victoria, & præmia locupletissima comparantur; Regi, cùm sit omnium pater, priuatos affectus nunquam audiendos. Rex hæsit in consilio pertinax; túmque primùm Cardinalis desideratus est, qui ipsum ad meliora, prudentiâ verteret, atque insinuaret quod præstaret exequi, non quod iuuaret. Repudiati Heluetij Iulio se tradunt, quanquam minore stipendio, quam quod à Ludouico exegerant; Sedunensi Pontifice pietatem & religionem in stipendium amplum appendente. Iis præsidiis munitus Pontifex, postquam à Rege Maximilianum auellere frustra conatus est, bellum incepturus, Ducem Ferrariensem fulmine Ecclesiæ vt rebellem afflat, statímque ad belli molem accinctus, ex Italia pellere Francos aggreditur. Mediolanenses exules atque Heluetios mouet; illos qui clam Genuam inuadant, eos qui palam in Mediolanensem Ducatum irrumpant. Verùm hic conatus primus irritus fuit; & maiori strage Italiæ tanta támque ardua res erat obeunda. Cùm exules susceptum consilium lentiùs atque apertiùs, quàm postularet res, exequerentur, spatium fuit Ludouico Flisco Genuam introducendi octingentos milites, & Preianes classe ad portum adducta, Venetorum naues metu in fugam egit. Sic prima illa spes effluxit; nec aliter discussus ab Heluetiis metus. Ij collecti ad decem millia, per Belinzonam, quod proximum iter, ad Trissium fluuium admoti, sexcentos Francos qui ponti præsidio erant, primo impetu pellunt; tum ad læuam flectentes, ad Vedani pontem perueniunt. Eum insidebat Molardus cum Vasconibus, verùm ab Heluetiis superioribus numero haud ægrè

LVDOVICVS. XII.

Bel[illegible] [illegible] à I[illegible] Anno 1510

De Vedan.

LVDOVICVS XII. pellitur, viámque ipsis ad interiora permittit. Adequitabat Ambosius cum cataphractis quingentis, ducebátque peditum quatuor millia, nam cæteras copias in Veronensem agrum ad Cæsarianos dimiserat; ideóque inferior, conserere non ausus prælium, nec frontem obuertere, carpebat latera, atque alimenta præripiebat. Cùm interea quartis castris Comum hostes peruenissent, atque ambigerent Franci in quam partem conuerterent se; ij repente omissa expeditione, quam destituti pontibus, tormentis, & commeatu susceperant, regrediuntur in patriam; Calmontio parcente euntibus, sat fecisse ratus, quòd à procella se eripuisset. Nec ideò Iulius à consilio destitit; sed Marchionem Mantuæ, quem à Venetis liberari curauerat, summum militiæ Prætorem dicit (Confalonerium Ecclesiæ vocant) adiuncto Nepote, duce Vrbinate; tum diras pronuntiat in eos qui contra se militarent, Calmontium speciatim designans, suúmque exercitum in Ferrariensem agrum immittit.

IX. *Iulius pacem repudiat.* Interea Maximilianus conciliandæ paci intendebat; à Iulio sæpius de auxilio compellatus, cùm nec Ludouicum deserere vellet, nec in Pontificem bellum suscipere; dissentientes reuocare in amicitiam studebat; atque in id votum accesserant Electores, & ipsi à Pontifice appellati, Florentini, cæterísque; ídque Veneti peroptabant summoperè, qui tædio belli tam ardui, & metu futurorum haud difficulter ab armis cessassent; atque Imperator Gurcensem Pontificem sibi acceptissimum, oratorem ad Iulium destinauerat, vt pacem conficeret. Neque abs re videbatur consensurus Iulius. *Quibus enim præsidiis rem tantam támque difficilem aggrederetur; Francos ex Italia pellere; hoc est bellicosissimam & potentissimam gentem deturbare munitissimis vrbibus, eóque calamitatis*

mitatis adigere, vt tueri parta non possit, & cum clade perpetuam ignominiam perpeti? Iam deficiebant Heluetij, & tentatis frustra Insubribus, ferocitatem abiecerant; præterea qui aureis dumtaxat pedibus ingrederentur; vnde immensæ opes, quibus promouerentur tantæ corporum moles? Ferdinandus in bellum parum admodùm conferret; assuetus arte grassari, alienis sumptibus augere sua commoda, & tragœdias sociorum spectare è proscenio; in Venetis plus impensæ apponi quàm fructus exigi; qui iam cladibus & miseriis fracti, bellum traherent potiùs ac ferrent, quàm gererent, viris exhausti atque pecunia; quibus quiete & otio, non labore & bello opus ad valetudinem foret; porrò Anglus longius ab Italia distabat, nuper initum fœdus cum Franco vix nulla oborta causa soluturus. Ita rem æqua lance pendentibus videbatur pax certa. Attamen Iulius in contrarium raptus, nouam paci optatæ conditionem adiecit, vt Genuæ libertas daretur, licerétque suis legibus ciuitati agere. Eo modò abrupta pax. Igitur Ludouicus postquam necessitas belli indicta est; gnarus in quem hostem arma capesseret, cui religionis atque Ecclesiæ nomen pro clypeo foret, vti se in hæc arma communiat, Episcopos totius Galliæ Turones conuocat, atque apud eos Guillelmus Brissonnetus Antistes Maclouiensis & Cardinalis conqueritur; *Regem nulla sua culpa à Pontifice impeti; ab eo vim Ferrariensi Duci inferri, vna de causa quod Francis socius & amicus esset, simul statuisse Francos omnes ab Italia pellere; Regem adhibuisse omnem industriam vt ab irato pacem exoraret, perstare iram Pontificis, bellúmque iniquissimam palam indicere; Regem flagitare quid in eo rerum articulo sibi agendum sit.* Atque vt responsum certius habeatur, ab cœtu Præsulum octo potissimum

postulatas,

LVDOVICVS XII.

Rex Episcopos cõuocat.

ſub tabernaculo perpeti, munúſque implere tum ducis tum militis. Nec à periculo immunis ſolicitudo hæc fuit; ſæpe vibratis in eius tabernaculum tormentis hoſtium; vt ſemel duo domeſtici in culina eius occiſi ſint, & ipſe tabernaculum commutauerit ſæpius; vix tamen vnquam è caſtris digreſſus. Tanto ardore vicit tandem hyemen,& fortitudinem hoſtium; nam Mirādulani deſperatis auxiliis, cùm murus iam magna parte proſtratus, & foſſarum aquæ alto gelu conſtrictæ, hoſtem admitterent, parantem in proximam diem oppugnationem; pacti ſunt deditionem, Triuulcia cum bonis & liberis abire permiſſa; ſed Alexandro, & quibuſdam centurionibus captiuis. Iulius moræ impatiens, cùm in arcem portis obſtructis non illicò pateret aditus, in eam per muri ruinam ſublatus, ſenſum victoriæ magnum percepit. Paulò poſt Calmontius dolore vt creditur vitam poſuit; quod eam arcem contra quam ſpoponderat non ſeruaſſet; iam ab Cardinalis patrui obitu, obnoxius tum inuidentibus, tum iuſtè expoſtulantibus; & ferebatur condonare multa militibus, ne quid in ſe proferrent. Triuultius Mareſcallus Franciæ, copiis præfectus eſt, dum nouum ducem Rex diceret.

LVDOVICVS XII.

X. *Ferraria ſeruata.*

Iulius expugnata Mirandula, in ampliorem accenſus ſpem, vt felicitati procliue eſt ad maiora aſſurgere, Ferrariam ipſam belli caput oppugnare ſtatuit; rem facilem arbitratus, ſi Baſtiam Geniuolanā eriperet. Ea viceſimo quinto milliari ſupra Ferrariam, cibariis aditum aperiebat in vrbem, Venetis inferiorem amnem occupantibus; vt ſi Baſtia ſemel eriperetur, breui Ferraria omnium rerum inopia laboraret. Nec temerè ita Pontifici viſum. Extemplò Baſtiæ quam viginti quinque homines tuebantur, Forlius dux Venetus octo hominum millia admouet; & deiecto

LVDOVICVS XII. deiecto muro in sequentem diem aggressionem comparat. Insuperabile malum videbatur, premebátque Ferrariensem Ducem ruina Castelli, quæ Ferrariam ipsam profligaret. At Baiardi consilium, & præsens animus, periculum discutit, magno hostium malo atque dedecore. Auctor est Duci, vt continuò nocte ipsa aduerso Pado nauigent pedites; atque ita nauigiis impositi Franci bis mille octingenti Heluetij; (& ij militabant *Montoyson.* inuitis popularibus;) tum ipse cum Montoysonio, expeditionis socio, ducentos ducit Cataphractos; & ij omnes ad inscium hostem prima luce propè admouentur; mox Anno 1511 Baiardus duabus ex partibus impressionem instituit; ingenti tympanorum strepitu, & tubarum sonitu; nec cunctati hostes ruunt omnes in alteram partem, pellúntque Heluetios; cùm ad tergum vrget Dux improuisus, atque incautos inuadens, cædit passím agítque in fugam; cæsa tria peditum millia ex Pontificiis, capta tormenta & impedimenta, & liberata metu Ferraria: hostilis equitatus maturâ fuga seruatus est. Eo facinore compensata penè Mirandula, & Iulij prosperitas paulò retracta; at animi flammæ nequaquam restinctæ. Non cessabat interea Maximilianus paci contrahendæ incumbere, miserátque Gursensem Episcopum vt rem conficeret. Et quidem exceptus à Pontifice magnâ honoris pompâ, cùm se superbiùs atque arrogantiùs gereret, nec Pontifex sincerè pacem admitteret, bellum interuallo breui sopitum consurgit. Illud extemplò celeritate magna Triuulcius mouet, ac tametsi exercitu adhuc inualido, Concordiam capit, & ad rem maioris momenti animum applicat. Erant in eius castris Bentiuoli, nuper à *Bononia capta.* Iulio pulsi Bononiâ, & quidem Rege opitulante; ea in vrbe in qua diu Bentiuoli imperium tenebant, factionem alebant: ciues

quam

quamplurimi; quorum ope freti persuadent Triuultio posse vrbem capi. Ille eam in spem tertiis castris ad Lauinianum pontem perueniens, quinto Bononia milliari distabat; cùm Iulius qui Bononiæ agebat metu perculsus, ne quid fortè factiosi ciues in salutem suam machinarentur, statuit vrbe decedere, verùm antea seruandæ ipsi intendere. Ea de causa quadraginta optimates in palatium vocat; præsentes alloquitur; *de periculo proximo certiores facit; imminuit tamen quantùm potest; docet audaciam hostium à Bentiuolorum desperatione profectam; ipsos ardere tyrannidis renouandæ studio; imminere cupiditate prædæ inflammatos, & siti sanguinis; grassaturos per omnium capita, nec crudelitati fore vllum repagulum, nisi quod ciues ipsi posuerint, quare iis enitendum vt repellant audaciam; adesse nepotem ad portas cum subsidiario milite; eo si vtantur, suósque animos ad obsistendum confirment; frustra futuram tyrannorum amentiam; salutem vrbis in ciuium animis positam esse; se Rauennam ob rem magni ponderis proficisci, rediturum extemplò, & fortissimis ciuibus præmia largiturum; interea Duci Vrbinati quem dixerat, & Cardinali Ticinensi obsequium præstent.* Ad ea ciues, gratiis actis, quod se Pontifex à Bentiuolorum sæuitiâ vindicasset, atque exaggerato magnificis verbis beneficio, spondent seruitutem perpetuam, séque omni conatu depulsuros publicum hostem, suæque patriæ nefarium parricidam. Iulius hac pollicitatione confirmatus, deducentibus Hispanis equitibus Rauennam contendit. Administrabat vrbem Cardinalis, dux Vrbinas cum exercitu tribus ab vrbe milliaribus, copiis Francicis intendebat. Vix Bononia exierat Pontifex, cùm apud ciues tumultus instituitur. Plerique affines Bentiuolis, alij socij

LVDOVICVS XII.

&

LVDOVICVS XII.

& rapinarum participes; *felicitatem regiminis sui commendare, deplorare conditionem ciuium atque ciuitatis, quod miseriæ omnes simul cum imperio Iulij irrupissent; esse ad portas geminum exercitum, tam infensum qui defenderet quàm qui oppugnaret; facultates suas in proxima messe constitutas; vastatũ iri agros, villas incensum, succisum arbores; quid si Francus in vrbẽ irruat? quis obsistendi modus? quis repellendi? an non præstet Bentiuolum semel excipere, amicum, popularem, suos intra muros natum, educatum, imbutúmque legibus suis, séque tot tantísque malis eripere?* hæc cùm plures dicerent, præcipuè Laurentius Arioſtus, Bentiuolæ factionis defenſor acerrimus, & vnus ex quindecim vrbanis Centurionibus; plurimi arma corripiunt, re propius ad ſeditionem vergente. Iis auditis Cardinalis Ticinenſis, poſtquam ſeditioſos in caſtra ad Vrbinatem mittere fruſtra tentauit, perculſus formidine, veſte mutata, è poſtico palatij in arcem euaſit, relictâ in prædam ſupellectile pretioſâ; nec ſe arce tutum ratus, Forum Cornelij præceps confugit. Intellectâ Cardinalis fugâ tumultus augetur, quem adeò prudenter Arioſtus regit, vt ciues ad portarum vnam impetu facto, per eam effractam vocatos Bentiuolos vrbe admiſerint; nulla pugnâ aut cæde, præter quam ad Rheni pontem, in quo Pactius ſtrenuè pro Pontifice pugnans victus & captus eſt. Haud ſe vna vrbe concluſit ſors proſpera; nam metus ex muris in exercitu peruaſit. Vrbinas prima noctis vigila; impellente formidine caſtra ſoluit, & fugæ propior recipit militem; relictæ plures ſarcinæ, comeatus atque tentoria; imò aliquot ciuibus & ruſticis inſequentibus, direpta impedimenta, tormenta bellica abiecta, aliquot è poſtremis cæſi, cæterique in fœdam fugam effuſi ſunt; adeò pugnantibus nihil ſuo

metu

metu terribilius, aut perniciosius. Arx diebus proximis reddita, atque ipsa vrbs à Triuulcio permissa Bentiuolis. Ex eo Pontifex cùm dolorem magnum accepisset, longè maiorem inussit Cardinalis Ticinensis cædes; quem sibi percharum, atque excitum vt Bononiensem casum excusaret; Rouereus dux Vrbinas Rauennæ occidit, pugione in pectus impacto; quod ipsius culpâ atque ignauiâ, Bononiam perditam & profligatas copias diceret. Ob atrocem cædem grauiori molestia exacerbatus est Pontifex, quod interdiċ. à vltione irâ, (quomodo enim suum ipse sanguinem funderet?) impunè tantum flagitium foret auctúsque in immodicum dolor, quod Rauennâ Romam se conferens, vidit palam affixa programmata, quibus indicebatur Pisis Concilium, atque ipse, vt coram se sisteret, vocabatur. Eius autem Concilij (quoniam in Christiano Orbe magnæ famæ fuit) quanquam ad Scriptorem Ecclesiasticum plurimum pertinet, seriem quantum ad rem meam facit, delibabo.

LVDOVICVS XII.

XI. *Concilium Pisanum.*

Tres Cardinales infensi maximè Iulio, Româ Mediolanum secesserant, Bernardinus Caruaialius, Franciscus Borgia, Hispani; & Guillelmus Brissonetus Francus; iis sex alii adhæserant, Philippus Lucemburgius, Adrianus Cornetus, Renatus Baiocensis, Carolus Finarius, Fridericus Sanseuerinus, & & Hippolytus Estensis. Illorum tres quos primos appellaui, suo & consortium nomine (rogantibus Cæsaris Regísque legatis) Concilium in Calendas septembres Pisis indicunt; ad concordiam Principum Christianonorum, bellum contra infideles conficiendum, & reformandos Ecclesiæ mores, tam in capite quam in membris; idque iuxta placitum Concilij Constantiensis; quam conuocationem cùm negligeret Iulius Pontifex, Cardinales vti Ecclesiæ patres ex munere

LVDOVICVS XII. nere dignitatis laboranti Ecclesiæ occurrisse. Id telum haud dubiè in vnum Iulij caput collimabat, cuius electioni vitium impingebatur minæque instaurabantur, repetendi Concilij Constantiensis, ipsiúsque Pontificis deponendi; eúmque ob metum Iulius vt se suásque partes confirmaret, octo in Cardinalium dignitatem adlegerat; in quibus Schinerius Sedunensis Antistes, Christophorus Eboracensis Regi Angliæ acceptissimus, atque Antonius de Monte, Aretinus, insignis Legum & gerendarum rerum peritiâ. Atque Pontifex, Aretino ipso auctore vniuersale Concilium in proximum annum indicit, habendum in Basilica Lateranensi; quæ machina Pisanam Synodum prorsus euertit. Nihilominus Cardinales Pisani rem vrgent, & plerísque Episcopis è Francia conuenientibus Pisas opus inceptant. Promouebat Maximilianus consilium, à Sanseuerinate inductus in spem occupandæ tiaræ; nam obierat coniux; & coronam Pontificiam Imperatoriæ adiungere vehementer ardebat. Qui Antistites Synodo interfuerint, quid porrò egerint, quid tentarint, accurratè narrant Annales Ecclesiastici; ea recensere quando non est propositi mei; satis sit obseruare post sessionem alteram repente Pisis Mediolanum fugisse Antistites; nam cùm Pisas Francorum cohortes aliquot insiderent, orto inter ciues militesque iurgio, cùm ad arma ventum esset, cæsi aliquot, multíque saucij, ideò Patres subitò perterriti, raptim habita sessione tertia, vrbe abscedunt. Mediolani accepti parum gratis Sacerdotum animis, pergunt in instituta prouincia. Iidémque postea ob Mediolanensem Calamitatem, Lugdunum vocati, in eâdem scena actores egerunt, ad Iulij mortem; qua audita Romam petentes vt
Anno suffragia in nouum Pontificem dicerent; ac-
1513. cepta Leonis X. electione, vltrò ad eum profecti,

fecti, & amice excepti, factam Ecclesiæ plagam persanarunt. Nec vnquam Regi animus fuit, charissimam matrem Ecclesiam Schismate scindere, aut ab eius ductu atque ouili sese abiungere; testatus plerúmque eam se artem fouere plurimùm, ad absterrendum Pontificem, atque æquam pacem obtinendam; ídque mimicũ esse ludum qui sub personis ageretur in sena; quanquam rebus sacris ille abutitur, qui in profanum vsum deriuat; & fortasse tam Iulius quàm Ludouicus peccarunt; cùm ille fulmen Ecclesiæ ad armandam priuatam vindictam in Regem immittit; hic cùm ad vim repellendam retorsit in Pontificem, quod sacrum erat, & supra sortem potentiæ suæ. Interim Iulius grauissimo morbo Romæ afflictatur, deploratus à Medicis, aliquot horas pro mortuo est habitus; adeóque fama mortis sparsa fidem habuit: verum ex faucibus mortis reuocatus, & receptâ postmodùm valetudine, prima instaurat consilia de bello vrgendo. Et verò ad ægritudine recens propendebat admodùm ad pacem, ac Rex Ludouicus eam supplex flagitabat, abiecto etiam Pisano Concilio, si Pontifex Cardinalibus parceret; erátque spes concordiæ, nisi Ferdinandus Aragoniæ Rex, Iulium in opposita rapuisset, atque nutantem in belli mentem impulisset. Ille hactenus Pontificem inter & Regem medias quasdam partes susceperat; nam Fabricio Columnæ mandauerat, vt ex equitatu Neapolitano trecentos cataphractos Pontificiis copiis adiungeret; porrò caueret ne in Francorum fines irrumperet, bello in Ferrariensi agro gerendo; simúlque vt lancem exæquaret, Villamarino præfecto classis Imperat, vt tredecim triremes ducat in Ligusticam oram, ad Genuam sub Franci imperio continendam sic laruam animo inducebat, nondum confirmatus in Castellæ regimine.

LVDOVICVS XII.

Ferdinandi cum Pontifice fædus.

Mox

LVDOVICVS XII. Mox ab illo securus, cùm spectaret Pontificem ad pacem propensum, ratus quandiu Franci in Italia agerent, intutam sibi Neapolin fore toto nisu eum ad bellum concitat; iámque fœdus cum eo, quod sacrum dici Pontifex voluit, accedentibus Venetis contrahit: cámque in rem Petrum Nauarrum cùm tribus militum millibus ab Africano bello reuocatum, in Italiam mittit; sic bellum restauratur ardentius, nouósque animos veteri in Francos odio Iulius concitans, palàm dicit, se natum liberandæ Italiæ, ex ea tandem pellendos Barbaros; ita Francos & Germanos vocabat; atque vltrà Alpes molestissimas gentes amouendas.

XII. *Gasto Ferrariensis exercitus dux.* At verò Rex postquam in sanctitatem fœderis Pisanum Concilium adornauit; Prætorem in tota Italia Gastonem dicit; primò Longauillam ad eam prouinciam designauerat, mox Gastonem nuncupat, eumdémque Ducatu Nemursio donat. Is Comes Fuxiensis, Regi ex sorore nepos, & ex Ioanne Vicecomite Narbonensi ortus, iuuentute prima adolescens, iam biennium in Italia versatus, & amplissimæ spei ob militares virtutes, præfecturam suscipit magnâ omniũ expectatione: atque illam immodicè cumulauit; primùm felicitate, mox admirabili fortitudine: felicitatis fuit repulsus Heluetius. *Heluetios repellit.* Comparabat se nouus Prætor ad subigendam Flaminiam cum ab Heluetiis magna belli moles illicò ingruit; illius gentis duo maximè pagi ad arma procurrunt; Suissani, vndè in cæteros Suissorum nomen, quod ipsorum nuntium publicum Franci in Mediolanensi agro peremissent; & Friburgenses, ob quasdam iniurias; magnóque numero, instante hyeme, per torrentes pluréśque fluuios, per angustias montium lacuúmque voragines, arcto commeatu, nullísque equitibus, progrediuntur ad Insubres. Fuxiensi, delectu nondum habito, erant aliquot equi-

tes, & duo millia peditum; quos obiicere non ausus Heluetijs, Aiiarum vsque oppidum procedit. Iamque Heluetij Varesium oppidum ceperant, auctóque ad sexdecim millia numero, Mediolanum versus incedunt; mox ad Adduam quasi amnem transituri vertunt sed repente, sub terroris vim quem concitauerant, ambigentibus cunctis in quam Insubrium partem irruerent, cùm pecuniam à Gastone per Centurionem flagitassent, versus Comum recipiunt se, atque hoste haudquaquam vrgente, iter in patriam capessunt; metu tam facilè sublato quàm oblato; ac verè, torrens qui è montibus in valles infunditur, rapturus segetes opésque rusticas, mox sua sponte nullis claustris fractus dilabitur. Gasto ea formidine liber, imcumbit Flaminiæ, & seruandæ Bononiæ quam obsederat Pontifex. Atque is si Heluetios nuntio, aut spe aliqua recreasset, conceptamque iram aluisset, coniecisset Francos in arctas angustias, sed totus addictus Bononiæ, Heluetiam expeditionem vel ignorauerat, vel neglexerat. Intendebat ergo Flaminiæ, in quam exercitus fœderis penetrauerat. Erant in exercitus tum Hispani tum Pontificij, sexdecim peditum millia, equitum tria circiter; regebat Pontificios Marcus Antonius Columna, Hispanos Raimundus Cardona, prorex Neapolitanus, cui in vniuersum exercitum summum imperium. Postquam plura in Ferrariensi agro ceperunt oppida. quanquam hyems asperrima esset, vrgente Pontifice Bononiam obsident. In eam vrbem præter Bentiuolorum cohortes, Gasto miserat ducentos Catafractos, & duo Germanorum peditum millia, quos Lansquenetos ea ætas dixit; præerátque Iuo Alegrius, atque Odetus Lautrecus è stirpe Fuxiensi; ille veteranus; hic adolescens, præclaro tirocinio, atque sæpius in posterum appellandus. Magna tamen spes in Gastone erat; quia ciues ple-

LVDOVICVS XII.

Bononiam seruat.

Lautrecus.

LVDOVICVS XII.

ríque Pontifici obnoxij erant nec satis ampla vrbs in machinarum fulmina; & imminentem montem tecta erat & munita. Et Gasto ad Finale castra metatus, quod oppidum est ii Flaminiâ paucis milliaribus Bononiâ distans, cogebat milites, & apparabat expeditionem. Eam ob causam hostis cùm diu deliberasset, quomodo expugnationem tentaret, vt simul vrbem clauderet, & Gastonem excluderet, tandem placuit, ductis cuniculis, impressionem in vrbem facere: nam vrgebat Cardinalis Medicæus, Legatus Pontificis, accusans cunctationem Cardonæ, Iulio ipso expostulante acerrimè, & Ferdinandi suspectissimas artes sugillante. Petro Nauarro cuniculorum data prouincia, quorum artem adinuenerat primus, saltem vsum ad peritiam summam deduxerat. Eos itaque ad Castilioneam portam substruit muro, agítque ad sacellum quod muro imminebat; simul machinæ ex alia parte murum ad triginta vlnas deiiciunt; erátque consilium duobus simul locis aggressionem instituere. Iam cuniculi farti erant tormentario puluere, atque Hispani ad faciendam impressionem reuocauerant copias, quas ad Rheni pontem Fuxiensi obiecerant; cùm ille in vrbem octingentos equites, & mille pedites immittit; læto Hispano, quia crederet haud se loco Fuxiensem moturum; & is quidem de Brixia cogitabat. Ergo cuniculis ignis immittitur, magnóque casus vel moderantis casum Dei miraculo, vrbs seruatur imminenti periculo. Murus extemplò cum horribili tonitru, sacellúmque adiunctum, in sublimem aërem rapitur; licuítque per apertum spatium mutuis hostibus sese inspicere, atque animos in oppugnationem instruere; cùm illicò murus in sua fundamenta relabitur, támque aptè hiatum omnem implet, vt ne vnum quidem saxum aberraret. Eo prodigio

digio fœderati attoniti, ab aggressione desistunt, quam eo loco nequibant instituere, altero nollent;propugnatoribus haud distractis; atque adeò cunctis ad labem muri dimicaturis; at ciues subito gaudio perfusi, casum miraculo adscribunt, sacellum maiori habent veneratione, ac se qui Deo ipsi tam accepti forent, maiore studio tueri proponunt. Perstabat tamen ingens periculum, nisi Fuxiensis in vrbem venisset. Ille ab Alegrio atque Lautrecio appellatus, Finali sub vesperam cum exercitu toto egreditur; erant autem cataphracti trecenti, peditum quatuordecim millia, suscepto per noctem itinere, viâ niuibus altissimis strata, & flante Aquilone sæuissimo; die proxima, nebulosa luce & caliginosa Bononiam intrat; hostésque adeò latuit, vt die mox tertio ipsi ex capto dum excurreret equite, Gastonem in vrbe agere primùm didicerint. Et erat Gastoni mens irrumpendi in hostem illicò, nisi prohibitus ab Alegrio fuisset, fessum militem & quieti dandum opponente. Fœderati tam improuiso aduentu obstupefacti, statuunt obsidionem soluere, ipsáque nocte receptis tormentis, primâ aurorâ se ad Cornelij Forum recipiunt; nec magnoperè lacessiti à Francis; Gastone iam expeditionem nouam apparante.

LVDOVICVS XII.

Anno 1512

XIII. Gritto Brixiã recipit.

Brixia Longobardiæ vrbs in Francorum potestate erat; eámque cum copiis obtinebat Iacobus Daillonus Ludæus: in vrbe agebat Ludouicus Auogarius Brixianus Patricius, qui studens Venetis, cum Andrea Gritto clandestina consilia init, ad tradendam vrbem; & quamuis conatus primus fuisset irritus, altero tamen tum Auogarius tum Grittus contendunt tantoperè, vt vrbe capta, Daillonum in arcem fugientem compellant. Bergomum & aliquot in eo tractu oppida æmulata Brixiam se tradunt Venetis. Vrebat

Daillõ du Lude.

LVDOVICVS XII. Gaſtonem tum vindicanda iniuria, tum ſeruanda arx, quíque eam Franci obtinebant. Ergo gnarus quantum momentum in celeritate res militaris reponeret, quatuor peditum millibus relictis Bononiæ, vix ſe accingit; ipſámque famam occupans, nono profectionis die Brixiam venit. Duos amnes tranſmiſerat, Padum & Mincium; illum ad Stellatam, hunc ad Molendini pontem; in ipſo tranſitu petita à Mantuano teſſera, ne ſpatium denegandi daret; nec in ipſa feſtinatione ceſſatum à pugna, quaſi puderet præclariſſimum iuuenem pati vllibi hoſtem, quem non profligaret. Nam ad Atheſim properans, cùm accepiſſet Ballionium Venetorum Ducem, cum ſeptingentis equitibus & mille ducentis peditibus(ſex millia ducta alij ſcribunt) quos deducebat Brixiam, ad Scalam Inſulam caſtra facturum; eam aggreſſus nec de Fuxio quidem cogitantem, vicit, & fudit, necatis captíſque plurimis. Tum poſtridie Meleagrum alterum Venetorum Ducem pari fortitudine in fugam vertit; & proſeminata cædibus hoſtium via, ad arcem Brixiæ caſtra ponit, cùm verſari Bononiæ crederetur. Et ipſo ſtatim aduentus momento, vti hoſtibus tandem innoteſceret, Fridiani cœnobium, quod in via media ſitum erat, impeti iubet, expugnátque immiſſis peditibus, quanquam ſolum frigido continuóque imbre maduiſſet; fuſum præſidium, ac ſtrage magna victum. Poſtridie Brixianos ad deditionem hortatur oblatâ veniâ; illi freti Venetorum armis, atque ingenti ruſticorum numero, cùm audacius reſpondiſſent; Gaſto impreſſionem inſtituit. E toto exercitu quadringentos cataphractos ſeligit, & ſex millia peditum, partim Vaſconum, partim Germanorum, quos ipſe in primum arcis ſeptum deductos alloquitur, *laudatóſque quod hactenus hoſtem quacunque ſe obiiceret*

ret

ret peruiciſſent, inflammat ad pugnam; cum proditoribus dumtaxat, atque inermi ruſticorum turba rem futuram, illuſtrem gloriam, prædámque opulentam, in præmium fore; confirmarent animos, & quà ipſe duceret ſequerentur. Tum ipſe pedibus ex arce in vrbem primus omnium ruit. Imò quoniam cliuus lubricus erat, humo continuis imbribus reſoluta, vt veſtigia ſtarent, exuit calceos, cæteríſque exemplum imitantibus, proximum Venetorum clauſtrum aggreditur. Illud Veneti munierant cohortibus aliquot, bellicíſque tormentis; ſed primo Francorum impetu ſuperata clauſtra, deiecti milites, captæque machinæ. Tum properatum ad aream, quæ ad Burletam (id publicum palatium eſt) latè porrigitur. In ea Veneti nobiles militéſque compoſuerant aciē, atque acerrimâ dimicatione ruentes excipiūt; Andreas Grittus Venetorū Dux, & Auogarius faciunt animos; *pro fortunis, pro ſalute, pro patria, pro liberis pugnent; in eorum fortitudine ſingula poſita; rem eſſe cum latronibus cupiditate præda incenſis, qui ſi primus frangatur impetus, fugam illicò capient.* Sic inſtituitur prælium longè atrociſſimum; ſed Veneti ſuorum ſex millibus cæſis, in partem vrbis inferiorem recedunt, quam arcem dicebant. Nec ideò profligantur, ſed per vicos ſingulos capeſſunt prælium, Brixianis etiam è tectorum pergulis & feneſtris ſaxa & feruentem aquam fundentibus. Imò expugnatâ toties ſigillatim arce; Grittus ſe in vrbem recipit, fractus quidem viribus, ſed animo integer, verùm propius inſequente Alegrio, capitur cum Auogario; iámque nemine oppugnante, vrbs direptioni permittitur: ſeuerè Gaſto edixerat, ne quis ſe ad prædam verteret, dum locus ferro eſſet, tàmque cupidè obſequuti milites erant, vt ſi quis ad prædandum diuerteret, ipſi illicò in eum

LVDOVICVS XII.

LVDO VICVS XII. ruerent; atque ita parta victoria, & parta prædæ magna securitas. Ea sane cupiditatem militum impleuit; æstimata aureis octogesies mille. Parcitum tamen pudori virginum & matronarum, intentâ Gastonis sollicitudine, cæsi è Francis quinquaginta admodùm, ex hostibus, tum qui militarent, tum ciues, tum turba rustica, viginti duo millia; vt ea expeditio pugnæ amplissimæ loco sit, tum fortitudinis, tum euentus gloriâ. Auogarius ob proditionem, cum liberis capite cæsus est. Bergomum, cæteráque oppida, victorem excipiunt; atque vna in vrbe cæteræ captæ sunt.

XIV. *Pugna ad Rauennam.* Tanti facinoris gloria Francorum laudem in Italia renouat, Regíque spem facit tandem debellandi; quando præclarissimo iuueni, nihil arduum foret, nihil imperuium: iubet itaque redire in Flaminiam, atque omni ratione in fœderatorum exercitum dimicare. Eò Regem præter confidentiam iuuenis, multa impellebant. Iulius irâ an vltione exæstuans, omnem Europam inflammabat in Francos; iam Maximilianum deuinxerat, & à Regis societate abduxerat; Angliæ Regem, Cardinalis Eboracensis industriâ, ad commouendum bellum incenderat; & is specie defendendæ Ecclesiæ, veteribus gentium odiis suscitatis, scribebat exercitum, classemque apparabat; imò cum Ferdinando socero fœdus contraxerat; quo alter Aquitaniam, alter Normanniam aggressuri erant; Heluetij capitales hostes imminebant Insubribus, atque in dies procellosa nubes fulmen excoquebat: neque occurrebat opportunior defendendi modus, quàm pugnam conserere, reportare victoriam, perdomare proximos hostes, & futuros metu compescere. Gasto per ea Regis imperia in Flaminiam reuocatus, atque admisso militum supplemento, plurimis post Brixiensem

prædam

prædam dilapsis, totum animum ad pugnam intendit. Verùm in ea conficienda plus laboratum, quam in profliganda. Etenim hostes haud ignari, quid eo prælio quæreretur, abstinebant constanter; & quanquam Iulius ardore vehementi id reposceret; attamen Cardona prudentissimus Dux rem trahebat, eò maximè, quod nuper Ferdinandus per specialem nuntium vetabat, ne rem aleæ daret. Gasto igitur vti pugnam ab inuitis eliciat, ad Rauennam copias admouet, nec munitissimam nesciebat, tum muris, tum milite, Præfecto Antonio Columna, sed sperabat fœderatos ad eam seruandam potestatem pugnæ oblaturos; & Columnæ promiserant se in eius opem affuturos vniuersis cum copiis. Nec mora, tormentis ingentibus muros diuerberat, statímque ad mouendum terrorem, qua patebat labes q anquam imperfecta, aggressionem semel iterúmque instituit. Columna quanquam eas repulerat; tamen veritus ne ad tertiam quæ parabatur occumberet, fœderatos de periculo admonet, atque præsentem opem efflagitat. Est Rauenna mari Supero adiacens, duos inter amnes facili ambos vado; Monto vni nomen, Roncus alteri, vrbem mediam cingentes alueis: duos inter amnes castra Franci posuerant; fœderati ad Roncum, qui fluebat ad dexteram, à Columna exciti, exercitum locant, tuti à prælio, vt rebantur, amne opposito; atque Flaminiam versus detracturi cibaria; eóque consilio fossâ atque aggere castra communiuut: sic omni ex parte ad necessitatem pugnæ Gasto adductus, cùm præterea Germani à Maximiliano reuocarentur; & forte litteræ in Tribuni manus inciderant, Iacobi Empsij, Francis supra cæteros addictissimi, die ipso Paschatis, qui Aprilis erat vndecimus, ad lacessendum hostem progreditur. Cardona Petri Nauarri consilio per-

LVDOVICVS XII.

Anno 1512

LVDOVICVS XII.

uium amnem Franco permittit, suásque copias in lata planitie, prætensâ fossâ, dispo-nit. Tormenta in fronte omnium eminebant; tum adiecta curricula, eminentibus ad latera falcibus ferreis, onusta sclopetis maioribus, vt posteaquam globos effudissent, magno impetu proueherentur in hostem, ordinésque falcibus disturbarent; aderant in primo agmine Fabricius Columna, in secundo Cardona & Paludius Marchio, in postremo Caruaialius & Pescariæ Marchio: numerabantur sexdecim peditum millia, & duo equitum. Francorum numerus propè adæquatus, quamuis in immensum augeat Mariana, ad minuendum victoriæ decus. Primum agmen Dux Ferrariensis & Palissa ducebant: secundum quod constabat ex veteranis & Germanis sex mille, adiunctis Vasconum duobus millibus, agebatur à Ludouico Brezæo Senescallo Normanniæ, & Petro Vrsæo summo equorum magistro: Gasto Imperator ad secundum agmen constitit, cum selectis equitibus, Lautreco, Alegrio, Ludouico Artio, Bajardo, & aliis quingentis, pugnam promoturus, quò vocaret necessitas: Nicolaus & Franciscus Scoti, cum Italis, in castris steterunt, ad Rauennates, si fortè prorumperent, repellendos. Dum primum agmen ingreditur, tormentis hostilibus plures discerpuntur, necdum ad fossam eruperant, cùm duo millia desiderata sunt: nec minorem stragem edebant Francorum machinæ; quippe Ferrariensis dum aduertit eas incommodo loco collocatas, postquam situm mutauit, vt earum librandarum erat peritissimus, tantam cædem in Fabricij Columnæ cataphractos inferunt, vt ij quanquam iussi stare, tamen horribili strage perculsi, loco moti, impetum in proximum Gastonem fecerint. Excepti fortissimè, post breuem dimicationem, in fugam aguntur. Peditum

longè

longè grauior pugna, diuersusque exitus fuit. Petrus Nauarrus, cui ob peritiam Cardona omnia committebat, quatuor Hispanorum millia ad fossæ oram locauerat, iusserátque pronos in ventrem iacere, nec exurgere donec hostis fossæ succederet. Ij gnauiter funguntur munere: Francis tumultuariè ad fossam ruentibus, surgunt improuisi, & disiecta pilarum grandine, Vascones sternunt; tum duæ cohortes, in iis erant mille ducenti Hispani, per fusos Vascones medij erumpunt, atque incolumes prætergrediuntur; cæteri Germanos intra vallum admissos aggrediuntur, duráque pugna exoritur, qua Hispani vincebant, cùm Franci equites Columnis fusis, victores adoriuntur per latera; spargunt, cædunt, penitúsque disiiciunt. Nec Hispanicus equitatus vltra contendit; agmen quod ducebat Paludius, cùm in Francos pedites incurrisset, sepibus tectos, sclopurum minorum grandine perturbatum & fusum est. Turmam ingentem Cardona ipse stragi eripuit, cum Caruaialio atque Antonio Leua fugam corripiens. Sic tandem Franco parta victoria; Artio & Bajardo persequentibus fugam, & Gastonem multùm rogantibus, ne moueret se campo. At ipse dum componit victoriam, audit à gregario milite, cohortes Hispanicas, post fusum victúmque Francicum peditatum, tuto Rauennam sese recipere; eæque erant cohortes duæ quæ per Vascones victos proruperant, atque compositè super aggerem ingrediebantur. Tum iuuenis motu martio raptus, indignatus tum suorum cladem, tum hostium incolumitatem, comitantibus triginta equitibus, in cohortes inuehitur. Deprecabantur Tribuni suppliciter, *ne se in tantum periculum induceret; certam esse victoriam; quid eam rursus nullo pretio in discrimen vocaret; ex cohorte victa non accessurum plus gloriæ; fortes*

LVDOVICVS XII.

Gastonis cædes.

LVDOVICVS XII.

viros in desperationem haud vsquam agendos; saltem id munus permitteret aliis, nec res Italicas cum suo capite periculo tanto obiiceret. Frustra hæc inueni dicta, rapiente fato in hostes inuolat. Ij via Regia incedebant, sublimi admodùm, atque angusta; nam hinc lata fossâ, hinc canali profundo clauditur, atque in fronte interceptis Gasto occurrit. Hinc pugna vehemens, sed inæqualis conseritur; præ longis Hispanorum hastis deturbantur equites; Gasto quatuordecim plagis perimitur, Alegrij tum pater tum filius pariter necantur; Lautrecus acceptis viginti vulneribus pro mortuo iacet cæterique in fossam aut canalem procumbunt. Ita Francis victoria luctuosissima fuit; ipso Rege hostibus eam peroptante. Et verò Gasto viginti trium annorum iuuenis, Europæ trium mensium spatio innotuerat, in summam spem ac metum, ab auunculo in Neapolitanum Regem designatus, nec superstiti fuisset arduum Regnum comparare, fœderatis prostratis, & fama victoriæ vrbes profligante. Mortuo nullum trophæum solatiúmve victoris defuit; nam cæsa hostium decem millia, equites octingenti; recensiti in captis, Legatus Cardinalis Ioannes Medicæus, Ioannes Cardona, Marchiones Licitensis, Paludius, & Pescaria, Petrus Nauarrus, cum machinis & impedimentis; quamuis non incruento certamine, necatis Francorum quatuor millibus, & è Proceribus, Alegriis, Humbercurtio, Molardo, Emptio, Maugironio, Grammontensi, & Bardassano. Rauenna capta, & crudeliter direpta, atque vrbes Flaminiæ receptæ haud paucę. Cæsi Ducis cadauer Mediolanum militari pompa delatum est, captiuis nudo capite feretro præeuntibus, vexillis sequentibus quæ hosti rapuerat, sed inuersa cuspide, & per humum tractâ; Cardonæ ense immensi pretij, quem ipsi

ipsi Pontifex ad pellendos Francos donauerat, ad feretrum appenso: sanè ludicro mortalitatis spectaculo; dum victi viuerent, victor nullus esset. Per octo horas acerrimè dimicatum est; diuisa laude Francos inter equites Hispanósque pedites; hinc è truncatis membris, hinc capite; patuítque quam maximè, quod ab omni æuo receptissimum erat, desperationem abiectis telum esse validum; nec securiorem esse victoriam, quàm quæ humanitatis memor, hosti parcit. LVDOVICVS XII.

XV. Franci Mediolano pulsi.

Ab Rauennate victoria, vtraque partium pro victa se gessit. Iulius summa consternatione prostratus, quò spem & consilia verteret ambigebat; persequi bellum tametsi animus vltione præceps flagitaret, tamen fusæ copiæ, exhaustum ærarium, victi fœderati, Cardinalium dissensus, abalienatio populi prohibebant; pacem exposcere animi tumor, libido vindictæ, & incendium odij non sinebant. Ludouicus contra, quasi re desperata, pacem flagitare, Flaminiam dimittere, reuocare exercitum, ac qui debuerat prorogare victoriam, eam arctiori fine conscribere. Per eas moras datum Pontifici spatium respirandi, reuocandi, in bellum ardoris, & maioris odij inflammandi. Plurimùm in eam rem Ioannes Medicæus contulit, qui apud Francos captiuus, & liberâ ob reuerentiam custodiâ, certiorem Pontificem de Francorum statu faciebat; *haudquaquam animum despondendum, magnam Francos stragem passos esse, eos discordes rem trahere in diuersa; Cardinale Sanseuerino, & Palissa certantibus de imperio; legiones Germanas breui abscessuras, Hispanicum equitatum integrum superesse atque illibatum.* Iis Pontifex confirmatus in bellum, Ferdinandi pollicitis & adhortationibus impellebatur; cúmque adhuc spem inter & metum anceps libraretur, Ludouici facto in spem erectus

LVDOVICVS XII. est: nam is Palissam præcipitanter in Insubres reuocat, prouinciam contra Heluetios asserturum. Ab eo certatim calamitates omnes in Francum incurrunt, nec lento gradu, vel per interualla, vt minùs molestæ acciderent, sed exundantis instar Oceani, primo impetu agros atque ipsas vrbes haurientis. Etenim Palissa digressio, Flaminiæ oppida eiectis præsidiis appellant Pontificem; & Rauenna direptionis memor crudelitatem expromit; nam contra pacta quatuor Centuriones qui è castro prodierant, humo ceruicum tenus infossos, adegit viuere propè consepultos, vitâ in cruciatus acerbos productâ: Bononienses expellunt Bentiuolos, miraculi immemores, primæque fortitudinis. Nec amissa Flaminia Longobardiam seruauit; octo Heluetiorum millia in eam inuadunt, ibant Ferrariam; sed interceptis Palissæ litteris, quibus Quæstorem Normanniæ admonebat periculi, vt ab eo extorqueret pecuniam, scribebátque profligatos Insubres, si ad eos Heluetij conuerterent se; ij omissa Ferraria, ad Veronensem agrum capta via, adiunxerunt se Venetis. Et verò Quæstoris ingens culpa erat, qui prætexens parsimoniam Principis post Rauennatem pugnam Italos milites exauctorauerat, nec conuersis Heluetiis, vllis Palissæ minis aut precibus adduci potuit, vt pecuniam ad delectum nouum sufficeret; negans se iniussu Regis id posse. Palissæ consilium erat se munimentis vrbium claudere, sed Germanis castra deserentibus, post repetita Maximiliani mandata, primùm Ticinum, mox premente hoste, in Comitatum Astensem propior fugæ se recipit: at in via dum per Graualonem pontem agmen ducit, pons armatorum & sarcinarum pondere subsidit, exitiosâ plerisque ruinâ; eò maximè quod copiarum pars amne obiecto, Heluetio insequenti pa-

tuit,

tuit; ac tota deleta eſt. Trivulcius Mediolano cum regiis magiſtratibus celeriter fugit, rapítque captiuum Cardinalem Medicæum, at is in amnis tranſitu à Pontificiis recipitur; nec multò poſt in Pontificem ſummum coaptatur, arctiſſimo vincula inter & tiaram ſpatio. Parma & Placentia Inſubrium ciuitates, Pontificem appellant, eíque ſe tradunt, læto admodùm, quòd eas ſpectare ad Exarchatum Rauennatem diceret. Ianus Fregoſius claſſis Venetæ Præfectus, Genuam aduolans, eam Francis expulſis occupat, Dúxque nuncupatur: Rhæti vallem-Telinam, Heluetij lucernam inuadunt; ita præter arcem Mediolanenſem, & Godefanam Genuæ turrim; Franci ab tota Italia exterminantur, ídque poſt partam de hoſte victoriam, populorum ingenti gaudio, & fœderatorum plauſu, Pontifici gratulantium, & æquiſſimæ vt dicebant cauſæ adſcribentium, quòd imprudentiæ Francicæ erat. Supererat diuidenda præda inter raptores, ſed cùm inter ſe parum conuenirent; conuentu Mantuæ habito, placuit Maximilianum Sfortiam vocare è Germania, Ludouici filium, Ducémque dicere, qui extorris & propemodùm inops vitam hactenus duxerat; vt luſus omnes fortuna faceret. Nec durum fœderatis fuit, victoriæ præmium largiri alteri, quod tollebant æmulis; futuro Duce ob imbecillitatem cunctis obnoxio. Cardinalis Sedunenſis nomine Heluetiorum, Mediolani claues obtulit Sfortiæ, quaſi donum eximium quod conferret ſua gens, tutelâ illius ſuſceptâ in poſterum. Medicæorum familiæ receptæ ſunt Florentiæ, longo exilio ab Carolo VIII. in patriam atque imperium reuocatæ.

LVDOVICVS XII.

XVI. *Ferdinandus Nauarram occupat.*

Nec intra Italiam infelicitas Franciæ conſcripta eſt, vltra Pyrenæos, atque ad innoxios contagio quodam protenditur. Ferdinandus eius hoſtis perpetuus mali auctor &

LVDOVICVS XII.

artifex. Is diu ad Nauarram cupidiſſimum oculum adiiciebat, cupiditate iam ab iuuentute concepta, quam Ioannes pater inſinuauerat; & eam felicitas proſperíque ſucceſſus aluerant, per quos Caſtellam Iſabellâ ductâ, Granatam & Murciam Mauris victis, in vnum Aragoniæ corpus commiſerat; nec videbatur terræ arctus limes poſſe fortunam ſuam excludere: & Ioannes Rex opportunus erat iniuriæ; ille ex Albretia gente Catharinam Fuxienſem regni heredem habebat in matrimonio, moribus quidem & conſuetudine facilis, ſed pro Rege negligentior, ergo Ferdinandus momentum voti opportunum ratus, dum Franciæ Rex aduerſis obruitur, ad perficiendam rem ſe totum applicat. Nec dum auſus Francum vno ſe aggredi, fœdus cum Henrico Angliæ Rege contrahit, ad impetendam Franciam, gemino exercitu, quorum alterum Henricus in Picardiam duceret, alterum ipſe Ferdinandus in Aquitaniam Anglo comparandam: atque vt dixi Henricus Catharinam Ferdinandi minorem filiam duxerat, petita à Pontifice diſpenſatione, quoniam ea Arturo Henrici fratri antea nupſerat. Iis compoſitis Aragonius exercitum parat, ad ea ſtertente Albretio, & ad proximum exitium immoto; & colorem bello quæſiturus, ab eo poſtulat, vt Franco renuntiet. Reſpondet Nauarrus, ſe medium duos inter Reges, acceſſurum ad neutrius partes; ſed paulò poſt vrgenti Ludouico adhæret, vt in Bearniam ſummum imperium obtineret, nec tamen vllas copias in Aragonium comparat. Igitur Ferdinandus, retia peroptatæ prædæ circumponens, paratam Angli claſſem euocat ad Cantabriæ littora; octo Anglorum millia in nauibus erant, tum facta ſpe ducendi exercitus in Aquitaniam, dum Angli oram ab Francorum armis tutantur, Ferdinandum Albanum Ducem,

Ducem, famoſum in poſteris, truci proſperáque militia, in Nauaram mittit cum ſelectis copiis. Nauarræ Rex bello perculſus, improuiſo ſuæ duntaxat ignauiæ, cúm inteſtina lues regnum affligeret, factio Belmontiorum, qui à Grammontiis pulſi, affines & ſocios proditionis plures nacti erant, nec milite nec pecunia inſtructus, legat ad Ferdinandum, qui de pace agant; ille ſpem abrumpit; niſi extemplò Rex omnes arces & filium Principem in obſides tradat, reſtituendos cùm capienti libuerit. Ea conditio cùm bello eſſet durior, nec Nauarro eam liberet admittere, vel liceret excludere; hic abiectus animo, Nauarra derelicta, decurſis Pyrenæis, in Bearniam fugit, indignante vxore, atque opponente, dignum haud eſſe regno, qui id abiiciat, & magna ignominia Nauarræ Regem in Ioannem Albretium deſiturum. Albanus nullo negotio, Belmontiis promouentibus, Pompelonem vrbem primariam, cæteráſque arces inuadit; fruſtra Anglis præſtolantibus, dum in Aquitaniam iret, iíque tandem animaduerſo Ferdinandi conſilio, qui res ſuas alieno incommodò ageret, omiſſa Aquitania, ſolutas naues duxerunt in Angliam. At Ferdinandus cùm Pompelonem cepiſſet, Romæ comminatoriæ litteræ pronuntiantur in Franciæ Regem; tum iubentur ſocij atque fœderati ab eo ſecedere, niſi ſe ſuáſque ditiones interdicto Eccleſiæ ſubiici velint. Interim Ioannes pulſus Ludouici fidem appellat, nec cunctatur is ad præſtandam opem, viginti quinque hominum millia in Nauarram mittit, Ducibus Carolo Borbonio & Franciſco Longavilla, qui cùm diſcordes ſententiis forent, Franciſcus Dux Valeſius, futurus regni heres, cum ſummo imperio ad exercitum miſſus eſt. Verùm inanis expeditio fuit. Per ſæuiſſimam hyemem Pompelonem obſidio cinxit Valeſius,

LVDOVICVS XII.

Anno 1513.

LVDOVICVS XII.

ſius, vrbem Albanus ſelecto milite communierat; & ipſe tantâ prudentiâ, tam accuratâ ſolicitudine, opitulatur obſeſſis, vexátque obſidentes, vt parte exercitus penuria frigoribúſque abſumpta, cætera ægrè per montium præcipitia faucéſque vallium euaſerit in Aquitaniam; Longavilla in reditu mortem obeunte. At laudem belli conſequente Albano, qui quod regnum celeritate ſubegerat, idem illud ſeruaret patientiâ.

XVII. *Fœdus cum Venetis.*

Eam ignominiam, Rex totus in Italiam verſus, paſſus eſt æquiore animo quàm deceret; vna Mediolanum cogitatio, vindicta vna, vna cupiditas erat. *Id auitum patrimonium, ea parta tot ærumnis prouincia, id laudis & gloriæ ſuæ monumentumm; id quodam modo caſtrenſe peculium, quod iuſtis armis & periculo vitæ parauerat; Franciæ Regnum, ſanguinis eſſe atque originis; Mediolanum ad Ludouicum ſpectare, in quod ipſe curas, arma, ſuúmque caput impenderat.* Verùm fruſtra eò contenderet, dum fœderati in ſocietate perſtarent: nam vniuerſa Italia, Imperator, Heluetij, Hiſpaniæ atque Angliæ Reges, in ſe coniurati, quid ſpei reliquum facerent? Videt ergo quempiam abiungendum à fœdere, & maturo conſilio ſe ad Venetos vertit. Nec ſuppetebat alius quem conciliaret: nam Iulium atque Heluetios incendebat inexpiabile odium; Maximilianum petitiones immodicæ excludebant; quanquam ad eum Anna Regina inclinaret plurimùm. Quippe ambitionem priuatam vtilitati regni anteponens, vt Renatam alteram filiam Carolo Archiduci collocaret, omnia effusè largiebatur, Mediolanum, Aſtam, & regnum Neapolitanum, & deliberationem auctoritate & contentione produxit diutiùs. Tandem vicit Poncherij Senonenſis Antiſtitis prudens ſententia, quæ minimâ iacturâ, & magno commodo, Venetorum

netorum fœdus suadebat, nec ab eo videbantur multùm alieni. Etenim tametsi tot tantásque clades passi erant, auctore Rege atque promotore, nec videretur amicitia tuta eorum, qui ex calamitatibus vnam iniuriarum memoriam & vltionis flammam retulissent; tamen quoniam in regnantibus vtilitas præsens, pro vindicta & pro gloria est, sperabat Venetos bona fide pacem admissuros; eò maximè quod Cardona Prorex occupauerat Brixiam, & Imperator post inuasas plurimas vrbes, inexplebilis immensam pecuniam reposcebat. Id primùm cum captiuo Gritto communicatum, prudenti & sagace viro, & per eum ad Patres delatum, cùm haud displiceret, dū Senatus de re tota deliberat, Iulius moritur. Ille deprehenso quod cogitabat Rex, Venetísque consilio dicitur dolorem tantum concepisse, quod bellum, in Italia instaurandum inspiceret, post ærumnas tot frustra insumptas; vt ex ardore animi, febrim contraxerit, qua mox extinctus est. Sanè vehementissimè, si quis vnquam, quod placuerat semel exequebatur; erant quidem in eo virtutum semina, peruentura in frugem, si moderatio aluisset; magnus animus, in aduersis constantia, zelus Ecclesiæ, atque auctoritatis sacræ defensio, sed ea æstu immoderato è virtutum modo transiliebant in vitia; ac peribant laudes dum exuberabant. Cùm febri tentatus est, decretum conscripserat, quod sanciret in Lateranensi Concilio; eóque titulum Christianissimi Regis Ludouico vt indigno ablatum, conferebat in Angliæ Regem, atque Ludouicum proscribebat sacris Regnúmque Franciæ. Sed hanc Deus pressit iniuriam, nec passus est priuatum Iulij odium in Pontifice Summo conflagrare. Quanquam & illi pœnitentiæ lux sub mortem affulsit; sua potissimùm arma incusanti, quæ dicebat honestiùs in perfidum Turcam commouenda

LVDOVICVS XII.

Iulij mors.

Anno 1514.

LVDOVICVS XII. *Leo X.* commouenda. Eius locum impleuit Ioannes Medicæus, Laurentij filius, natus annos triginta & septem, dictus Leo X. anno vertente, quo captus ad Rauennam fuerat; castitate & integritate morum commendatus; affectibus temperantior & moderatior. Eo interuallo confectum est fœdus cum Venetis; ex lege vt ipsi ad recuperandos Insubres Regi commodarent decem peditum millia, & equites mille & ducentos; vti ad ipsum Cremona atque Adduanus ager pertinerent cætera eorum essent quæ Cameracensi fœdere perdidissent; & Rex ad ea subigenda arma adiungeret. Post firmatam pacem, Aluianus & Grittus, aliique Veneti, liberi missi sunt; Aluiano datum in Venetorum copias, Petiliano mortuo, summum imperium. Et hanc pacem Rex opportunè confecerat, nisi suam laudem nouo cum Ferdinando fœdere contaminasset. *Induciæ cũ Ferdinando.* Nam Hispanus oculatissimus, perspecta Ludouici in Italiam cupiditate, vt nouam victoriam confirmaret, pactus cum eo erat inducias, ad Cisalpinas prouincias; sic tegebat Nauarram, bello & curis in Italiam vnam traductis. Idque Ludouico in probrum versum est; quod affinem atque fœderatum, sua admodùm causa spoliatum, præ vna cupiditate, hosti traderet atque miseriæ; adeò mentem excæcat perturbatio; nec honestum placet, dum iucundum inspicitur. Interea Rex emolumento *Rex Longobardiã subigit* sui Consilij fruiturus, ratus Angliæ Regem ad expeditionem nondum instructum, eóque anno subigi Insubres posse; Ludouico Trivulcio, laudatissimo Duci, decem peditum millia, & mille quingentos equites tradit, quos in Italiam duceret; adiuncto Ioanne Iacobo Trivultio; Et Aluianus simul copias Venetas trans Adduam agit. Mirum quanta celeritate & felicitate vterque exercitus rem confecit; Venetus Cremonam agrúmque

agrúmque Adduanum ſtatim expugnat;quem bona fide Regi reſtituit; Trimollius Mediolanum cæteráſque vrbes, præter Comum & Nouariam, vno impetu diebus perpaucis, excipit potiùs quam profligat; & eodem curſu Adornij Genuam Fregoſiis ereptam Francis tradunt; arcémque in plures menſes commeatu inſtruunt. Iámque Sfortia quaſi per ſomnium ſpoliatus imperio, cum aliquot Heluetiorum legionibus arce Nouariæ concluſerat ſe, impugnante Trimollio, loco & milite calamitoſiſſimam patris ſortem menti proponentibus, parémque exitum. Nec in Hiſpanis vlla ſpes erat, Cardona Prorege vltra Trebiam hærente, atque ægrè ſe in vnos Venetos propugnante.

LVDOVICVS XII. IV.

XVIII *Pugna ad Nouariam*

Iam Trimollius murum Nouariæ magnam partem diruerat; iam ad Regem ſcripſerat, ſe eodem loco quo patrem olim ceperat, miſſurum in vincula filium; ſed hoſte integro canebat epinicium. Nam Heluetiorum fortitudo inſuperabilis, & fides præclara, ſpem proximam peſſundedit certámque victoriam, eorum quinque millia arcem & Sfortiam tuebantur, ſtatuerántque ad delendam primam ignominiam, mortem prius obire centies, quàm à fide aut munere ſuo deficere. Atque ita confirmati, primùm profligauerant cupiditatem, repulſo Trimollio fidem impugnante immenſo pretio: nec minùs fortiter repulerant armatum: nam cùm is agmine integro, aggreſſionem inferret, labe muri vniuerſam aciem admittente, ſumma vi defenſorum retruſus in caſtra cum cæde fuerat. Parabat aggreſſionem nouam in diem proximum, cùm nuntiatur accelerare obſeſſis Heluetiorum ſubſidia. Ij in duas acies diſtribuerant ſe: primam ducebant Motinus & Craſſius, alteram duobus caſtris à primâ diſtantem Baro Altoſſaſſius, erántque in ſingulis ſex peditum millia, ſine equite aut tormentis

LVDOVICVS XII.

mentis maioribus. Inita deliberatione, censebat Trimollius, partem exercitus, nempe equitatum leuiorem, cum Vascone pedite, & tormentis minoribus quæ campestria vocant, in primam aciem immittendam; fore vt in via fessi, incompositi, & destituti machinis, profligentur; eodem modo deinceps posteriorem deleri sine discrimine posse. Contra Trivulcius *pernegabat diuidendum exercitum, qui carpi per partes, & facilè infringi poterat; sibi Heluetiorum perspectam indolem, furenti aduersum aggerem non obiiciendum, dandum liberè vagandi spatium; irritari audaciam si obsistas, frangi si declines, iam bis pari impetu irruisse in Insubres, bis suomet nutu defluxisse, non commeatu instructos non machinis, diu non posse abesse à patria; quare Franci arcem tantisper omitterent, se in locum tutum reciperent ac munirent, dum sponte torrens ille arescerest, & recederet miles opulentus præda.* Hæc sententia securior visa, & peritiæ Trivulcij datum vt persuaderet. Hic soluta castra altero Nouariæ milliari, ad Moram amnem vliginoso & palustri loco, & minimè opportuno locat, nocte ipsa prima vigilia, Heluetiorum agmen prius, nullo vetante Nouariam intrat: atque extemplò post mutuas salutationes, à Motino Duce in concionem vocatur. *Ille, post collaudatam gentis fidem & fortitudinem, quæ labantem sustentasset Ecclesiam, pupillum innoxium restituisset imperio, & Francos superbissimos populos tot fregisset prœliis; docet præsentem rem celeritatis esse & diligentiæ; recessisse hostem, quod supplementum ingens expectaret, idque prope diem aduenturum in castra; ante occupandum, & dum infirmus est obruendum: quid quod altero die posterius Heluetiorum agmen accedet, paratámque ipsis laudem & gloriam partietur; ergo ipsi tam hostes quàm*

fratres prauertant, ſolique ad prædam & gloriam ſine conſorte accelerent. Iis accenſi milites, iubentur curare cibo & ſomno corpora, poſt noctem mediam parati, ad pugnam imo ad victoriam prodeant; ita horâ indictâ, ſilentio prodeunt, in tria agmina diſtributi; primum quod erat denſius & numeroſius, recta fronte in Francorum caſtra contendit; duo alia ad dextram & læuam deflectunt, vt equitatum intra vallum contineant, prohibeántque ne prorumpat in ſocios. At Franci poſtquam à ſpeculatoribus audiunt, admiſſos vrbe Heluetios conquieſcere & ad hoſpitia diuertiſſe, ſecuri ab metu, tranquillè locauerant caſtra atque tentoria; nec ea nocte Robertus Marchius, Germanarum legionum Tribunus, ſeptum ligneum erexerat; id ex Ludouici XI. inſtituto reuocauerat Marchius, quo palis ligneis ferro præpilatis, vinculis ferreis circùm adſtrictis, quadrata moles pro vallo & foſſa erat caſtra metantibus. Poſt multam noctem Franci à vigilibus excitati, admonentur hoſtem feſtinare, & pugnam inferre; nec ideò perterriti, quantùm per tempus & trepidationem ſubitam licuit, ſe componunt; Trivulcius aciem mediam regit, dextram Trimollius, ſic ipſi placuerat, ſiniſtram Marchius, & tormenta locis commodis collocantur primùm Heluetij machinarum vi diſcerpuntur, cùm ſpiſſi incederent, nullus irritus globus ſine plurima cæde fulminabat; lacerti, femora, capita, ſuis truncis auulſa, ipſa corpora vno ictu multa cæſa & perfoſſa, viam horribili fragore ſternebant; nihilominus feſtinant ſocij, & in fratrum locum ſuccedentes, imperterriti per tela mortis ad mortem procurrunt; nec ſpectaculum triſte patebat in tenebris; nec cæſi vllo clamore aut gemitu calamitatem prodebant. Ea fortitudine Heluetij propiùs accedunt, & aggrediuntur agmen oppoſitum, quod ex Germanis

LVDOVICVS XII.

De la Mark.

Germanis constabat. Atrocissima inter eos dimicatio oritur, accedente mutuo gentium odio, ex vetere & noua æmulatione; iámque per horam prælium anceps mutua strage tenuerat, cùm Germani cæsi ad latera, sternuntur tandem ac profligantur; nempe duo illa agmina Heluetiorum, quæ a fronte deflexerant; postquam equitatus vallo non prodit, aut facilè qui si pauci prodeunt repelluntur, in castra penetrauerant; eorúmque alterum tormentis captis sarcinas diripiebat, alterum in Germanos pugnantes impetum fecerat & quidem simul est parta victoria, nam equites ad seruanda impedimenta in posteriora castra confugiunt; Vascones pedites Germanis cæsis terga obuertunt; ita passim Franci pecudum instar mactantur. Rem Duces vitæ periculo diu sustentarunt; Trimollius grauiter femur saucius post discerptos pedites recessit; Marchius sæpe in medios hostes impetum fecit; atque exhibuit paterni affectus & fortitudinis specimen. Etenin audito duos liberos Florangium & Iametium, plagis obrutos iacere in fossa inter hostium agmina; ipse cum equestri turma inuadit in victores Heluetios, & per viam ferro patefactam, in fossam penetrat, raptósque liberos expirantes propemodum, per eosdem cuneos illibatus refert: persanati sunt postea liberi; ne tanto pietas suo orba præmio frustra esset. Tanta hæc clades ab equitatu profecta est, qui fugam extemplò periculo primo corripuit; & Grittus Venetus meritò expostulauit, Cataphractos è prima nobilitate; in quibus robur & nerui militiæ Francicæ, desciuisse in feminas; & fugisse ignominiosè hoste non conspecto. Cæsa in acie octo è victis millia, Germani dum pugnant, Vascones dum fugiunt; equites omnes fuga seruati; Heluetiorum ceciderunt bis mille, in quibus Motinus

Markij fortitudo.

tinus ipſorum dux fortiſſimus. Spolia ceſſerunt victoribus, non modo Francorum ſarcinæ, arma & tormenta, ſed vniuerſus ducatus; Mediolanenſibus veniam à Sfortia ſuppliciter flagitantibus; atque intra mēſem bis ſubacta eſt ingens illa prouincia; quam dixeris ſcenam, in quam Mars & Fortuna ludos ſuos viciſſim facerēt. Inſtabat quidem Triuulcius & Grittus pariter, vrgebántque Trimollium, vt ſpem erigeret; nam equitatus integer erat, & Tauanius, ſex Germanorum millia deducebat; verùm hic plaga infirmus dimiſſa Italia, Seguſium, mox in Franciam venit, retulítque alienæ culpæ inuidiam; vna calamitate priorem gloriam obſcurante; adeò iniquæ ſunt mortalium mentes, quibus defeciſſe ſemel capitale eſt. Mox Genua depulſis Adorniis excepit Fregoſios, atque Octauianum opitulante Cardona in ducem vocauit; arces Cremæ & Mediolani traditæ ſunt; & præter arcem Genuenſem nihil Francis Italici ſoli relictum eſt. Belli tota moles ruit in Venetos, qui fide fœderis inuiolata, egregiè in plurimos hoſtes promouerunt bellum, dum ex calamitate grauiſſima ſurgeret Francia.

LVDOVICVS XII.

Tauanes.

XIX. *Anglorum in Francia bellum.*

Etenim iam aderat tanti belli decretorius dies, conuenerantque Imperator, Angli atque Heluetij, vti Ludouicum ceu Eccleſiæ hoſtem; id enim ſinguli cupiditatibus ſuis prætexebant, opprimerent atque obtererent. Henricus eo nomine VIII. Angliæ Rex flore ætatis; bellicam gloriam excitante, inflammante præterea ſocero Ferdinando, ſopitam tot fœderibus de Franciæ regno ſuſcitauerat litem, Angliſque ad expeditionem Francicam nuſquam non paratis, conſcripſerat ingentem exercitum. Maximilianus, volubilitate ingenij incenſus in Regem, cui ante adhæſerat, atque iratus quod Venetum fœdus ſuo & rogatus antepoſuiſſet. Heluetij

præter

LVDOVICVS XII.

præter primum odium, superbi tot secundis præliis, in prædæ & spoliorum partem procurrebant. Et verò Francia aliquoties posita sub ipsum, vt ita dicam mortis ictum, & quàm propè admota ad exitium; id momentum belli inter eos casus enumerat, quo si hostes pari inter se fide & impetu processissent, rapiebatur ad funus. Nam haud dubiè Ferdinandus inuasisset in Occitaniam, qui quo die pepigerat cum Ludouico inducias, eo ad Henricum legatos miserat, qui affirmarent contra mentem iuratas (tantoperè verbis credi oportebat) & quam primùm vbi se occasio daret violandas. Porrò antequam in Franciam Anglus transmitteret, bellum nauibus in Oceano inter hostiles gentes præluserat. Nam Preianes triremes è Mediteraneo in Oceanum induxerat, intentatum hactenus, magni tamen in nauigatione atque in bello compendij; tum ob Triremium inter pugnandum celeritatem expeditissimam, tum quod cessantibus vel repugnantibus ventis iter captum instituant; remis vela supplentibus, & lacertis remigum prementibus ventos. Preianes vastauit Anglicum littus, & Eduardus classis Anglicæ præfectus, cæsus est ad Bresti oram; & Primoguetus Brito cum viginti nauibus contra octoginta Anglicas dimicauit. Nec inæqualitas virium hosti victoriam dedit postquam diu æquâ sorte pugnatum est, tandem Angli vt in capite debellarent, prætoriam Primogueti duodecim nauibus circumcingunt, omnique vi inclusam oppugnant. Illa Chordigera dicebatur, amplissima omnium, ædificata ab Regina Anna multis sumptibus, & magnitudine verè Oceani domina. Primoguetus spem elabendi interclusam videns, vt periret honestiùs, suámque perniciem in arma verteret, Anglicam prætoriam quam Regentem vocabant, adstringi harpagonibus iubet

Nauale prœliū.

Primoguet.

La Cordeliere

iubet, tum tormentario pulueri iniici ignem; simul stricto ense in medios hostes infunditur at repente inflammatus puluis, vtramque nauim, duces, & milites incendio rapit, cum fragore horribili, victis & victoribus pari sorte cadentibus. Et hæc desperationis victoria, quod animaduerterim primùm tentata, iuit sæpius in exemplum; laude ambiguâ; verâ fortitudine tam ferente fortunæ vim, quam repellente. Cæteræ naues diro facto perterritæ, abscesserunt; salute parta Britonibus Ducis morte. Sed post ea præludia, tandem Henricus scriptum exercitum transportat in Franciam Iulio mense; (& Iunio proximo pugnatum ad Nouariam erat) constabat ex quadraginta peditum millibus, & octo equitum, qui flos Angliæ, lætis animis in Franciam ceu in maiorum patriam conuolabant; iique dum Maximilianus adiungeret se, Teruanam vrbem obuallant. Eam propugnabant Franciscus Telinius & Antonius Crequius, cum duobus Germanorum millibus, & Cataphractis ducentis quinquaginta; & quidem sat militum, si commeatus tum alimentorum, tum palueris ex æquo suppeteret; sed Francorum prudentia non tam longè porrigitur: quique omnium minimè penuriam ferunt; eam minimè omnium præcauent. Ludouicus cùm podagrâ laboraret lecticâ vectus Ambianum, quantum sinebat ægritudo, instabat delectui; nam ab copiis imparatus erat, & conficiebat viginti millia peditum, partem ex Francis, partem ex Germanis, quos conscribebat dux Gelrius, fide in Francicam gentem inexpugnabili; lancearij bis mille & quingenti accessuri erant. Iique propè omnes ad signa confluxerant, traditi Haleuuino Piennæ Gubernatori Picardiæ, vti hostem interea lacesseret & defatigaret. Nec desiderata est rei bene gerendæ occasio. Henricus Caleto Teruanam

LVDOVICVS XII.

Anno 1513

Teruana obsessa.

Teliny; Crequy.

De Pienne.

LVDOVICVS XII.

nam cum decem peditum millibus equitatu nullo incedebat; occurrit Piena cum equitatu vrgebátque Baiardus summoperè vt in Anglos equitem immitteret, victoriam sine dubio reportandam, Anglos ad nouam militiam valdè ineptos, sagittarios optimos, pessimos sclopetarios, prima impressione perturbatum iri. Et omninò prudens consilium erat; nam iam Angli perterriti turbabant ordines, hærebántque an armis an fuga capiti suo consulerent sed Pienna moueri hortatione haud potuit; seu ratus rem, quia optatissima & momenti maximi erat, non posse effici, plerumque opportunitate præstinguente animos nimia luce; seu in Baiardum inuidia, decerpturum consilij laudem & gloriam. Sanè ipse Baiardus ne auctor temerarius videretur, suam vnam turmam in postremum hostem induxit, multísque cæsis, maximam abduxit machinam, è duodenis, quas vehebat Anglus, appellabatque singulas vno Apostolorum nomine, in sacri belli vt præferebat speciem & religionem.

XX. *Pugna calcaria.*

Henricus castris ad Teruanam exceptus, haud multùm auctus est Maximiliani copiis; quas ipse perpaucas ex Burgundionibus & Hannoniis in exercitum duxit; post tentatam oppugnationem, & perspectas defensorum vires, statuunt lento obsidio vrbem premere, explorata penuria. Et eiusdem Rex gnarus, Piennam iusserat cum toto equitatu commeatum inferre; dum ipse magna solicitudine peditem conficit. Eam in rem iussi sunt, quadringenti equites ex turmis delecti singuli suem dimidiatum, & saccum nitrat pulueris, ferre in equis, & se ad vrbem propius admouere; dum equitatus vniuersus ad auertendum hostem ex diuersa arte simularet agressionem. Verùm id concilium cùm per exploratorem Henricus nouisset, insidias clam locat, quibus equites interciperentur.

perentur. Commodè prætergressos à fronte atque à tergo adoritur; decem peditum millia ad tergum exurgunt, decem machinis bellicis in collem euectis; ad frontem equites Burgundi magno numero. Tum Franci correpti formidine, cùm vtrimque immineret pernicies, conuersi ad latus, in commilitonum turmas infunduntur. Palissa & Longauilla cæteríque nobilitate & virtute præclari in agmine erant; plerique armis exuti, deambulantes quà pedibus, quà mollioribus asturconibus vecti; ideò terror tantus inuadit militem, vt præcipitanter admissis calcaribus fugam inceperit. Palissa & cæteri, voce, dextra, exemplò fugam sistere, hortari, conqueri, hosti occurrere; sed tam surdus metus quàm cæcus est, totáque mente defluente in pedes, nullo exemplo, nullo laudis stimulo commouetur. Fœdè omnes in fugam non tam acti sunt, quam irruerunt; duces pugnando capti, maluerúntque apud hostem agere, quàm fugientium consortio se contaminare; Ludouicus Longauilla, Palissa, Baiardus, Claromontius, Andegauensis, & Bussi-Ambosius; Palissa receptus est, Baiardus abductus, memorabili facinore ipsi hosti charus & venerandus. Nam cum Angli equitatu fuso instarent victoriæ, atque nullo vetante in Francorum castra & peditatum inueherentur; ipse ad pontem cum duodecim commilitonibus irruentem stitit, vniuersum exercitum remoratus, dum pons subruitur, intercluditur via, Franci à metu respirant, demùm ipse capitur. Hæc pugna dicta est Calcaria; siue Calcarium; in qua Franci vsi calcaribus ad ignominiam; ferro ne tentato quidem ad pugnam. Ducenti cæsi sunt, erepti fugâ cæteri; vt hæc clades honoris potiùs & laudis sit, quam sanguinis letíve. Teruanam quinquagesimo die Telinius, postquam rerum omnium patiebatur inopiam, hosti tra-

LVDOVICVS XII.

Clermont d'Anjou.

Bussi d'Amboise.

Baiard disfacinus.

Des Eperons

LVDOVICVS XII. dit; ídque à Ludouico imperatum erat, vniuersum regnum ad seruandam vrbem haud volente aleæ pugnæ committere. Ciuitatem postmodùm, cum Imperator & Henricus disceptarent, vtrius ipsorum foret, placuit neutrius esse; ideoque euersa est & solo æquata, templis quibusdam seruatis; & ea postmodum instaurata est, maiori ædium incremento; quanquam malo omine ruina ingenti erectura Carolo monumentum. Captâ Teruanâ, imminebat Picardiæ hostis, atque Heluetiis vt mox dicam in Burgundiam penetrantibus, summum periculum adibat Francia; iámque trepidatio inuadebat omnium animos; cùm repente hostis reflexo itinere Tornacum aggreditur. Et id consilium Franciæ saluti fuit: nam quanquam Tornacum, in hostilem vim immunitum erat; nec enim Anglus obuersutus eò timebatur, quo minime ipsi expediebat; tamen dum tantisper obsisteret, auellebatur hostis à Francia, atque à metu Francorum animi leuarentur. Etenim ferocissimum bellum diripiebat Burgundiam. Heluetij iam non amplius prædonum instar agentium prædas, sed iusto exercitu viginti quinque millia conuenerant; accesserant è Germanis equitum duo millia, & Dux Henricus Vitembergus; iisque animis ad profligandam Franciam venerant, quibus olim irruperant in Galliam, nouas sedes abdicatâ patriâ quæsituri. Trimollius regebat Burgundiam, nuperque ab ea gente in Italia victus, haud ignarus à quo lacesseretur, se Diuione primaria vrbe incluserat, agris direptioni permissis. Hostes extemplò vrbem circumcingunt, atque summopere ad expugnandam eam enituntur. Per quinque hebdomadas pro muris fortissimè dimicatum est; Trimollio priora facinora admirabili fortitudine cohonestante; tandem actus ad vltima, cùm aduerteret

Heluetij in Burgũdiam.

aduerteret vrbis perniciem exitiabilem toti Franciæ fore, regnumque perditum, si Diuione capta Heluetij Anglis & Germanis post Teruanam captam adiungerent se; artem & consilium (nam quis fraudem dicat?) in subsidium vocat; & Heluetios blandè allocutus, inconsulto Rege, cum iis paciscitur; daret Rex quadringenta aureorum millia, abdicaret Pisanum Concilium, & ducatum Mediolanensem; nihilque in Pontificem aut Arragonium Regem moliretur, eius pacti sex obsides ipse fideiussor Trimollius dedit; verè pater patriæ, quam necessariâ atque adeò honestâ ignominiâ seruauit. Interea Tornacum agebatur ad deditionem; ídque fuerat Maximiliani consilium, qui Henrici imprudentia suum in commodum vsus, incertum rerúmque imperitum Tornacum abduxerat, quam victor posteà diu non teneret, peruenturam haud ægrè in Flandrorum manus. Vrbs quam nullum tueretur auxilium, bene penitus in hostilem agrum sese insinuans, facilè capta est, eámque suo milite Anglus tenet; mox autumno ingruente, Caletum reducit exercitum, dein ipse in Angliam refert pompam victoriæ; nam fructum admodùm leuem perceperat, oppidum vnum tot impensis atque periculis, longè positum & diuulsum à trunco arboris ramum.

LVDOVICVS XII.

Discessu Henrici summo terrore Rex liberatus, tunc alienæ calamitatis sensum percepit, quippe quasi vno alueo miseriæ plures influerent, Scoti & Veneti vni fœderati, grauissimis cladibus afflictati erant. Iacobum IV. Scotiæ Regem impulerat bellum inferre in Angliam, dum Henricus in Francia agit; intulerátque magno exercitu; sed à Surræ comite Angli legato victus & cæsus est, ingenti suorum dolore & strage. Ludouicus Ioannem Stuardum Albaniæ Ducem in Scotiam misit, qui pupilli Regis curam suscipe-

XXI. *Varia de Rege.*

——— ret, regnúmque gereret. Aluianus similiter
LVDOVICVS XII. Venetorum dux ad Vicentiam à Cardona prorege & Prospero Columna victus erat & profligatus clade ignominiosâ, cùm viribus superaret, hostémque circumcluderet copiis. Nec Venetos recreare præter-quam spe & promissis Rex valuit cui etiam non leui dolori fuerat, quod fœdus à Trimollio pactum habere ratum non potuit, obsidibus in discrimen vitæ adductis, & excitata suspicione perfidiæ. Sed acerbissimus omnium dolor ex Annæ charissimæ coniugis obitu contigit, qua cum vtramque fortunam tenerrimo sensu animi partiebatur. Is tamen luctus, gradum fecit gaudio, tumulúsque nuptias peperit, & quidem geminas; vt inania sunt mortalium vota, & tam ex fletu risus quàm ex risu fletus exoritur. Etenim Franciscus Valesius Claudiam Regis filiam vxorem duxit, quod Annâ viuâ impetrari haud poterat eósque Rex in possessionem Britanniæ misit. Tum regno pax, & ipsi Regi noua coniux aduenit. Quippe Longauilla apud Henricum captiuus, cùm eum iratum Ferdinando socero animaduerteret, quod inscio se nouas inducias cum Ludouico pactus, iam tertiùm sibi fraudem faceret; solerter iracundiâ Principis in belli odium flexâ, confecerat, vt agi de pace sineret ad quam festinandam contulit plurimùm, quod Ludouicus cum Leone Pontifice reconciliatus, abdicata Pisana Synodo, Concilium Lateranense admisit, spe facta abrogandæ Pragmaticæ; iámque sublato quod prouulgauerat Iulius interdicto, cessabat Ecclesiæ tuendæ titulus, & sacri belli arcessitus color. Imò ad pacem firmandam, adiuncto affinitatis vinculo, Ludouicus Mariam Henrici sororem, Carolo Archiduci desponsam, vxorem duxit, cui in dotem quadringenta nummorum millia sponsus ipse assignat; pacti Reges sibi vt mutuam

Annæ Reginæ mors. Anno 1514.

Pax cũ Anglo.

mutuam opem ferrent; ſtarétque pax quandiu viuerent, Tornaco apud Anglum perſtante. Perfecto coniugio Rex in Italiam cogitationem adiecit; ac tametſi Genuenſes nuper Phari arcem expugnauerant atque diruerant, nullúmque tectum in tota Italia Franco eſſet; tamen ad Inſubres recipiendos inflammabatur tantoperè, vt conſcriptos vicefies mille Germanos, prætore Duce Borbonio, verſus Italiam mitteret, ſub initium hyemis; cùm febri correptus, accedente ventris profluuio, Calendis Ianuarij è viuis raptus eſt nimio vt creditur vſu coniugis nouæ, quæ annorum flore, & ſpecie corporis commendata, ſenem mortis & laboribus fractum, operoſiùs ſtudentem quærendis liberis, vita exhauſit. Agebat annum quinquageſimum quintum, in limine ſenectutis, quam ærumnæ plures citra annos promouerant. Cogitari non poteſt quanto dolore proſequuta funus Francia ſit. Erat is in omnium oculis atque amoribus; iuſtè aſſequutus agnomen, quod tantoperè concupiuerat, *Patris populi*; eum omni ſtudio fouens, tegens, atque locupletans. Vectigalia tot inter curas & difficultates ſemper imminuit; ſolitus dicere, *gregem pinguiſſimum paſtoris optimi eſſe indicium.* Et quantum ſtuduerit populi commodis eo vno patet, quod in tanta cupiditate Mediolani ſeruandi, bis paſſus ſit eo ſe exui, ante tributum quàm populo nouum imponeret; & peccabat forſitan; nam incommodum minus maiori præuertendum eſt; ſed voluit Deus in Ludouico amoris in populum præbere ſpecimen; vt quæ Francia in Regibus ſuis tot agnoſcit dotes, in eo verè patrem coleret atque amaret. Bella inter aſſidua, ita milites continebat, vt pagi certarent atque contenderent, ad præbenda ipſis hoſpitia; dum habebat iter, veluti de cælo miſſum plebs venerabatur, viam ſterne-

LODOVICVS XII. *De la lanterne.*

Anno 1515

Regis mors.

Eius dotes.

——— bat floribus, equum quo vehebatur contin-
LVDO gebat ſtrophiis, quæ reliquiarum inſtar reli-
VICVS gione multa aſſeruabat. Iniuriam nullam vn-
XII. quam vltus eſt; animo clementiſſimus, parcebátque ſubditorum vt pecuniæ, ita & ſanguini. Ideò conſequutus, vt arbitror, quod Rebellione nulla tentatus eſt, (bonum in Francia nimium infrequens) ſingulis vltrò conſpirantibus in acceptiſſimum iugum. Quamuis Latinè non admodùm ſciret, doctos tamen colebat, & perlegebat Hiſtoricos; Veronâ Paulum Æmilium in Franciam duxit, optimámque ſtipem conſtituit, qua auctus vir præſtantiſſimus Franciæ hiſtoriam ſcripſit; octo annis ſupra triginta in id opus inſumptis; dignum enimverò quod Francia patri ſuo debeat, cui comparauit famam immortalem, quámque quodammodo excitauit è tumulo, actis retro annis, factíſque Principum in ſempiternam laudem adſcriptis. Verùm in tot laudibus ſuas & maculas contraxit mortalitas: nam & Rex iuuenis promiſcuis amoribus ſe multùm permiſit; & aliquoties lentiori mora præclarè ſuſcepta corruperat; atque in Pontificem Iulium reuerentiam ſin minus depoſuit, ſaltem liberioribus verbis offenſioni aliquoties fuerat; vtque inter Principes iniurias perſequi factis

Annæ dotes. licet, ita minus contumeliis decet. Nec in Ludouici proſperis Anna omittenda, quæ altitudine & fortitudine animi nulli Heroüm inferior, virtutes propè ſingulas vtriuſque ſexus, temperauit egregiè, liberalis & magnifica, in litteratos, inopes, cœtus religioſorum, atque ædes ſacras Britanniam habebat in peculio, quod mira liberalitate & parſimonia, in ſacros & politicos vſus impendebat, vtrumque coniugem tenerrimo affectu proſequuta eſt; quanquam paulò ambitioſior optabat ardentiùs Britanniam abiungere à Franciâ, & publicis rebus im-
miſcebat

miſcebat ſe ſtudioſius vltionis appetentior, Gyæum Mareſcallum damnatum cum ignominiá aulâ expelli curauit; adeo ſupra feminam eſt, condonare iniuriam, & vindictæ ſenſum in poteſtate habere. Renatam alteram filiam Franciſcus Alphonſo Ferrarienſi Principi nuptui dedit; cui mater Carolum Archiducem ardenter optauerat.

FRANCISCVS I. XXII. *Regni initia.*

Franciſcus eo nomine primus in Ludouici locum lege regni euectus, poſtquam Rhemis vnctus eſt, in ſe omnium oculos animóſque conuertit. Viginti annos natus, oris pulchritudine, & totius corporis conformatione, in paucis ſpectabilis, ad equitandi armorúmque Paleſtram exercitatiſſimus, diſciplinis optimè inſtitutus, facilitate morum humaniſſimus, ſpem omnium procerum maximè atque nobilium, excitabat. His accedebat altitudo animi atque amplitudo, qua totius orbis imperium ſin minus optaret, ſaltem acciperet, dignúmque is diceret, qui ingentes ſpiritus, animi inuictum robur, & inexhauſtam liberalitatem attenderet. Eas ergo dotes in regnum inferens, Mediolani Ducem ſe inſcribens, ad implendum titulum ſollicidinem impendit. Ac primùm inſtaurat fœdus cum Venetis; tum cum Anglo; poſtmodùm cum Archiduce Carolo; qui per Henricum Comitem Naſſauium, Regi clientelam pro Arteſia, Flandria, & Caroleſio præſtitit; promiſſis Renatæ nuptiis; eámque pacem ambiebat Carolus, ne vbi mors Ferdinandi aui contingeret, Franci perturbarent adeuntem poſſeſſionem Hiſpaniæ. Naſſauius Claudiam Orangiam in vxorem duxit; vnde in poſteros Orangiæ principatus. In Aula Rex pauca immutauit; Carolus Borbonius, Gilberti Mompenſerij filius, Comeſtabilis dictus eſt; Antonius Pratus Cancellarius, legum peritiâ admodùm celebris, ſed morum integritate tanta faſtigio longè inferior; Dux *Duprat*

FRANCISCUS I. Alensonius Prætura Normanniæ donatus, duxítque Margaritam sororem Regis præclarissimam virginem; Gouferius Boisius Regis institutor, ipsíque percarus summus regiæ domus Præfectus; ac Palissa ea dignitate qui cesserat, Marescallus Franciæ nuncupatus est; Petrus Nauarrus Cantaber, bello dux clarus, se Regi operámque addixit. Is in Rauennate pugna captiuus, postquam à Ferdinando nusquam redimitur, Francisco pretium, libertatis pendenti; sincerè se tradens, præclaram deinceps nauauit operam. Iis domi curatis, ad scribendum & promouendum] exercitum, sedulò incumbitur; móxque instructæ erant ad viam copiæ; lancearij bis mille & quingenti, pedites quadragesies mille; magna pars Germani seu Lansgueneti, cæteri Franci, Vascones, & Cantabri, quos Petrus Nauarrus in stipem suam exciuerat; accesserant machinarum vis magna, commeatus omnis generis, fossorum tria millia, & curatores annonæ plurimi. Præibat in primo agmine Comestabilis, ductis simul operis qui complanarent ardua montium; in secundo incedebat Rex, postremùm agebat Alensonius: Dux Gelrius Lansguenetos regebat, in quibus eminebat legio Nigra dicta, ísque erat Gelrij color, per viginti annos indurata bellis claráque victoriis. Eo ordine versus Alpes itum, sed nec transitus Alpium expeditus, nec bellum in Insubribus facile. Nam in Regem conuenerant, Maximilianus, Ferdinandus, & Sfortia, & Leo Pontifex clam adscripserat fœderi, Francis perinfensus; quanquam in speciem beneuolentiam ostentaret, se professus patrem communem omnium. Præterea Heluetii perseuerante in Francos odio, & stimulante Cardinale Sedunensi, ad viginti millia ex oppidis suis in Longobardiam effusi, occupauerant Alpium fauces; inuisis

Gonfier de Boisij.

Exercitus in Italiâ.

fis quidem Sabaudo & Saluffio, fed neutiquam aufis repugnare; iique fe ad libertatem Italiæ, defenfionem Ecclefiæ, & Mediolani tutelam, cælitus miffos affirmant. Iam Rex cum exercitu Gratianopolim promotus, Ludouicam matrem regni Regentem dictam dimiferat; cum de via anxius lentè verfus Ebrodunum incedens, crebrò confultat quod iter inftitueret. Etenim Lugduno in Italiam progredientibus, duæ per Alpes viæ folemnes funt; aliæ inufitatæ & inexploratæ; prima per Alpes Cottias, pérque montem Genebram, qui in Delphinatum finibus oritur; propter anfractus, aliquantò longior, fed multo facilior; eáque Carolus VIII. penetrauerat in Italiam; altera per Pœninas Alpes, montémque Cenifium, magis arduum & in celfiorem altitudinem fubrectum, ingredientes admittit; porrò vtriufque fauces Heluetij infederant, & Segufium obtinebant præfidio; ad quam vrbem geminæ viæ conueniunt. Igitur Francifco cùm defenfos locorum fitu hoftes aggredi non placeret, nouum iter conquirendum erat aut aperiendum; eámque in rem à Carolo Sabaudiæ Duce Auunculo arceffiuerat viarum peritos, quibus exploratæ & notiffimæ erant vel abruptiffimæ montium femitæ. Eorum ductu tertia via reperta eft, inter Cottias Alpes atque Maritimas, quæ perdifficilis quidem & multi laboris, fed demùm fuperabilis vifa, & machinarum vehendarum patiens. Primum itaque agmen in iter immittitur; fequentibus cæteris; ac primo die Ebrodunum venit; altero poftquam Genebram ad læuam omifit, & Vado Druentiam amnẽ traiecit: deflectens ad Alpes Argentarias, Gileftram tenuit, tertiis caftris ad Pauli abruptiffimam rupem peruentum eft; quartis ad Barcelloniam vallem, quintis poftremò ad Saluffiorum planitiem. Sed vix dici poteft, qui-

FRANCISCVS I.

Alpium tranfitus.

—— bus, ærumnis quàm immensis laboribus transuectæ sint machinæ. Propè ad singulos gradus connitendum erat in rerum naturam; modò præruptæ rupes aperiendæ ferro & frangendæ; mox ingentes voragines, virgultorum opplendæ fascibus, nunc viarum angustiæ tibicinibus longuriísque positis dilatandæ; mox tormenta trocleis ac funibus de monte in montem veluti baiulis nubibus, artis operæ pretio, transportanda; modò lacertis, humerísque militum & ipsorum Ducum moles ingentes, quò ægrè stabant vestigia conuehendæ; modò ferro perfodienda rupium viscera, quo commodiùs hostes vincerentur; tandem per ardua & præcipitia labor incomparabilis penetrauit, magna Triuultij, Lautreci & Nauarri laude; qui cura & vigilantia incredibili opus promouerunt; laboris trophæo in euersis rupibus & effossis montibus posito. Peruenerat in Salussios exercitus, & quasi cœlo deuolasset in solum, hostem latuerat; nam Allobroges nullum transitus indicium fecerant, & cohortes aliquot in montium faucibus ostentabant sese Heluetiis, vt fidem facerent totum ad eas stare exercitum. Sed continuo Francorum virtus celeritate mira innotuit.

FRANCISCVS I.

XXIII *Prosper Columna capitur.*

Prosper Columna Villafrancæ apud Salussios agebat, cum sexcentis equitibus, Pontificis stipendiarius, tributo ab vniuersa ditione exacto; agebátque securè, à Francis vt credebat, totis Alpibus atque Pado omni diuisus cùm inter prandendum intercipitur, captiuúsque ducitur. Postquam primum agmen emergit ex Alpibus, noscítque Borbonius vbi Prosper ageret; Palissæ mille equites tradit, quibus se adiungunt Baiardus, Albinius clari olim Ducis, ex fratre nepos, & Imbercurtius: iique rupe quæ vulgò Accipitrum dicitur conscensa; in quam hactenus rustici dumtaxat erepserant, ad rapiendos Accipitrum nidos, & ab ea præcipites in sub-

iectos agros deuoluti propemodùm, Padum vado transmittunt, atque improuisi Villamfrancam aduolant. Columna cum toto equitatu captus, cæsis aliquot, Francorum aduentum terrorémque simul per Longobardiam sparsit. Iis accessit quod Emarus Pria versus Genuenses cum copiis missus, exceptus ab Octauio Fregosio, qui fœderatis relictis, Castellatium Francis commiserat, Mediolanenses transpadanos aggressus, Dortonam, aliásque vrbes iam ceperat. Tanta celeritas à montium faucibus auocauit Heluetios, qui se Mediolanum versus receperunt, per singula castra Rege insequente, & simul Pontifici improuisa prosperitas metum iniecit, qui extemplò fidum hominem ad Regem legauit, priuatæ conciliationi studens, ægrè prohibitus quin renunciaret tunc fœderi. Franciscus Taurini honorificè à Sabaudiæ Duce exceptus, Vercellas vsque insequutus Heluetios, Mediolanum inter & Marinianum castra ponit. Tum intercedente Sabaudiæ Duce, de concordia cum iis agitur, conuenerátque promissis in stipendium septingentis aureorum millibus; quæ Rex corrogauerat, argento facto procerum sumpto in mutuum, iámque pactis subscribendum erat, cùm aduenit Rossius cum supremo in Heluetios omnes imperio, adduxítque sex millia in supplementum. Sedunensis aduenientem aggressus persuadet vt pacta placita disturbet, quæ ipso inscio nulla essent, ac festinanter ad Cardonam & Laurentium Medicæum properat, impetraturus vti coniunctis copiis, simul cum Heluetiis Francos pugnâ impeterent, profligaturi haud dubiè. Ij ad Padum continebant militem, Placentiæ quidem Laurentius, Cardona in castris miliari infra vrbem sexto; & primò ob suspicionem cunctati, quod crederent pacta cū Heluetiis conuenta; mox celeritate Aluiani prohibiti, rogatum pernegant;

FRANCISCUS I.

Emar de Prie

Franciscus I. Anno 1515. Pugna ad Marignanum.

ne Aluiano qui Cremonam cum exercitu venerat, totam regionem indefensam dimitterent. Ea spe Sedunensis deiectus, ad Heluetios suos reuertitur, támque peritè atque appositè adhortatur ad prælium (& gnarus erat quibus rationum momentis illorum mentes inflammarentur) vti eo ipso die, qui erat Septembris decimus tertius, iámque inclinabat ad Vesperum, Rossius ad suburbia Mediolani progressus, copiis in sua agmina distributis ipse eatum Dux ad pugnam processerit. Sub signis erant triginta duo peditum millia, nullo equitatu, præter trecentos Italos, silentio non pulsatis tympanis, si Francos vti ad Nouariam incautos occupent, magno animi gaudio procurrentes, quasi ad certam prædam atque Victoriam, non ad prælium itent, tentaturi fortunæ aleam. Nec munimenta Franci omiserant, haudquaquam ignari quibus cum res esset. Viam militarem Borbonius atque Triuultius occupauerant, & latis fossis circumductis eam in aggeris modum etexerant; tum Nauarrus scuta ingentia humi fixa constricta funibus hosti obiecerat, obtenderátque Vasconibus, pilarum grandinem eiaculaturis; postremò tormenta opportuno loco collocata suo etiam vallo tuta erant; & hæc prima acies. Non longè secundam & tertiam Rex & Alensonius composuetant, fossis circumtectis, quas ducunt rustici ad agros tuⅿandos & refluentes aquas excipiendas. Duæ lucis horæ supererant, cùm Heluetij magno impetu rapti pugnam infetunt; ac primùm in obiectum equitatum acti, tam ardenter premunt, vt equites furori impares cesserint retrò. At ptoximum Germanorum agmen vt absque prælio videt retrocedete equites, contractam pacem arbitrans, séque proditum hosti capitali; tertore correptum, fugam meditatur. Sed Conestabilis fortiter malo occurrens, in

in pugnam agit Cataphractos, simúlque reducit nutantes equites, & Germanos metuentes confirmat. Hic atrocissima fit dimicatio, mortísque discrimen ardor pugnæ & amor gloriæ discutit. Directa in phalangem densam tormenta, latè stragem edebant; scutis tecti Vascones effundebant plumbeum imbrem; carpebant latera Cataphracti, lanceis gladiísque in subiectos pedites sæuientes; hostis nihilominus illibatis Ordinibus, tot inter obiecta funera, superato vallo ad Germanos euaserat, admotúsque propiùs hastis & gladiis dimicabat. Rex primos inter adæquitans, cærulea chlamyde liliis aureis refulgente, & galea carbunculis in monile factis coruscante, præ cunctis spectabilis, ore & dextra incendebat militem. Nec deerat, qui Heluetios inflammaret dictis; nam Sedunensis sacras vestes indutus, togam purpuream pileumque coccineum, mortis præsentiam flocci habens, tantum erat in Francos odium, vrgebat singulos, stimulabat, atque collaudabat, & gloriæ titulo ac religionis, iam furentes sponte, supra humanas vires erigebat. Ita ad quartam noctis horam pugnatum est; semélque hostis ad tormentorum aggerem penetrauerat, cum hinc depellitur; semel duo millia ad læuam conuersa; cùm Regem proximum prætergrederentur; in eum prouocantem irruerant, atroci prælio, quo Talmontius cæsus est Trimollij filius, præstantissimus iuuenis; Royâ, & Monyo eodem fato raptis; iámque ad tormenta ceciderant Franciscus Borbonius Comestabilis frater, Sancerra, Imbercurtius, & Bussi Ambosius. Tandem defatigatio mutua, quietem extorsit, quam caligo noctis non induxerat, & consensu tacito breues induciæ in noctem reliquam arma oppresserunt.

Quanquam nec ipsa nox sine cæde, aut induciæ sine bello transactæ sunt. Quippe circumfusa

FRANCISCUS I.

Roye & Mony.

XXIV. *Continuatio pugnæ.*

FRANCISCVS I.

circumfusa caligine, cũ milites se in ordines atque ad vexilla haud possent recipere, steterunt in eo quo pugnabant vestigio, misti Germanis Heluetij, atque Vasconibus, atque identidem percontati Tesseram, cùm se admotos hosti animaduerterent, pugnam instaurabant, & cæsim irruentes, non quo ducebat oculus, sed quò vox vocabat, machæram voluentes, more Andabatarum cædebant & cædebantur: sanè ea nox cùm sanguini parceret, terrorem augebat; nec vlli tum periculum præsens tum proximum quietis vllam partem permittebat. Sedunensis sortem pugnæ veritus, Mediolanum se recepit, prætexens cibaria, quæ Heluetiis mitteret in leuamentum. Rex contra (tantum discrimen est inter furorem & veram gloriam) cùm armatus aliquantisper ad tormentum accubans quieuisset, & sitim sedasset aqua turbulenta, quam ægerrimè ex fossa cadaueribus oppleta fortè miles galea hauserat, repetito munere Imperatoris, tormentis locandis, inflammandis militibus, castris inuisendis, cæteram noctem impendit. At nec Heluetij effluxisse integram passi sunt, primóque diluculo pugnam inceptant, noui propemodùm Antei, qui vires nouas ex contactu terræ recepissent. Duo agmina enituntur in frontem, tertium in castrorum partem posticam immittitur. Nec prima dispellentibus machinis admota sunt propius; tertium cùm ea pars munita esset indiligentiùs, in vallum inuadit, & leuiores equites in fugam agit, tanto terrore vt ij Lodum vsque vecti famam cladis Francicæ secum intulerint. Verùm Alensonius cataphractos equites in prælium agens, primum impetum stitit, mox repulit; nec ideò cessabatur à prælio, pertinacibus Heluetiis, & deliberata morte iam ferocissimis; cùm opportunum subsidium excussit pertinaciam, confecítque victoriam.

Aluianus

Aluianus à Rege admonitus, Cremonâ cum selectis equitibus aduolauerat, vtque erat celeritate supra cæteros Duces præstantissimus, multis milliaribus decursis pernicitate mirabili, in Heluetiorum pugnantium terga inuehitur. Repentina incursio & Francorum animos auxit, atque Heluetiorum imminuit reputantium vniuersorum Venetorum exercitum aduentare. Quare cedendum fortunæ arbitrati, recipiunt se, sed leonum instar, stipatis in phalangem ordinibus, &. versus hostem quoties lacesseret frontem obuertentes; nec impunè in eos ceu fusos fugatósque irruunt Veneti, cæsis aliquot eorum tribunis qui imprudentius ferreos illos erinaceos aggressi fuerant. Imò cùm vnum agmen seiunctum à cæteris Gomestabilis tentorium occupasset, nulla vi nullâ veniâ ad deditionem adduci potuit, subiectísque ignibus conflagrare maluit quam suæ gentis gloriam vel timoris vmbra deterere, Rex discessum liberum abeuntibus permisit; ratus satis victos, qui dimisissent victoriam. Eáque est pugna in paucis memorabilis; quà primùm gloriosissimæ gentis fortitudo infracta est; iam credentibus Heluetiis se vinci posse, quia non vicerant; eorum quatuordecim millia solo afflicta sunt & necata; plerique Bombardarum globis discerpti, quasi Gigantes à fulminantibus diis victi; & affirmabat Triuulcius, qui octies decies aperto & lato campo pugnauerat, eam pugnam Gigantum fuisse, cùm cæteræ puerorum atque infantium lusus viderentur. Cæsa sunt Francorum quatuor millia, ingentibus & terribilibus plagis diffindentibus corpora & concidentibus. In Francis commendantur re præclarè gesta, Guisius, Sanpaulus, Triuulcius, Palissa, Trimollius, & Bajardus; & Guisius hastilium & sarissarum ictibus equo deturbatus, primùm morti ereptus est fide vnius è scutiferis

FRANCISCVS I.

Guisius seruatur.

FRANCISCVS I.

scutiferis suis, qui procumbens in iacentis corpus, vulnera inflicta suo corpore excepit; tum famulorum curâ, qui patrato prælio dominum è cadauerum turbâ euolutum, propè obrutum, laxato spiritu, vitæ reddiderunt: nec Regi detrahenda laus confectæ victoriæ; qui penitus inter hostes confertos dimicans, se multis periculis virtute sua eripuit, & pro virili in laudem propriam publicámque contendit, perfossa pluribus ictibus chlamyde, armis plus viginti locis hastarum cuspide insignitis; & ipse sui conscius, quæ illius æui cæremonia fuit, palam in conspectu Procerum Eques creari voluit, Bajardo in eum honorem vocato, vt militiæ Regem suum adscriberet, impertitus amplexum & nudatum ensem; nemine tantum fastigium viro inuidente, quem militaris virtus, supra eum apicem euehebat; imò integri mores atque inculpati, supra militum vitam extollebant. Rex Christianæ pietatis in ipso sensu victoriæ memor, pugnæ die supplicationem Deo instituit, obiuitque magna Procerum caterua; dein triduò Christianas victimas offerri iussit, ad agendas gratias, pacem impetrandam & exorandam cæsorum animis veniam; postremò sacellum eò loci exædificari. Tum ad decerpendum fructum vltrà properauit.

XXV. *Rex Mediolanēsis Dux.* Heluetij Mediolanum regressi, infractâ iam audaciâ, flagitato stipendio quod Sfortia pecuniæ inops nequibat pendere, discedunt in patriam, Sedunensi frustra dehortante, aliquot in arcem se cum Sfortia abdunt; Sedunensis Tridentum proficiscitur ad Imperatorem, bellum si liceat nouum conflaturus, abducto secum Francisco Sfortia fratre Maximiliani, quem iuxta fratrem è contemptu in solium promouebit fortuna. Rex accepto Mediolano, & ciuibus multatis pecunia, ratus indecorum in eam vrbem veni-

re quæ tota ſuæ poteſtatis non eſſet, Ticinum pergit, copiarum parte Comeſtabili data, vt arcem oppugnet. Ille poſtquam id munus Petro Nauarro impoſuit, celeberrimo ob caſtri Neapolitani euerſionem, & Albinio regendam vrbem dedit; ad Regem contendit, & Nauarrus propriam cuniculorum artem extemplo aggreſſus, foſſæ aquis in aliam partem deriuatis, poſtquam cæcam cryptam quæ tegebat portam puluere excuſſit, támque improuiſo, vt ægrè irruentibus porta occluſa ſit, Sfortia ignaui animi Princeps vnà cum crypta euerſus eſt; quanquam arce illibatâ, & cuniculis propter ſitum paluſtrem parum obnoxiâ; pactus deditionem cum Comeſtabile; ea conditione, vt eam arcem atque Cremonenſem Regi cederet, cum iure in vniuerſum Ducatum; habitaret in Francia quo loco ipſe vellet, dum viueret, in penſionem ſexaginta millia Ducatorum in annos haberet. Ita pactum & factum, deducto in Franciam Sfortia, ſibi gratulante quod iam liber eſſet, alieno imperio; & reuera ipſe ad molem imperij ſub ingenio multùm ineptus, ad nutum aliorum inſtar bracteolæ vertebatur. Tum Rex ſolemni pompâ Mediolanum ingreſſus eſt; ac profectus Vigeuanum, ab tota Italia præterquam ab Hiſpanis Legatos excepit. Et celebris Venetorum legatio, qui collaudata fortitudine Regis & felicitate, impetrarunt copias, ad Brixiam recuperandam aliáſque quas tum Imperator, tum Hiſpani, in ditione Reipublicæ obtinerent: datúſque Trivulcius, qui Aluiani demortui vices gereret; & obſeſſa eſt Brixia, eo euentu, quem Venetorum Hiſtorici ſcribunt. Interea pronis animis agebatur de fœdere cum Leone Pontifice contrahendo. Poſt pugnam deuictam, Leo metu captus ad Regem fidum hominem miſerat, agebâtque de pace; vltrò in idem votum propendebat Rex, tunc

FRANCISCVS I.

Regis cum Pontifice colloq. iñ. & fœdus.

—— FRANCISCVS I.

tum Religionis veneratione, tum Pontificem abducturus ab Hispanis atque Heluetiis, viamque ad Neapolitanum regnum instructurus. Ergo primum de conditionibus conuenitur, tum placet ad stabiliendam maiorem concordiam vt colloquerentur. Erant conditiones, vt Rex Medicæos atque Florentinos protegeret atque defenderet; tutelam Francisci Rouerei Vrbinatis Ducis abdicaret, Bononiam Pontificis esse pateretur; atque à Pontifice Parmam & Placentiam haberet. Iis constitutis, de colloquio actum est, & illud vehementer vterque optabat. Rex animo ingenuo, vti Pontificem deuinciret, ipsúmque induceret, ad pellendo Neapolitano Regno Hispanos. At Leo non dubitabat, quin Regem adolescentem, quocunque vellet, flecteret, atque abduceret. Mox de loco deliberatum, ac designata Bononia, nec molestum Pontifici, eò ad excipiendum Regem proficisci: siquidem non placebat Florentia, ne quid in Medicæam stirpem Florentini turbarent, Roma multò minùs, ne fortè vicinia Regem victore exercitu comitante, in Neapolitanum regnum alliceret. Venit ergo Leo Bononiam, Franciscus biduo pòst, occurrentibus duobus Cardinalibus; & ipse modico comitatu, ne quid metus aut suspicionis moueret, admissúsque in Cardinalium cœtum, per Pratum Cancellarium obsequium Pontifici præstat, stans ipse interea, operto capite. Mox ad colloquium versi, magna humanitatis & beneuolentiæ significatione, triduò inter se egerunt, quique in suam rem collineantes. Rex apertè & candidè expeditionem Neapolitanam insinuabat Pontifici, cupiebátque institui; ille autem & solerter tecto consilio, rem ad Ferdinandi mortem differebat; senem capularem iam admotum tumulo, induciarum tempus nondum effluxisse, vbi è viuis excesserit,

rit, nouo Principe atque inexperto, rem facilè suscipi persici posse. Tum aggressus in rem suam, postulabat extingui Pragmaticam sanctionem; tantumque contendit vt in noua pacta conuenerint, quæ Concordatum, ceu concordiæ fœdus, dicta sunt. Iis Pragmatica sanctio abolebatur; Regi dabatur in posterum toto regno, Antistites atque Abbates quos vellet eligendi potestas, atque Pontifici proponendi; qui propositi essent, eos Pontifex ad dignitatem designaret atque promoueret. Contra datum Pontifici, vt ad illas dignitates promouendi, sacerdotij fructus quos primo anno colligerent, Pontifici penderent, quos Annatas appellant; noua æstimatione instituenda; ita suum quisque alteri attribuit, magno vtriusque compendio; cùm Regi esset seligendorum Antistitum facultas, donorum inexhaustum penu, & sumptu facili, admittendo nemine qui sibi odiosus aut molestus foret, & Pontifici pecunia ingens accederet, ad sustentandam cum dignitate potentiam. Offerebat Leo Imperatoris Constantinopolitani Francisco titulum, si in Turcam bellum susciperet; sed ille inane nomen & difficili bello implicatum, de Concilij calculo repudiauit. At promisit Pontifex, Rhegium & Mutinam se Ferrariensi Duci redditurum. Postea solutum colloquium, & Pontifex se recepit Florentiam, Mediolanum Franciscus. Vbi tandem Heluetiorum odium expugnauit; fœdúsque contraxit cum bellicosissima gente, iis conditionibus quas Ludouicus abiecerat: vt iis promissa ad Diuionem pecunia solueretur, darentur pensiones antiquæ; ac pro vrbibus Mediolanensis regionis, quas restituerent, designata plura nummorum millia; tum ij iusto stipendio Regi mererent, præterquam contra Pontificem, Imperatorem, atque Imperium. Rex ea solicitudine liber, reuertit

in

FRANCISCVS I.

Pragmatica abolita.

Annatæ.

FRANCISCVS I.

in Franciam, dicto Comestabile Prorege Insubrium, atque assignatis decem millibus militum, ad tutelam, dimisso exercitu reliquo. Et ea primo regni anno patrata, summa omnium expectatione, quo se fastigio tam felix primordium coronaret.

XXVI *Mors Ferdinandi.*

Et verò Rex festinabat in Franciam, vti nouam procellam quæ exoriebatur excuteret. Henricus Angliæ Rex cum Ferdinando socero nouas turbas moliebatur: quippe Francisci fortunæ & gloriæ inuidens, offensus præterea quod is Scoti Regis suscepisset tutelam, conabatur in Germania atque Italia hostem excitare. Iis incumbentem Ferdinandi mors conturbauit, quæ magnis plerumque infensa consiliis, senem ingentia voluentem tandem intercipit. Creditur extinctus amatorio poculo quod coniux liberorum cupida propinauerat, quódque adusto iecore, hydropem induxerat; & Ferdinandus maiestatis Hispanicæ auctor & conditor, singulari prudentia in Principum paucis eminuit, summus regiis dotibus. Ferdinandi obitu, Carolus Archidux in amplissimum regnum vocatus est; Anglus repressus, Imperator haud quaquam: qui Sedunensi plurimùm instigante, cùm Mediolanensem Ducatum suum esse diceret, conscribebat ingentem exercitum, vt eum reciperet, & simul Veronam & Brixiam conseruaret, quas expugnare toto nisu Veneti conabantur.

Maximilianus Mediolanũ aggreditur.

At Franciscus Ferdinandi morte in cupiditatem Neapolitani regni arrectus, eò Comestabilem destinauerat cum decem peditum millibus atque cataphractis octingentis equitibus, plerisque nobilium iugum obsequij excutientibus. Ea conantem deprehendit expeditio Maximiliani, qui antè acceptis à Ferdinando centum & viginti aureorum millibus, exercitum in id bellum parauerat. Heluetiorum quindecim millia Germanorum decem, & quinque equitum;

equitum; miserant autem Heluetios quinque pagi qui cum Francisco nondum conuenerant. Imperator postquam Brixiam & Veronam commeatu iuuit, ad Vicentinos montes conuersus, oppidula quædam expugnat, dum se hostis confirmat, conquiritque subsidia. Primùm Lautrecus, coniunctis Francicis copiis Venetisque, citra Adduam positus, iactauerat scriptis ad Regem litteris, prohibiturum se Germanos transitu; verùm cùm Imperator vastata prouincia ferox immineret, vadosúsque amnis esset, Lautrecus cum copiis Mediolanum se recipit. Et Comestabili de ratione belli consulenti visum est opportuniùs, nihil fortunæ permittere, hosti agros deserere, & salutem corporis curare in capite; gnarus Maximiliani expeditiones à constantia deseri, nec exitùm nociturum, si vincantur initia. Prudentiam eius consilij euentus aperuit. Nam primùm tredecim Heluetiorum millia duce Alberto Petra accepit Comestabilis; tum Imperator postquam ad suburbia admouit exercitum, & per fecialem inanes minas detonuit, ciuibus ni Francum pellant, exitium interminatus, & quale olim Fridericus Ænobarbus intulerat, subito metu correptus, retrocessit, atque abducto exercitu, cepit de se esse sollicitus. Quippe extimuit, ne ab Heluetiis, vt quondam Sfortia proderetur; in hostili exercitu, atque in suo tantum numerum eius gentis esse, quam meritò in suspicionem vocaret, eam in Austriacum nomen vetera odia concepisse, sibi ad stipendium deficere pecuniam, superesse Francis: quid vetet quin illi largitione vtrosque corrumpant? Eum metum promouit Iacobus Stafierus, qui Tribunus Heluetiorum stipendium ab eo poscebat insolentiùs; & cum suis Laudem secedit, vrbémque antè Cæsari traditam diripit, Cæsar transgressus Adduam, postquam aliquod

FRANCISCVS I.

Anno 1516

—— FRANCISCVS I.

quod aurum ab vrbibus corrasit ; Tridentum se contulit, euanescentibus minis. Nec tamen Franci iusti metus expertes fuerânt : etenim Heluetij vix Mediolanum peruenerant ; cùm iubentur à suis magistratibus regredi in patriam , ac vetantur contra Imperatorem ac populares , pugnam suscipere. Iámque bis mille abscesserant , sequuturis proximè commilitonibus , atque haud dubiè discrimen ingens adibat res Francica, si metu emendato Maximilianus , in consilia hostis intendisset , atque perspexisset grauitatem periculi ; sed ea fuit viri infirmitas , vt primæ cogitationes vix secundis vllum locum darent ; quod primum insederat , rapiente temerè animum. Postea à Venetis Francísque incubitum , vti Veronam Brixiâmque reciperent. Verùm interea Borbonius Comestabilis, dimissionem flagitans, in Franciam venit , & Præturam Mediolanensem Odeto Lautreco tradit ; siue sponte abscesserit, partâ ex repulsis Germanis sibi gloriâ , & securitate prouinciæ ; siue iam oppositus Ludouicæ Reginæ iniuriis , & fomite inuidiæ detrahendo. Post hæc paucis annis conquiescit à bello Francia , quasi restaurandis in proximas ærumnas viribus , plurimísque fœderibus pacem constituit. Primum cum Carolo iam Hispaniæ Rege , quod Nouioduni conscriptum est. Eo sancitum vt Carolus coniugem duceret Ludouicam Francisci filiam , vno anno natam , accepturus in dotem iura in regnum Neapolitanum ; si Ludouica ante nuptias obeat , ducat sororem proximam Carolus , quæ si nulla sit , Renatam Britannam habeat , pendeat annis singulis , centum nummorum millia , in sponsæ alimentum , restituátque Nauarram Henrico Regi , Ioannis iam mortui filio ; sin minus , Franco liceat Nauarrum iuuare. His in speciem durioribus assentit Carolus , necessitate impul-

Fœdera cum vicinis.

sus,

ſus, propter tumultus Hiſpanicos, qui externum bellum excluderent. Tunc cum Imperatore iurata pax, qui Veronam Lautreco tradidit, iſque Venetis, perſoluta Imperatori pecunia : túncque demum Veneti ditionem ſuam poſt Cameracenſe fœdus exhauſtis immenſis difficultatibus receperunt. Mox cum Leone Pontifice, quanquam Francis non multùm propitio, reuocata concordia, datúſque Lautreci frater Thomas Fuxius Leſcunus, qui adductis copiis, Franciſcum Mariam Rouereum, Ducatu Vrbinate expulit, Laurentio Medicæo, nepoti ditionem hanc afferens : Iſque Laurentius Magdalenam Bononienſem, Regi conſanguineam, affinem duxit : vnde orta Catharina Medicæa, vnica filia, tanti in Francorum monumentis nominis. Poſtremò cum Anglo inſtauratum fœdus, & deſponſa Maria filia Franciſco Delphino, tum ipſius nomen alteri Regis filio impoſitum, qui Henricus dictus; ac perſuaſum à Thoma Volſæo Cardinale Eboracenſi, cui ſuprema erat in Regem ſuum poteſtas, vti Tornacum Franco reſtitueret ; acceptis quadringentis nummorum millibus. Sic Europa procellis ceſſantibus fruebatur pace, & videbatur poſt multa ſecula Iani templum occluſum quanquam in ea tranquillitate, gratiæ apud Regem naufragium, imò vitæ paſſus eſt Ioannes Iacobus Triuulcius ; de rebus Francicis perbene meritus. Ille priuatim ab Lautreco diffidens, atque in Franciam reuocatus, iactabatur Aulicorum artibus, Reginæ matre Lautreci odium propugnante ; vtque erat animo in eiuſmodi artes imparato, inter arma & caſtra diutiſſimè verſatus, & conſcius rerum quas geſſiſſet, ab audacioribus verbis temperare non potuit ; ob quæ cùm à Regis gratia excidiſſet, iámque in odium propè incurreret, ſpontè ab aula exul, morbo oppreſſus,

FRANCISCVS I. Anno 1517

Leſcun.

Triuulcij mors.

Anno 1518

FRANCISCVS I. Anno 1518 XXVII. *Mors Maximiliani.* Anno 1519

preſſus, tædio & dolore viuere deſiit; iuſſa inſcribi tumulo ſuo epigraphe, *qui nunquam viuus quieuit, hic tandem mortuus quieſcit*; procella iactatus multiplici, & naufragio tandem ad portum impulſus

Pacem publicam impetrauerat Pontifex, atque inducias in quinquennium indixerat aſſenſu Principum, vt arma in communem hoſtem inſtruerentur. Is Selinus Turcarum Sultanus, qui extincto Mammalucorum imperio, Ægyptum ſubegerat, & ferociſſimus imminebat Italiæ. Porrò conuenerat inter Principes Chriſtianos; vti Maximilianus conflato exercitu ex Polonis Hungariſque Equitibus, & Germanico peditatu, per Bulgaros in Thraciam penetraret, Rex Chriſtianiſſimus Francos Venetos atque Heluetios duceret Brunduſium, atque inde in Albaniam ſolueret, inuaſurus Græciam, vindicarétque libertati, ſponte grauiſſimum iugum excutientem; Reges Hiſpaniæ, Angliæ, & Portugalliæ ſuas claſſes Carthagine noua coniungerent, ac ducentis nauibus Conſtantinopolim verſus nauigantes, Helleſpontum aggrederentur; poſtremò Pontifex centum triremibus Ancona ſolueret, ſéque claſſi ad Helleſpontum adiungeret. Ingentem illam molem tam diuerſis machinis ſurrecturam diſturbat illicò Maximiliani obitus, qui cùm Pharmacum ad vitandum morbum hauſiſſet, vi illius nimia periit; adeò & per ipſa remedia mors graſſatur. At continuò vnius hominis exitus ingentes procellas in Europa conciuit: ſiquidem primò belli Turcici diſiiciuntur conſilia, Principum animis ad alia verſis; tum Luthero graſſandi impunitas, atque hæreſeos ſtabiliendæ opportunitas datur; poſtremò Regibus Franciæ atque Hiſpaniæ diſſentiendi fomes obiicitur, atque internecinis bellis magno Europæ malo ſæuiendi. Hic fomes, Imperium; flamma quæ afflauit ignem,

ignem, Ambitio. Mortuo Maximiliano exurgunt duo candidati imperij, Franciscus Rex Franciæ, & Carolus Hispaniæ. Franciscus his rationibus spem conceptam alebat; *Franciæ restituendum vnde profectũ esset Imperium; Caroli magni virtute assiduisque victoriis conditum in Germania primum imperium, ad eius heredes tandem post multa secula porrigendum: nec se indignum, qui ad id fastigium promoueatur, nobilem Mariniana victoria, magno specimine regiæ tum fortitudinis tum felicitatis; spondebátque extemplò se bello Turcam impetiturum, quinquaginta millibus peditum, viginti equitum, nihilque adiunctis Francis & Germanis futurum inexpugnabile. Contra riualem sibi admodùm imparem deprimebat; nam is ætate iunior, anno decimo nono nondum impleto, nulla administratione probatus, nullo bello tentatus, nondum ferro accinctus; vix dum ab ephebis & à pædagogo emissus, quomodo tantam molem sustineat, & ferocissimum hostem armatus repellat?* Hæc Franciscus, atque affirmabat, *eum ambitum ab vtroque nulla contentione instituendum; certandum meritis, ac cuiusque virtute, non malis artibus machinisve; qui vinceret, felicitate sua frueretur; qui victus foret, nec iniuriæ præteritum se adscriberet, neque in æmulum exprometeret vindictam aut doloris sensum: quasi riuales qui virginem ambiant, mox electo in sponsum altero alter conquiesceret.* Iis admodùm speciosis firma & solida opponebat Carolus; *se Germanum stirpe, atque aptiorem Germanico imperio, quàm alienigenam, maximè Francum, qui Germanicam gentem veteri dissentione opprimere cuperet, possétque ingentibus sui regni viribus: quandam sibi prærogatiuã à maioribus traditam, cùm successione continua Albertus, Fridericus, & Maximilianus tenuissent imperium, eúmque morem inoleuis-*

FRANCISCVS I.

Franciscus & Carolus candidati imperij.

FRANCISCVS I.

se, vt cùm filij Imperatorum viderentur idonei, in parentum locum Electorum calculis cooptarentur; rem tam propemodùm à Maximiliano confectam, vnáque morte prohibitã: nec Carolus ætatem aut imperitiam rerum excusabat; certus id quod obijcerat æmulus, sibi commendationi apud Electores futurum; qui anteponerent Principem cui imperarent, malléntque sibi ob ætatem obnoxium, quàm imperantem, & rebus gestis prætumidum. Postea studia, suo quisque modo prehensabat; Franciscus apertè atque confidenter, Carolus solerter & efficaciter. Ille in Marchione Brãdeburgensi fulciebat ambitum, & quanquàm Legatos ad Collegium Electorum haberet Confluentiæ, in quibus Boniuetus Admiralius, dissimulata persona, totius rei moderator; tamen minor industria, solicitudo & vigilantia erat, quam in Caroli oratoribus. Eorum mens atque animus Erardus Marchianus, Leodiensis Antistes, cui Imperium vni Carolus debuit, tam à Francisco alienus, quàm in Carolum pronus. Quippe à Ludouica Regina præteritus, in Cardinalium albo, quod Rex Pontifici proponebat, atque postpositus Bituricensi Pontifici, qui Reginæ, vt dicebatur, quadraginta aureorum millia numerauerat, indignatus operam suam negligi, eam ad Carolum vltrò traduxerat; atque vt erat sagacis ingenij, vltione industriã acuente, in Electorum Comitiis rem perfecit. Ac primùm Brandeburgensem à Francisco abduxit; tum Moguntinum Episcopum, & Palatinum Comitem Carolo addicit. Nec Pontifex inclinabat in Francum, potentiam veritus, metuénsque ne quod olim Ecclesiæ Francici Imperatores donassent, Imperator heres reposceret; néve ipse Franciscus compos imperij, Neapolitanum regnum inuaderet, & vincula Italiæ fabricaret; & easdem propemodum ob caussas auersus erat ab Carolo; cupiebat

cupiebátque vnum è Germaniæ Principibus ad folium vehi. Dum hæc sine iurgio & contentione proponuntur, Boisij obitu benè cōstituta statim peruertūtur. Ille Arturus Gouferius, quem dixi, regiæ adolescentiæ Præfectus, probitate insignis, clarúsque in gerendis rebus prudentia, qui cum Croio Cheuresio Monspelium venerat, Caroli pariter institutore, nec integritate vitæ absimili; Ij cum suos Principes consiliis optimis regerent, alerantque mutuam inter eos concordiam, sempiternæ pacis modum & rationem ponebant, cùm repentina morte Boitius rapitur; magno Christiani orbis detrimento, & Francicarum rerum periculo. Etenim cùm vnus ille in Regis animum auctoritate polleret; vnúsque Ludouicæ matris effrenes cupiditates retunderet; perfracto repagulo, & Rex liberiùs in affectus suos incubuit, & Regina solutiùs ambitionem & auaritiam promouit. Statim in gratiæ locum euectus est Boisij frater Boniuetus, à Boniueto arce, sexto à Pictauio milliari, magnificè exædificata sic dictus, iam Admiralius Franciæ, Reginæ gratissimus à virtutibus fratris multùm alienus, atque ad Aulicas artes, longè aptior, quàm ad solidas veráſque, tum consilij tum militiæ dotes. Isque Boniuetus moderator erat legationis Francicæ ad Electores, quanquam latens, spémque alebat Francisci, affirmans haud dubiè futurum ipsum Imperatorem; cùm repente Carolus absens Electorum suffragiis Imperator dicitur. Sic flagranti spe deiectus est Franciscus; præteritionis vt vocabat iniuriâ, altiùs quàm par esset in generosum & sublimem animum penetrante. Porrò si Lectorem dignoscendi Caroli cupiditas subit; quando ab eo stabilitum est imperium Hispanicum, multis retrò annis Francico æmulum; ita à Scriptoribus pingitur, tum corporis lineamentis, tum affectibus animi.

FRANCISCVS I.

Boisij mors.

Boniuet.

Carolus Imperator

Caroli effigies.

FRANCISCVS I.

Erat statura mediocri, capillo flauo, colore niueo, labro inferiore paululùm eminente, atque inuerso; vnde is in posteris Austriacorum character; oblongo vultu, ad mœrorem potius quàm lætitiam conformato, sermone raro atque modesto, tardo incessu, gestu atque habitu temperato, vt grauitati & seueritati propior videretur. Iam animo sibi proposuerat Ludouicum XI. imitandum, eiúsque vitam à Comminio conscriptam perlegebat assiduè; ab eo consilium, & solertiam, hauriens, nusquam crudelitatem aut timiditatem: nam domi mansuetus erat ac facilis, priuatim parcus, liberalis in publicum, suæ sententiæ tenax, ac sæpè pertinax; primùm à bellicis expeditionibus alienus, mox delibatâ per Solimannum depulsum gloriâ, illius supra modum auidus, ac bella tam ductu suo quàm auspiciis gerens; voluptatum parcus, ad Martis munia pacísque strenuus; curâ totum se impendens in regimen; labori haud patiens, quanquam aduersa valetudine, & infirmo corpore; animi robore ægritudines superante. Cæterùm felicitate quadam promouente consilia, Francisco in pluribus superior fuit, illo plerumque indulgente voluptatibus, dum ipse curis votísque, intermissione nulla, incumberet.

HISTO

HISTORIÆ FRANCICÆ,

LIBER DECIMVSSEXTVS.

NOVA Caroli dignitas paucis admodùm principum gentiúmvé satis grata fuit. Præsertim Franciæ rex, tametsi petitionis tempore æquanimitatem & modestiam multam prætulerat, tamen quia non existimabat Carolum sibi antelatum iri, non ægrè hunc animi sensum à se impetrabat; at spe posteà falsus, dolore acerrimo vexabatur, quod futurum euentum præsumpsisset inaniter. Ideò aures adulatoribus præbere faciles, suffragiorum iniquitatem passim accusantibus, dolum & vim Caroli sugillantibus, ipsumque proscindentibus contumeliosis verbis, & proponentibus in derisum aulæ. Nec deerant Carolo expostulandi de Franciâ causæ; veteres recentesque. Mariæ auiæ raptam iniuriâ à Ludouico XI. Burgundiam querebatur; auo Maximiliano detractam à Carolo Annam sponsam; Philippum patrem

FRANCISCVS I. *Dissensionis causa inter Carolū & Frāciscum.*

FRANCISCVS I. illusum sæpius spe nuptiarum, sibi primùm Claudiam Ludouici filiam desponsam, mox Mariam Anglicam, post Renatam, sponsione falsa; se postremo illusum, Francisci filiâ promissâ in coniugem, vixdum luci data, & vagiente in cunis; cui tamen alimenta penderet; quasi Hispaniarum rex atque Imperator vxorem consequi, nisi à cunis suo tanto sumptu, nullam posset. Quid quod reposcebat Mediolanensem Ducatum, qui feudum Imperatorium esset, à Maximiliano Ludouico traditum, in spem nuptiarum; quibus post irrisis, & irrita concessio esset. Et deferebantur scommata atque ludibria, quibus in Francisci aulâ iactabatur, cò altius in animum penetrantibus, quo propiùs vero similia erant; vtque potentiæ nihil contemptu molestius, odium & vindictæ libidinem admittebat penitus, atque ardebat qui ludibrio foret, timori esse atque detrimento. Et ea sunt odij semina bellique perpetui, quæ Principes gemini in vberrimam messem aluerunt, immensis Europæ calamitatibus. Verùm per gradus mutuus furor incessit, nec extemplò præcipitatus est. Francischus antè dolorem animi quàm aperiret, censuit conciliandos fœderatos; ac primum omnium Henricum Anglum, magni momenti in vtram partem se verteret. Et is prono assensus est animo; premente in Caroli sortem inuidia. Locus Guinas inter atque Ardras designatus, medius in vtriusque ditione, cùm Guinæ Angli essent Ardræ Franci; ídque colloquium per quindecim dies habitum, maiori pompâ quam fructu. Nempè Volsæus Cardinalis & Boniuetus Admiralius, suorum quisque Principum compotes, cùm ostentandæ magnificentiæ studio agerentur, superfluo atque inani spectaculo, Regum ærarium, & multorum nobilium

Regis cum Anglo colloquium.

Anno 1520.

bilium opes effuderunt, quas longè commodius in bella proxima inpendiſſent; pegmatibus ligneis, auratis papilionibus, conuiuiis Perſicis, ludicris ſumptuoſis, exhauſtâ innumerabili pecuniâ; nec fruſtra locus *caſtra aurea* dictus eſt: in quo aurum gemmæ & ſericum refulgebant, ſed prætereà tantum auri impenſum eſt, vt eo vel ampliſſimæ prouinciæ emi potuerint. Enimverò maieſtas oris, corporis dignitas, paleſtræ gratia; robuſtæ vires, formoſaque dexteritas, excellabant in Regibus; & miratus eſt vniuerſus conſeſſus, ludicro præmio digniorem neminem, quàm ipſos Reges; verùm ea ad captandos amores mulierum, quam ad faciendum fœdus aptiora; vt matronis placuerunt impenſius, ſic ad firmandam amicitiam nihil contulerant: pompis eius modi vt ventoſæ atque inanes ſunt, plerumque inanem gloriam, & varias famæ bullas gignentibus ſanè huius colloquij fructus nullus fuit; nam quamquam fædus contractum eſt, quo conueniebant Reges ad repellendum Carolum, ſi quid noui in Italia moliretur; tamen aliquanto poſt Carolus ex Hiſpania in Germaniam nauigans, in Angliam appulit, amiciſſimè ab Rege exceptus, nouum cum eo fœdus pepigit; vt ſi quid Carolo cum Franciſco controuerſiæ foret penes Henricum iudicandi eſſet poteſtas, & facultas in eum bellandi qui recuſaret ſuo iudicio ſtare. Idque perfectum eſt, accedente ad Henrici inconſtantiam Catharinæ coniugis commendatione, quæ Caroli, matertera erat; & Volſæi cupiditate, qui nouis donis à Carolo cumulatus ſpolia legebat ab æmulis, & ſui Principis vanitatem fouebat, qui ſe arbitrum Europæ faceret.

FRANCISCVS I.

Imperatore in Germania coronato, non illicò bellum prorupit; vtroque Principe

II. *Primũ inter Carolũ & Frãciſcum bellum.*

FRANCISCVS I.

nondum auſo deturbare pacem, atque enitente belli incepti odium conferre in æmulum. Sed modeſtiæ frænum aſſentatorum proteruia vtrimque diſiecit, Orangij & Leodienſis Epiſcopi apud Carolum; apud Franciſcum Boniueti. Naſſauius, ob vxorem Princeps Orangij, ab Ludouica Regina in aulâ vexatus, ad Imperatorem ſeceſſerat, & Leodienſis odia promouens, incendebat animum Caroli: Boniuetus ſimiliter, ſperans lucrum immodicum ex belli incendio, quando ipſius tota adminiſtratio foret, præcipitem Regem impellebat ardentiùs; *Carolum aliquando è conclaui vocandum ad caſtra; edocendum dolos inter tectúmque ambitum; ac militarem diſciplinam quantum interſit; in bombardarum fulminantium fremitum impellendum, quem hactenus ſuſurri adulantium demulſiſſent.* Ita placuit à tergeminis locis bellum exordiri; ſed captatâ occaſione, vt repellere potiùs quàm laceſſere videretur. Primò in Nauarram bellum traductum eſt, Regis Henrici nomine; adhuc pace falſam in ſpeciem ſtante. Quippe fœdere Nouiodunenſi ſtatutum erat, vt intra ſex menſes Carolus Nauarram Henrico reſtitueret; ſin minus fas Franciſco eſſet Henrico ferre ſuppetias ad auitum regnum repetendum; & magna ſpes erat recipiendi. Etenim Hiſpaniæ Proceres Cardinale Ximene veneno, vt creditur, interempto, quod impotentius in nobiles exerceret imperium, noua rebellione in legatos Caroli conſurrexerant. Ij Croius Cheureſius, & Adrianus Florentius, Belga vterque, qui cùm dignitates atque ærarium arbitratu ſuo adminiſtrarent, odioſi Hiſpanis, paſſim tumultus, quamquam nullâ ſuâ culpâ, concitarunt. Padilla ſeditionis dux; quam *ſanctam adiunctionem* vocauit, pluribuſque tum Proceribus tum ciuitatibus conuenientibus,

Bellum in Nauarra.

Anno 1521

tibus, exardeſcebat flamma ciuilis. Porrò Velaſques Caſtellæ Comeſtabilis, vt rebelles compeſceret exercitum ſcripſerat, petito ex Nauarra milite, abductiſque machinis bellicis. Ea Franciſco præclara opportunitas viſa, mittitque ſex millia Vaſconum & Cataphractos ducentos, duce Andræa Aſparro Fuxio, Lautreci fratre, qui in Nauarram irrumperent. Belli momentum vna Pompelo erat; nam Ferdinandus occupato regno, arces omnes diruerat, ſeruatâ duntaxat primaria, ne rebellandi facultas voluntati accederet, verùm ciuitas Aſparrum excipit, præſidio in arcem proximam recepto. Impoſuerat Proxex arci Præfectum Ignatium Loiolam, (quem tamen alij non Præfectum, ſed militem dicunt) nobilem Cantabrum, iuuenem magni ſpiritus, & militaris audaciæ, qui ſuos ad ſuſtinendam vim confirmauit; donec altero crure grauiter ſaucio, atque infractis militum animis, arcem Vaſconi tradit; humaniter à victore habitus, dimiſſuſque in lares patrios. Hícque eſt Ignatius, qui ſanato vulnere nouum vitæ genus inſtituit, & abdicatâ militiâ Deo ſe addixit, auſteritate vitæ, rebuſque geſtis mirabilis; aliquantò poſt Societatis IESV auctor & conditor, quam in Franciâ natam, in vniuerſum orbem propagauit Deus; bello in hæreſim atque idololatriam perpetuo. Captâ Pompelone, totam Nauarram Aſparrus ſubigit, erántque ſecuræ res, ſi proſperitas ſibi finem atque terminos poſuiſſet. Etenim victor in alienum inuadens, prædæ forſitan cupiditate, Logronium in Hiſpaniâ Tarraconenſi vrbem ad Iberum, copiis obſidet; eáſque imminuit ſtultâ imprudentiâ, exauthoratis quam plurimis, vt ſtipendium lucraretur. Hiſpani qui hactenus Nauarram vt alienum omiſerant, cùm ſe impeti vident, è veterno exciti, in communem hoſtem ver-

FRANCISCVS I.

Aſparrot.

Ignatius Loiola.

rauit vt Caletium Legatos in pacem mitterent, Augusto proximo; & ipſe eò Cardinalem Eboracenſem deſignat, qui ſuo nomine controuerſiam totam diſceptaret. Dum is menſis aduenit, Imperatoris exercitus duce Fiennio, Flandriæ Præfecto, Fornacum obſidet; mox aliæ Cæſaris copiæ Ardras intercipiunt, diruúntque; Teruanâ clandeſtinis conſiliis, in diſcrimen ingens vocatâ. Cùm augusto menſe Legati Caletium conueniſſent, & Franci violatam pacem acerbè quererentur, Cæſariani id iuſſu Caroli factum pernegantes, repoſcebant Burgundiam, Antiſidorum, & Matiſconem; néve in poſterùm Flandriæ comes Franciæ Regi clientelam præſtaret: cùm ea Franci reiicerent, atque animaduerterent Eboracenſem in Cæſarianos plurimùm propendere, ſolutum eſt colloquium re infecta. Nec Cæſariani præſtolati ſunt, dum id ſolueretur: nam Comes Naſſauius, dum fingit ſe Marchium oppugnare, Moſa repente tranſito, Moſonium vrbem Campaniæ aggreditur, capítque deditione militum, aut præfectorum ignauiâ. Tunc ipſa re bellum indictum eſt, amoto pudoris & cunctationis repagulo. Naſſauius euentum proſperum vrgens, iam futurus Campaniæ compos, Meſerias vrbem ad Moſam poſitam, atque ſitu & defenſoribus immunitam, victricibus copiis circumuallat. Franciſcus iam ante in bellum imminens inſtruens copias, regni extrema quæ appeteret bellum, ita diuiſerat; vt Campaniam Alenſonius propugnaret, Vindocinenſis Picardiam, Aquitaniam Boniuetus, & Lautrecus Inſubres; cuique aſſignato milite neceſſario: ipſe in medio ageret, quo vocaret neceſſitas aduolaturus. Expugnato ignauiâ ducum Moſonio, ne fortè ſors eadem opprimeret Meſerias, Bajardum præſidio præfectum mittit, qui vno ſuo nomine defectum

FRANCISCVS I.

Fiennes.

Mouſon.

Meſieres.

MMm 6

FRANCISCVS I. *Baiardus seruat campaniam.*

loci militumque suppleret; simul cum eo nobiles adolescentes, Mommorancius, Annebaldus, Villequerius, aliique posituri sub veterano duce tirocinium, in vrbem penetrant. Verùm miles præsidiarius, vbi primum detonuit hostilis machina, ignauo metu conterritus, magnam partem desertione turpi, vrbe se proripit: adeò nobilibus plebeisque animis diuersa sapiunt. Nec ideò perculsus Bajardus; sed cæteris gratulatur, quod fæce militum purgati quodammodo atque abstersi, relicti essent comparandæ gloriæ; omissisque commodum sociis, qui fucorum instar, in partem laudis, labore nullo admitterentur. Mosa vrbem alluens, propè in orbem flexus penè vniuersam fluctibus cingit, efficitque peninsulam, terræ adiunctam, qua via ad Arduennam & Burgundiam patet. Copias Nassauius partim vltra amnẽ, partim ad fauces Istmi, locauerat, tormentisque muros acerrimè verberabat; quod vbi factum est, Baiardum per tubicinem compellat, vti vrbem immunitam ac apertam reddat. Ille cùm fortiter respondisset; *ciuitatem sibi à Rege commissam, quâ nusquam prodiret, nisi per erectum cadaueribus hostium pontem*; frequenter erumpens disturbat hostem, longiúsque à mœnibus pellit. Nihilominus muri pars deiecta, rerum penuria, ac præsertim pulueris, & sauciorum numerus, Baiardum deducebant ad vltima, ni darentur suppetiæ, quibus viam vt patefaceret, comminiscitur militarem fraudem. Nouerat Nassauium inter & Sichingemum hostium duces, ortam ex æmulatione inuidiam; Nassauium vltrà amnem agere, Sichingemum in isthmo; literas igitur fictas ad Marchium scribit, monétque vti Nassauium certiorem faciat, iam adesse tempus implendi promissum, atque ad regias partes accedendi, ni faciat, breui fore vt toto Regis exercitu inuoluatur.

uoluatur. Ex literæ ruſtico datæ,iuſſæque ad Marchium ferri: quæ facilè à Sichingemo deprehenſæ ac lectæ, quem Baiardus optaret effectum ſortita ſunt. Quippe Sichingemus iis fide habitâ, ne primus qui patebat hoſti obrueretur,ſolutis caſtris ad Naſſauium tranſiit, reclamantem plurimùm, & doloſas litteras accuſantem: Sichingemi diſceſſu, Mongommerio Largio patefacta eſt via, commeatum & militem inducenti in oppidum. Nec vltrà Naſſauius obſidioni inſiſtit: tranſportatis ſecundo amne machinis, verſusPicardiam mouet, tentaturus Guiſam & Veruinum; ſed cum GuiſamVindocinenſis tegeret.Veruinum Paliſſa; Aubentone oppido capto,direptóque atque crudeliſſima immanitate cæſis ciuibus,cuiuſcunque ſexûs,atque ætatis in Arteſiam ſecedit. Sic Baiardus campaniam vno in oppido texit, eripuítque periculo; munimento validiſſimo omnium,viro forti. Eum Rex donauit torque aureo Sancti Michaëlis, præfecítque turmæ cataphractorum., quamquam meritis longè impari præmio; ſed contingit aliquoties, vt præclariſſimis viris præmium ipſa ſit virtus,ne dediſcant mortales ob virtutem vnam præclara agere.

FRANCISCVS I.

Dum ad Meſerias impingit Naſſauius,ſpatium Regi fuerat apparandi exercitus; erantque in eo quinquaginta militum millia; quo inſtructus, poſtquam Moſonium Sampaulinus Comes vi recepit, in hoſticum inuadit. Exercitum in tres acies partitus; primam Alenſonio permiſit, poſtremam Vindocinenſi, mediam ipſe cum Comeſtabile agebat. Et Comeſtabili inferebatur iniuria, ad quam ſpectabat Rege præſente primam aciem ducere; eò maximè quod Alenſonius, quamquam Regem affinitate proximè omnium contingebat, erat hebete ingenio, & ignaui admodùm animi; cui eam ob cauſam adiunctus erat Caſtilionius, Franciæ Mare-

IV. *Rex in Belgiũ penetrat.*

Chaſtillon.

FRANCISCVS I.

Marescallus, flagrantissimæ apud Regē & Ludouicam Reginam gratiæ, quod Mommorancij sororem haberet in coniugem, adolescentis Regi charissimi: Et ipse aulicarum artium quàm militarium peritior, delectus à Ludouica erat, qui Comestabili opponeretur. Iámque contumelia aspersus erat Comestabilis animus; quoniam in defendendis prouinciis erat prętermissus, & Boniueto Lautrecióque postpositus, sed doloris sensum fortiter dissimulabat, tecto igne grassante sæuius & in magnum Franciæ malum erupturo. Regi erat Consilium, Tornaco obsesso ire suppetias, Cæsarémque si occurreret pellere; atque in itinere duo oppida capta atque euersa sunt; Bapalma à Sampaulino, & Palissa; & Landrecium à Vindonciensi; tum vltra progressus, inter Cameracum & Valencenas, audit Cæsarem cum exercitu ad eam vrbem castra posuisse. Igitur prælij cupiditate incensus, eò se conuertit, atque ad Scaldim interfluentem festinat. In amnis transitu cùm expeditionis caput versaretur, vtrímque ad eum quà conficiendum quà prohibendum mittuntur copiæ; à Rege Sampaulinus Comes, vt pontem imponeret; ab cæsare duodecim Germanorum millia, cum quatuor equitum millibus. At Sampaulinus præfestinans, pontem extruxerat, copiásque traiectas loco commodo, paludes inter, posuerat; cùm Cæsariani aduolant, nec prælium ausi conserere retrò cedunt; iámque prima acies, atque ipsa media pontem transmiserant, cùm præclara occasio belli conficiendi elabitur. Cæsar primum agmen cum exercitu insequutus erat; & recedebat, reiectis in postremum agmen octingentis equitibus, qui peditem tegerent, atque hostem velitationibus morarentur. Comestabilis, quamquàm in medio agmine, militarium peritissimus rerum, illicò fugam, & trepidationem

tionem hostium prospexit; & accusatâ Alensonij, & Castilonij morâ, auctor erat,vt toto exercitu Rex discedentes opprimeret; continuò disiectos equites in peditem ruituros, perturbaturos ordinem, paratam victoriam, nec hosti in aperta camporum planitie esse effugium; & clam ipse speculatores immiserat,a quibus hostem fugere certò acceperat. Contra Castilionius, cuius maximè ductu atque consilio gerebantur omnia, quísque à Regina in mandatis habuerat, ne quid aleæ pugnæ committeret, nihil tentandum affirmat,nebulosum esse diem, ignorari quid hostes agerent, locum esse insidiis, nec inexplorato ruendum ad prælium; sat patratum esse, quod incolumes amnem transmiserint. Plerique Duces accedebant ad Comestabilem,expostulabant opportunitatem effluere; imò Palissa, Trimollius & Baiardus,id deposcebant munus; suo capite spondebant victoriam: quin & milites exoptabant prælium; atque Heluetij ingeminatis vocibus pugnam inclamabant, Regémque armatum flagrantissimè ad dimicationem vrgebant. Enimuerò ille vno affectu inuidiæ, primam cupiditatem pugnandi, vindictæ ardorem, laudis celebritatem,gloriámque victoriæ,corrupit ac perdidit. Quippe occulta in Comestabilem inuidentia, ratus si pugna conferretur,magnam laudis partem ipsum qui fuisset auctor decerpturum, cessauit à prælio; maluítque non vincere quàm æmulo laudem apponere; adeò inuidia sibi ipsa pœna est, virtutémque omnem tâm in se quàm in alio extinctam cupit. Cæsar elapsus,proximâ nocte cum centum equitibus euasit in Flandriam; magno metu ob adolescentiam & imperitiam belli perculsus; copiæ Valencenis exceptæ sunt; & Franciscus occasionem pessundedit,futuram caluam in posterum, nec tam facilem in beneficium suum

occursu:

FRANCISCVS I.

FRANCISCUS I. occursuram. Decreuerat interim ad liberandum Tornacum pergere, cùm inundantibus per imbres amnibus, iam enim ad exitum october vergebat, prohibitus transitu, per Atrebatenses recessit in Picardiam; missis Comestabile, qui Bocainum cepit; & Vindocinensi, qui Somanum: leui tantæ expeditionis pretio, perstante adhuc Tornaci discrimine.

V. *Fontarabia capta pacem vetat.* Et ipse dum recedit, nouam opportunitatem, opprimendi belli dimittit, nam legati Anglici eum assequuti, pacem impetrabant, in eas conditiones, vt solueretur Tornaci obsidio, Imperator exercitum ab insubribus reuocaret; Franciscus militem mitteret; & si quid aliunde controuersiæ foret, Rex Angliæ iudicaret. In pacem assentiebat Franciscus cum Boniueti temerarium imprudensque consilium, iam exceptum portu in altum Pelagus: & in procellas repellit. Ille in prouinciarum distributione sortitus Aquitaniam, vt belli laudem gratiæ commendationi adiungeret, non contentus fines suos tueri, in hostiles inuadit, atque ab Aquitanis multa pecuniâ per mutui regij speciem extortâ, bellum in Cantabriam infert. Erant in copiis sex millia Germanorum, Duce Claudio, Comite Guisio; duo Francorum millia, & Cataphracti sexcenti; quos cùm ad Nauarræ fauces duxisset, & castra identidem mutans, lusisset hostem, incertum quam in partem se verteret; repentè in Cantabriam inferiorem deflectens, montibus celeritate

Behobie summa superatis, ad Behobiam fluuium venit, Castra in ripa citeriore metatus. Amnis fluit incerto admodùm alueo; nam Oceano proximus, cùm influentibus vndis intumescit, excludit transitum, cùm aquæ refluunt, transeuntes admittit. Hispani se in vlteriore ripa ostentabant, duce Iacobo Vero, nec impari hostibus numero: vltra amnem arx erat.

erat Behobia dicta, ab fluuij allabentis appellatione; tum paulo infra ad Oceani littus qua influebat amnis, Fontarabia vrbs exigua; ſed munitiſſima ſitu. Poſtridie, poſtquam Oceanus fluctum reſorbuit, Guiſius Germanis præuius vado tranſiens tam fortiter in hoſtes inuehitur, vt ipſi fugâ extemplò diſiecti in proximos montes euaſerint; nec cunctatus Boniuetus, Behobiam arcem tormentis verberat, ac cæſo globi ictu qui machinis in arce præerat, ad deditionem præſidiarios adigit. Tunc vrgendum hoſtem ratus, cùm attonitus eſt atque perculſus, oppugnat Fontarabiam. Eſt Fontarabia oppidum permodicum; at magni momenti, quà Behobia fluuius mari infunditur; partim fluuio partim mari cinctum, vt expugnari niſi gemino exercitu ægrè poſſit: attamen quà terra adiungitur, ſubiacet colli, vnde in murum inferiorem proſpectus, & dominatio quædam porrigitur. Poſtquam Boniuetus partem muri proſtrauit, quamquam haud pateret ſatis, minúſque depreſſa, incommoda irrumpentibus labes foret; tamen aggreſſionem inſtituit; qua repulſi ſunt Vaſcones. Ergo vt faciliùs die ſequenti in vrbem perrumperent, collem occupat, locátque tormenta, quibus propugnantes ferirentur in latus. Eo defenſores perterriti vrbem dedunt, pacti ſalutem & vaſa integra. Potitus vrbe Boniuetus, quaſi totam Hiſpaniam ſubegiſſet, verbis efferre ſe, iactare fortitudinem concipere animo grandia, & militari gloriâ ſupra facinus intumeſcere plurimùm. Auctor Guiſius erat, vt vrbs à fundamentis dirueretur, arxque erigeretur in altera amnis ripa ex materia dirutæ; vix arcem vnam ſeruari poſſe in alieno, commeatus labore plurimo inducendos, & alendum ad eam ſeruandam exercitum: ea incommoda curari arce citrà fluuium poſita, ad quam multò difficilius hoſtes

FRANCISCVS I.

ſtes

FRANCISCVS I.

stes peruaderent, & quam Franci propugnarent faciliùs. Prudentibus monitis obstruebat aurem Boniuetus, nec euerti trophæum victoriæ patiebatur. Quamobrem ad Regem scribit, captam vrbem, momentum exaggerat, perfossámque tanto vulnere Hispaniam; ad extrema facilè agi posse; nec vllo modo restituendam, nisi Hispaniæ Rex Nauarram restitueret. Cùm ista promotam pacem interturbarent, legati Anglici rem proponunt; vti vrbs apud Regem suum sequestrum deponeretur, donec amplius inter litigantes conueniat. Id Boniueto vbi innotuit, equis cursoribus ad Regem aduolat, tantúmque precibus, gratiâ, & adhortationibus contendit, vt ob eam vnam vrbem seruandam, Rex tempore inopportuno pacem abruperit; Tornacum amiserit, vrbem fide in Francos spectabilem; Italiæ res propemodùm perditas profligarit; & se in eum Labyrinthum induerit; vnde nullo filo, nulla fortitudine sese expediet: adeò perniciosum est Principi, vni viro totum addicere se, & priuatæ gratiæ dare, quod exitiabile sit vniuersis; cùm singuli ius in beneuolentiam Principis habeant, nec quod cunctis nocet, vni donandum sit. Interea Borbonius & Vindocinensis Hesdinum vi ceperant, opulentam vrbem & prædâ refertam: at Camperucio Tornaci præfecto iussum à Rege, vrbem vt dederet, quando ferri nequibant suppetiæ. Et in Italia vrgebat calamitosior fortuna, rémque Francicam propè in perniciem certam vocauerat.

VI. *Bellum in Italia.* Primùm cum Pontifice Rex pepigerat fædus, quo Neapolitanum regnum partiebantur inter se, verùm ea vmbra & imago fæderis, cùm alter alteri illusum cuperet, & ad suum quisque scopum collimaret. Vnde non multò post nouum cum Cæsare Pontifex contrahit; quo conueniebant ad expellendum

ſendum ex inſubribus Regem, communi ſumptu; Franciſco Sfortia conſtituendo in Ducem; Parmâ & Placentiâ in poteſtatē Pontificis redituris. Nec ceſſauit Pontifex odium in Francos expromere, Mediolanenſes exules excipiendo, & clandeſtina fouendo conſilia, ſi abſente Lautreco promoueri poſſent. Erat autem exulum Princeps, dignitate, & ſagacitate, Hieronymus Maronus, qui repulſam ab Rege paſſus, cùm recenſeri inter magiſtros libellorum ſupplicum poſceret, concepto ob contemptum odio, ſe ad Sforſiam applicuerat. Agebat in Francia Lautrecus, ad ducendam in coniugem Orualli filiam, fratrémque Leſcunum poteſtatis ſuæ vicarium Mediolani reliquerat. Iam à Francis alieni plurimùm inſubres erant; nam præterquam quod, qui obſequuntur mutationum ſunt cupidi, dum videntur grauiora præſentia, & futura meliorum ſpem concitant; cauſæ etiam propriæ acceſſerant; amor ille ob Ludouici moderationem ſuſceptus contrariis malis perierat: milites non perſoluto ſtipendio vexare hoſpites; diripere & habere crudeliter; Centuriones & Tribuni id impunè ferre, atque ipſi plura per auaritiam atque libidinem perpetrare; Rex appellatus negligere, non audire, totus in voluptatibus & muliercularum amoribus mergi; ita miſeriis tantis obnoxij vnum cogitare atque intendere, vt quouis diſcrimine moleſtiſſimum iugum excuterent: Hos animos introſpiciens Pontifex, primùm occultis per exules graſſatur inſidiis, quæ cum haud ſatis proſperè euenirent, ſe hoſtem profeſſus, copias conſcribit, atque adiungit imperatoriis; iis præerat Ferdinandus Aualus Peſcariæ Marchio; illis Proſper Colomna: atque vniuerſis Mantuæ Marchio, Eccleſiæ Gonfalonerius. Et Pontifici in ſecundum omen acceptus eſt caſus, quo arx Mediolanenſis

FRANCISCVS I.

propè

FRANCISCVS I. propè euersa est. Ipso die sanctis Apostolis sacro, sereno cœlo sub occasum Solis, fulmen cados tormentarij pulueris ex arce eductos, atque in platea propositos, momento corripuit, statim incendium peruadit in turrim proximam, eodem puluere ad commeatum arcis oppletam; tantoque fragore terram & proxima quæque excussit, vt in ruinam vrbs agi videretur. Turris à fundamentis euersa est, vtrimque magna muri pars deiecta, & diruta, præuolutis saxis ædes arcis quassatæ atque pessundatæ; iis, in plateam & proximos vicos eructatis trecenti homines obruti atque interfecti; metu horribili ciuitas tota coutremuit; fastigium turris solo infixum auelli vix potuit; perculitque Francos inexpectatum prodigium; quasi terra ipsos procul expelleret, vltro arces paterent hostibus, atque cælum munimenta euerteret, & propugnationem omnem eriperet. Nec diuersus à metu contingit euentus. Ad hostium motum Lautrecus, qui vt scripsi agebat in Francia, & Ludouicæ Reginæ tentabatur odiis, proficisci in Italiam recusabat, nisi acceptis trecentis aureorum millibus, quæ sibi eo anno ad belli sumptus necessaria affirmabat; tandem Rege & præfectis ærarij spondentibus, promptam pecuniam, atque extemplò Mediolanum portandam, ipse in Italiam properat. *Mediolanum amissum.* Heluetij egregia in regem fide militem dederant, Veneti Theodoro Triultio Duce adiungunt copias; suas ipse Lautrecus colligit, quibus fretus, versus Parmam mouet, quam fœderati obsidebant, parte vrbis iam captâ. Simul Ferrariensis, quod diu distulerat, Franco palàm hærens, educit copias, & Sanfelicem occupat. Ideò fœderati, metune vtrímque hostis incurreret, præcipitanter solutâ obsidione Parmam deserunt, Padúmque transmittunt, tanto tumultu vt à Lautreco facilè deleri potuerint; si hic alieno consilio

ſilio accommodaret ſe, nec peruicacior in ſententiâ, aſpernatus eſſet, quod cæteri duces proponebant; turbarum hoſtem vinci poſſe, & bellum vno impetu confici. Verùm Lautreci ea indoles erat, vt manu præſtantiſſimus, animo excelſiſſimus, & conſilio non omninò malus, alienam ſententiam non audiret; nec duci conſentaneum crederet, quibus ipſe imperaret, & iiſdem obſequi. Fugientem exercitum Pontifex ſupplemento magno inſtauratū, additis Cardinalibus Legatis Medicæo & Sedunenſi, rurſus vltrà Padum ad bellum immittit; ſed Lautreci vigilantiâ & labore aſſiduo, in anguſtias acti, nullâ re perfectâ coacti ſunt in Mantuanum agrum ſecedere. Ea inter effluente Autumno, atque imbribus præuiis hyemem nunciante, productis iam noctibus & frigidioribus, caſtrorum tædium cepit Heluetios, qui magno numero in ſigna conuolauerant; pecunia in ſtipendium nulla, nec enim præfecti ærarij promiſſam miſerant; labores moleſti, aſſiduæque vigiliæ; & ipſos Sedunenſis per deuinctos centuriones oblatâ pecuniâ, & reuocatâ ſpecie religionis à Francis auertit; ita paucis diebus partim reuerſi in patriam, partim ad ſigna fœderatorum traducti, omnes propemodùm effluunt; vt ex viginti millibus ægrè Lautrecus quatuor millia continuerit, argento facto, ſuiſque ſarcinis liberaliter in ſtipendium erogatis. Ita imminutus, cùm hoſtem tranſitu prohibere haud poſſet, Borbonium imitatus, Mediolano ſe & militem claudit; dum ſubſidium mitteretur è Franciâ. Verùm hoſtis celeritas conſilium omne diſcuſſit, quamquam ipſa celeritas ſupra conſilium fuit. Quippe fœderati ad cœnobium Clarenallenſe quarto ab vrbe milliari cùm ſubſiſterent, & de vrbe capiendâ ne cogitarent quidem; plebeius ſenex prorſus ignotus duces adit, dicítque ſe

FRANCISCVS I.

FRANCISCVS I. se Mediolano missum, vt eos ad festinandum hortetur; Mediolanenses ad eorum conspectum arma capturos, irent, nec de successu ambigerent. His dictis ita se subduxit nuntius, vt diligentissimè conquisitus, nusquam inuentus sit; nec sciri posteà potuit, quis, aut vnde missus. Fœderati vt quid rerum esset tentarent, propiùs ad vrbem sine tormentis, instar exploratorum accedunt, propiores timentibus quàm oppugnantibus; Piscaria qui primus in fronte copiarum, Hispanos ducebat, sub noctem cùm ad Vincentium propugnaculum progrederetur, aduertit Venetos milites qui præsidio erant metu perterritos, fugam corripere; videt gressum promouens, Heluetios pariter terga obuertere; qua re plurimùm obstupefactus, fossam atque aggerem subit vetante nemine & suburbium occupat. Cùm tumultus in vrbe fieret, Theodorus, Triuultius, Venetorum præfectus cum Andrea Gritto, mulo vectus, in suburbium occurrens, ab hoste capitur, Grittus ægrè elabitur. Iam ciues ad expellendos Francos arma comparabant, cum Lautrecus re subitâ mirum in modum attonitus, desperata vrbe, arci præsidium imponit, Mascaronem præficit, & eadem nocte Comum cum reliquis copiis properat. Hispani successum vrgentes in vrbem inuadunt, sequuntur Heluetij & simul in prædam versi; dies nouem continuos, vrbem ne refertissimam opibus vastant atque diripiunt: frustra ducibus minas & monita adhibentibus. Nec rebellionis pœnas vltrà ciuitas distulit; ipso crimine inferente vindictam & plectentibus

Anno 1521. iis qui in noxam fuerant. Lautrecus sanè negligenter se gesserat, qui nullis speculatoribus in castra submissis, cum ducibus deambulabat in area, vbi ex Venetorum fuga comperit hostem versari in suburbio; & Lescunus frater, nocte proxima in excubando

transacta

tranſacta, ſomno indulgebat. Imo fratrum ſeueritas importuna, odium ciuium inflammauerat; Manfredo Palauicino, ob rebellionis conſilia, palàm in foro truncato capite; cùm indulgentia demitigandi ciuium animi fuiſſent. Fœderati in ciuitatem admiſſi præter ſpem ſuam & cogitationem, fidem ipſis oculis non habebant; quippe ſtatuerant die proximo Ficinum recedere; nuſquam rati vrbem tantam nullo ſanguine, vno metu præuio expugnandam. Peſcaria poſtmodum Comum cepit; Lautreco in Bergomenſem agrum conuerſo; Venetis tutum receptum atque hoſpitium victo præbentibus, donec Ticino & Alexandriâ captis, Cremonam venit; ne eam vrbem hoſtes fælicitate ſua corriperent.

VII. *Leonis mors.* Pro fligatas Francorum res mors Leonis Pontificis recreauit. Ille nuntiata proſperitate armorum, febrim contraxerat, qua diebus paucis abſumptus eſt; votis etiam ſupra ſpem donatus, quod ardentiſſimè Parmam, & Placentiam capi cum deſideraret, Placentiam captam dum ægrocat acceperat, & ipſo die quo egit animam Parmam redditam audiit. Suffectus eſt in Leonis locum Adrianus Florentius, gente Belga, Caroli Imperatoris præceptor, caſu potius quàm conſilio, ſi ſuffrangantium mentem inſpicimus; tunc agebat in Hiſpania, & euocandus ad Tiaram fuit; verè ſi quis Pontificum ab ambitu liber, quem neſcientem tiara ambiit. At dum eligitur atque euocatur, rerum diuerſa conditio immutabat Italiam. Quippe Cardinalibus Medicæo & Sedunenſi profectis ad conclaue, exercitus qui Pontificis ſtipendio alebatur ſolutus eſt, paucique admodum cum Columna hæſerant. Leſcunus in Franciam feſtinauerat, & Rex tandem experrectus mandauerat Renato ſabaudo ſpurio, regiæ domus magiſtro, Paliſſæ Mareſcallo,

FRANCISCVS I.

callo, Sanseucrino, & Mommorancio, delectu apud Heluetios habito, in Italiam transgredi. Hac spe fretus Lautrecus, & hostium infirmitate, de recipienda Parma cogitauit. Eam regebat Franciscus Guiciardinus (clarissimus ille & omni laude dignissimus historiæ Scriptor) vir negotiorum quidem peritus, belli haud quaquam munerùmque militarium: murus plerisque locis dirutus, labe aperta nec dum obstructa; & hæc spem alebant. Data prouincia Ferdinando Bozolo, qui Parmam intrepidè aggressus est; sed Guiciardini virtute egregia repulsus, didicit experimento, sapientem virum nusquam esse tironem, & laudem bellicam tam à prudentia quam ab experientia proficisci. Ferrariensis interim ditionem suam totam receperat; & Franciscus Rouereus occasione captata vrbinum & ducatum, eiectis Florentinis, vti auitum patrimonium vetante nullo inuaserat. At posteaquam Adrianus dictus est Pontifex, ambigente nemine in vtram partem Belga & Imperatoris domesticus conuerteret se; belli ardor mutuus excandescit. Lautrecus dum accelerantur subsidia, excursionibus Mediolanenses vexabat, quos prosper Columna habebat addictissimos, atque arcem vel oppugnabat operibus, vel conscribebat. Et quidem ciues Andreas Barbatus, gente Ferrariensis, Augustinianus monachus, turbulentissimis concionibus incendebat in Francos, *amorem patriæ excitabat in miseris, eam communem parentem omnium, illius causa calamitates omnes hauriendas; Romanos, Græcos, Pœnos, veteremque historiam reuocabat in calculum, atque imitationis studium inflammabat; tum adiungebat stimulum religionis, Francos barbaros, sceleribus omnibus Inquinatos; exploratam auaritiam gentis, libidinem, crudelitatem, Ecclesiæ & Pontificibus nefarium bellum intulisse,* *diris*

Bellum in Italia, renouatū

diris ſæpius deuotos & ſacro fulmine peruſtos non ſemel; patere ex arce nuper fulminata, quantùm ſuperis gens illa teterrima odioſa eſſet. Exaggerabat quanta immanitate graſſaturi in obnoxios forent, ſi ſemel vrbe admitterentur, odij furoriſque proponebat ſæuitiam, quam nulla calamitas, nulli cruciatus ſatiarent aut defatigarent mox ad vim repellendam excitabat Parmerſium exemplo; qui infirmo præſidio; nullo duce, vrbe aperta, muriſque dirutis, vna ſua virtute hoſtem irruentem, ad crudelitatem omnem expeditum, expuliſſent muris atque deturbaſſent. Eius generis vocibus, ita ſuſceptum iam antè odium ſuccendit, vt direptis facultatibus ciues quod foret reliquum lætis animis ad militem alendum conferrent; nemo tenuitatem ſuam excuſabat; cui duo erant nummi alterum dabat; cui nihil, ſe ipſum adſcribebat militiæ; ipſæ mulieres, aurum, gemmas, ſuaque ornamenta effuſis animis, centurionibus atque militibus largiebantur. Imo ad Inſubres cæteros, odium incendij inſtar perſuaſerat; nam ſi quos Francos caperent, iis per indigna tormenta vitam adimebant; plerúmque cor ferro extractum è pectore, feris obiiciebant vorandum; aliquoties exhauſtam aluum viſceribus auena opplebant, & viua etiamnum cadauera lanienda equis ſupponebant; ſemper immanitate barbara ſæuientes; tantnm eſt furoris in odio, támque atrociter humanitatem extinguit vltio. Sed nec verbis aut odio Proſper Columna pugnabat, ſed factis; multaque ad tegendam vrbem diligentia poſtquam muros reparauit, foſſam repurgauit, erexit aggeres, propugnacula inſtaurauit, ſeque ad propugnandam vrbem inſtrnxit; aggreſſus eſt arcem concludere, ne cui Francis commodo foret, eámque tum ab vrbe, tum ab agris ipſis excludere. Eo conſilio ducit geminas foſſas

FRANCISCVS I.

Anno 1522

FRANCISCVS I.

viginti passus à se inuicem distantes, ea longitudine quà septum arcis protenditur; humum in aggeres excitat, atque latera propugnandis altioribus muris; locatis ad valli tutelam quatuor militum millibus. Nec sine prodigio aut cæli beneficio munimentum erectum est. Etenim sub ipsam operam tanta vis niuium fluxit è nubibus, tamque citò frigore obriguit vt ex ea aggeres ad tegendum fossorem surrexerint, munierintque in arcis machinas, quæ crebros ictus & excussos globos in niuosa illa repagula frustra difflabant. Lautrecus interea auctus erat Helueticis legionibus, quas duxerant Sabaudus spurius, & Palissa; & Ioannes Medicæus cum tribus peditum millibus & cataphractis ducentis ad Francorum partes transiuerat; Venetumque exercitum Theodorus Trivulcius & Andreas Grittus adiunxerant; quibus fretus se ad arcem admouit, si posset perrumpere obiectum aggerem, atque in ipsam arcem inuadere. Sed munimento exclusus, cæsoque Marco Antonio Columna, is Prosperi ex fratre nepos, qui Francis militabat, vertit curas ad prohibendum ne Franciscus Sfortia Mediolanum subiret. Quippe ille inflammata ciuium voluntate multùm expetitus; Alpibus transitis Ticinum iam venerat, & contendebat omni studio Mediolanum venire; Columna enixiùs aduentum curante, vt ciues Duce inspecto magis ac magis ad defensionem flagrarent. Verùm & id consilium irritum fuit. Lescunus cum pecunia è Francia redux militem ad tutelam viæ reposcebat; ad eum cum copiis Momorancius missus, venitque ad exercitum Lescunus non incolumis modo sed victor: intra triduum Nouariam expugnauerat, quamquam cœso Refugio. Sed intentus in fratrem Lautrecus, non satis Sfortiam cauit; qui per colles abditos & inexploratos Mediolanum

diolanum peruenit, effuſiſſimo ciuium exceptus gaudio; quaſi ſimul cum eo felicitas vrbem intraſſet.

FRANCISCVS I. VIII. *Conſilium ad Bicoquam.*

Hactenus fortuna neutri partium videbatur addictior, cùm repentè calamitas in Francos irruit, & afflictos proſtrauit. Lautrecus Mediolanum patefacturus, ſtatuerat Ticinum capere, eamque in rem adducto exercitu, iam labe gemina murum aperuerat; apparabatque aggreſſionem; cùm Proſper Columna qui haud procul metatus erat caſtra, ſelecta duo militum millia in vibis ſubſidium mittit; qui nocte primùm eluſis Francorum vigiliis, dein aperta vi penetrantes per caſtra incolumes peruaſerunt in vrbem. Eo facto ſoluta obſidio, nouumque conſilium inſtitutum. Lautrecus ad excipiendam pecuniam, quæ Aronæ ſubſtiterat, metu prædantium hoſtium, primum Marinianum, dein Mouzium venit: cum repente nouâ procellâ iactatur atque ſubmergitur. Heluetij longioris belli pertæſi, diuque nullo ſtipendio aucti, per centurias tumultuantur, repoſcuntque alterutrum, pugnam aut pecuniam; niſi repræſentetur alterum; minantur ſe extemplò in patriam redituros. Et verò Columna ad Bicoquam opportuno loco caſtra poſuerat. Erat Bicoqua villa nobilis viri Mediolanenſis, ab vrbe tertio milliari, amplo ſpatio in hortos, prata & viridaria diffuſa, quo exercitus poni commode poſſet. In ea caſtra Columna poſuerat, tum vt vrbem ab oppugnatione defenderet, tum ſecuro loco vti expectaret, quo tumultus Heluetiorum deſineret; nam rem per ſpeculatores acceperat; foſſaſque more gentis deductas, ampliores effecerat, adiunxerat aggeres, & caſtellis erectis, tormentiſque impoſitis, omni induſtria communiuerat. Ad poſtulatum Heluetiorum, Franci duces pecuniam in proximo eſſe affirmant, præſtolentur in pauciſſimos

FRANCISCVS I.

dies, numeratum iri cum incremento stipendium; nam hostem aggredi, temeritatis esse atque amentiæ; validum exercitum tectum & penè obrutum munimentis; satis effici, si detrahantur cibaria; claudantur ferarum instar hostes in latibulo; vel fame perituros, vel ad pugnam vltrò procursuros. Nihilominus Heluetij instant, deposcuntque prætium; sibi primam committi aciem flagitant, latere neminem quales in pugna sint; non fugam, non latebras, non stipendium, non otium petere: sed dimicationem, & quo loco acerrima sit; vrgebátque omnium maximè Albertus Petra, plurimis expeditionibus celebris. Cùm ægrè Franci impetrassent, vt hostium castra propius inspicerentur, id munus Pondormio Belgæ viro forti impositum, qui rem speculatus, castra munitissima & summa difficultate oppugnanda renuntiat. Heluetiis tamen pertinaciter in sententia stantibus, Lautrecus necessitate impulsus, sic composuit aciem vt victoriæ sin minus locus, spes saltem non deforet. Aciem primam Lescunus ducebat cum quadringentis equitibus, octo Heluetiorum millibus, & plerisque Francis nobilibus; inter quos Lauallius, Grauilla, Miolensis, Launayus, cæterique. Secundam agebat Lautrecus, comitibus Sabaudo & Palissa; Nauarro præuio cum fossoribus ad vias sternendas; tertiæ dux Vrbinas præerat, quam conflabat Venetorum exercitus. Contra Prosper frontem castrorum, præter fossam & aggerem, tormentis dispositis accuratè firmauerat; castra extrema, quæ ponte cum agro proximo iungebantur, commiserat Francisco Sfortiæ, accersito ex vrbe, cum quadringentis equitibus, & sex peditum millibus. Vbi ad iactum tormentorum ventum est, Franci admonebant Heluetios, paterentur displodi tormenta, fore vt eucrsis aggeribus,

Pondormy.

bus, & via complanata, facilior ad hoſtem pateret aditus; verùm ij repudiata mora tam neceſſaria, & tormentis vti aſpernantes, quaſi lacerti pro bombardis eſſent, timorem Francis exprobrantes, ſe primùm in tormenta hoſtium, mox in altiſſimam foſſam induunt: mille propemodùm antequam ad foſſam euaderent cæſi erant; poſtquam in eam præcipitati ſunt, ſtrages nullo emolumento increbuit. Etenim cùm ſummum aggerem haſtarum cuſpidibus non attingerent, fruſtráque deſtituti pennis, foſſa erepere conarentur, patebant ſclopetis hoſtium, certíſque ictibus deſignati cadebant ſpiſſiſſimi. Tam inæquali pugna fortiſſimi quique perierant; ipſe Albertus Petra auctor & incenſor, duo & viginti Heluetiorum Centuriones, duo ipſorum millia, atque Franci proceres quos appellaui; cùm cæteros deficit animus, quique obſtinati acceſſerant, obſtinatiores recedunt. Iam repulſi erant, cùm Leſcunus & Vendeneſſus Paliſſæ frater, caſtra circumflexi, pontem aggrediuntur, & obiectum Sfortiam repellentes, vi in caſtra irrumpunt, patrabántque victoriam, ſi iuſſi pedites inſequuti eſſent. Verùm Columna Heluetiorum impetu liber, vniuerſam aciem in eum effundit, adigítque retrocedere, nullo inuectum agmen fulciente. Lautrecus & Paliſſa precibus, monitis, promiſſis, vrgent Heluetios, vti alteram impreſſionem inſtituant, aut ad hoſtem auertendum fictam aſſimulent; appellant proximam fortitudinem atque audaciam, ſpem victoriæ faciunt, æmulationis flammam ſubiiciunt; peruaſum in caſtra; ac leui conatu profligari hoſtem, ſi ipſi viri ſint. Fruſtra ſtimuli admoti; hyeme ſua frigidiores abſcedunt; credo, quod præfectis, & fortiſſimis iam necatis, nemo eſſet de gente qui gloriæ flammam tot extinctam cædibus excitaret; aut fortè qui non

FRANCISCVS I. gloriæ cupiditate, sed amore stipendij inconsideratè in prælium ruerant, defecerunt illicò, infirmo ad præclara facinora stimulo. Veneti quasi sarcinarum custodes, nusquam se mouerunt, nec ad hostem vel oculis accesserunt. Auctor erat Lautrecus, vt eo loco castra erigerentur, hostísque suo pomœrio clauderetur; nec id admisit Heluetius, statim elatis signis in viam conuersus, Francis sequentibus quos nequibant sistere. Prosper à Pescaria impulsus, vt munimentis prodiret, perficerétque victoriam; prudenter se continuit; affirmans iam patratam rem quam optaret; liberatum se, breui Heluetios redituros in patriam, destitutos Francos Alpes transgressuros, ac victoriæ præmium nullo periculo suum fore, Ducatum Mediolanensem ab hoste immunem: statímque euentus dicto prudenti vim affinxit oraculi: siquidem abscesserunt Heluetij, nec Francis constantia diuturnior fuit.

IX. *Laus Pompeia capitur* Nam vbi Adduam Lautrecus peruenit, ponte imposito Heluetij per Bergomates suas Alpes transcendunt, Sabaudus & Palissa & plerique nobiles Franciam repetunt, Lautrecus Cremonam proficiscitur, & ad Laudem tenendam Medicæum Bossolúmque mittit cum parte copiarum. Illi vrbem introducti, ob laborem viæ somno se dedunt, cura vrbis Bonuallio Præfecto relicta; & securè somno indulgebant; cùm hostes inspecturi quo statu foret ciuitas ad eam aduolant; primum agmen ad muros accesserat, cùm Bonuallius vrbe egreditur cum suo milite ad velitandum; sed primo impetu tam ferociter ab hoste pellitur, vt fuga versus vrbem capta, simul hostem acceperit. Ita vrbs summâ defensorum ignominiâ capitur; firma muris, nulla ruina, nullis machinis, tribus peditum millibus, cataphractis ducentis, eam tuentibus; imo auicularum instar,

intra

intra ſua munimenta, ſeu nidulo deprehenſis. Medicæus ac Boſſulus experrecti è ſomno fuga ſeruati ſunt; poſtea Cremonam ad Lautrecum venerunt. Quæ vna vrbs erat naufragis reliqua. Nam Piſſeonem validiſſimam arcem ad Adduam Franci Præſidiarij metu abſterriti Piſcariæ dedunt. Præterea reſtabat ad excitandam ſpem Genua, quandiu firma in fide perſtaret; igitur Lautrecus ad eam retinendam, & impetrandas ſuppetias, diſſimulato cultu, duobus domeſticis comitantibus, in Franciam properat; Leſcuno fratri tradito imperio, copiíſque ad tutandam Cremonam: ſed nec frater diu Cremonam tenuit; quippe Proſpero vrbem obſidente; cum ipſo paciſcitur, vt niſi quadrageſimo die ſubſidia è Francia mittantur, omnes in Inſubria vrbes Proſperum excipiant, præter arces Mediolani, Cremonæ, & Nouariæ; ipſe cum copiis bona fide Seguſium deducatur. Quod & præſtitum eſt; Herbouilla in arce Cremonenſi relicto cum præſidio. Nec erant pacta Franciæ rei contraria, ſi opportunitate Franci vſi eſſent: nam eo tempore Genua miſſis ſubſidiis ſeruari poterat, quæ commeatu atque præſidio deſtituta, proxima periculo erat; & Proſperum Adorni fratres adurgebant, polliciti iiſdem ſe legibus adhæſuros Sfortiæ, quibus olim patres Ludouicum fouebant. Nec cunctatus Proſper rem ſuſcipit, & cum Piſcario copias Genuam ducit. Franciſcus iam ante de periculo monitus, curâ neglectâ vacabat otio; nunc experrectus ſeriùs, ſcribi iubet octo militum millia, & Petro Nauarro Mareſcallo agenti Maſſiliæ imperat, vt quidquid militum habet imponat nauigiis, & continuò Genuam ducat. Ille fide ſumma obſequutus ducentos milites, nec in promptu plures erant, nauibus imponit, veníque Genuam cùm vrbs iam à Piſcaria obſideba-

FRANCISCVS I.

Piſque tons.

Genua capta.

FRANCISCVS I.

tur. Octauianus Fregosius Princeps Senatus, vir quidem prudens, sed imperitus militiæ, & plerumque lectulo ob morbos affixus, duo peditum millia in vrbem induxerat, nec fidebat admodum ciuibus. Ad portam Codifanam muri partem iam tormentis diruerat Piscaria, cum tubicine misso colloquium petit. Id Fregosius cùm vetare haud posset, Viualdum ad Piscariam mittit; qui dum colloquuntur, séque ciues custodiunt negligentiùs, Hispani milites inscio Pescaria, per muri ruinam in vrbem inuadunt. Statim fit rumor, increbrescit impetus, ciues trepidant, hostes instant, & momento sub ipsum fœdus spémque pacis certam, capitur vrbs atque diripitur. Pescaria audiens quid ageretur, dimittit Viualdum, Prosperúmque in diuersa parte agentem, de re tota certiorem facit. Nauarrus cum suis in vrbis aream recipit se, pugnánsque fortiter venit in hostium potestatem; mox ab Hispanis in tetrum carcerem conditus, in quo pœdore diem vltimum clausit, cæteri Franci in arcem euadunt; Dux Octauianus in Lectulo iacens opprimitur, suásque ædes pro custodia habet: sic opulenta ciuitas fœde vastatur, sub ipsa tessera securitatis, tanta est belli atrocitas, quod in ipso pacis gremio violentiùs sæuit. Quamquam Prospero id molestum fuit, qui ab ciuibus sperabat pecuuiam in stipendium militum. Antonius Adornus Dux declaratus est, atque arx postea conditionibus certis recepta. Ea iactura Regi grauissima extitit, cuius causam ante perdidicerat à Lautreco. Ille primùm repulsus ab Rege indignante, mox admissus precibus Comestabilis, modestè sed generosè culpam amissi Principatus in ipsum Regem contulit, qui promissam pecuniam haud misisset: at cum Rex obiiceret missa quadraginta nummorum millia; litteras,

Lautrecus Regẽ adit.

litteras quidem acceptas Lautrecus repoſuit, pecuniam nullam. Samblancæum Quæſtorem accerſit Rex cui iniunctum erat id muneris, noſcítque pecuniam à Ludouica matre interceptam, affirmante eam ſibi debitam alio nomine. Quod fœmina odio flagrans patrauerat; nam animi impotens, dudum Lautreco iniuriam machinabatur & calamitatem; ſiue quod is liberiùs de ſuis moribus obloqueretur, ſiue quod vir militaris ambitioni mulieris ſe haud ſatis ſubiiceret; quæ magno Reipublicæ detrimento priuatam vindictam in caput innoxium intendebat. Et mox vltio in Samblancæum ipſum conuerſa, venerabilem ſenem, & longâ adminiſtratione probatum; quem accuſatum falsò peculatus, eadem fœmina Prato Cancellario tradidit, & ipſi peſſimo iudici, à quo datis è cohorte ſua diſceptatoribus, morte damnatus eſt, affectúſque ſupplicio, vnâ noxâ, quod innocentiam ſuam deffendiſſet, ſuóque Regi ob ætatem & meritum eſſet acceptior, ídque Rex paſſus eſt, nullo doloris ſenſu, curam rerum & ſolicitudinem ad cæteros ablegans, quam admodum malè impenderent. Atque haud deerat in publicos vſus pecunia, quam Pratus Cancellarius exigebat immenſam, nouis in dies tributis, & excogitatis exigendi rationibus, quæ nemini hactenus in mentem venerant. Eæ porro ad explendam Reginæ auaritiam haud ſufficiebant.

FRANCISCVS I. *Samblancaj.*

Refrigeſcens in Italia bellum, in Aquitania atque Arteſia incaleſcebat. Hiſpani moleſtiſſimè paſſi Fontarabiam in Francorum poteſtate eſſe, exercitum ſcripſerant, cuius Præfectus Orangius, sociúſque Guillelmus Fuſtembergius, cum ſex Germanorum millibus præter Hiſpanos. Arcem obtinebat Daillo Ludæus, iámque menſe duodecimo propugnabat: fortiter vim hoſtilem depu-

X. *Fontarabia ſeruata*

FRANCISCVS I. lerat , donec quod fortium est , vna famis machina appetitus , rerum omnium magna penuria , se fortitudine animi , suos exemplo constantiæ sustentabat. Rex vrgente Bonineto ne arcem perderet, Castilionium Marescallum cum copiis in Aquitaniam miserat ; quo in via mortuo , dum successor deligitur , ad vltima obsessi acti sunt. Marescalli dignitas Annæo Mommorantio data , qui tunc agebat Venetiis , vt fœdus cum patribus renouaret; ad Fontarabiam eripiendam, Palissa nuper ex Italia redux , proficisci iubetur ; simul Artigius Admiralij Legatus naues è Britannia ducere, vti Hispanicam classem disiiceret : sed cùm is nimiùm cunctaretur , Palissa progrediens , spectante hoste transmittit Behobiam , ac tormentorum globis via patefacta , commeatum & militem vrbi immittit , illæsúsque in Aquitaniam redit. Soluta obsidio , & Ludæo permissum à Rege vrbe excedere , infirmitatem excusanti ; iam gloriâ in apicem actâ , cui vix quidquam accresceret. Suffectus in Ludæi locum Frangetus , Vasco nobilis , Castilioniæ turmæ Legatus ; qui de se opinionem conceptam fefellit plurimùm. In Artesia atque Picardia maius belli onus incubuit , felicitas haud dispar. Nam Burgundiæ geminæ Ducatus & Comitatus , de assensu Principum , quoddam inter se contraxerant fœdus, quod neutralem conditionem vocarunt , vt à bello mutuo inferendo cessarent, pace interim firma. Porrò Picardiæ facessebat periculum Angliæ Rex ; qui nuper cum Carolo inita societate , Suffolcium Ducem cum exercitu in Picardiam miserat. Maria Henrici soror ac Ludouici proximi Regis vidua , Suffolcio nupserat ; vnde Ducis auctoritas , accesserátque Comes Bureus cum Cæsarianis copiis ; totum exercitum triginta hominum millibus adimplentibus. Agebat Lugduni Rex bello-

Anno 1522

Frangetus.

Neutralité.

Angli in Picardiã excendunt. Comte de Bure.

bello Italico intentus, cùm ipſi ab Anglo bellum indictum eſt; & erat eius rei ante ſuſpicio, quod Angli mercatores & ſcholaſtici euocarentur Pariſiis; atque Anna Bolenia in eadem vrbe, ab Maria relicta, reuertiſſet in Angliam, Rege id grauiter accipiente, fœmina in amores atque arcana Principis iam vocatâ. Carolus Borbonius, Dux Vindocinenſis, Picardiæ præerat; hic iuſſus tueri Prouinciam, adiuncto Trimollio Burgundiæ prætore; quando in Burgundia nihil periculi eſſet. Ij quod erant copiis inferiores, firma præſidia in ciuitates ſingulas diſtribuerant; Bapalmâ interim à Comitibus Sampaulino & Guiſio captâ & dirutâ. Ineunte octobri coniuncti hoſtes, Heſdinum obſidione cingunt, rati infirmum oppidum atque immunitum. Id tuebatur Biezius, idem poſteà Mareſcallus, cum triginta cataphractis, & peditibus aliquot; qui egregiè vrbem propugnatam, in quadrageſimum diem illibatam ſeruat. Incurrebant in hoſtem ſæpiſſimè, aſſiduíſque conflictibus decerpebant, præclariſſimi Duces, Sampaulinus, Guiſius, Pondormius, cæteríque; imbrium denſa vis infundebatur in caſtra, premebátque grauiter militem; quibus incommodis conflictatus hoſtis ſoluta obſidione receſſit; vltrà Oceanum Anglus, in hyberna ſua Cæſarianus. Et Anglica bella multùm de terrore primo remiſerant; immutata belli ratione atque armorum; & Francis per tot ſuas clades conſultioribus. Per hyemem conquieuerat bellum, dum primo vere à Cæſarianis exortum Picardiam tentat. Fiennius Flandrenſis Prætor Teruanam obſidet, ductis Belgarum quindecim millibus; ſimúlque per Arſcotium ducem Guiſam tentat, non aperto marte, ſed arcanis conſiliis. Guiſam tenebat, Nicolaus Boſſuus Longouallius, qui ab Arſcotio de proditione appellatus,

FRANCISCVS I.

Anne de Boulen.

de Biez

NNn 6

FRANCISCVS I.

Flandri à Picardia repulsi.

ANNO 1523

assensum simulans, de tradenda vrbe conuenerat; mox Regem admonet; denique constituitur, vti adueniens hostis duo inter agmina intercipiatur, quorum alterum Vindocinensis, alterum Florangius duceret. Consilium procedebat commodè, cùm id Rex disturbat præpropero gloriæ studio. Quippe cùm Chambortio equis cursoriis Feram properasset, vt pugnæ interesset, hostes suspicati patere sua consilia, regrediuntur in Flandriam; præclara occasione Francis erepta; adeo quibusdam consiliis lux & pompa obsunt, & sua etiam Marti sunt furta. Iussus Vindocinensis Teruanæ opitulari, hostem castris depulit, soluítque obsidium, cæsis quamplurimis; referebátque victoriam, nisi iussus esset abstinere à prælio: sed hæc grauioris in Italia belli quædam præludia visa sunt.

XI. *Apparatus ad bellũ Italicum.*

Etenim Rex tandem experrectus, & amissi Mediolani aspersus infamia, seriò de ditione recuperanda & expungenda ignominia cogitabat. Boniuetum in Alpes miserat cum duodecim millibus militum, qui Alpibus transitis Segusij reliquas copias præstolabatur. Mommorancium sibi gratissimum apud Heluetios ad delectum miserat: & quamquam in Italia aduersa omnia obnitebantur consiliis; tamen qui erat Principis animus, vt longè inter aduersa fortior, quàm inter prospera foret, fortitudinem totam atque regni opes in expeditionem proximam euocabat. Et quidem ea necessaria erant: nam arcem Mediolanensem Prospero Columnæ Mascaro Præfectus tradiderat, alimentorum penuriâ; Cremonensi arce vna dumtaxat in Francorum potestate stante. Adrianus Pontifex procliuis in Carolum appellauerat Regem de induciis admittendis, vti bellum Turcæ à Christianis indiceretur: (nam superiore anno Rhodum Insulam Solimanus expugnauerat,

pugnauerat,

pugnauerat, Equitéſque expulerat;) eas, porrò Franciſcus reiecerat, quæ neutiquam Inſubres restituerent. Veneti meritò negligentiam Regis incuſantes, cuius culpâ potiſſimùm, nuper pericula plura ſubierant, detrectauerant fœdus renouare, imò cum Carolo fœdus pepigerant, in id Pontifice, Angliæ Rege, cunctíſque Italiæ Proceribus, præter Ferrarienſem, admiſſis; vt omninò Franciæ Regem ab Italia prohiberent. Præterea coniuratio quam texebat in Sicilia Franciſcus, in lucem producitur; & aliquot in Sicilia Proceres ſupplicio affecti ſunt, & in partes diſſecti; Nihilominus Rex vrgebat expeditionem, ſuo plurimùm animo & fortitudine nixus, & tranſmiſſurus Alpes expectabatur in dies Lugduni, cùm improuiſa Comeſtabilis conſpiratio in Francia inuitum tenuit. Res tanti momenti, & caput tot calamitatum, videtur ab prima origine retexenda. Carolus Borbonius Franciſco Rege quinquennio maior, ſtirpis Borboniæ in plures ramos diuiſæ primarius ſtolo, iam à prima adoleſcentia æmulationem in Franciſco excitauerat atque aluerat. Nempè natalium ſimilitudo, & diſſimilitudo indolis, vt cogebant ſimul verſari, ſic agentes ſimul diſſentione mutuâ alienabant; Franciſcus apertus, atque ingenuus, ore mentem proferre, ad pompam & gloriam accommodare ſe ſuáque ſtudia: Carolus tectus, animi ſenſus alta premere ſimulatione, in arcana neminem admittere, laudem ſolidam facinoribus iuſtis non tam exquirere quam mereri; inter ea contraria, vno conueniebant, quod laudem bellicam ambo gloriámque imperatoriam ardenter concupiſcerent. Dicitur Ludouico viuo eò animorum diſiunctio perueniſſe, vt Franciſcus Carolum in ſingulare certamen prouocauerit, quod Regi quidpiam de ipſo retuliſſet; nec ea repugnantia

FRANCISCVS I.

Borbonij in Regem coniuratio.

FRANCISCVS I.

gnantia Francisco in Regem euecto desiit, imò in tam dispari sorte perseuerauit atque exarsit: nam causæ perseuerabant, dissimilitudo & æmulatio. Rex quidem magna animi generositate, vt restinctum odium demonstraret, statim Carolum Comestabilem dixerat, & Prætorem Mediolanensem instituerat. Verùm iis muneribus laude eximiâ gestis à Comestabile, excitata è cineribus æmulatio erat, Réxque nouis iniuriis plus molestiæ Carolo facessebat, quàm beneficij per dignitates primas contulisset. His accessit capitale odium Ludouicæ Reginæ in Comestabilem. Origo scribitur, quæ à fœmina non abhorreat; quod Comestabilis Susanna vxore mortua de nouis nuptiis à Regina ipsa appellatus, eas non sine ludibrio repulisset: nec vindictæ muliebri vllus stimulus acrior quàm amoris repulsa; fœmina ocyssimè in effectum contrarium transuolante. Votis igitur Borbonij intercedit, impedítque ne Renata Claudiæ Reginæ soror, cupienti vxor detur, quod & ipsa Claudia peroptabat; tum cum Prato Cancellario conspirat, ad virum bonis deturbandum, quando honore & vita non posset. Nec distulit consilium Pratus, vir ad omne flagitium promptus, & ipse Comestabili suo nomine infensus, quod ab eo non impetrauerat nescio quid in Aruernis, quo liberos suos ornaret. Imò Boniuetus Reginæ vindictam multùm accendebat; ratus si is deiiceretur, munera belli ad se peruentura, & ipsam adeò Comestabilis dignitatem. Eâ mente Regina litem Comestabili mouet, quâ facultates propemodùm omnes reposcit, Ducatum Borbonium, & Aruernos, Claramontanos & Forisienses: quasi vxori Susannæ mortuæ stirpe propinquior; erat enim ipsi consobrina; statímque impetrat à Prato Iudices qui pronuntiarent. Tantæ litis disceptationem

&

& momentum, fusè Francorum hiſtoriæ narrant, ego parcens lectoris tædio, iis ſuperſedeo. Indignationem, vt par erat, tam indigna lite Borbonius concipit; apud Regem acerbè quæritur; nihílque promouens, irâ excandeſcit, quòd opprimendus à fœmina, quam nauci habuerat, modo facultatibus per iniuriam ſpoliandus, inops & aſpernabilis toti Europæ ludibrio foret. At eum dolorem domeſticis inflammantibus, Regíſque ingratum animum exaggerantibus, tranſeundi ad hoſtem conſilium init, vt perſequuturus priuatas inimicitias, publicas faceret, & qui ſua tueri non poſſet in patria, patriam perderet. Eam in rem Mottam Noyerium, tam turpis facinoris auctorem, & flammam, in Hiſpaniam mittit, qui cum Imperatore fœdus componeret; conuentúmque eſt in ea pacta, quibus ineuitabilis Franciæ incumbebat pernicies, ſi eò quo conſulta ſunt modo perfectâ eſſent. Expectabatur dum Rex in Italiam tranſmiſiſſet, Borbonio ſimulato morbo hærente in Francia; tum Imperator tres exercitus immittebat, quibus Occitaniam, Aquitaniam, atque Campaniam inuadebat; Henricus Rex, nam particeps admittebatur, mare claſſe valida clauderet, atque in Picardiam Normanniamque irrumperet; ipſe Comeſtabilis, cum decem millibus Germanorum, quos adducturus Fuſtembergius erat, occuparet Burgundiam, & totum regnum ſuis opibus & clientelis peſſundaret atque euerteret; Rege excluſo, & in regnum regredi tot tantíſque copiis vetito; Imperator Borbonio Eleoranam ſororem ſpondebat in coniugem, modò ſolutam matrimonio, morte Emanuëlis Luſitaniæ Regis.

FRANCISCVS I

XII. Aperta coniuratio.

Porrò in id fœdus arcanum admodùm atque tectum, duo Comeſtabilis domeſtici penetrarunt, Matignonius atque Argongius, gente

FRANCISCVS I.

gente Normanni, qui vt par erat, priuatum officium publico in patriam postponentes; postquam frustrà Matignonius herum conatus est à nefario illo facinore dimouere, rem Regi enarrant, consiliúmque aperiunt. Ille Molinas ad Borbonium ficto morbo decumbentem se contulit; ac summa verborum humanitate testatus, se consilia peruasisse, hortatur orátque, vt abscedat à suscepto flagitio; id à dignitate tum sanguinis, tum magistratus, tum gestarum rerum, quàm alienum sit docet, spondétque sanctissimis verbis, si lite excidat, restituturum se omnes facultates. At Comestabilis, seu promissis Regis fidem non haberet, seu in procliue flagitij impulsus, se haud posset sistere atque inhibere, pernegat crimen; fatetur quidem se à Reusio Comite appellatum, sed occlusas appellanti aures; orat ne de fide sua ambigeret, recipítque profecturum se, vbi primùm iter ægritudo permitteret. Rex ab eo digressus, Lugdunum contendit. Et sequebatur lectica vectus Borbonius; cùm à via deflectens, perturbatissimo variis cogitationibus animo, Cantellam in domum suam abscedit, deliberaturus vtram in partem conuerteret se. At Rex diuerticulum fugam interpretatus, Ioannem Huraldum, Augustodunensem Episcopum, præmissum à Borbonio, & conscium arcanorum, in custodiam mittit; quod vbi resciuit Borbonius, simúlque se sententiâ Iudicum lite excidisse, desperatione & furore actus, noctu vno Pomperantio comite proripit se, domesticum eius se simulans, & per multa discrimina in Burgundiæ comitatum euadit. Rex profugi facultates omnes apprehendit, arces occupat repugnante nullo; præsertim Cantellæ ornamenta, quæ magnificentiam cuiusvis Christianorum Principum adæquabant. Tum veritus ne tanti viri defectio, in-

Chantelles.

gentes

gentes turbas regno inueheret, eo anno abſtinuit ab expeditione Italicâ, inſpectu-rus rem propiùs, & occurſurus clandeſtinis conſiliis. Nam magnæ erant cognationes Borbonij, ingens fama, & exiſtimatio, & virtutes, tanta fortunæ amplitudine dignæ; niſi eas id facinus maculaſſet; nam vitæ integritate, liberalitate, fortitudine, & militari peritia, facilè omnium Princeps, non immeritò Franciſci æmulationem concitauerat. Ideò nouos in prouinciis Prætores conſtituit, in Picardia Trimollium, in Burgundia Guiſium, in Aquitania Lautrecum, in Campania Oruallum; & ad ſe Vindocinenſem & Sampaulinum euocat, affines Borbonio, copiáſque tradit Renato Sabaudo ac Paliſſæ, quibus maximè omniũ confidebat. Borbonius interim è Burgundia in Germaniam, tum per Alpes Tridentinas profectus in Inſubres, exceptus eſt à Carolo Lanoio Prorege Neapolitano; nec diu moratus Genuam tendit, inde in Hiſpaniam ſoluturus, vt cum Eleonara deſponſa matrimonium iniret. Verùm longè diuerſa Caroli mens erat, cui ſororem exuli nubere non placebat, & mandauerat Reuſio, vt Borbonium in Italia retineret: ergo Reuſius eum dimouet à profectione, oſtentat arma, atque imperium, communicata cum Lanaio præfectura: nam Proſper Columna morbo oppreſſus agebat animam, ita dum Franciæ viſceribus intendit Franciſcus, extrema hoſtes, vt cum Borbonio pacti erant, carpunt; quamquam maiori trepidatione quàm damno. Primùm Fuſtembergius decem millia Germanorum in Lingonenſem agrum induxit, eúmque diripuit: ſed cùm equitatus deficeret, quem Borbonius nulla accepta ab Imperatore pecunia, non apparauerat, prudentiâ Guiſij ad penuriam adductus, reiectus eſt in Belgium, poſtremo agmine in Moſæ tranſitu vi-

FRANCISCVS I.

Lanoy.

Exercitus in Franciam inducti

ćto

—— FRANCISCVS I.

cto & deleto. Nec Trimollius in Picardia ab illustri vita tot facinoribus clara degenerauit. Nam Angli Belgis iuncti conflato ex viginti quinque millibus hominum, ducibus Norfelcio & Bureno, exercitu, in Picardiam irruerant; ita milite destitutam, vt Trimollius cùm vrbem aliquam præterierant hostes, cogeretur præsidium inde educere, atque in aliam immittere, quam illi impeterent; non absque difficultate ingenti, plurimísque curis atque periculis. Ea solicitudine hosti eripuit Teruanam, Ambianum, Corboiam, & Sanquintinum; seruauítque Durlanum Pondormius, celeritate & manu strenuus; sæpius per obstantes hostes perrumpens in oppida, lata ope; móxque erumpens, vt aliis locis consuleret. At vetare non potuit, quin hostes Mondiderium vrerent, transgreßísque Somonam terrerent Parisios donec aduentante cum quadragintis equitibus Vindocinensi, terror disiectus est; & imminente iam hyeme hostis in Cameracensem agrum discessit: commendando in æuum Trimollio; qui se vno exercitum repræsentans curas, celeritatem & vigilantiam, pro pedite equite machinísque substituit.

Fontarabia capta ab Hispanis. & Baiona à Lautreco seruata.

Nec Lautrecus in Aquitania à se defecerat; vir strenuus, & ad munia militaria cùm necessitas poscebat impiger. Imperator qui tum in Hispania agebat, iuxtà conditiones Borbonio promissas, validum exercitum scripserat, quem vltra Pyrenæos in Aquitaniam misit. Ad eius famam Lautrecus haud dubius quin Fontarabia prima omnium peteretur; quippe nimium quantùm premebat Cantabriam, ad eam progressus, milite & commeatu, rebúsque cæteris ad frangendam obsidionem communit; tum Baionam reuersus celeriter, vrbem maritimam, quæ totius Aquitaniæ propugnaculum est, quantùm angustia temporis patitur, tumultuariè erectis

ctis aggeribus, ipſe quam infirmam inſpiceret, tuendam ſuſcipit. Hiſpani Septembri medio Fanum ſancti Lucij, Fontarabiam inter & Baionam medium occupant, & vaſtata miſerum in modum Nauarra, Orangio duce Baionam ſummo impetu aggrediuntur. Vrbis muros allambit Aturus, tum ex Cantabris montibus alter amnis oppidum interfluit, qui Aturo exceptus, in Oceanum proximum influit. Verùm vbi commoditas, ibi periculum; etenim Oceanus, quà alueus patet bis in diem promouens fluctum, vti mercatorias naues in portum inuehit, ſic hoſtiles bello ſæuiente. Et Hiſpani ad Baionam claſſem inuexerant; vnde terra maríque ſumma vi & machinarum fulminibus impetunt muros. Vna propemodùm oppugnantibus aggreſſio fuit, quatuor dies continuos nec quiete noctium interpellata. Attamen repulſi ſunt admirabili Lautreci virtute; ille vix vnam horam quieti aut ſopori impertiens, adhortatione & exemplo ſic incendebat ciuium ſtudia, vt eorum ſinguli militem æmulantes, hoſti fortiter ſeſe obiecerint; nec matronæ virgines puerive ab labore ceſſabant, vltrò atque ingenti alacritate, tela, lapides, victum & neceſſaria ſubminiſtrantes pugnantibus; adeo in duce vis belli ſita eſt, emendante naturam: nam quæ ipſa fecit imbecilla atque infirma, hic ſi præclarus eſt in inſtrumenta Martis conformat. Ea fortitudine repulſi Hiſpani, relictâ Baionâ, Fontarabiam cingunt, experti intra paucos dies, homini homo quàm præſtet: quippe Frangetus muro adhuc integro, muniſſimam atque inſtructiſſimam commeatu vrbem, vno bombardarum ſonitu territus, Hiſpanis tradit; accuſans Petrum Nauarri filium, quem conueniſſe cum hoſte diceret. Recepta vrbe Hiſpani, in interiora regreſſi ſunt. Frangetus poſteà Lugduni à Rege cum ignominia

FRANCISCVS I.

Saint Iean de Luz.

ignominia exauctoratus est, titulo nobilitatis expunctus, in pegmate palàm singulis armis exutus fractúmque gentilitium stemma; tam vili facinore iam deiectus nobilitate, armísque raptis quæ per ignauiam eiurauerat. Decursis Pyrenæis transuolandum ad Alpes est.

XIII. *Boniuetus ab Italia pulsus.* Cùm detecta est coniuratio, Boniuetus Vercellas peruenerat, cum triginta peditum millibus, equitum quatuor; lætúsque summoperè ruina æmuli, iam gloriam, honores, & summum dignitatum militarium apicem cogitans; in spem magnam euectus, versus Mediolanum contendit. Et erat obsidendæ vrbis prona occasio, si Boniuetus in eius notitiam penetrasset; etenim Prosper Columna, iam implicitus ægritudine ratus eo anno non transgressurum Alpes exercitum, coniuratione Borbonij patefacta, vergente in hyemem tempestate, & Venetis iam aduersis; neglexerat vrbis munitiones apponere; apertis suburbiis, murísque aliquot locis collapsis. Imò cum centurionibus statuerat, si hostis ingrueret, vrbem deserere, & Comum atque Ficinum se cum exercitu recipere. At Boniuetus imperitus artis militaris, accedente vana arrogantia, quam successus primi promouerant; nam Nouariam & Vigeuanum ceperat; Ticinúmque amnem traiecerat vetante Prospero, prauo consilio felicitatem corrupit. Nam & hostes in amnis transitu debellare potuerat; & Mediolanum expugnare, nisi triduum iam amne transmisso præstolatus extremum agmen, frustrà consumpsisset. Eam ergo importunam cunctationem Prosper obseruans; propugnaculis instauratis, & erectis suburbiorum aggeribus, ita vrbem communiit: vt postquam seriùs ad eam accedit Boniuetus, spe amissa oppugnationis, ad lentam obsidionem deuentum sit. Mox noua oppor-

tunitas

tunitas Francis arridet; Adriani Pontificis obitus, qui cum caput eſſet totius fœderis, videbantur eo auulſo membra cætera ſtatim collapſura. Et erant conſternati animo fœderati, neſcij quis ſuccederet, quoué animo in Francum is affectus foret. Aliquantò poſt Pontifex dicitur Iulius Medicæus, Leonis X. patruelis; qui Clementis VII. nomen ſumpſit; poterátque primo eo tempore conconciliari à Francis, ſi Rex in Italiam tam ingenium atque induſtriam contuliſſet, quàm arma. Interea variis velitationibus ad Mediolanum pugnatum eſt; quibus plerumque Franci vincebantur; iam præiudicante totius belli auſpicio, vel imperantis infelicitate ad milites ipſos tranſeunte. Vnus Bunouus Cremonenſis arcis præfectus, poſterorum memoria digniſſimus eſt; qui ſuam arcem intus & foris acerrimè impugnatam; fame nimirùm atque armis hoſtilibus, inuiolatam defendit, donec Baiardus, & Rentius Ceres Dux Italiæ militem & commeatum in eam inferunt; & repertus cum octo militibus, cæteris fame extinctis, deliberata ipſe morte cum ſuis, antè hoſtem quàm pomœrio exciperet, quæ ſi conſtantia Maſcaroni Mediolanenſis arcis præfecto fuiſſet, Franci vrbem cepiſſent, nullo negotio; tantus erat ciuium atque militum terror, ſed occaſio prætermiſſa à Francis, ad hoſtem aduolat. Aſperitate hyemis, & niuium frigore Francum abſumente, Boniuetus Mediolano recedit, & præmiſſis tormentis, inſtructo ad pugnam agmine Biograſium venit. Agebat in extremis Proſper, póſtque euocatos Borbonium atque Lanoium, vitam poſuit, Veneno, an amatorio poculo; vir bello clarus, eiúſque vſu aſſiduo peritiſſimus. Lanoius atque Borbonius iam valido exercitu, & Francicum haud modicè ſuperante, Mediolano in hoſtem prodeunt. Iámque omnia calamitoſa Boni-

ueto

FRANCISCVS I. *Adriani mors* *Clemens VII. Pontifex.*

Bunou.

FRANCISCVS I. ueto deinceps acciderunt. Nam arx Cremonensis commeatus penuriâ ad hostem peruenit; Boniuetus ipse Vascones & Delphinates, robur exercitus, quod defessi & imminuti essent, ad supplementum in Franciam misit; Rhætos quos expectabat Ioannes Medicæus transitu prohitos, dimisit in patriam: Biagrasium & Vercellas occupante hoste amisit; copiæ sæuientibus morbis detritæ & propemodùm perditæ erant; nec Heluetij nuper conscripti ac Sesite amne diuisi, adduci potuerant, vt se Ftancis adiungerent. Tot itaque afflictus infortuniis, receptui canit, ac Nouariâ venit Romanianum,

Anno 1524 insequentibus Borbonio atque Lanoio. Ij ad Senianusitem amnē, quem nocte proxima Boniuetus traiecerat, de bello consulturi substant; erántque diuersæ sententiæ, Lanoio censente, fugienti hosti fugam permittendam; contra Borbonio Instandum affirmante hostibus. Et is optimè gnarus quid in Franco exercitu ageretur; nam singulis propè horis de his fiebat certior, plerísque Francorum ipsi fauentibus, & Boniuetum odio persequentibus & multo contemptu. Fides habita Borbonio, & festinatum in hostium terga. Tuebatur postremum agmen cum Heluetiis Boniuetus; qui prima impressione sclopeti glande brachium sauciu premente dolore vulneris, & ne forte in Borbonij capitalis inimici potestatem veniret, abdicatum Imperium Baiardo tradit, & primos inter lectica vectus diligenter elabitur; nec Baiardus ignarus quam perditis rebus adhiberetur, nihilominus tamen operam patriæ non negauit: cum Vendenesso fortissimis equitum selectis, dum exercitus se subacit, alteram impressionem hostium frangit: sed viri virtus iam ad exitum spectabat, & dignum quidem qui militarem vitam coronaret, sin minùs victoria, saltem

morte,

morte, quæ victori ornamento & decori eſſet. Vt poſtremi erant, ipſe & Vendeneſſus, ſclopetorum glande appetuntur; & Vendeneſſus illico mortuus corruit, Baiardus renes ſaucius, & equitandi laborem haud ferens, iubet ſe deponi, & quercui fortè proximæ accliuem, os in hoſtem conuerti, vt vel ipſam animam pro telo immitteret, nec cum vires deficerent, ſine officio in patriam eam emiſit. Quippe cùm ad iacentem veniſſet Borbonius, & ſolatij gratia diceret, ſe miſereri præſtantiſſimi viri, qui in eam calamitatem incidiſſet, quod imperare qui deberet, ſtolido & imperito viro paruiſſet, ille præclariſſimam ac viro forti digniſſimam vocem repoſuit; *non ego miſerandus, qui viri boni functus officio, pro Rege & patria vitam pono; tu Domine, ne es longè miſerabilior, qui cùm in Francia & de Regio ſanguine ortus ſis, contra Regem & patriam arma induiſti; & ea forſitan cruore popularium imbuiſti:* tum vt erat peritus hiſtoriæ, commemorauit Borbonio viros in Græca & Romana gente præclaros, qui cum ſe in patriam conuertiſſent, vitam clauſerant miſerabili fine: ſilens Borbonius vltrà progreſſus eſt; & Baiardus in Lanoij tabernaculum eo iubente delatus, animam edidit, vir in quo inuidia ipſa carperet nihil; quippe compos virtutum omnium, fortunæ malignitatem accuſat, quæ tandem exercitum regendum dedit, vt ad mortem raperet; ac ſpecie beneficij acerbiſſimum odium funere impleuit. Eo facto exercitus ſe tutò recepit; Franci per Taurinos in patriam, Heluetij per Auguſtæ prætoriæ vallem; quindecim maiora tormenta quæ Heluetiis Franci commiſerant, in manus hoſtium peruenere, & Boniuetus quaſi victor à Franciſco exceptus eſt; adeò Regum aures adulantibus patulæ, animi ſenſum deprauant; receptum illum exercitus, collauda

FRANCISCVS I.

Baiardi mors

FRANCISCVS I.

collaudabat Rex plurimùm, & cum decem Græcorum millibus componebat, qui duce Xenophonte per tot hostiles prouincias Græciam incolumes tenuerant; tanto discrimine, victum inter exercitum integrúmque quanto inter duces, quorum alter victus suâ culpâ, vno vulnere infractus, & alieno periculo seruatus; alter in suorum clade inuictus, admirabili fortitudine atque prudentia, sese explicuit; quasi nubibus vectus in patriam, vi repulsa hostium, dolisque elusis. Sed inanes Bonitteti laudes, seriùs posteà suo magno malo Franciscus damnabit.

XIV. *Borbonius Massiliam frustrà obsidet.*

Cæsar instaurato cum Anglo fœdere; quo Anglus in bellum singulis mensibus centum nummorũ millia subministrabat; ratus Franciam imparatam ab exercitu esse, iubet victores in eam inuadere. Erat Borbonio animus Lugdunum aggredi, nondum enim eam vrbẽ Franciscus munitionibus cinxerat, situ commodam ad plures prouincias obtinendas, atque in faucibus patrimonij sui; quippe Forisienses, Belliiocenses, Boios, Aruernos, & Marchiam, vno soli tractu coniunctos possederat; nec dum extincta popularium in se charitate, sperabat suo nomine defecturos à Rege plurimos. Idque enim verò Regi perniciosum fuisset. Verùm Imperatoris alia mens erat, qui bellum ad vtilitatem Borbonij non accommodabat; ideò iusserat eum peruadere in Phocensem prouinciam, & occupare Massiliam. Diu Aragonensibus Regibus mouerat cupiditatem Massilia, situ valida portúque commoda, ad excipiendos Hispanos in Italiam atque Siciliam commeantes; hospitium nauigatione media opportunum. Borbonius per Nicæam exercitum duxit, sexdecim peditum millia; adiuncto Pescaria, non tam Vicario quàm consorte. Lanoius cum aliquot copiis in Italia perstitit. Hugoni Moncadę data est classis, quę

mare

mare clauderet, & promoueret obſidium. Ad famam inuaſionis, Rex haud incertus quò hoſtis tenderet, Maſſiliam præſidio munierat, Philippo Chabotio & Rentio Cerete inducentibus quatuor hominum millia; nec multo poſt Antonius Barbeſius, è Stirpe Rupifocoldia, introduxit nouum ſubſidium. Cæſariani Prouinciam ingreſſi, Tolonium veterem Maſſilienſium coloniam, & Aquas Sextias, vrbem primariam, ſed prorſus immunitam, capiunt; tum ad Maſſiliam Borbonio planè inuito copias admouent, ſed ciues forti præſidio nixi, atque egregia in Regem fide, oppugnantes repellebant acerrimè. Primùm collem proximum occupant, in quo poſtea caſtrum poſitum eſt, accingunt munimentis, irriſà hoſtium ſocordiâ, quos ea commoditas latuiſſet. Ita totos quadraginta dies, fruſtra Bombardis detonantibus hoſtium, ciuis vrbem ſuam inuictam intactámque ſeruauerat. Franciſcus intereà luctu domeſtico afflictatus, Claudiam vxorem morbo raptam amiſerat, ſanctiſſimam moribus, pluriúmque liberorum matrem; nam filios tres, filias quatuor Regi pepererat; animi quam corporis dotibus præſtantior; claudicabat enim aliquantulum, ſed pro forma fertilitas, ſummáque pietas erant. Nihilominus Rex conſcribebat exercitum, Heluetiorum quatuordecim millia, ſex Germanorum, quem ipſe ducere in hoſtem ſtatuerat. Quod obſeruans Borbonius, volebat omiſſa Maſſilia Auenionem inuadere, vt Rhodanum amnem in poteſtate haberet, viámque aduentanti Regi obſtrueret. Verùm cùm id nec perſuaderet Peſcariæ, affirmanti, vrbem Pontificiam Auenionem, ſine Clementis moleſtia occupari non poſſe; & ea occaſio Cæſarianis periit, & erepta poſtmodùm Maſſilia eſt. Nam Moncada cum claſſem in Maſſilienſe littus inuexiſſet, ab Andrea Doria

FRANCISCVS I.

Barbeſius.

Claudia Reginæ mors.

Anno 1524

FRANCISCVS I.

claſſis Francicæ præfecto victus eſt; & Paliſſa primam aciem ducens, occupata Auenione, & Salonio capto, imminebat caſtris. Imo haud multò poſt Rex ſubſequutus eſt, iámque toto exercitu feſtinabat. Quas ob res Borbonius nullo ſupplemenro nec pecunia recreatus, quam vti ſpoponderat Carolus nullam miſit, ſoluit obſidionem, eo ipſo die quo Regem accipit Auenione prodire; tormenta in fruſtra contrita, mulis impoſuit, ac magna celeritate ſe & copias multùm imminutas impendenti hoſti eripuit, ſéque Monœcum magnis itineribus recepit; Paliſſa legente recedentis veſtigia, & feſtinationem mirum in modum vrgente Ita is Borbonio malè ceſſit conatus, patuitque ſe transfugio nouum dominum, libertatem nullam quæſiuiſſe

X V. *Rex ſecundo in Italiam tranſit.*

Rex eo ſucceſſu elatus, ſtatim conſiliũ quod diu inſinuabat Boniuetus, ſponte amplectitur; *tranſmittendum in Italiam, inuadendos Inſubres, Neapolitanum regnum occupandum, & vniuerſi gentibus demonſtrandum, quanti ad bellum & obtinendas victorias Rex momenti foret. Recurrebat animo Mariniana laurea, pudebat pigebátque intermedium tempus otio traductum, & voluptatibus; ſat bella per legatos geſta, & infeliciter quidem; modò Rex ipſe rem ſuam ageret, deleretque ignominiam calamitatum, quas aliena culpa inuexiſſent.* Hæc Regi prono animo audienti Boniuetus ingeſſerat; conſilio ſibi in alterutrum euentum commodo; cuius, ſi ritè ſuccederet, haberetur auctor; ſin minus, Regis clades ignominiam ſuam obrueret. Contra Paliſſa, Trimollius, & veterani ductores dehortabantur Regem à profectione; *decurri autumnum, atque adeo hyemem imminere, tam cœlum Italiæ infenſum Francis quàm militem; nec ipſam Franciam Anglo permittendam, irrupturo,*

rupturo, vbi regni robur Rexque ipſe abeſ-ſent. Verùm Rex in profectionem & ſua indole confirmatus, quod bellicam laudem appeteret, ſperaretque indubitatam victoriam, pronuntiauit expeditionem; atque magnifica oratione teſtatus eſt ſibi eam penitus mentem inſediſſe, eúmque graui futurum moleſtiæ qui contradiceret. Atque ideò Ludouicam Matrem, quæ litteris plurimùm dehortabatur, atque Auenionem venerat, vt coram ab ea ſententia dimoueret, iuſſam Auenione ſubſiſtere, in conſpectum neutiquam admiſit; pariterque de pace acturum legatum Pontificis à ſe amouit. Sic adempta Proceribus repugnandi facultas, atque impoſita obſequendi neceſſitas. Nec deerant in prauum omen verſa præſagia; nam exuſtæ ſegetes gelu immodico ſpem agricolarum fefellerant; loca plurima de cœlo tacta ſunt, atque Regis ipſum hoſpitium; Andegauum terrâ motâ penè corruerat; prædicebántque Aſtrologi ingens quoddam malum imminere Regi & Franciæ. Igitur ſub octobris finem ſe in viam dant copiæ. Erant peditum triginta millia, grauis armaturæ mille quingenti equites; cum Rege Proceres, Henricus Albertius Rex Nauarræ, Alenſonius, Sampaulinus, Longauilla, Albaniæ Dux gente Scotus, Comes Vademontius, Ludodouicus Trimollius, Mareſcalli Paliſſa, Leſcunus Lautreci frater, & Mommorantius; Boniuetus Admiralius, Chabotius, Renatus Sabaudus, Sanſeuerinus, Ludouicus Arſius; vno verbo Franciæ robur, & medulla nobilitatis. Regni regimen Ludouicæ matri commiſſum eſt, Vindocinenſi armorum præfecto, cui præterea Campania data eſt; Burgundia Guiſio, Brezæo Normannia, & Lautreco Aquitania. Extemplò itum in Alpes, & feſtinationis pretium ipſa inſubria videbatur:

FRANCISCVS I.

Angers

OOo 2

FRANCISCVS I. nam Lanoio raræ copiæ erant, aberátque à Borbonio ductus exercitus; vt qui prior venisset, haud dubie Medioiano cæterísque vrbibus potiretur. Ergo quasi in stadio æmuli currerent, simul propemodùm ad metam perueniunt; nam quo die Rex Vercellas tenuit, eo Albam Borbonius, ísque altero die Ticini ab Lanoio excipitur; Rex omisså Alexandriâ, Mediolanum venit desertam ab hostibus; nec vrbem ingressus, curâ obsidendi castri datâ Trimollio, vltrà perrexit. Hispani firmo præsidio Ticinum misso, & Antonio Læua præfecto imposito, cum reliquo exercitu Laudem recesserant; inspecturi quam in partem turbo Franciscus rueret. Et duo perficienda obiiciebant se Regi; alterum, obsidere Ticinum & capere: alterum sequi hostilem exercitum, profligare penitus, vel ex insubribus pellere. Istud omnino & facilius & vtilius erat; nam exercitus hostium Francico multùm inferior, terrore iam perculsus; fractus propemodùm, vinci haud ægrè & pelli poterat; atque eo victo, tum Ticinum tum aliæ vrbes, spe negata subsidij, ad victoris arbitrium concessuræ erant. *Verùm non obuium pronúmque adeò videbatur, totum exercitum munita vrbe conclusum, expugnare atque opprimere; creditum hactenus, qui Ticino potiatur, dominum esse insubrium; quid à tergo validam vrbem, ceu spinam infixam vestigio, vltrò relinquerent; capiatur vrbs, florente adhuc vegetòque exercitu; tum ad hostem posterioribus tutis festinetur.* Hæc sententia quamquam deterior, Boniueto auctore præpolluit; Ticinúmque exercitu cinctum; sub initium hyemis. Primùm intentata vis, dein ars adhibita & patientia: Postquam machinis murus est dirutus; impressio instituitur temerè ac imprudenter admodùm; quippe cum labes non satis pateret, retroque aggerem hostes

Ticinũ obsessũ.

stes

ſtes erexiſſent, clade non modica Franci repulſi ſunt; pleríque ex fortiſſimis cæſi, & Longauilla aliquanto poſt, cum ex aggere prodiiſſet, aliquid inſpecturus, ſclopeti glande perimitur. Vi excluſa, Rex ad artem conuertitur; & conſilio Sillij, Balliuij Cadomenſis, aggreditur Ticinum amnem à mœnibus ciuitatis auertere. Is amnis ſupra vrbem altero milliari diſpertitus in duo cornua, vno infra ipſam vrbem milliari, rurſum aquas iungit; altero alueo murum alluente, altero quem Graualonem vocant, in vrbem peruadente. Erat autem Regi conſilium amnem à muro in vrbem totum immittere, quoniam is locus ſatis alueo tectus munitionem nullam obiiceret. Foſſores magnis impenſis atq; laboribus admouentur; ſed aſſiduis imbribus deturbatum eſt opus ac derelictum; amne intumeſcente; quaſi repagulum carceréſque oppoſitos amoliretur. Rex vi & arte exhauſtis, in ſubſidium famem inediámque appellat. Pontifex interim de pace, Chriſtiano ſenſu ſollicitus, ad Lanoium Laude agentem legatum miſerat.

FRANCISCVS I.

De Silly.

XVI. *Rex Neapolim copias mittit.*

Nam Borbonius ad ſcribendum militem profectus in Germaniam erat, ſuaſque gemmas & vaſa aurea atque argentea Sabaudiæ duci pignori dederat, ad conficiendam pecuniam; Carolo nullam ex Hiſpania ſubmittente, & Venetis potiùs belli ſpectatoribus quam actoribus. Cùm Lanoius nihil de Borbonio audiret, in quinquennales inducias aſſentiebat; ea conditione vt quidquid intra Abduam foret, Laude excepta, Rex teneret; ſed eas Franciſcus Boniueto auctore repudiauit, nec enim Mediolanenſes vnos cogitabat, iam ad Neapolitanos ſpe raptus, amplitudine animi adulantium vocibus intumeſcente. Ergo poſtquam arcanum fœdus cum Clemente pepigit, quo contra Cæſarem

FRANCISCVS I. — in societatem mutuam conspirabant; ac Ioannes Medicæus, qui ante ad Cæsarianos transiuerat, rursum ad Francos cum legione sua defecit; Rex ad inuadendã Neapolin studium applicat. Auctores erant, qui præstabant consilio, vti totus Mediolanensibus subigendis incumberet; *superesse in iis quod vinceretur; Ticinum haud captum, hostem in prouincia cum exercitu esse; quid copias diuideret atque imminueret, cùm augenda forent? longinquam expeditionem quid susciperet, infecta proxima? Neapolin Mediolani appendicem esse; comparari eam in Insubribus; si vincatur hostis, tollatúrque propugnaculum quo vno ampla prouincia tegitur.* Et ea Clemens Pontifex insinuabat; siue Regi ex animo consulturus, siue suæ ac Italicæ libertati, cui nihil perniciosius, quam eundem Principem Mediolano potiri atque Neapoli. Attamen Franciscus Bonineto, quem audiebat vnum, impulsore, Ioannem Stuardum Albaniæ Ducem, cum decem militum millibus versus Neapolin mittit; simúlque, tanta erat animi vastitas, imò properantis ad ruinam cæcitas, Marchionem Salussium cum quatuor legionibus Sauonam ire iubet, vt Genuam vrbem inuaderet. Ad profectionem Stuardi perturbatus Lanoius cogitabat de repetenda Neapoli, copiisque abducendis; & Francisci in eo salus versabatur; verùm Piscaria gnarus apprimè, cardinem rerum in Insubribus positum, cum retinuit, persuasum, Neapolim non propugnari fortius quam in Insubribus; in iis vim & momentum belli; Regem imminutis tanto studio copiis vinci posse; si vincatur semel, in Longobardia, & tota Italia debellatum esse.

Hispani se ad pugnã instruunt

Ita Lanoius retinetur; iámque cum milite aduentabat Borbonius, quingentos Cataphractos adducens, & sex peditum millia, Ferdinandi Austriaci sumptibus scripta. Qui postquam

poſtquam cæteris ducibus ſe adiunxit, de ratione belli deliberatum eſt, inſpectúmque pecuniæ inopia ſuas res in arcto collocatas eſſe. Quippe Germani ex quibus conſtabat Ticinenſe præſidium, ſtipendium proteruius flagitabant, propiores tumultui & ſeditioni; & iam Antonius Leua ſuas artes omnes exhauſerat; imò præſentem pecuniam repoſcebat exercitus, nec ea vel ad tormenta ad hoſtem vehenda ſufficiebat; quomodo igitur tot ali poſſent atque ſuſtentari? Verùm his periculis induſtriâ & ſagacitate ducum occurſum eſt. Nam in caſtra Regis duos ruſticos ſubmittunt, qui vinum venderent, includúntque vinario dolio thecam ligneam, cum tribus aureorum millibus, litteríſque ad Leuam; qui ab altero ruſticorum monitus quo loco venale dolium proponeretur, factâ eruptione, dolium ruſticóſque in vrbem abduxit. Et extemplò nummos in Germanorum centuriones partitus, in concionem militem vocat, legítque palam Lanoij litteras; quibus iubebatur bono animo eſſe, aduenisſe Borbonium cum ſupplemento atque pecunia; breui omnes ad liberandam vrbem conniſuros; tunc abundè militi ſtipendium fore. Mox Germanorum collaudabat robur, & hortabatur ad patientiam, ſuo ſtatim præmio decorandam. Ea arte Germanis tumultus excuſſus atque ſeditio. Quod ſpectabat ad exercitum; Piſcaria, cuius apud militem ſumma ex amore auctoritas, Hiſpanos aggreditur; atque edoctis quanta in rerum omnium penuria Franci eſſent, quàm diminuti atque occiſi, tum longâ obſidione, tum inclementiâ hyemis, proponit victoriam facilem, & victoriæ præmia longè ampliora ſtipendio futura; ac tandem perſuadet vt ſpem victoriæ in menſem proximum pro ſtipendio habeant. Idem Borbonius à Germa-

FRANCISCVS I.

FRANCISCVS I.

nis impetrat, iam honesta æmulatione certantibus: equites accersiti, atque aspersi pauculis nummis in idem assentiunt; nec dubium erat quin eæ vincerent copiæ, quæ habebant in numerato victoriam, & ab ipso hoste stipendia peterent. Extemplò duces exercitum Laude educunt; erant septemdecim militum millia, fingúntque Marinianum se petere, vt ab obsidione Regem abstraherent; & mox ad castellum Sancti Angeli conuersi, oppidum Laudem inter & Ticinum medium, verberatum tormentis, subitò propugnantium pauore, recipiunt, moxque ipsam arcem. Hactenus obsidio vrbis lentiùs promouebatur, tormentario puluere deficiente; nec putauerat Rex hostem vnquam ad pugnam venturum. Modò Castelli expugnatione, in spem pugnæ potiùs quam metum erectus, vt erat intrepidi atque firmissimi inter pericula animi, Trimollium Mediolano arcessit, & septem militum millia, bis mille ad includendam arcem relictis. Verum portendere magnum infortunium plura videbantur: mille Itali Sauonâ ad exercitum missi, ad Alexandriam à præsidiario milite oppressi erant & deleti. Ioannes Medicæus magni apud Italos nominis, virtute militari paucis inferior, ab obsessis dum erumperent; plaga acceptâ, castris ut sanaretur abscesserat; cum statim quatuor Italorum millia relictis castris sequuntur. Rhætorum sex millia, suorum magistratuum iussu, quinta ante prælium die, à Rege deficiunt, profecturi in patriam, siue ea proditio fuerit, Thecano Præfecto ab hostibus deuincto, spe oblata pecuniæ; siue Rhætorum legitimus pauor suos in opem milites euocauerit; postquam Iacobus Mediquinus, (& is posteà dictus est Marchio Marinianensis) nobilis Mediolanensis Clauennam Rhætorum, arcem interceperat. Præterea Ludouicus Palauicinus

Marquis de Marignan.

lauicinus cum duobus hominum millibus, & quadragintis equitibus à Rege miſſus, vt Cremonam occuparet, dum agrum imprudentiùs vaſtat, à Bentiuolo vincitur, capitúrque. Eas ob res Trimollius, Paliſſa, Leſcunus, Arſius, & veterani duces, peritique militiæ, ſuadebant Regi: *vti abſidionem ſolueret, ac Mediolanum recederet; hoſtes pecuniæ inopiâ laborare, vna ſpe pugnæ ſuſtentare militem; ea ſi tollatur, abſceſſurum illicò, aut ruiturum in ſeditionem; nullam ignominiam in ſoluenda obſidione, dum paratur victoria, breui Ticinum, Laudem, totámque Italiam præmium abſtinentiæ fore, bellum tam patientiâ geri quàm fortitudine; nec vllam fælicius patrari victoriam, quàm abſtinentiâ prælij.* Et id Clemens ardentius flagitabat, Regi ſpondens victoriam certam, ſi pugna abſtineat, imò vndique & Aſtrologorum præſagia, & piorum virorum afferebantur oracula, quibus Regi imminere periculum ingens, ſi iniret prælium, nuntiabatur. At ea monita, Regis vna indoles, famæ nimis & gloriæ ſtudioſa, & Boniueti adulantis auctoritas, peſſundedit ſimúlque euertit. Videbatur Regi Franciæ ignominioſum, ſi ab vna vrbe longo poſt tempore victus propemodùm & infractus abſcederet, verbis litteríſque in Franciam, totámque Italiam ſparſerat; nunquam ab vrbe, niſi victorem aut mortuum receſſurum; appellabat fidem ſuam, exigebátque rationem promiſſi; quod ſtultè affirmatum, implebatur ſtultiùs. Dicebat ſe caſtra muniturum, vt nequirent perrumpi, & moram hoſti moleſtiorem quàm ſibi futuram. Et conſtituit ſub tentoriis agere; nec ideò ducis munus obibat diligentiùs; tempus terens cum Mommorantio, Brione, aliíſque charisſimis, rerum omnium curâ ad Boniuetum vnum trāſlatâ, penes quem tota adminiſtratio erat;

FRANCISCVS I.

FRANCISCVS I. prudentibus illis veteranis ducibus vix flocci habitis. Et eo rerum statu ad pugnam ventum est, quamquam & ipse negligentiam suam perspexit seriùs, cùm lustrato exercitu, imperfectas cohortes singulas deprehendit; pluresque ad stipendium quàm ad prælium recenseri.

XVII. *Pugna ad Ticinum, siue Mirabellum.* Porrò ad prælium castrorum formam ita Rex immutauerat. Primam aciem, cui Palissa præerat in suburbio ad Iustinæ portam reliquerat; ipse cum secunda ad Mirabellum, amænam ad delicias Ducum Mediolanensium domum transiuerat; tertiam Alensonius ad celsa Pauli & Iacobi cœnobia collocauerat; ita vt à Francis vrbs vndique cingeretur; nec ad eam hostes, nisi amne traiecto & perruptis castris possent peruadere. Hostes à Francis arcto admodùm spatio dirimebantur; iámque ad extremas acti angustias, constituunt vrbi commeatum immittere, & prælium si occasio foret conserere. Anno 1525 Eo consilio, nocte quæ Diui Mathiæ diem festum præcessit, postquam ab alia Castrorum parte, Francos continuis velitationibus fatigassent; totum exercitum in quatuor agmina distributum; ad Mirabelli septum deducunt; primum agmen agebat Marchio Vastius, secundum Pescaria ex meris Hispanis, tertium Borbonius, quartum Lanoius; iubéntque milites alba indusia super arma induere; vt se in caligine noctis dignoscerent. Magno silentio ad septum profecti, sexaginta muri vlnas deiiciunt, Francorum nemine animaduertente, tanta erat vigilium negligentia. Dein septo decurso inter tonantium bombardarum globos primo diluculo ad castra Regia penetrant. Iacobus Galeotus tormentorum præfectus, ea commodo loco collocauerat; pluresque hostium dum accederent displosis machinis obtruncauerat; & ij quidem vt se fulmineis pilis eriperent, cùm

ad

ad proximum collem celeriter feſtinarent, Rex è ſublimi loco rem ſpeculatus, exiſtimabat eos iam in fugam verti: opinionem firmauit miles renuntians Hiſpanos à turmis Alenſonij & Brionis pulſos, captáſque machinas, igitur impetu raptus, nec paſſurus pugnam ſine opera ſua confici, prodit è caſtris, & in hoſtem ruit, ſibi ſuíſque validiſſimum telum eripiens, machinas ipſas, quæ conſertâ pugnâ quieſcerent. Subito hoſtium primum alterumque agmen, reſtitutis ordinibus, Regem aggrediuntur, & ſclopetariis, quorum tria millia locauerant inter equites, effundentibus pilas, ſtragem plurimam faciunt. Rex cum equitatu inuectus, Heluetiis & Germanis ad latera pugnantibus, primo congreſſu hoſtium equites fundit, & ipſe ſpoliis opimis dignandus, qui Ferdinandum Caſtriotum, equitatus præfectum, & celeberrimi illius Caſtrioti nepotem ex filio, gladio confodit perimítque; mox ad Andelotum verſus, nobilem Sequanum, vulnus infligit, diu cum eo luctatus: & iam delibabat victoriam, cùm agmina poſteriora Borbonius & Lanoius inducunt in prælium; nec ideò vincebant, niſi Heluetij, auitæ ſuæque fortitudinis haud ſatis memores, dimicationi ſe eripuiſſent. Quanquam & á Francis arceſſenda mali origo eſt. Nam cùm Leua milites Ticino in Alenſonium eduxiſſet; ille vt erat ad belli pericula multùm ineptus, ratus omnia perdita atque profligata, cum quadringentis equitibus fugam cepit, & prætereuctus Heluetios, iis fidem fecit, Francos omni loco victos & depulſos; qui vt ſe cladi ſubducerent, ad Mediolanenſem viam deflexerunt. Totum intereà pugnæ pondus in Regem incumbit, proximóſque Germanos, & ij quidem magna fortitudine animi in obiecta tela irruentes, ad vnum cæſi ſunt, nemine terga vertente. Rex ſtrenuè pugnans, iam

necatis

FRANCISCVS I.

FRANCISCVS I. necatis Nobilibus qui tegebant latera, equo suffosso, in pedes erectus, & femur saucius; retundebat fortiter irruentium impetum, vnúsque pugnabat in geminos, Auilam Hispanum,& Vibieram Cantabrum, iamque in graui salutis discrimine versabatur; cum agnitus à Pomperantio; qui Borbonio comes,deferenti Franciscum,hæserat; periculo liberatur. Quippe is in pedes desiliens, stricto ferro amouit ruentes, texítque pugnantem,donec adueniret Lanoius, cui Rex se tradidit. Nec Palissæ primóque agmini erat commodius; qui à victore Leua impetitus; cum fortiter dimicaret, obruente hostium numero, victus & cæsus est. Boniuetus cuius culpa maximè incursum erat in calamitatem ne viuus in Borbonij potestatem veniret, siue impar doloris magnitudini, in confertissimam aciem vltrò irrumpens, per plura vulnera emisit animum. Mommorantius quanquam absens eodem infortunio implicatur. Ad alterum milliare cum duobus hominum millibus viam obsidebat, cùm audito fulminantium Bombardarum sono, pugnari coniiciens, ad prælium aduolat, móxque ab hostibus circum septus, vincitur capitúrque. Cæsi è Francis ipso in conflictu octies mille, capti quam plurimi; ex hostibus septingenti. Inter cæsos illustria nomina recensentur, Ludouicus Trimollius & Palissa, tot palmarum duces; Franciscus frater Lotharingiæ Ducis, Suffolcius Anglus Henrici Regis æmulus, Boniuetus: Lescunus, & Renatus, Sabaudus captiui ex vulneribus obierunt; Calmontius, Bussi-Ambosius; aliíque capti sunt præter Regem,Henricus Nauarræ Rex, Franciscus Borbonius Sampaulinus comes, Ludouicus Niuernensis, Mommorantius, Chabotus, Brio, Florangius, Lorgius, Rochaporius, Barbesius, Vidamus seu Vicedominus, Carnutensis; Mompesatius, Langæus pluresque

pluréſque tanto numero ; vt præter Alenſonij turmam nullus prope nobilis ſeruari fugâ potuerit, aut voluerit ; ſingulis Regis ſui fatum ſequentibus. Theodorus Triuulcius, audito cladis nuntio, omiſſa Mediolani arce quam obſidebat, cum copiis ſtatim reuolauit in Franciam ; totúſque principatus in victoris poteſtatem conceſſit. Et ea clades eſt à Pictauienſi grauiſſima, quæ perculerit Franciam ; iiſdem propè cauſis, temeritate & arrogantia. Carolus Alenſonius cùm Lugduni reſpiraret è fuga, eius infamiâ tantum dolorem admiſit, vt octauo die vitam poſuerit, quam tot periculis eripuerat : & in eo ſtirps Alenſonia deſiit.

FRANCISCVS I.

XVIII *Cladis ſenſus varij, in diuerſis gentibus.*

Prima cladis fama immoderato Francos dolore perculit ; ſuum ſingulos malum, cunctos publicum diuexabat ; nemo vnus erat, quin affinem aut lugeret mortuum, aut captum doleret ; nemo quin exhorreſceret mente ad Regis vincula, & præſagiret calamitates immenſas, quas olim regno Ioannis captiuitas, tum à ciuilibus, tum ab externis bellis intuliſſet. Ita dolorem metus exaggerabat ; nec licebat ad miſeriæ modum intendere, futurorum metu decerpente, præſentium ſenſum. Ludouica Regina conſternata eſt omnium maximè ; paſſim erat odio Proceribus populiſque ; eos auaritia, illos ambitio, promotæ ſupra mulierem patientiâ Regis, abalienauerant : quid ageret femina, inter nepotes impuberes, procellis domeſticis externíſque obnoxia, vno dolore atque orbitate commendanda inimicis, vel obiicienda. Ea tamen in Regem pietas fuit, ea reuerentia, vt obliteratis iniuriis, in communem vtilitatem intenderint ; ſingulis curas, facultates, animas in ſalutem publicam conferentibus. Ergo Regina, poſtquam à dolore primo ſe recepit ; Prouinciarum prætores regníque optimates

In Francia.

Lugdunum

FRANCISCVS I.

Lugdunum conuocat; atque adhortata ad fidem erga Principem suum contestandum; eorum assensu, nouos delectus indicit; ad tuendos limites designat copias; Sauonâ Salussium euocat, è Neapolitano regno Albaniæ ducem; qui Centumcellis milite triremibus imposito in Franciam venit; mox Vindocinensem Concilij principem dicit. Etenim in eo, tranquillitatis aut ciuilis turbæ momentum ingens; qui Alensonio mortuo, & excluso Borbonio, Regi sanguine proximus, poterat administrationem capessere, tam rerum gestarum virtutumque merito, quam natalium; eoque impellebatur à pluribus; at maluit vtilitatis publicæ, quàm dignitatis priuatæ rationem habere; atque vltrò Reginæ potestati assentiens, præluxit cæteris in obsequium atque concordiam.

In Anglia, Hæc in Francia, dum varij sensus Anglum agitabant. Primùm Henricus effusè ob victoriam Caroli testatus lætitiam, legatos ad eum miserat, vt opportunâ occasione simul in Franciam cum exercitu ruerent. At postmodùm veritus, ne sublato æmulo Carolus in immodicum præpolleret, simul aures Cardinali Eboracensi præbebat, propenso in Francum, & auerso ab Carolo. Nempè Carolus vanitatem hominis auersatus, quam ante victoriam alebat officiis, solitus ad eum sua manu perscribere, iis verbis additis, *tuus filius & cognatus Carolus*; statim post victoriam, seu iam tutò alienæ superbiæ osor, seu suæ amator; Commentariensis manu ad Cardinalem scribebat, & solum Caroli nomen apponebat. Nec diu Henricus egit ambiguus, admisso Ludouicæ Legato, initoque fœdere, quo præcipuè cautum est, ne qua Franciæ regio in libertatis pretium daretur Cæsari; prætereà paratum exercitum sponte dimisit, nec in eius sumptus quidquam postulauit. Isque Dei fuit in Francicum regnum

paternus

paternus affectus, qui iuratum & capitalem tot ſæculis hoſtem continuit, vetus odium extinguendo, cùm nouum exurgeret; Regemque plectens vt filium, non vt reum damnans. In Hiſpania primùm Christiana pietas, & humanitatis memoria illuxit, mox Imperij promouendi amor, & ſplendor ambitionis in diuerſum animos rapuit. Carolus Toleti accepit, litteras Laureatas, ac mirificè gaudium in poteſtate habens, in templum gratias acturus ſubiit. Tum poſtridie ſupplicatione indictâ ipſe participato cibo ſacro ſancto, intra religionem lætitiam tenuit; vetitis publici gaudij ſignis; affirmans victorias de Chriſtianis principibus ciuiles eſſe, nec triumpho dignas; & vultu & verbis miram modeſtiam præferens, reliquit ambiguum, virum foris ſpectantibus, an voluptas in mentem intimam pertinuiſſet. Verùm poſtquam ſatis uel famæ vel conſcientiæ datum eſt; atque ab honeſto ad vtile deſcenſum, longè alia mens diuerſúſque ſenſus apparuit. Deliberat cum aulæ primariis, quomodo Franciſcum habere debeat, quóue pacto victoria vti. Doſimeus Oxamenſis Antiſtes, & confeſſarius Caroli, rogatus ſententiam; in captiui gratiam perorauit; *propoſuit orbi Chriſtiano quantæ impenderent miſeriæ; Turcam armatum in Hungariam irrupiſſe, Lutheri hæreſim diſſeminari tota Germania; neceſſariò in vtrúmque hoſtem bello inſurgendum, in id Chriſtianos omnes Principes euocandos, atque ideò pacem inter Imperatorem & Franciæ Regem conſtituendam; & firmam quidem ac immutatam. Porrò demonſtrabat id vnum pacis vinculum eſſe ſanctiſſimum, ſi clementia necteretur; ſi manſuetudine potentiſſimus Rex conciliaretur; támque beneficiis vinceretur animus, quàm armis profligatus eſſet exercitus.* Poſtquam ea Doſimeus; Fridericus Toletanus, Alba

FRANCISCVS I.

In Hiſpania.

FRANCISCVS I.

Albæ dux sententiam dicit, bellúmque fassus in publicos hostes necessarium, affirmat Regis animum nullâ clementiâ, nullo beneficio vinci posse; perstiturum semper sensum opprobrij; quare eripiendam facultatem vindictæ;atque captiuum Regem, sic imminuendum atque infringendum, vt victori deinceps addictus,volens nolens ad eius cõsilia se conformet.In eam sententiam itum à cæteris; siue ita ex animo sentientibus; siue Principem introspicientibus, atque impellentibus quò sponte rueret. Ille assensus est pluribus, quasi priuatum iudicium accomodaret publico, nefásque sibi esset à consultoribus dissentire; misitque ea mente Bearenum Roesij filium, qui Francisco conditiones proponeret. Sed diu est quod Franciscus vagantem per regna reuocat orationem.

XIX. *Rex in Hispaniam ductus.*

Is postquam captus est, & regni potentissimi rector in hostium transiit potestatem, sui haud immemor, virtutes regias tulit in vincula, constantiam, æquanimitatem, & quoddam animi robur insuperabile; quo spectabilis & supra sortem suam venerandus, reuerentiam insinuabat victoribus; & fortunam altitudine mentis superabat. Multo honore deductus á Lanoio, salutantem Borbonium tanta humanitate excepit atque amplexus est; vt qui se tam fortiter vinceret, superasse victoriam hostium videretur. Mox in Pisleonensem arcem abductus, Alarconi tribuno committitur, dum Hispani deliberant quonam in loco absque vllo metu asseruaretur. Porrò is adauctus est metus: quando Henricus Nauarræ Rex se libertati asseruit scalis cannabinis ex Ticinensi arce aufugiens,ephebo in lectulum suumcollocato. Et Comes Sampaulinus effractis pariter vinculis, cùm mero custodes Heluetios obruisset, Vademontio & Salussio sociis, agebat cum Principibus & Tribunis Italis,vt Regis custo-

Pisquetton.

dia

dia ſolueretur. Nec multum Lanoius fidebat militi, ſtipendium acerrimè flagitanti, ac parato vnde nummi lucerent concurrere. Hiſpania videbatur Regis ſeruandi tutiſſimus locus; ſed ducentibus multa occurrebant incommoda, quæ Lanoius vti diſpelleret, ſimulans ſe ducturum Neapolim Regem, abhorrenti plurimùm ab ea prouincia perſuadet, vt Hiſpaniam duci ſe patiatur. Sperabat Franciſcus Carolum ſermone habito immutare, & Eleonoræ ſorori ſpem coniugij facere; viuâ præſentiâ longè efficaciore ad impetrandum, quàm mutâ abſentiâ, languente & extincta quodam modo. Perſuaſus ſibi ſalutis viam eripuit, iuſſis Francis ſex triremes commodare, nec euntem interturbare; iiſque Barcinonem in Hiſpaniam vectus eſt. Iam in Italia Bearenum à Carolo miſſum exceperat, audierátque pacis leges acerbiſſimas; dederatque reſponſum generoſiſſimum, ſe ante in cuſtodia moriturum, quam tantam labem ſuo regno inferret. Madritia arce in Hiſpania clauſus, (nec dum enim Madritum in vrbem ſurrexerat,) ſtatim Carolum multò acerbiorem quam reputauerat experitur; ſibique vincula ſuo errore nouo nodo conſtricta. Etenim aſpectum ſuum atque colloquium negauit Carolus; & eaſdem conditiones pacis proponebat, vt Borbonio præter patrimonium ereptum, darentur Delphinates & Phocenſis prouincia, cum Regis iure & titulo; Carolo permitteretur Burgundia maior, clientela Flandriæ, & iura in vniuerſam Italiam. Ad eas conditiones audiendas atque mitigandas, viros illuſtres miſerat Ludouica ex Francia, Franciſcum Turnonium Archiepiſcopum Ebredunenſem, Grandmontium Epiſcopum Tarbenſem, Philippum Chabotium, & Ioannem Seluam Senatus Pariſienſis Præſidem. Quibus nihil melius impetrantibus; Rex tædio carceris afflictatus

FRANCISCVS I.

Morbo affligitur.

FRANCISCVS I.

afflictatus , & Caroli acerbitate , negantis quod miserrimo cuique patet colloquium, febri corripitur , tam violentâ , vt de salute vix spem vllam haberent Medici. Iis visum est vnum esse ægrotanti remedium ; si animo adhiberetur ; nempè si iacentem Imperator inuiseret ; ideò admonent , vt si vellet captiuum suum viuere,eum alloquio solaretur; alioqui breui periturum.Mouit Carolum vel vtilitatis ratio vel humanitatis,equisque cursoriis aduolauit ad Regem. Anteà tamen vix expeditum dehortatus erat Gattinarius Cancellarius, monitum caueret,quo animo salutationem illam susciperet ; eam optimè suscipi,si studuisset Regem nulla conditione liberum mittere ; si secus placeret , humanitatem eiusmodi sordidam atque illiberalem cui vtilitas scopus , ne cum captiuo redemptionis pereat pretium ; inhonestam fore atque turpissimam. Sed monenti haud obsequutus est Carolus,cui sæpius vtile pro honesto fuit , & generositas promouere rem suam. Paucis verbis, quia grauitas morbi vetabat, sed benignioribus & optimæ spei plenis, Rege confirmato, progreditur ; ante excepta sorore Regis Margarita. Ea Francisco charissima , Alensonij vidua , impetratis assertitiis literis , in Hispaniam venerat , adhibitura solatium fratri, & efficaciùs de pace actura. Post recreatum ex periculo Regem cùm totam aulam in admirationem, corporis forma & ingenij præstantia rapuisset , nec impetraret à Carolo , vt Burgundiam omitteret,pace infecta in Franciam redit ; & aliquantò celeriùs quàm venisset ; metu falso an vero ne ab Carolo retineretur. Ad Eleonoræ coniugium quod spectabat , dicebat Carolus, se inaudito Borbonio nihil posse statuere. Et ipse non vocatus aduenerat , vt sui ratio in feriendo fœdere haberetur ; exceptus quidem à Carolo humanissimè,sed ab

Hispanis

Hiſpanis Proceribus vel externo inuidentibus, vel defectionem abominantibus, repulſus cum odio: dictúmque vnius nobilis liberrimum obſeruatur, quo ſe Carolo petenti ſuas ædes ad excipiendum Borbonium excuſauit; affirmans *ſua omnia in principis poteſtate eſſe; ad ædes quod ſpectaret ſe eis extemplo flammas ſubiecturum, poſtquam exiiſſet Borbonius, quæ infectæ eſſent & contaminatæ, atque poſtea indignum viri honeſti hoſpitium.* Iis ita ſtantibus, poſtquam diu inter Caroli potentiam & Franciſci conſtantiam certatum eſt; altero petente Burgundiam, negante altero, & aſſerente, nunquam ſe aſſenſurum, vt ad liberos regnum imminutum iret, de pace tandem conuentum eſt. Ad matrem & Principes Franciſcus ſcripſerat, vt nulla ſui amplius haberetur ratio; imò Delphino filio coronam conſignauerat ſcripto, iuſſerátque intra alterum menſem ipſum inungi; cùm flagrantiſſimis Reginæ precibus procerúmque, in aliam adductus ſententiam, in pacta Caroli aſſentitur; haud dubius quin vis ſibi adhiberetur; nec ea legum placitis haberi rata, quæ à captiuo vis ac grauior metus extorſiſſent. Scriptum eſt Madriti fœdus, atque in id iuratum, Februario menſe, anno à captiuitate propè decurſo, cuius conditiones tam iniquæ erant, vt ab ipſa vi atque terrore profectæ illicò viderentur. Porrò conditionum ea ſumma erat; vt Franciſcus Burgundiæ Ducatum Carolefios, Auſſonenſes, Matiſconenſes, & alia plura oppida Carolo daret; clientela Flandriæ nulla in poſterùm eſſet; nullum ius in Italicas ditiones, & alia plurima quæ recenſent Annales fuſiùs, parcóque hic perſcribere, cùm effectum nullum ſortita ſint. Obſides, dum impleretur fœdus, deſignati Delphinus cum duodecim Proceribus, vel eorum loco alter Regis filius, Dux Aurelianenſis;

FRANCISCVS I.

Et Madriti fœdus contrahit.

Anno 1526

nensis ; additúmque , si conditiones non implerentur, vt Rex in potestatem Caroli se restitueret.

FRANCISCVS I.

XX. *Rex liber in Francia*

Post fœdus percussum , Principes magna beneuolentiæ specie, simul epulati ; à Francisco Eleonora desponsa est, ducentis aureorum miliibus in dotem adscriptis ; quanquam ea inter, nusquam custodia Franciscus solutus est,quasi vellet Carolus vis exceptionem integram atque illibatam æmulo tradere. Proximo mense , cùm Ludouica Regios liberos Baionam duxisset , Rex ab Lanoio & Alarcone custodiæ præfecto , Fontarabiam ductus, in vtriusq; regni limitibus, in medio Behouio Scapha immota,permutatur cum liberis Francisco Delphino,qui octauum annũ decurrebat , & Henrico altero filio : & spectaculum erat , quod mæroris fletum in gaudio ipso eliceret ; cum Regi erat libertas, sed impuberibus vincula ; cùm patri nec ad osculendos liberos spatium fuit ; cùm mater recipiebat filium,nepotes perdebat; cum fœdaret pacem belli partus , liberi à parentum gremio & conspectu rapti ; cùm demùm Francia post Regem redditum , spem regni desideraret,& iam libera,adhucin vinculis in Hispania ageret.Rex vbi alterã amnis ripam tenuit ; in equum Turcicum insiliens,ceu insidias veritus , mira celeritate Fanum sancti Ioannis , mox Baionam venit ; tunc demum cælum Francicum hausit, ac libertatis sensum admisit ; ingenti matris , omniúmque Procerum gaudio. Nihil cunctatus ad Henricum Angliæ regem scribit , agítque impensè gratias,quod libertatem ipsius beneuolentiæ acceptam referret,se in posterum amicum pollicitus. Dein à Legatis Cæsaris appellatus, vt Madritianum fœdus ratum vellet ; respondit,id pertinere ad regni comitia,quibus auditis perfecturum se quæ illa iussissent. Tum Pontificis & Venetorum legatis, qui ipsum

Boionæ

Baionæ gratulaturi libertatem conuenerant; poſt actas gratias, intimum animi ſenſum exponit; *ſe indignè habitum à Carolo Cæſare; duos hactenus Franciæ Reges, belli ſorte in manus hoſtium perueniſſe; vtrumque Valeſiæ ſtirpis, ſuique nominis primum, Ioannem & Franciſcum; illum ab Eduardo Anglo humanitate ſumma exceptum; ſe pædore carceris ad extrema adductum; nullo ſolatio, nulla beneuolentia recreatum; extortas à ſe per vim & metum, fœderis conditiones, quas implere nec poſſet, nec vellet; prohiberi ſe iureiurando ſanctiſſimo, quod in vnctione ſacroſancta ſanciuerat, ſe nullam regni partem diſtracturum; regnum eſſe Francorum, Regis vſum fructum; ſe abſque aſſenſu Comitiorum, nec Burgundiam, nec vllum oppidum hoſti tradere vllo fœdere potuiſſe.* Cùm hæc palam diceret, atque acerbè de Caroli inhumanitate expoſtularet, nemini dubium erat, quin irrito fœdere bellum longè atrocius immineret. Iamque Connacum Comitia regni conuênerant; quæ vrbs Regi natalis fuerat; vnóque conſenſu, cuncti trium ordinum viri reſponderant; Regem membrum à Francia haud diuellere poſſe; irritam conditionem, quam ipſe per metum, & contra primarias Regni leges & æquæuas regno promiſiſſet. Idem Burgundi priuatis Comitiis ſtatuerunt, ſe â Clodouæo nullos principes niſi è Regio ſtemmate habuiſſe; paratos priuatis armis libertatem tueri, ſi ad alium quàm Francicum Principem traducantur. Ea Connaci Lonoio atque Alarconi Franciſcus reſpondit, quos Carolus ad eum miſerat; ſe pro Burgundia daturum nummorum octingenties; impleturum cætera; eóſque priuatim per humaniter habitos, nam Lanoium, agnoſcebat libertatis auctorem, ad Cæſarem dimiſit. Cæſar moleſtiſſimè ferens quod deluſus eſſet, nec monentibus fidem habuiſſet

FRANCISCVS I.

Cognac.

FRANCISCVS I. habuiſſet ; Borbonium in Italiam mittit, ad Mediolanenſe bellum conficiendum. Etenim Peſcaria diem ſuum obierat., Franciſcus Sfortia rebellauerat, palàmque Veneti cùm ipſo conuenerant, clam & arcano fœdere Pontifex. Verùm ipſi cum Franciſco Rege ſocietatem nouam, conciliant ; quippe Rex vt liberos receperet, ſolutus à Pontifice ſacramenti religone, cum ipſo Pontifice, Venetis Heluetiis & Sfortia, contrahit fœdus, ad exteros ab Italia pellendos ; aſſerendam ipſius Italiæ libertatem, Sfortiam ditioni ſuæ reſtituendum, & recipiendos Franciæ Principes ; atque in id bellum deſignatæ cuiúſque impenſæ. Verùm id fœdus, non eos euentus qui ſperabantur, ſortitum eſt ; fœderati ſinguli in cauſa & culpa ſunt. Nam incertus admodúm Pontifex, modo in hanc, modò in aliam partem ſe vertebat ; Dux Vrbinus Venetorum præfectus trahebat bellum potiùs quàm gerebat ; ſiue vt imperium diu prorogaret, ſiue à Pontifice alienus, qui ſi ageret tranquillus, Vrbinates repeteret ; nec ipſe Rex ad id bellum præter verba & paucas legiones, aliquid contulit ; vel ſponte in voluptatum vſum relapſus, quas calamitate prohibitus non tam abiecerat, quàm interpellarat, vel bello oſtentato potiùs quàm capeſſito, vt metu obiecto liberos à Carolo tandem impetraret. Idque belli genus totum annum tenuit, quo Mediolanum & ipſa arx ab Hiſpanis ſubacta eſt ; donec ſequenti anno, à Borbonio ducente Imperatorium exercitum capta eſt Roma, Maio menſe & direpta tàm ab Hiſpanis quàm Germanis atrociſſima immanitate, quæ Gallicam olim ſuperauit ; qua calamitate cùm Hiſtorici perſonent, nec ſit ea mei propoſiti ; enarranda abſtineo ; vno obſeruato, Borbonium primum omnium in expugnatione occiſum, glande vt creditur à milite ſuo impetitus : iámque is in gratiam

Fœdus cum Pontifice & Venetis.

Anno 1527

tiam Franciſci admiſſus, properabat Neapolin, aliquid magnum in reconciliatæ gratiæ pretium patraturus: præclarus ſane multis virtutibus, militari præcipue; & dignus quem Francia ſuis Heroibus adſcribat, niſi & hoſtis ſuis adſcriberet; & Borbonius Francus origine, ſe facinoribus Hiſpanum geſſiſſet.

FRANCISCVS I.

XXI. *Nouum fœdus in Cæſarem.*

Româ captâ, direptáque crudeliter, ab vexando Pontifice haud ceſſabant Hiſpani; eum in Adriani Mole obſederant, & fame adactum propè ad vltima, vt contumelioſæ ſeruituti ſeſe eriperet, ad fœdus coëgerant; quo ærario & arcibus ſpoliatum, Neapolin amandabant, ad Caroli Cæſaris iuſſa præſtolandum. Ergo cæteri Principes irreligioſum atque atrox facinus indignati, nouum inter ſe conſtituunt fœdus, Franciſcus, Henricus, Veneti, & Florentini, ad liberandum Pontificem, & inuſtam Sacroſanctæ Eccleſiæ iniuriam expungendam atque abolendam. Porrò Henricus Angliæ Rex id in fœdus ſua etiam cauſâ inclinabat. Etenim Annæ Boleniæ amore inſano captus, eam vt duceret, ſtatuerat Catharinam coniugem materteram Caroli repudiare; quod cùm abſque aſſenſu & permiſſu Pontificis, matrimonium primum diſſoluentis tentari non poterat; id ſummis in Eccleſiam beneficiis Henricus ſe conſequuturum ſperabat. Itaque ad fœdus Francicum ineundum, Cardinalis Eboracenſis in Franciam venerat, & Regem Ambiani conueniens, illud percuſſerat, quo in ſociale bellum, Anglus ſingulis menſibus Angelotios ſexagies mille perſolueret; titulo Regis Franciæ abſtineret, viciſſim ipſi quot annis Franciſcus ſolueret dictam penſionem, & plurima auri millia, ab prioribus Regibus debita. Miſſus in Angliam Mommorantius magnificentiſſimè exceptus, delibauit honores regios atque delicias. Veneti

de' Bolen.

in

FRANCISCVS I. in fœdus decem hominum millia conferebant , Florentini quinque ; scopúsque fœderis , vt libertati vindicaretur Pontifex; in ditionem Sfortia restitueretur , & Neapolitanum regnum eriperetur Hispano. Continuo Rex , quia classe ad expeditionem opus erat ; Andream Doriam Genuensem eiúsque octo triremes in stipendium suum adscripsit , adiunxítque triremes sexdecim , & naues aliquot. Tum Lautreco in omnes fœderatorum copias datum imperium ; eum quippe speciatim deposcebat Anglus , quanquam inuitum , atque id muneris excusantem , siue futuram calamitatem præsagiret animo ; siue gnarus quæ Francisco Regi indoles foret , tantam prouinciam ægrè susciperet , quam aliena negligentia conturbaret statim atque euerteret. Postquam Astam venit mense Augusto , dum Legiones præstolatur , ne inaniter tempus efflueret , Boscum impugnat , firmóque munitum præsidio ad deditionem cogit , vno baculo militi permisso ; sed cùm arma reddidisset , miles stipendio suo se addicit. Cogitabat Alexandriam , cùm Genuam euentu Prospero auocatur. Andreas Doria concluserat in Delphini portu Genuensium naues frumento onustas , ceperátque ; Cæsar Fregosius quatuor millibus peditum à Lautreco submissis, præsidium vrbis conciderat , Martinengum Præfectum erumpentem ceperat , premebátque vrbem grauis annonæ penuria : iis ciues afflicti Legatos ad Lautrecum mittunt , Adorno duce se in Castelletum recipiente ; aduolat Lautrecus , vrbe excipitur , atque haud multò pòst Castelleto, imponítque regimini Theodorum Trivulcium Marescallum. Subactâ Genuâ , & foribus ad Neapolitanum regnum patefactis Lautrecus iam auctior copiis, Alexandriam obsidione cingit , haud diuturna ; præsidio statim deditionem faciente. Sed parum

Anno 1527 Lautrecus in Italia bellum gerit.

FRANCISCVS I.

rum abfuit quin diſcordiæ pomum, fœderatos inter, ea vrbs fuerit: nam eam Lautrecus Regi aſſerebat, vt neceſſariam, tum ad excipienda militum ſupplementa, tum ad tutiorem receptum, ſi quid aduerſi contingeret. Contra fœderati tradi eam Sfortiæ contendebant, ſuſpicati Franciſcum ſibi Inſubres quærere; idque prætereà Legato Anglo flagitante; poſt plurimam altercationem Lautrecus vrbem permiſit Sfortiæ; ſed multùm indignans & à ſubigendis Inſubribus iam alienior. Attamen Vigenano capta, cùm fingeret Mediolanum contendere, & Leua cohortes Ticino Mediolanum euocaſſet; repente Ticinum flexo itinere aggreditur, verberátque tormentis; móxque octauo die per ruinam muri Franci irrumpunt, vrbémque direptam atrociter, prioris cladis memores, ferro & flammis vaſtant, perdituri funditùs, ni Lautrecus intercederet. Vrbe captâ, noua inter victores contentio oritur. Ad Lautrecum adit Cardinalis Cibus, orátque vehementer, vt Romam feſtinet ad liberandum Pontificem, qui adhuc in Adriani Mole obſidebatur à Cæſarianis; eum belli ſcopum, eò collimare arma ſanctiſſima; nec cunctandum donec Eccleſiæ parens ludibrio hoſtium atque amentiæ tradatur. Et eò legatus Anglus propendebat. Sed Veneti Mediolanum expugnari cupiebant *in eo poſitum cardinem rerum*; *fruſtrà impugnari Neapolin, dum Germanicis copiis portæ aperiantur, occludendas illas, mox Neapolin perituram breui, nunc Mediolanum milite deſtitutum atque commeatu, expugnari poſſe haud difficulter; ſi elabatur occaſio, nouum mox bellum, nouum periculum exoriturum.* Nec id abs re poſtulabant Veneti, niſi Lautrecum ſua mouiſſet cauſa atque vtilitas; adeò inter plures diſcordibus rationibus concordia eſt rara; nam metuebat ne ſuba-

FRANCISCVS I. ctis Insubribus, Veneti iam à periculo tecti; in reliquo bello lentiùs ignauiusque se gererent, & parta securitate minùs laborarent. Eam ob rem Mediolano omisso Romam profecturus, Parmam se contulit, Venetis acerbè expostulantibus; eo magis quod mensem cunctando Parmæ insumpsit Lautrecus. Quanquam hæc mora non sine causa aut præmio erat. Dux Ferrariensis Cæsarem deserens, fœderatis adscriptus est; promittente Legato Pontificio Mutinam, & Rege despondente Renatam Ludouici filiam Herculi Alphonsi Ducis filio; quod coniugium deinde perfectum est. Prætereà in Hispania à Legatis Principum pax promouebatur, erátque spes conficiendæ, quam subito Gattinari vnius vel cauillatio vel prudentia sagax abrumpit: nam intercedebat ne Franciæ Principes redderentur, priusquam exercitum ex Italia Rex amouisset, nec eum amoturum se Rex significabat, nisi liberis priùs restitutis; ita mutuam fidem lacessentes, inuicémque suspecti, cùm postremò Anglo tradere obsides Cæsar recusasset, fœlicitati suæ confidens; bellum instaurarunt.

XXII. *Cæsaris & Regis odia & prouocatio.* Interim Cæsar veritus ne à Lautreco Pontifex eriperetur, suis Præfectis mandat, vt eum in conditiones pacis admittant; & datæ sunt quas scripsi antea; adeò duræ & acerbæ, vt libero Pontifici noua in perpetuum vincula cudi viderentur. Nec iis admodùm Clemens se tutum reputans, nocte ex Mole prodiit, famuli habitu, & excipiente Ludouico Gonzaga Orbitum venit. At Cæsarem inter & Regem noua in dies conflagrabant odia, & futuris malis sementem ponebant, abiectâ spe pacis. Franciscus magno prorsus animo, cui promissorum fides sacrosancta esset, ductus religione, quod in fœdere Madritensi conuenerat, se iturum in custodiam Caroli, si conditiones non implerentur;

plerentur; regni proceres, triúmque Ordinum optimates euocat, palamque propoſita fœderis conditione, affirmat ad eam implendam, ſtatuiſſe in Hiſpaniam in vincula Caroli proficiſci; nec ſibi rem vllam potiorem fide aut ſanctiorem promiſſis. Verùm à cunctis reclamatum eſt vehementer; *priùs ſingulos ſubituros mortem, quàm id paterentur, Regem vbi ſemel regno adiunctus ſit, ſui iuris haud eſſe, quodam coniugio eum cum ſubditis alligari, neutrum poſſe diſſentiente altero nexum abrumpere; tam eam conditionem, quàm cæteras fœderis per vim extortas; ſolutum ipſum diplomate Pontificio; imò naturæ ac gentium omnium legibus, quæ promiſſa nulla ſtabiliunt, ſi voluntas defuit, & nullam ſtatuunt eſſe voluntatem, cùm vis maior ac metus ingruunt.* Deinde adhortantur ad bellum validiſſimè inſtituendum, quo à Cæſare liberos auferat; nec vnis verbis amorem teſtati, vltrò in bellum pecuniam plurimam conferunt. Legatus Anglus dum hæc geruntur interuenit, vrgétque ad bellum tam efficaciter, vt id Rex pronis omnium animis, ratus ſatisfactum fidei, ardens ſuſceperit. Idque Cæſari per feciales diſtinctos, Francum & Anglum indictum eſt. Carolus vultu ſereno feciales audit; verùm Franco quis pungeret animum dolor promit: *mirari ſe dicit, quod Franciæ Rex tam citò iuriſiurandi oblitus ſit, parum eſſe quod terrarum orbe ſpectante fidem violarit, ignominiam propudioſam contraxerit; in religionem & ſacramentum peccauerit, niſi etiam Chriſtianum orbem bellis inuoluat, & Regem Angliæ ſceleri ſuo implicitum, in furoris partem appellet; ſe haud bellum fugere, quo victor Deo propitio fuiſſet hactenus; quanquam id indici à Franciſco non poſſet, qui ſuus captiuus, & alienæ adhuc poteſtatis, nec gerere bellum nec indicere queat,*

FRANCISCVS I.

saluo gentium iure: nihilominus ad recidendas calamitates quas bellum inuehit, & parcendum sanguini Christiano, se singulari certam ne pugnaturum in Regem; idque se biennio ante Caluimontio Gratianopolitano præsidi significasse; sed Regem tam generositate quam fide imparem hactenus dissimulare & obsurdescere. Post ea dicta Oratores fœderatorum, præter Anglum, in custodiam misit. Quibus Rex acceptis cùm similiter Perrenotum Legatum Hispanum misisset in custodiam; posteaque conuenissent Principes de Legatis inuicem dimittendis; Hispanum in Palatij aulam Franciscus euocat, & magna procerum nobiliúmque frequentiâ, orationem habet luculentam & qua erat eloquentiâ præditus ornatissimam atque accuratam. *Ea excusabat se apud Legatum, quod ipsum exemplo Cæsaris misisset in custodiam; tum quæ ille feciali obiecerat exquisitis rationum momentis confutat; dein quod ad certamen spectaret, ignorasse se quod Caluimontio dictum sit; id si resciuisset, non inanibus verbis responsurum, sed scripto quod perstaret; vti in præsentia respondebat.* tum libellum legendum Perrenotto offert, quo legendo cùm ille se excusaret, quod Legati munere iam deiectus esset, iubet Rex Robertetum sanctioris consilij scribam libellum legere. Eius summa erat; *vt quoties Cæsar Regem diceret fidem fefellisse, aut gessisse quidpiam, quod virum nobilem dedeceret, eum toties mentiri, designet ipse locum certamini, se extemplò arma ad disceptandam litem portaturum.* Datus feciali libellus, quem ad Cæsarem ferret. Ac paucis post diebus, Angliæ Rex eadem pompa verborum prouocat Cæsarem. Qui quidem Anglo nihil reposuit; sed fecialem rursum ad Franciscum misit, qui longa oratione Regis dicta refelleret. Et eum in concionem

Franciscus

Franciſcus admiſit ; ſed cùm flagitaſſet an certaminis locum deſignaturus foret ; nec ille ſpeciatim quidquam reponeret , dimiſſus ab Rege eſt. Sic exacerbata contumeliis odia , penetrabant in mentem altius ; radicum fibris , ita peruadentibus, vt poſteà nullo fœdere , nulla charitate , vel affinitatis vel religionis , extirpari potuerint. FRANCISCVS I.

XXII. *Lautrecus Neapolitanũ regnũ inuadit.*

At Lautrecus dum certatur verbis arma promouerat : (nam Angliæ Rex à Franciſco impetrauerat , ne in Flandria bellum moueretur ; Belgarum commercio Anglis luculento atque perutili ,) & ex Flaminia verſus Neapolitanum regnum profectus , ſoluto iam Pontifice Romam etiam in libertatem aſſerit. Nam exercitus Cæſaris , cui Orangius præerat , tandem ad propugnandum regnum Roma abſceſſit. Hugo Moncada Proregis loco , Lanoiò vita functo , adminiſtrabat prouinciam , & iuuabat vocatus ab Inſubribus Marchio Vaſtius , ex Daualorum familia , & Peſcariæ mortuo patruëlis. Ij obtinebant Neapolin , Orangius exercitum ad Troiam vrbem poſuerat , Lautrecum ab inſtituto itinere prohibiturus. Etenim ille Samnitibus occupatis , captáque Aquila , properabat verſus Apuliam , ingentem pecuniam inuaſurus quæ ex paſtionis vectigalibus penditur ; ſed hoſte occurrente feſtinationem ſuſtinuit , dum Venetorum copiæ , ac Florentinorum accedunt. Admoti erant ambo exercitus , crebríſque velitationibus , depugnabant, cùm fœderatorum legionibus Lautrecus augebatur , atque Orangius longè inferior , nebuloſo die verſus Neapolin ſe recipit magno ſilentio , fallítque hoſtem, dum longo interuallo ſecurus eſt. Hoſte elapſo Neapolis pariter ipſa elabitur. Horatius Ballonius , qui cohortes nigras pugnaciſſimas omnium duxerat , pluréſque alij , auctores erant , vt extemplò toto exercitu Neapolis *Du Gnaſt.*

FRANCISCVS I.

cingeretur, expugnanda breui dum trepidat; verùm alij proximas vrbes inuadendas censebant; ne quid à tergo negotij molestiæve facesserent; ita fœderati in tria agmina distributi, plurima quidem capiunt oppida, Melfim, Asculum, Tripaldam, Barotum, Tranium, Monopolim, arcem Venusinam; sed Neapoli excidunt, dato spatio sese confirmandi. Nam Hispani cæteras vrbes victori concesserant, præter Caietam & Neapolim; & in hanc postremam receperant totum exercitum, in quo erant decem peditum millia, Hispani & Germani: eósque Moncada Prorex admiserat, certus ciuium bona in stipendium rapere; quorum magna pars dilapsa erat in proximas vrbes insulásve. Iámque Lautrecus vectigali potitus, collectóque exercitu, præter Venetos ter mille, quos reliquit ad Manfredoniam obsidendam, & proxima loca occupanda, Neapolin cingit obsidione. Erant in exercitu equitum viginti millia, peditum octoginta, sed vix tertiam partem bello apti; adeò lixarum famulorum, & iumentorum ad sarcinas, superuacaneas numerus excreuerat; quibus cæteri milites obruebantur potiùs quàm iuuabantur; similes vespis & crabronibus apum mella vorantibus. Constituerat Lautrecus vrbem penuriâ premere, atque eam in rem arcessebat classem Venetam & Doriam, quæ portum clauderent, & arcerent obsessos maris commercio: verùm & Veneti hærebant in mari Supero, Hydruntum oppugnaturi, aliásque arces quas ex fœdere obtenturi erant; & Doria post expeditionem in Sardiniam, moras Genuæ nectebat. Attamen naualis victoria, fœderatorum spem mirum in modum erexit. Erant Philippo Dario, nepoti Andreæ, triremes octo, quibus tametsi portum non omnino obstrueret, tamen multa detrimenta inferebat obsessis.

Victoria naualis.

ſeſſis. Eum obicem vt amoliretur Mancada, ſex triremes aliáque minora nauigia inſtruit armamentis; & ſelectos ex toto exercitu mille Hiſpanos, ducentóſque Germanos, imponit nauigiis: & ipſe cum Vaſtio, Aſcanio Columna, ac tribunis fortiſſimis, in Doriam ducit. Admonuerat Lautrecus Doriam, ſubmiſerátque ſclopetarios in opem quadringentos; quibus fretus vir maritimarum peritiſſimus rerum, inuadentem hoſtem ſic excipit; vt poſt atrocem dimicationem victor, hoſtes omnes vel ceperit vel in æſtu pugnæ occiderit; cæſus Prorex ipſe Moncada; capti Vaſtius, & Columna; triremium duæ in conflictu demerſæ, duæ captæ, duæ fugâ ſeruatæ; quas Orangius poſt Moncadam Prorex portu excepit. Res fœderatorum eâ pugnâ lætas Andreæ Doriæ defectio, afflixit primùm, deinde proſtrauit. Ille diu conceptâ in Franciſcum Regem offenſione, quod à ſe captum Orangium nullo pretio poſt Madritianum fœdus dimiſiſſet, clámque ſuccenſus quod Genuam patriam ſuam Rex haberet paulò ſeueriùs, & Sauonæ videretur ſubiicere, coquebat defectionis & vindictæ conſilium. Iuſſus erat claſſem in Siciliam ducere, & Inſula deſtituta præſidio inuaſioni patebat; erántque triremes quatuordecim Francicæ, Venetæ ſexdecim, Doriæ octo, quibus exceptus eſt Rentius Ceres clariſſimus bello Dux, cum tribus peditum millibus. Verùm Doria, forſitan animo iam defectionem concipiens, perſuaſerat omiſſa Sicilia in Sardiniam ire: móxque claſſe in eam appulſa, orto ipſum inter & Ceretem iurgio, abſceſſit à Cerete, Doria; nauéſque abduxit: dein ſæuiente procella, tota claſſis diſiecta eſt, tenuítque partim Liburnum, & partim Genuam, vt ſe inſtauraret; Doria cum ſuis octo, & totidem Franciſcis Genuæ ſubſtitit; Liburni, Venetæ; Ceres cùm cæteris

FRANCISCVS I. Anno 1528.

Andreæ Doriæ defectio.

FRANCISCVS I.

Francicis in Sardinia hæserat ; vnde post Sardos victos prælio , captámque Sassarim Liburnum æger discessit. Appellatus sæpius à Lautreco Doria , cùm se Genua haudquaquam moueret , facilè Lautreco in suspicionem noui consilij venit ; quare ille vt necessarium virum retineret , Bellaium Langæum ad Regem mittit , oratum ne Rex peritissimum rerum naualium ducem , & cardinem expeditionis abalienaret , imò quantum fieri poterat conseruaret. Langæus Genuâ iter instituit, Doriámque familiaris admodùm conuenit , comperítque animum exulceratum ; posse tamen conciliari , si fieret satis postulatis. Ea porrò erant ; vt pensiones debitæ soluerentur , pro Orangio pretium redhiberetur , salinarium vectigal , quod Rex Sauonam transtulerat , Genuensibus , & priuilegia quædam restituerentur ; se curaturum pollicitus vt Genuensium triremes duodecim , quæ instructæ in anchoris essent , ad Regis nutum atque arbitrium forent. Cùm Langæus Doriam spe bona impleſſet , Lutetiam aduolat, & Lautreci mandata , ac Doriæ postulata, in consilio proponit, demonstrátque profligatam Neapolitanam rem esse , si Doria abscedat. Erat Mommorantius intimus Regi , idémque Sauonam cum omnibus vectigalibus dono à Rege acceperat ; ideóque veritus ne lucrum ex vectigalibus perderet, si ea Genuam traducerentur , Pratum Cancellarium adornat , eiúsque auctoritate , Doriæ postulata vt superba & indigna Francicâ maiestate , reiici curat & repudiari ; simul Barbesium designari , cui triremium cura commissa est, datúmque mandatum , Genuam proficiscendi. Regias triremes & Dorianas occupandi , atque ipsius Doriæ apprehendendi. Ea cùm Doriæ innotuissent , virum in oppositam partem conieceruut , maximo Francicarum rerum detrimento,

Du Bellay Langé

detrimento. Quippe Philippum nepotem cum triremibus à Neapolitano littore auocat; ſuas octo naues cum Guaſtio cæteriſque captiuis, Imperatori addicit, pactus Genuæ libertatem ſub tutela Imperatoris; nec Franciſcum audiit, poſtea cumulantem & largiùs promittentem, quæ antè imprudenter negauerat. Ea Andreæ defectio, noua defectione Antonij Doriæ propinqui ſui adaucta eſt, qui tres naues Francicas quibus præerat, in poteſtate ſua retinuit, Hiſpaniſque adiunxit. Adhæſitque in poſterum Cæſarianis Doria, tam certà fide & inuiolatâ, vt in fide, vltionis flammam deprehendas, & contemptum accurato ſtudio uindicatum; tanti refert generoſum virum vel beneficio demereri, vel non alienare iniuria.

FRANCISCUS I.

Ab Doriæ defectione, Neapolitanæ res vt Langæus prædixeaat retro vertere, & in deterius rucre viſæ ſunt, graues morbi vexabant exercitum, largè contagio in tribunos militéſque graſſante; Rex ſegniter ſuppeditabat in bellum impenſas, pecuniâ in deteriora, tabulas, ædificia, luxum, & voluptates effuſâ; quíque digredienti Lautreco promiſerat in menſes ſingulos centum & triginta aureorum millia, iam ducenta debebat, & in tres proximos menſes promiſſæ pecuniæ partem detrahebat. Flagitauerat miſſionem à Rege Lautrecus, & qui ſuccederet poſtulabat impensè; iámque Franciſcus Philippum Chabotum Brionem ſibi chariſſimum in præfecturam illam deſtinauerat; ſed adoleſcente non admodùm rerum militarium perito, excuſante, & forſitam gratiam aulicam incertæ gloriæ certóque diſcrimini anteponente, iuſſus erat perſeuerare Lautrecus; miſſa in ſubſidium aliquanta pecunia; & Nauarro Principe, Regis Henrici fratre, cum nobilium turma nauibus Barbeſij vecto. Sed cùm ea ad cala- XXIII *Franci ex Neapolitano regno expulſi.*

FRANCISCVS I.

mitatem leuandam haudquaquam sufficerent, morbúsque iam in pestem degener, sæuiret in omnium capita, plurimíque ex ducibus fato rapti essent, qui superstites erant Lautreco suadent ab obsessa vrbe abscedere, copias commodiori cælo tradere, & supplementum militum vel à Francia quærere, vel in Italia ipsa conficere. Iam pestis absumpserat Nauarrum Principem, Comitem Vademontium, Candalum, Camillum, Triuulcium, tribunósque præcipuos; & ipse Lautrecus morbo æger iacebat; nec ideò ad receptum patiebatur inflecti animum. Tot funerum auctor existimatus est pessimus Pharmacopola, qui ægrotis nobilibus pro remediis adhibebat venenum, & cisternæ, unde miles potabat ab hoste toxico infectæ creditæ sunt. At cùm in pertinacia perseueraret Lautrecus, asseuerauerat enim se nunquam Neapoli nisi mortuum abscessurum, supra quam promiserat fatum impleuit; nam & mortuus vrbe exceptus est. Morbo aliquantulùm recreatus, instaurabat ingenti animo ærumnas præteritas, nulla quiete interpellatis laboribus, sed corpore ad animi conatus impare, recrudescente febri, lecto affligitur, & inter publicas priuatásque curas extinguitur. Dux in paucis præstans, vitâ integer, iusti tenax, militaris disciplinæ custos, & dictus peculiari Elogio, vrbium expugnator, quanquam ea in laude animam posuit; fortasse seruaturus, si minus sibi ea in arte & felicitate confideret: nam quod pertinaciùs sententiam suam defenderet, & fastidiret cæterorum monita, ne videretur vinci à suis qui hostem vinceret; hæc Lautreci noxa propria est, quæ virum ingentem mortalitatis labe aspersit. Corpus à Francis in templo rustico sepultum, soluta obsidione, erutum ab Hispano milite, Neapolin deportatum est, & in cella vinaria conditum;

Lautreci mors.

conditum; turpi auaritia militis expectantis emptorem; ſed deluſa ſpe cupiditas eſt, pupillis Lautreci liberis, & Cæſariani exercitus ducibus tam turpem auaritiam non vindicantibus; donec anno poſt viceſimo, Ferdinandus Conſaluus dux Seſſanus Conſalui magni ex filio nepos, turpitudinem ſuæ gentis honeſtiſſimo ſumptu expunxit; Lautreci cadauere pecunia ſua redempto, & ſepulchro marmoreo eam in rem erecto; ipſo in ſacello quod Conſaluus auus poſuerat; iam partium extinctis odiis, & vera virtute ſplendidiùs à caligine tumuli illucente. Viri memoriam cohoneſtauit Franciſcus, luxítque præclariſſimum Imperatorem, quem in anguſtias mortis adegerat, támque magnificum funus inſtituit, quale Delphino conficeret. Imò Senatus Populúſque Romanus illi in atra veſte parentauit, liberatorem patriæ nuncupans, edixítque vt eadem quotannis Laterana in Æde inſtaurarentur ſolemnia. Poſt Lautreci mortem, Saluſſius Marchio, qui vnus è tot Proceribus perſtabat à morbo integer, ſuſcepto regimine, cùm Doria recreaſſet vrbem commeatu, languentes copias Neapoli abducit, atque Auerſam contendit, dum Rentij Ceretis copias præſtolatur. Sed Orangius Neapoli prodiens, poſtremum recedentis agmen conciderat, ipſúmque Saluſſium ſua vice oppugnaturus, cogit ad deditionem, ſaucium grauiter, propudioſis viro forti conditionibus; vt ipſe Saluſſius & tribuni cæteri ducerentur captiui, militi libero ire fas eſſet, ſed ſignis, equis, inſtrumento omni tum domeſtico tum militari relictis. Dicitur Pomperantius, dum leguntur conditiones, dolore animi effocatus corruiſſe extemplò, & oculis in cælum ſublatis expiraſſe; Ille in Ticinenſi prælio Regem ſeruauerat, donatus luculento præmio, & equeſtri tur-

FRANCISCVS I. ma. Postridie aduenit Caracciolus Melfitanus Princeps cum Cerete; qui audito fœdere in Samnium reuerterunt; in quo aliquot oppida ad Comeracensem pacem tenuerunt. Salussius Neapolin delatus, haud multò pòst ex vulnere obiit; milites Barbesij clade excepti sunt. Ita tertium Hispani virtute sua Neapolitanum regnum compararunt: nam intra septa vrbis, postquàm rerum penuriam, & sæuissimam contagij luem, peruicerunt admirabili patientia, & & aduersam fortem naualis prælij; leuiori operâ hostem subegerunt. Porrò Francos spe florentissima deturbarunt, sui Regis incuria, defectio Doriæ, & Venetorum in priuata commoda nimium studium.

XXIV *Franci ab Insubribus pulsi.* Hæc in extrema Italia dum geruntur, haud feliciùs in eius faucibus Franciscus pugnabat. Sub Maium mensem, nam Augusto Lautrecus occubuit, Henricus Dux Brunsuicensis, Tridento profectus decem hominum millia in Longobardiam inuehebat. Rex ad eius famam nouum exercitum ad ducem pellendum indicebat, cui Franciscum Borbonium Sampaulinum Comitem ducem designabat; Attamen in Insubres irruperat Brunsuicensis, reuerterátque in Germaniam, antè Sampaulinus quàm Alpes transiret; quippe Germanus deficiente stipendio remeauit in patriam, & Francus Regis indiligentia imparatus erat. At bis mille Germani cum Antonio Leua substiterunt; aduenítque Sampaulinus minoribus copiis quàm fœderati sperauerant, séque Vrbinati Venetorum Præfecto adiungit. Cùm æstatem nullo operæ pretio transegissent, quippe Vrbinas de industria bellum trahebat, tandem mense Octobri aggrediuntur Ticinum,
Anno quod digresso Lautreco Leua expugnauerat.
1528 Nec mora tormentis dispositis, vsque illata, post dies aliquot capiunt diripiúntque. Dein oppugnatis

oppugnatis aliquot oppidis, imminebant Mediolano, obſeſſuri, niſi Vrbinati ſecus viſum eſſet, qui munitam vrbem, propugnante Leua cum toto exercitu, à vi tectam putabat. Præterea res Genuenſis Sampaulinum vrgebat, Genuam atrociſſima peſtis ita vexauerat, vt vrbe propè in ſolitudinem verſa, Trivulcius Præfectus eâ deſertâ, ſe in Caſtelletum arcem receperit. Vſus occaſione Doria, qui patriam ſuam liberam cuperet, claſſem ad portum applicat, & Francorum claſſe fugiente, ipſa triremi Barbeſij locum Principem ambiente, qui recedentibus turpiſſimus eſt; quingentis dumtaxat hominibus vrbem præter ſpem occupat, & mox Trivulcium in arce obſidet. Sampaulinus vocatus à Trivulcio, Germanos quidem in opem miſerat; ſed cum ij defectu ſtipendij ire detrectaſſent; ipſe Sampaulinus, cum centum cataphractis, & bis mille peditibus ſuſcepta expeditione, verſus Genuam tendit. In via Monteianem cum duobus militum millibus excipit, veneràtque Gauium, vrbe Genua octo leucis diſtantem: cùm audit Corſos ab Doria in vrbem ſubmiſſos, & ab eodem Sauonam vehementer premi. Itaque Genua deſperata, ne Sauona periret ſimiliter, Monteianem ad eam cum copiis mittit; verùm conatus vtrobique inanis extitit; Monteianes ab Dorianis repulſus, ad Sampaulinum Alexandriam venit; Sauona capta eſt, & poſtmodùm Caſtelletum, Trivulcio emiſſo, arx ſtatim ab Genuenſibus funditus diruta, & conſtituta regiminis ratio, quam etiamnum obſeruant, Adorniorum & Fregoſiorum factionibus extinctis, quorum familiæ omni nobilitatis iure expunctæ ſunt; penes Andream Doriam patriæ liberatorem auctoritas fuit, titulo & honoribus ad Senatum populúmque traductis; atque in poſterum ciuitas illa tot mutationibus ante obnoxia, ancho-

FRANCISCVS I.

Et Genua.

Gaui.

ram

FRANCISCVS I.

ram fixit, stetítque procellas inter incolumis. Leua interim Mediolanum multa immanitate obtinebat, vt stipendium militi solueret; instituerat nouum vectigalis genus; cùm triticum omne collegisset, edicto vetuit, ne cui ciuium liceret domi farinam conficere aut habere, nisi iussum vectigal soluisset; erat autem acerbissimum, in singulos frumenti modios tres nummi aurei; præterea Regio nomine panem coquebat, quem immenso pretio diuendebat; vt nemini cui salus & vita misera curæ esset, à tributo immunitas foret. Quanquam plurimi desperatione acti ruebant in mortem, malebántque fame perire vel laqueo, quàm tueri vitam pane Hispanico. Cùm tanto odio conflagraret Leua, sperabant fœderati capi vrbem posse,& se iam ad obsidium comparabat Sampaulinus,cùm negante obsidium Vrbinate, de recuperanda Genua cogitat. Se ad iter accinxerat, petebátque Ticinum, quando geminus casus properāti moram innexuit, & Leuæ insequenti magnam peperit opportunitatem. Primùm imbres effusi nubibus, Ticino amne arcuerant tormenta; & præstolandum fuit dum detumesceret; tum in itinere viâ plurimùm lutulentâ, vnum tormenti carrum confractum est, & præmisso Ticinum priori agmine, expectat Sampaulinus, dum alter axis carro supponitur. Ad tormentum luto eruendum, milites plurimi atque ipsi equites incumbebant; cùm ecce Leua inexpectatus superuenit. Ille collecta ex imbrium copia Francorum cunctatione, nocte-concubia Mediolano prodierat, magna celeritate improuisum agmen assequutus; enitentem circa lutum militem adoritur.Sampaulinus quanquam deprehensus haud deiectus animo; pedes sicuti erat Germanos in pugnam educit, pugnátque fortiter, cùm extemplò Germani vel ad populares

pulares ſuos deficiunt, qui ſub ſignis Leuæ præliabantur, vel ſe fuga ſubripiunt: idem Itali præſtant, deſeritúrque cum Francis aliquot Sampaulinus; deſtitutus in equum inſilit, ac capitur, dum latam foſſam equi ſaltu tentat ſuperare. Prima acies, atque omnis propemodùm equitatus Annebaldo duce Ticinum tenuit, mox Laudem; regreſſa inde in Franciam, iam promota pace. Nec vituperio Sampaulinus caruit, qui ſe incautum atque improuiſum hoſti obiecerat; cùm bellatori incedenti in hoſtico, tam de tergo quam de fronte ſit cogitandum.

FRANCISCVS I.

XXV. *Pax Cameracenſis*

Et Franciſcus eas inter calamitates ſeriò animum applicabat ad pacem. Iam cum Pontifice nouum fœdus pepigerat Imperator, idémque cum ſingulis Fœderatorum tentabat; quos ſi ſemel abduxiſſet à Rege, metus & periculum erat, ne grauioribus conditionibus legem Franco diceret. Præterea magno liberorum deſiderio Rex flagrabat: pueri Regij nulla ſua culpa, ab aula & paternis laribus exules, apud hoſtem capti, alienis moribus imbuendi, quanquam foret lentior affectus patrius, miſerationi eſſent ac dolori; quid ſuorum amantiſſimum patrem amoríſque tenerrimi, quàm incredibili cupiditate orbum inflammabant? nec à pace alienus Imperator erat; voluebat enim animo magna conſilia, quæ bello Francico perdurante promoueri & in exitum duci haudquaquam poterant. Percupiebat in Italia coronari, felicitatem coram vſurpare, atque ea fundamenta immenſæ potentiæ iacere: & Solimannus Turcorum Princeps magno exercitu imminebat Hungariæ: nec tranquilla erat Germania, pleríſque Principum nouum dogma Lutheri auidè amplectentibus. Ita demitigatis noua vtilitate mutuis odiis, placuit per ſequeſtros agere. Eam in rem duæ feminæ deſignatæ, Ludouica Franciſci mater,

FRANCISCVS I. ter,& Margarita Caroli amita ; quæ Cameracum vno simul die , per diuersas portas conuenientes , diuerterunt in contiguas domos, medio pariecte in cubicula proxima patefacto ; aderant legati ab Pontifice & ab Rege Anglo ; quibus rem iuuantibus, in eas leges consensum est , quæ tamen Fæderatis clam erant, vt Rex recipiendis liberis, duodecies, centum millia aureorum penderet ; quadringenta millia Regi Angliæ Imperatoris nomine solueret, item quadringentis terras redimeret , quas Maria Lucemburgensis , mater Ducis Vindocinensis possidebat in Belgio, vt eæ penes Carolum forent. Rursum Anglo quingenta millia repræsentaret, quæ sibi Carolus dixerat mulctam , nisi Marcam Henrici filiam duceret coniugem. Lilij florem ex auro puro, pretiosissimis gemmis ornatum , à Philippo Archiduce oppigneratum Henrico, redimeret Rex , & Carolo restitueret ; Flandriæ , Artesiæ , Astæ , patronatu cederet , & iure quod competeret in ducatum Mediolanensem & regnum Neapolitanum ; Caroli Borbonij bona legitimis heredibus daret, naues Imperatori petenti Italiam commodaret ; Venetis bellum indiceret , si arces Carolo restituere cunctarentur , & adiuncta alia, quibus Franciscus cogebatur in arctum admodùm , sed iis omnibus præpollebat affectus patrius. Diu Fœderatos latuerunt hæc pacta, & dum inirentur , affirmabat Franciscus & asseuerabat sanctissimè præsertim Venetis , se absque sociorum assensu nunquam conuenturum, vnde posteà Venetorum querelæ acerbissimæ , se proditos postulantium, & potestati Imperatoris obiectos : nec querebantur immerito , Regis simulatione & promissis delusi. Et eam vnam Rex praui artificij contraxit maculam , in cæteris candidus atque sincerus , obtendebat excusationem paternam , & postulabat desiderio liberorum

Anno 1529

rorum

rorum quod ſanctiſſimum eſt indulgeri. Sanè Veneti ſuum poſteà fœdus cum Imperatore pepigerunt; à Franciſco adeò auerſi in poſterum, vt nullis ipſius minis precibuſve ad nouam ſocietatem flecti potuerint. Pace proclamata, Guillelmum, Bellaium, Langæum in Angliam Rex illicò mittit, vti Henrico ſatis de pecunia debita faceret. Erat Langæus vir tum aulicarum rerum, tum militarium peritus, ad captandos animos mirè factus, & probitate mentis non impare: ille vt Henricum demereretur, (perſpexerat enim quid gratiſſimum foret) ſua induſtria perfecerat, vt in Academia Pariſienſi, Bonouienſi, Ticinenſi, atque in aliis Europæ celeberrimis, Henrici prius cum Catharina coniugium irritum ſanciretur, quam ob rem mirificè Henrico acceptus, iam indigenti ope Franciſci vt à Pontifice ſecundum coniugium impetraret, ad votum proſperè mandata conficit. Etenim Henricus quadringenta aureorum millia Franciſco in quinque annos æquis penſionibus ſoluenda credidit; quingenta ſibi a Cæſare promiſſa, & lilij gemmeum florem, Henrico Franciſci filio, dono dedit, quem in ſacro fonte ſuſceperat; verè probans liberalitatem amantium eſſe, qui non tam Regi quàm amoribus nouis hæc largiebatur. Iis feliciter feſtinatis, liberorum traditio in aliquot menſes, & ſequentem annum dilata eſt, Prati Cancellarij turpi auaritia, atque Hiſpanorum neceſſaria cauillatione. Etenim Pratus cudi iuſſerat nummos quos Hiſpanis ſolueret ex auro impuro; fraude indigna Regia fide, & amplitudine; nec ideò Hiſpanis impoſitum, imò fraus magnâ infamiâ in apertum producta eſt; ſingulis nummis ab aurificibus Hiſpanis tentatis; repertúmque eſt deceſſionem quadraginta millium aureorum factam, quam ſupplere nouo auro oportuit. Tunc liberi Regij reſtituti

FRANCISCVS I.

Langæus in Anglia

FRANCISCVS I. restituti. Ad Behobiam amnem eadem cæremonia qua dati fuerant, per scapham in amne medio, numerato & appenso auro, permutantur; iis accesserat Eleonera soror Imperatoris, cui ducenta aureorum millia dicta in dotem, ea lege vt qui ex ipsa nasceretur puer, Burgundiam patrimonij iure possideret. Rex in Aquitaniam venerat ad excipienda optatissima pignora: quæ amantissimè amplexus, ad montem Marsanum cum Eleonora matrimonium contrahit: quanquam amorem ad aliam feminam conuertisset, Annam Pisseleuiam Aquitanam puellam, quam Burdegalæ primùm ex Hispania liber, amauerat, & Ducissam Stamparum dixerat; Ludouica mater se nepotum aspectu & amplexu impleuit; haud diu tamen fruitura pace, quam è tot calamitatibus tandem eduxerat, sequenti anno exempta è vita, quam ambitio multa iactauerat.

Anne de Pisseleu.

XXVI *Post pacem, mutua Principum æmulatio.* Ea pace sopitis odiis æmulorum, sperabatur Christianus orbis coniunctis viribus in hostem publicum commouendus, iámque cæteri in Italia Fæderati cum Imperatore conuenerant. Ille Genuam classe cum exercitu vectus, & a Pontifice Bononiæ coronatus, gratulantis Italiæ legatos exceperat, pacem Venetis Sfortiæque concesserat, Ferrariensem in gratiam & tutelam admiserat, & Florentinis vnis infensus, eos vi adegerat in Medicæorum obsequium; Alexandro Medicæo nepoti Pontifici desponsa Margarita filia, quam è soluta matre susceperat. Verùm tãta potestas atque auctoritas Cæsaris, priora æmulationis studia suscitauit & Franciscus iã absterso metu receptísque liberis, veteres retractans iniurias, & priores clades indignatus, haud dubius quin aliquando bellum foret in Carolum suscipiendum, se communiebat conciliandis sociis atque Fæderatis. Eóque studio sic exarsit vtérque Principum, vt

vt non modo Pontificem certatim deuincire conati ſint, ſed magno rei publicæ Chriſtianæ malo, hæreticos principes, atque ipſum Turcam, luē orbis publicam, vel demereri fæderibus, vel promouere ſuas ipſos victorias, partim optauerint, partim æquioribus animis paſſi ſint. Eo conſilio ad Henricum Anglū ſe Franciſcus primùm applicauerat; tū ad Germanos Proceres, quos iam religio ab Imperatore auulſerat. Porrò in iis enarrandis, rerum ſeriem ſequar, temporum prætermittam, vt commodiùs ſingula & dilucidiùs ſubiiciantur legentium menti. Lutheri ab Eccleſia deficientis hæreſis, latè per vniuerſam Germaniam ſparſa, Principum maximam partem ſua lue infecerat; eorum præcipui Ioannes Saxoniæ Dux, Friderici fratris ſucceſſor; Georgius Marchio Brandeburgicus, Albertus eius frater, magiſter Ordinis Teutonici, qui vt Pruſſiam Ducalem quæ Ordinis erat ſibi atque heredibus vindicaret, eam clientelæ Polonorum Regum ſubiecerat; Erneſtus & Franciſcus fratres duces Luneburgenſes; Philippus Heſſiæ Langrauius, atque ciuitates Germanicæ opulentiſſimæ, haud exiguo numero, Argentoratum, Nuremberga, Vlma, Conſtantia; pluréſque aliæ; iis poſtremò acceſſerunt, Fridericus Rex Daniæ, & & Guſtauus Sueciæ. Porrò eos Principes cùm Ferdinandus fratris Imperatoris Vicarius Spiræ in Comitiis Imperialibus damnaſſet, vetuiſſétque nouam religionem inuehere, donec aliter à generali Concilio ſanciretur; ij intercedentès decreto, appellauerant Cæſarem aut generale Concilium, proteſtati nullius ponderis eſſe eius generis decretum, vnde inpoſterum Proteſtantes dicti; & eo nomine cum cæteris, huius ſectæ viros nuncupabimus. In præſentia Carolo conſcribente contra Turcam, exercitum; veriti ii Pincipes ne improuiſi obruerentur, anno deſinente

FRANCISCVS I.

Franciſcus Rex cōciliat Principes Germanos.

FRANCISCVS I. Anno 1530

ſinente fædus Smalcaldiæ ineunt, tantoperè celebratum: quo ſe in Catholicos tegerent, opémque ad defenſionem mutuam pollicerentur. Intereà Auguſtæ Imperator Comitia celebrabat, quibus Coloniam traductis, curauit Ferdinandum fratrem Regem Romanorum dici: cùm iis ſuffragiis Saxo & Brandeburgicus haud conſenſiſſent, irritam nuncupationem Regis affirmabant, vi impetratam; & ſtatim ad Reges Angliæ & Franciæ legant, qui vim expoſtulent, opémque flagitent. Anglus nihil cunctatus opem pollicetur, ſi Franciæ Rex accedat; appellatus Franciſcus, primùm ſubtimidè huic rei ſeſe implicabat, nondum auſus tam recentem pacem magna Europæ offenſione infringere; nam cautum erat fædere, ne Rex vllam in Germania inuito Cæſare ſocietatem contraheret: mox præpollente ſtudio æmulationis, comperto Imperium inter & Franciam ab omni æuo ſocietatem eſſe inſtitutam, Regéſque Franciæ ad tuendam Germanicorum Principum libertatem iure antiquiſſimo adſtringi, exiſtimauit ex veteri nouum compingi fœdus poſſe, ſine cuiuſquam iniuria, ſpémque illius Proteſtantibus fecit, verbo tamen tenus, nulla re certa promiſſa, aut ſcripto tradita. Ij tamen poſteà, metu ab Cæſare vrgente, tam incenſis precibus apud Regem inſtant, vtis miſſo Langæo fœdus contraxerit, ad immunitatem dumtaxat Principum defendendam, promiſſis in mutuum centum nummorum millibus, nullo alio pignore quàm ipſorum fide. Poſt fœdus perſcriptum eundem Langæum in Angliam mittit, qui Regem tota de re certiorem faceret. Nec Imperatorem id conſilium omninò latuit; qui vt Regi odium Chriſtiani orbis compararet, ad Turcam repellendum popoſcerat à Rege pecuniam mutuam, aut Cataphractos equites in bellum proximum; non dubius

quin

quin Francisci responsum occasionem calumniæ daret; nec aberrauit à coniectura; dicente Francisco, se modò vicies centena millia auri pependisse Cæsari, nec trapezitam se esse, qui ad mensam pecuniam numeraret; equitatum Francicum se nemini commodare, haud magis quàm ensem quo accinctus foret, cæterum addebat, si in hostem publicum opera sua expetitur, profecturum se cum quinquaginta millibus hominũ, ad orã Calabriæ totámque Italiam propugnandam, idque responsum sugillauit Cæsar vehementer, calumniatus inuidiam Regis, & malignitatem. At Rex nihilominus cum Anglo arctissimè nectebatur. Eam in rem designato colloquio, Henricus ex Anglia Caletum transmiserat, venerátque Franciscus Bononiam; qua in vrbe Anglum excepit Regiâ magnificentiâ: amicissimæ inter vtrumque salutationes, fraterna ex intimo beneuolentia, nam se fratrum nomine nuncupabant, necessitas communis conueniendi in Carolum, amicitiam demonstrabant sinceram & coagulabant; quisque aulicos apud alterum gratiosos, donat pretiosis honorum insignibus, Franciscus torquatum collem Ducibus Norfolcio & Suffolcio, Henricus Periscelidem Mommorancio & Chabotio impertit, tum Franciscus Henricum comitatur, & Caleti excipitur eadem significatione amoris; nullum tamen fœdus inierunt, præterquam ad mutuam defensionem; nouúmque ad pompam additum, vt si Turca rursum Christianis bellum inferret ipsi iunctis in rebus millia hominum octoginta armarent, duceréntque quo necessitas posceret. Verùm haud multò post lætitiam ex arcta beneuolentia quam Franciscus conceperat fædauit Henrici turpissimus casus; qui Boleniæ amore insaniens, nondum impetrato cum Catharina diuortio, contractísque clam cum Bolenia

FRANCISCVS I.

Et cum Anglia Rege.

FRANCISCVS I Anno 1533 *Henrici Angli lapsus.*

nia nuptiis, à Clemente diris deuotus est, & & eiurato Pontifice, fideíque Catholicæ desertor, inuexit in Angliam hæresim, quæ maximo Christianæ rei detrimento etiamnum perstat. Ea res vt Ecclesiæ magno luctui fuit, ita Francisco immoderato dolori, qui nihil non mouerat, tum apud Clementem, tnm apud Henricum, tam præcipitem casum vti sustentaret, verùm Imperatoris auctoritas, & enixissimus efflagitatus, tum Cardinalium impotens æstus, in pœnam præfestinanter ruentium, adegerunt Pontificem ad iaculandum fulmen; quo efferatus Henricus, & in rabiem actus, accedente libidinis flamma, pudoris claustra & repagula fidei simul refregit, atque pessundedit. Attamen ea ad Ecclesiæ historiam spectant; nec omiserim Francisci responsum, quo Henrici petionem discussit postulantis vt ab Ecclesia sese subduceret; nam vno adagio fidem & amicitiam testatus est; *amicus*, inquit, *ad aras*, docens religionis vinculum sacrosanctum esse, quod humanus nullus affectus abrumpat.

XXVII *Massiliæ Pontifex cum Rege colloquitur.*

Imperator intereà, metu belli Turcici discusso (quippe Solimannus reuerterat Constantinopolin, nulla re patrata) in Italiam venit, & Clementem Pontificem in arctius fœdus inducturus, colloquutus cum eo Bononiæ erat Verùm ab eo Pontifex iam alienior, proponentem res nouas minus audiebat. Creabat Molestiam, quod Imperator suscepto Clementem inter & Ferrariensem arbitrio, Ferrariam, Rhegium ipsámque Mutinam, Duci adiudicauerat, quas vrbes Pontificiæ ditionis Clemens contendebat: & ipsum Pontificem Carolus vehementer vrgebat, vt generale Concilium cogeret. Præterea Clemens indignabatur summoperè, Lutherianam Hæresin sparsam esse tanto incremento per vniuersam Germaniam, tum Cardinales

dinales duo, Turnonius & Tarbenſis, à Franciſco miſſi Bononiam ; inuigilabant ne quid contra Regem inſtitueretur ; quorum prudentiâ atque admirabili ſagacitate, planè Pontifex diſtractus à Carolo, ſe ad Franciſcum conuertit. Et conciliare Pontificem Franciſcus ardebat tantoperè, vt coniugium Henrici ſecundo geniti cum Catarina Medicæa Pontificis nepte, per eoſdem Cardinales propoſuerit, ac ſponſionem fecerit. Eas ob res Carolus infecto fœdere Bononia Genuam cùm veniſſet, nauibus in Hiſpaniā vectus eſt. Pontifex Romam profectus, & ſpe Regiæ affinitatis allectus, Turnonio & Tarbenſi comitantibus, ſignificat ſe colloquuturum cum Rege, & neptem ad coniugium adducturum, deſignata primùm colloquio Nicæa Allobrogum quæ à Sabaudo tenebatur ; & eodem poſtea moras obicéſque multos nectente, placuit vtrique venire Maſſiliam, Româ & Pariſiis æquo propè interuallo diſtantem. Nullam Carolus non adhibuit Machinam, vt colloquium prohiberet ; cùm tandem arte exhauſta Rhodias Triremes à Pontifice petiit, quibus Coronam Græciæ vrbem, quam Solimannus obſidebat, ſubſidia veherentur. Nec diſtulit Pontifex Triremes tradere, Franciſcis vectus proſpero curſu Maſſiliam. Primus in vrbem appulit, poſtridie Rex aduenit, atque illicò ſalutatum Pontificem adorauit. Duo erant in tantorum hoſpitum lares palatia inſtructa, vico medio proxima ; in interuallo aulam ligneam poni curauerat Mommorancius, in qua Cardinalium Conuentus haberentur, orationem ad Pontificem habuit Ioannes Bellaius Epiſcopus Pariſienſis, magnâ ingenij laude ; cùm enim Guillelmus Poyetus Princeps Senatus Pariſienſis, orationem domi accuratam habiturus eſſet, Pontifex adueniens ſignificanit quædam, de quibus apud ſe orator diceret, quæ Poyeto improuiſa,

FRANCISCVS I.

FRANCISCVS I.

improuisa, ita hominem perturbarunt, vt dicendi munus Bellaio tradendum fuerit; tantum natura arte & studio præstat. Bellaius postea in Cardinalium cœtum adscitus est, mox celebratum Henrici Aurelianensis Ducis coniugium cum Catharina Medicæa, quam dicebant Vrbinatem Ducissam; quod ex Laurentio Medicæo nata, cui Leo X. Vrbinatem dictionem dederat; scripta in dotem centum nummorum millia; & ea est Catharina, quam deinceps Francia calamitatibus suis imputabit. Multa arcana Pontificis cum Rege colloquia, porticu vtrumque palatium coniungente, admotísque cubiculis, per quæ noctu etiam nullo famulantium arbitro, miscebāt sermonem. Sed apparatus tanti, fructus admodùm tenuis extitit; nihil certi constitutum, nec in bonum publicum, nec in priuatam vtilitatem Francisci; sat Pontifici fuit neptem collocasse, & magnis beneuolentiæ signis Regem deuinxisse, duntaxat testatus est se percupere vt Aurelianensi Mediolanensis ducatus cederet. Attamen Franciscus pro Rege Angliæ nihil exorauit; & à plurimis flagitandis abstinuit, ne videretur hospiti vim quodammodo inferre, & colore affinitatis ad iniqua cogere, quanquam molestissimum Pontifici fuit, quod quatuor Francos Rege postulante in Cardinalium album adscripsit; in quibus Odetus Castilionius, Mommoranciј nepos, vndecennis puer; qui dignitatem collatam immeritò, malè gessit, pessiméque deposuit. Certatum inter Principes liberalitate, qua Franciscus Regum sui æui extra omnem limitem præstantissimus, Cardinales omnes, Aulámque Pontificiam cumulauit ingentibus donis. Sauonam Pontifex, dein Centumcellas, & Romam discessit. Nec se mortalem in tanta pompa & gaudij sensu oblitus est, domesticis proximam sibi mortem prænuntians, vestimenta funeribus

Anno 1533

funeribus Pontificum adhibenda curauit confici, ſibi funus deſtinans, quod proximo anno obiuit, ſucceſſore Alexandro Farneſio, qui Paulus III. dictus eſt, & euaneſcente ob contractam affinitatem Franciſci ſpe; adeò nefas immiſcere ſacra humanis,& Deo ad mortalia vti.

FRANCISCVS I.

XXVII. *Cædes Meruillij, belli occaſio. Meruille.*

Ea inter non ceſſabat cum Germanis Principibus Franciſcus agere; cùm repentè belli occaſio vel enata eſt cupienti, vel occurrit ancipiti. Meruillius Nobilis Mediolanenſis diuerterat in Franciam Ludouico Rege,cum Sanſeuerino Regiorum equitum magiſtro & ipſe inter domeſticos Regis, quos appellant ſcutiferos, haud modicas opes parauerat; quarum plenus Franciſco regnum iam obtinente, Mediolanum in patriam ſuam ſeceſſerat. Proficiſcens duas ab Rege Franciſco, Sforciæ dederat litteras; primas quibus Rex hominem vt priuatum Duci commendabat; alteras Duci vni tradendas, quibus Meruillium Rex legatum dicebat. Cùm igitur Mediolani ſupra priuatum, & magnifico ſumptu ſe gereret, Carolo Imperatori perſpicaciſſimo Principi ſuſpicionem mouit; iſque aliquoties apud Sfortiam queſtus eſt, quod Franciſci exploratorem domi ſuæ aleret foueretque. Cùm verbis Sfortia Carolo non ſatisfaceret,factum adiungit; nam motâ rixâ inter Caſtillionium domeſticum Sfortiæ, & Meruillij famulos, Caſtilionius ab iis cæſus eſt,tum extemplò raptus in carcerem Meruillius Sfortiæ iuſſu,nocte proxima,nulla iudicij formula, damnatus eſt, & capite multatus. Eo facinore vt abundè Imperatori factum eſt,ſic iniuſtus Regi grauiſſimus dolor. Apud omnes Chriſtianos Principes de atrocitate facti conqueritur, violatum ius gentium, legatum ſuum iniquiſſimè cæſum, & bellum minari,niſi fiat ſatis iniuriæ. Miſerat Tauernium Cancellarium ſuum Sfortia ad rem ex-

FRANCISCVS I.

cusandam, qui Regi diceret priuatum hominem & homicidij reum in pœnam vocatum; verùm is ad litteras Ducis obmutuit quas Rex exhibuit, suásque ipsius, quæ Meruillium vt Legatum Regis designabant. Nec ideò Sfortia reparabat iniuriam, quam vltro quidem intulerat, nixus Imperatore, cui aliena iniuria beneficium fuerat. Iamque ardebat cupiditate belli Franciscus, cum plura improuisa sustinuerunt ruentis impetum. Etenim Germani Principes spem conceptam subsidij fallunt; Heluetij ex fœdere pacem Italiæ perturbare prohibiti, Autumnus in hyemem deflectebat; & Carolus Sabaudiæ Dux Regis auunculus, viam eunti in insubres Regi pernegabat. Ideò in annum proximum, bellum dilatum est, dum incommodis occurritut. Primò curatum vt Francia sibi tàm peditem quàm equitem ministraret; eámque in rem conscriptæ à Rege septem legiones, quarum in singulis sex hominum millia militarent. Eæ lectæ à præcipuis regni prouinciis; suffecit primam Normannia, secundam Britannia, tertiam Piccardia, quartam Burgundia, quintam Campania & Niuernenses, sextam Phocenses, Delphinates, Lugdunenses, & Aruerni; septimam Occidania; nulli ab Aquitania lecti, quod ea priuincia seminarium militum, in supplementum vbi opus foret, seponebatur ad vrgentes articulos rerum. Legionibus immunitates, stipēdia, honores concessi, & præmia; vt bello etiam desinente, sub armis agerent milites, in euentum omnem expediti. Præterea mandatum Fustembergio vt sex millia Germanorum conscriberet. Ad Sabaudiæ ducem minæ impensæ, & terrorem quæ facerent. Ille in vxorem ducta Beatrice, Emmanuelis Lusitani Regis filia, eadémque Isabellæ Imperatricis sorore, (nam Carolus neptem ex sorore Eleonora Isabellam duxerat,) impulsu coniugis

Legionarij milites.

in

in Imperatoris partes traductus, à Francia & nepote Franciſco prorſus deſciuerat. Et plura erant quæ ab eo Franciſcum abalienabant; quod gemmas ſuas Borbonio ad ſcribendum militem commodaſſet, quod Imperatori literas gratulatorias ob ſe captum ſcripſiſſet; quod Heluetios à Francico fœdere dimouiſſet; quod comitatum Aſtenſem vltrò accepiſſet; quod Pontifici Nicæam ad colloquiũ negaſſet; quibus poſtremâ hâc repulsâ cumulatis, bellum paratum in Sfortiam, Rex ſtatuit in Allobrogem ipſum conuertere, & viam quam negaret, non patefacere modò, ſed inuadere atque occupare. Accedebat iniuriæ ius quæſitum. Quippe Rex Ludouicæ matris aditâ hæreditate, repoſcebat vniuerſam ditionem Sabaudi, cùm Ludouica hæres Philiberti fratris ſine liberis mortui, Carolum excluderet, fratrem quidem, ſed natu minorem, & natum alia matre; affirmans muliebrem ſexum ab Allobrogum imperio non amoueri. Prætereà aſſerebat Rex Pedemontium, Nicæam, & Villafrancam appendices eſſe Phocenſis prouinciæ, & Saluſtij plurima oppida nullo iure Carolum obtinere. Ea verbis repoſcebat Franciſcus, cùm Geneuenſes praua hæreſeos lue corrupti, ſeu Bernenſium Vicinorum contagio, ſeu Guillelmi Farelli Delphinatis doctrina peſſima, exurgunt in Petrum Balmium Antiſtitem ſuum, eúmque cum ſacerdotibus vrbe pellunt; vſurpato regimine. Ad eum reducendum Sabaudiæ Dux, qui ſuam vrbem affirmabat, rebelles exercitu premit; cùm Bernenſes ſuppetias veniunt, & Franciſcus Rentium Ceretem in auxilium mittit; per quos ſoluitur obſidio, & Geneua ſceleris præmio fruitur. Ea poſtmodùm dogma ſuſcepit, quod Bernenſes admiſerant, & quarto poſt anno Caluinum è Francia profugum excepit, ſimúlque impietatem, quam inuexit hæreſiar-

FRANCISCVS I. *Bellum in Sabaudũ.*

Geneua rebellio Anno 1534 *De la Baulme.*

FRANCISCVS I. cha nefa rius; ſtetítque hactenus propugnaculum hæreſis,& deſertorum aſylum,Geneua vrbs ; Rege tunc neſcio quam promoueret luem , quámque inſtitueret vniuerſo orbi perniciem.

XXIX. *Hæreſis detecta in Frãcia & punita.* Sed ea graſſari in Francia lues inceperat,& Franciſco erat quod curaret domi atq; reſecaret. Ab litterarum cultu & ſtudio (à fonte puriſſimo turpiſſimus riuus) ſcaturiebat lutulenta illa fœx, & vorago ſcelerum. Scientias adamabat, & excultos ſcientiis Franciſcus ſummoperè, maximè vniuerſitatem Pariſienſem excolebat incenſo ſtudio ; ad quam ornandã viros ex toto orbe clariſſimos præmiis honoribúſque alliciebat, ideò Profeſſores Regios inſeruit in Academiam , qui diſciplinas tum Diuinas tum humanas profiterentur , & linguas veteres Hebræam & Græcam diuturno æuo penè cõſepultas, euocarent è tumulo lucíque redderent. Inter illuſtres commendati ſunt poſteris , Franciſcus , Vatablus , Petrus Danesius , Iacobus Tuſanus , & Guillelmus Poſtellus ; per quos in Franciam litterarum amor inuectus eſt. Porrò quando in humanis nullum bonum ſincerum eſt , ſine aliquo mali contagio vel miſtura , cùm plerique docti è Germania arceſſerentur ; iíſque in terris nemo propemodùm litteras diſceret,quin ſimul prauum ſenſum de religione imbueret, facultate cuique ſentiendi de Diuinis libera ; hinc contigerat, vt pleríque mala infecti lue penetrauerint in Franciam virúſque clam ſparſerint , obductum fuco & ſpecie litterarum. Imò Lutherus eiúſque aſſeclæ, tam opulentam prædam venaturi, diſcipulos ſubmittebant omnis generis, qui corrumperent, adoleſcentes in ſcholis , milites in caſtris, in aula Proceres Nobiléſque : & ad Regem ipſum Lutherus auſus eſt perſcribere, Saxoniæ Ducem conciliatorem admouerat. Zuinglius viperinus partus , ac de Lutheri diſcipulo acerrimus inimicus , eundem Regem

dedicato libro tentauerat, poſtremò Melanchtho, ſuauiſſimâ eloquentiâ præditus, & melle ſed heracleenſi, amaro & lethali, imbuens orationem, efflagitabat colloquium, promiſſa vtriuſque Religionis concordia. Sanè hamum vorabat Franciſcus, humaniſſimo viri ſermone captatus; niſi Cardinalis Turnonius, vir aulicam auctoritatem artibus ſanctis adeptus, pia & grandiloquente facundia, ex Irenæi ſanctiſſimi Patris lectione, Regem ab hoc colloquio abſterruiſſet; docens cum hæreticis fuga duntaxat & deliberato odio decertandum. At litteratis hominibus mulieres aulicæ accedebant, quæ ſua indole rerum nouarum ſtudioſæ mirificè, praua dogmata litteras inter & diſciplinas hauriebant auidè, ſpargebántque voluptate non modica, ſacrarum rerum & religionis ſuo ſenſu arbitræ. In iis præſtabat Margarita Regis ſoror, ante Allenſonio nupta, mox Nauarræ Regi Henrico, quæ fæmina ingenio excellens & fratris inſtar amantiſſima litterarum; crebro litteratorum commercio ſucco illo peſtifero mentem imbuerat aliquantùm. Et Renata Ferrariæ Duciſſa in eum errorem praua curioſitate ſeſe induerat. Illorum hominum primus conuentus Meldis habitus eſt, anno currentis ſeculi viceſimo ſecundo, Guillelmo Briſſonneto, Meldenſi Epiſcopo, in eam ſententiam abducto; & primi nuncupantur quatuor viri flagitio illo percelebres, qui Briſſonnetum corruperant; Iacobus Faber, Guillelmus Farellus, Arnulphus & Gerardus Roſſelij. Ij poſtea Briſſoneti pœnitentiâ, retecto crimine, & vocati in pœnam, ad Margaritam, in Nauarram perfugiunt, & donati ſacerdotiis, ex paſtoribus degenerãtes in lupos, noua plurima & à vera fide multùm abhorrentia inſtituebant. Pariſienſis ſenatus in eam hominum ſectam inſurrexerat, & Rege in Hiſpania captiuo, quẽ-

FRANCISCVS I.

FRANCISCVS I.

dam Pauanum arte textorem flammis addixerat; præterea Pratus, Cancellarius, mox Cardinalis & Archiepiscopus Senonensis, seu cultu religionis sincero, seu Pontificem & vt demeretur, eum regni pestem summo studio & diligentia resecabat. Veruntamen lues prorogabatur in dies, & iam Zuingliani accesserant Lutherianis, Eucharistiæ sacramento, & sacris honoribus perinfensi; multisque in templis spectabantur, effractæ pictæ imagines, comminuta simulacra quæ prius hominū cultus sacrauerat, euersa & dirura Christi hospitantis in terris tabernacula veneranda, & libelli impij palam affixi. Quibus Rex vt par erat, vehementer permotus, reos eiusmodi scelerum comprehensos, duci Parisios iubet, & ipse anno ineune eam in vrbem profectus, religionis & pietatis vniuerso regno spectaculum fuit, atque exemplum. Nam instituit celeberrimam supplicationem, quam obibat pedibus, cereum manu incensum præferens, Proceribus domesticis, & Magistratibus comitantibus: deferebatur sacrosanctum corpus Christi sub vmbella; quam attollebant tres Regis liberi, & Princeps Vindocinensis, tum Rex sacro in Deiparæ æde perfecto, Proceres atque Optimates in Episcopatus aulam coactos, oratione egregia adhortatus ad auitam religionem tuendam; fletus inter obortos, & ingentes religiosi animi motus perorauit efficacissimè; *iuratus se nullā rem prætermissurum, vti verum Ecclesiæ cultum defenderet; nec parciturum brachio, si imbueret virus, imò manu propria mactaturum se ad aras liberos, si tam perniciosa lue inficerentur.* Eo ipso die ex Iconoclastis seni lento igne absumpti sunt; per vniuersas prouincias erecta patibula, & instituta tribunalia in reorum pœnas; & plurimi flagello conscientiæ acti, in Germaniam fuga elapsi sunt proscripti mox interclusa omni spe reditus.

Anno 1535

HISTO

HISTORIÆ FRANCICÆ,

LIBER DECIMVS-septimus.

VM ex animo ſanciendæ religioni patrum Franciſcus incumbit, Turcæ Legato agenti in aula aures non occludit. Eum Solimannus Sultanus miſerat, vti cum Rege in Auſtriacam domum fœdus inſtitueret, profecturus in Perſicam expeditionem. Ac tametſi nihil inter eos certi tunc conuenit; tamen Imperatori calumniæ in Regem præbita eſt ex eo occaſio luculenta. Etenim vt bellum Sabaudo imminens diſcuteret longiùs atque diſpelleret; primùm apud Paulum Pontificem, dein apud Principes Hiſpanos acerbè expoſtulat; Regem Franciæ cum hoſte publico conueniſſe, Legatum Turcam domi ſuæ alere; contractum fœdus, vt adiunctis armis Solimannus Hungariam, Francus Sabaudiam impetat; & iam viſcera Chriſtiani corporis à Chriſtiano Principe, quod

FRANCISCVS I. *Imperatoris in Regē querela*

FRANCISCVS I. summum esset nefas, discerpi impunè & dilaniari. Eam ob rem Franciscus ratus bellum sustinendum, dum ea calumnia deferueret; de Protestantibus Germanis multùm sollicitus, in quibus spes amplæ, & societatis firmæ opinio, ad eosdem apologiam accuratam scribit; *se nullum cum Turca fœdus iniuisse; eam sibi adornatam calumniam ab iis qui vltrò tributum Turcæ obtulissent; ab iis qui arma in hostem publicum comparata in Christianos Principes deriuassent, qui ambitionis priuatæ studio, omnem rationem sacram & publicam posthaberent. Et fortasse ab Turcico bello abstineri posse opportunè, dum conueniunt Principes Christiani, & generali Concilio disceptata de religione conciliant. Se in eam re meniti summoperè, ac sperare Pontificem in communia vota assensurum. Quod spectaret ad eos, qui impietatis causa iustas pœnas dedissent, nemini Lutherano mortem illatam; Zuinglianos duntaxat punitos, qui toto cælo à Luthero dissentiant; quique in regno Franciæ rebellionem spargerent cum impietate: Proceres ipsos sibi rem gratam facturos, si Francos fortè in Germania rebellionis toxicum disseminantes, in pœnam & supplicium vocent.* Ad ea confirmanda Bellaium Langæum Smalcaldim mittit, ad Protestantes. Cæterùm à bello toto anno abstinuit; maximè quod Imperator Africanam expeditionem in Ænobarbum piratam celebrem suscepisset. Ænobarbus ita à colore barbæ nuncupatus, Turcico nomine Chairadinus, in Lesbo insula natus, fidei Christianæ desertor, atque in Turcicam transfuga, cum Horusio fratre, suscepta piratica, postquam ingentes opes & clarissimam famam comparauit, Tremessenum regnum occiso Rege inuaserat. Is nomini Hispanorum atque potentiæ periniquus, duas classes Hispanicas vicerat & profligauerat,

Ænobarbus pirata.

ſtigauerat, atque oras Hiſpaniæ, inſuláſque Baleares, Sardiniam, ac Siciliam, aſſiduis incurſionibus vexabat & diripiebat; tandem à Solimanno Mediterraneo mari præpoſitus, munerante fortitudinem viri & felicitatem. In eum Carolus ingentem claſſem deduxerat, Tuneto expulerat, & Muleſaſſenum ab Ænobarbo depulſum reſtituerat regno. Nec Franciſcus interim bellum auſus ſuſcipere, ne fidem calumniæ faceret, de fœdere cùm Turcis inito, præſtolabatur reditum Imperatoris. Qui victor poſtquam Panormi in Sicilia exceptus eſt, cùm veniſſet Neapolin, audit Franciſcum Sfortiam Mediolanenſem Principem, cui neptem ex ſorore Regina Daniæ in coniugem dederat; diem extremum ſine liberis clauſiſſe. Continuò ea mors noua Principibus inſinuauit conſilia. Nam extincta Sfortiarum familia nouus ſubrogandus Princeps in eam ditionem erat; Pontifex Venetíque optabant aliquém ex Italia ſua deſignari, qui Imperatoris potentiam iam propemodùm immenſam frænaret aliquatenus; Franciſcus quanquam fœdere Madritenſi, iure in Mediolanenſes ceſſiſſet, tamen ſibi factam iniuriam querens, repoſcebat liberis quod iis contra ius raptum affirmabat; Carolus præclara occaſione arrepta conſtituerat ſibi prouinciam optimam vindicare; tum quia ab Sfortia ſcriptus hæres eſſet; tum quod ſupremus dominus, deficientibus qui clientelam haberent, ius quod donaret aliis ſibi addicebat; & reuerà Imperatori, nihil euenire opportunius poterat, quàm Longobardiam obtinere, fauces Italiæ; quibus Neapolitanum regnum defenderet, Germaniam continuaret Italiæ, Francum procul excluderet. Et ſtatim Antonius Leua, heri ſui conſcius, arcem Mediolanenſem vrbéſque cæteras, erecto vexillo Imperatorio, ab exceſſu Sfortiæ, occu-

FRANCISCVS I.

Sfortiæ mors.

FRANCISCVS I. pauerat. Verùm eam mentem aliquantisper Imperator occulit, dum ad effectum singula comparat. Ergo fœdus instaurat cum Venetis, facta spe nuncupandi ex Italia Principis, cui Mediolanenses conferret; etsi id in instrumento scribi noluerit; agit cùm Vellio Francisci apud se Legato; proponítque Ducatum vni ex liberis Regis permittendum; & adiungit conditiones paulo duriores. At eas cùm Franciscus admitteret, atque postularet dari Insubres Aurelianensi; Imperator dimisso Aurelianensi, tertium Regis filiū Carolum Enculismensem designat, cui ex sorore neptem in coniugem daret. Iis vltrò citróque per Legatos iactatis dum fit Regi fides obtinendæ Longobardiæ, ab ipso Langæus ab Germania reuocatus, & Venetiis Bellouacensis, qui nouum fœdus cum iis gentibus compingebant; contra Imperator instruebat exercitum, scriptis in Germania, Italia, atque Hispania copiis.

II. *Bellum tertiū inter Imperatorē & Regem.*

Anno 1536

Eas ob res experrectus Franciscus, cùm sibi dari verba animaduerteret, Poyetum Cancellarium ad Sabaudum mittit, qui maternam hæreditatem reposceret; atque illicò eo pernegante, iubetur Comes Sampaulius peruadere in Sabaudiam, quam vniuersam facilè subigit. Tunc agebat Neapoli Imperator, nuptias Margaritæ filiæ cum Alexandro Medicæo multa significatione gaudij celebrans; nec ideò pacis abrumpit consilia, sed plura & diuersa Regi proponit, nondum se suámque mentem aperiens. At Franciscus tantæ moræ impatiens, iubet Philippum Chabotum Admiralium; cum sexdecim peditum millibus, penetratis Alpibus inuadere Pedemontium; quod ille strenuè præstitit; & Segusio per Annobaldum & Monteianem occupato, Taurinum vrbem primariam & Ciuasium capit, atque amne Doria per obstantem hostem transgressus, Vercellas

Vercellas oppugnat. Proximo die impressione facta vrbem expugnabat, cùm adest Ioannes Lotharingiæ Cardinalis, à Rege mandatum deferens, vt bello supersedeat, dum de pace ampliùs deliberatur. Etenim Imperator pacis spem oratori Francico ostentabat, & Rex cupidissimus Mediolanensium, nondum satis gnarus quæ mens Carolo foret, fœdere rem obtinere maluisset quàm armis. Chabotus verbis Cardinalis obsequentiorem se quàm par erat præbens; militem ab vrbe statim abducit, Doriámque transmittit; forsan consultior, si dissimulato Regis Imperio, vrbem In extremis positam expugnasset. Sanè ea res offensionem Principis concitauit, atque ipsi Chaboto beneuolentiæ Regiæ & potentiæ suæ naufragium; adeò lubrica est Regum gratia, quibus obsequium pro iniuria est. Interim Imperator Romam venit, magnificentissimâ pompâ exceptus, & iam virium suarum conscius, ratus abiiciendam laruam simulationis; vt in conspectu totius Europæ id ageret, in collegio Cardinalium, audiente Pontifice magna Procerum & Legatorum frequentia, prolixam & domi accuratam Hispanico sermone orationem pronuntiat. *Eâ primùm causas Romam aduentus sui explicabat; nempè vt salutaret Pontificem, vt consilia sua in Cardinalium Cœtu exponeret, docerétque palàm quantùm contendisset ad pacem validam à Rege Franciæ impetrandam.. Tum verbis plurimis enarrauit, causas dissidij ipsum inter & Regem; repetita à Ludouico XI. & Carolo Burgundiæ duce origine. Dein tria in præsentia proponebat, quorum Regi optionem permitteret; primùm vt Engolismensi tertio filio darentur Insubres, modò Rex securitatem præstaret, implendæ fidei quam iurasset. Alterum, vt singulari certamine dimicarent, quibus armis,*

FRANCISCVS I. *Sabaudiâ ex-pulsus.*

Imperatoris in Franciscum oratio.

FRANCISCVS I.

quóve loco Rex constitueret. Tertium vt bellum inferretur, quod ipse Imperator minabatur se tam ferociter illaturum, vt nisi aduersario victo atque profligato non conquiesceret. Ea magna verborum pompâ atque iactantiâ cùm Imperator dixisset, & Antistes Matisconensis Regis ad Pontificem Legatus, sibi eam Latino idiomate dari postulasset, quod Hispanicè ipse non caperet; habitam orationem postridie interpretatus est Imperator; atque affirmauit, *sibi nec Regis insimulandi, nec apud exteros afficiendi ignominia fuisse animum; non prouocasse ad singularem dimicationem, scire se quantus Regi animus, statura quadrata atque excelsa quanta præstantia; quem temerè aggredi haud vellet; aliáque adiunxit quæ concionem hesternam mollirent.* At nihilominus bellum per Antonium Leuam in Pedemontio suscitauerat; & dies duntaxat quatuor Romæ moratus, conuocato exercitu, contendit in Pedemontium. Et Leua Sesia amne transmisso, contra quam Lotharingio Cardinali promiserat, oppugnabat Fossanum, vrbem immunitam, & commeatu omni destitutam. Præluserat bello, Francisci Marchionis Salussij ad Imperatorem defectio; nec eum plurima beneficia à Rege collata in fide atque officio continuerant. Donatus erat à Francisco Salussiis, ob Ioannis Ludouici fratris perfidiam fisco addictis; nuper Præfectus in vniuersum Regis exercitum dictus erat, & omnia ad arbitrium constituebat, cùm aures præbet Leuæ appellanti, & defectione diu deliberata, ad ipsum transit. Faciebat Leua spem nuptiarum vnicæ filiæ, quam tamen Doriæ filio desponderat; & Marchionatus Monferratensis, de quo lis ipsum inter atque Mantuanum arbitro Imperatore. Præterea Astrologicis addictus præsagiis, attendebat Leuæ, fata ingen-

Salussij defectio.

tiæ

tia Imperatori ſuo portendenti. Et Chabotus mandatum à Franciſco acceperat, vt Pedemontij vrbibus munitis præſidio, cæteras copias in Franciam mitteret, ne qua ſuſpicio Imperatori moueretur; atque ipſe Chabotus cis Alpes reuerterat, cùm Leua partitus copias Taurinum ſimul & Foſſanum obſidet; certior à Saluſſio factus, commeatu, quem ipſe interceperat, Foſſanum deſtitui. Tuebatur oppidum Pratus Mompeſatius præfectus, cum Rochamenio, & duobus peditum millibus, iámque murus infirmior tormentorum globis corruerat. Verùm impreſſionem obſeſſi tam ſtrenuè repulerant, vt Leua ipſe è lectica ſpectans, (nam podagra æger, ingredi haud poterat) periculum graue incurrerit, à lecticariis fugientibus in agro relictus, & ſpiſſiori ſegete hoſtem latens. Ea tamen Francos haud multùm iuuabant, depaſcente intus penuria; per quam acti ſunt ad paciſcendam deditionem; Rochamenio cum Leua conditiones ſcribente; vt niſi toto menſe mitterentur ſubſidia, vrbs Leuæ traderetur, ab vrbe munienda ceſſaretur interea, & militi iuſto pretio cibi præberentur; quod poſtremùm à Leua Rochamenij ſagacitas impetrauit. Ipſe cum duobus præfectis Leuæ obſes datus eſt, & ſanè Rochamenius humaniſſima indole præditus, acutóque ingenio deuinxerat Leuam; ſcribúntque reſponſa quibus Imperatoris confidentiam modeſtè retudit. Aſtam peruenerat Imperator, luſtrabátque exercitum iam coactum, & crebriùs agebat cum Rochamenio, viri vrbanitate & mirifica ſolertia captus; ſemel cùm ipſum ſuum exercitum iuſſiſſet inuiſere, rogarétque quid de eo ſentiret; reſpondit, ampliorem eſſe quàm ipſe cuperet; attamen ſuum Reg m tot nobiles poſſe conſcribere, quot milites gregarios ſub ſignis ſpectaſſet; atque Imperatori longè

FRANCISCVS I.

Du prat. Mont-peſat; la Roche du Mayne

Rochameni dicta.

FRANCISCVS I.

longè honeſtius fore, ſi pergeret in bello Turcico, quod tantâ gloriâ inceptarat; quàm principi Chriſtiano ruinam inſtruere. aliàs cùm Imperator diceret, ſe inuiſurum ſubditos ſuos Phocenſes; reſpondit Rochamenius, reperturum ipſum ſubditos rebelles plurimùm; mox percontanti Imperatori, quotis caſtris Lutetiam perueniret; repoſuit, ſi ſingulis caſtris pugnandum foret, duodecim ad minimum numeranda; niſi primis qui aggrederetur occumberet. Ita bellator egregius, cùm patriam propugnare armis nefas eſſet, propugnabat ingenio, & inanem hoſtium faſtum ſolertibus verbis deprimebat.

VII. *Imperator Prouinciam inuadit*

Sed Imperator totus in perniciem æmuli incumbebat: ſexaginta peditum millia habebat in exercitu, ex Hiſpanis, Italis & Germanis conſcripta; intumeſcens proxima de Tunetanis victoria, nihil felicitati ſuæ arbitrabatur imperuium. Paſſim in Italia præſagia multa nuntiabantur; quæ Aſtrologi ex inſpectione ſyderum pronunciabant; quibus Europæ imperium & inconcuſſa felicitas Carolo promittebatur, & ipſe gnarus, quantùm hæc opinio ad continendos populos opportuna eſſet, ſtudiosè eam alebat, aſſentationibus & perpetuis laudationibus aures patulas commodans. Imò Antonius Læuæ inanibus ab ætate prima eius generis præſagitionibus addictus plurimùm, faciebat ingentes animos, ſibi ab Aſtrologo ſignificatum denuntians; fore vt in Francia vitæ excederet, atque in ſancti Dioniſij æde conderetur; quæ ædes cùm Lutetia diſtaret altero milliari aſſeuerabat eo præſagio Franciæ Imperium portendi Carolo. Sic per totam Italiam, ſpes ampliſſimæ futurorũ euentuum, aſtris auctoribus, & Deo ipſo promiſſorum vade percrebruerant, erexerantque omnium animos. Simul Germanos, ſed diuerſâ arte

arte abducebat à Franco ; ipsiusque odium concitabat. Varia orationis exempla quam Romæ habuerat, misit ad principes. Ad Orthodoxos scribebat ; Regem cum solimano fœdus iniuisse ; Solimanum ex fœdere inuasurum Germaniam postquam Francus in Italiam irrupisset ; Germanos ex tota Francia partim pulsos, facultatibus raptis, partim flammis necatos crudeliter ; quin libellus typis excusus est, quo bellum Francisco indicebat Carolus, nisi Turcicum fœdus eiuraret, ense proposito rubro ex alia parte, ex alia flammeo, quasi ferro & igni delenda omnia forent. Atque iis verbis natio Germanorum mirum in modùm in Francicum nomen incensa, gentem in pulpitis vt luem publicam proscindebat. Occlusâ Francis Germaniâ Imperator, duos præterea exercitus in Belgio & Catalaunia apparari curauerat, qui simul in Franciam impetum facerent, & perturbatam in plura distraherent rapeŕntque : iisque omnibus instructus, non dubitabat quin oppprimeret æmulum, & victum solio deturbaret ; & verò retractanti felicitatem perpetuam, quas victorias ad vltima actus comparasset ; inspicienti validissimas copias, tam multas gentes in hostem suum conspirantes, non videbatur immeritò affulsisse spes certa. Extemplò deliberatum quomodo bellum cum hoste gereret ; & Gastilus, cæterique Duces erant auctores, vt in pedemontio gereretur ; Captum Fossanum, Taurinum expugnandum, vltra montes Francum pelli posse : eam belli causam, vt Sabaudus in ditionem suam inducatur. Verùm Læua clam insinuabat aliam mentem, penetrandum in Franciam, inuadendam Phocensem Prouinciam, magna formidine hostem trepidare ; Germaniam Italiam, atque Heluetios ipsi obstructos, trepidationi suæ derelictos Francos profligari posse ac domari, feras nusquam commodius

FRANCISCVS I. commodius quam in latibulo suo confici: Et id consilium Carolum rapuit. Quare decem millibus bellatorum qui Taurinum obsiderent relictis, iter versus Phocenses pronuntiat; instituítque cum toto exercitu, centum machinis bellicis, mari vectis, & Nicæo portu exceptis. Porrò sic rationem itineris moderatus est, vt transmisso Varo, qui amnis Franciam Italiamque interfluit, penetrauerit in hosticum Iulio mense, eo ipso die qui Iacobo festus celebratur. Qui sanctus quoniam Hispanorum est tutelaris, ipsisque etiam Germanis venerationi est plurimùm, eum in belli stimulum adhibendum censuit Carolus. Quare vtramque gentem in Concionem vocatam, prolixo sermone incendit in bellum. Sic mira alecritate exercitus vltra perrexit; eo ordine vt Ferdinandus Gonzaga primam aciem duceret; secundam ipse cum Albano Duce, Antonio Læua cæterísque Ducibus; tertiam Gaspar Fronspergus, ex Germanis conflatam: quanquam hactenus primam Albanus egerat, præferrétque molestiam quod loco cederet Mantuano.

IV. *Apparatus Regis in Francia.* Rex interea postquam pacis spes omnino decocta est, ne quid arte victus esset, & armis vinceretur, omnem tum industriam tum conatum ad repellendum hostem adhibuit. primùm scripsit præclaram Apologiam, quæ concionem Imperatoris refelleret, eámque Pontifici per Oratorem proposuit, tum ad Germanos Proceres Langæum legauit; qui tametsi primis diebus conflagrante calumnia, discrimen vitæ subierit, non ausus nisi nocte tectus incedere; tamen postquam libro Germanicè & Latinè scripto confutauit calumnias; & Germani Mercatores è Lugdunensibus nundinis reduces, palam confirmarunt, quanta humanitate excepti essent in Francia. tunc paulatim deferbuit animorum incendium, & veritatis lux refulsit è tenebris.

bris. Deinde ad Heluetios Rex delegat, qui delectum impetrent nec amica gens necessitati Franciæ defuit. Etenim cum Magistratus recepissent Imperatori, se Franco subsidium non missuros, palam quidem delectum haud instituerunt, sed æquis animis passi sunt priuatim haberi, & confluere in Franciam, quibus libitum foret. Prætores in Prouincias mittit, qui inuigilarent; Henricum Nauarræ Regem in Aquitaniam, in Delphinatum Ioannem Humerium, in Campaniam Guisium, in Picardiam Florangium Marescallum; & in Prouinciam Phocensem intentus vnicè, quò belli moles tota corruebat, ad eam confert vires & animum. Exercitum conflabat è Legionariis Francis, quem Imperatori opponeret. Iam Stuardus Aubinius Marescallus, & Iacobus Galiotus, summus machinarum præfectus, cum octo Heluetiorum millibus, occupauerant Aueniomem; venítque postea Anna Mommorancius cum summo in exercitum totum Imperio, quem consequutæ sunt reliquæ copiæ. Statim de ratione belli consulitur, & Odoardi Biezi sententia potior visa est; vt castris ad Auenionem munitis, bellum duceretur; antè agris vastatis; & validissimus hostis inedia potius tentaretur quàm armis. Boneuallio & Tendæ Comiti impositum munus Prouinciam totam percurrendi, muniendi vrbes quæ defendi possent, cætera inualida oppida diruendi, & commeatum omnem destruendi. Et illi Aquis sextiis, quia vrbs muniri non poterat, prorsus exhaustis, cum expeditis quatuor equitum millibus, præcurrebant hosti, exustis pabulis, vino effuso Molendinis fractis, frumento in puteos coniecto, nulla re seruata præter vites arboresque frugiferas. Munitæ vrbes sunt, ad Rhodanum Bellocadium, Tarasco, atque Arelate; cui postremæ curam præcipuam impendit Mommoran

FRANCISCVS I.

Bonenal & Comte de Tende. Aix.

FRANCISCVS I.

Mommorantius ; tum Massiliæ immissum præsidium Cataphracti quadringenti, & octo millia peditum ; Duces egregij Monspesatius. Rochamenius, Villebo, Buterius, Rocacoardus, Iacobus Ambosius, Albinius, aliíque quibus cum Imperio Barbesius Rupifocaldius præerat. Triremes tredecim Samblancardo permissæ, quibus oram illam defenderet, relictæ cæteræ in præsidium portus. Sub hæc Imperator, postquam in prouinciam penetrauit, tametsi Antipolim & Foro iulium ceperat, tamen non plana omnia & studiis suis consentanea reperit. Primùm rustici ex Augustiis montium prorumpentes, modo à fronte, mox à tergo carpebant aciem, & per inexploratas semitas profugi, tuto receptu multa incommoda hosti importabant. Semel Imperator graue salutis discrimen adiit, vitámque hostiæ vicariæ debuit : quadraginta rustici in turrim viæ publicæ admotam abdiderant se, sclopetis armati, quorum imbrem in Carolum prætereuntem effunderent. Hostem latuerunt, donec quidam è Cæsarianis clamyde fulgens purpurea, & magna stipatus frequentia præteriret, quem illi rati Imperatorem, simul sclopetos omnes exonerant, & plurimis perfossum pilis hominem sternunt. Cùm impetus in eos fieret, saxis se propugnant, pluresque perimunt, in quibus Garcillassius Vega poëta ille in Hispania clarissimus, annis adhuc iunior, tam manu strenuus quàm ingenio clarus ; caput saxo ictus, paulò post obiit. Et adducendæ fuerũt machinæ, quibus disiecta turri capti rustici, Imperatoris iussu, laqueo pereunt; digni quos memoria posteris traderet, celebraret patria, & Romanorum Curtiis Deciísque componeret: Inde Imperator prolatandum bellum cùm animaduerteret, Ascanium Columnam ad Paulum Pontificem legat, alióſque Italiæ Principes ; persuasurus vt arma caperent pro libertate

Rochechouard.

Antibe & Freins. Imperator Prouinciam inuadit

Garcilasso de la Vega.

libertate Italiæ ; quando ipse bellum in Francum ageret, communem hostem, Turcæ fœderatum ; iussitque Ascanium suo nomine Pontifici Mediolanenses offerre, quos nepotum cui vellet traderet. Porrò pergenti, belli sors arrisit aliquantùm, & languentem spem suscitauit. Ad Brinolam vrbem, Monteianes cum Boisio Gouferio Arturi filio, cum aliquot Cataphractis à Gonzaga interceptus & captus, leui iactura, at magno momento hosti ad confidentiam fuit. Nam quod alter nobilis militia esset, alter natalibus & claritudine patris, eos Imperator ostentare militibus, & iactare primam aciem victam ac deletam. Atque vt ea victoria Hispanorum animos sustollebat, ita Francorum mirum in modum depressit. Iam ad apparatus hostilis famam trepidatio totam Franciam propè excusserat, vrbes etiam Mediterraneas à periculo longè semotas tremor iuuaserat, plerique gemmas atque pecuniam humo infoderant, & quasi ad portas imò in laribus hostis grassaretur, vt Franci ad extrema omnia proni sunt, calamitates omnes præceperant. In præsentia miles percelli metu, adaugere iacturam, suísque viribus haud multùm fidere. Quem metum vt tolleret Mommorancius, quod ante Ducibus visum optimum erat, castris cingit copias communítque. Loco pratorum viriditate distincto, ad Cabellionem quæ est Cauarum vrbs, castra ponit, amnes inter Rhodanum atque Druentiam ; fossam circumducit, altam pedes vicenos quatuor, latam sexdecim, quà angustior erat ; agger citra fossam sublimis distinguebatur frequentibus, propugnaculis, & oram aggeris stipatæ machinæ prætexebant. Ea contra hostem ; interiora ad militum commodum erant conformata. Nam media castra fossa diuidebat, aquis excipiendis, atque ipsis Castris expurgandis ; tum singulis

FRANCISCVS I.

Mommorancij castra,

Cauaillon.

FRANCISCVS I. singulis nationibus regiones suæ distributæ, cum rerum omnium amplo commeatu ; & erectus est in meditullio terreus tumulus, vbi fixum prætorium ; vnde Mommorancius castra despectaret, & longè in proximos agros specularetur. Ad latus alterum fluebat Rhodanus, quo necessaria vehebantur; Druentia ad alterum, qui hostem pro munimento excluderet, incerto alueo, & ipsis incolis inexplorato, atque vndarum vortuosis torrentibus perdifficilis transitu. Ita dux obarmabat metum operibus, & adstrictos terrore animos relaxabat.

V. *Delphini mors & Regis constantia.* Nec minus inuigilabat rebus suis Franciscus ; muniebat Valentiam, quæ Delphinatum vrbs est ad Rhodanum, certus ad eam cum vniuerso regno depugnare, si fortè Carolus prima Castra vicisset ; excipiebat interea milites affluentes, adhortabatur mirificè, submittebat in castra, annonam comparabat, atque omnis generis copiam. Sed repente triplici fortunæ telo percellitur, aut potius Deo probanti constantiã, se Christiano animo subiicit. Propemodùm vno eodémque die tria nuntia molestissima accipit, primo Monteianem & Boissium audit captos ; alterum molestius, refert Guisam interceptam a Belgis. Etenim Henricus Nassauius & Croius Comes Roesius, vt constituerat Cæsar, viginti peditum millia, & septem equitum, in Picardiam destitutam copiis, duxerant. Cùm Guisæ imminerent, videretque hosti imparem Guisius, iusserat ciuem & militem, vrbe deserta, se in arcem recipere ; idque dum præstant trepidatione magna, aduolans hostis vrbem tumultuantem expugnat, mox arcem. Inde oppida & pagos deformans incendiis, ad Peronam sedet, molitúrque obsidium. Ea duo vt dolori erant, ita tertium succussam constantiam euertit propemodùm, nisi eam Christiana fides & pietas constabiliuissent.

liuissent. Dum Lugduno Valentiam venit, Franciscum Delphinum febri captum Turnone hærere iusserat. Adolescens annos natus octodecim, supra eos & supra splendorem natalium præclarissima spe, humanitate & generositate acceptissimus singulis, viua patris effigies, præter næuos quos præstantissima indoles fugerat, quarto febris die, immaturo fato præripitur. Lugduni pilâ dum luderet, feruens æstu & siti, poculum Frigidæ hauserat; & febri correptus haud multò post, tamen patrem sequutus, quarto vt dixi die occubuit. Quantus dolor animum patris oppresserit; colligat qui legit, ex aliorum mœrore; obstupescere omnes ac dolore defigi propemodum, populorum spem, aulicorum delicias, regni fulcrum, eo turbine decussum, & vberibus deflebant lacrymis, & lugebant ægritudine animi non consolabili. Verùm ipse Rex postquam propriam calamitatem in intimum pectus admisit, & mali tum grauitatem tum seriem lugentibus oculis introspexit; in dolorem iustissimum, & naturam ipsam exsurgens, habuit se in potestate; & ad vesperam coacto consilio, de rebus magni momenti siccis oculis deliberauit; Regem foris exhibens, intus patrem, eo vno facinore dignus Magni nomine, quod ipsi aduersa conflauerant magis quam prospera. Habita de Delphini morte quæstio est; & raptus in tormenta Sebastianus Montecuculus Italus, qui frigidam ludenti propinauerat, venenum oblatum fassus est, an ex vero, an vi tormentorum, incertum. Ipse Lugduni equis in diuersas partes raptantibus, membratìm discerptus est. Imperator interea ad Aquas sextias castra promouerat, posuerátque ad vrbẽ in expassa planitie, hinc inde modicis tumescentibus collibus, Larte fluuiolo alluente, cùm noua rerum facies animo felicissima quæque voluenti se offert. Primò

FRANCISCVS I.

Imperator ad Aquas sextias.

nuntium

FRANCISCVS I.

nuntium à Pontifice Paulo accipit ; is agebat Imperatori gratias ob ærumnas & vota in publicum bonum collocata ; cæterùm longè commodius fore, si pace inter Christianos principes stabilita, in Turcam simul publicum hostem irent ; id se percupere maximoperè, & a Deo inflammatis precibus postulare ; quod si consequatur, sibi suísque in factum abundè, nec aliud præmium, aut familiæ suæ principatum vllum cupere se, quàm optatam pacem. Tum belli ratio euadebat difficilior in dies. Iam plurimùm fames vulgatíque morbi imminuebant exercitum : nulla pistrina erant, quæ frumentum molerent, panis coctus procul Tolonio erat deferendus ; adeò in castris rarus, vt vix in procerum mensis apponeretur ; summus æstus fuerat, & se milites fructibus vuisque ingurgitabant ; imò Germani vuas dum in Galeis premunt mustoque, eò copiosius quo securius se implent, contraxerant morbos, febres putridas, ventrisque profluuia ; quibus frequentes admodùm occumbebant. Afflictus exercitus quid magni præstaret ? viginti Heluetiorum millia in Francorum castra confluxerant ; & vrbes proximæ munitæ plurimùm erant. Attamen ne tantus apparatus ludibrio foret, Massiliam aggredi statuit, & fortunam experiri si retrò verteret.

VI. *Massiliam obsidet.*

Ergo è castris Aquensibus secunda noctis vigilia ; duodecim hominum millia selecta ex copiis, iubet ire quò constituerat ; & ipse primo diluculo, cum Albano, Guastio Gonzaga, & Horneo Comite, & flore equitatus (Fronspergus Germanus morbo occiderat) post solis ortum assequutus pedites, per vias obliquas ad inspectandam vrbem accedit. Nec omnino absque discrimine ; nam cùm Guastio vltra misso, ipse ponè parietinas dirutas consedisset, verberatus est tormentis hostium

hostium, plurimis suorum necatis; & mox ad littus Pelagi cùm accederet, ab sclopetariorum cohorte propè oppressus est; vt Massilienses suo sin minus metu, saltem periculo cohonestauerit, quo Horneus Comes globo machinæ præter alios cæsus est. Tum obsidio instituta à Cæsarianis; non quod vrbem Cæsar capi posse crederet, sed ne vlla re intentata discederet; ac præstolaturus, an sortem in aduersis hactenus prosperam reuocaret. Ipsi animus erat transmittendi Rhodani, & belli in Occitaniam traducendi; ideò Guastium adspectandam Arelatem mittit. Et ille dum munimenta curiosius inspicit, machinis à villerio in eum discussis, tantùm non occumbit, séque statim eripiens, refert Cæsari vrbem expugnatu haud facilem. Nempè eam Mommorancius, haud ignarus quo momento esset, accuratè muniuerat, instruxerátque præsidio præfectis fortissimis, Caracciolo Principe Melfitano, Bonauallio, & Fuxiensi Carmanio. Arelate desperata Cæsar, turrim propugnaculi quæ tuebatur ostium Rhodani tormentis diruere aggreditur, qua capta Rhodanum ponte coniungeret; verum & ab ea repulsus est, cuiusdam nobilis fortitudine, qui reus mortis se in turrim coniecerat, vt veniam criminis exoraret: Cæsar inter eas angustias famam spargit, se Francorum castra aggressurũ, vt eo rumore tum suorum tum hostium sensum exploraret. Fama increbrescente flagitauerat à Rege Henricus, iam ob fratris obitum Delphinus, facultatem proficiscendi in castra; eaque impetrata ingenti lætitia exercitus acceptus, quasi flamma in fomitem missa, incendebat omnium animos. Ægrè impetum continebat Mommorancius, quem alebat velitationibus aliquot, prælij aleæ nihil committebat. Carolus hærebat suo in scopulo, cum Antonij Leuæ mors dubitantẽ quid consilij caperet ad receptum impulit.

FRANCISCVS I.

FRANCISCVS I. *Massilia recedit.*

impulit. Læua podagræ doloribus cruciatus, obruente prætereа dolore animi, quod tam malè consilium suum cederet, agit animam Aquisextiis, Vaticinij ineptiam implens; qui obiret in Francia, consepultus paulò post in æde sancti Dionysii, quæ Mediolani est, fallente præsagio, vbi falsum non est,& fidei temerariæ pœnam exigente. Augescebat fames, morbi inualescebant & lustrato exercitu, vicena quina hominum millia ex tanto numero recensita sunt; instruebátque receptum Carolus; cùm Andreas Doria, classem ex Hispania vehens, ad veterem Massiliam commeatum satis amplum importat. Iam machinas ad receptum imposuerat nauibus Cæsar, cùm hoc subsidio recreatus, vt suis maiores animos faceret, iubet rursum machinas deportari in castra, & militem sibi in decimum diem alimentum parare. Rex ad leuissimum hostis motum attentus, ratus quod ferebatur, Imperatorem sua tandem castra aggressurum, in ea contendit, quæ erat generositas animi. Dehortabantur Tribuni summoperè, & preces supplices adhibebant, neu se propiùs cùm hoste committeret, exhorrescebant memoriâ Ticinensis cladis, imò plura præsagia nuntiabantur, quæ Regi magnam perniciem minarentur, si ad hostem accederet, Ille tam periculum quàm præsagia flocci habens; eò maiore animo, quod priora faciebant fidem præsentibus, aduolauit celeriter; asserens interesse existimationis suæ; ne abesset, séque meritò futurum ludibrio, si qui æmulum prouocasset, non eniteretur occurrere venienti, & spectante exercitu gemino dimicare. Verùm nihil opus fortitudine fuit; & euanuerunt irrita præsagia, tam Cæsari in spem, quàm Francisco in metum; nam ille castris solutis celeriter admobùm recipiebat se, nec iste premere abeuntem voluit. Via militaris

instrata

instrata cadaueribus erat, seu quos morbus sequi agmen inualidos passim extingueret; seu quos rustici effusi è montibus ferro saxis sclopetísque conficerent, scribitúrque exercitus duobus millibus imminutus, dum Aquissextiis Foroiulium venit. Deliberauit Franciscus, an instaret hosti recedenti; erátque plurimorum sententia instandum, quòd morbo æstu, fame, & fuga iam victi, haud ægrè ab integris profligari possent; vnus Mommoncius contrà sentiens Regem ad mentem suam perduxit; vulgari axiomate nixus de ponte aureo sternendo hostibus, quibus desperationis telum nusquam præbendum est: sed eam ob rem à multis insimulatus est, vel timiditatis, quod non crediderim; vel quod verosimilius, inuidæ ambitionis, vt repulsus Cæsar sua vna gloria & triumphus foret, néve eo victo tota belli laus Regem exornaret. Carolus Foroiulij dies aliquot egit; mox profectus Genuam, nauibus in Hispaniam soluit; tempestate iactatus, qua sex triremes absorptæ, equis & argento facto mari haustis: eóque desiit expeditionis tantæ præsumpta felicitas, vt non mergi naufragio, fuerit summa votorum. Nec enim habenda fides Sandouallio scribenti reducem nullâ procellâ iactatum. Franciscus oram maritimam vrbésque inuisit, sanaturus plagas quas hostis fecerat; Langæus Aquassextias missus, qui deformatam vrbem instauraret; quanquam eam Cæsar subiici flammis noluerat; præter palatium, quod incenderat Sabaudiæ Dux, ratus eo instrumenta capi, quibus Pedemontium Phocensibus Comitibus obnoxium esse constabat; verùm erant deportata, & securo loco commissa. Ego instar Franciæ, tanti belli solutus periculo, tutior stilum conuertam ad proxima, quem Picardia dudum atque Italia euocant.

FRANCISCUS I.

FRANCISCVS I. VIII.

Perona seruata

Post Guisam captam Nassauius & Roësius, totam Picardiam ipsosque Parisios spe iam hauriebant, validum trahentes exercitum, quem copiæ nullæ retunderent; & verò spes haud concepta temerè, nisi vnius vrbis primùm infirmitas, tum inexpugnabile robur, allexisset spem, mox oppressisset. Ij Peronam in finibus Artesiæ & Picardiæ positam, cùm acciperent milite & commeatu destitui, prædam facilem rati, se in eam conuertunt, & ciues primo metu absterriti, conuasabant iam, & vitæ consulturi tecta deserebant; cùm Estrumellus è vicinia nobilis, frumentum quod parare potuit, pecuniam suam, vxorem, & liberos in vrbem mittit; & restauratis ea fiducia ciuium animis, consilium defensionis insinuat. Mox Sercuus cum Saruicurio inducunt duo hominum millia; tandem Florangius Marescallus, cui commissa Picardia erat, cum centum cataphractis & Dammartino, hostem anteueniens, vrbem subit. Vix alia eo æuo expugnatio clarior, cùm nulla sit capiendarum vrbium ratio, quam ferocissimus hostis non tentarit. Primùm assiduis machinarum displosionibus quassata muri pars, quæ portas Nicolai & Lutetiæ inter expanditur, tam spissis ictibus, vt millies octingenties diebus singulis fulminatum sit. Aperta muri labe, aggressionem hostes instituunt, sed latâ fossâ ponè murum ductâ, tam fortiter repelluntur à ciuibus, vt impressione tentatâ tertiùm, quà per labem muri, quà per scalas, cæsis mille quingentis, se in castra receperint; & in ipsam vrbem tres cohortes peruaserant, deletæ penitus, nemine vno incolumi. Ea spe deiecti, vrbi flammas destinant, & Græcos ignes in priuatas domos eiaculati, quæ plerumque penuriâ lapidum, ex lignis compactæ atque asseribus erant, immittebant incendium; tum in proxima, ne ciuis id restingueret,

d'Estrumel. Sercu, & Saruicour.

ſtingueret, machinis detonabant. Et ea lues magnam perniciem vrbi inferebat, ſemélque ſalutem deſperauerant ciues, incendio per vicos graſſante, & corripiente quidquid integrum erat, cùm repente ſudo & ſereno cælo nubes inducuntur, tantáque imbrium vis in flagrantia tecta infunditur, vt reſtincto incendio, conquieuerit à periculo ciuitas. Id obſeſſi dum adſcribunt miraculo, ſéque Deo eſſe magni putant, quos ſeruaret prodigio, vires animóſque in futura augent. At magna premebantur pulueris ac globorum penuriâ; qua mox ſoluti ſunt, Guiſij comitis induſtria & vigilantia. Ille ſelectos quadringentos pedites, puluerem & globos, quantùm ſinebant vires, iubet deportare, tum fido duci tradit, per quem paludes inter ad vrbem ducantur: dein ducentos equites & magnum tubicinum numerum agit in diuerſam partem caſtrorum; tubíſque perſonantibus ceu facturus impetum, vniuerſum hoſtem nocte concubia in ſe abduxit; ea fraude via pediti aperta, íſque vrbe exceptus eſt; primo diluculo hoſte aduertente, & poſtremos obſeruante murum inſcendere. Ideò ad cuniculos, quod ſupererat vnum, conuertitur, conatus magnam illam arcis turrim diruere; & ea ſat proſperè, ex hoſtium votis euerſa eſt; Dammartino ſtrenuo viro ruina oppreſſo; & per ruinam extemplò inſtituta tertiùm aggreſſio ferociſſima. At depulſi ſemper magna cum clade, cùm Vindocinenſis & Guiſius validas in opem pararent copias; plurimis ſcalis in murum erectis, quaſi totis viribus impreſſionem facturi, ſub noctem ſolutis caſtris abſcedunt; Naſſauius ad Atrebates, Roeſius verſus Flandros atque Hannonios. At dum incerta obſidio pendebat, Pariſienſes fidem ſuam teſtati ſunt, ac vigilantiam, Bellaius Epiſcopus, ipſis à Rege præfectus impoſitus;

FRANCISCVS I.

FRANCISCVS I.

magnâ cibariorum copiâ in vrbem illata, & ciue suas opes in stipendium militum conferente. Occitania similiter hostem suis viribus dispulit, quem ab Catalaunia irrumpentem, coëgit haud multo pòst se in sua recipere. Neque in Italia res commodiùs fluebant Hispanis. Scalinguenus obsidebat Taurinum, Annebaldus cum fortissimis viris tuebatur; hic adeò hostem nullo metu habebat aut pretio, vt in eum crebrò erumperet, prædas ageret ex agris proximis, plurima etiã oppida expugnaret; bis mille peditibus ad Sauinianum deletis. Eo successu facti animi Italis ducibus, quorum Princeps Guido Rangonius; & socij, Taisius Francus, Cauinius Gonzaga, Cæsar Fregosius, Palauicinus Vicecomes, Petrus Strossius nobilis, Florentia extorris, Caldora Neapolitanus, & Bandinus Senensis; qui decem militum millibus sub signa adscriptis, antequam Annebaldo se adiungunt, rem magni consilij roborísque suscipiunt, ne sibi iter inglorium foret. Audiunt Genuam destitutam præsidio, asserítque Fregosius suam adhuc in vrbe ali factionem; igitur ad eam versi, magno impetu oppugnare instituunt. Iam vexillum in summo muro erexerant, nec procul à victoria erant; cùm subsidia ciuibus opportunè missa, vires restituunt, victoribúsque lauream infringunt. Andreas Doria de eorum itinere certior factus, & consilium ex infirmitate Genuæ colligens, extemplò selectos milites septingentos; Augustino Spinolæ dederat, qui triremibus celeriter in vrbem inueherentur; & ij commodum in portum inuecti sunt, cùm feruebat prælium; in quod adducti veluti de cælo missi, hostem repulerunt. Ranconus cùm aberrasset à scopo, ad Annebaldum perrexit, soluitque Taurinense obsidium; non auso perstare Sechinguemo; imò alia oppida & munita quidem expugnata,

Taurinum ereptũ.

Genuâ tentata.

expugnata, Carinianum, Carmagnola, Mon-calerium, & Saluſiij propemodum omnes. Mox Annebaldus acceritus à Rege vt quietem caperet, Buria in præfecturam eius ſubſtituto. Atque adeò Deus ex aduerſis proſpera eliciebat, vt Caroli ſpem euentu contrario planè contriuerit. FRANCISCVS I.

VIII. *Regu affinitas cũ Scotiæ Rege.*

Cum Deo immortali gratias ob ſeruatum regnum Franciſcus egiſſet, inſtituta eam in rem ſupplicatione, dum Lugdunum redit nouo gaudij ſenſu afficitur. Ad Symphoriani Fanum, qui pagus eſt quarto milliari infra Lugdunum, ipſi occurrit Iacobus Scotiæ Rex, eo nomine V. optima indole adoleſcens, qui audito Regis diſcrimine, ſuo ipſe nutu conſcripſerat ſexdecim hominum millia, vehebátque in Franciam; ſed ſemel atque iterum vi procellæ in Scoticam oram repulſus, ipſe nauigio per medias tempeſtates Dieppam vſque euaſerat; qua in vrbe certior factus de profectione Imperatoris, miſerat in Scotiam qui exercitum ſoluerent; dein curſoriis equis Regem ſalutaturus aduenerat; vt par erat humaniſſimè acceptus, Magdalenam Regis filiam in vxorem poſtulat;& quanquā Virgini honorifica petitio foret: nam & beneficiũm recens, & memoria patris, qui in bello ſuſcepto pro Francia olim occubuerat, & affinitas duo inter regna mutuis officiis ab vltimo æuo ſancita, haud repulſam ferebant; tamen amatoris votum dilatum eſt, donec Henricus Angliæ Rex conſuleretur. Ad eum igitur Pommerayus miſſus, cùm exacerbatum haud mitigaret, re infecta rediit. Nihilominus Iacobi votis Rex annuit, & Pariſiis magnifico ſumptu celebrauit nuptias; etſi non admodùm fauſtas; nam ſexto poſt menſe, Magdalena morbo extincta eſt; & Iacobus mariam Guiſij filiam vxorem duxit. Mox Franciſcus vt par pari Imperatori reponeret, inuaſurus in Belgium,

Bellum in Arteſia.

FRANCISCVS I. bello præludit forensibus formulis; quas aranearum telas meritò dixeris, perruptas à Regibus, dum priuatos implicant. Conuocatis in Parisiensem curiam Proceribus atque Episcopis, Capellus Aduocatus Regius de inobedientia Caroli in Regem dominum suum conquestus, postulat vt Flandri, Artesij, Carolesij, regio fisco ob clientis delictum adiudicentur. Senatus censuit diem reo dicendam; & missus fecialis qui ad Belgij limites in vadimonium Imperatorem vocaret. Enimverò ille affirmauit, se quando vocaretur, venturum in Franciam, ad litem ita comparatum atque instructum, vt Franciam coacturus foret, ad implenda quæ iurauerat fœdera, Madritense & Cameracense. Rex interea cum triginta hominum millibus obsidebat Hesdinum; & quidem cuniculis muros tentauerat, quos exploratores affirmauerant inexpugnabiles machinis, quoniam terreo aggere nitebantur; sed cùm parum admodùm promoueretur, iubet Rex tormentis rem agi, quæ impetu tanto displosa sunt, vt tertio die magna labe murus patuerit. Extemplò temerarij iuuenes iniussi in muro emicant, multa clade ab obsessis repulsi, occiso Sancerræ comite, præclaro iuuene, vicesimum annum delibante. Et ea temeritatis specimina, multùm aliena à vera fortitudine, haud paucos rapiunt, sterili in patriam & pœnitendo facinore; Ipso attamen die deditionem obsessi pacti sunt. Tum ad Pauli Fanum ductus exercitus, quod Annebaldus iam ceperat, & in eo militari inscitiâ peccatum grauiter: nam cùm duces omnes diruendum oppidum censerent, quod intra annum vix muniri posset, audit Rex Castellum quendam Italum Architectum, pollicentem se sesquimense erecturum inexpugnabilia munimenta. Rex id cupiebat summoperè, quia Pauli Fanum in Picardiæ arcibus

Anno 1537

arcibus atque Artesiæ, ceu Meditullium, amicos defendere, atque hostiles lacessere poterat & defatigare; vnde fidem Italo temerè habuit, dedítque in præsidium Præfecto Villobono tria hominum millia. Mommorancius interim Lillerium & Sanuenantium ceperat, præruptis forti animo quæ obiecerant ciues munimentis. Rex iis successibus lætus, seu belli tædio, seu quod clandestina consilia haud satis procederent, ratus Fanum Pauli munimentis tutum, exercitum soluit. At Comites Roëfius & Burenus, sub signa missis viginti quinque hominum millibus, sua vice bellum extemplò capessunt. Nec cunctati Fanum Pauli, quod nebulo ille Italus nusquam muniuerat, aggressi vi expugnant; cæso toto præsidio, virísque fortissimis, seruato nemine præter Villebonum Præfectum & Martinum Bellaium. Dein Monstrolio in deditionem recepto, Teruanam quam destitutam milite nouerant', festinant aggredi. Saluti vrbi fuit, primùm quod Mommorancius Rochepotius Picardiæ Prætor, mortuo Vindocinensi, militem in eum immisit; tum quod Annebaldus nitratum puluerem per quadringentos pedites intulit. Verùm & Annebaldo sua sedulitas & aliena temeritas periculo fuit: nam cùm in regressu iuuenes inconsiderati, & præcipites stulta confidentia, trepidationem in hostium castris immisissent; Burenus intercepto ad pontem itinere, omnes profligauit quadringentos cecidit, cepítque Annebaldum & Piennam, alienæ culpæ damnatos. Ea rerum conuersione, reuocatur exercitus Regius, iámque Delphinus cum Mommorancio ad hostem accedebant propiùs, cùm per inducias arma discussa sunt. Maria Imperatoris soror, Belgij Gubernatrix prudentissima fœmina, cùm Arscoto interprete, verba de induciis fecisset, à Re-

FRANCISCVS I.

Rochepot.

FRANCISCVS I. IX.

ge auditur; eæque in tres menses dictæ, Franciam inter & Belgium.

Res Pedemõtanæ.

Haud ægrè in eas Franciscus assenserat, quod diu trans Alpes & fœdere & necessitate belli vocaretur: fœdere quidem, quod cum Solimanno Turcarum Sultano contraxerat, vti Imperatorem communi bello in Italia aggrederentur; Franciscus per Insubres, per Neapolitanum regnum Solimannus. Et quidem in id fœdus se Franciscus induerat, tum indignatione in Venetos, quos auellere à Cæsare nullo conatu valuerat; tum vindictæ in Imperatorem ipsum libidine. Ac tametsi id fœdus nouerim meritò à plerisque coargui, quod grauia damna in Christianam rem, maximè in Venetos importata sunt eo bello; tamen ab nemine minus quàm ab Hispano reprehendendum est; cùm & ipse Imperator Carolus in Turcam bellum haud susceperit, nisi postquàm Venetos eodem implicuit; quos ea arte abducebat à Francis penitus, & obiiciebat obterendos Turcarum viribus, suis prouinciis munimenta; ídque disertè Paruta asserit, Venetorum Historicus, tam accuratus quàm perspicax. Et præter fœdus euocabat Regem necessitas. Buria felicitate nimia rem profligauerat, Humerius imperitiâ. Cæsar post Phocensem expeditionem, Monferratenses Gonzagæ Mantuano addixerat, exclusis Sabaudo atque Salussio; at Monferratensium, Casalis ad Padum vrbs cum apposita arce, propugnaculum habebatur; in eam Buria votum intendit, occupátque clandestino consilio; sed cùm opportunè se in arcem tegere haud potuisset, Guastius in eam aduolans vrbem recipit, mactat præsidium, ij Franci mille & ducenti, Buriam, Taisium, & alios Tribunos capit. Et quidem Buria vnâ tantùm die vrbe potitus; tanta celeritas Guastij fuit, sua diligentia alienam segnitiem

Fœdus cũ Solimanno.

segnitiem emendantis. Huius calamitatis causæ præcipuæ, tum Biendrasius Comes, qui pecuniam à Buria acceptam, vt instrumenta ad fodiendum redimeret, in suum vsum traduxerat; tum Ranconius, qui prauè æmulus, quod se inconsulto Buria expeditionem eam suscepisset copias quibus præerat ad defendendum eum non admouit. Sic alienâ partim auaritiâ partim inuidiâ, præclari facinoris gloria periit. Buterius Buria capto suffectus est. Mox Guastius Salussios subigit, at dum, Carmagnolam obsidet, Franciscus Salussius qui à Rege defecerat, glande perimitur; dynastiam fratri Gabrieli natu minimo Rex concessit, cui Annebaldi filia nupserat; at cùm paulò post sine liberis mortem obiret, Salussij vt feudum Delphinatus regno adscripti sunt. Dum Buterius viribus minor se vrbibus continet; Humerium Delphinatum Prætorem in Subalpinos Rex cum imperio mittit, adiunctis Germanorum decem millibus, Tribuno Vittembergio. Sed cùm Humerius imperium titulo potiùs quàm merito administraret, nihílque susciperet par nouis viribus, adductus statim in contemptum militum, & aliorum ducum æmulationem, qui ægrè obtemperabant ignauè imperanti, atque inscienter; Pinerolium secessit, gubernandi impotens, ibidem obsidione cinctus à Guastio. Etenim Guastius dux bello impiger, aucto exercitu ad viginti quinque millia peditum, & tria equitum, pluribus vrbibus captis, Pinerolium cinxerat, clauserátque Taurinum, sperabátq; in mensem proximum se vltra Alpes Francos depulsurum. Igitur Rex vti & fœderi satisfaceret (nam Solimannus ingenti classe Corcyram obsederat) suásque res afflictas erigeret, cùm langueret febri, Delphinum cum Mommorancio profecturis in Italiam copiis præficit; ac paulò pòst ipse Lugdunum se

FRANCISCVS I.

Botieres.

Humieres

FRANCISCVS I. — confert. Primò laboratum in alimentis militi comparandis, quia hostis in Pedemontio frumentum omne pabulúmque rapuerat, tutis locis seruanda : curatúmque abundè in Lugdunensibus, Aruernis, Burgundis, magnâ Regis diligentiâ; tum promotus exercitus, in quo Delphinus, Mommorancius, Franciscus Aumalius Guisij filius, Buria missus captiuitate, tormentis præfectus, Monteianes, Fregosius, Brissacus, & alij. Nec eo loci omiserim, quod in Regis commendationem scripsit Hispanus vnus è tot Historicis, eóque fide dignior, Sandouallius; scilicet rerum perditarum in Italia nuntium ad eum delatum dum venaretur; & extemplò lectis sicut erat ex equo litteris, postquam aliquantisper hæsit attonitus, atque altum ingemuit, vocasse Mommorancium, & defixis admiratione qui aderant, ipso momento singula quæ ad Bellum Italicum necessaria erant, sigillatim exposuisse; copias, Tribunos, Centuriones, milites, commeatus, atque alimenta; quibus ex prouinciis petenda singula; vnde habendæ machinæ, vnde pulnis, atque huiusmodi cætera, & viarum descripsisse commoda atque incommoda; quasi scripta legeret, quæ designabat; tam admirabili memoria, tam accurata sedulitate, tanta animi firmitate & altitudine; intra horam dimidiam differendo; vt dignus sit omnibus visus imperio, atque victoria quam parabat hac strenuitate; & reuerà si Franciscus tam constanter desiisset, quam incipiebat fortiter, omnes retrò Principes amplitudine & admiribilitate rerum superasset : ego ab hoc diuerticulo, in viam redeo. Guastius ad Segusij fauces custodiendas decem millium millia Cæsari Maßio Neapolitano commiserat. Ex citra vrbem sesquimilliari, per quas vnus patet ad Segusium aditus, duos inter montes arcto admodùm spatio, non

Regis laus.

Pas de Suse.

tam

tam diffunduntur quàm contrahuntur: mons hinc illinc geminus abruptus in præceps, qua vtrimque deſinit, in anguſtum limitem conuenit, viámque admittit arduam plurimùm & coarctatam, fauces lata foſſa diuiſerat Cæſar, geminas arces erexerat in verticibus montium, partitúſque militem in gemina munimenta, naturam arte prouectam, venientibus Francis obtendebat. Sed non animaduerterat duos alios montes imminere iugis communitis, vel eos ob altitudinem inuios Francis arbitrabatur, quos vbi obſeruat Mommorancius, ſelecta quatuor millia in eos per abrupta rupium ducit, oſtentátque ſupra capita hoſtium. Stupor extemplò pauor & fuga trepidantem Cæſarem à faucibus abigit, poterátque deleri, ſi Mommorancio equites ad perſequendum fuiſſent. Aditu patefacto vniuerſus exercitus in ſubalpinos progreditur, & Guaſtio recedente, oppida arceſque occupat, frumento & cibariis confertas affatim. Hinc ſolutum obſidione Taurinum, Regis ad exercitum aduentus, Guaſtij vltra Padum tranſitio, & conuerſio ſubita Francorum vota in apicem promotura. Attamen Regi Carmagnolæ agenti placuit bellum ſpe pacis compeſcere, admiſit in tres proximos menſes inducias, dum de pace agitur; & hyems impendebat, deſinente Nouembri, & Solimannus omiſsâ Neapoli recedebat in Thraciam. Rex ſalutantem Guaſtium excepit perhumaniter, Monteianem Subalpinis præfecit, Langæum Taurino, vrbibúſque commeatu munitis, in Franciam redit, ſtabilitatem paci quæſiturus.

FRANCISCVS I.

Anno 1537

X. Principum de pace ſtudia.

Ac de ea Paulus Pontifex contendebat ſummoperè Reipublicæ Chriſtianæ intentus, iunctóſque nexu concordiæ Principes immiſſurus in Turcam. Ij quidem pacis incenſum ſtudium oſtentabant, tum defeſſi bello, tùm famæ cauſa & exiſtimationis, quod in

FRANCISCVS I.

ipsos potissimùm ambitione & æmulatione raptos, mala publica & calamitatum series conferrentur. Verùm ita pacem optabant, vt suo quisque modo & commodo hanc confectam vellet. Rex omninò Mediolanensem ducatum petebat; nec vllam conditionem fœderis, si expungeretur ea, admittebat; contra Cæsar omnes prouincias atque victorias in discrimen vocaret, ad Mediolanenses sibi asserendos; id fundamentum simul atque fastigium palmarum suarum; in iis Italiæ imperium positum; atque vt possidebat re ipsa, se possessione deiici adeò fœdere pati non poterat; vt ad eam vindicandam, arma Europæ toti opponeret. Vnum erat inter Principes discrimen, in idem tam diuersis modis consentientes; vt Franciscus palam & apertè Mediolanenses reposceret, Carolus clanculum & per ambages negaret; ne patefacto retinendi consilio, Italiæ Principes à se auerteret; rursúmque reuolueretur in bellum, quod sibi instaurari non expediebat, ob Solimanni potentiam. Ideò Regem inani spe pascebat, proponebat varia, & promissis allectum, differebat in annos plurimos, vt quod retineret mordicus dare videretur. Recipiebat se Aurelianensi daturum principatum, neptem ex Ferdinando fratre ducenti in vxorem, quia virgo impubes quarto anno duntaxat apta nuptiis foret; at rursum in controuersiam cadebat possessio, eam Francisco in nuptiarum spem flagitante, Cæsare pernegante, dum impleantur nuptiæ; ac neutro habente verbis alterius fidem, cùm eam Cæsar diceret illusam à Rege, Rex putaret falli posse ab Cæsare, qui deceptum se crederet. Nihilominus adurgente Paulo Pontifice, singuli ad eum Niciam conueniendum consentiunt, séque in viam haud multò pòst conferunt. Primus Roma Niciam Pontifex venit, tum Imperator ex Hispania classe ve-

ctus.

ctus Monœcum; deinde itinere terrestri Franciscus Villanouam ad Varum; postremò vterque Principum Niciam in diuersa hospitia venit. Separatim cum singulis Pontifex egit; nec exorare potuit vt se inuiserent, non quidem quod mutuo odio conflagrarent tantoperè, sed industriâ Cæsaris colloquium in opportunitatem suam conferentis. Prolatæ in decem annos induciæ; nec Sabaudo exuli vlla ratione ab Imperatore consultum est: qui vt arctiùs deuinciret Pontificem, Margaritam filiam Medicæi viduam, despondit Octauio Pontificis nepoti ex filio Perro Ludouico, quanquā impuberi, & duodecim annos nondum implenti. Is præterea per Eleonoram sororem à Rege impetrat, vt se Aquis Mortuis in Occitania simul inuiserent; illic nullis arbitris, nullo consiliorum sequestro, de suis rebus acturos per otium, & bona fide deposituros inimicitias. Et ab vtroque ad Aquas Mortuas ventum est; móxque inter mutuum aspectum omnia beneuolentię signa ostensa; Rex Imperatorem in Triremi sua inuisit; postridie eum in vrbe excepit conuiuio, & pernoctantem hospitio; mox in in ipsius triremi prandium cepit; charitatis & amicitiæ significatione amplissima. Nec aliud eo conuentu perfectum, quàm impositum humano generi; credenti ex animo instauratam amicitiam; cùm vtriusque scopus vtilitas foret; ac fructus alterius, nimirum Cæsaris, qui præclara Francisco pollicitus, inanem spem aluit, & penetrauit in arcana consilia, quæ ipsi cum Rege Angliæ & Germanis Protestantibus erant.

FRANCISCVS I.

XI. Imperatoris per Franciam iter.

Aliquantò post excutiendæ simulationis causa oborta est. Gandauenses rebelles in Cæsarem ad Regem legatos mittunt, qui orarent vt se *in clientelam suam & tutelam admitteret; se iniquis vectigalibus à Carolo Flandriensi Comite vexari & spoliari, appellare*

FRANCISCVS I. *pellare se Regem, qui summus esset Patronus; se Regi & ciuitatem suam addicere, plures in Flandria vrbes idem expetere, & sequuturas exemplum; quare miseros in gremio atque asylo reciperet, nec excluderet calamitatem, indigam opis, & emolumento excipienti futuram,* Rex postulatis in deliberationem vocatis, cùm auctores plurimi essent ea vt admitteret, nec rationum momentis destituerentur. Franciscus iis neutiquam assentiens, & Gandauensibus negauit quod peterent, & eorum litteras ad Imperatorem misit; affirmans se fidem datam pluris facere quàm totius orbis imperium. Imperatori gratissima ingenuitas fuit, qui qua viâ proficisceretur in Belgium plurimùm anxius, cùm nauigatio tum Oceani tum Mediterranei maris, & procellis & periculis plurimis vtrobique obnoxia foret; statuit per franciam magno viæ

Anno 1539 compendio in Belgium ire; promissorum vno commeatu & securitate tutissima. Ea de re primò Mommorancium appellat, quem antea Rex Comestabilem dixerat, & eo conciliato à Rege facultatem transeundi per Franciam petit, instauratis promissis de Mediolanensibus Aurelianensi tradendis. In consilium itur; & Turnonius Cardinalis censebat, *nullam fidem Imperatori habendam, nisi pollicitationes implenti; diu ipsum per promissa fucum & fraudem facere; nunc data occasione ad implenda cogatur, quæ toties recepisset; frustra fidem haberi, quæ lusisset hactenus, & ab alio malè expectari, quod ipse possit per occasionem efficere.* Contra Mommorancius habendam omnino fidem affirmabat; ab amicis Principibus amouendam procul suspicionem, vi cogi Imperatorem non posse, ingenuitate & agendi quodam candore impetrari omnia posse faciliùs. Ad eam sententiam se Franciscus accommodat; siue quòd faceret ad indolem suam plurimùm

ſimùm, apertam & candidam; ſiue belli pertæſus, nouo officio demereri Carolum cuperet, confecturus officio quod bellum excluderet. Ita Baionam Regij liberi cum Mommorancio ad excipiendum Imperatorem mittuntur. Et ille callidè vbi Baiona exceptus eſt, petiit ab Legato Franciſci, ne quid à ſe exigerent quod ipſe ſcripto traderet; ne datæ fidei violaretur integritas, dicíque poſſet, quid per vim & metum ab eo qui in aliena poteſtate eſſet promiſſum. Qua arte perfecit, vt nulla de re appellatus, ſecurum iter per Franciam totam perageret. Et peregit quidem, Rege occurrente ad Caſtellum Heraldi & deducente Pariſios vſque, Regiâ magnificentiâ, & quæ Franciſcum maximè ſaperet; nam ea in pompa totóque itinere; quadragies centena millia argenti impenſa; quæ commodiùs in proximum bellum ſeruari poterant. Irridet Mezeræus, (ſcriptor Hiſtoriæ Francicæ, ſupra omnes argumento ſuo digniſſimus,) tum quod à Belga auctore ſcribitur, Carolum fuga Pariſiis euaſiſſe; tum quod à Francis Scriptoribus, deliberatum eſſe ab Rege de eo retinendo, ídque per Duciſſam Stampenſem conciliatam Imperatoris gemmâ, diſcuſſum conſilium; nec enim vnquam in propoſito vacillauit Franciſcus, & ipſe Imperatorem Sanquintinum vſque honoris cauſa perduxit, & Regij liberi Valencenas apud Hannonios Iam ſecurus ſui Imperator, non illicò laruam abiecit, ſed dum Gandauenſes in obſequium ageret, ſpem etiam fouens, reſpondet legatis Francicis, ſe in eadem voluntate eſſet; at præſtolari Ferdinandum fratrem, qui profectus ab Auſtria, conueniret ſe; ſtatim ab eius aſſenſu rem ſe perfecturum, Gandauenſes interea, omni ope & ſubſidio deſtituti, iugum admittunt; rapiuntur in ſupplicia plurimi, omnes in multam pecuniariam, & ciuitas ipſa in ſeruitutem,

FRANCISCVS I.

Chaſtelleraut.

FRANCISCVS I. Anno 1540 tem, arce intra viscera sua erecta? Tunc votorum compos Imperator, personam deposuit & Seluæ Vaurensi Episcopo Regis Legato se nihil promissi dedisse affirmat; ac reuocanti in memoriam quæ dixisset, reponit se haud meminisse, nec eiusinodi quidpiam scripto mandasse. Attamen nouo illicio conatus Regem deludere; proponendum curauit, vti Belgium Aurelianensi daretur cum Regis titulo, & Carolæ filiæ suæ nuptiis; & ea de re actum haud semel, quæ postea vti & cætera promissa euanuit; postquam Imperator obortam procellam excussit, At Rex ludificatione tandem deprehensa, mœrore plenus, indignationem in consilij auctores conuertit, præsertim in Monmorancium, qui se quodammodo Imperatoris prædem constituerat; eúmque iussit ab aula facessere & conspectu suo, nec ampliùs dum vixit recepit in gratiam; solitus dicere, se graues & necessarias eius rei causas habuisse; quanquam viris prudentibus non aliæ visæ sunt, quam arbitrium Regis credulitatem suam Moinmorancij pœnâ excusantis. Et antea Chabotum Admiralium dignitatibus exauctorauerat, Poyeti Cancellarij deturbatum artibus prauis, & peculatus damnatum; quanquam postea donatus precibus Ducissæ Stampensis, restitutus est bonis & famæ, Nam in aulis Principum suos ludos inconstantia ludit; nihilque in procella à naufragio tutum est.

XII. *Belli noui prælu dia.* Sic inter animos offensum atque offendentem, pax stare diu non poterat. Primùm per occulta consilia grassata discordia, mox in apertum prorupit. Cæsar cùm animaduerteret, æmulum Angli amicitia plurimùm fidere, atque allicere in arcanum fœdus Protestantes, enititur vtrumque fulcrum detractum alteri, sibi apponere. Anglum primò aggreditur, ac Catharinâ iam fato functâ, & amoro concordiæ

concordiæ obice, virum leuitatis notiſſimæ, ———
quippe quintam vxorem iam duxerat, in FRAN-
Franciſcum inflammat. Dein Proteſtantes CISCVS
Proceres vt deuinciret, tum multa ſingulis I.
pollicetur, tum vniuerſis condonat plurima.
Nec parcebat induſtriæ Franciſcus, vt fœderatos captaret, conciliatis Regibus Daniæ atque Sueciæ, & Solimanno rurſum appellato; quaſi æmuli in odij ſupplementum vniuerſum orbem euocarent. Sed nulla re mo- *Cliuen-*
leſtiam magis creauit Rex Cæſari, quàm Cli- *ſis Dux*
uenſis patrocinio. Ille Martinus Guillelmi Ducis Cliuenſis filius, qui auſus de Gelria cum Imperatore contendere, appellauerat Regem; & ab eo ſuſceptus humaniter, data in ſponſam Ioanna Nauarrę Regis filia, quanquam impubere, ſperabatur in partes Germaniam diuiſurus. Æmulorum animis ſic affectis, extincta beneuolentia, & prorumpentibus odiis, vnum facinus pudorem, quo premebatur bellum, excuſſit. Rex ad Soli- *Legati*
mannum, & ad Venetorum Rempublicam *Regis*
mittebat, Cæſarem Fregoſium Genuenſem, *cæſi.*
Ducem veteranum, & Antonium Rinconem Hiſpanum exulem; & eum quidem ad Solimannum, cuius in aula iam erat verſatus. Ij cùm Taurino ſimul Venetias peterent, ſe lintri committunt Pado vehendos, dehortante plurimùm Langæo, qui verebatur hoſtis inſidias; at ii diſſimulato habitu quaſi è vul- Anno
go vectores commiſerant ſe naui. Id cum 1541.
Guaſtius exploraſſet, vt rem gratam Cæſari faceret, haberétque omnia quæ Legatis mandata à Franciſco fuerant, poſitis inſidiis infra Caſalem, nauigantes intercipit, Legatos perimit; mandatis neutiquam deprehenſis, quæ Langæus malum veritus ſepoſuerat, via tutiore mittenda Venetias. Rem Guaſtius ſic occultè patrauerat, vt crederet nullo modo emanaturam: verùm Langæus tam accuratam ſedulitatem adhibuit, vt per-

FRANCISCVS I. uenerit ad fontem criminis , manifestato consilio, atque auditis tum nauiculariis tum sceleris conſciis , quos in ſua poteſtate vir diligentiſſimus habuit. Franciſcus exclamare continuò , appellare ius gentium, cæſos Legatos , publicæ pacis violatas ſanctiſſimas leges ; ac niſi iniuriam ſarciat Imperator , bellum minari atque intentare. Ad ea Cæſar, cùm primùm facinus inficiaretur , dein excuſaret quod iniuſſu ſuo, poſtremo diceret iure cæſos , ex Genua & Hiſpania exules , qui nullam Legatorum ſpeciem præ ſe ferrent ; imò ſpeculatorum inſtar ſeſe occulerent ; ad vltionem Rex inflammatus eſt. Nihilominus Cæſar bellum Algerianum quod inſtituerat perſequutus eſt , ratus id quod erat, Franciſcum , in abſentem & religionis Chriſtianæ cauſa depugnantem , haud moturum bellum. Et ſe omninò Franciſcus continuit, dum Imperator fœdiſſimis procellis tota expeditione iactatus,poſt amiſſum exercitum & vniuerſam propemodùm claſſem , inglorius vixque ereptus naufragio, regreditur in Hiſpaniam. Nec ea calamitate alterutrius odium deferbuerat ; bellum indicit Franciſcus , Carolus ſuſcipit , & Solimanno victore vaſtante Hungariam , iam Auſtriæ imminente , quaſi ad eos Chriſtiana calamitas haud ſpectaret ; priuatas & internecinas inimicitias obeunt. Inſtruxerat tres exercitus , & numeroſos quidem Franciſcus , in Subalpinis , in Picardia , & in Occitania. Erant in Subalpinis viginti duo hominum millia , quæ otioſa duobus menſibus habet Annebaldus , dum deliberatur , in quam potiſſimùm partem irrumperent ; tandem placuit omiſſa Italia , rem in Belgio geri & Ruſcinonenſibus. Rex poſtquam diuinam opem ſupplicatione ſolemni implorat ; bellum extemplò in vtramque prouinciam promouet. Ducatus Lucemburgenſis armorum ſcopus

Bellum inceptū g ſtum in Belgio.

Anno 1542

in

in Belgio ; ductórque exercitus Aurelianenſis alter Regis filius , adiuncto qui regeret adoleſcentem Claudio Guiſio ; magno vt in Francorum primordiis, bellum impetu geritur ; quatuor Gelriorum millia , ab Cliuenſi conſcripta , decurſâ hoſtiliter Brabantiâ , cùm acceſſiſſent ad Aurelianenſem , Luxemburgij vrbes quà vi quà terrore iugum admittunt. Danuillerium vi capitur , atque euertitur ; Iuoium & Arlonum patent deditione : Lucemburgum & Mommedium non multum obſiſtunt ; ſic Thionuillâ (ita enim Theonis villam appellabo) vnâ exceptâ tota prouincia Franco ſubmittitur. Aurelianenſis eo ſucceſſu elatus , quaſi victorias quæ ſibi deforent quæſiturus , exercitu partim ſoluto , partim in præſidia diſtributo , cùm audiret pugnæ ſpem in Ruſcinonenſibus fulgere , curſoriis equis Monſpelium ad patrem aduolat. Verùm Cæſariani poſt diſceſſum eius Lucemburgum & Mommedium ſtatim recipiunt , inſtabántque victoriæ , niſi à Guiſio inſtaurante exercitum retruſi in Belgium eſſent , & rurſum Mommedio expulſi. Et Antonius Dux Vindocinenſis collectis Picardiæ præſidiis irruperat in Arteſiam. Interea bellum in Hiſpaniæ finibus lentè procedebat.

Franciscus I.

XIII. *Perpinianū fuſtrà obſeſſum.*

Paulus Mompeſatius Occitaniæ Prorex , Regi occupandi Perpiniani ſpem fecerat; vrbem affirmans commeatu omni nudam & inopem , malè in nouas machinas tectam & munitam , facilè ab exercitu Regio capi poſſe. Rex prono animo propoſitum audit ; adurgente gloriæ ſtimulo , quam haud modicam compararet , ſi reciperet vrbem & prouinciam quam tenuiſſent maiores , & Hiſpanus dolo magis quàm iure aut virtute eripuiſſet , & accedebat talionis aculeus , vt Cæſari Phocenſem Prouinciam in Ruſcinonenſi agro rependeret : quanquam id damnatum

FRANCISCVS I.

iratum est consilium, creditúmque potuisse Insubres obtineri, si in eos totis viribus maturè exercitus irruisset. Perpinianum assignatum Delphino, Aurelianensi fratri Belgium, locis diuersis eadémque laude, fratrum studia & æmulationem honestam, inflammaturis, periculo nullo discordiæ. Igitur euocatus ex Pedemontio cum exercitu Annebaldus, dúmque Alpes transit, & per Occitaniam lentè transmittitur, de periculo Perpiniani hostis præmonitus, vrbem suo commodo commeatu instruit, & erectis munitionibus cingit. Albani Ducis ea prouincia fuit, qui confirmatam vrbem, instructam & tectam, Mancinecæ & Cerbelloni veteranis ducibus tradidit, Gerundæ ipse substitit, occupato montium transitu, vti subsidiis incumberet, & necessaria ad propugnationem instrueret. Augusto medio ad vrbem quadraginta peditum millia, equitum quatuor, Delphinus, sociis Annebaldo, & Mompesatio ducit, Rege Monspelij hærente, vt rem vrgeret, & expeditioni intenderet; imò aduolaret, si fortè coram Imperator accederet. Primò ducum dissensio rem prolatat; tortormenta admouenda vno loco Annebaldus censebat, aliò Mompesatius; obtinuítque Annebaldus, quanquam ex euentu malè consuluisse ipsum constitit; tormentis postea in locum quem Mompesatius dixerat transferendis. September effluxerat, muto adhuc integro, & illibatis hostium viribus: grassabantur inter castra morbi, sæuiebátque discordia Vascones inter atque Italos, ducum æmulatione diuersa militum alente studia; Autumni imminebant imbres, ea in regione vberrimi admodùm; quas ob causas Rex obsidionem solui Delphino imperat. Ægerrimè paruit regius iuuenis, morbúmque quà dolore animi, quà ærumnis corporis, periculosum contraxit, quo vix tandem sexto

pòst

pòst mensæ est recreatus. Eo in bello Regis, & filij Aurelianensis gemino facinore illuxit bonitas, & in hostem clementia. Milites Itali trecentas fœminas è Ruscinonensi agro captiuas duxerant, & nisi à propinquis redimerentur, vim pudori intentabant; eas propinquis cessantibus, Rex à milite redimit, donátque libertate, pudore integro. Damuillerio expugnato, miles prædæ cupidus dum in templum irruit, in quod ciuis pretiosa quæque congésserat; Aurelianensis stricto ense pro foribus sanctitatem asyli propugnans, suos milites repulit, iussu & ferro, proruentes dliiciiens, non sine periculo. Mox Annebaldus in Pedemontium rediit, quod vnius Bellaij Langæi virtus propugnabat in Guastium. Affligebatur lecto membrorum paralysi correptus Langæus; & ea vis animi erat in decumbente corpusculo, vt repulso Guastio, & ipsi arcibus aliquot ereptis, egregiè rem Francicam tueretur. Imò consilia tam sedulò instruxerat, vt totus hostilis exercitus in Annebaldi calles incurrerit, capiendus facilè, si Annebaldus se regi ab auctore consilij permisisset. Elapso Guastio, commeatum redeundi in Franciam, ad res domesticas componendas Langæus petiit; atque in reditu ad Lugdunum æger vitam posuit; vir mente, linguâ, & manu in paucis præclarus; qui sapienter excogitata, eloquentissimè diceret, ac strenuè vbi opus foret exequeretur; laudatus ipsa voce Imperatoris, affirmantis Langæum linguâ & calamo plures Regi suo peperisse victorias, quàm cæteros duces armato milite. Huius frater Martinus Bellaius, qui Francisci Regis Chronicon scripsit, altérque Bellaius Parisiensis Episcopus; tota familia fide in Regem, & ingenio instructissimo litteris commendanda. Atque vt Langæus magno omnium desiderio raptus est; sic paulò antè summa

FRANCISCVS I.

Langæi virtus & mors

FRANCISCVS I. summa Francorum lætitia, deiectus erat ab rerum apice Poyetus Cancellarius. Illi ob Chabotij damnationem stampensis infensa, data opportunitate, quod quædam in diplomate regio immutaret, in eum ceu contumacem, exacerbat Regem; qui hominem detractis sigillis mittit in turrim Bituricensem. Et adhuc viri existimationi Rex parcebat; donec tertio pòst anno, Poyeto flagitanti iudices dati sunt, à quibus de multis damnatus sceleribus, cancellarij munere spoliatus, & multatus grandi pecunia, in primum carcerem dum multam solueret, ignominiosè detrusus est; litium tricis supramodùm addictus, & earum studiosissimus propugnator, quibus tandem meritò inuolutus, sua arte periit.

Poyetus damnatus.

XIX. Perstabat inter Principes bellum, mutuis prouinciarum direptionibus, cùm ipsi calamis etiam præliantur, & amarissimis scriptis se proscindunt. Ad vtrumque scripserat Pontifex & nuncupatos charissimos filios, adhortatus ad pacem, ad Concilium proximum inuitabat, Ad eas litteras dum rescribit Cæsar, expostulat quod Pontifex Franciæ Regem, qui Concilio semper intercesserat, eodem honoris loco tituloque reponeret, quo se Imperatorem, qui Concilium omnibus viribus promouisset; Tum addebat multa contumeliosa in Regem, præsertim de fœdere cum Turca inito. Rex cùm earum litterarum missum esset exemplar, responsum amplum & luculentum edidit, Petri Castellani viri docti industriâ; quo diluebat obiecta, & in ipsum Cæsarem reiiciebat; excusato pluribus fœdere Turcico; & aliorum exemplo Principum, & ipsius Cæsaris qui idem ambiuerit, qui cum hæreticis societatem arctè contraxerit, qui turpissimam hæresim per Germaniam totam conseuerit. Ita Principes famam inuicem & existimationem violabant,

Principes litteris pugnāt.

violabant, & erumpebant in vltionis libidinem, dum inſtauratis viribus rurſum confligerent. Cæſar Pontificem in ſuas partes inducere vehementer optabat; atque ex Hiſpania in Germaniam profecturus, poſtquam Genuam appulerat, cum eo in Placentino agro colloqui voluit; inſtititque ſummoperè, vt Francum hoſtem diceret; oblata poſſeſſione Parmenſis ducatus, quem in filium Pontificis conferret; imò de vendendis Inſubribus ſermone habito; verùm Pontifex quanquam obtinendæ Parmæ immenſo deſiderio flagraret, ab re tam iniqua alienum ſe præbuit, & priuatam vtilitatem Chriſtianæ poſtpoſuit. Eam ob rem Cæſar indignatus, vt Pontifici moleſtiam faceret, non multò pòſt ſocietatem cum Anglo contraxit, & per Alpes contendit in Germaniam, Cliuenſem tota potentiâ oppreſſurus. At Regis exercitus nihil admodùm ingens patrabat, ducebat partem Annebaldus, Admiralius dictus, Chabotio nuper vita functo, partem alteram Vindocinenſis, Arteſiæ atque Hannoniæ infeſti. Vterque copias conſociare à Rege iuſſi ſunt, dum Landreſium ab hoſte relictum, Rex ipſe accuratè foſſâ atque operibus munit. Perfectis munitionibus Franciſcus Rhemos ad otium ſecedit; & totum menſem inutiliter terit, dùm Imperator magnis copiis in Cliuenſem inuehitur, Durámque vrbem primariam obſidet. Ideò excitatus è veterno, Franciſcus, vt à Cliuenſi Cæſarem auocet, in Ducatum Lucemburgenſem inuadit, & capto Artonio, Lucemburgum obuallat. Vix dum tormenta in ruinam muri locauerat, cùm præſidiarij quanquam numeroſi, perſpecto vrbis ſitu, inæquali admodùm & oppugnationibus obnoxio, paciſcuntur deditionem. Rex ciuitatis compos, quaſi regnum nouum obtineret, ſibi mirificè ea in re placere, pro Mediolano Lucemburgum ſubiicere, &

FRANCISCVS I.

Anno 1543

In Hannonia bellum.

—— FRANCISCVS I.

re, & eam vrbem quæ plurium Imperatorum natalis fuisset sibi in monumentum victoriæ seponere & constituere. Eam in spem quamuis inopportunam munitionibus, & à Francia magno viarum spatio dissitam, repugnantibus ducibus, muniri accuratè voluit; & eâ Regia pompa exceptus, stabiliendo inani trophæo intendit; dum Carolus Cliuēsem ad extrema agit, profligátque. Etenim Durâ non incruenta victoria expugnatâ, captìsq; Iuliaco, Venlone, & Ruremonda, Cliuensis vti opibus ita & animo destitutus, ad Imperatoris clementiam confugit, & iugo quod imponere liberet admisso, iussus est renunciare Ducatui Gelrio, & Francicæ societati; & aliquantò post Ferdinandi filiam in vxorem duxit. Vt ea res Francisco molestissima accidit; ita Nauarræ Regibus eiusque filiæ acceptissima, quæ desponsa inuitissimo animo, soluta Cliuensis nouo coniugio, postea iucundius Antonio Vindocinensi enupta est. At Imperator Cliuensi perdomito, validum exercitum vltrà ducens, simul Landresium & Guisam impugnat. Agebat Lucemburgi Franciscus, festum Ordinis celebrans cùm ad id nuntium Lucemburgo mouet, ad pellendum hostem. Adactus tamen copiarum partem Melfitano Principi tradere, vt Lucemburgum commeatu instrueret, ad Guisam accedit, quam premebat Ferdinandus Gonzaga. Ille Regis explorato aduentu, solutis castris Landresium petit, & Bureno impugnanti adiungit copias; quanquam non integras, Carolo Brissaco postremam aciem decerpente; à quo cæsa duo hostium millia, captique plurimi. Hinc belli moles in Landresium vnum obuertitur. Id propugnabant dicti à Rege Præfecti Landa & Dessæus, cum bis mille peditibus & Cataphractis ducentis; præterea sponte in vrbem aduolauerant, ad periculi famam, Aumalius Guisij filius, Niuernensis,

Landresium seruatum.

De Brissac

La Lande & Dessé.

uernenſis, Rupifocaldij fratres, Dandelotius, Breſſius, Crepecorius, Boniuetus, cæteríque adoleſcentes, nobilitate illuſtres. FRANCISCVS I.
Imperatoris exercitum conflabant equitum ſexdecim millia, peditum duo dequadraginta: in quibus decem Anglorum millia. Etenim Henricus Angliæ Rex, cum Imperatore fœdus contraxerat, in Franciſci perniciem, cum eo Franciæ regnum partitus, iratus maximè, quod ſtaret per Franciſcum, quin Scotiæ regnum vti cupiebat tutò inuaderet. *Fœdus Imperatoris cum Angl.* Nam Iacobo Rege morte rapto, poſt octauum diem quo ipſi nata filia erat, Matthæum Stuardum Comitem Lenocenſem Rex in Scotiam miſerat, qui pupillam defenderet, viduámque in Anglorum molitiones protegeret, datis etiam ad vim repellendam ſubſidiis: quo facto, & iuſtiſſimo quidem, mutatus Henricus, ſubuertente animum cupiditate, ex amiciſſimo hoſtis, & ex infenſiſſimo fœderatus euaſerat. Extemplò quadraginta & octo machinis Landreſij murus impetitur, & recenti opere nondum coalitus, deruitur non multo negotio; ruinâ tantâ vt hebdomadâ tertiâ, totum propè oppidum deiectis munimentis ſubeunti patuerit. Nec ideo hoſtis in labem auſus conſcendere, tantus erat à propugnantibus terror, fame & ærumnis obſtinere vrbem intendebat. Quippe iam deficiebat alimentum; imbres aſſidui, noctium autumnalium frigus; & indefeſſa in paucitate militum opera, continuæque vigiliæ, ſic attriuerant præſidium vt animi robur infirmitas corporum profligatura breui videretur. Idque Cæſariani, quanquam ſuis ipſi incommodis obnoxij, conſtantiſſimè præſtolabantur. Verùm Rex de ſuorum ærumnis admonitus, ne perirent præclariſſimi viri, Farâ mouens, quæ vrbs eſt ad Oeſiam in Veromanduis exercitum ducit verſus Landreſium. Cæſar pugnam veritus, copias quæ

FRANCISCVS I.

La Sambre

metatæ erant vltra Sabrim, cis euocat, vt exercitum totum Regi venienti obiiceret. Atque obuersæ in frontem copiæ, dum mutuas vires velitationibus experiuntur; altera castrorum parte, Admiralius & Martinus Bellaius, nouum in vrbem immittunt præsidium, commeatum important, defessos sauciosque milites tutò educunt, & se incolumes ad Regem recipiunt. Re patrata Franciscus, incensis tentoriis, secunda vigilia, se in receptum dat, & tota nocte versus Guisam tendit. Hostis deprehenso receptu, postremum agmen quod Delphinus ducebat insequitur; sed cùm Franci frontem feroces conuerterent; hostis in sua castra, mox desperata vrbe, secessit in Belgium: magna Præfectorum Landæ & Dessæi laude, qui militum animos sua fortitudine atque concordia, in omnia ærumnarum tela muniuerant. Nec tamen ea expeditio planè inanis Cæsari fuit; qui Cameraci dum regreditur exceptus ciuibus persuasit, periculum vrbi esse à Francia, Regémque eo consilio occupasse Landresium, vt ipsos inopinantes inuaderet; nihil esse tutius quam si arcem ad propugnandum se exædificarent. Persuasi ciues arcem suo sumptu ponunt, imponúntque præsidium cui stipendium pendebant; sed quod Cæsari sacramento deuotum, ipsius arbitrio tum arcem tum ipsam vrbem addiceret. Hyeme nihil actum; præter Melfitani & Brissaci expeditionem, qui famâ sui aduentus Fustenbergium Luxemburgo imminentem in fugam egerunt; ipsi ingentis vi frigoris diuexati; cùm vinum scinderetur securibus, & palàm ad pondus non ad mensuram veniret: regressi sunt, profligata hyeme potiùs quàm hoste.

XV. *Turcica classis, & Nicia obiecta.*

At dum Imperator perdomabat Cliuensem, & in Franciam odia exercebat, Ferdinandum fratrem Solimanni armis obiecerat. Ille

Ille in Hungariam exercitum numerosissimum inferens, validas vrbes Strigonium & Albam Regalem vi expugnauerat, maximámque prouinciæ partem; simul Ænobarbum legatum cum classe ad Franciscum miserat: Proximo anno Paulinus Baro Gardiæ, orator à Rege ad Solimannum profectus, vi fœderis impetrauerat classem, ad bellum Imperatori inferendum. Classem conflabant triremes centum & decem, biremes quadraginta; quibus accesserunt triremes Franciæ viginti & duæ, onerariæ naues octodecim. Calabriæ ora & Neapolitana direpta, ad Ostiam Ænobarbus soluit, nullóque damno importato, Pontificiam Hetruscam, & Ligusticam oram pertransiens, Massiliam venit. Franciscus Borbonius Enguiennij Dux; spei amplæ iuuenis, vicesimo ætatis anno primum delibato, præfectus classi Franciæ dictus, Barbarum excepit Massiliæ; deuolante ad Regem Paulino, designaturum quem in locum arma conuertenda essent. Ænobarbus interea, inspecta Regis classe, quam commeatus deficiebat, otiíque impatiens, indignabatur in Francorum socordiam, qui tempestiuè non instruxerant naues, & ne scirent quidem quò ferendum bellum. Tandem Paulini reditus ad expugnandam Niciam classem immittit; eam vrbem Rex veluti appendicem Phocensis prouinciæ concupiscebat, cùmque opportunius nihil occurreret, eò destinauerat formidandum hostem. Tunc enimverò quod ab condito regno ne cogitatione quidem vllus effinxerat, spectatæ sunt in mari Francico fœderatæ classes, Franci & Turcæ, turpi euocantis Regis opprobrio; cùm arcessitus in fraternas lites hostis publicus; quasi fratres lentiùs in se furerent, nisi Turca in incrementum iræ vocaretur. Ad Alpes Maritimas, quà terra in Mediterraneum mare porrigitur, Niciam vrbem arcém-

FRANCISCVS I.

De la Garde.

FRANCISCVS I. que prætemauigantes inſpiciunt. Arx in ſublimi & erecta rupe poſita eſt, quæ foſſioni imperuia, & fulminantibus globis impenetrabilis, vna fame aut ignauiâ militum expugnari poteſt; vrbs ad radicem rupis demittitur, non quidem immunita, ſed magnis copiis repellendis impar. Et ea non multo negotio victorem deditione accepit: in arcem vis, contentio, ſtudia, omnéſque claſſium erectæ machinæ. Eam propugnabat, Paulus Simon, Eques Melitenſis, præfectus à Sabaudiæ Duce, qui milite & commeatu iuſtructus affatim, illibatus tormentis hoſtium, defenſionem ſtrennè & fortiter promouebat. Iámque defecerat Fœderatorum induſtria, cùm interceptis Guaſtij litteris, quibus ſpem faciebat propinqui ſubſidij, terrâ maríque ad ſeruandâm arcem inferendi; ſoluta obſidio eſt, frendente Ænobarbo, & incuſante Francorum ſocordiam atque mollitiem, quos in opere militari ſegnes inſpexerat, adeóque improuidos, vt globos puluerémque ſulphureum à ſe ſuóque armamentario peterent; cùm ipſi vini doliis naues referciſſent. Paulino maximè ſuccenſebat, à quo multa inania ſibi promiſſa aſſereret, & quo auctore, arma Turcica ignominiam illam incurriſſent, vt nec vnum ſcopulum expugnauerint. Venit cum claſſe Antipolin, & cùm hyems nauigationem arceret, eam Tolonij conſumpſit; rediítque appetente vere Conſtantinopolin, ſtipato in naues ingenti numero captiuorum, quos ex Calabria Liparæiſque inſulis legerat. Iſque fuit fœderis barbarici fructus; ſumptus plurimi, iactura famæ & gloriæ, ignominia nominis Chriſtiani, & calamitoſiſſima vincula innocentium plurima. Guaſtius interea exercitum quem Niciam duxerat, in Subalpinos reuexerat, *Montdeuis.* ſenſu victoriæ & proſperitatis afflatu, in ſpes ſummas elatus, ſtatimque Monteuicum in ſaluſſiis

Salusiis obsidet. Drossius Pedemontanus nobilis Heluetio præsidio tuebatur oppidum, quod muris vi bombardarum euersis apertum, facit deditionem; Drossio per posticum hosti elabente; móxque Heluetiis contra pacta spoliatis ab Hispano victore, & aliquot eorum occisis; quæ iniuriâ non impunè inferentibus erit. Buterius qui pro Rege administrabat prouinciam, cùm militum inopiá premeretur, secesserat Pinerolium, iusseratque Aussunum & Vimarcatum tantisper Cariniani subsistere, dum munimenta euerterent, à Langæo incepta nec dum absoluta; cùm enim oppidum retinere præ infirmitate non posset, illud cupiebat infructuosum hosti efficere. Sed gnarus eius consilij Guastius magnâ celeritate promotis copiis, recedentes Francos assequutus, postremum agmen disiicit, Aussunum capit strenuè pugnantem; tum Cariniani munimenta per otium renouat perficítque. Ea in vrbe spes Francorum vltima expirabat; nam illa Cispadanum Pedemontium iugo immisso premebat, & vrbibus quæ trans Padum erant, eripiebat spem modúmque subsidij. Ea inter Buterio nouem hominum millia Rex submittit, Francorum quatuor, Gruyerorum quinque; ij admoti Heluetiis ad Losannam & Lemanum lacum, corporum potiùs quàm animorum robore vicinis sunt similes. Et iis fretus Buterius quædam in hostem tentauerat; verùm cùm à cæteris Ducibus obsequium ægrè impetraret, Rex Enguiennium Principem, adolescentem quem dixi, ad regendos Subalpinos mittit.

FRANCISCVS I.

Gruyers

XVI. *Pugna ad Cerizolā.*

Statim Enguiennius animaduertit totam belli molem in Cariniano versari, séque ad eius expugnationem accingit. Enimverò cùm munitissimum esset, & quatuor mille selecti milites, bello exercitatissimi, id propugnarent; castellis circum opportunis locis

FRANCISCVS I.

erectis; tentat famem eiúsque incommoda in obuallatam vrbem inducere. Guastius perspecto consilio, militem colligit, reuocat quatuor Germanorum millia, quos Genuam nauigaturos in Neapolitanum regnum, dimiserat, pugnâ ad pellendos Cariniano hostes deliberatâ. Similiter Enguienius ad necessitatem pugnæ adactus, cùm eam sine permissu Regis nequiret conferere, Monlucium peditum Centurionem ad Regem mittit, qui facultatem pugnandi exoret; ac pecuniam ad stipendium militum, quo non persoluto pugnam detrectarent. Re vocata in consilium, plerique calculi prælium damnabant; *nihil alea in tanto periculo permittendum; Imperatorem & Regem Angliæ vires colligere ad Franciam opprimendam, parcendum interea viribus, ij vt repellantur; nec exhauriri eas missione sanguinis oportere; bellum Enguiennius pro facultate sustineat, hosti moras atque obices nectat; sat proximo vere in ipsa Francia periculorum fore & præliorum.* Ad eam sententiam cùm Rex ipse accederet, Monlucius audientiam postulat, & militari oratione vir confidentis & fortissimi animi, pugnæ necessitatem tam accuratè & appositè exscribit, vt Rex & ipse militaris omninò indolis, mutatâ sententiâ præliandi fecerit potestatem; & aliquando in consiliis quidam arcanus indolis impetus præpollet prudentiæ; animúsque rapitur, quò agit ventus, non quò ducit clauus. Extemplo ad famam prælij, nobiles adolescentes ex aulæ deliciis, incitatis equis ad Enguiennium aduolant; Iacobus Albo Santandreanus, Dampetrius è Claromontana illustri familia, ambo Delphino charissimi; Iarnacus, Gaspar Colinius, Franciscus Vindocinensis, Vidamus Carnutensis, Boniueti fratres, Asserius tormentorum præfecti filius; Hunandayus Admiralij Annebaldi filius; Rupefortius,

S. André. Dampierre. D'Assier la Hunãdaye.

Lusarcus

Lusarcus, Bordilio; aliíque plures, quibus pugnæ copia, pro iucundissimo otio, & exquisita voluptate erat. Nobilium aduentus inflammauit militum animos, imò pecuniâ recreauit; cùm enim ad stipendium regia non tam celeriter deferretur, benignè de suo Prætori largiti sunt, quod externis numeraretur. Verùm cùm ex ærario paucos admodùm nummos Bellaius vexisset, industriâ supplendum penuriæ fuit; & iam hoste admoto lustratus est sub vexillis miles, ac promissum in crastinum diem stipendium, quo consertũ est prælium; & victus hostis pro pecunia fuit. Illucebat Aprilis dies decimus quintus, alter à solemni Paschalis festo, cùm Guastius exercitu ad pugnam instructo, decem millibus hominum Francis superior, Cerisolâ ad occupãdum collem progreditur. Erat collis medius Cerisolam inter & Carmagnolam, occupanti commodus ad pugnæ momentum; eúmque vt insideret manè, similiter Carmagnolam prodierat Enguiennius tripartito exercitu; primum agmen ducente Buterio, qui ad famamam pugnæ domo se in castra receperat; alterum ipso Enguiennio, tertium Dampetro. Hosti pariter agmen tergeminũ erat; primum agebat princeps Salernitanus, secundum Guastius cum Alipando Madrucio, tertium Lanoius Princeps Sulmonensis. Ac cùm eam pugnam sua quisque ratione plures descripserint, ego ea seligam in quibus singuli propè conueniunt. Et quidem collem cùm Hispani primi occupassent, nec sine damno, tam oportuno loco inuadi possent; Monlucio assignati sunt Sclopetarij octingenti, qui velitationem instituerent; & eam acerrimam quinque horis continuis produxerunt; donec Guastius numero quo præpollebat confisus, iussit militem in planum agrum exscendere, præliúmque inci-

Anno 1544

FRANCISCVS I.

pere. Verùm sepofuit Salernitanum cum decem Italorum millibus, & Florentinos equites septingentos, vetuítque ne iniussu suo pugnam inirent. Immissum illicò Hispanorum agmen in Vascones: ij Germanis misti, totius exercitus robur, à Tunetano bello indurati, pro Vasconibus aggressi Gruyerios, gentē timidam atque imbellem, haud ardua opera in fugam agunt, cæsis qui obuerterant frontem Centurionibus; tum in proximos Italos effusi, haud ægriùs eos sternunt ac profligant. Eam tamen palmam absque iactura non confecerant; quippe Enguiennius cū Cathaphractis vt Gruyerios confirmaret, in Hispanos inuectus, perruperat eorum ordines & vexilla deiecerat; & simul Dampetrus Sulmonensem aggressus Principem, equitatum eius euerterat. Nihilominus vincebant Hispani pedites, & Enguiennius in desperationem actus, cùm collis interpositus alterum agmen occuleret, ratus suas passim copias profligatas, semel ensem gutturi suo admouerat, sibi vt funestam vitam eriperet; móxque saniori consilio in medios hostes tentabat irrumpere, vt aliena manu periret honestiùs; cùm repentè sociorum victoriâ ad suam palmam euehitur. Nam in cornu altero decem Germanorum millia à Madrucio in Heluetios Vascónésque ducta, pugnabant strenuè, victi tandem, tribus potissimùm de causis, quæ obseruandæ, quoniam in eorum victoria tota pugnæ ratio constitit. Primùm Taisius peditum summus præfectus, cùm Vascones seiungeret ab Heluetiis, eósque in Salernitanum agmen induceret, monitus est à Bellaio, siue à Monlucio, & ab vtroque vt quidem opinor, ne Heluetios desereret, qui soli aut non pugnassent, aut profligati faciliùs essent; præterea Salernitani necessariò in dimicationem acti essent, à qua iussu Guastij abstinuerunt.

FRANCISCVS I. *Termes*

nuerunt. Tum Termæus in equites Florentinos ſuam turmam impulit,ac tametſi ab iis captus ſit,equo ſuffoſſo tamen ſic agmen totum perfregerat atque contriuerat,vt id Germanos nullo ſubſidio iuuerit. Poſtremò Buterius in eoſdem Germanos per latera ſuos equites immiſit, dimicánſque fortiter perrupit tandem atque procidit. Guaſtius eorum cædem cùm proſpectaret, neſcirétque pariter quid in altero cornu eueniſſet,exiſtimans ſe vbique victum, & Salernitani immemor prorſus,cum octingentis equitibus ſe in fugam genu ſaucius dedit. Nec Salernitanus deguſtauit prælium, integram aciem illibatus recipiens. Vaſcones interim atque Heluetij poſtquam Germanos inſequuti erant, conuertebantur ad alterum cornu; cùm Hiſpani victores admoniti de Germanorum fuga, conſulebant receptui, & Enguiennius cupiditate mortis flagrabat; at in eos infunditur tum equitatus tum peditatus, eripiúntque victoriam: tunc Hiſpani circumfuſis hoſtibus intercepti,proiectis haſtis, ſe equitibus dedunt; inclamantes miſericordiam; & immunes excipiebantur à Francis cùm Heluetij furore perciti,memoréſque cladis quam ad Mondeuicum popularibus ſuis Hiſpani intulerant,in eos ferro irruunt; & Mondeuicum ingeminantes, pleróſque obtruncant,è Francorum manibus rapientes, & vindictæ litantes. Eâ pugnâ cæſa hoſtium dicuntur quindecim millia, Francorum ducenti pedites, equites octoginta. In iis Aſſierus ex plagis obiit, capti ex hoſtibus Madrucius, Raimundus Cardona, Mendoſa, Carolus Gonzaga; præda ingens argentum factum, omnia impedimenta; commeatus omnis, quem Cariniano deſtinauerat Guaſtius; & reperta manicarum ex ferro quatuor millia, quas Guaſtius ad vincendos Francos apparauerat,mittendos in triremes;

FRANCISCVS I. accedente ad confidentiam viri crudelitate; quasi bellũ crimẽ & victoria suppliciũ foret. Erat illi animus si vicisset, penetrare in Franciam, & Lugdunum inuadere, simul cùm Imperator & Angliæ Rex irrumperent; & vrbe occupata, quam vni ciues propugnare haud poterant; Araris Rhodaníque beneficio, in proximas prouincias dominari. Enguienius haud multò post Carinianum recepit; Albam, aliásque vrbes in Pedemontio, terroríque erat Insubribus, cùm repetitis à Rege copiis, ceu resectis alis, volatu abstinuit, suóque nidulo se conclusit: & erat Regi militum magna penuria atque necessitas, gemino hoste, formidabili apparatu in prouincias suas perrumpente.

XVII. *Imperator in Luxẽburgũ irrumpit, mox in Cãpaniam.* Etenim per hyemem cum Imperator habuisset Germanorum comitia, Regem peracerbè accusauerat, quasi caput & fontem omnium calamitatum, quæ Germaniam inuaserant; ipsum cum Turca fœdus pepigisse; excitum hostem publicum tum in Hungariam, tum in Prouinciam; per eundem Regem interturbari Concilium, vetaríque ne de religione sanciretur; quæ inculcando ita Germanos Proceres inflammauit Cæsar, vt ij reiectis Oratoribus quos in comitia Franciscus mitttebat, statuerint pecuniam publicam ad promouendum bellum in Regem; parúmque abfuerit quin eum dixerint hostem Imperij. A Germania tutus Imperator, Anglum impulerat, qui amplum exercitum inuecturus in Franciam, in perniciem Regis iurauerat; & verò Francica res subibat ingens periculum, si hostes eodem animo atque concordia gessissent bellum, quo ceperant. Nam deliberauerant rectà Parisios se conferre, perturbatam ciuitatem capere, atque in ea vniuersum regnum ercíscere atque diuidere. Ego singulos persequar, quanquam vno tempore arma induxerint, ne

fortè

fortè lectorem nimiâ rerum turbâ impediam. Cæsarei exercitus partem Fustembergius primùm, mox Gonzaga cum cæteris, in Luxemburgios ducit; vrbémque primariam Lucemburgum obsidet, quæ ciborum penuriâ deditionem impetrat; dimisso cum impedimentis præsidio; & quadraginta tormentis victori traditis. Sic inane illud Francisci gloriæ monumentum primo impetu captum atque euersum est. Mox capto Commercio, quod ad Mosam Castrum est; Liniacum Barium Cæsariani obuallant. Eam vrbem Brienij fratres defendendam acceperant, & quanqnam obnoxiam geminis montibus, qui ipsi imminerent, propugnandam tamen promiserant fratres, maiore audacia quàm prudentia nam illicò muris latè apertis, postulant deditionem, quâ nondum confectâ, per oppositam portam hostis irrumpit, capítque oppidum, incruentâ victoriâ, Francis in captiuitatem adductis. Regem perculit improuisa deditio, coactis nondum in exercitum copiis. Attamen quæ promptæ erant Delphino tradit & fratri Aurelianensi, Annebaldo consiliis præfecto, deducendas ad Matronam amnem, & fluuio tectas Cæsari obijciendas. In iis erant decem millia Heluetiorum, quæ fortis illa gens Regi in subsidium miserat, quanquam à Germanis comitiis de abrumpendo fœdere appellata; responderátque *se non tam facilè odia aut amicitias ponere.* Tum Rex vt Campaniam tegeret, Ducem Niuernensem Catalaunum cum milite immittit; Comitem Sancerram in oppidum Sandesirium; adiunctis Riuiero & Landa, præclarissimo illo duce qui Landresio Cæsarem depulerat. In castra Cæsar venerat, comitantibus Mauricio Saxone, Alberto Brandeburgio, & Renato Orangio Nassauij filio; rebatúrque oppidum cæterorum instar quæ cepisset continuò expugnan-

FRANCISCVS I.

Ligny en Barrois.

FRANCISCVS I.

dum. Sed hactenus in muros & munimenta nondum in viros pugnauerat, toto mense certatum est ad machinas, vrbi admouendas; quibus tandem admotis, cùm muri ruinâ ingenti paterent, Hispani primi omnium faciunt impressionem succedunt Itali, postremò Germani, cuncti vigilantia & fortitudine Landæ ac Francorum repulsi tam strenuè, vt cæsis suorum millibus, Cæsar ab vi ad obsidium lentum deflexerit. Carpebant interea exercitum Cæsaris, & pabula intercipiebant, Niuernensis Catalauno erumpens, Stenæo Aumalius & Vitriaco Brissacus. Hic præcipuè cùm permolestus hosti interpellaret quietem, & erat Vitriacum Sandesirium inter & Catalaunum, bis mille peditibus & quingentis equitibus oppidum tenens, graui admodum clade affectus est. Franciscus Estensis Cæsariani equitatus Legatus, adiuncto Fustembergio, ductisque octo Germanorum millibus, Brissacum imparem viribus, vltrà Matronam amnem depellit, pedites ad ripam amnis interceptos cædit, captóque Vitriaco inijcit flammas; Brissacus cum equitatu Catalauno exceptus est. Vrbem interim premebat penuria tum sulphurei pulueris, tum alimentorum; & Landæ mors animos militum deijciebat. Vir fortissimus, dum nocturnis defessus vigiliis se in cubiculum recipit, tormenti globo fortè & temerè emisso, peruadente in cubiculum, auulso capite, cæditur; & eodem die fatóque simili, Renatus Orangius, charissimus Cæsari, in castris, pilâ maioris machinæ, occidit. Iam vtrique exhauriebant constantiam, tam qui defenderent quam qui oppugnarent, cùm interceptæ à Guisio litteræ, vtrisque fecit satis, existimatione incolumi. Arcanæ notæ quibus Guisius suas litteras ad Sancerram Præfectum vrbis perscribebat, fortè delatæ ad Cæsarem (quamuis alij à Stampensi Ducissa submissas affirment)

Brissæi clades.

affirment) & opportunitas confingendæ Epistolæ, Cæsarem in consilium nouum impellunt. Scribit ad Præfectum nomine Guisij, vt deditionem conficeret, Regem ad mittendam opem nondum instructum, ipsi sat fore si miles incolumis educatur. Litteris lectis, Sancerra, cùm ad extremam penuriam ventum esset, haudquaquam discussis an veræ essent; quippe veras credi expediebat, fecit deditionem amplissimis conditionibus. Tum Cæsar Anglum appellat, vt iunctis armis, quod inter se statuerant, simul Lutetiam versus se conferrent; Anglus excusat, quod obsessâ Bononiâ nequiret abscedere; Cæsarem iam plura oppida expugnasse, vbi & ipse aliquot ceperit, tunc reliqua fœderis pacta impleturum. At Cæsari iam magnam partem attritus erat exercitus, multi Hispanorum cæsi, Germanorum dilapsi haud pauci; contra Regius augebatur in dies, integer adhuc, recénsque virium. Ergo in pacem pronus, Anglo assentiente vt de ea priuatim ageret, clam sermonem de abdicando bello insinuat, per Gusmanum Hispanum nobilem, è Dominicana familia Monachum, qui Lutetiæ addicebat operam studiis. Et in Regis consilio diuersæ proponebantur sententiæ.

FRANCISCVS I.

XVIII Pax Cresiacensis.

Aulam regiam duæ factiones distrahebant admodùm, & à bono publico auertebant; & eæ quidem non à Principibus ortu aut potestate viris concitatæ, sed à duobus fœminis æmulatione formæ & ambitione certantibus. Ducissa Stampensis Regis dudum potens, clauum moderabatur, cùm Diana Pictauiensis exurgit: illa Sanualerio patri, vni ex Borbonij familiaribus, & consiliorum in Regem conscio, commendata dignitate formæ, exorauerat veniam; & pro morte certissima impetrauerat vitam; mox nupta Ludouico Brezæo Senescallo Normanniæ, in aula versata frequentiùs, quanquam

Diana Pictauiensis.

FRANCISCVS I.

iuuentutis flore emarcido, Delphinum ingenio illecebrísque instructissima mulier ita deuinxerat atque adstrinxerat, vt ad suos nutus Principis animum gratiámque quà liberet conuerteret. Enata extemplò eam inter & Stampensem æmulatio, discordiam primùm, mox odium parit; quippe Stampensis Pictauiensi & ætate suppar, & forma præstantior, & potestatis vsu stabilito, sibi æmulam nasci æquo animo ferre haud poterat. Attamen cum eam Delphino niti animaduerteret, pluréſque orientem Solem quam cadentem respicere, sibi etiam nouum paratura fulcrum, & annorum robore duraturum, ad Aurelianensem accesserat; generosissimum iuuenem, & in vulgus nobilitati percarum. Nec eam discordiam nesciebat Cæsar, perspicacissimus Principum, linceisque oculis in æmulorum mentes peruadens, qui eam vt aleret, in pacis conditionibus Aurelianensi filiam in coniugem offerebat, datis in dotem Flandris aut Insubribus, qua spe Aurelianensem atque ipsam Stampensem sic allexerat & conciliauerat, vt ab ea certior in dies fieret, de iis quæ in Regis consilio statuerentur; nec existimabat fœmina se proditionis noxam contrahere, quæ Regij adolescentis vtilitatibus impensè studeret; erátque Longauallius, prauo quidem ipse & corrupto animo, interpres & conscius omnium quæ Cæsari ambitiosa fœmina nuntiaret. Cæsar nihilominus dum de pace agitur, quoniam magnam alimentorum patiebatur inopiam, vltrà progressus ad ripam exteriorem Matronæ, victum potiùs militi quàm victoriam comparans, penitùs in Franciam se abdebat. Ad amnem interiorem incedebat Regis exercitus, vno alueo tantas copias & incensa odia dirimente; at sclopetorum pilis, & militaribus iocis, lacessiti inuicem, cùm Hispani Francis Perpinianum obiicerent,

obiicerent, illi Hiſpanis Carinianum reponerent: ſed Cæſarem propè omnia iam deficiebant, & ad inopiam adductus exercitus, ad neceſſitatem cuiuſcunque pacis agebatur; cùm Stampenſi clam per Longauallium exponente, accipit Epernaij magnam alimentorum copiam aſſeruari, immunitum oppidum ponte incuſtodito poſſe adiri. Sanè Delphinus pontem euerti iuſſerat, commeatum Epernaio aſportari, ac corrumpi quæ deferri non poſſent; ſed mandata in diem tertium Stampenſis induſtriâ prolatata erant, intra quem Epernaium Imperator capit, & languentem militem ope commoda ſubleuat. At commeatu longè opulentiore idem inſtructus eſt, poſtquam eiuſdem conſilio fœminæ, Theodorici caſtrum occupauit, Pariſiíſque admotus propiùs, trepidationem in immenſam vrbem immiſit. Excurrebat hoſtis Meldas vſque, tantúſque terror Pariſienſes inuaſerat, vt de fuga vna ſolliciti, cætera omnia, dignitates, honorem, domeſticos Lares, Regem & patriam, flocci habuerint. Tota ciuitate ad exportandas ſarcinas feſtinabatur; Sequana lintribus, viæ curribus ſternebantur; feruebat maximè quâ Aureliam itur, in ſubita trepidatione peribant plura quàm aſportabantur; ipſa etiam ſalus atque incolumitas vitæ, cui fuga conſulerent, in diſcrimen maius vocabatur; graſſatoribus vias obſidentibus, & diripientibus quæ domi fuiſſent tuta & integra; adeò cæcus timor eſt, & plebeis exceptus animis, præceps in miſerias ruit quas cauebat. Rex vt eum metum diſcuteret, Cardinalem Meudonium, Ducémque Guiſium Pariſios miſerat; ſed iis vera incaſſum afferentibus, cùm metui tam aures quam oculi deſint; Rex ipſe intra vrbem ſubiit, iuſſo Delphino ad eam exercitum admouere, & malum ſeueritate compeſcere tandem oportuit, promulgato

FRANCISCVS I.

Meudon.

FRANCISCVS I. gato edicto, quo absentes nisi se restituerent vrbi, dignitatibus & facultatibus, addicendis in fiscum, spoliabantur. Ea inter increbruerant de pace colloquia, discordiâ inter Cæsarianos milites ortâ, ob Hispanæ gentis cum Germana æmulationem; ac tametsi Delphino pax admodùm iniucunda esset, siue quod Princeps artem Cæsaris mentémque intimam perspexisset, siue generositate regiæ indolis, pugnam appeteret, Cæsaríque inuadenti alienum, rependere talionem vellet, siue tectâ in fratrem inuidiâ, quem augeri tanta ditione expédire regno haud censeret; tamen qui prudentia pollebant, reuocatis in memoriam pugnis, Creciaca & Pictauiensi, abhorrebant a decretorio prælio, quo Carolus amitteret vnum exercitum, Rex totam Franciam in discrimen certum coniiceret: maximè cùm Anglus integer, victori etiam formidandus. Itaque cùm Imperator per Valesios ad Suessionenses tenderet, Gusmano Monacho commeante, actum de pace seriò, & pacta assentiente Rege constituta. *Cressy* Crespiaci in Valesiis agebat Cæsar, dum ab ipso Legati Gonzaga & Nicolaus Granuella Cancellarius; ab Rege Annebaldus, Nullius supplicum libellorum Magister, & Baiardus Amanuensis sanctionis Concilij, in eas leges conueniunt, quas sagacissimus Princeps Carolus insinuabat, ponebátque retia quibus solerter se expediebat, æmulum Regem incautum nimísque credulum implicabat. Per eas sancitum, vt intra biennium Carolo Aurelianensi Imperator filiam suam in coniugem daret, cùm
Anno 1544 Belgio, aut neptem ex Ferdinando fratre cum Mediolanensibus; adiunctæ plures conditiones alterutro coniugum præmoriente; deinde vrbes post Nicense colloquium captæ, restituerentur; quod iniquum planè Regi erat, restituenti plus viginti oppidis;

&

& ab Imperatore nullum præter Sandesirium accipienti : Tum Rex in Turcam militem suo sumptu scriberet aleretque. Promulgata pace, Bruxellas profectus est Imperator, comitantibus Aurelianensi, Cardinalibus Lotharingo atque Meudonio, & Hunaldayo ; iisdémque obsidibus, dum vltro citróque tum in Campania tum in Subalpinis vrbes redderentur, quod & patratum est, Cæsaris magno compendio, & gaudente Francia, quod iactura leui periculum ingens & maiorem metum redemisset.

FRANCISCVS I.

XIX. Anglus capit Bononiam.

Verùm excusso Imperatore, supererat adhuc Franciæ quod profligaret. Etenim Henricus Rex Angliæ ex pacto cum Cæsare inito, exercitum duxerat, obsidebátq; Bononiam. Conuenerant Principes vt Parisios rectà contenderent ; sed cùm Cæsar Lucemburgum aliáque oppida caperet, & ex communi bello priuatum fructum decerperet ; Henricus similiter vrbes aggressus est, Monstrolium & Bononiam, suam ipse rem promoturus fœderati exemplo. Erant quidem auctores ipsi quàm plurimi, vt in Normanniam primùm exscenderet, maiorum patrimonium, inanem viribus arcibúsque prouinciam ; abductum Regem ad Campaniæ limites ad repellendum Imperatorem, imitandum Henricum V. qui per occupatam Normanniam, ad vniuersam Franciam gradum posuerat. Et verò nihil regno perniciosius obuenisset. Attamen Picardia & ipsa nuda milite admotáque Caleto hostem exciuit. Igitur postquam Henricus in eam vrbem applicuit, cum triginta hominum millibus, excepítque ab Imperatore tria equitum millia, ac decem peditum ; quos Comites Roesius ac Burenus adduxerant ; Norfolcium ducem ad Monstrolium obsidendum mittit, ipse vallo Bononiam claudit. Biesius Marescallus Picardiæ pro Vindocinensi Legatus, & Præfectus Bononiæ,

De Biez.

FRAN-CIS-CVS I.

noniæ, in eam Veruinum generum iam immiserat, ipse Monstrolium, quod infirmius oppidum erat se recipit. Ac trimestri spatio quo Imperator percurrebat Franciam, oppugnandis vrbibus Anglus intenderat, præsertim Bononiæ, quam patientiâ potiùs quàm armis vrgebat. Nec Vindocinensis tranquillè ipsum sinebat agere, castra perpetuis incursionibus vexans, quanquam raro milite, & abductis in exercitum regium copiis. Deinde cùm Crepiaci de pace agebant Principes, legauerant ad Henricum Cardinalem Bellaium, vti & ipse in fœdus veniret: ille cunctatione responsum differens, postquam Veruinum timere perspexit, vt metum augeret, aliquot impressiones in murum instituit; quæ repulsæ haud ægrè, Philippi Corsi Centurionis strenuitate, attamen Veruini animum expugnabant. Quippe ille, Corso dum propugnat murum interempto, prohiberi non potuit, quin de tradenda vrbe transigeret. Bononienses recipiebant se vrbem sùis corporibus tuituros; certò nuntiatur, Delphinum cum exercitu in via agere, & intra triduum futurum vrbi auxilio; vis ingens imbrium ita solum diluerat, vt instituere aggressionem hostis non posset; at eos obices perrumpebat timor, nihílque Veruinum dimouere potuit quin per summam ignominiam vrbem dederet. Extemplò Anglus ciues cunctos eiicit, inducítque nouam Anglorum Coloniam. Et verò Delphinus sancita pace cum Cæsare, exercitum in Picardiam ducebat, cuius famâ Norfolcius territus, soluta obsidione Monstrolij, se ad Henricum receperat, qui captâ Bononiâ, & munitâ præsidio, Caletum secedit. At Delphinus properanter inuectus, ne inanis celeritas foret, ex Tribunorum consilio, Bononiam inferiorem aggreditur; in eam nullo muro cinctam, arcta fossa duntaxat muni-

tam,

tam, Angli tormenta & militarem apparatum omnem coniecerant. Franci in duo agmina distributi in eam peruadunt; primum ducit Fouquerolius alter Biczij gener, postremùm Taisius, primóque impetu Anglos cædunt, ac commeatum diripiunt. Verùm Seymerus Sommerseti Dux ex vrbe superiore, inferioris calamitate perspecta; nec dubius quin victores vna prædæ cupiditas raperet, seligit cohortes aliquot, easque agit in prædantes Francos, qui perculsi improuiso hoste, partim cæduntur, partim in fugam mandantur, occiso Fouquerolio, & Taisio saucio, neque amplius redintegrari prælium potuit, cúmque Delphino nec machinæ essent, nec cibaria, regrediendum fuit, conatu inani, & Biczio Monstrolij hærente, vt Angli consiliis inuigilaret.

FRANCISCVS I. *Fouquerolles.*

XX. *Belli cũ Anglo series.*

Proxima hyeme de pace aliquoties actum, quæ ad Bononiam ceu ad scopulum impacta; eam enim vrbem Anglus retinebat, Francus reposcebat; ad instaurandum bellum decursum est. Franciscus duos exercitus potentissimos terrâ maríque instruit. In classe spes maxima certissimáque fiducia, quam Admiralius regeret. Eam conflabant centum quinquaginta ampliora nauigia, minora sexaginta; triremes viginti quinque, à Paulino Gardia per fretum Gaditanum in Oceanum vectæ, & duodecim onerariæ Genuenses; nauésque conuenerant in Portum Gratiæ, ad Sequanæ ostium Rex ad spectandam classem aduenerat, lustrabátque pompam potentiæ suæ, cùm inopinato casu, obit oculis subitam calamitatem. In naui prætoria aulicis fœminis præbiturus epulum, in eam toto Oceano maximam pulcherrimam & validissimam coquos immiserat; qui dum temerè dant operam in sentina, & tumultu solito epulas instruunt, ignem primùm in tabulatum, mox in pulueris armamentarium immittunt;

Havre de Grace.

Nauis flagrãs.

FRANCISCVS I. immittunt; quo in flammas statim acta nauis; dein pilas ciaculantibus tormentis (& quidem centum eam armabant,) & in frusta discerpta; tum ipsa miserè conflagrauit, tum proximas naues lacerauit pilis atque perfregit. Sinistro omine nauigans classis, cùm ad Vectim insulam applicasset, nullum operæ pretium dignum sumptibus fecit. Nam cùm Anglicam in certamen elicere frustra tentasset, & Angliæ oram diripuisset, maiore tumultu quàm damno, reuocata est in Normanniam, dimissisque in Mediterraneum mare triremibus, quasi spiritu & viribus destituta, in anchoris hæsit. Vnà cum classe terrestres instruxerat copias, ex millibus militum triginta quatuor, quibus Biezium Marescallum præfecerat; eúmque iusserat ad Bononiam castrum erigere, quo excipi possent quinque hominum millia; ad claudendam vrbem; simúlque vt portus ostium castri tormentis obnoxium opitulantes Anglos non exciperet sine detrimento. Sed Biezius, vt creditum est, prorogandi belli cupidior, quo in Principes vsurpabat imperium, castrum incommodo loco erexerat, quo portus à tormentorum ictibus planè immunis, támque arcto spatio castrum designauerat, vt quingentos duntaxat homines caperet. Vnde nouum fossis oppletis instaurandum fuit. Prætereà sparso rumore venturos Anglos vt Bononiam commeatu instruerent, occursurus ipsis Biezius, Tribunis repugnantibus, exercitum ab vrbe abduxit; & in Lamberto monte consedit. Quo in loco cùm crebris velitationibus Francos Angli, inuicémque lacesserent, vulnus atrox illatum est, omnibus Historicorum scriptis célebratum. Franciscus Aumalius Guisij filius cùm in hostem rueret, lanceæ Anglicæ ferro in vultu læsus est; ídque adactum inter nasum & oculum, cùm oblongum esset nec

admodùm

admodùm crassum, per ipsum caput in occipitium penetrauit, & posteriore galeæ parte perfossa infringitur, hærétque in capite. Nec ideò saucius, quod incredibile videatur, viribus aut animo deficit, sed strenuè se ab hoste eripiens, in castra regreditur, curatus postea sanatúsque, Medicorum in cura desperantium admirabilitate quam maxima. Isque Franciscus est, qui pro patria deinceps & religione fortissimus, fidem miraculo quo seruatus est faciet. Sic eo & sequenti anno bellum patratum est, gestúmque velitationibus plurimis, nulla pugna. Attamen Bononiam Angli retinebant; ac tametsi Theobaldus Roualtus castrum erectum propugnasset eximiè, repulsis Anglis qui ex vrbe proruperant; Biezius vno alteróque leuiori prælio Anglos fudisset, magnâ strage editâ; & Franci agrum Oium opportunum Anglis peruastassent; imò Bononiense præsidium pestis atrox demeteret; tamen bellum procedebat, & incendebantur certatim animi. Sed eius diuturnitas demùm pacem peperit. Anglum tantæ impensæ tædere ceptum est, iamque exhausto ærario, & subditis tributum nouum negantibus, de pace agi prono animo Henricus assentitur; & Legati conueniunt Annebaldus cum Raimondo præside Rothomagensi ab Francisco; ab Henrico Dudlæus Admiralius, & Pagetus arcanorum Amanuensis. Sancita pacta, vt Henrico dum viueret in pensionem annuam aureorum millia nonaginta quinque soluerentur; octauo post anno ipsi aut hæredi, auri vicies centena millia penderentur; tum ob priora debita nondum persoluta, tum ob præsentis belli impensas; ísque Francisco Bononiam, castra noua & vetera tormenta, omnémque commeatum, bona fide traderet. Iurata est pax magnâ vtriusque gentis lætitiâ. Sed retenta Bononia, dum pecunia soluitur.

FRANCISCVS I.

De Rouant

Contrée d'Oye.

Pax cum Anglo.

Anno 1546

FRANCISCVS I. XXI.

Regis mors post aliorum funera.

soluitur. Sic Francisco ab tantis ærumnis conquiescere licuit, indultúmque spatium ad futuram vitam cogitandam, ad quam ereptus est anno consequenti.

Sed ipsius fato morte plurium est prælusum. Primùm Carolus Aurelianensis, charissimus filius, indolis & virtutis commendatione illustri, febri extinctus est, simúlque spes occidit amplissimi matrimonij. Dein morbo occubuerunt Antonius Dux Lotharingiæ, Franciscus Sanpaulius comes, frater Vindocinensis, & Enguiennius acerbissimo casu; nam cum niueis globulis adolescentes aulici decertarent; vnis domum propugnantibus, expugnantibus aliis, cùm propugnantibus deficerent globuli, quidam eorum per fenestram arcam proiecit, qua Enguiennio sauciatum est caput, & erepta postmodùm anima. Sed nullius fato tam vehementer Franciscus commotus est, quam Henrici Angliæ Regis; erant ætate propemodùm pares, studiis iisdem, rebus, & bellis ab ætate prima instituti, ipsiúsque mortem sibi dictum Vadimonium reputans, exclamabat crebriùs, *Frater natu maior discessit.* Et antea præclaram & forsitan necessariam occasionem belli dimiserat. Aurelianensi emortuo nutabat fœdus Crespiacum, fulcro euerso, nouúmque constitui haud dubiè oportebat; eam in rem Oratores, ad Cæsarem, Annebaldum Admiralium & Franciscum Oliuerium Cancellarium miserat; qui responsi nihil retulerant, præter eas voces; *Cæsarem nisi prouocetur, cum Rege illibatam pacem habiturum.* Sanè illum ingenti gaudio mors Aurelianensis affecerat, & promissi nexum supra votum exoluerat; nec enim vlla conditione Belgium aut Insubres abalienasset. In præsentia in Protestantes Germanos bellum coquebat atque apparabat, erátque patrandi opportunitas maxima;

ma; eò longè maior, quod in opem Franciscus imploratus à Protestantibus, eam pernegauit, pace excusata, quam contraxerat nuper. Nam Cardinalis Turnonij sententia in gratiam religionis obtinuit. *Pro fama & existimatione Regis contendebat; fidem omnibus factam, Cæsarem pietatis causâ bellum inferre, Pontificem fœderatum & in partem sumptus vocatum; quid Cæsar, quid Pontifex, quid Orthodoxi Principes dicerent; si Franciæ Rex Christianissimus pacem nuper iuratam infringeret, vt rebelles atque hæreticos, aduersus Imperatorem ipsúmque Catholicum propugnaret, ignominiâ Turcici fœderis nondum abstersâ.* Ad ea accedebat Francisci morbus iam ingrauescens, & prænuntius futuri obitûs. Recrudescebat malignum vlcus, anum inter & vesicam enatum, anno antè octauo, quod Medicorum sæuâ indulgentiâ curatum mollius, vltra serpebat, æstu intolerabili concitato, mox febri correptus, lecto decubuit, séque ad mortem proximam Rambulleti Christiano ritu comparauit. Noxis expiatis Sacramento Pœnitentiæ, fidem palam professus, & qui spectabant adhortatus ad eam inconcussè seruandam, prouolutus in genua, magna animi demissione, & delictorum veniam à Deo postulat; tum victimâ pastus sacrosanctâ, præclaras Delphino admonitiones insinuat; donec aucta vi morbi, in IESV nomine pronuntiando animam emisit, vitæ anno quinquagesimo tertio. Verè quidquid inuidia obgannierit, Magnus. Conformatio corporis maiestásque oris depingebant Regem; mens pulchrior in pulcherrimo corpore hospitabatur; celeres animi motus, ad scientiarum arcana sua luce peruadens, amplissima omnium rerum memoria quam nihil fugeret; Latinæ linguæ rudimenta vix delibauerat; sed vi ingenij, & doctorum consuetudine,

FRANCISCVS I.

Anno 1547

Francisci dotes.

—— dine, artes omnes & doctrinas exhauserat.
FRANCISCVS I. Præclarus eloquentiâ naturali, Philosophiâ, Astronomiâ, Cosmographiâ, atque Poëticâ; doctarum Artium mentem vt ita dicam, intimúmque animum penetrauerat; Musicæ, Architectonicæ, Picturæ, & Statuariæ supra artifices ipsos peritus. Nec virtutes Regias in priuatis desideraueris: nam erant in eo robur animi excelsissimum, inexpugnabilis fortitudo, aperta ingenuitas, inuiolabilis fides, inexhausta liberalitas, magnificentia Regia, clementia facilis, humanitas summa, sincerus pietatis & religionis cultus; quæque propria eius virtus, in aduersis constantia, quæ prosperorum vitia næuósque expungeret. Námque vt fatear præclarissimum Regem suis næuis contactum, quos in decursu rerum ex historiæ fide adscripsi; attamen vti egregiè obseruat Mezeræus, à nemine minus quàm à litterato, suæ noxæ Francisco obiiciendæ sunt: qui litteras tanto studio adamauit & coluit, vt meritissimo iure, litterarum pater atque instaurator, tum viuus dictus sit, tum omni apud posteros æuo, nuncupandus. Nec indigni sunt qui adscribantur Francisci trophæis, doctissimi viri, Bellaij fratres tergemini, Georgius Cardinalis Armaniacus, Monlucius Episcopus Valentinus, Castelanus Matisconensis, Danesius Lauaurensis, Pelicerius Monspeliensis; Budæus, Baifius, Espencæus, Michaël Hospitalius, Sangelasius, Vatablus, Tusanus, Adrianus Turnebus, aliíque plurimi, quorum laudatio sempiterna, sui auctoris atque fautoris in vltima tempora propagabit memoriam. At magnificentiam ne quis in effusionem existimet discessisse; non erit superuacaneum obseruare, post eius obitum quadringenta aureorum millia in ærario reperta, debitámque à subditis quartam vectigalium partem, nondum delibatam: quanquam nullus

nullus Principum pecuniæ minus parcebat; in ædificiis, quæ plerisque in locis Regio sumptu extruxit; tum Parisiis, tum in agris; in pretiosa supellectile, gemmis, peristromatibus, tabulis pictis, statuis, sculptis imaginibus, libris, immenso pretio comparandis; vt bella, lusus, dona, & conuiuia taceam; vt videatur expensi habita ratio; nec effusum temerè, quod in res tam multiplices inexhausta liberalitate perductum est.

FRANCISCVS I.

XXII. HENRICVS II.

Intus & foris res pacatæ erant, cùm Franciscus obiit; iamque ante Henricus, eo nomine II. adhibitus regimini, atque adolescentiæ flore iam maturo, quippe annum agebat vicesimum nonum, videbatur æquali textu & serie confecturus exorsa. Attamen postquam funus patri fratribúsque posuit, & Rhemis oleo sacro inunctus est; magnam in Aula commutationem effecit. Moriens pater imperaturo mandauerat, ne Annebaldum amoueret rebus, nam erat vir probus, alieni abstinens, & sincera mente tractabat rem publicam; ne Guisiam domum nimis attolleret; ac præ cæteris ne Mommorancium Comestabilem reuocaret; si regno cautum eiúsque commodis vellet. Regibus post mortem obtinere imperium rarò permissum est; filius viuo patri obsequentissimus, veluti soluto cum vita imperio, statim Annebaldum & Cardinalem Turnonium amouet, litterísque Mommorancium clauo apponendum arcessit. Henrici in eum beneuolentiæ causa multiplex traditur. Prima quòd Delphinum Mommorancius à Phocensi expeditione studiosè coluerat; altera quòd de eo magnam Delphinus conceperat opinionem, quasi ductu suo atque prudentiâ Franciæ regnum eripuisset ruinæ; sed maxima & efficacissima fuerat Diana Pictauiensis, quæ ortâ in Stampensem æmulatione, sibi ad gratiam atque potentiam asserendam, posuerat fulcrum, &

Mommorancius reuocatur.

HENRICVS II. firmissimum stabilimen. Quippe haud ignara odij quod Stampensem inter & Mommorancium intercesserat, cuius odij instinctu, Chabotum Mommorancij æmulum damnatum, Stampensis restituerat dignitatibus, ac Regi reconciliauerat; ipsum Mommorancium aulâ expulerat, & Francisci in eum alienationem aluerat; gnara inquam eorum, Henrici amicitiam in Mommorancium promouebat clanculum, collaudabat viri fidem atque industriam, ac demùm in aulam honorificentissimum reditum comparauit. Nec in vnum Mommorancium Rex beneuolentiam contulit; penitus in eam Guisij fratres admissi, Franciscus Dux Aumalius, & Carolus Rhemensis Antistes, postea Cardinalis Lotharingus dictus; adiunctus etiam Iacobus Albo Santandreanus, qui singuli artâ necessitudine Regi coniuncti sunt; diuerso tamen amicitiæ gradu & sensu, vt Mommorancius coleretur pro patre, diligeretur instar fratris Guisius, Santandreanus Percharus impulsu indolis haberetur. Verùm quantùm amoris flammæ, amicitiæ igniculis præualent, tantùm Diana cæteris omnibus præpollebat: mulier iam ætate prouectior, & solâ formæ memoriâ commendanda, arte ingenij admirabilíque solertiâ, mater duarum filiarum quas ex Bresæo marito susceperat, Henricum illigatum coniugio, ita mancipauerat sibi, & quodam amoris fascino dementauerat, vt regni Regísque planè compos & domina, ad arbitrium omnia constitueret atque peruerteret. Igitur eius impulsu dignitates aulæ & munera eripiuntur meritis, iísque traduntur quos sibi obnoxios faceret. Taisius rei tormentariæ Præfectus, quod de ea & Brissaco amatorium quid narrasset, aula & dignitate deiicitur; & in eius locum suffectus Brissacus, virili pulchritudine supra cæteros omnes spectabilis, qui gratiam

Diana Pictauiensis.

gratiam formâ oris partam, mox virtute summa asseruit. Eadem de causa Bayardus vir integer, Scriba sanctioris Concilij, coniectus in carcerem, vitam in eo ex dolore posuit, & Villaregius muneris consors deturbatus pariter; Vallius ærarij Quæstor deiectus est; Stampensis iussa abscedere, iámque Aulæ ludibrium, in priuatas ædes se condidit, nouam impietatem amplexa, ne vitæ exitus discreparet curriculo; Longauallius ipsi charissimus, redemit periculum, pulcherrimis ædibus Carolo Guisio datis: ex duodecim Cardinalibus Francis, septem Romam missi, specie Comitiorum, si iam grandæuus Pontifex mortem obiret; ipsa re vt ab rerum regimine abessent longiùs. Mox Santandroanus dictus est Marescallus, Annebaldi loco, qui iussus deponere alterutram dignitatem, Admiralij aut Marescalli, Admiralatum retinuerat; dein quarto loco creatus est Marescallus, Robertus Marchanus Sedanensis, qui alteram Dianæ filiam vxorem duxerat. Ad eandem perturbationem rerum, reuocanda Biezij Marescalli & Veruini generi damnatio est; ob Bononiam Anglis traditam, qua damnatione Veruinus capite plexus est, & Biezius palam nobilitate deiectus, quod eam vrbem custodi tam indiligenti dedisset; ísque paulò post in suburbio sancti Victoris dolore contabuit. Fuerat Henrico acceptissimus, & ab eo iuuene electus præ cæteris, à quo in militiam equestrem adscriberetur; quod ante in Franciscum Baiardus contulerat: creditúrque Henricus in eam seueritatem à Mommorancio pulsus, ob veterem æmulationem; sanè bonum Principem acerbitatis tantæ pœnituit; & Veruini filius sub Henrico III. retractato iudicio, patris auíque memoriam dignitati & integritati restituit. Posteà in malum omen Casteneraij fatum acceptum est. Ille

HENRICVS II.

du Val

De la Mark Sedan.

Chasteneraye

HENRICVS II. prouocato in singulare certamen Chabotio Iarnaco, viribus fretus, audacia, & Regis beneuolentia, cùm spectante Aula in sancto Germano, pedibus, ense, & breuiore sica depugnasset, accepto à Iarnaco vulnere, pro victo est habitus; móxque impatientia ignominiæ, abruptis plagæ ligamentis, tantùm emisit sanguinis, vt vitam simul desperanter emiserit. Interea Imperator perdomabat Germaniam, illustríque victoria de Saxone reportata, vrbes Smalcaldici fœderis subigebat; statim vicinis formidandus futurus, maximè Franciæ. Henricus eam ob rem limites inspecturus, pacato itinere per Campaniam & Burgundiam circumducit Reginam; imò in Sabaudiam & Pedemontium pergit, lustrans oppida, militem, & munimenta, exceptus Lugduni celeberrima pompa, & Molinis gemino Matrimonio publicum gaudium augens; vno Antonius Borbonius Dux Vindocinensis Ioannæ Albretiæ iunctus, data in dotem spe regni Nauarrici; altero Franciscus Aumalius, Annam Herculis Ferrariensis & Renatæ filiam vxorem habuit. Et ea minuta maiorum rerum præludia, decurrebantur tranquillè, cùm Aquitanica seditio, instar procellæ grauissimæ, serenitatem Aulæ conturbat.

XXIII *Seditio Aquitanica.* Franciscus vectigal salarium in vniuersam Franciam imposuerat; id cùm plerisque durum videretur, Aquitanis maximè durissimum erat, qui ad salinas admoti propiùs, & naturæ beneficio retrò vsi ab omni ætate, ægerrimè redimebant, quod aquæ instar & lucis publicum omnibus suo in solo pateret. Accedebat Publicanorum redimentium salem acerbitas, & Magistratuum, qui eam in rem vnam creati, auarè & crudeliter plebem exactionis & iustitiæ nomine diripiebant. Francíscus quamdiu imperauerat, siue quod bellis grauibus assiduè vexaretur; siue

quod

quod veneratio, mali ſenſum extingueret; ſiue quod ſpes proximæ pacis ſpem ſimul faceret vectigalis tollendi, quieuerat populus, nec facinore vllo patientiam læſerat. In præſentia, veneratione Franciſci extinctâ, pace parta belliſque oppreſſis, nulla ſpe leuamenti, tandem in furorem patientia deſiit. Apud Inculiſmenſes prima incendij ſcintilla illuxit: quidam ruſtici cùm Publicanos qui agebant Coniaci expuliſſent ſuo pago, pulſata Templi campana ad plebem concitandam, è proximis pagis conuenitur, dúxque eligitur Galafrus nomine. Continuò inuadente proxima quæque incendio, & quodam nobili Puymoræo ſeditioſos ducente; Inculiſmenſes, Pictones, Santones, Inſulæ, Marchia vtraque, Meduli, & cæteri Aquitani Oceano admoti, momento dirâ peſte corripiuntur. Henricus Nauarræ Rex Aquitaniæ Prætor, Cataphractos trecentos in perduelles immiſerat; ſed eùm in apertam necem incurrerent, eos reuocauit. Quare nullo fræno, nullo metus aut reuerentiæ obice, effuſa plebis impotentis inſania, per omne nefas furorem explebat. Non modò Publicani tota Prouincia necati crudeliter, direptæ & incenſæ illorum ædes, tum vrbanæ tum ruſticæ, vxores & liberi, quanquam innoxij, raptati ad necem; verùm etiam plures, ad quos res ſalaria minimè pertinebat, aut vindictæ libidine, aut diuitiarum cupiditate, impacto odioſo nomine Publicani, mactabantur inhumaniter; nullo in amentiam furentem aſylo. Mox Burdegalam vrbem primariam, quod rei caput erat, atrociſſima illa lues inuadit; plebs ſalarios Magiſtratus expellit, aduolat in ædes publicas, arma ex armamentario deripit, & campanâ per horas octo continuas arma nuntiante, iámque Senatu quà metu quà infirmitate nuſquam obnitente, ſæuit paſſim in Publicanos miſe-

HENRICVS II.

Puymoreau.

HENRICVS II. ros rabies. Maximè in vnum coactorem tributi effusa immanitas, quem lentiùs exquisitis suppliciis cruciatum, morti demùm addicunt, móxque Sacerdotem, qui noxas confitentem audierat, eásque aperire flagitantibus pernegaret, per summum nefas obtruncant. Interim Tristanus Monnenius

De Monneins. vrbi Præfectus neglectis mali primordiis, quæ forsan curationem admitterent, postquam immedicabile malum est, adhibet remedia, egressúsque arce Trompeta, in publicas ædes prodit, seditiosos reuocaturus à scelere. Verùm furor obstructis auribus pronectus in ipsum medicum, cohortantem Monnenium aggreditur, ipso loco mactat, discerpit membratim, artúsque sale aspersos, palam ceu venalem carnem proponit. Eo die & nocte proxima, multi Senatorum occisi, multæ ciuium opulentorum domus direptæ, necatíque plures innoxij. Tandem capessente auctoritatem Senatu, compescitur tumultus, seditiosi aliquot rapiuntur in pœnam; qui campanam pulsauerant, luunt scelus capite, eorúmque capita campanæ affixa; ex cæteris quinque necati suspendio,

la Vergne. & Vernius dux seditionis quadrupedum in diuersa trahentium vi discerptus. Henricus tumultu audito, cùm præthereà accepisset Cæsarem Burenium Comitem legasse in Angliam, vt Anglo cupiditatem Aquitaniæ faceret; diploma mittit ad Burdegalenses,

Anno 1548 quo ab armis discederent imperat, pollicitus se de salinariis Magistratibus inquisiturum, & eorum scelera vocaturum in pœnam. Eo diplomate compressa seditio, & iustæ vindictæ opportunitas data. Etenim postquam conquieuit tumultus, vt maiestas Regia sanciretur, dati Mommorancio atque Aumalio exercitus gemini, quos inferrent in Aquitaniam; & Aumalius per Pictones,

Langon & Santones, Langonem venit; Mommoran-

cius

cius Tolosa ad Garumnæ ripam Burdegalam; receptóque cum copiis Aumalio, decem hominum millia vehens, ab ipso aduentu vindictam, & truculentum animum præferens, per vrbis portam ingredi noluit. Quippe Monnenij affinis sui necem vlturus, & magno facinore è proxima solitudine in lucem amplam educturus auctoritatem, oppressam ante atque emortuam, specie vindicandæ Regiæ maiestatis, priuatos affectus in vltionem sæuam exercuit. Murum latè dirui imperat, per eius labem instructo agmine, præuiis machinis, veluti in victam vrbem ingreditur; nec admissus, se gerit aliter, quàm si vrbem vi ex hostibus recepisset. Armis ciues singulos exuit; ex iis centum & quinquaginta morte afficit; Salxij fratres & Estornacus nobiles capite cæsi; Galafrus & Talemagnus seditiosorum Tribuni, super rotam mactati, & candente ferro coronati. Iussi præterea ciues cadauer Monnenij tumulo vnguibus solis educere, sepulchrum in æde maiori ponere, veste lugubri ad Mommorancij hospitium accedere, & inclamare misericordiam, vrbis immunitates suis ipsos dextris incendere, solo campanas demittere, atque in stipendium militum ducenta librarum millia soluere, interdicto Senatu: in reliquam Aquitaniam ingens pecunia indicta. Ita pœnæ de tumultu sumptæ; iustè quidem, sed vltra benignitatis limites porrectæ; Rege instar patris amplectente subditos, cui plerumque pœna citra culpam placet. Et verò Henricus, asperitate tanta improbata, Senatum & immunitates vrbi restituit; quanquam haud integras; sublato etiam ipso vectigali.

Ille hanc remoram amolitus, Parisiis ingenti plausu cum Regina excipitur; gemimante lætitiam Ludouici ortu; quam dum epulis, choreis, præliísque ludicris celebrat,

HENRICVS II.

De Saux.

XXIV *Bononia reddita & Anglicapax.*

HENRICVS II. serio de recipienda ab Anglo Bononia cogitat. Ab Francisci obitu appellatus de fœdere confirmando, responderat se tam iniquis conditionibus stare non posse; & simul copias in Scotiam miserat, ad consilia Angli retundenda. Quippè Angli vehementer optabant, Mariam pupillam Eduardo Regi suo Henrici filio, in coniugium tradere, vt Scotiâ adiunctâ Angliæ, tota in vnum caput Britannia conflueret; & amplam victoriam de Scotis retulerant. Verùm cùm ea res tam ad Francum quàm ad Anglum spectaret, Henricus cum milite primum Bironem in Scotiam miserat, tum Dessæum & Andelotium cum sex millibus militum, ac Leonem Strossium cum viginti quinque triremibus. Illorum ope pulsis Anglis Scoti superiores euadunt, coactísque comitiis enitente plurimùm Regina matre, Regina infans adhuc sexennis Francis traditur, atque in Franciam vti in asylum tutum adducitur. Termius paulò post in Scotiam missus Anglum haud semel vicerat; atque ipsum Anglum intestina calamitas ob religionem vexabat. Eo rerum articulo Bononiæ recipiendæ incumbit Henricus, & Parisiis coacto clam milite, exeunte Augusto, versus Bononiam exercitum ducit; primóque impetu plurimas arces prætensas vrbi expugnat, quæ singulæ longa obsidione, si viri eas propugnarent, intentatam vim repulissent. Vna supererat turris Ordinata; quam Octobri medio imbres copiosi cùm defendissent, Rex bello in proximum annum dimisso, præclusis vrbis turrísque aditibus, reuertit Lutetiam. Anglos intereà agitabant domestici motus; plebs fremebat in nobiles ob religionem mutatam & cupidissima veteris nouam eliminabat; Eduardus Seymerus Sommerseti comes & Regni protector Thomam fratrem affectati Regni accusatum, capite minuerat; & ipse à Ioanne Varuicensi Comite appre-

Paul de Termes.

Tour d'Ordre.

hensus, coniectus in carcerem erat. Tandem Proceres vtrique malo facturi remedium, Varuicensi Seymerum eductum è carcere conciliant, contracta vtrumque inter affinitate, & cum Franco pacem iis conditionibus feriunt. Vt Bononia redderetur, acceptis quadringentis millibus aureorum; Reginæ Scotiæ pax similiter foret, eíque duæ vrbes captæ restituerentur; addita plura de commercij ratione; & Henricus Bononiæ insigni pompâ exceptus, votum anathema Deiparæ obtulit, eius imaginem in Argentea naui, adiunctis quatuor lampadibus affabrè in Argento sculptis. Mox funeribus aliquot Francia luxit. Claudius Guisius, Burgundiæ prætor plurimis in regnum clarissimus meritis, morbo extinguitur. Ille Antonijj Lotharingiæ ducis frater, Renato patre, & Ferryo auo prognatus, qui Comes Guisæ & Vademontij, Iolantam filiam Renati Andegauensis duxerat, & Lotharingiam in dotem habuerat; ille inquam Guisæ & Vademontij Comes, quæ minorum natu hæreditas erat, in Franciam secesserat, & Francisco egregiè nauarat operam, à quo riuum duxit Guisiana familia, magni in Francia nominis, & amplissimarum virtutum. Et confluxerant in eam Harcuria & Aumalia Satrapiæ, Maria Ioannis Harcurij filia, Antonio Claudij Abauo enubente; cesserántque in patrimonium Claudij, præter Guisiam, Harcuria atque Aumalia. At Claudio morienti sex nati erant superstites; Franciscus Aumaliæ Dux quem deinceps Guisium nuncupabo, Carolus Rhemensis Episcopus, qui Ioanni patruo, dicto Lotharingiæ Cardinali, in dignitatibus & appellatione successit; Ludouicus Metensis Episcopus, qui Cardinalis Guisius dictus est; Franciscus Claudius Aumaliæ Dux magnus Franciæ Prior, & Renatus Marchio Elbouensis; accedebat Maria Regina

HENRICVS II. Anno 1550

Guisio-num domus. Ferry.

D'Elbeuf.

—— Scotiæ Iacobi vidua. Et hæc necessaria ad
HENRICVS II. illustrandam prosopiam erant, quæ proximis regnis vtramque paginam implebit Historiæ.
Margaritæ Nauarræ mors Margaritam postmodùm Reginam Nauarræ Aula mortuam luxit; dignam cui elogium totus Orbis diceret; tantus in ea Litteratorum amor & pauperum; ingenij præclarissimi femina, & amantissimæ humanitatis, quas ob dotes decima Musa & quarta Gratia dicebatur. Lutheranorum Sectæ adhæserat aliquantùm, sed illico veritate perspecta, fraudem abiecerat, pietate eximia vitam extremam commendans. Ioannes Caracciolus
Melfitani mors. Princeps Melfitanus, Marescallus, ex Prætura Pedemontij, in Franciam reuocatus, in ea obiit; vir inconcussæ fidelitatis, cuius gratia, patria & facultatibus iam diu extorris, pro patria Franciam, atque officium pro facultatibus habuit. Carolus Brissacus huic successor dictus est, tam Pedemontij prætor, quàm Marescallus, & causa vtriusque muneris amor assignatur. Quippe cùm Diana Pictauiensis pulchritudine viri inflammata, conceptum amorem haud occuleret satis, Rex zelo actus virum honoris specie ablegat in Pedemontium; mox Dianæ precibus Marescallum dicit, absenti donans, quæ præsenti negaret. Nec ea in re Mommorancium Henricus audierat, qui Pedemontio præficere Castilionium ex sorore nepotem concupiscebat; quíque in posterum Brissaco semper infensior fuit, quod id muneris inuito se admisisset: tã iniqua est aulica gratia, cui viri meritum & Regis beneficium pro iniuria est.

Ea inter Princeps admodùm pius contra
XXV. hæreticos pœnas instaurabat. Constitutum
Merindolij pœna & vltio. in eos ignis supplicium & assignati iudices, qui nullâ veniâ flagitium plecterent raptúsque in supplicium ex ipsa Regis familia sutor; quem flagrantem cùm è fenestra proxima Rex spectasset, mansuetudine indolis

sic

sic permotus est, vt diebus pluſculis, dirum ſpectaculum apprehenderet oculis. Attamen Rex, ſibi vno facto quidpiam ea detrahi de laude patitur: quanquam haud ſponte ſua, ſed eorum impulſu, quibus dederat poteſtatem ſui. Duo pagi in Phoccenſibus ad Druentiam erant medio amne obiecti, alter Merindolium in Phocenſi prouincia, alter Cabreria, in comitatu Veniſſino, qui Pontificiæ erat ditionis. Vtriuſque incolæ magnâ inter ſe amicitiâ agebant, ſecreti à reliquis popularibus, ſtupidi admodùm ſimplicéſque, in antris plerúmque ædium loco verſantes, à Valdenſibus vt putabatur vulgò oriundi, Et quidem eorum hæreſim ab tanto æuo ceu paternam hereditatem animis contumaciſſimis amplexi, diſſimulabant flagitium; donec audito nouam religionem tum in Germania tum Geneuæ, palam promulgari, quæ conformis ſuæ admodùm eſſet, Geneuâ Miniſtellos arceſſunt; quorum ſuaſu deturbant altaria, imagines effringunt, & veteres Sacerdotes expellunt. Ea cùm innotuiſſent Aquenſi ſenatui, fertur ſententia in Merindolium admodum atrox, quâ iubebatur pagus dirui à fundamentis, ciues flammis exuri, eorum bona, liberi & coniuges fiſco addici. Attamen Caſſaneus Senatus præſes primarius, à Rege impetrauerat differri pœnam, ſi forte noxij ſe ad meliorem frugem conuerterent. Mox Ioanne Maynerio Oppeda primario præſide rem vrgente, qui Ludouici Grignanij prætoris abſentis vices gerebat, adnitente Cardinale Turnonio, iubetur Aquenſis Senatus diplomate Regio, primam ſententiam exequi. Id munus vni præſidi, duobus Senatoribus, & Guerino aduocato regio, in eam rem incitatiſſimo demandatur; ſimúlque Oppeda milites conſcribit, qui auctoritatem iudicum promouerent. Continuò Merindolium captum atque incenſum; du-

HENRICVS II.

Merindol. Cabrieres.

D'Oppede.

HENRICVS II. ——— ctus vltra Druentiam miles, legato Pontificio annuente, Cabrerias similiter vastat atque incendit; septingenti è rusticis cæsi, plures feminæ quæ in villam confugerant, iniectis flammis, miserè arserunt; cæteri qui ferro & igni se proripuerant, in triremes missi. Sanè immanitate pœnæ speciem & iustitiæ formam expungente. Et ea Francisco regnante Oppeda patrauerat. Modò sexto pòst anno id facinus retractatur, Mommorancio & Guisio instigantibus. Nam Mommorancio gratum erat Turnonio Cardinali iniuriam facere, qui pœnæ illius habebatur auctor & Guisius Grigniano Comiti facessebat periculum, vt Grignianum opulentam dynastiam in salutis præmium obtineret; quippe Grignianus quanquam absens, postulabatur vt prætor assensum patrato sceleri præbuisse. Et plerique Procerum clam imbuti hæresi Merindolenses expostulantes fulciebant gratiâ, imò Germaniæ Protestantes acerbè apud Regem conquesti, miserorũ vindictam poscebāt. Causa primùm in maiori Concilio, mox in senatu Parisiensi acta sexaginta diebus continuis, ingenti Aduocatorũ partiúmq; ambitu; tandem tota pœno in vnũ recidit, Guerinũ Aduocatum Regium, qui capite cæsus est; solutis metu & pœnâ cæteris. Quanquā ipse Oppeda pauore adeò consternatus est metu incerti iudicij, vt interno æstu cõcepto, mox remediis frustra adhibitis, magnis in doloribus animam egerit. Sanè in pœna Merindolij, specie pietatis vt creditum est litauerat priuatæ iniuriæ; & plerósque innoxios suppliciumdirum inuoluerat. Obseruatur, quod à plerisque inspectum est, die quo Guerinus capite est plexus, eiusdem ca-

XXVI. *Bellum Parmẽ.se.* put auulsum & cruentum in vxoris palma visum esse appictum, tristi spectaculo diebus pluscúlis perseuerante.

Ista dum Henricus vel religioni vel humanitati

manitati condonat, noua opportunitas commouendi belli exoritur. Paulus III. obierat diem iam grandæuus eiúſque in locum poſt multam altercationem ſuffecerant Cardinales Ioannem Montanum Aretinum, qui ſe Iulium III. nuncupauit, nomine infenſo Franciæ, Iulij II. repetenti memoriam, eámque ob cauſam forſan captato. Erat Iulius in id faſtigium euectus calculis Cardinalium tum Farneſiæ tum Francicæ factionis, & aduerſus Farneſios gratus, ditionem Parmenſem Octauio confirmauerat. At deinceps in diuerſa raptus, ditionem eandem vti feudum Eccleſiæ ab Octauio repetit. In eam mentem impellebat Pontificem nomine Imperatoris Ferdinandus Gonzaga Mediolanenſis Prætor, qui iam occupatâ Placentiâ, vt Parmam reciperet, quam auulſam dicebat à Ducatu Mediolanenſi, ditionem longè ampliorem in Neapolitano regno offerebat Pontifici, tradendam nepotibus, ſi Octauio Parmam eriperet; & ipſi nepotes, alter ex fratre Ioannes Montanus, alter ex ſorore Aſcanius Cornu, dynaſtiæ cupiditate, id conſilium multùm promouebant. Igitur Iulius beneficij immemor, Parmam ab Octauio primùm verbis repoſcit, mox adiungit minas, dein exercitum inſtruit, quem in Parmenſem agrum immitteret. Nec Imperator minùs aſper in Octauium erat, quanquam ductâ Margaritâ generum, pluribúſque in ſe officiis comprobatum; ſed Parmæ cupiditate incenſus, ne in Mediolanenſibus ſcopulus ille hæreret, poſtquam fruſtra verbis eam ab Octauio efflagitat, vim parat, & Gonzagæ vehementiſſimo homini capiendæ Parmæ prouinciam mandat. Octauius in eas coniectus Anguſtias, ad Henricum perfugit, ope implorata, ídque bellum Henricus cupidè ſuſcipit. Non erat dubium quin Pontificem ſimul atque Imperatorem eo facto prouocaret, &c

HENRICVS II.

De Monte.

De las Corne.

HENRICVS II. ret, & ignem irarum malè consopitum in-cenderet. Sed ardentissimus Princeps Imperatorem nihil morabatur, à quo variis affectus iniuriis, & quadam verborum contumeliâ lacessitus, vltione flagrabat, nec immensam potentiam verebatur; Iulium haud magno habebat in pretio, aduersùs se ac Farnesios vt dicebat ingratum. Accedebat Mirandulæ defendendæ periculum, quam vrbem similiter reposcebat Pontifex, tenebátque Henricus suo præsidio. Quippe de ea Litigantibus Ludouico Pico & Galeoto nepote, Pontifex Paulus eandem Francisco Regi ceu sequestro commiserat, Franciscus Ludouico Patruo dederat; nuper Galeotus Ludouicum Patruum trucidauerat, metúque supplicij ad Henricum profugus, Francos vrbe exceperat, atque vt credebatur, cum aliis agris commutauerat. Itaque societas cum farnesiis vltrò contrahitur, atque vt arctiùs necteretur, Horatius Dux Castriensis frater Octauij Dianam Henrici spuriam in vxorem ducit. Nondum Gonzaga in vim apertam proruperat, & Parmam interclusam arcebat cibariis, stabántque hactenus Cæsarem inter atque Regem induciæ; quas ne violaret, Henrici iussu, Brissacus Legionem Italicam exauctorat, mandátque militibus, vt solo ense accincti, per Insubres Mirandulam Parmámque viatorum instar sese recipiant. At Gonzaga explorato consilio, plerosque intercipit; partim crudeliter necat, partim ad remos adigit, ægrè quingentis per Genuensium montes euadentibus Parmam. Nec illicò bellum cum Pontifice actum est; sed prælusum quibusdam verborum velitationibus, per quas altera pars conabatur in alteram odium belli coniicere. Nam Paulus Termeus Regis apud Pontificem legatus, excusabat Henricum, contestatus ad Ecclesiæ dignitatem susceptum Octauij patrocinium;

De Termes

cúmque

cúmque minas intentaret Pontifex Româ abſceſſerat: & ipſe Pontifex nepotem Aſcanium in Franciam legatum eam ob rem miſerat; qui exceptus honorificè, dum propugnandæ Parmæ intenditur, dimittitur tandem re infecta. Sic bello ab hoſtibus pronuntiato Parmam Cæſarianis copiis Gonzaga obſidet, Mirandulam Pontificiis Cardinalis Montanus; Rex ſimul vetat, ne pecunia Romam deferatur; eodémque tempore ſeuerum in hæreticos edictum promulgat, datum in Caſtello Brientio, quod eſt apud Britones oppidum; palam vt faceret religionem haudquaquam in Pontifice peti, ſuſtinere Iulium geminam perſonam, & ſacrâ illibatâ, cum profana rem agi. Porrò id bellum nullo facinore magno inclaruit; cùm enim Franci penuriâ militum ſe arcibus continerent, tentata hinc inde plurima; pauca patrata; vnus maioris momenti huius belli partus, quod tandem Henricus Cæſar bellum indixit; cum Pontifice poſtmodùm reconciliatus. *Chanteau B.iant.*

XXVII. *Bellum Cæſari indictum.* Diu mutuæ vtrumque Principem laceſſebant iniuriæ; Cæſar præter Parmam ſibi Henrici operâ modò ereptam, eum incuſabat, quòd Tridentinum Concilium interturbaret, quòd amicitiam cum Turca aleret; quòd Proteſtantes vrbéſque Germaniæ in ſuum fœdus alliceret; quòd Triremes Francicæ Præfecto Petro Stroſſio, bis Andream Doriam intẽtato periculo in fugam egiſſent. Reponebat Henricus; Andelotium miſſum in Angliam, perſequentibus Flandrorum nauibus ægrè euaſiſſe; eundem modo cum Cipetra captum Mediolani teneri; Flandros ipſos Mariæ Scotiæ Reginæ, ducendæ in Franciam inſidias poſuiſſe; mercatores Francos à Belgis direptos & ſpoliatos, tum inter nauigandum, tum in ipſo portuum aſylo, & tutiſſimo per publicam fidem receptu; quid, quod Maria Belgij Gubernatrix legatum

HENRICVS II. tum Francicum expostulantem iniuriam in desertam arcem coniecerat, conuicturum Anguibus atque bubonibus? quid Mirandulam Cæsariani obsideant? quid ipse Cæsar crebrò in Germaniæ comitiis diceret profligandam Franciam, & subiiciendam Imperio? & ea quidem vltrò citróque proposita; non quidem tanti momenti, quin mederi malo Principes possent; nisi alia insanabilis ægritudo animos corripuisset. Henricum innutritum bellis Hispanicis, & propemodùm à cunis imbutum odio aduersùs Cæsarem, incendebant repetitæ in Franciam ab ipso Cæsare expeditiones, Italiæ recuperandæ cupiditas, æstus vltionis, ac belli ardor iuuenilis, quod iam suo ductu non alieno impulsu gereret. Cæsarem nihilo minùs prima cupiditas diuexabat; nisi subigendæ Franciæ, saltem obterendæ, ne officere posset consiliis, erâtque Mirandula molestissimus scopulus, in quem pax & tranquillitas omnis impingeret, cogitanti eam Franci esse, & admitti gentem in Italiam intimam, quam vel porta excludere, omni periculo cuperet. Præterea Germania iam in iugum acta, & latè propagato per Europam imperio, Regem iuuenem haud ægrè vinci & domari posse existimabat. Igitur iis animis in bellum ruitur. Ac primùm Henricus laruâ se exuit, & Oratoribus reuocatis, Prætoribus mandat vt bellum inferant, quodam operæ pretio atque facinore; quod Francum saperet. Id spectabat ad Campaniæ, Picardiæ, & Pedemontij Prætores; qui admoti ad Regni limites, improuisùm hostem occuparent; & Campaniam administrabat Franciscus Cliuensis, Dux Niuernensis; Picardiam Antonius Dux Vindocinensis, Pedemontium Brissacus Marescallus; nec illi anno in Autumnum prouecto, præter incursiones in Flandriam atque Hannoniam, quidpiam patrarunt: Brissacus duo-

duo oppida munita Cherium & Sandamianum in Monferratensibus primo belli motu, victor prius quàm visus inuadit. Sandamianum Vassæi operâ ceperat, Cherium suo ductu & ope Monlucij Tribuni, ad subitas illas expeditiones, diligentiâ, fortitudine & felicitate supra cæteros omnes aptissimi. Ad eum motum Gonzaga Parmam omittit, Astámque aduolat, vti hostem retunderet, pugnam ostentans, cuius tamen copiam nusquam fecit. Mari res non infelicius gestæ. Paulinus Baro Gardiæ Præfectus Triremium stratagemate, plures naues capit. Ex viginti quatuor, opulentæ mercibus nullo metu in Hispaniam nauigabant; cùm accedens Paulinus, misso Myoparone, Classis Præfectis nuntiat, Mariam Hungariæ Reginam in triremibus agere, esse officij vt eam explosis machinis salutarent. Ii fraudis ignari; testaturi gaudium & reuerentiam, postquam tormentarios globos vno impetu effuderunt, à Francis illicò expugnati, rapiuntur in prædã, captis quindecim onerariis, cæteris fuga elapsis; prædâ quadringentis aureorum millibus æstimatâ. Generosius quod à Comite Carcio Paulini Legato gestum est ad Villafrancam. Quatuordecim naues Cæsarianas in eius oppidi portu aggressus, vicit cepítque, spectante Doria cum triremibus, nec auso opitulari obsessis; spolia, multi equi Hispanici, suppellex pretiosa, tirones octingenti, qui remis addicti sunt; vt illorum temporum ferebat immanitas, & sæuo exemplo præluxerant Guastius & Gonzaga. Belli facta exordia cumulauit nati Regij ortus, qui primò dictus Eduardus Alexander, mox de patris nomine Henrici nomen habuit; tum instauratum cum Heluetiis fœdus; quanquam Pontifex & Imperator omni ope contra obniterentur; & ille religionem, hic Germanicam societatem obtenderet; gente fortissima

HENRICVS II.

Quiers & St. Damiã.

HENRICVS II. XXVIII. sima intrepidè & constanter excolente amicitias.

Fœdus cum Germanis Proceribus. In eo rerum cursu, magna lux Regi belli conficiendi & perdomandi hostis affulsit, cum Proceribus Germaniæ fœdus sociale. Id quod Francisco optatissimum perdiu fuerat, quod tentauerat atque affecerat tantis conatibus, quòd Cæsarem in angustias arctas compingeret, id demùm Henrico proponebatur vltro, & obsecrabatur incensis precibus. Postquam Cæsar, capto Federico Duce Saxoniæ, Smalcaldicum fœdus discusserat, & Langrauium Hassiæ in custodiam mancipauerat, ac retinebat contra Procerum spem; Mauricius in quem Saxoniam Imperator contulerat, Langrauij gener; ipsius Langrauij filij; Ioannes Brandeburgicus Marchio, pluresque Principes & ciuitates Imperij, cùm viri libertatem exorare non possent à Cæsare, clam fœdus ineunt, adscito Henrico, cuius ope & pecuniâ fulcirentur. Fœderis erant leges; vt vere proximo Henricus exercitum in Germaniam duceret, in belli impensas Cameracum occuparet, aut in Lotharingiæ finibus Metim, Tullum & Virdunum, vrbes Imperij: dati vtrinque obsides; missa ab Rege pecunia, & qui Legatum ad Mauricium ageret, *Du Fresne,* Ioannes Fresnius, Episcopus Baionensis, Germanorum linguam & mores eruditè callens. Postquam Mauricius belli causas scripto libello proposuit, nempe vindicias libertatis Germanicæ, quam Imperator in vincula durissimámque seruitutem mitteret, & bellum ipsi Cæsari intulit; Henricus præclaram occasionem captans, validissimo instructo exercitu, sub Martij finem versus Ger-
Anno 1552 maniam tendit; regni administratione Reginæ traditâ, adiuncto ad consilium Annebaldo. Festinanti morbus Reginæ moram breuem intulit, cui Iuinuillæ in oppido decumbenti dum adest, Mommorancius copiarum

piarum ductor, vrbes in securitatem datas obtinebat. Ille suspecta Germanica fide, Regi auctor fuerat, vt prima expeditione permissas Imperij vrbes occuparet; id ex fœderis legibus sancitum, id necessarium; penetranti in Germaniam parandum locum quò se reciperet, & viro prudenti tam rerum exitus perpendendos quàm fontem atque ipsa exordia. Primùm itaque Tullum solerter obtinet; tum Metim populosissimam vrbem atque amplissimam, sed longo pacis otio immunitam & debilitatam aggreditur, sub iugum Franciæ mittere. Laborabat vrbs intestino dissidio, optimatum & plebeiorum. Accusabant Plebei optimatum auaritiam & crudelitatem, penes eos totam auctoritatem, magistratus omnes, potentiam summam, iudicia & Tribunalia esse; rara & longinqua ad Spirenses Iudices prouocatione; se ab hirudinibus exsugi penitus atque absumi; eámque ob rem statum Reipublicæ mutari vehementer optabant. Ergo admotus ad vrbem Comestabilis, petit ab ciuibus, vt Regiis copiis alimenta transitúmque permitterent. Optimates explorato quò ea petitio tenderet, anxij animis, cùm hinc profligandam auctoritatem inspicerent, inde bellum paratum cui impares admodùm erant; & Robertus Lenoncurtius Cardinalis, Metensis Episcopus, egregiam pro Francis nauaret operam, annuunt tandem, vt Comestabilis cum Proceribus aliquot, & duabus peditum cohortibus, vrbe excipiatur. Ille in turmas selectis fortissimis vrbe admissus, occupat portas, & paucis ciuium qui obstiterant pulsis, potitur ciuitate, nullo sanguine, nullo præter industriam labore aut periculo. Simul Rex in Lotharingiam penetrat, & profectus Nancæium vrbem primariam, prouinciam totam in suas partes traducit. Dux Carolus Francisci filius infans admodùm erat, sub tutela matri-

HENRICVS II.
Anno 1552

Metis occupata.

HENRICVS II.

matris Christinæ, quæ Cæsaris ex sorore neptis, haud dubiè procliuis in auunculum eiusdem commoda promotura erat; quamobrem iubetur in Flandriam facessere, Dux Carolus in Franciam ducitur cum Delphino instituendus, & futurus Regis gener; administratione prouinciæ patruo data, Vademontij Comiti. Iis constitutis Rex lustrato exercitu, quem conflabant peditum triginta sex millia, equitum sena, Metim solemni pompa ingreditur, & sancitis iureiurando vrbis immunitatibus, Præfectum constituit

Cossé de Gonor.

Arturum Cossæum Gonorium, Brissaci fratrem, tum cum exercitu per Lotharingiam in Alsaciam venit. Mox ad Argentinam accedit, ciuésque tentat de transitu permittendo. Illi Metensium exemplo edocti quanto periculo eiusmodi hospites admitterentur, transitum pernegant, & reiectis quos Comestabilis inferebat, tum minis, tum pollicitationibus libertatem suam propugnant. Eamobrem Franci ad læuam conuersi, primùm Haganoam in Alsatia obiecto machinarum terrore capiunt, tum Viceburgum oppidulum, ad montes quibus Germania superior ab inferiore dirimitur. Eo in oppido Rex diuersa admodùm nuntia accipit. Ab Italia Pontifex pacem appetebat. Cardinale Turnonio annitente assentiebat bellum omittere, Parmam & Mirandulam quietas relinquere, & Castrienses Horacio Farnesio restituere; modo pecunia Francica Romam deferretur. Sic pactæ in geminos annos induciæ, quibus ipse Imperator adscripsit. Verùm in Germania, cuius se defensorem Henricus dicebat, fœderatorum felicitas Regi erat infensa. Illorum exercitus Cæsarem OEniponte tantùm non ceperat, & à captiuitate propè abfuerat, qui nuper imminebat Europæ toti terribilis. Quare sibi cùm subitâ fugâ consuluisset, Ferdinando fratri pacem proponenti;

Haguenau.

ponenti; aure; commodas præbet, & cùm libertas Langrauij cardo belli eſſet, ipſum fœdere Paſſauij inito, liberum emittit; ſimúlque Mauricius cum reliquis Proteſtantibus arma ponit. Porrò dum eam rem Germani agitant; Mauricius Epiſcopo Baionenſi apud ſe legato verba dabat, præclaríſque promiſſis alebat ſpem credulam; donec Henricus incertus in quam partem ſe verteret, Sangelaſium Lanſacum ad Mauricium mittit, ingeniorum perſpicaciſſimum virum, qui Proteſtantium animos penetraret, appelларétque de promiſſis Mauricium. Lanſacus incerta admodùm & friuola refert; excuſabat Mauricius Turcam in Hungariam inuaſiſſe, & datam Ferdinando fidem, communem hoſtem armis communibus repellendi; ſic aduertit Lanſacus Proceribus Regem maiori formidini eſſe quàm Cæſarem. Adſunt præterea ab Imperij Principibus Oratores, ab Palatino, ab Præſulibus Moguntino & Treuirenſi, ab Ducibus Cliuenſi & Vitembergico; qui Regem poſt plurimas gratias rogent, ne pergat vlteriùs, ſuſceptam expeditionem libertatis Germanicæ causâ, eam ipſo iuuante propemodum comparatam; nec ipſi iniucundum fore, ſi icto fœdere à Cæſare impetrent, quod multis periculis armorum ope vix conficeretur. Henricus tametſi hac oratione attonitus, tamen ſenſu animi diſſimulato egregiè, reſpondit, *ſibi nihil acceptiùs fore, quàm Principum libertatem firmam & ſecuram; gaudere ſe quòd incepto labore finem extemplò aſſequutus eſſet, quod labori viæ & belli parceret; paratum ſe quoties ipſi exigerent operam ſuam atque pecuniam in Germaniæ ſalutem impendere; cæterùm meminiſſent ſic prudenter pacem conficere, vt nouo bello non inpoſterum egeant; néve veteribus frangendis compedibus nouas cudant; ideò ſolidiores, & conatu multò perrumpendas.*

HENRICVS II.

Sainct Gelan Lanſac

rumpendas, Tum reuertit ex itinere; comperto Flandros in Lotharingiam & Campaniam irrupisse, ac Stenæo capto, vastare agros atque diripere. Sic euanuit præclara illa spes Regísque felicitas victo Cæsari profuit; adeò in fœderibus, tam à socio quàm ab hoste periculum est.

HENRICVS II.

XXIX. *Luxeburgenses subacti.*

Rex exercitum ob alimentorum penuriam, tripartito diuidit; partem vnam Vindocinensis per Alsatiam & Lotharingiam reducit; Rex ipse alteram per arduos & præruptos montes, magna cibariorum inopia, ipsis Proceribus desiderantibus panem; Guisius cum parte tertia per montes similiter supra Spiram flectens, Bipontem cum exercitu reliquo tenuit, quanquam ob ærumnas duobus hominum millibus imminuto, Bipontino Duci trecentos ægros Rex commendat, qui tamen omnes vno excepto occubuerunt; tum quoniam per Lucemburgenses iter petebatur, eos subigere de via voluit. Etenim Flandri Regem magnis itineribus regredi, & Annebaldum cum copiis festinare ad Mosam, audientes ne castra inter gemina deprehensi, perirent necessariò, deportatâ prædâ recesserant; vnus Ernestus Mantfeldiæ Comes, generosus & fortis, cum tribus Gelriorum millibus, se intra Iuoium receperat, repagulum decurrenti Regi obiecturus. Rex de industria Thionuillam omisit, vrbem mnnitissimam; nec censuit defatigatum iam militem obruendum immenso labore; quem vt præda facili instauraret, ducit ad Rupem Martiam, castrum ad Mosam, Treuiros inter & Thionuillam, in quam matronæ nobiles amplo commeatu confugerant, deceptæ opinione publica Thionuillam impugnatum iri. Tormentis illicò murus diruitur, & obsidentibus de deditione agentibus, miles irrumpit, castrúmque diripit, ægrè Colinio tuente feminas. Ea præda miles

Deux ponts.

Roc de Mars.

miles recreatus Damuillerium ducitur; vrbem quam antè Carolus Regis frater expugnatam euerterat, Cæsar mox erectis munimentis instaurauerat; ponendo in limitibus propugnaculo, situ ob paludes vliginosas percommodo; tuendámque dederat duobus peditum millibus, equitibus quadringentis. Ad eam vrbem Annebaldus Regi se adiungit; & impugnatione non magno negotio institutâ, quoniam paludes cœli æstu exaruerant, post ruinam muri, se ciuitas tradit, gregario milite sine armis & sarcinis misso, retentis in custodia Centurionibus. Excurrerat Virdunum Henricus, vnam ex vrbibus quas securitatis loco Germani dederant, eáque exceptus iurat integras immunitates, & ad castra reuertitur; Cardinalis Lotharingius; Guisij frater, idémque Virdunensium Antistes, illorum animos conciliauerat Regi. Iam à Francis oppugnabatur Iuoium, rebatúrque Mansfeldius sibi gloriæ segetem eo in campo nasci amplissimam, forti præsidio, pluribúsque nobilibus munitam vrbem ipso duce tuentibus. Verùm postquam murus in labem patuit, & Francus impressionem instrueret, præsidiarius miles, recusat ad murum accedere, atque hostem repellere, minatúrque Mansfeldio, se pugnãtis terga pressurum hastilibus, dum in frontem hostis inuaderet. Et ea ignauiâ ad deditionem adductus Mansfeldius, immenso dolore, quod aliorum socordia fraudi sibi esset ac ignominiæ. At dum Iuoium impetebatur, Robertus Marchius Marescallus, copiis à Rege impetratis, Bullionis castrum oppugnabat; & id quidem validissimum situ, munitúmque præsidio, extra metum atque periculum erat. Quà mons in planitiem desinit, exurgit excelsa & abrupta rupes, à monte spatio diuulsa modico, interiectâ fossâ admodùm latâ, in ipsa rupe vi malleorum

HENRICVS II.

Delamark Bouillon.

abscissâ

HENRICVS II.

abſciſsâ; & ad ipſam arcem excipiendam, rupes ferro victa & domita intus amplis fornicibus,alto & perenni puteo,commodíſque ædificiis patet; excluſo aditu præterquam viâ vnâ admodùm arctâ, nec vllis tormentorum minis obnoxia. Id caſtrum ducatus Bullonij caput, cum proxima regione Cæſar à 30. annis obtinebat, detractum Marchiis, & annuente Leodienſi epiſcopo, qui ſibi in eo quidpiam iuris vindicabat. Marchius ad metum inducendum, quando vim haud inferre poterat, quædam tormenta leuioris molis in proximum montem conatu multo euecta, funibúſque appenſa in arcem explodit; euentu tam irrito, vt vix murus perſtringeretur; attamen telo tam futili in Præfecti animum penetrante, metúmque inferente, arx Marchio deditur; qui ſtatim receptâ totâ prouinciâ, Dux Bullonius deinceps nuncupatus eſt. Arcis Præfectus pœnas ignauiæ dedit, à Maria Gubernatrice capite plexus. Quæ cùm referretur in Picardiam irrupiſſe, Comeſtabilis ad eam pellendam exercitum ducit, multáque caſtella ipſo in itinere famoſa latrociniis cepit ac diruit; at cùm Maria rurſum ſe in Flandriam abderet; Henricus imminutum magna parte exercitum, ſub Iulij exitum in præſidia dimiſit; quieturus ipſe ab ærumnoſa expeditione. Sed longè grauior imminebat ærumnarum moles.

XXX. *Apparatus ad Metenſem obſidionem.*

Etenim Imperator poſtquam fœdere Paſſauienſi cum Proteſtantibus conuenit, ad Metim recipiendam omnes animi vires intendebat. Supra omnem moleſtiam acerbiſſimum erat ab hoſte, viribus, experientia, ſolertiáque, vt rebatur ipſe tam impare, Imperij limites, gloriam & maieſtatem, ſe Imperatore, infractas eſſe, detritas, atque imminutas, nec quietem vllam capere poterat, donec iacturam ſarciret, atque ignominiam

niam tantam extingueret; palámque erat contestatus in cœtu Procerum, se vel ad muros Metis sepeliendum, vel in ipsis captis triumphaturum; & in eam expeditionem copias omnes ab Italia, Belgio, atque Hispania arcessebat. Et vero Germani in fœderis conditionibus omnino prætermiserant Regem; adiunxerántque duntaxat ad ludibrium; cùm ad eum res Imperij non spectarent, si quid ipsi esset controuersiæ cum Imperatore, id communicaret Mauricio, qui referret ad Imperatorem: Præterea postulanti Cæsari, pecuniam militémque ad id bellum luculenter concesserant; repente ex amicis hostes, quasi beneficium noua iniuria solueretur. Ad eum apparatum excitatus Henricus, Franciscum Ducem Guisium medio Augusto Metim miserat, dederátque prouinciam propugnandæ vrbis, longè arduam & difficillimam, sed tantæ gloriæ quanti periculi prægnantem. Dati in præsidium equites mille, quâ grauis armaturæ quâ leuis, peditum decem millia; & vltrò aduolauit præclara nobilitas; tres Regij sanguinis Principes, Enguiennius & Condæus, fratres Antonij Vindocinensis, Carolus Rupius ad Icaunam Princeps; Prior Franciæ atque Elbouius, Guisij fratres; Franciscus Vindocinensis Vidamus Carnotensis; duo Comestabilis filij, Horacius Farnesius Dux Castriensis; & plerique magno numero alij, quorum virtus dignum amplitudine sua hostem ambiebat. Prima Guisij cura ad muniendam vrbem impensa est. Erat Metis ad Mosellam & Sellam fluuios, qui cùm hinc inde muros alluerint, conueniũt in vnum alueum; ambitus patebat in nouem passuum millia; amplis suburbiis, quæ murus adiuncta vrbi vnus incingebat; in pomœrio rara propugnacula, nulli post murum aggeres, imò ædificia sacra & profana; turres veteres, nulla

HENRICVS II.

Metis situs

HENRICVS II.

arte erectæ, nec se mutuò respectantes; fossa multis in locis oppleta, vrbs ipsa proximis montibus & telorum fulminantium iactibus aperta atque obnoxia; quippe retrò annis plurimis beneficio pacis tuta & defensa, secura belli, munimenta omiserat. Et ad ea primùm se accingit Guisius; ac pia crudelitate, quæ membra resecat, vt corpori parcat diruit Suburbia, ædificia plura, tum profana tum sacra, muris adhærentia euertit, veneranda Templa in suburbiis posita magno animi dolore destruit, magnam partem vrbis auellit à corpore; & in humo effodienda, operas, milites, & se ipsum addicit. Horis in singulos dies designatis, cuncta nobilitas, ipso præeunte, immista fossoribus, ferro humum egestam, deportabat corbibus, ad aggeres erigendos, & manu pugnatura, subijciebat humeros oneri. Tum quia munitiones tam breui spatio nequibant perfici, eas vt suppleret, artem & diligentiam in subsidium vocat. Parari iubet loricas vimineas mille, crassiores trabes ducentas, palos & asseres immenso numero, saccos vel humo vel lana refertos quater mille, dolia sabulo oppleta bis mille; faces mille ducentas, quibus si opus foret noctem illuminaret; ignes factitios ingenti copia; ea demùm omnia quæ ad retundendam & opprimendam vim hostis facerent. Præterea armamentarium cùm inuiseret, tormenta ænea imperitè fusa, fundi de integro iubet, recoqui tormentarium puluerem, globos nouam formam induere; nobilibus singulis cohortem suam in qua depugnarent; cohorti locum ad portas, muros inque vrbe attribuit; peditem ad muros locat, equitem in meditullio; turbam inutilem vrbe emittit; artificibus qui necessarij aut commodi, certo nummero seruatis, & septuaginta sacerdotibus; horrea inspicit, frumentum seponit; cibariorum

Guisij de vrbe solicitudo.

Gabions

ſum genus omne importari curat, diripi agros ab equite; piſtrina foris deſtruit, intus ponit; viginti plauſtra ad fæcem vrbis ſordéſque exportandas diſponit; nullam demùm curā prætermittit, quæ vrbi cōſuleret, & incluſo militi ſpem victoriæ atque animos faceret. Verùm antequā hoſtis palam accederet, ab hoſte tecto cauere oportuit. Ille Albertus Marchio Brandeburgenſis, qui Paſſauino fœdere ſponte incluſus ſe Regis fœderatū profeſſus, diripiebat Germaniam, exercitu aucto ad viginti millia peditum & duo equitum. Mox in Lotharingiam penetrans, cùm amicos iuxta atque hoſtes prædaretur, merito Regi ſuſpectus, ad vrbem accedit cùm copiis; tum inſidias Guiſio nectit, ad vrbem occupandam; modò petitis ab vrbe cibariis, modò congreſſum cum Guiſio ipſo efflagitans, modò milite in vrbem inducto, modò nocte concubia tormenta aliquot puluerémque in vrbem ipſam immittens. Sed cùm Guiſius inſtructus egregiè, artem & dolum omnem refelleret, quà vigilando, quà recuſando ea concedere quæ defenſori vrbis forent neceſſaria; iámque exercitus Regius haud multùm diſtaret, Albertus extimuit, ne medius deprehenderetur; & impetratâ diſcedendi veniâ retrò ceſſit. Tum palam ad Imperatorem ſe admouet, pactis quibus libuit conditionibus; ſed cùm ſeglo Germanorum ab eo deficeret, pluréſque aliæ trans fugere ad Francum cuperent; Aumalius Guiſij frater, imprudenti audacia conturbauit rem, ſéque ipſum in exitium præcipitauit. Aſſignati erant forti adoleſcenti equites ſeptingenti, quibus inſtructus exploraret Albertum, eúmque longiùs ſequeretur; verùm raptus pugnæ cupiditate, cùm exiſtimaret deſertum à copiis Brandeburgicum, temerè in eum inuectus, fuſus & captus eſt, miſsúſque in Germaniam, diu pœnas luit temerariæ fortitudi-

HENRICVS II.

Albertus Brandeburgenſis.

Aumalij pugna imprudens.

HENRICVS II. XXXI. nis. Albertus suis victoriâ confirmatis, ad Imperatorem accessit, suámque stationem in castris habuit

Rex de Picardia sollicitus Saint Mihel. Rex in hostem proximum instruebat gnauiter copias; erántque in exercitu triginta peditum millia, equitum septem; quem Comestabilis frequentia magna procerum Michielium duxerat, quod Lotharingiæ oppidulum est; Rex substitit Rhemis, vt in omnes prouincias inuigilaret atque intenderet. Acceperat captum Aumalium, cùm molesto percellitur nuntio, Mariam Belgij gubernatricem Roesio ductore immisisse in Picardiam viginti peditum millia, equitum bina; eósque incendiis direptionibus, stragibúsque grassari impunè. Et verò cùm Roesius in Picardiam penetrasset, tempore eodem quo transmittebat Rhenum Imperator; primùm ad Faram accesserat, sed munimentis vrbis deterritus, quæ Annebaldus vir famâ clarus defenderet, copias trifariam diuisas, facibus potiùs quàm armis instructas, in agros immittit, fœdátque omnia direptionibus atque incendiis. Septingenti pagi flammis arserunt, sactis ædibus haud quaquam parcitum, subiectæ ignibus miseræ vrbes, Nesla, Roya, Nouiodunum, & Folembræum, speciosa ad *Folenbray.* delicias villa, quam Franciscus tanto sumptu tantáque cura extruxerat. Imò quod inhumanius, & ab Barbata immanitate profectum, rusticorum turbæ, senum mulierum atque infantium, nullâ aliâ culpâ quàm quòd geniti in Francia forent, vnà cum ædificiis *Casus miserabilis.* sacris in quæ confugerant, victimarum instat combutebantur. Et obsetuatur luctuosissimus casus, cui principium fecit miseratio, natura progressum, incredibilis crudelitas finem. Quippe dum ad Royam templum iniectis flammis conflagrabat, plutésque inclusi in modum miserum eiulatent; miles adolescens indidem natus, & qui hosti sacramentnm

mentum dixerat, miseratione impulsus, cùm Centurione inuito templi fores adiuuantibus sociis effregisset; triste spectaculum illicò delibat oculis; prima omnium mater, igne tosta propemodùm, prorumpit ex templo; & contuita militem, noscit in filium; continuò in eius amplexum veniens, exclamat, *ah fili*; nec ille natura prauia matrem ignorauit, sed amplexus mutuò, cùm ea corruit, miserum affectuum pugnâ profligante, cùm dolor & gaudium, spes ac metus, amor & miseratio, simul mentem perfoderent. Inopinata res afficiebat omnium animos, cùm Centurio immanitate ipsa crudelior, nusquã eo spectaculo deterritus, vtrumque iubet in flammas conijci; arserúntque in amplexu mutuo miserandi sibi quisque præfica, funus, & sepulchrum. At Roesius post atrocia illa incendia, collectis copiis Hesdinum obsidet; & infirma vrbe statim admissus, arcem inexpugnabilem creditam tormentis verberat labe muro factâ, collapsus est Præfecti animus; is Sansimonius qui arcem turpiter hosti tradit. Ea res Henricum non mediocriter perculit; accessítque in cumulum Annebaldi mors, qui Faræ febri correptus occubuit. Vir hauddubiè probatissimæ fidei, qua vna nixus inter procellas aulicas immotus steterat, & Mommorancij appetitus æmulatione, in tantam potestatem virtutem vnam obtenderat; attamen voluntas in eo quàm facultas agendi melior, atque ingenium infra fidem esse credebatur. Admiralij dignitas collata in Gasparem Collinium, nepotem Mommorancij, qui iam erat summus peditum Tribunus; nec gratia supra meritum erat. Iis in angustiis cùm Rex ambigeret, quam in partem exercitum verteret, Metim an Hesdinum, fit à Guisio certior, Metim posse obsidionem ferre in mensem decimum; suas ipse copias nullo metu quo li-

HENRICVS II.

Hesdinum captum

Saint Simon.

HENRICVS II.

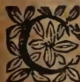
beret adduceret. Igitur exercitum Michielio reuocatum arcessit in Picardiam, iubétque vim Hesdino inferre. Roesius ad exercitus famam, penitus retrò in Belgium cesserat; filio Hesdini cum præsidio relicto, eúmque abdicandum à se iurauerat, nisi impressionem tergeminam ferret. Verùm ille Sansimonis instar quasi muri illi metum atque ignauiam defensoribus inderent, labe primùm illata, deditionem paciscitur. Et hæc Meti paulisper omissa in vnum congessi, vt modò in vnam ipsam me conferrem, nullóque diuerticulo rem tam insignem vno filo pertexerem, quanquam non est animus præclara quæque sigillatim perscribere, quæ annalibus priuatis digna sunt; excludentibus tam multa festinantis styli angustiis.

HISTORIÆ FRANCICÆ,

LIBER DECIMVS-octauus.

HENRICVS II. I. *Imperator Metim obsidet.*

CAROLVS Imperator, Metensi expeditione suscepta, & deliberata quam voluebat diu abdicatione Imperij, volebat id bellum, quasi victoriarum fastigium, & gloriæ colophonem rebus à se gestis imponere: quando laus maximè ab exitu petitur; vtque illustrior abdicatio foret, quæ prosperas res non aduersas abiiceret. In eam rem coëgerat centum millia peditum, equitum viginti; aderant Proceres, Dux Albanus, quem Legatum suum in exercitum vniuersum dixerat; Philibertus Emanuël, Caroli filius Sabaudiæ Ducis, Ioannes Brandeburgicus, Adolphus Dux Holstenij, Daniæ Regis frater; Ludouicus Auila Hispanorum Præfectus, Mediquinus Marchio Marinianus, Ioannes Mauriques tormentorum Præfectus, septem fossorum millia; centum & viginti maioris molis tor-

HENRICVS II. menta. Eo apparatu, exeunte Septembri, Rhenum transmiserat, castrísque ad Haganoam & Lindauium positis, opportunos dies octodecim cunctando consumpsit; præstolans commeatum nondum satis instructum; & copias quas è Belgio adducebant, Barbanso, Amoralius Egmontius, & Nassauius Comes. Quibus tandem auctus, sub Octobris fidem, castra ad Metim figit, Albano obtinente imperium, dum ipse vexatus podagrâ, Thionuillæ subsistit. At Franci frequentissimis irruptionibus tantoperè hostem fatigabant, vt ægrè Nouembri medio collocatæ sint machinæ, ad quatiendum murum. Iis tandem fixis, & Alberto Brandeburgico Cæsarianis adiuncto, cui ad Sancti Martini portam attributa est statio, ceptus est murus diuersis locis acerrimè verberari. Haud multò pòst Cæsar Thionuillâ in castra lecticâ vehitur, & candido equo ad ea inspicienda inscenso, lustrat singulas stationes, præsentiâ animos militi facit, iubétque tormenta maiori impetu in murum explodi. Erat consilium Cæsari murum ampla labe diruere, atque aggressionem instituere, vt hostem ad deditionem impelleret; ac Mauriques tormentorum Præfectus egregiè munere suo fungebatur. Directæ machinæ in muri partem, quæ à Mariæ propugnaculo ad campanam portam porrigitur; quo in spatio tres surgebant turres, Ligueria, Vassica, & Michëlia: primo die fulminatum trecentis ictibus, postridie mille quadringentis quadraginta octo; tertio die & quarto eâdem frequentiâ saxa verberata; & quidem fragore tanto & strepitu, vt quarto vltra Argentoratum ipsum milliari, hoc est leucâ quadragesimâ, exauditus sit machinarum tonantium sonitus. Intra quartũ diẽ amplâ ruinâ murus prostratus est, & duæ turres deiectæ; mox iisdem machinis geminæ turres depressæ similiter;

Barbãson, Egmõt. de Nassau.

Anno 1552

Muri verberati.

liter; vna Inferorum dicta, Fabrorum altera: ideò in spem impressionis erectus Carolus totum exercitum instrui, ad eam primo mane faciendam iubet. Guisius ad ruinam muri & turrium aggeres statuerat, disposuerat tormenta ad latera; nobilitatis florem & copiarum, ipse hastile prætentans, ad propugnandam labem adduxerat; simul intrà copias porrigebat Cæsar, optabátque alterutrum, vel terrorem hosti exercitu proposito oculis facere, vél suis animos, & ad aggressionem quadam laudis æmulatione impellere. At neutrum consequutus, contrarium planè euentum habuit. Quippe Franci magna alacritate comparabant se, atque hostium spectaculo inflammabantur: Cæsariani periculo inspecto deterriti, & armorum fulgentium luce præstricti, excusantes labem nimis arduam atque imperuiam, hærentes se mutuò respectabant, refrigescente pugnæ æstu & gloriæ. Inter medios ordines equitabat Cæsar, & ex vultu suorum tristi atque attonito, animos quod constringeret gelu coniiciens, ingemuit; atque indignatus in tanto exercitu neminem militem in apertum murum insilire; retrò in hospitium vertit; crebrò ingeminans, *Nunc me desertum à meis video; iam mihi in terrarum orbe nulli sunt homines.* Deiectus ea spe, ad fossionem & cuniculos se conuertit; eósque Albanus dies septem continuos magno ardore sub murum deducit; verùm eos partim retectos ab hoste, partim exclusos obiectis rupibus atque immenso frigore, perducere ad destinatum locum non potuit; vt eo etiam omisso consilio, nihil Cæsari præter indignationem & dolorem superesset. Grauissima & acerbissima hyems erat; modò imbribus frigidis, modò niue densissima, modò gelu arctissimo, cælum solúmque inhorrescebant: iámque vel frequentibus ir-

HENRICVS II.

Impressio negata.

Cuniculi tentati.

HENRICVS II. ruptionibus, vel iniuriâ temporis, vel morborum calamitate vulgata, detritæ prorsus Cæsaris copiæ nouam formam induerant; rarus in excubiis miles, spissus desertor; duces tam abiecti animis quàm corporibus, militaria munia molestè obire, deficere commeatus, & oppugnans obsesso similior, premi penuriâ, omniúmque rerum inopiâ.

Cæsaris pertinacia. Attamen Cæsar impetrare recessum à pertinacia sua non poterat; hærebat in cubiculo ligneo, lectulo affixus, ægritudine quà corporis quà animi sæuiente; quasi vna mentis obstinatione procellosam hyemem, suorum incommoda, & vires hostium profligaret. Inuisebant sæpius iacentem Auila, Mauriques, aliíque Hispani nobiles, eósque percontabatur assiduè, quale cœlum esset, serenum an niuosum; cùm illi ex vero dicerent, modò ningere, modò pluere, mox flare ventum perfrigidum, animaduertebant id permolestum audienti esse, & incrementum morbo afferre; qua de causa abstinuerunt inuisere. Quod obseruans Cæsar, eos appellat, atque interrogat, cur ab inuisendi officio desiissent: tum Mauriques inquit, ipsum esse in causa Cæsarem, cui percontanti de tempestate & statu cæli, respondere ipsi falsum nollent, verum haud possent absque eius molestia & ægritudine. Eo dicto tandem Cæsari fracta est obstinatio: *optimè*, inquit, *dicis*, *nec æquum est, vt serenum cælum dicus, quando pluuium est; ita nihil mihi sperandum superest, aut tentandum, præter recessum. Isque eo momento soluendam obsidionem constituit.*

II. *Metu obsidio soluta.* Igitur Calendis Ianuariis Cæsar Thionuillam lecticâ vehitur; nocte proxima Albanus & Barbanso sua quisque castra quanto potest silentio soluit, potiùs fugientium specie quàm recedentium: relicta tabernacula, arma, sarcinæ, tormentarius puluis, & ipsa

tormenta terræ infossa; immensus ægrotantium numerus hosti obiectus, & commissus nocti trepidantiumterror. Brandeburgicus tamen quintum adhuc diem stationem tenuit. Niuernensis continuò hærere fugientium tergo, & mactare extremos victoria facili: ille ad calamitatem Cæsaris multùm contulerat, equitatu arua percursando, commeatum intercipiendo, & qui excurrerent castris opprimendo. At post cæsos aliquot recedentium, confestim miseratio subiit in iracundiæ locum; hostes adeò vim non repellebant, vt sibi mortem esse optatissimam significarent; ægrè in vestigio stantes, ad singulos gradus vacillabant, arma præ infirmitate abiecerant, constricta gelu membra, atque in plurimis imminuta frigore aut conglaciata, corpori reliquo dolori erant ac labori, vulturum potiùs præda quàm hostium. Luce prima Guisius in fugientes præterea immiserat equitem. Agmen vnum ducebat Rocasurio Princeps, qui in Hispanicam turmam cùm inueheretur, frontem obuertens, qui eam ducebat, interrogat Principem; quidnam inquireret, illo respondente, flagitare se dimicationem; *Ecquid*, ait Hispanus, *dimicare in mortuos vultis? num satis vobis est, nos victos esse? sanè fugeremus, si vel ad fugam vires suppeterent.* Quo dicto Principis ardor oppressus est, & data hosti facultas recessus. Sed in ipsis castris miserrimum calamitatis spectaculum Guisium tenuit: plurima morientium millia in cœnosa niue peruoluta, ferrum hostium misericordiæ loco implorabant, multa cadauera inhumata, funus atque extremum pietatis officium efflagitabant ipso fœtore, aggesti circùm humo recenti tumuli, spissi nullo propè medio spatio, demonstrabant morborum vim, & libitinæ atrocitatem; ipsæ etiam sarcinæ proiectæ vulgò atque derelictæ quasi peste graſ-

HENRICVS II. Anno 1553

Calamitas recedentiū.

Roche sur Yon.

fante ſtupori erant potius quàm cupiditati. Guiſius humanæ ſortis ea inter egregiè memor, hoſte in amicum hoſpitem immutato, nullum officij genus prætermittit in miſeros; primùm cadauera religiosè humo infodi curat; ægros omnes deferri in noſocomia, recreari multa ſolicitudine & opportunis remediis; mox perſanatis pecuniam in commeatum largitur; & recedendi Albano tecta nauigia miſit qui offerret, ad deuehendos Thionuiliam milites, quos affligerent morbi. Ita non minor Guiſio laus in ſubleuando hoſte quam in repellendo; qui ſe prorſus victorem ſed Chriſtianum exhibuit: cui hoſtis victus pro ciue iam foret; & qui crederet victoriam conſummari clementiâ, támque hominem eſſe qui vinceret ac qui vinceretur. Deinde ſolemni ſupplicatione Deum auctorem beneficij faſſus. Libros omnes qui hæreſim ſaperent diligenter conquiſitos, quorum magna copia in vrbem irrepſerat, palam in foro dextra carnificis concremari iuſſit; ciues reuocauit damna illata quantùm ipſi licuit ſarta tecta fecit; monetam quam cuderat probâ rependit ciui & militi; & ſtabilitis omnibus ſe ad Regem confert. Cæſar exercitum quadraginta hominum millibus imminutum, (nam Sandouallius id diſertè affirmat) partim ſoluit, partim in Belgium ducit, quò ſe recipiebat: vrbéſque Imperatoriæ, metis, Virdunum & Tullum corpori Francico coaluerunt, à quo multis ante ſeculis abſtractæ fuerant atque diuulſæ. Eóque recidit expeditio illa cui ortum vindicta, progreſſum ſpes certa, finem temporis acerbitas fecit.

Margin: —— HENRICVS II. Guiſij humanitas.

III. Enimuerò Cæſar retruſus in Belgium, vt erat axaggerato ſupra omnem fortunam animo, cenſuit dimicandum in calamitatem, & tentandam ſortem, an diuerſis locis diuerſa obtingerent. Erat Teruana, Morinorum caput,

Margin: Teruana capta & euerſa.

put, Atrebatum inter atque Andomarum, Francis percommoda, quòd in Anglos Caleto prodeuntes propugnaculum firmum erigeret, at Flandris molestissima, quòd omnes circùm agros pluráque oppida, quà diriperet atque prædaretur, quà ingenti pecunia redimere salutem & vbertatem agrorum cogeret. Ideò Cæsari haud dubium erat, quin Flandri propensissimis animis, & effusa liberalitate, ad eam vrbem diruendam accurrerent, quæ ipsorum inhærens visceribus, bona, alimenta, & viscera ipsa depasceret. Accedebat Henrici securitas, qui veluti hoste iacturâ proximâ profligato, & ignominiâ prorsus abiecto, vno sensu victoriæ captus, Dianæ filiæ cum Horacio Farnesio nuptias celebrabat, voluptatibus pacis in medium bellum interiectis. Igitur Cæsar collectis in Belgio copiis Roësium præficit; cui mox vita functo substituit Lalanium Beugnicuriam; eique prouinciam Teruanæ cupiendæ mandat. Immensâ Belgarum lætitia cepta obsidio: miles omnium rerum circumfluere copia; ciues passim & rustici, pecuniam, opem, operámque impendere, ad molestissimum telum excutiendum visceribus: viri agricolæ fossorum munus sponte implere, feminæ cibaria afferre, atque in castra suam omnem penum effundere. Contra in vrbe magna erat militum ac cæterarum rerum penuria: præfecturâ nuper Tuttauilla Villebo cesserat iam grandæuus, successerat Lossius, & accusabat Villebonis indiligentiam, quod vrbem commeatibus nullis instruxisset. Eam ob rem Henricus experrecta solicitudine, immissurus militem, accersit Dessæum, nobilem Petracorium Landresij propugnatione, & scotico bello clarissimum; cui se nobiles adolescentes adiungunt, Franciscus Momorencij filius natu maximus, Martiguius, Dampetra, Piena, Baudinæus, Bourdelius, aliíque, simúlque

HENRICVS II.

Terouane.

Lalain Beugnicourt.

Villebō de Losses.

Dessé. Martigues, Dampierre, Piene, Baudine, Bourdeille,

HENRICVS II. que per obiectos hostes in vrbem inuadunt. se morbo Dessæus cùm euocatus est recreabat, dixítque gaudere se plurimùm, quod ex lecto inglorio in alterum vocaretur, in quo non ignobiliter decumberet, sed occumberet magna cum gloria. Et verò præsaga mens coniiciebat futurum. Decem dies continuos verberatus murus, plerísque locis prostratus est, & instituit aggressionem Lalanius, quæ vehementissima eo bello fuit, per horas decem nullo interspirandi spatio continuata, semper recentibus in cæsorum locum substitutis: hostes tamen pulsi, defensorum virtute, & incredibili Dessæi gloria, qui postremum vitę actum claudens, dum fortiter pugnat occiditur. Mommorancius illicò vsurpat imperium, & trecenti pedites, Brullio & Sanromano ductoribus in vrbē penetrant. At Lalanius effossis sub murum cuniculis, vt ruinam patefaceret; postquam ij in apertum proruperant, tam amplam intulerant labem, vt deiecti Francorum animi deditionem admiserint. Quam inconsultò dum peragunt, nec sibi vllis induciis aut interiore vigilantia consulunt; Germani & Belgæ per apertum murum irrumpentes, vrbem miseram capiunt diripiúntque immaniter: nullo sexus discrimine, ciues, milites nobiles, gregarios, viros, feminas, senes & pueros passim obtruncant; nec vlli perpercisset furor, nisi Hispani Guisianæ memores humanitatis, Francos gladiis Belgarum ereptos seruassent, atque in secura loca recepissent: ita euasit cum paucis Momorencius. Vrbem illicò Cæsar, qui agebat Bruxellis podagrâ æger, iussit dirui a fundamentis: nec vnquam promptioribus animis obtemperatum est. E pagis proximis ipsísque oppidis, certatim omnes ad abolendam inimicam vrbem aduolare; singuli suas in domos, saxa, ligna, cæmenta, & ferramenta, quasi spolium aut trophæum ferre; vt breuissimo tempore opulenta & ampla ciuitas

non modò euersa sit, sed præter locum inanem, nullum reliquerit sui vestigium; perstitítque adhuc ruinæ calamitas, vt hodie post seculum euolutum laboret scribentium fides vrbem fuisse; tantæ molis ne sepulchro quidem extante. Episcopatum Cæsar aliò transtulit, expunctâ etiam vrbis memoriâ, & à natura rerum iussâ facessere. Post id facinus, Philibertus Sabaudiæ Princeps, cùm ægrè duces parerent Lalanio, cum imperio in exercitum mittitur, qui extemplò vt ignominiam Francicam consummaret, Hesdini arcem vrbe capta oppugnat. Deliberatum erat in concilio Regis, præstaret Hesdinum deserere an tueri, valuerátque sententia peior esse defendendum; Dianæ Pictauiensis auctoritate; quæ vt Marchiano Bullonio genero suo compararet bellicam laudem, eam prouinciam ipsi confecerat, multis Nobilibus simul in propugnationem immissis. Porrò Marchius, patri & auo militari laude clarissimis, admodùm dispar, ad versanda pocula quàm arma aptior, arcem haud munitam satis non diu tenuit. Hostis primùm cùm frequentibus tormentorum pilis magnam muri partem diruisset, adiecit & cuniculos, quibus adhuc integris desperantem Marchium ad deditionem adegit: sed eodem fato quo Teruana, iniuriâ paciscentium arx capitur atque diripitur: nempe cùm vnius hominis negligentiâ in arcis puluere flamma exarsisset; ea statim in hostiles cuniculos serpens, eos cum ingenti fragore & damno Francorum qui insidebant muro aperuit; vnde Cæsariani proditam fidem accusantes, in arcem proruunt, obuios mactant, ducésque capiunt, Marchium ipsum, Martiguium, qui biduò post interiit, Rionem, Matiguonium, & alios. Horacius Farnesius, præstantissimus iuuenis, è sponsæ thalamo raptus in bellum, anteà tormenti globo occiderat, ingens

HENRICVS II.

Hesdinum captum. Bouillō la Marks.

HENRICVS II.

gens Regi dolor, & desiderium Aulicis, quibus plurimùm gratus ob virtutem erat & humanitatem. Arcem similiter Sabaudus diruit, quam Cæsar paulò post loco commodiore instaurari curauit. Interea Regi instruebatur exercitus, & Mommorancius præmissus Ambianum, collocatis aptè insidiis, septingentos hostes ceciderat, infregerátque rerum prosperarum cursum; cùm Henricus coactum tandem exercitum ex sexaginta peditum millibus, equitum duodecim, Sabaudo in Belgium recedente, in hosticum infert. Accusatur ea in re cunctatio, Mommorancij, qui naturâ lentior, maximè in militaribus rebus, ad quas se haud satis aptum agnosceret, in cogendis copiis negligentior fuerat. Et verò, nihil dignum tanto exercitu actum est. Primam aciem agebat Mommorancius, (id enim munus Comestabilis est) cum Principibus Vindocinense, & Enguiennio fratre, Mompenserio, & Niuernense; alteram ipse Rex, quam ipsius nomine Guisius administrabat, simúlque aderant Ferrariensis, Roquasurio, Santandreanus, Gouferius, Crequius Canaplius, & multi Proceres. Vario & incerto consilio progressus exercitus; primùm Bapalmam admotus est, ac statim aquarum penuriâ traductus aliò, Cameracenses inuisit; nec vlla re patrata perrexit vlterius, hostilem exercitum disiecturus illato prælio. Ille se ad Valencenas citra Scaldim amnem muniuerat, præstolans dum desæuiret primus ille Francorum impetus. Attamen cùm Regi nuntiatum esset, spem pugnæ fieri, properauit ad Scaldim. Et primùm acerrima velitatione videbantur hostes pugnæ prælusisse, cùm postridie se castris continent, & assidua tormentorum explosione Francos repellunt. Plurimi ducum censebant eos cogi posse ad prælium, atque profligari; sed Comestabilis morbus deturbauit

Rex cũ exercitu.

bauit omne consilium : nam cùm eo vno Regis mens atque prudentia niteretur, nec cæterorum haberetur ratio vlla, retrò actus est exercitus, & Autumno ingrauescente solutus postmodùm, misso in præsidia equite. Idque accessit ægrotanti Carolo leuamentum; cùm idem annus posteriore successu priorem ignominiam emendasset. At iuuat, ij vires ad proximum bellum dum reparant, quid ante Senis, & in Corsica, modò contigerit, quasi spectaculum pomeridianum, omissis paulisper gladiatoribus, in arenam inducere.

HENRICVS II.

IV.

Salernitani defectio.

Dum Henricus ex Germanica expeditione se recipiebat, eum Ferdinandus Sanseuerinus Salernitanus Princeps conuenerat Danuilkerij; antea Imperatori Carolo addictissimus, mox ab eo plurimùm alienus, nocendi modum atque vlciscendi excogitabat. Odium ex amore effecerat Petrus Toletanus Neapolis Prorex, qui Salernitanum assiduis iniuriis lacessitum, ex inuidia ob collectam apud populum gratiam, calumniis præterea apud Imperatorem vexabat, atque haud semel insidiis positis in discrimen vocauerat. Igitur Salermitanus concepto odio spem Regi fecerat Neapolis occultis consiliis obtinendæ, atque auctus mutuis pollicitationibus Regis, primùm Venetias tendit, dein Cardinale Turnonio frustra Senatum ad nouam societatem hortante, Constantinopolim nauigat. Ibi Aramundo Oratore Francico contendente, Turcicam à Solimanno impetrat classem : & ea statim Draguto commissa, ad Siciliam vecta, Liparæis Insulis & Calabrico littore peruastatis, trecentas naues ad Neapolim applicat. Erat Dragutus Barbarossæ iam mortui successor, tam erudito magistro, artem piraticam, prædandi modum & sæuiendi edoctus, & Solimanno à magistro traditus, sibi gratiam atque auctoritatem

Aramond.

Dragutus Pirata.

ritatem

HENRICVS II.

ritatem conciliauerat. Ad Neapolin octiduum præstolatus, si quid parerent Salernitani consilia, cùm tranquilla vrbs ageret, aduentanti Doriæ occursurus, anchoras tollit; eúmque in fugam versum captis triremibus aliquot insequutus, cùm nec Salernitanus, nec triremes Francicæ promissæ ex fœdere comparerent, versus Græciam soluit; frustra Salernitano sequente, & promissis nouis regressum obsecrante. Ea expeditio ad terrorem potius, quàm ad vllum commodum fuit, attamen Senas vrbem ad Regem traduxit. Senenses in Etruria positi, hactenus suo ipsi regimine administrati, sub tutela Imperatorum; nunc Cosmi Ducis Florentini suspectâ potentiâ, præsidium militare ad se tutandos ab Carolo flagitauerant; dederátque Imperator Iacobo Mendosa. Verùm miseri se inconsultos lupo commiserant: Nam Mendosa forsitan conscius Imperatoriæ mentis, aucto præsidio ciuem austeriùs atque acerbiùs habet, pro iugo arcem in capita ipsorum erigit; cúmque ciuitas in factiones duas scinderetur; Patriciorum & Plebeiorum, vt Plebeiis rem gratam faceret, exutos armis Patricios omnimodo vexat. At illi onere seruitutis pressi, ad Francum, quod solatium vnum & spes extrema, respiciunt, agúntque clanculum cum Turnonio Cardinale & Paulo Tormeo, vt à Rege suppetias ipsis conficerent. Turnonius versabatur Venetiis, & quanquam à gubernaculo rerum deiectus post Francisci mortem, per inuidiam Mommorencij, non cessabat intendere patriæ commodis, nec priuatas iniurias ad vltionem publicam deriuabat. Ille Henrico comprobante consilium, spem Senensibus facit, qui subtegmine pertexto egregiè, adsciscunt in partes, Italos duces, Nicolaum Vrsinum Comitem Petiliani, Marium Comitem Sanflorum, & Hieronymum Pisanum:

Senenses Frãcos admittũt.

De Pertiliane. De Sainte fleur.

num : & mox cùm Dragutus oram Italiæ legeret, à Mendosa impetrant, vt sibi ad portus suos propugnandos, facultas scribendi militis foret. Sic comparati noctu in vrbem Petilianum admittunt, cum quatuor peditum millibus, in arcem Mendosam & Hispanos pellunt, ac Sanfioro deinde cum duobus peditum millibus adueniente, arcem ipsam expugnant: Mendosa cum Hispanis Orbitellam secedit, oppidum ad mare in paludibus situm. Arcem continuò Senenses diruunt, Francósque euocant, simúlque introducti Cardinalis Ferrariensis, & Paulus Termeus, quorum alter Regis nomine vrbem administraret, alter arma & præsidium moderaretur. Inter hæc Metensi ignominia Imperator affectus, rebus Senensibus cùm nequiret incumbere, mox recreatus, iusserat Petrum Toletanum, Neapolitanum Proregem, ire in Tusciam, & Senensibus bellum inferre; quippe hominem turbulentum & Neapolitanis Proceribus odiosum, specioso nomine auocabat Neapoli. At illum mors Florentiæ opprimit, ídque bellum Garsiæ ipsius filio commissum, haud infeliciter procedebat, captis aliquot Senensium castris, cùm iterum ex Senensi bello nouum exoritur. Dragutus deducente Salernitano, & Francicis triremibus adiunctis, ingenti classe imminebat Calabriæ, & ipsa Neapolis in periculo erat: ad quam defendendã illicò Garsias omissa spe Senensis victoriæ, exercitum Neapolim ducit. Ita Senæ liberatæ, & datum Termeo spatium noui consilij agitandi Id erat inuasio Corsicæ; quæ nauigantes in Tusciam Francos statione tuta exciperet, & Senensium veluti propugnaculum esset atque munimentum Diu Regem in eam expeditionem Sampetra, ipse in Corsica ex illustri familia natus, magnæ apud populares auctoritatis, tum suo merito, tum ducta in vxorem

HENRICVS II.

De Termes

Corsica occupata.

Sampietro.

HENRICVS II. *d'Ornano.* vxorē Ornania ,(vnica locupletissimæ familiæ herede filia;nec iuris species desiderabatur: nam ad Genuenses spectabat Corsica,in quos iam ab Carolo sexto Franciæ Reges sibi imperium vindicabant. Igitur ducta Draguti classis in Corsicam, ac Termeus cùm ab Garsia nihil periculi foret, iussus cum pedite in eandem transmittere, fausta omnia sub initium habuit. Plurimi è Corsis Sampetram excipiunt; Genuenses perterriti Bastiæ portum fugâ hosti tradunt; Termeus Florantium & Laiassam vrbes expugnat; Dragutus fanum Bonifacij capit, post labem muro factam, & plures institutas impressiones. Ita tota Insula, præter Caluium vrbem, quam Baro Gardiæ obsidebat, profligata erat ac subacta. *Saint Boniface. Caluy.* Verùm statim Francis retrò acta felicitas: ij quippe primordiis rarò finem attexunt, Dragutus discessit capto Bonifacio, pecuniâ Genuensium abductus vt creditur; & ipsi opitulante Imperatore exercitum instruunt, quem Doria in Insulam ducit, recipítque oppida præter fanum Bonifacij singula. Deinceps bellum euentu vario protractum, donec tandem Franci expulsi sunt, & Genuenses in veterem possessionem recepti. Brissacus interim Pedemontium tuebatur egregiè, & Gonzagæ nouas in dies obiiciebat ærumnas atque incommoda.

V. *Henricus bellum in Hannoniā infertt.* Sed Carolum atque Henricum oborta noua studia à bello aliquantisper abduxerant. Eduardus Angliæ Rex vitam obierat; & Maria soror, oppressis Nortombellani partibus, & deiectâ solio Ioannâ Suffolciâ, quæ Henrici VIII. ex sorore proneptis, Gilforcio Nortombellani filio nupserat, stabilito imperio de nuptiis cogitabat. Ad eas animum & cupiditatem applicuerat Philippus Caroli filius, dictus Rex Neapolis, ac demùm obtinuerat; Maria coniugem ambiente,

te, cuius potentia Proceres Anglos ſub iugum mitteret. Id coniugium quanquam Henricus haud acceptum habuerat, tamen ad coniuges gratulationis cauſa Legatum miſerat, per amicè exceptum & honorificè; atque Eduardus Polus Cardinalis, gente Anglus, ſpem pacis fecerat. Ille Roma in Angliam dimiſſus, ad inſtaurandam Orthodoxam religionem, de via conciliare Regem cum Imperatore ſtatuerat; nec primùm ipſi Principes abnuebant, ſuſpenſis armis & militaribus expeditionibus, ad menſem Iunium. Iámque ſpei proximæ gaudium comes, complebat populos, tam diuturni & calamitoſi belli finem præoptantes; eámque in rem Bruxellas è Francia Cardinalis profectus miro gentium plauſu, viam floribus inſtratam calcauerat; è propinquis pagis confluentibus ruſticis, & fauſtiſſimum exitum apprecantibus. Sed vitream ſpem ſcopulus ambitionis ſtatim infregit: cùm ad rem ipſam propiùs ventum eſt, ſinguli Principes quæque ampliſſima ſibi expoſcebant; adeò de iure ſuo remittebant nihil. Optabat quidem inducias Imperator, vt Germania interim ab illatis plagis ſanaretur, ſaucia quidem graui illa pugna Saxonem inter & Brandeburgicum; ſimul ac Philippus filius potentiam in nouo regno conſtabiliret; iiſdemque de cauſis repudiabat Henricus. Quapropter is confirmato in bellum animo coactum exercitum partitur trifariam; ſuo cuique parti duce aſſignato: nam Præfectus primæ Princeps Rocaſurio, qui in Arteſiam irrumpit; ſecundæ Comeſtabilis; tertiæ Niuernenſis, & tunc penitus in Arduennam ſiluam ſe abdidit. Etenim plerique omnes ex pagis & oppidis, metu ex diuiſione copiarum correpti, atque incerti in quam partem ruerent, quidquid in pretio erat cum armentis

HENRICVS II.

de Pool

Anno 1554

Niuernenſis Arduennã ſubigit.

&

HENRICVS II.

& gregibus in penitissimam siluam intulerant; tuti vt rebantur locorum asperitate; in quæ hactenus memoria hominum nullus exercitus penetrauerat; tam multis salebris intricatæ siluæ, abruptæ rupibus, saxis obductæ, & viarum inscitia inexploratæ sunt. *Orchimont.* Primùm Niuernensis Orcimontem arcem aggreditur, duodecimo milliari Meseriis distantem, ac de deditione præfectum compellat. Ille se surdum esse respondet, nec vllas nisi tormentorum voces obaudire; ea porrò connehi tam salebrosâ viâ non poterant, surgentibus passim obicibus lapidum; adeò vt viatori expedito irrependum propè foret, & præbendum in singulos passus adminiculum, quò vltrà pergeret. At labori improbo & gloriæ militari nihil arduum est. Niuernensis per eas siluarum salebras, & rupium abrupta, tormenta leuioris molis, humeris militum imposita, ærumnis quidem plurimis, sed euentu prospero, ad Orcimontem deportari curat. Ea visa, quasi de cœlo fulmen impenderet, terrorem præsidiariis faciunt; Præfectus per posticum, pérque nota rupium compendia præceps euadit, milites cæteri, Niuernensis arbitrio se permittunt. Aliæ arces Linchatum, Iardinium, Belrinum, vno machinarum metu expugnatæ; quippe postquam auditum est, eas circumferri, quasi Niuernensis castellorum claues secum afferret, procul Præfecti & milites arces deserebant; nec vlla machina per tam difficilem viam explosa est: adeò pleraque constant opinione, & plura metu patrantur quàm gladio. Ita pluribus castellis partim euersis, partim incensis, & prædonum illis cubilibus tota silua dirutis; tandem *Ports de Giuets.* Niuernensis ex caligine illa cymmeria in lucem prodiens, ad Mosæ amnis ripam exscendit; quà Giuetij portus fluuio imminent. Ij medio

medio amne oppositi, loci commoditate & commeantium frequentia celebres, opportuni obtinentibus erant ad reliquum bellum; atque in eorum altero Niuernensis commeatum & noua Regis iussa operirur. Mommorencius interim, cùm Auenas oppugnaturum se fingeret, ad Mariemburgum improuisus vertit, & destitutam præsidio circumsidet. Erat Mariemburgum antea pagus, ob venationem duntaxat celebris, âd quam conueniebant proximi Nobiles; at Maria Regina Hungariæ, Belgij pro Carolo fratre administratrix, & ipsa venatus amantissima, capta loci situ, eo in pago vrbem posuerat, quam suo nomine Mariamburgum appellauerat, instruxerat munimentis ad vim repellendam, & affatim omni commeatu impleuerat. Rinsartus Præfectus ad primos tormentorum ictus debilitatus est, vrbem tradidit, prodiitque miles cum sarcinis; relicta arma; & retenti aliquot Centuriones. Rex mirificè lætus, in vrbem aduolat, custodiendam tradit Cossæo Gonorio, iubet munitiones affectas perfici, & eam deinceps Henricoburgum vocari. Quippe ipsum inter & Mariam Reginam, non æmulatio tantùm sed odium erat; cuius causa cùm Historicos lateat, eam ex effectibus multis colligimus; Maria per dira incendia grassante in Francia, & vicissim Henrico ignes rependente. Postea Rocroium in Arduennæ siluæ faucibus pagum, quia medius erat Mariemburgum inter & Malberfontanum, Rex muniri accuratè mandat; vt per eum facilius commeatus è Francia Mariemburgum importaretur. Deinde ad Mosam, quà Giuetos interfluit, ducit exercitum.

HENRICVS II.

Mariẽburgũ capitur

Rocroy.

VI. Rex altero portu occupato, cùm Niuernensis teneret alterum, medio amne copias iunxit; eóque traiecto Niuernensem inuisit, ob operam præstitam collaudatum mirificè: mox

Dinãtum captum

HENRICVS II.

mox diebus aliquot consumptis, dum vehitur commeatus, tardiúsque Salsedus cibariorum curator suo munere fungitur; die tandem septimo postquam is aduenit, iuncti exercitus viam ad Dinantium capiunt. Incedebat cis Mosam exercitus regius, vltra Niuernensis; móxque ad Dinantium hic, ille ad Bouinas, amne semper intericcto conueniunt. Rex Bouinas pagum tormentis acriter verberatum, propugnantibus solis oppidanis, expugnat per militum impressionem, pluré sque ciuium suspensi ad arbores, quod audaciá temerariá ausi essent in exercitum regium præliari; at simul clementiæ vti & iustitiæ Rex litauit, sepositis pueris, matronis & virginibus, deductísque in securum locum ab exercitu procul. Id enim fuit Henrico vsitatissimum, vt saluti innocentium & pudori virginum, supra omnem curam intenderet atque consuleret. Captis Bouinis ad Dinanti obsidionem vterque exercitus se accingit. Dinantenses freti arce munita admodùm, & inani præiudicio gloriæ, quod se iactarent à pluribus tum Regibus tum Imperatoribus oppugnatos decies septies, nunquam captos, se ad vim dispellendam comparant. Continuò tormenta in muros obuersa, & loco quidem gemino, cis amnem à regiis, & vltrà fluuium, qua in parte vrbs iacet, à Niuernensibus. Et quidem post vnam impressionem, quanquam arduo muro, & aliquot inuadentium cæsis, vrbs dedita est; atque arx postmodùm, machinarum globis tantùm non euersa sed vrbs à direptione seruari non potuit: in eam immissi erant ad custodiam Franci; quos Germani rati ad prædam inductos, nocte irrumpunt ad diripiendam miseram ciuitatem, motúmque est eos inter & Francos certamen acre, donec Henricus Præfectos misit, qui dirimerent prælium. Tum ipse assuetâ

clementiâ

clementiâ & bonitate, omnes captiuos libertati restituit, aluitque præterea sumptibus suis, & commeatu quem destinauerat militi, quanquam haud multùm afflueret. Arx euersa est, situ plurimùm valida; Réxque admisso Niuernense, & Sabi amne transito, in Hannoniam penetrat. In ea cùm nullus hostis occurreret, excitata incendia, iísque Mariemontium arsit, Mariæ Reginæ amœnissima & pulcherrima domus, arcis instar exstructa, ornata columnis marmoreis, & imaginibus tum pictis tum fictis, ex Europa tota conquisitis; præter hortos odoratissimos, & viridaria omni frugiferarum arborum specie accuratissimè consita. Idque in vltionem Folembræi patratum; quam Henrici domum Maria ipsa ardere iusserat, inuitis ipsis qui flammas subiicerent, tanta erat in ædificio admirabilitas artis. At exercitum tandem Cæsar conflauerat, dederátque ducendum Philiberto Duci Sabaudiæ, nuper emortuo Carolo patre, ísque imminebat Henrico Hannoniis vrbibus circumcincto. At ille nihil veritus, cùm in Cameracensem agrum nihilominus stragem atque incendia intulisset, auctus copiis Rocasurionis, in Artesiam mouens, Rentiacum castellum toto exercitu cingit. Erat Rentiacum munita admodùm arx, in Artesiæ & Picardiæ finibus, loco paludoso, & riuo alluente, quo fossa impletur. Cùm proximis castris Cæsariani Regios insequerentur, Cæsárque ipse suas copias duceret, Henricus statuit spectante Cæsare castrum obsidere, atque cum ipsius ignominia capere; aut si eam Cæsar minùs pateretur, ad pugnam elicere; quod ipsi Henrico summum erat votum. Circumfusi castello Franci erant, in proximis collibus Cæsariani; vtrisque castris intercedebat saltus, per imminentem collem porrectus, qui alterutri occupanti erat commo-

HENRICVS II.

Mariemont.

Folembray.

Renty.

Pugna ad Rentiacum

HENRICVS II.

dissimus; eiúsque obtinendi datum Guisio munus, quod egregiè præstitit, iniectis trecentis sclopetariis, & equitum turmis. Interim Henricus bombardarum ingenti strepitu arcem verberabat; quo perculsus Cæsar, deliberata re cum Tribunis, iuerat in Ferdinandi Gonzagæ sententiam, quem nuper Mediolano exciuerat; nempe vt obsessis ferrentur suppetiæ, eámque in rem saltus imminens Francis occuparetur. Gonzaga summo mane, & nimboso die, cum exercitu toto progreditur, saltúmque inuadit cum quatuor peditum millibus; Franci sclopetarij strenuè præliantes, iubente Guisio cum retrocederent: nam numero obruebantur; mox disiecto nimbo, animaduertit Guisius pugnare hostem toto exercitu. Qua de re admonitus Mommorancius, riuo celeriter transmisso, peditem ad pugnam comparat, aduenítque Guisio in extremo saltu adhuc dimicante: mox vniuersæ Francorum copiæ aciem instruunt; Réxque ipse adequitabat ordines, adhortans singulos, & flagitantibus de more Heluetiis, vt destinaret equitem quo tegerentur, pollicetur se ipsis vt amicissimis præstò futurum, eorúmque alacritatem magnoperè auxit. Hostes rati primo illo impetu Francos profligatos, cùm tenerent saltum, incurrunt in pedites, quos Gaspar Colinius & pedes ipse fortissimo animo in dimicationem ducebat; eáque admodùm atrox instituitur; & Franco anceps erat, Hispano pedite obliquè in latera iaculante, cùm Guisius equitatu toto inuehitur. In eo Alphonsus Ferrariensis, Guisij sororius, Franciscus frater Franciæ Prior, Dux Nemursius, Franciscus Rupifocaldius, Carolus Randanus frater, Aluinius Pienna, Chabanius Curtonius; & Tauanius, qui eo prælio laudem amplissimam comparauit. Eo statim agmine Hispanorum equitum turma disiicitur,

de Coligny.

de Tauanes.

difiicitur, tum pedites repelluntur; cúmque ad saltum emergere & restituere ordines niterentur, ab Aumalij sclopetariis prohibiti sunt atque disiecti. Guisius prouectus vlterius, Germanos equites, cùm displosione facta conuerterent se, in arctum coactos in Nassouianam legionem fundit, quæ turbata & confusa ruit in proximam, eáque perturbatione dissipantur omnes ac pelluntur. Niuernius interim Hispano equiti superuenit, instauranti ordines ad oram siluæ, eúmque fundit. Nullo deinde loco pugnatum est; Ipse Gonzaga in fugam actus, & in suis castris pro mortuo habitus, cùm tota nocte viarum ignarus per siluæ latebras deerrasset, simul cum luce suis se restituit. Mommorancius persequentes inhibuit, nóxque imminebat, & creditus est Mommorancius Guisij gloriæ inuidisse, & intercepisse eo iussu victoriam, cuius maxima laus ad Guisium vt auctorem prælij pertinebat. Sanè tunc primùm Guisium inter & Colinium orta est contentio; & Colinius vt faceret gratum auunculo, Guisio obiecit, quod recessisset à prælio; quanquam abscesserat, vt equitatum induceret, quo adducto comparauit victoriam. Cæsi ex Francis ducenti quinquaginta, ex hostibus mille quingenti; capta Cæsaris tormenta campestria, quæ is minora sclopeta vocabat, quòd quadrigis imposita, facilè in quancumque partem verterentur. Henricus qui in secundo agmine cum Heluetiis erat non pugnauit, vt nec ipsi Heluetij; adeò tamē cupiditate pugnæ incēsi, vt Regi rem gratissimam fecerint, & ab eo donati sint præmiis. Idem cùm Tauanio calenti à prælio occurrisset, virum stricto & sanguineo ense terribilem sicut erat amplexus, sibi detractum torquem equestrem collo inseruit. Eâ pugnâ Cæsarianorum oppressa vanitas, qui iactabant Francos in necessi-

HENRICVS II.

tatem fugæ adactos. Postea cùm se castris contineret Cæsar, iámque annona Francis deficeret, castra Henricus soluit; Cæsare prius admonito, se dicta die pagum profecturum, & præstolaturum quatuor horas in agro proximo; si fortè ipse veniret in prælium. Idque præstitit, comparente nemine, recessitque in Picardiam, primum agmen ducens, Santandreano postremum. Nihílque dignum memoriá factum, cùm insequens Cæsar tardioribus castris, penetrare in Picardiam prohibitus sit à Vindocinense; nouo Hesdino dum rediret exstructo. Iámque in Italiam versa erant vtriusque studia atque contentio.

HENRICVS II.

Saint André Vendosme.

VII. Quippe Imperator cùm Francos pedem in Italia figere animaduerteret, rem à consiliis suis alienissimam, in eos Cosmum Florentinum Ducem incenderat; euentu tam commodo, vt cùm in id bellum nullam pecuniam raróque milites præberet, Cosmus sua vna vtilitate adductus, impensas atque pericula sustentaret. Ipsi sponte properanti nouum ab Rege calcar adiectum est; qui Petrum Strossium, Florentinum nobilem, commendante Regina, & ipsa affine, Senensibus præfecit, Francísque copiis. Ea res, quanquam Strossius militaris vir, vel ampliori munere dignus foret, Francis tamen non mediocriter obfuit. Etenim Ferrariensis Cardinalis, qui magno studio Senis administrabat rem publicam, successorem sibi datum questus, vrbe abscessit; Cosmus præterea, qui adhuc lentius atque consultius bellum sustinebat, postquam vidit capitalem hostem obiectum, (nam Strossij patrem Medicij necauerant) mox toto nisu in id bellum incubuit; atque ipse Strossius in vindictæ potestatem euectus, plura dabat vlciscendi libidini, quàm rationibus bellicis; & inimicum in Cosmo non hostem attendens, sæpius priuatas iniurias vtilitati

Senense bellum à Strossio promotum

Strossi.

vtilitati publicæ anteuertebat. Ducem copiis Florentinus dixerat Marchionem Marinianum; ille, vt dixi, ortu Mediolanensis, nomine Mediquinus, & redemptoris vectigalium filius, ad Medicium nomen suo allu dens, appellationem Mediciam atque insignia vsurpauerat, Cosmo pollicitus insignem operam, qua dignè in optatam familiam insereretur. At cum copiæ amplæ non admodùm forent, occultis insidiis vim promouere instituit. Profecturus in Corsicam Termeus Senensibus mandauerat, vt inceptas munitiones perficerent; at illi per negligentiam mandato haud satisfecerant, séque indiligenter custodiebant. Hinc Marinianus noctu Senas occupaturus, primùm arcem proximam, quam dicebant Camoliam, scalis applicitis capit; & ipsam vrbem eodem vestigio inuadebat, cùm vnius ciuis Laurentij Castilionis vigilantiâ, retectus, & vocatis ad arma ciuibus pulsus est. Posteà vario euentu cum Strossio bellum ducebat potius quàm gerebat; donec ad Marcianum Strossius victus & profligatus strage ingenti; quòd contra ducum sententiam non concubia nocte, sed luce palàm, se & totum exercitum recepisset, Senensium res in angustias magnas perduxit. Nam Marinianus recenti victoria obsidet Senas, & castra munit adeò operosè, vt à prorumpente ciue securior; ipsi famem necessariò inferret. Monlucius præclarus bello dux, Præfectus ciuitati atque præsidio, egregiè se ad defensionem parauerat, præsagus cladis quæ pertinaciam Strossij obruit; & recreatus ex grauissimo morbo, quo laborabat dum instituta est obsidio, eiecto superfluo milite, curam omnem impendit in annonæ parsimoniam; haud ignarus belli momentum ad cibaria actum, & laudem patientiæ non prælij fore. Sperabat moram temporis futuram commodo suis rebus; Strossio

HENRICVS II.

de Marignan.

Monlucius Senas propugnat.

HENRICVS II.

ſuppetias ex Pedemontio & ex Francia ſubminiſtrandas ; Florentinum Ducem tantæ impenſæ tædio copias reuocaturum ; ipſas acerbitate hyemis obterendas demùm,atque magnis incommodis dilapſuras. Et vero Monlucius conſulebat egregiè , niſi aulica æmulatio præclara conſilia diſturbaſſet. Quippe Coſmus , cùm tantos ſumptus ſibi permoleſtos aſſereret , Marinianum rogauerat, vt vim vrbi inferret;iámque ad eam inſtruebat ſe Marchio , cùm de Monlucij propoſito certior factus, impreſſione abſtinuit. Etenim Monlucius admirabili vigilantia , occupabat tormentorum ictus , & quacumque machinas ad verberandum hoſtis obuerteret ; erecti antè aggeres , foſſa poſt murum ducta, & obiecta clauſtra , muri ruinam cum incremento plurimo ſarciebant. Imò deliberatum habebat Monlucius , ſi hoſtis faceret impreſſionem , eum intra vrbem admittere , atque admiſſum vniuerſis viribus profligare : eámque in mentem exardeſcebat ciuitas tota ; ſenibus etiam matronis ac pueris ad repellendam vim comparatis. Et eas ob cauſas Marinianus , regreſſus ad propoſitum , ſtatuebat vrbem obſidione & fame vltima capere. Senenſes interea ad Regem legatos miſerant , qui fidem ſuam, calamitatem, & extrema omnia , ad impetrandam opem proponerent ; & vrgebant Guiſij , vt ad eos ſeruandos Rex eniteretur. *Agi de gloria Franciæ & vtilitate ; admiſſam oppreſſæ ciuitatis tutelam ,Senenſes ob vnam Franciam miſeros incurriſſe in odium Imperatoris & Florentini ; haudquaquam libidini hoſtium permittendos , nihil Regis conſiliis opportunius , quàm pedem in Italia figere ; porrò in Tuſcia multò commodius , quæ mari adiecta claſſem exciperet , & media inter Neapolitanos & Inſubres , terrori vtrique genti foret , atque vtramque dirimeret , mutua ope ceu*

obiecto

obiecto claustro abscissa. Hæc Guisius, & Brissacus recipiebat, si decem hominum millia sibi traderentur, iturum Senas, eadem viâ quam instituisset Rex Carolus post pugnam Fornonensem, & disiecturum obsidionem. Sed Comestabilis rapiente in Guisium æmulatione, ad quem Senenses perfugerant, & infensus Monlucio, quia ipsum Præfectum non dixerat, peruertebat sanum consilium, necessitate opis elusa. Dicebat, metu classis Turcicæ abscessurum hostem, & Strossium solo tympani pulsu quantum hominum vellet conscripturum: qua inani spe abduxit Regem à præstandis suppetiis, miserósque in vltimam calamitatem adegit: nam Strossio ad scribendum militem nulla pecunia data est, & classis Turcica statim ineunte Autumno discesserat. Ita Senenses constantiâ ad Aprilem ductâ, iámque herbis deficientibus, quibus diu iumentorum instar se pauerant, plerisque inter ambulandum merâ inedia expirantibus, quarto die post quem nihil sumpserant alimenti, pacti sunt cum Mariniano deditionem, assentiente Monlucio. Verùm & in ipsa deditione egregia Monlucij illuxit charitas & fortitudo. Nam in conditionibus, cùm Imperator ciuibus parceret, exceptis exulibus Florentinis; Monlucius vti & illis incolumitatem conficeret; plures enim erant, & de publica re optimè meriti; Senenses alloquitur, docétque per exceptionem eiusmodi insidias cunctis ciuibus poni: quamobrem cunctis ad arma ruentibus, Marinianus noui discriminis metu, libertatem exulum à Cosmo impetrat. Tum Monlucius pacta cum hoste inire Senensibus permisit; nihil de se suóque milite pactus est, affirmans nomen suum in istiusmodi instrumentis nunquam adscriptum; sibi viam ferrō per hostes futuram, eam si clauderent; nouóque prorsus exem-

HENRICVS II.

Anno 1555 Monlucij laus.

HENRICVS II.

plo, inuictus ex vrbe capta egressus est, cum milite, pulsantibus tympanis, armis instructus, expassis vexillis, nullo pacto præuio, vna fortitudinis securitate. Ipsum præter exules sequuti sunt octingenti ciues; quibus libertas erat charior patriâ & facultatibus; atque Alcini montem siue Montalcinum contenderunt, in vmbra Reipublicæ liberatis vsum allaturi. Postea Herculis portus Francis ereptus est, reuocatus in Franciam Strossius, & diu Antibæ iussus subsistere, misso in eius locum Subisio, qui prætermissa præclara agendi occasione, res Francorum in Tuscia cæteras afflixit. At Monlucius, fremente inuidia, ab Rege exceptus est amicissimè, præmiisque donatus, torque ordinis, annua pensione, & cataphractorum equitum præfectura, primam infelicitatem ingenti fama & laude extinxit; quas tametsi amplas tamen infra meritum est adeptus, tanta viri virtus in propugnanda vrbe effulserat. Nunc vestigium paulò prouectiùs ad Brissaci gesta reuocandum.

Soubise

VIII. *Brissaci in Pedemontio gesta.*

Ille quanquam pecunia rebúsque ad bellum necessariis, perstante Comestabilis odio, egeret plurimùm; tamẽ existimatione ex virtute parta supplente pecuniã, atque industriâ pro necessariis rebus satagente, bellum sustentabat. Valfenerias obsidebat, cùm Strossium ad Marcianum victum audiuit, recesseratque, dum facinore aliquo deiectos suorum instaurat animos. Nec diu desiderata est opportunitas; quippe Suares Figueroa Gonzagæ loco Mediolanensis Prætor, nobilitate quàm peritiâ clarior, obiectus scientissimo duci, breui pluribus oppidis spoliatur. Nam Brissacus Eporediam capit, vrbem in faucibus Alpium Pœninarum, & opportunam transmittendis Heluetiis; mox Biella capta accedit, vnde ampli reditus Sabaudo obueniebant. Dein vt propius immineret Insubribus

Iuveé.

bribus, Iacobi fanum, quod Santia dicitur, muniendum suscipit, vt circumpositos hostes fatigaret. Atque ex eo occasio data occupandæ Casalis; cuius rei gloria ad Iacobum Saluosonium spectat. Is Tholosæ natus, à iurisprudentiæ studiis ad martem traductus, & aperto gladiatorio ludo, lanistam professus cum forte nullâ noxâ comitem se patrantibus cædem præbuisset, in Pedemontium profugus, è gregario milite per militiæ gradus, vna virtutis commendatione Verrucæ præfecturam obtinuerat, & gerebat præclarissimè. Speculatores alebat quamplurimos, eorum oculis penetrabat in hostium mentem; quid in ipsis validum, quid inualidum foret explorabat; atque vt erat tam acri ad excogitandas militares fraudes ingenio, quàm ad exequendum strenuitate mirifica, nouum semper aliquid comminiscebatur & conficiebat. In præsentia noscens Casalenses pompam gaudij agere, ob cuiusdam primarij ciuis coniugium; vocatum ad epulas Figueroam Prætorem; & nullo belli metu ciuem ac militem genio indulgere; primùm quosdam milites clam in vrbem immittit; tum nocte quæ excepit nuptias, nouus Hymenæus, sopitis magnam partem vigilibus, occupatâ portâ in vrbem irrumpit, capítque vino immersam; Figueroa Tribunísque cæteris è lecto in arcem nudo corpore fugientibus. Arx aduolante Brissaco verberata tormentis, proximo die pariter capta est. Præterea Saluasonius multis facinoribus celebratus est, donec veneficus admissus in domesticis, virum egregium in flore ætatis veneno sustulit. Et id aliquantò post: nunc Brissacus collecto exercitu Valentiam expugnat, & alia in Insubribus castra, ac Vulpiano aditus intercludere incipit. At Imperator Figueroæ nimium impari Ferdinandum Albanum suffecerat, eíque summum imperium

HENRICVS II.

Casalis capta.

Saluosonius.

HENRICVS II.

in Italos omnes permiserat; aduenién∫que Mediolanum Albanus, con∫cribit triginta hominum millia; vtque præclaras naturæ dotes quas à natura habebat, tam arrogantiâ maculabat quàm crudelitate, virtutes ac vitia ad pellendum Bri∫∫acum illicò adhibet. Po∫tquam iactauit ∫e anno vertente exacturum Francos è Pedemontio, & Bri∫∫acum in præ∫idia vrbium egit; Fraxinetum vi capit, modicum ad Padum Ca∫tellum, milliari tertio infra Ca∫alim, ac terrorem ∫eueritate facturus, crudelem, quod viro ∫olemne admodùm erat, & inhumanum ∫e exhibet. Nam Præfectum necat ∫u∫pendio, Francos remo addicit, Italos omnes ferro interimit. Tum commeatu Vulpianum illato, Iacobi fanum aggreditur, vtpote munimentis nondum perfectis infirmius. Verùm pro munimentis duces erant & milites. Propugnabant vrbem Boniuetus, Ludouicus Biraga, & Theodorus Bedanius; Franci bis mille, Itali mille, Germani totidem, & centum equites Albani. Crebra tormentorum verberatione murus di∫cu∫∫us in labem ruerat; nec ideò Albanus aggre∫∫ionem au∫us inferre, cùm ∫ub∫idia è Francia mi∫∫a accederent, mille quingentis ∫uorum de∫ideratis, atque infractâ plurimùm arrogantiâ, ∫oluta ob∫idione regreditur. Etenim Henricus ad Albani famam decem hominum millia ductore Aumalio mi∫erat in Italiam; & Principes Condæus, Enguiennius, & Nemur∫ius, cum magna Nobilium turma, vna gloriæ cupiditate, ∫imùl profecti cum milite, otium bello, imperiúmque ob∫equio po∫tpo∫uerant. Bri∫∫aco Taurini ægrotante, Aumalius copiarum ductor, Vulpianum illicò ob∫idet, atque actis ∫ub propugnaculo amplo cuniculis, incen∫î∫que feliciter, facit per apertam labem impre∫∫ionem; nec potuit prohibere quin Principes in primis ordinibus ∫tricto en∫e murum con∫cenderent: pul∫i-

Biragæ, Bedanie.

Aumalius in Pedemontio.

pulsi Hispani sunt, capta vrbs, ac cæsi plurimi; in quibus Cæsar Toletanus Albani nepos, & Garcilassus Vega magnæ spei iuuenis; postridie arx vincentibus tradita; támque ipsa quàm admotum oppidum, munimentis nudata sunt, fossáque oppleta; cùm Francis superuacua essent, inter alia plura munita oppida. Ea deiectus vrbe Albanus Pontem Sturiam munire incipit, vt Casalim Taurino diuelleret; nam vtrique Pons interiectus est; verùm Aumalius Moncaluum intercipit, Albani consiliis prorsus euersis. Nec aliud dignum memoria gestum est, præter certamen ex prouocatione, & gentium æmulatione, quatuor inter Francos totitémque Hispanos: in Francis Dux Nemursius, Classiuassæus, Gaspar Bollerius, & Monchasius; in Hispanis Marchio Pescaria, Malespina, Alabus & Franciscus Caraffa: Nemursius cum Pescaria pari marte certauit, Monchasius Caraffan transuerberatum hasta prostrauit; Vassæus & Bolerius cæsi ab hoste sunt. Mox Thermeum Rex in Brissaci locum substituit, iterùmque restituit dignitati Brissacum; cùm viri Principes Proceréſque viro nulla dignitate conspicuo obsequerentur grauatè. Nunc quædam prætermissa, racemationis instar, reuocanda.

HENRICVS II.

Pont d'Esture.

Classiuasse Boliers Mōcha.

IX. Lentius bellum progrediebatur in Belgio per hyemem Hispanus arcanas conspirationes texuerat: Abbauilla in periculum acta est proditione subpræfecti; Metis grauiùs implicabatur dolo Franciscanorum, qui Hispanis vestem, hospitium, & opportunitatem capiendæ vrbis faciebant, dum in eam ipsi ad comitia ordinis cogerentur; vtrobique consilia patefacta euanuerunt; non sine prodentium pœna. Tum commeatus Mariemburgum illatum bis, semel opera Santandreani, iterum industria & fortitudine Niuernensis; qui per hostes medios illibatus rem difficil-

Quid in Belgio actum.

limam præstitit. Belgæ intereà geminas arces exædificabant, quibus suos fines in proximum hostem, tuerentur; alteram Carolomontium, in portu Giueto ad Mosam; à qua perficienda prohibiti, grassante pestilentia; alteram Philippopolim, in Namurcensium finibus, ponente Orangio, & Namurcensibus incenso studio sumptum præbentibus. Franci etiam clade ignominiosa affecti sunt. Nobiles Andegauenses, quos iure regni Rex conuocauerat, Ialla ductore (ij erant mille & ducenti equites, pedites quadringenti) cùm in Artesiam irrupissent, & præda opulenti perturbatis ordinibus regrederentur, Ossimontius Bapalmæ Præfectus, loco commodo ad abruptum pontem interceptos, ignauè præliantes fudit, occidit ac cepit; paucissimis in proximam siluam fuga lapsis. Fortius à Normannis in Oceano dimicatum. Ij vndeuiginti naues instruxerant; quibus Belgij oras cùm infestarent, incurrunt in onerarias Hispanas viginti quatuor, refertas aromatibus, & eiusmodi mercibus pretiosis: quas naues tormentis munitissimas Belgæ vrcas vocant. Continuò pretium atrocissimum feritur; Belgæ ex amplis nauibus quasi ex muris aut propugnaculis in subiectos Francos tonantibus; contra Normannis, veluti impressionem in murum facerent, minora nauigia applicantibus, atque annitentibus ad maiora euadere. Ita dum prælium multo sanguine vltra horam sextam producitur; fortè ignis in vnius Belgicæ nauis puluerem inuolat; ac repentè ea nauis ac quinque proximæ, tum Belgicæ tum hostiles corripiuntur incendio. Quo factum vt cæteræ pugnam omiserint, Dieppam quinque naues è Belgicis ductæ; & longè plures occubuerant è Belgis, nisi mors Spineuillæ, præfecti classis, Normannicæ, & peritissimi rei maritimæ, cladem adæquasset. Dum hæc in Oceano, Mediter

HENRICVS II. *Charlemont.* *Philippeuille.* *Arriereban. la Iaille.* *Pugna maritima.* *Espineuille.*

Mediterraneum suâ etiam insignitur victoriâ. Baro Gardiæ quatuordecim triremibus vectus, in viginti quinque Hispanicas naues inciderat, quibus imposita quinque Hispanorum tironum millia vehebantur in Italiam. Eæ tum securæ in Corsico littore agitabant, quas de improuiso aggressus Gardia, fundit ac disiicit; duæ submersæ sunt, aliquot captæ; atque è tironibus, mille partim cæsi, partim remo dati. Maiorem belli molem præter mutuam defatigationem, pax sperata in dies arcebat. Etenim Polus Cardinalis rursum in eam studia operámque addixerat, atque Imperator, iam secessu prorsus deliberato, optabat vehementer, extremum actum regiminis pace concludere, & bellum quod in Europa tamdiu propagasset, saltem cùm desineret ipse, extinguere. Ideò Polo gnauiter allaborante, cùm de pace integra nondum conueniret, assensu Principum in quinquennium pactæ sunt induciæ; quarum lex præcipua, vt quisque in quinquennium possideret, quæ tunc obtinebat; libera essent vtrobique commercia, ac fœderati quos inuicem dicerent, beneficio pacis fruerentur. Eas inducias Colinius Bruxellis coram Imperatore iurando sanciuit, spectante Rege Blesis Lalinius. Adscriptum erat vti captiui mutuò restituerentur; tribus duntaxat exceptis, Marescallo Markio, Francisco Momorancij filio, & Philippo Croio Duce Arscotio; & is quidem è Vicennarum saltu arte euasit; duo alij redempti. Sed Markius in vxoris redimentis gremio expirauit, vir incorruptæ in Francos Fidei. Eius obitu Strossius Marescalli munus obtinuit, quod antea per absentiam Markij exercebat. Post inducias Februario mense contractas, sequente Octobri Carolus Imperator acerbissimis cruciatibus podagræ diuexatus, & concepto ingenti humanarum rerum vel tædio vel

Induciæ inter Principes.

Anno 1556

Lalain

Imperatoris spontanea abdicatio

HENRICVS II. vel contemptu; cùm plerumque felicitatem suam incusaret, quæ secum vna consenuisset; fortunamque mulierem appellaret, quæ ad ad riualem adolescentem conuersa, canos senis contemneret; statuit abdicare se Imperio, & regnis per tot ærumnas curásque assiduas comparatis. Eam rem, quandoquidem fusè & pro dignitate à pluribus scripta, teritur omnium manibus, nec mei est instituti, enarrare eo loco omitto; ac orbi terrarum existimandum relinquo, quando contrariæ persistant sententiæ, quo potissimùm animo Princeps prudentissimus, prærepto ante obitum funere, viuum se viuentium albo expunxerit, ac potestatem quam tam vehementer ambiuerat, sponte deposuerit atque abiecerit. Sanè ad facinoris laudem inclinat animus. Quæ enim præpostera illa ambitio, ea quæ concupiscas abijcere; cui in omnes imperium sit, placere obsequium; & versantem in amplissima luce, amplecti tenebras atque caliginem? Persuasum sit potiùs, quod humanitati nostræ sit maximæ laudi, Christianum Principem, prosperis aduersísque elatum & afflictum, clarum virtutibus næuísque contactum, in fallaciam humanæ amplitudinis introspexisse, ac magistro se didicisse, mundi fastigium ac votorum apicem, onus esse grauissimum, quod abdicatione sola deponitur.

X. *Belli contra Philippum Regem causa.* Bellum quod Carolum inter & Franciscum tam violenter exarserat, eorum morte videbatur extinctum (nam statim Carolus postquam abdicauit se pro mortuo habitus) páxque illuxisse concupita tot gentibus, calamitatum serie attritis & propemodùm perditis. At repentè procella vnde minimè oportebat excita, iterum Europam acerbissimis malis implicuit; luémque belli longè fœdissimam in mortales ambitiónis flatus immisit. Anno antè proximo Iulius Pontifex

fex suo fato obierat, successerátque Marcellus Ceruinus, qui vigesimo altero die, solium vacuum successori dimiserat. Is Francorum Cardinalium calculis Ioannes Petrus Caraffa, ex nobilissima Neapolitana familia, iam grandæuus, nam annum agebat septuagesimum nonum, excultus scientiis, & humanarum peritissimus rerum, Pontifex dictus est, & Paulus eo nomine quartus nuncupatus. Illum multæ iniuriæ tum in se, tum in affines ab Hispanis collatæ, in Francorum partes addixerant; metuebántque viri prudentes non temerè, ne iniuriæ sensus magnum aliquod malum procrearet. Attamen Paulus sub primordia, vt se æquum amantémque patrem exhiberet, legatos ad Principes pro constituenda pace instruxerat. Nec ab optimo sene malum obortum est, ab eius nepotibus arcessendus fons calamitatis. Ii ex fratre tres admodùm erant Alphonsus Montorij Comes; Carolus eques Melitensis, & statim à patruo dictus Cardinalis; atque Antonius Montisbelli Marchio, qui illicò administrationē rerum capessentes, vt vehementi ingenio erant, dignitatum & opum cupidi, eò ardentiùs, quòd præ senio pronus in sepulchrum Pontifex, moram breuem ambitioni permitteret, ceperunt omnia perturbare atque confundere. In Columnas maximè prouectus impetus, quorum amplissimæ ditiones Ecclesiastico fisco addictæ; mox cum Marcus Antonius Columna Hispanorum opem imploraret, in Hispanos ipsos conuersa consilia, & impulsus à Nepotibus Pontifex in cupiditatem Neapolitani regni obtinendi. At cùm cupiditas sine Francorum auxilio frustra foret, Nepotes vti eos in desiderij partem atque emolumenti vocarent, rem Henrico proponunt, ad Cardinalem Lotharingum scribunt, eúmque suam in mentem obiecta spe luculenta pertrahunt

HENRICVS II.

Paulus IV Pontifex.

De Montoire.

De Montbel.

HENRICVS II.

trahunt. Nondum erat conuentum de induciis, cùm res tanti momenti in consilio Regis agitatur; sententias oppositas tuebantur Cardinalis & Mommorancius. Hic abijciendam spem nouam & erumpens bellum affirmabat. *Nunc de pace inter Principes agi; si conueniretur de ea, quomodo bellum contra fidem iuratam Neapolitanis nouum inferretur? Sin bellum perstaret; an non hostium affatim superesset; cùm Hispanis & Belgis Angli accederent? quos singulos Francia tot laboribus suáque magna pernicie ægrè repulisset.* Contra Cardinalis, præter inane gloriæ studium, quo immoderatè flagrabat, & nomina illa speciosa, *Defensoris Ecclesiæ*, & *Patroni Pontificum*, quibus Nepotes mentis aciem perstringebant, clàm etiam vtilitatem priuatam vocabat in consilium. Quippe spem thiaræ conceperat; nec dotes ad eum apicem desiderabantur; ad quem euectus, Guisio fratri regnum Neapolitanum comparare posset; si quando ex Andegauensi ortus familia, ius auitum vellet è patrum cineribus suscitare. *Ille igitur Regi bellum iustissimum atque facillimum proponebat: quid enim iustius, quàm tueri Summum Pontificem, vindicare iniuriâ, & Ecclesiæ patrimonium per nefas raptum restituere Domino? Nec arduum, rem inceptam perficere, fauente Pontifice, & Caraffarum gente promouente in regno studia, & excitante Andegauensium partes, Hispanorum ferro nondum excisas.* Atque in eam sententiam raptus est Henricus; iussíque Cardinales Lotharingus atque Turnonius Romam proficisci, & rem pacisci cum Pontifice. Quanquam Turnonius, prudentissimus ille vir, inuitissimo animo suscepit prouinciam, veluti præsagus quam calamitatem iret apparatum; nec profectus est, nisi post iussa geminata, affirmánsque lacrymantibus oculis, se haud

sponte

ſponte ire miſerias Franciæ arceſſitum. Ii itaque fœdus pangunt cum Paulo; vt Rex Sedem ſanctiſſimam, Paulum, & Nepotes, in patrocinium & defenſionem acciperet; Pontifex vni è Regis liberis excepto Delphino Neapolitanum Regnum conferret, ad quod obtinendum, Rex in ſingulos annos trecenta quinquaginta nummorum millia ſuppeditaret, atque exercitum ex duodecim peditum millibus, duobus equitum. Adſcitus in ſocietatem Hercules Dux Ferrarienſis, Guiſij ſocer, eíque imperium in omnes fœderatorum copias datum. Haud multò poſt admiſſæ ſunt, & iuratæ induciæ, imprudenter quidem, & forſan iniquè; cum ea pacta firmarentur iureiurando, quæ ſtatim ex potiore pacto violanda erant. Quippe Caraffis & Columnis per mutuas iniurias exacerbatis; eò libentiùs, quod ſinguli haberent Reges, ſuarum iniuriarum ſponſores quodammodo & fideiuſſores; Columnæ primi arma corripiunt, inflammante Duce Albano, qui Neapolitanum regnum adminiſtrabat; nec cõſcribere militē cũctatur Pontifex, vocato Stroſſio Mareſcallo, qui Martia indole, & Hiſpanis infenſus, belli æſtum atque incendium afflauit vehementius. Sic Pontifex in neceſſitatem belli intruſus, Cardinalem Caraffam Legatum ad Regem mittit, in ſpeciem vti ad pacem cum Philippo adhortaretur, ipſa re vt abruptis induciis bellum indiceret. Legatus Fonbellaquæ exceptus, Regi veluti Defenſori Eccleſiæ, & vindici ſanctiſſimæ Sedis, ſenatorium Pileum & Gladium offert, gemmarum luce capulo vaginâque ſplendentibus; orátque vt iuxta Regum maiorum Religionem, & Chriſtianiſſimi nomen, ſanctiſſimi Patris tutelam causámque ſuſcipiat. Re vocata iterum in conſilium; Mommotancius præter ſuperiora, adiungebat; *Iuratas modò inducias, nec integrum eſſe à re ſanctiſſima reſilire; obrutos eſſe calamitatibus populos,*

HENRICVS II.

HENRICVS II.

nisi respirandi spatium detur, deficiendum esse sub onere. At si bellum placet, cur tam longinquum, incertum, & anceps? in extremam Italiam vires totas Franciæ ablegandas; at quo fulcro? depontano sene, qui spes cum vita statim extinguet; inexpertis & ambitiosis nepotibus, qui sui vnius cõmodi studiosi, tàm id ab Hispano quã à Franco petent; & vbi res malè successerit, ad hostem accedent, emolumentum ex Francorum detrimento capturi. Nihilominus Guisiorum factio, speciosissimo Ecclesiæ colore, eiúsque defensionis, ad Caraffarum mentem Regem perducebat; *Inducias primùm à Cæsare violatas, qui Patrem communem per Columnam cliẽtem & per Albanum vexari sineret; vim repelli, quod natura ius permisisset infirmissimis animalium; nec vlla religione pacis aut sacramento vetari, quin tegendo capiti manum aut brachium quis opponat.* Hæc & similia Guisij: & accedebat Reginæ assensus, quæ ab Strossio affine in eam sententiam impellabatur; at maximum pondus, quo inclinatus est animus Regis, Diana Pictauiensis adiunxit. Ea Guisiis palam addicta; siue quod Aumalius alteram ipsius filiam haberet coniugem; siue allecta Cardinalis Caroli Blandimentis, qui mulierem omni officio, humili etiam atque abiecto demerebatur; siue pro feminarum indole amaret. Guisio mutare Mommorancium; eas ob causas Regem in bellum impulit, persuasum nihil gloriosius, quàm Ecclesiæ Christíque sedi patrocinari. Nec Mommorancius fuit in sententia pertinax; siue rem iam constitutam perspiceret; siue vt Guisios amandaret procul bello implicitos, cuius præsagiebat infelicem exitum; ita fore vt absentium gratia primò marcesceret, mox infortunio corrumperetur penitus & deperiret; & ipse Pontificis operâ indigebat, ad soluendum matrimo

matrimonij nexum, quod Franciscus filius eum Pienna contraxerat. Ita singulis ad ruinam Franciæ conspirantibus in miseriarum voraginem vltrò prouoluitur.

HENRICVS II.

Stabilito belli proposito, eius gerendi occasio statim accedit. Albanus ducto exercitu in gratiam Columnatū, in Flaminiam penetrat, & Romæ coniuratio in Pontificis caput in lucem eruitur: Ideò iussus Mola è Corsica in Italiam duo Vasconum millia ducere, & Monlucius quem Senenses studio maximo reposcebant, se conferre Romam, ac suam operam Pontifici præstare, dum Guisio exercitus apparatur. Ipse Guisius, postquam Imperator Carolus coronam deposuerat, acerbissima hyeme, per Alpes ducebat duodecim peditum millia, armaturæ grauioris equites quadringentos, leuioris octingentos, magnâ Nobilium frequentiâ præter Aumalium atque Elbonium ipsius fratres, & Nemursium Ducem; iamque fama aduentus Paulum liberauerat, Albano se recipiente in regnum, ad defensionem parandam. Extemplò Guisius, vt Italiæ innotesceret, Valentiam in Mediolanensibus obsidet, capítque post dierum quatuor verberationem; cùm ex præsidiariis Rhæti ad expugnantes deficerent, Italici fuga se per muros proriperent. Sic iniecta passim formidine, auctor erat Brissacus vt Guisius Cremonam contenderet, vrbem perterritam captum iri; nullas Hispanorum in Insubribus copias Ducatū vniuersum nullo dispendio occupari facilè & subigi posse. Et in id consilium, quod prudentissimum erat, inclinabat Guisius; verùm ab eo Cardinalis fratris & Caraffarum tum minis tum precibus, inconsultè abductus, & certum emolumentum spe incerta perdidit atque abiecit. Itaque per agrum Parmensem ad Herculem Ferrariensem socerum suum contendit; eúmque ad Rhegium occurrentem

XI. *Guisius in Italiam missus.*

Anno 1557

HENRICVS II.

tem salutatum honorificè, vti prætorem totius exercitus, consulit de vniuersa belli ratione. Cùm variæ sententiæ dicerentur; affirmat Guisius sibi a Rege mandatū, vt Romam iret; vnde abscissa deliberatione Brissacus in Pedemontium redit, de eo bello malè auguratus; at Ferrariensis copias tradere Guisio abnuit, ne ditionem suam hosti exponat, tormenta duntaxat ac sulphureum puluerem vti promiserat præbet; ac Guisius Caraffarum spe fretus, versùs Bononiam tendit. Mox placuit in Neapolitanum regnum inuadere; ac breuiori via quæ ad mare patet incedere; per Firmum, Asculum, & Ciuitatulam, eóque præiuerant cohortes aliquot Pontificiæ. Et verò Albanus de aduentu eius sollicitus, limites regni inuadenti iam deserebat, se in munitas vrbes recepturus, iamque Strossius atque Monlucius Ostiam, Velitras, & Marinum eripuerant Hispanis; vt momentum belli id vnum fuerit; quod omittens Guisius, ambitione vel aliena vel sua, qui scandebat in apicem, illicò præceps in imum corruerit. Quippe cursoriis equis aduolans Romam, vt cum Pontifice ageret, totum mensem triuit superuacuâ morâ & perniciosâ, siue Caraffarum officiis retentus, siue sua sponte, vt officiosis salutationibus Cardinales plurimos conciliaret. Nam eam intra moram Albanus animo instaurato, regni limites communiuerat, firmúmque præsidium in Ciuitatulam coniecerat. Id exiguum oppidum postquam per tres Hebdomadas Guisium repulit, accedente Albano cum copiis, liberatum est obsidione. Iámque passim cuncta erant Guisio infensa. Nam Octauius Farnesius cum Hispanis conuenerat, recepta Placentia, & Cosmus Florenti. Dux Senis tandem a Philippo donatus, ad impensas Senensis belli farciendas, arma & opes ipsi adiunxerat; & orto Gui-

Ciuitelle.

sium

fium inter & Marchionem Mombellum iurgio, Mombellus Romam feceſſerat, Caraffas fratres abducens a Guiſio. Prætereà euanuerat ſpes Turcicæ claſſis; nam offenſus ſuperba oratoris Francici voce Solimanuus, centum triremes Conſtantinopoli continuerat, quas a Draguto ducendas promiſerat Regi; iiſque deſideratis Baro Gardiæ nihil aggredi auſus eſt. Quapropter Guiſius cùm a Rege inſtanter ſupplementum expoſceret meditabatur regreſſum; tandem Pontificis ardentiſſimis precibus, ſibi meritò ab Albano timentis, retentus in Italia. Dúmque propè naufragus in ſcopulo hæret, ambiguus quid conſilij capiat, ignominioſa clade ad Sanquintinum accepta, reuocatur a Rege, vnica poſt naufragium Franciæ tabula, iuſſus exercitum ſimul deportare. Ea res Pontifici nuntiata, iniucunda haud fuit; cui graues ipſi amici iuxta hoſtes erant; & procliui ad pacem Albano, Franci quaſi ſuperuacanei iam oneri erant atque incommodo. Nec difficulter de pace conuentum eſt; oppida mutuò reſtituta ſunt; peteret veniam Albanus atque acciperet, condonarentur vltrò citròque iniuriæ Pallianum arx in ſequeſtrum iret; ſed tota iræ moles in Marcum Antonium Colomnam & Aſcanium Cornium corruit, qui deſerente Hiſpano diris damnati ſunt, Pontifice ab eorum venia contumaciſſimè abhorrente. Poſteà Albanus Romæ iis honoribus exceptus qui modò Guiſio præbiti erant; quódque obſeruatur, equo eodem inuectus eſt; verè facto ad mentem domini, qui ſeſſores tam diuerſos admitteret; & luculento exemplo quantum Francis ſocietati Italicæ innitendum. Quanquam is vnus ſocietatum eſt nexus, vt quem adſtrinxerit vna vtilitas, damni metus ſoluat vel abrumpat. Guiſius ad Oſtiam cum duobus millibus Sclopetariorum triremes conſcendit, reliquas co-

HENRICVS II.

HENRICVS II. pias per Æmiliam, Ferrariam, Rhætos, atque Heluetios Aumalius duxit; Monlucius haud multò post reuocatur in Franciam; & Ferrariensis, Regis assensu, non incommodam pacem cum Hispano fecit. Sic Martis furor in vnam Franciam effundebatur. Verùm illa stylum calamitate tristissima vocat, in argumentum lugendum, funestissimúmque spectaculum.

XII. *Bellum in Flādriam inuictū* Dum Alpes Guisius transgrediebatur, simul Henricus in Artesiam arma inferebat: nec per fecialem bellum significat, sed Colinium Admiralium iubet in hosticum irrumpere, & cæco fulgetro fulmen euibrare. Ille igitur nocte quæ festum Epiphaniæ diem consequitur, cùm homines ob solemnes epulas, vino & sopore sepulti sunt, Duacum occupaturus accedit, & quodam Eremita duce murum inscendebat, cùm aniculæ clamoribus excitati vigiles discusserunt consilium; tunc Colinius ad Lentium oppidum conuersus, iam bello non dissimulato, vi irrumpens captum diripit, atque incendit, vastatísque limitibus in Picardiam redit, quam administrabat. Exclamant Hispani violatum ius gentium, summâ perfidiâ fractas inducias, prædonum instar Francos irruere, bellúmque non indictum inferre innoxiis, & fide iurisiurandi securis. Ad ea Regis nomine, scripto respondit Carolus Marillacus Archiepiscopus Viennensis; primùm ab Hispanis fractas inducias, & religionem pacis violatam; illos summo Pontifici bellum intulisse, imò per insidias obtulisse mortem, Artesiæ præsidia impunè grassari, atque excurrere in Picardiam, ad occupandas vrbes plurimas, Metim, Burdegalam, Alcinimontem clandestina consilia instruxisse, admisisse veneficum qui Mariemburgi puteos veneno inficeret Marchium Marescallum præbito toxico peremisse, misisse speculatorem qui mu-

nimenta

nimenta arcium delinearet. Ea Franci reponebant expostulantibus, vera quædam & alia colorata; quando inter infensos querelarum causæ nunquam desunt. Postea Henricus equite in Hiberna misso totum se ad ludos addicit, & negotiosum gaudij otium. Nempè Mommorancius retinendæ potentiæ cupidissimus, vt Dianæ auctoritati potestatem parem opponeret, summo studio parauerat nuptias alterius Dianæ, Regis spuriæ, Francisco maiori filio; ea Horacij Farnesij vidua, patri charissima, videbatur contra Guisiorum gratiam & Pictauiensis, erectura Mommoranciis validum propugnaculum. Dum igitur choreis epulis & hastiludiis securi hostium Franci capiuntur, Philippus Hispaniæ Rex, vindicaturus iniuriam, exercitum instruebat sedulò sed dissimulanter; quanquam paterno ære grauissimè oppressus, & exhausto ærario, pecuniâ valdè indigeret, tamen vendito patrimonio Regio, & certior famam & existimationem à primordiis peti; laborabat ne quid peccaret in carceribus, atque in stadium dignus plausu orbis ingrederetur. Igitur postquam exercitus apparatus est, ductorem dicit Philibertum Sabaudiæ Ducem, iubétque extemplò in Franciam penetrare. Nec ille rectà in scopum collineat; sed tentatâ Campaniâ, & Rocroio frustra impetito, mox in Picardiam flectens, Guisæ minatur, tandem improuisus obsidet Sanquintinum. Henricus serò tandem ludis experrectus, in Campaniam venerat, Niuernense viro fortissimo, Rocroij curam suscipiente; ac dum Rhemis agit, fecialem accipit à Maria Regina Angliæ, qui bellum indicit. Quippe Philippus ab vxore inuita eam societatem belli extorserat, comminatus absentiam atque dissidium, nisi mariti sortem subiret. Nec in hostes munita admodùm Francia erat arces commeatu destitutæ & milite, pauci sub signis

HENRICVS II.

Sanquintinum obsessum.

HENRICVS II.

signis externi milites, in quibus tunc militiæ robur, plerique omnes inopinata hostium incursione perculsi: Ideò missi qui Heluetios Germanósque conscriberent. At in Hispano exercitu erant triginta quinque peditum millia, duodecim equitum; inter ductores præstabant Dux Arscotius, Comites Mansfeldius, Egmontius, Barlemontius, & Megius; & accesserunt haud multò post nouem Anglorum millia, equites mille & quingenti ductoribus Pembrocio, Clintone, & Græo. Henrici exercitus longè impar recensebat septemdecim peditum millia, equitum sena. Porrò Sanquintinum oppidum est ad Somonæ fontem, caput olim Veromanduorum, medium inter arces Faram Hamum & Peronam, situ paludes inter vliginoso admodùm; atque adeò posita in finibus propugnaculum; enimverò tunc temporis inualidum, quà præsidio, quâ cætero commeatu. Breulius Præfectus, recens præfecturam adierat, erat turma cataphractorum præsidij loco, quam Telinius ducebat, & ducenti pedites, nec multùm spei in ciuibus, qui alieni ab defensione, perinde habebant vinci ac vincere. Mommorancius constituta obsidione, perstrictus iustis querelis expostulantium, quod Admiralij negligentia immunitæ vrbes Picardiæ forent; eum iubet in obsessam vrbem penetrare, ac vitam in conatu ponere. Et ille fortiter vti erat iussus per hostium vallum peruadens, quingentos milites in vrbem inducit; statímque multis ad propugnationem prudenter mandatis, propugnaculo quod ad Insulæ suburbium erat hostem expellit; sed magna iacturâ. Quippe præter militem, cui in summa inopia parcere debuit, Telinius vir præstantissimus cæsus est; & quarto post die, tum propugnaculum, tum admotum suburbium tradere hosti oportuit. Laborabat penuriâ rerum propè omnium Ad-

miralius

miralius: nam deficiebant tormenta, puluis, instrumenta fossoria, miles sclopetarius maximè, quódque in paucis perniciabile, erat odio ciuibus, ob nouam hæresim quam palam & propè in oculis omnium profitebatur. Ille cùm aduerteret vrbem qua adiacet Palus, ab hoste lentius premi, Valpergo in turrim campanariam ducto commonstrat, quę regredienti via tenenda sit, mittítque ad Comestabilem ad ducēdas suppetias. Comestabilis duo millia sclopetariorum Andelotio tradit, qui Valpergo duce, vel aberrans à via, vel hoste à captiuo Anglo præmonito, repulsus fortiter, ægrè quingentos in vrbem immisit; cæteris quà cæde quà fuga disiectis. Admiralius, cùm in dies militum inopia premeret, aduertit per paludem commodè opem posse immitti; si quædam voragines opplerentur, & pauca nauigiola ad traiectionem in locis aliquot præberentur. Ea de re Comestabilem certiorem facit, comparet nauigia, se humo iniecta cumulaturum voragines. Ad monitum Comestabiliis, ad Essinium progreditur, mittit qui significatum iter, hostium castra, & locorum situm explorarent; tum Faram regressus, aduocato concilio, rem deliberandam proponit: se statuisse ducto toto exercitu, per ostensam paludem subsidia in vrbem iniicere, sibi exploratam locorum distantiam, perpensam difficultatem, nec occurrere viam seruandæ vrbis commodiorem. Eo die Faram ex aula venerat Santandreanus, ac pro rerum militarium peritia qua multùm pollebat, dehortabatur ab eo consilio; nec tormenta ducenda, nec peditem, nisi quem in vrbem immittere opus esset; equitatum sufficere, qui vigilibus præcurrentibus, peditem sub ortum lucis ad paludis oram deduceret; séque ipse postmodùm periculo nullo reciperet. Aliter fieri non posse, quin admoti exercitus in

HENRICVS II.

HENRICVS II. prælium irent; sicque omnia nulla necessitate in grauissimum periculum agi. Cæteri duces prudenti consilio assentiuntur; solus Comestabilis in sententia pertinax fuit, seu æmulatione in Santandreanum, seu noxa magnis viris perpetua, quos mutare sententiam pudet; quasi mutando fateantur inscitiam; cúmque Santandreanus nouis rationibus mentem suam fulciret, respondet Comestabilis, indignantis voce & facie; sibi exploratas gerendarum rerum occasiones, id ab experientia longa didicisse; quare se suo munere fungi paterentur. Marescallus obmutuit, séque omnes in futuram perniciem cæco obsequio compararunt.

XIII. *Pugna ad Sanquintinum, & clades.* Illucebat dies Augusti decimus, qui diuo Laurentio sacer, in posterum cultus est magna Hispanorum gratulatione; cùm Mommorancius præmisso peditatu, & maioris molis tormentis quatuordecim, aduolans cum Proceribus & vniuerso equitatu, peditem assequitur, dispositísque ordinibus, circa horam decimam, Sanquintinum ad suburbiũ

Anno 1557 Insulæ aduenit. Hostium castra vltra Somonã amnẽ porrigebantur; cis amnem obtinebant suburbium quatuordecim Hispanorum signa; erántque præterea in pistrino proximo duæ sclopetariorum cohortes, tuentium aggerem, quo in vlteriorem amnem patebat transitus. Ij extemplò à Francis disiecti sunt, aggérque occupatus, tum Comestabilis iubet tormenta in hostium castra obuerti, explodíque continuò. Discerpta illicò & euersa tabernacula fragore ingenti, perturbant hostem ac terrefaciunt; Sabaudo inermi vix ad prodeundum spatium fuit, euadenti ad Egmontium metantem longius; miles reliquis disiectis tentoriis, loco abscedit, & petito circuitu ad Egmontij copias se adiungit. Sed non ideò subsidia immittebantur commodius. Conceptum inconsultò consilium, immatu-

maturum atque acerbum in lucem prodibat. Receperat Comestabilis prima luce affuturum se ad paludis oram; Admiralius nemine comparente, tolli asseres iusserat, quos superposuerat locis incommodis, ac paxillulos ligneos detrahi, quos ad commonstrandum iter infixerat, ne ab hoste deprehenderentur, qui tota die per paludem lintribus vehebatur. Et pauciora ad transitum nauigia Comestabilis tulerat; ita magno tumultu irruebant in ea milites, quæ aggrauata numero vehentium, vel hærebant vliginoso cœno implicita, vel appellere ad oram non poterant; vel qui ducerent deficientibus, in abditas voragines mergebantur; tum hostis tormenta in paludis oram explodebat; ita eorum qui ad suppetias designati erant; plures palude immersi sunt, multi ab hostibus cæsi, centum duntaxat Duce Andelotio introducti in vrbem sunt. Comestabilis ratus vniuersos exceptos, de receptu cogitat. Enimverò hostes trepidatione excussa, recipientem se aggredi statuunt, eámque in rem amnem transmittunt vado, quod gemino milliari patebat infra suburbium Insulæ. Admonitus quidem Comestabilis erat, custodiendum intentius vadum, ísque centum apposuerat equites, qui primo impetu hostium pulsi sunt. Postea Niuernensis eo turmam suam equestrem agit, comperítque Egmontium, transmissum cum duobus equitum millibus, censebátque impetendum agmen hostile; sed ab aliis damnato temeritatis consilio, continuit se, & ad Condæum se recipit; quanquam ea temeritas seruabat exercitum, atque hóste inhibito receptum tegebat; vsque adeò in humanis virtutes incertæ sunt, & peccare in artem maximæ artis est. Condæus cum leuiori equitatu postremum agmen ducebat, incedebátque len-

HENRICVS II.

tius, ceu pugnæ cupidus; cùm vniuersus Hispanicus equitatus vado pertransito, in octo agmina distributus, assequitur recedentem. Primum hostis subsistit, breui mora ad deliberandum, tum effusis habenis in Condæum irrumpit. Alteram alam ducebat Egmontius, alteram Hornius Comes, mediam aciem Monsfeldius impellebat. Primo congressu Franci disiecti sunt, siue tumultu cepto ob raptas sarcinas, siue Niuernensis infortunio, qui læuo cornu ducto, fortè in ima valle cùm incepit dimicatio incedebat, atque ad pugnam cùm vellet frontem conuertere, subita fuga commilitonum, & hostium proximo impetu oppressus, aciem instruere haud quaquam potuit; & vir fortissimus nullo edito prælio victus est, stragi ægerrimè suum caput proripiens. Equite profligato, in peditem exploduntur tormenta, tum nutantibus ordinibus, in eum victor irruit, & magnam stragem tam pugnantium quàm fugientium edit, cæsa Francorum quinque millia scribunt qui imminuunt cladem, decem millia qui augent; cùm ad siluam magnus fugientium numerus cæsus sit, nec omnes passim sine dimicatione fuga abstulerat, in ipso prælio occubuerunt Franciscus Turenius Vicecomes Comestabilis gener, Rocamenij filius, Claudius Rocachouartius, Guro, Gulenius, Sangelasius, interiitque in castris hostium sclopeti glande Ioannes Enguiennius Condæi frater, tam generositate quàm natalibus Princeps, defletus & desideratus ab ipsis hostibus. Capti sunt Comestabilis, coxam ictus sclopeto, Dux Mompenserius, Dux Longauilla, Santandreanus Marescallus, Ludouicus Mantuani frater, Ringrauius Germanorum Tribunus, Vassæus, Curto, Rocamenius, Rupifocaldius, Mombrunus Comestabilis filius, Ioannes Gontaldus Biro, Fumellus, Capella Biro; aliíque

HENRICVS II.

Viconte de Turenne

Roche-chouart

aliíque quamplurimi, nobilitate aut digni- tate conspicui. Paucissimi ex hostibus desi- derati sunt; vt eam cladem nihil dixeris mi- nus quàm pugnam. Illius culpa ad Come- stabilem maximè deriuatur, qui præterquam quod totum exercitum in apertum discrimen coniecit solâ mentis pertinaciâ; multa præ- tereà peccasse dicitur, quod impedimenta in subitam expeditionem conuexerit, ad pro- missam horam quod non affuerit, luce pa- lam quod se receperit; postremò sclopetarios quod equitibus non immiscuerit, ad frænan- dum hostium impetum. Quæ vt vera sint, sua etiam cæteros culpa inuoluit: nam atto- niti duces & stupore quodam perculsi, quasi mente & fortitudine momento deiecti; nulla de tota re cura suscepta, cæsi vel capti sunt; vt possit affirmari eo in exercitu plures fuisse milites, neminem ducem, qui nusquam splendidiùs quam in tenebris infortunij lu- cet.

HENRICVS II.

XIV. *Santquintinum captum*

Franciæ post tantam cladem vna relicta spes erat Niuernensis, qui dotibus impera- toriis clarus optimè affectus ad patriam erat. Ille vbi Faram tenuit, & simul Condæus Prin- ceps, Franciscus Mommorancius, Sancerra, Bourdilio, & pauci alij, misso ad Regem Com- pendii agentem nuntio; Laudunum venit, ad reliquias exercitus colligendas. Quanquam nec impensæ is parcebat nec operæ, ægrè coacti equites mille sexcenti, pedites quin- quies mille; quorum magnam partem sua pecunia armis & equis instruxit, saucios per Chirurgos suos curauit, aluit cibis suis, ple- rumque quos in mensam suam coqui appa- rassent vulneratis largiens. Rex in calamita- te haud se abiiciens, nobiles cunctos Lau- dunum conuocat, Reginam cum Bertrando sigillorum custode, Parisios mittit, ad con- firmandos ciuium animos, Paulum Termeum è Pedemontio arcessit, & Parisiis præficit; pe-

HEN-RICVS II.

tit ab Heluetiis inuiolata fide sociis conscribi sexdecim hominum millia,.Reicrocum in Germaniam ad delectum mittit; dein Guisium ex Italia deportare exercitum iubet. Franci proceres, Regi & patriæ in ea calamitate non deerant; Parisienses sponte trecenta librarum millia conferunt, singuli Proceres, recipiunt se defensuros arcem assignatam, munituros sumptibus suis, quam victori hosti opponerent, Brissacus non operam modò; sed opes Regi addicit liberaliter, precatus vt facultatum suarum reditus in vsum belli impenderet, sibi relictis duabus duntaxat librarum millibus quibus se vxorem & familiam aleret: attamen frustra solicitudinem tantam impendissent Franci, nisi ipse victor vota infra fortunam suam moderans, nimia mora spatium victis spem & solatium impertiisset. Quarto post pugnam die Philippus in castra venerat, & delibato lætissimis oculis victoriæ tantæ spectaculo, spolia, tormenta, signa, captiuos, curiosè; atque haud semel inspectans, frui victoria quam vti maluit. Nam haud dubiè si vltrà victrices copias intulisset, quæ erat Franciæ consternatio atque infirmitas, cepisset Parisios, regnúmque vniuersum in exitium proximum impulisset: ísque fuit Caroli patris sensus, vt scribitur, qui accepto de victoria nuntio, quæsiuit an filius Parisiis ageret; quasi innueret peritissimus senex, eo successu parum admodùm actum, nisi victor exciperetur Parisiis. Quanquam alij tradunt, ad nuntium egisse gratias Deo immortali,quod imperium filij tam felici exordio cohonestasset, simúlque diuinam reueritum iustitiam, quæ violatores pacis pœna afficeret; cæterùm de consilio quod peteret filius, se iam à mundo exulem atque extorrem nihil posse consulere, nisi vt filius viros prudentes audiat, quos consiliarios pater reliquisset:

vt

Vt vt sit de Carolo; Deus eam mentem ab hoste amouit, pepercítque Franciæ, calamitati modum constituens. Igitur Philippus ad Sanquintinum expugnandum intendit,& murorum verberationi adiungens cuniculos, iam septem locis amplas labes intulerat; octingentos milites opponebat Admiralius, numerum longè imparem, amplæ vrbi malè communitæ, in victorem hostem propugnandæ: nam ciues & rustici cogi ad opus, nullis minis, nullo metu, aut pœna poterant, tanto flagrabant in Admiralium odio; quare duces cæteri auctores erant, vt de dedenda vrbe ageretur; *nihil propugnanti vrbem ignominiosius, quàm si eâ per vim hostilem deijcitur, cùm nullo fructu detrimenta plura incurrat: nam vrbs amittitur, ciuis spoliatur, miles perimitur, præda hostis oppletur & sanguine, nihilque Principi præter dolorem & iacturam militis comparatur; imò nec ipse Præfectus; qui arcessit mortem, laude animi commendari potest, ob facinus quod iuxta ab ignorantia ac fortitudine proficiscitur.* Et ea peruidebat Admiralius, sed sperabat si vel vnam impressionem repelleret, producendam diu obsidionem, morámque temporis quæ foret Regi pretiosissima obtinendam. At desiderium euentus fefellit. Philippus vrbem simul per ruinas omnes aggreditur,die Augusti vicesimo septimo,& per vnam irrumpens miles vrbē capit, funestátque cæde miserrima. Ciui parcitum,in armatos sæuitum maximè; Duces cæsi aut capti; Admiralius captus, & Andelotius, qui se mox victori subripuit, per paludem proximam, magnis functus periculis. Vno cursu victoriæ Casteletum à Solinaco Hispanis traditur, Hamum expugnatur, vrbs quidem indefensa; in arce plus laboris impensum: inexpugnabilis vulgò habebatur, & situ quidem commodissimo erat, sed muris agge-

HENRICVS II.

Solignac.

datámque occasionem ex colloquio Francos inter & Anglos de pace habito, Francis Caletum commeantibus, imò accuratè delineantibus situm atque munimenta; tamen hinc Guisio nulla laudis portio deperit, qui rem difficillimam, acerba hyeme, inter hostes medius, aggressus ingenti animo, ea celeritate & fortitudine perfecit, cui exemplum à multis retrò seculis nullum est, & quam in posteris imitatio rara expresserit. Ille igitur comparatis clam quæ ad subitam expeditionem necessaria erant, sub Decembris finem, exercitum Heluetiis, & Germanis auctum, diuisum bifariam, partim ipse versus Durlanium, ducit; partim Niuernensis in Campaniæ fines, quasi in Lucemburgios inuasurus. At repentè vtrobique miles regressus in vestigia, Guisio duce, ad Caleti expugnationem se accingit. Est Caletum vrbs ad extremam Picardiæ oram, mari apposita, angusto freto trium leucarum dirempta ab Anglia; in plano iacet, nullis montibus collibúsque obnoxia, inaccessa propemodùm quà Hamo amne circumcincta in Insulæ modum, quà paludoso agro negante vestigia, quà Oceano ad occasum in commodissimum portum excepto. Geminus ad eam patebat aditus, terra & mari, vterque sua arce defensus & munitus egregiè; terrâ per paludes eminebat agger, opponebátque in fronte Nieulæum propugnaculum; in portum similiter, Risbanum propugnaculum alterum imminebat; vrbem præterea valida & seiuncta arx propugnabat. Porrò vt ea caperentur; celeritate opus quam maximè erat: nam si mora Anglis ad ferendam opem permitteretur, euanescebat consilium. Primo anni die Guisius opus aggressus, vtrumque propugnaculum simul, Nieulæum & Risbanum, tormentis vehementissimè verberat; capítque die quarto Nieulæum ab Anglis

HENRICVS II.

Durlãs

Hame.

Fort de Nieu-lay.

Le Ri-ban.

Anno 1558

HENRICVS II.

desertum, & Risbanum deditione spontanea. Erant in eius exercitu Rochasurio Princeps, Aumalius & Elbouius fratres; Strossius Marescallus, Franciscus Mommorancius, Termeus, Tauannnius, Estreus tormentorum præfectus, Senarpo; Alegrius, pluresque nobiles; atque tormenta mira celeritate ab Estreo administrabantur. Captis propugnaculis, vt viam auxilio intercluderet, sena hominum millia ad aggerem locat; & Termeum cum validis copiis ad Dunas occupandas mittit (ij terrei aggeres ad refringendas vndas Oceani) quà Guinis Caletum est iter. Tum maiora sex tormenta, minora tria, ante portam Aquariam locat, quasi vim totam in eam partem versurus, & nonnullas turres euertit; mox repentè quindecim maioribus machinis, quæ hostem latuerant, arcem mari adiectam fulminat. Arcem tegebat murus infirmior, nulla humo suffultus, sed vallabat fossa ampla & profunda, saxis constrata, & redundans aquis, quas è mari proximo excipit. Tanto impetu & fragore tormenta explosa sunt, vt sonitus ad Antuerpiam tricesimo tertio germanico milliari delatus sit; & sub vesperam murus satis ampla labe corruerat. In eum Guisius impressionem instituit, admirabili ordine atque prudentia. Primùm Andelotio mandat mille & quingentos Sclopetarios ad mare Dunas inter atque vrbem locare, aggerem ducere, qui ad fossam arcis pertingeret, vnde eius aqua exhauriri atque ad portum posset affluere; crates illitæ pice militi datæ, quibus per paludem firmo vestigio ingrederetur; dati & plutei in scutorum modum oblongi, texti ex vimine, papyro farta superinducti, atque aperti ad eiaculandum, iique præferratis confixi sudibus & humo infixi, sclopetorum hostilium pilas infringebant. Tum iussi Grandmontius cum trecentis Sclopetrariis,

petariis, ac cum hastatis totidem Strossius ad inspectandam ruinam progredi; dein cæterorum Dux Guisius in fossam præcipitat, dum desidit oceani æstus,& aquæ immersus vmbilico tenus, magna frigoris asperitate in ruinam euadit, irrumpítque adeò ferociter, vt arce occupata, Anglos propugnantes in vrbem depulerit; mox quoniam increscebat Oceanus, in castra regreditur, paraturus subsidia; relictis Aumalio & Elbouio fratribus qui arcem defenderent. At nocte proxima, Angli de pernicie sua haud dubij nisi arcem reciperent; eam totis viribus, semel atque iterum oppugnant; qua semper repulsi, suorúmque trecentis qui erant fortissimi cæsis, postridie deditionem instituunt. Dunfortius præfectus in hæc pacta assensus est; ipse cum ducibus quinquaginta quos Guisius vellet,captiui hærerent; cæteris,tum ciui tum militi,vitæ & libertatis copia esset; commeatum omnem, pecuniam, arma, tormenta,puluerem,globos,in potestatem victoris traderent,nec victi clauum aut saxum suo loco mouerent. Idque postremum speciatim cautum, quod Angli reddendam Bononiam deformauerant, pauimento, & ornamentis omnibus erutis. Iuxta pactum Guisius vrbe exceptus;ac die septimo quo impugnauerat. Nihil moræ permissum victoriæ, quæ eodem gradu Guinas deducta est, nam placuit eam vrbem quæ spectaret ad Franciam potiùs, quàm Grauelingam impetere; eíque instat tam indefessa opera Guisius, vti vrbem mox arcem vno die obtinuerit,Græo Præfecto cum designatis ducibus captiuo. Oppidum quamquam munitissimum,quod superuacuum censeretur, euersum penitus atque dirutum est. Vnum erat super Hamesium, castellum in *Hames.* paludibus abditum,habitúmque inexpugnabile; verùm Angli præsidiarij, accedente Guisio, correpti metu,arce derelicta in naues

HENRICVS II.

HENRICVS II. *Terre d'Oye.*

confugiunt: sic totum agrum Oyum, voce Gallica ab Anseribus dictum, miræ præ angusto spatio fertilitatis, Franci cum Caleto recipiunt, ducentis & viginti annis, postquàm Eduardus patratâ pugnâ Cressiacâ eam vrbem ceperat. Nec Philippus Caleto subsidia immisit; siue Anglis infensus, qui à se discesserant, siue Guisij fortitudinem metuens. Angli audito machinarum fragore, diligenter quidem opem parauerant; sed appulsi serius vrbe iam capta, renauigarunt in Angliam. Ea res laudem immensam Guisio peperit, conciliauítque mirum in modum beneuolentiam populi; qua fultus inposterum spes immoderatas in fastigium insanum eriget. Ac Niuernensis Herbemontium arcem in Arduennis validissimam expugnauerat, longe minore plausu quàm Guisius, quanquam fortitudine & prudentia nusquam inferior.

XVI. *Regni comitia*

Parisiis interim Comitia Regni habebantur, Rege pecuniam ab belli subsidium flagitante. Et in iis vnicè institutum, vt in quatuor ordines delegati distribuerentur, qui antea in tres duntaxat, Cleri, Nobilitatis, atque vt vocant tertij Status, partiti cogebantur. Ita tertius ordo in duos diuisus; nam Magistratus qui administrabant iustitiam vnum constituerunt, alterum populus. Orauit pro Clero Cardinalis Lotharingius, pro Nobilitate Dux Niuernensis, iíque stantes; at nixi genibus, pro Magistratibus, Santandreanus, in Parisiensi Curia primarius Præses; pro populo Andreas Mortcrius: Regi assignata tricesies centena aureorum millia; decies centenis à Clero soluendis, à plebe cæteris. Mox cum Delphino Rex Caletum lustrat, dictóque in Præfectum Termeo, Parisiis matrimonium Delphini celebrat. Huic in coniugem data, Maria Scotiæ Regina, & regni corona sponso à Proceribus

Scotis oblata, vt deinceps Rex Delphinus dictus sit: in ea pompa Guisius Magistri Palatij obiit munus, absente Momorancio; singulis viri gratiam in apicem promouentibus; cùm ad eius merita accederet noua auctoritas, nepte ex sorore in thronum euecta. Enimverò id Mommoranciis molestissimum erat, qui depressi per Guisij elationem, iam à clauo & regimine pulsi, æmulatione exarescebant. Auxit molestiam Andelotij casus. Sub Matrimonij quod recensui pompam, Christerna á Rege impetrauerat, vt Carolum filium Lotharingiæ Ducem inuiseret: is eam in rem Peronam ductus est, cum Vademontio patruo venítque cum Christierna Granuellanus Atrebatensis Episcopus, ac quoniam de pace spem insinuabat, ad eum missus Lotharingiæ Cardinalis. Varios inter sermones, Granuellanus dicit misereri se Franciæ, quæ non tantùm bellis externis obnoxia, grauem prætерea luem visceribus aleret, hæresin Caluinianam, quæ iam peruasisset plurimos Procerum; & is speciatim Andelotium nominat, cuius ex litteris ad captiuum Admiralium scriptis id se perspexisse affirmat; præter libellum contra Missam scriptum, quem gestabat idem Andelotius, cùm Sanquitini captus est. Soluto colloquio, Cardinalis Regi significat quæ acceperat de Andelotio, quem ipse Rex habebat charissimum tum ob fortitudinem militarem, tum quod vnà secum educatus à teneris esset. Attamen Princeps religiosissimus beneuolentiam fidei posthabens, dum Monceæi prandet, arcessit Andelotium, virúmque interrogat, quid de Missa sentiret. Ille vt erat elato animo & superbo, quanquam antea monitus vt responso humili & demisso Regem mitigaret, tamen arroganter asserit, Missam abominabilem esse, conatúrque blasphemiam fulcire rationibus.

Henricus II. Rex Delphinus.

Andelotius in carcerem missus.

HENRICVS II.

rationibus. Rex summoperè indignatus, & religionis zelo iram inflammante, lance è mensa rapta, quam solo affligeret, Delphinum sedentem proximè imprudenter lædit, & mensa consurgens Andelosium iubet duci in carcerem; mox dignitatem, nam Tribunus erat totius Francici peditatus, Monlucio tradit, quanquam repugnanti, ne Mommorenciis molestiam nouam facesseret. Et Cardinalis florente gratia in æmulorum deiectionem vsurus, Seniganiam impellit, feminam primariam, quæ Munerio criminalium causarum Parisiis Iudici litem intenderet: ille acceptus Mommorancio, eo flagitante eandem feminam ob Ducis Arscotij fugam acerbè vexauerat; modo vertente gratia & auctoritate, repetundarum iudicio damnatus, in exilium agitur. Comestabilem eæ res conturbabant plurimùm, cogitantem quantam perniciem auctoritas sua ob vnam absentiam pateretur: quare impetrato à Philippo Rege cõmeatu, vt Henricum de pace acturus conueniat; primùm ab eo exceptus est frigidè; mox captatâ mirè beneuolentiâ, ac primis amoris ignibus excitatis, immisit se in illius animum penitus. Prætereà ne obliuio rursum absenti officeret, Dianam Pictauiensem vicariam sibi substituit. Mulier consortis impotens tametsi primùm se addixerat Guisiis, tamen cùm eos in fastigium euehi cerneret eósque esse qui suo nutu res non alieno moderarentur, maluit reuerti ad Comestabilem, pridem sibi notum, moderatiori indole, quæ potentiæ sociam non excluderet. Et erat alio nomine quod timeret â Guisiis: nam omni conatu Stuartæ cum Delphino nuptiis intercesserat, ingenium fortémque indolem adolescentulæ verita; eámque ob rem Lotharingiæ Cardinalis ad Reginam versus, ipsi animum in Dianam erexerat, & Regina grauioribus verbis increpauerat fœminam

De Senigan.

minam. Iis igitur de causis facilè ipsi cum Mommorancio conuenit, desponsa nepte ex Marescallo Markio nata, quæ Henrico Comestabilis filio nuberet: Hinc Mommorancius tranquilliori mente se hosti restituit. Sic per ea Aulæ commercia artésque arcanas, nascebatur factio, quæ discerperet Franciam, quæ Anglica bella atque Hispanica repræsentaret miseriarum magno incremento. HENRICVS II.

Inter hæc belli ardor inualescebat, Thionuilla in Martis aream designatâ: ea vrbs ad Mosellam sexto infra Metim milliari, tum ipsi Meti tum Lotharingiæ vniuersæ, graui incommodo & periculo erat. Præfecti copiis æquali imperio Niuernensis & Guisius; hic vltra amnem, ille citra metatur. Ac primùm tormenta in murum à Guisio directa; quoniam Niuernensis in palustri & vliginoso agro non credebatur posse aggerem ducere; satis magnam labem intulerant: verùm amnis medius, quanquam vadosus, prohibuit, ita censente Strossio Marescallo, ne eo loci institueretur impressio. Quare ad alteram Niuernensis partem perducta verberatio, & per paludem ager est ceptus; etsi ingens & improbus labor, fossam & vallum inter medias vndas ponentibus, ocurreret statim; tamen Strossio egregiam præ cæteris nauante operam, fossa coaluit, & ad ipsum murum deducta est. Excauabant humum, aquâ per riuulos in alias partes deriuatâ, tum fossæ latera compingebant primùm herbosâ terrâ atque argillosâ, mox tabulis atque asseribus fulciebant; milite per crates piceas paludem totam sine periculo percursante. Sic propiùs verberata turris quæ fossam tegebat. Ac dum ad eam magno vtrinque animo concertatur, prospicítque operam Guisius Strossio colloquens, eius humero dextro innixus; ecce sclopeti glans Strossij sinistrum latus transuerberat; quo ictu statim occumbit, vir fortissimus, & pe- XVII. *Thionuilla capta.* *Strossij mors.* Anno 1558.

HENRICVS II.

ritissimus bellicarum rerum, infelix tamen cum suo ductu has gereret. Mox sub turrim illam acti cuniculi, ad quos exoritur dimicatio grauis; hoste ex humilibus propugnaculis ad fossam erectis Francum repellente. Aderant Duces Niuernensis & Guisius, pugnantium animos suo periculo incendentes, nutabátque victoria; cùm Monlucius Volmarium Centurionem cum militibus aliquot iubet se in illa hostium propugnacula saltu immittere; aliúmque ad ruinam turris sursum arrepere: hic occisus illicò, Volmarius meliori sorte, accedente Monlucij filio, aliísque Nobilibus, post atrocem pugnam, hostem pellit, tenétque propugnaculum; quod extemplò Guisij iussu euersum est. Obsessi postridie deditionem flagitant; súntque admissi iis conditionibus, vt duci & militi sarta esset libertas, armis & sarcinis derelictis, ciui cum facultatibus exeundi facultas, vrbs immunis à direptione. Et obseruata Niuernensis Guisiíque humanitas, in cura ægrotorum, & pudore virginum ab omni iniuria vindicando. Arlonem postea ductus exercitus; & quanquam initio præsidiarij milites superbè compellanti Guisio respondissent, tamen aduentantibus copiis ad expugnationem immissis; ij metu pulsi ab vrbe per oppositam portam elabuntur, igne etiam in eam iniecto: quod flammis superfuit, militi datum in prædam; sed per ea plurimi dies consumpti sunt, cùm Guisius in Belgio omninò desiderabatur. Nec potuit festinare, incendio magnam castrorum partem inuadente, quo ipsius equi, supellex argentea, & impedimenta omnia conflagrarunt. Nam interim Termeus luctuosa clade afficitur. Plerique Guisium inuidiæ postulant, quod spontè deseruerit Termeum, clámque amauerit, quæ victoriam suam collustraret: excusant alij, affirmántque missum in

Termeus ad Graueling̃ victus.

in Flandriam Termæum, duntaxat vti Hispanum arceret à mittendis Thionuillam suppetiis: Ego vt crediderim non optasse Guisium Termei cladem, sic eius periculo lætum inficiari haud ausim: quid enim celeritatem tanta mora corrumperet, laudemque maximam inutili otio macularet? præterquam quod ea mora magnum discrimen copiis attulit dissensione Francos inter & Germanos orta, ruebántque in ciuilem pugnam, nisi Niuernensis cura & diligentia admisissent concordiã. Porrò causa celeritatis desideratæ hæc erat. Termeus loco Strossij Marescallus dictus, cum sex millibus militum, partim Vasconum, partim Germanorum, atque equitibus mille & quingentis, iussus erat in Flandriam, quâ ad mare spectat penetrare; simùlque proruperant Villebonus, Annebaldus Admiralij filius, Senarpo, & Cauneus Comes. Statim disiectis quæ occurrerant rusticorum turmis, Termeus Mardicum, pagum vi capit, tum quarto die Duncercham expugnat, & deinceps Bergam, eásque diripiendas permittit militi. At postmodùm cum podagrâ laboraret, Duncerchæ hærens copias Villebono tradit, viro militari, sed prædatori famoso, & assueto grassari cædi atque incendiis. Ille Neoportum vsque excurrens, factâ militi flagitiorum licentiâ, eos agros & pagos fœdè crudelitate libidine & deflagratione deturpat. Ad miseros eiulantium questus, excitatus Philippus Egmontio mandat vlciscendi prouinciam: & ille vir impiger coactis duodecim millibus hominum, præter immensam rusticorum turbam, qui vnà cum liberis atque vxoribus ad vindictam decerpendam accurrerant, ad Grauelingam se redeuntibus obijcit. Termeus adhuc æger copiis ductis ad flumen Agnium, quo Grauelinga alluitur, statuit eum transmittere die proxima dum subsidit æstus Oceani, sicque incauto

HENRICVS II.

De Channe

Aa.

HENRICVS II.

incauto hosti elabi. Verum Egmontius eo consilio vel explorato, vel prudenter præmiso, primo mane occupat amnem transire, tormentis etiam non traiectis: quamobrem Termeus post amnem transitum, aduertit hostem oppositum & distributum in aciem. Nec ideò vir fortis despondet animum, sed pugnæ necessitatem in necessitatem victoriæ vertens, & ex loci situ commodum capiens, dextram oceano, terga amne tegit, ad læuam sepem plaustris obtendit, tormenta aliquot leuiora in frontem obijcit, tum irrumpentem hostem intrepidè excipit. Egmuntius impetitus tormentis equitem per eorum globos in Termeum agit; toto impetu in Vascones verso: nam equitatus Villebono ductore metu atque ignauia conflictum vitabat; Germani hastas erexerant & à pugna incolumitatem impetraturi abstinebant, ita soli Vascones vniuersum equitum peditumque impetum loco immoti atque imperturbati, ingenti animo sustinent. At ecce duodecim Anglorum naues fortè eam oram prætemauigantes, inspecto prælio, tormenta nauium in Francos obuertunt discerpúntque obnoxios, nullo effugio, cùm hinc amnis, inde impedimenta fugam obstruerent. Sic dimicantes egregie victi & cæsi sunt; plures mari & fluuio hausti; capti omnes ab Egmuntio duces, Termeus, Villebonus, Annebaldus, Senarpo, & Cauneus: è captis militibus ducenti in Angliam ducti; totidem rusticis ad explendum furorem traditi, qui rapti in proximos pagos, rapinarum pœnas dederunt sæuissimas, necati suppliciis à mulierculis, vel discerpti membratim securibus, vel laniati furentium dentibus vnguibúsque, cruore ad explendam vindictam ebibito. Ea clades Henrici res antè erectas prostrauit iterum; & plures Guisiorum æmuli, tarditatem Ducis incusabant, eò vero similius quòd

ab

ab eo vitio indoles viri abhorrebat quamplurimum, nec ea re vna Guisij fides & in patriam amor desideratus est; in Pedemontio res afflictæ, in prauam æmulationem, ceu in primam originem reuocabantur. HENRICVS II.

XVIII *Brissaci res in Pedemontio infensa*

Etenim post miseram cladem Sanquitinianam Rege vndecumque militem conuocante, & cordis instar sanguinem subito in metu à membris cæteris corrogante, Brissacus miserat duas legiones, & abcesserant Nobiles, qui certatim è Francia tyrocinium sub magistro tanto posituri conuolabant in Insubres. Sic Brissacus necessitate continebat se, operiens dum afflarent secundæ res. At postquam aduentu Guisij & Caleti expugnatione respirauit fortuna Franciæ, militem atque stipendium à Rege flagitat: id enim verò Guisius prohibet, cuius auctoritate Regis stabat arbitrium; summam rerum agi in Belgio, eò vires omnes & conatus vertendos; Pedemontium appendicem esse, quæ ex bello Flandrico pendeat; in eo Italiam aperiri atque profligari. Ista in speciem Guisius, cùm animum à Brissaco auersum haberet; siue quod is affinis Comestabili esset, siue quod Francorum vnus rebus gestis clarissimus, sibi comparandus atque adæquandus famam suam & gloriam prouocaret, & in aulam posset aliquando adscitus, auctoritati suæ æmulum ponere. Ideò milite atque pecuniâ detractis, Brissaco, res in deterius ibant, Gallauium & Gattinaram diruerat, cùm præsidiarius miles deficeret; dum hostes Monteclarum & Castiliolum expugnant, vrbibúsque cæteris imminent. In eas actus angustias, Gonorium fratrem ad Regem mittit flagitatum suppetias; illi verba dantur, & charta vmbra pecuniæ consignatur; sed in fumum statim singula effluunt. Ipse Brissacus, exoratâ ægerrimè veniâ, Parisios venit; ac subitò subornatur illi accusator

De Gonor.

HENRISCVS II. *Vidame de Chartres.*

ſator Vidamus Carnutenſis, inimicus priuatim, qui adminiſtrationem in flagitium vocat, annitente Lotharingio Cardinale: ac tametſi diſcuſſa eſt accuſatio, tamen illi pecunia in trapezitas Lugdunenſes aſſignatur, attributione fallaci; facta ingenti ſpe Turcicæ claſſis, quæ hoſtem auerteret atque detineret. Et quidem eam ex centum & viginti triremibus conflatã Solimanni Legatus ad Liguſticam oram adduxerat; eo conſilio vt captis oppidis quæ circumſtant Genuam, ipſam rerum penuriâ ad deditionem impelleret, verùm ea ſpes Franco inutilis, & Briſſaco ipſi perniciosa omninò fuerat. Nam Turca poſt acceptam pecuniam à Genuenſibus, clàm indemnes ab ſua claſſe præſtiterat; & ij à metu tanto ſecuri, nummos Prætori Mediolanenſi ad cogendum exercitum ſuppeditarunt; quibus ille viginti peditum millia conſcribit, equitum quatuor; iſque erat Seſſæ Dux Ferdinandi Conſalui ex filio nepos; qui pluribus captis in Pedemontio municipiis, Moncaluum nuper expugnaueuerat, Pequinij Præfecti negligentiâ; nam hoſtes muri parte quam propugnabat, nullo ad repellendum conatu admiſerat. Ad hæc dolorem Briſſaci interna augebant; cùm miles iam detrectaret obſequium, gnarus ſuum ducem contemptui eſſe; Heluetij ſtipendio ceſſante diſceſſerant, & pleræque vrbes deficiebant ad hoſtem. Ita res in Pedemontio collabebantur, virtutem profligante inuidia, & aulica fraude militarem lauream diſturbante.

Claſſis Anglica repulſa.

At Philippus præter ea commoda, ſpem ingentem de Anglica claſſe conceperat. Ea nauibus centum & viginti, partim ex Anglia petitis, partim ex Belgio, ductore Clintono Anglo, poſtquam oram Normanniæ perterrefecerat, repente in minorem Britanniam verſa, ad Conqueſtum portum vbi ſancti Mathæi cœnobium eſt, exponit militem.

militem. Ille, rusticis aliquot qui obsistebant in fugam actis, cum victor vltra pergeret, à Kersemontio Britone Nobili, deiectus, & in suas naues non sine damno compulsus est. Nec quid amplius hostes aggredi ausi sunt, quanquam triginta nauibus nuperrimè aucti: nam Brossius Dux Stampensis, prouinciæ Prætor, armabat militem, & vno conflictu dè re tota fusi præiudicauerant. Postmodùm classis in suos Angliæ & Batauiæ portus se recepit. At perculsi Reges mutua illa quà clade, quà ignominia, videbantur extrema omnia tentaturi, cùm improuisò affulget spes pacis. Henricus numerosissimum exercitum apparauerat; nec numerus militum distinctè scribitur, nisi ex verbis Monlucij quantus demùm fuerit colligatur. Scribit enim ampliorem exercitum hominum memoriâ nullum visum; distributum in ordines cum semisse leucam occupasse, & singula agmina circumequitanti à dextro in sinistrum cornu, effluxisse trium horarum spatium. Rex eo lustrato, & excepto honorifice Guillelmo Ducis Saxoniæ filio, qui bis mille equites in societatem belli adduxerat; ab Campaniæ finibus in Picardiam tendit, immensásque copias ad Ambianum locat. Nec distabant procul Philippi copiæ, numero Francicis haud inferiores: qui exercitus si confligerent semel, magna rerum conuersio tum victori tum victo imminebat haud dubiè. Quo periculo acti, de pace agi Reges patiuntur. Eam Christierna Lotharingi mater omni industria promouebat, accedebántque ad eius studia, Sabaudiæ Dux Philibertus, Comestabilis, & Santandreanus; quanquam mente diuersa singuli. Nam Sabaudus ditionem suam ab vtroque Regum occupatam, vno pacis beneficio recuperare poterat; Comestabilem vrebat Guisij potentia, diuturno bello firmata; & Santandreanum captiuitatis

HENRICVS II.

La Brosse.

De pace primùm agitur.

HENRICVS II. — ptiuitatis longæ tædebat; rémque totam Diana vrgebat efficaciter, rata bello extincto, Guisios facilè redactum iri in ordinem. Iis Reges animis affecti viros ad pacem legant; Henricus Cardinalem Lotharingium, Comestabilem Santandreanum, Ioannem Moruilerium Episcopum Aurelianensem, Albaspinam scribam Sanctioris Consilij; Philippus Ferdinandum Albanum, Rodericum Gomesium, Guillelmum Orangium, Antonium Granuellanum Atrebatensem Episcopum, & Vlricum Viglium Iurisconsultum doctissimum: iique conueniunt Castro-Cameracesij, quod in Cameracensibus oppidulum est. Suos etiam Legatos Regina Angliæ, & Sabaudiæ Dux, priuatim miserant. Et verò Comestabilis libertatem sibi & Damuillæ nato confecerat, centum septuaginta sex aureorum millibus in pretium datis; quamuis scribant aliqui pretij gratiam à Philippo factam. Primùm placuit, vt gemini exercitus & admoti propiùs soluerentur, ne militaribus animis orta fortè occasione pugnandi, pacis studia disturbarentur: & dimissi vtrinque milites, quibus alimentum & pabulum feracissimæ prouinciæ vix suppeditabant. Heluetij tranquillè & placidè discesserunt, Germani tumultuantes multo labore à Niuernensi deducti sunt. Exarmati Reges in leges pacis assentiebantur, cum Angli eam postulatis conturbant, reposcentes Caletum; quod nullo pretio Francus à se auelli sineret. Ita cùm Philippus Mariæ coniugi eam molestiam nollet obijcere, vt ipsâ inuitâ conciliaretur pax; res in Ianuarium proximum à legatis reijcitur; si fortè beneficio temporis huic nodo Gordio proferretur aliquis gladius.

De l'Aubespine. Ruy Gomes

XIX. *Contentio inter Le-*

Dum hic expectatur, legatos inter Regum oritur contentio, quæ pacem ipsam afflixit propemodùm; nisi Philippi certa & indubi-

tata vtilitas eam instaurasset. Postquam Carolus quintus Imperio se & regnis abdicat, Franciscum Vargam ad Senatum Venetum, suo & Philippi filij nomine miserat, eum ipsum quem antè Imperatorio titulo habebat Venetiis. At Episcopus Lodeuensis pro Henrico legatus, percipiens quò hæc legatio tenderet, erat contestatus se de iure suo nunquam decessurum; attamen Senatus rogatu vterque Legatus à consessibus celebrioribus se abstinuerat. In præsentia Ferdinandus Imperator dictus Legatum proprium, miserat, vrgebátque Vargas, vt post eum proximas in sedendo partes occuparet. Proponebat sibi ea vti traderentur; *non habendam priorum temporum rationem; olim regnum Hispaniæ angustis terminis circumscriptum, modò diuino beneficio, vltrà mundi & soli limites prorogatum; quantùm accesserit finium, tantùm accessisse maiestatis & reuerentiæ non comparandam Franciam cum multiplicibus immensisque Prouinciis, quæ sceptro Hispanico regerentur; nec de dignitate oportere Reges contendere, cum eo qui prouinciarum numero & amplitudine cæteros superet.* Eiusmodi plura Vargas, fortunam in patrocinium aduocans, cùm ius & æquitatem nequiret. Contra Nouallius, Tarbensis Episcopus, Henrici orator, instat magnoperè, vt ius Regis suo debitum, ac priores partes afferantur. *Regum maiestatem a fortunæ benificiis haudquaquam arcessi; tam mercatorum quàm Regum opulentiam esse; diuinum quid ad venerationem Regum affulgere; & ab regnis conditis neminem Principum cum Christianissimo contendisse;* stare se iure suo, nec passurum vt præter Imperatorium vllus orator prior consideret. Senatus quando inire viam mediam non erat integram, pro iure stetit, ac Francico primam sedem attribuit. Et ea controuersia postea

HENRICVS II.

gatos Regum Venetiis

De Noaille.

Tridenti

HENRICVS II. Tridenti in Concilio instituta, agitata per grauissimas altercationes, Pio IV. Pontifice, Franco similiter adiudicata est. Ac quidem de Concilio Tridentino, plura essent dicenda, quod incepit anno antequàm Franciscus Primus desineret; & tandem conclusum est Carolo IX. tertium annum regnante sed omnia sunt luculentissimè ac verissimè scripta in historia propria, quam edidit nuper Pallauicinus Eminentissimus Cardinalis, tanta luce veritatis, quanta laude ingenij, & scriptori hæretico tam detraxit laruam, quàm patefecit mendacia. Nunc in orbitam pacis redeamus, cui dum enarratus obex assurgebat; alium Deus & molestissimum sustulit.

Concilium Tridentinum.

Pax Cameracensis Maria Angliæ Regina, hydrope Londini moritur; cùm prægnantem se ex desiderio crederet, nascenti morbo remediorum contemptu progressum dederat, pestémque aluerat, qua mox extincta est. Continuò Angliam noua rerum facies occupat; Elisabeta Mariæ soror ex Anna Bolenia nata solio imponitur; ac tametsi sub initia Philippus fingeret sibi Angliæ commoda cordi esse, tamen postmodùm in suam vnius vtilitatem intendit. Igitur Ianuario ineunte Legati Castro-Cameracesij conueniunt; nec diu de conditionibus disceptatum est. Duæ quæ grauiores, partim erant sublatæ, partim mitigatæ, de Caleto & Meti. Elisabeta iam cum Henrico pepigerat; vt ipsi Rex intra octo annos Caletum restitueret cum Oyo Comitatu; sin minus, quingenta nummorum millia penderet. Metim & duas alias vrbes Imperij, Tullum & Virdunum, assentiebatur Philippus vt Henricus redimeret, & de iis placidè cum Germanis Proceribus actum. Missi erant Oratores à Rege, Marillacus Archiepiscopus Viennensis, ac Bourdilionius, ad Germaniæ Comitia Augustæ habita; & impetratus tum à Ferdinando Imperatore, tum à Germanis Princi

Anno 1559

Bourdillon.

Principibus haud ægrè assensus, vt eæ vrbes Francorum essent. Deinde sub Martij finem delatæ sunt ad Regem conditiones eiusmodi; vt pacta antea inita forent rata; vt mutuis clientibus parceretur, exceptis exulibus, Siculis, Neapolitanis, & Mediolanensibus, Henricus Philippo restitueret Theonuillam, Mariemburgum, Iuoium, Damuillerium; Mommedium, Valentiam in Insubribus, omnes arces vrbésque quas cis vel vltra Alpes possidebat: Philippus vicissim Sanquintinum, Hamum, & Castelletum; Henricus præterea redderet Philippo Carolesium Comitatum atque Hesdini ditionem, Bouinas, & Bullionem Leodiensi Pontifici; Mantuano Duci Monferratensem, Genuensibus Corsicam; in Subalpinis Taurinum, Pinarolium, Cherium, Ciuasium, & Villanouam Astensem pignoris loco retineret, dum de auitæ successionis iure ab selectis arbitris pronuntiatur: Henricus prior impleat fœdus, posterior Philippus datis obsidibus, Philippo Isabella Henrici filia tredecennis in coniugem detur, Philiberto Sabaudo Margarita soror; illi quadringenta nummorum millia, huic trecenta in dotem dicantur. Nemo Procerum præter Mommorantios his conditionibus adscriptum volebat, Guisius in consilio præclaram habuit ad dehortandum Orationem; Brissacus eam in rem generosè multa proponebat; sibi in militiæ præmium reposcebat exilium, se & socios commilitones iuberet Rex exulare è Francia, pollicebatur se fremente toto Hispanorum imperio obtenturum tot arces atque vrbes, quas nullo fructu modo abdicaret. Tum illam pacem miserabilem dicebat, exclamabat indignissimam, quâ trecentæ propemodum arces ob paucu-las quasdam recipiendas reddebantur Hispano. Canebantur surdo hæc omnia: Henricus omnino pacem expetebat, siue belli diuturni pertæsus; siue Mommoranci

HENRICVS II.

—— & multò magis Dianæ voluntate impulsus,
HENRICVS II. quibus deliberatum erat quamcumque pacem admittere priusquam alendo bello Guisiorum gratiam & potentiam alere. Ita conditiones receptæ & apparata ad celebrandas nuptias pompa magnifica.

XX. *Senatores Parisienses hæretici.* Ac ea dum instruitur, Rex addicit curas ad plectendos Hæreticos, ij dudum propagabantur in Francia; & Senatorum Parisiensium plures ferebantur vulgò hac pice illiti. Sanè cùm prima Senatorum classis, quæ magna Camera vocatur, ex edicto Castelbriantio igne Hæreticos plecteret, proxima classis, quæ turriculæ dicitur, eos dimittebat, vel leuiori pœna mulctabat. Qua de re multis apud Regem querentibus, & impulsore vt creditur Cardinale Lotharingio, qui nouam potentiam inquirendæ hæresis ambiebat, res ad Mercuriale consilium vocatur. *La Mercuriale* Id porrò eiusmodi erat, vt die Mercurij, vnde nomen sumptum, Senatores lecti, in maiorem Curiam cogerentur, inquireretur de singulorum moribus tum de vniuersis Senatusconsultis; si quid peccatum leuius, verbis plectebatur; si quid grauius, amouebatur reus à Senatu: id consilium primò bis in mense, posteà semel trimestribus singulis habebatur. Conueniunt autem Præsides Diademati, duo ex singulis classibus Senatores, Regij Aduocati & Procurator; vbi res est grauior omnes adsunt. Tunc apud vocatos expostulat Ægidius Bordinus Regis Procurator, de iudiciorum varietate in plectendis Hæreticis, mox cùm Senatores sententiam dicerent & eorum aliquot in Hæreticorum gratiam tenuissent, nempè Arnoldus Ferrerius Iurisconsultus scriptis celeberrimus; Anthonius Fumæus, Paulus Fuxiensis, Valæus, Porta, Viola, & omnium pertinacissimus Anna Burgæus, pronuntiandum iudicium in alium diem dilatum est. Qua die delibe-

rantibus

rantibus Rex cum Proceribus interuenit ; & Senatorum auditâ sententiâ postquam grauem orationem habuerat, excandescens in Faurum, & Burgum, qui in Orthodoxam religionem blasphemas voces emiserant, iubet eos à Mungomerio comprehendi, & abduci in Bastillam arcem; in quam ducti similiter Fuxius, Fumæus, & Porta ; nam Ferrerius, Valæus & Viola fugâ euaserant. Tum Annæ Burgo Iudices dati, qui sacris initiatus Ordinibus contumacissimè omnium sententiam impiam tuebatur : verùm is altercando, & datos Iudices reiiciendo dum damnatur lentiùs ; atrox calamitas miseram Franciam percellit in capite. Perstrepebat gaudio ciuitas Parisiorum ad apparatum nuptialis pompæ; aderant Sabaudiæ Dux, Albanus qui Isabellam pro Philippo duceret, Orangius, atque Egmontius ; Réxque hastiludium indixerat, in quo ipse decurreret, ostentaturus dotes egregias, vires robustissimas, atque admirabilem equitandi artem. Iam duos dies magna laude decurrerat, cùm sub tertij finem quo desinebat ludus, aperta galea vt captaret aërem, Mongommerium Comitem, quem fortè hastâ erectâ cessantem inspexit, ad cursum prouocat ; sed raptus currendi studio, buculam galeæ festinanter demissam haudquaquam occludit. Mongommerius in pectorale hastâ perfractâ, cùm cohibere nequiret impetum, trunco quem dextrâ gerebat inuectus in Regem, buculam aperit, Regísque oculum dissiliente fragmento atque totum caput transuerberat. Rex prostratus vulnere defertur in proximas Turricularum ædes ; nec vllam deinceps edidit vocem ; quamuis illi multæ assignantur : atque adhibitis frustrà remediis, vndecimo die à vulnere, qui Iulij erat nonus, emittit animam ; natâ in cerebro vomicâ quæ vitam abstulit. Magno humana-

HENRICVS II.

Du Faur, & du Bourg.

Regis mors.

Anno 1559

HENRICVS II.

rum rerum ludibrio; cùm Rex validissimus, in ludo cuius peritissimus erat, suos inter Proceres, periculorum in tot bellis immunis; nullo hoste, nullo inimico, in festiua pompa & nuptiali lætitia, ludens innocente culpa occiditur. Delibabat annum à quadragesimo primum, robusta valetudine, quæ longæuum senium operiretur. Pridie obitus Sabaudus Margaritam duxit, ne Rege mortuo nouus obex pacem conturbaret. Et narrantur plura tam improuisi fati præsagia; in quibus memorabile, quod infans sexennis à patre ad spectaculum deductus, vbi primùm inspexit stadium, exclamauit; Heu pater, Regem volunt occidere; nec clamores aut fletus compesci vlla re potuerunt, donec domum à funesto loco relatus est. Porrò Henrico erant corporis dotes eximiæ, amplæ vires, multa agilitas, membrorúmque ad palæstram omnem mollities: animus facilis, ab sæuitia omni alienus, clemens, benignus, & militaris gloriæ cupidus; at qui se regendum Aulicis traderet, addictus Mommorancio supra omnem modum, quódque deterius Dianæ mulierculæ, tam cæco & obstinato obsequio, vt vulgò creditus sit ab impura fœmina fascinatus.

FRANCISCVS II REX. XXI. *Guisij ad regimen admoti*

Henrici luctum consequentium temporum calamitas auxit; quæ quadraginta continuos annos miseram Franciam discerpsit ac dilaniauit; eò funestius, quòd Francia ipsa suo malo potens & ferax, viperæ instar, tot alebat hostes, quot fœtus pareret; & geminis diuisa factionibus, impietatis & ambitionis, ruebat in perniciem necessariam, tam victrix quàm victa. Ea & sequentia, quoniam ætatem nostram contingunt propius, & amplè ab Historicis pluribus variis linguis perscripta sunt, ne rem omninò actam agere videar, percurram paucioribus, quantùm ad propositum meum sat fuerit. Franciscus eo nomine

nomine Secundus annum delibabat decimum sextum, cùm raptus est pater; adolescens infirma valetudine, & animo tam imbecilli ad tantam regni molem quàm corpore, quam sine fulcro & adminiculo ferre non posset. Id in tanta Principum copia deesse non poterat; sed ex ea copia primum malum ortum est, cùm inæqualitatem originis suppleret auctoritas, & regium sanguinem repræsentaret ambitio Nam Guisij extemplò rerum clauum arripiunt: cùm Guisios nomino, duos natu maiores loquor, Franciscum & Carolum: nam fratres alij ad eorum nutus accedebant. Quorum Franciscus rebus militia gestis clarissimus, Meti seruatâ & Caleto capto, famam omnium gentium consequutus, videbatur quolibet dignus fastigio; actuosus in paucis, vigilantissimus, qui manu qua metebat victorias conscribebat epistolas, prudens, moderatus, liberalis, & beneficiorum haud immemor; humanitate admirabili quæ animos omnium caperet. Carolus Cardinalis, ceu ignem loco animæ aleret, perpetuo in motu, cùm non posset militarium, aulicarum rerum & consiliorum satagebat; vbi conciliandus potentior, dissimulator egregius; litteris imbutus, & eloquentia ad flectendos animos singulari. Ij Mariæ Stuartæ, quæ nupserat Regi, auunculi, ceu affines propinquiores, Regem à Turricularum palatio, in quo Henricus iacebat, Luparam abducunt; iusso Comestabile hærere ad cadauer, dum iusta peragerentur, quod Præfectorum Palatij munus est. Regina mater Catharina Medicia se ad Guisios admouet; siue cursu rapta, quem inhibere haud posset; siue maluit Guisiis quàm Comestabili adhærere, viro prudenti & considerato, quem admissum semel amoueret haud facilè; cùm Guisij turbulentiores viam ruinæ amplam pateface-

FRANCISCVS II.

FRANCISCVS II. rent; siue nondum confirmatis artibus, quas deinceps ad regimen vsurpandum tam peritè callidéque adhibuit. At Guisij Regis potiti, illicò edictum in Senatum deferri curant, quo Rex belli administrationem Duci Guisio mandabat, ærarij Cardinali, & Reginæ matri supremum in omne regnum imperium. Idémque Rex dixerat viris à Senatu legatis, Guisios de singulis rebus consulendos. Imò cùm Comestabilis semel iterúmque Regem conuenisset, experturus si qua dignitatis atq; ætatis ratio haberetur: nam agebat annum à septuagesimo alterum; cùm occlusas Regis aures comperisset, Guisiósque in intimam mentem penetrasse, petita & accepta abeundi venia, secesserat Chantilliacum, quæ Parisios prope villa est magnifica natura & arte ad honestum otium instructissima. Continuò institutæ, quod solemne est, mutationes Oliuerius Cancellarius, vir moribus probatissimis, sigillis præficitur, Bertrando custode Romam amandato, vt galerum Cardinalitium caperet, homine ad Dianæ obsequium mancipato. Diana ipsa aulâ eiecta est, pœna pro flagitiis leuiori, iussa tradere regij cubiculi claues, & Regum suppellectilem gemmeam, quæ per immoderatam potentiam penes se habebat; Chenonsæum amœnissimam in Turonibus domum, Charo amni impositam, Catharinæ dedit, facultatibus cæteris spoliandæ, nisi Aumalius gener deprecator, concepta spe totius hæreditatis, exorasset fœminæ veniam. Mox Ioannes Auanso summa præfectura ærarij amouetur; Cardinalis Turnonius inculpatæ fidei, & Mommorancio odiosus, in aulam arcessitur, Catharinæ maximè voluntate, virum aduocantis quem priuatim sibi demereretur. Santandreanus Marescallus, cùm hactenus beneuolentia Regis & sua amplitudine fultus, alienum columen respuisset, modò se

Chenōceaux.

ad Guisios applicat, ære alieno supra modum grauis, & accusationibus multis obnoxius, ob peculatum & rapinas plurimas; vnica filia vni ex Guisij filiis desponsa: plerique regiæ domus ministri, Præfecti arcium vrbiúmque, & in supremis Curiis Magistratus, eo modo deiecti; cauentibus Guisiis vt dignos substituerent, quíque passim vulgò commendati essent & accepti.

FRANCISCVS II.

XXII. *Principes regij sanguinis.*

Constitutis ad clauum Guisiis, vna supererat euertenda machina familiæ Regiæ Principes, qui ab condito regno venerabiles Francis, & pupillis Regibus in administrationem vocati, non videbantur alienum regimen æquis animis subituri. Ij quinque è Borbonia prosapia erant; tres in Vindocinensi familia fratres, quæ ad Regem spectabat propius; Antonius, Ludouicus, & Carolus. Antonius postremo bello Henricum inter & Philippum exorto, Henrico Nauarræ Rege socero mortuo, in Benearniam venerat, regníque titulum sumpserat; hic virili ætate, militarium peritissimus rerum, tam prudens ductor, quam fortis in præliis, præterea per ærarium soceri locuples, vt primus è stirpe regia, videbatur administrationi rerum aptissimus; nisi virtutes sua etiam vitia prægrauarent: nulla in consiliis aulicis intelligentia, in susceptis nulla constantia, imò ingens mollities, fluctuans animus, & in singulis hæsitans, qui se nulli rei seriò traderet; quæ vitia non tam ab indole hauserat, quam ab assiduis muliercularum amoribus, aciem mentis robúrque corporis affligentibus & eneruantibus. Ludouicus Condæus, fratri longè dissimilis, pusillo corpore, infirmis viribus, nondum collectâ per ætatem peritiâ; nam annum vigesimum quintum implebat, arcessebat ab animo quod defecerat corpori; generosi animi, altíque spiritus, liberalis, fortis, in gerendis rebus indefes-

FRANCISCVS II.

sus, perspicaci ingenio solidóque, cupidissimus gloriæ: sed eæ laudes contraxerant næuos; etenim in consiliis præceps, in agendo nimius, in aduersis impatiens, noua hæresi imbutus, ad factionem potiùs regnique perniciem quàm ad regimen natus putabatur. Et ille ad Comestabilis partes accesserat, contracta cum eo affinitate ob coniugem; quippe socrus Eleonoræ Royæ coniugis mater, nata erat ex Ludouica sorore Comestabilis, quæ primis nuptiis Magdalenam matrem ipsam Eleonoræ pepererat; secundis Castilionios fratres Admiralium & Andelotium; ita in fratrum consuetudinem Condæus implicitus, ab iis veneni luem illam contraxerat: prætereà opes illi tenues erant, dignitas nulla, nulla prouinciæ prætura; atque hinc prima causa diffidij, quod Picardiam à patre & Antonio fratre administratam ipse reposceret, quam inuaserant Guisij. Carolus in album Cardinalium adscriptus, & Rothomagensis Archiepiscopus, Antonio similior, negligentiâ, & credulitate, rebus magnis ineptus, & alienæ fraudi obnoxius erat. Duo prætereà fratres ex stirpe Rocasurionis obtinebant proximum gradum; Ludouicus Dux Mompenserius, miti indole, & à tumultibus aliena, Orthodoxæ fidei studiosissimus; iisdémque moribus Carolus frater Princeps Rocasurio, probitatis laude & prudentiæ clarus; amorem & existimationem vulgi collegerant. Ergo ad eos Franci conuertuntur, ij quibus Guisij odiosi forent, & maximè ad Nauarræ Regem, qui ortu proximus, & belli gloriâ, & regia dignitate eminebat supra cæteros. Et quidem Comestabilis, postquam Henrici deplorata est salus, Matam ad eum miserat, adhortatus vt quamprimùm Lutetiam se conferret, suscepturus regimen, quod in ipsum natura virtutésque suæ contulerant. At cùm ille vel

Roche sur yon.

indolis cunctatione haud se commoueret; vel quod Mommorancio non satis fideret, qui in proximo fœdere Cameracensi nullam sui in Nauarram iuris rationem habuerat; mox appellatus Procerum vocibus, Condæi, Rocasurionis, Admiralij, & Andelotij, de re tota deliberauit maturius. Erant illi à consiliis Ioannes Angutus Episcopus Mimatensis, Prati Cancellarij filius nothus, Burcardus Nauarræ Cancellarius, Chabotus Iarnacus, & Franciscus Escarsius; cúmque postremum sibi clam Catarina conciliauerat. Ij auctores sunt vt proficiscatur; verùm Escarsio moram innectente sagaciter, lentè progrediebatur; admissis per singulas vrbes hæreticorum precibus, supplicantium vt fidei suæ defensionem susciperet. Vindocini plerosque Procerum obuios habuit, Condæum, Rocasurionem, Andelotium, Vidamum Carnutensem, Antonium Portiani Principem, & Carolum Rupifocaldium; & eorum consilio constitutum, nihil vt moueret, donec Reginæ matris Regísque ipsius mente perspecta, tentasset si quid placidè & tumultu amoto obtineri posset; ísque ea mente ire in Aulam pergit. At Guisij vt primum illum impetum frangerent, persuadent Regi Nauarrum sectâ hæreticum, eius farinæ hominibus ducem se præbere, eorúmque ope regnum affectare; qua opinione concepta, haud ægrè Rex ad Nauarrum excludendum inducitur. In Castello Sangermani Laij agebat; nullum in eo paratum Nauarro hospitium; ísque ad diuersorium publicum mittebatur, nisi Santandreanus officiosè suo decessisset. Cùm Rex vt ipsi occurreret, quod frequens est, prodiisset venatum, à Guisio in regionem viæ aduersam deducitur. Nec Nauarrus accipitur à Rege signo vllo humanitatis; nusquam ad concilium euocatur; si de regno agit, mittitur ad Guisios, Rege affirmante

FRANCISCVS II.

Antonius Rex Nauarræ. d'Angut. d'Escars.

FRANCISCVS II. — penè auunculos totam esse administrationem & regimen; sibi gratum facturos, qui ipsis obtemperarent. Ausus aliquoties, Proceribus instigantibus, Regem de publicis rebus compellare, tam austeris & acerbis verbis dimissus est, vt planè abiecta spe obtinendi regiminis, ad primam indolem reuolutus, consilia antè suscepta omiserit. Ita Guisij in eum obicem confirmati, Regem Rhemos ad inaugurationem nullo metu ducunt: affuerunt Rex Nauarræ & Comestabilis, pars spectabilis pompæ; amoti extemplò, & Comestabilis quidem summam Palatij præfecturam dimisit, quam inuasit Guisius, Francisco Comestabilis filio Marescallo dicto; & Nauarrus in speciem deducendæ in Hispaniam Elisabetæ, amandatur in Benearnium. Imò Guisij alas festinanti adiungunt: nam eo præsente à Philippo Rege Hispaniæ litteras perlegunt; quibus expostulabat quosdam factiosos in regno Franciæ clam tumultuari, qui regni Comitia euocanda dicerent; quasi Francisco ætas aut industria ad regendum deforent; eam ob rem significabat, se Regis sororij totiúsque regni tutelam capere, paratósque armatos quadragesies mille, qui factiosos in obsequium cogerent. Sic litteris Nauarrus cùm se designari animaduerteret, metuénsque ne Hispanus quod in Nauarra reliquum erat inuaderet; dum Elisabetæ ornatus instruitur, festinat in Benearnium properanter; móxque Elisabeta Cardinali Borbonio & Rocasurioni perducenda in Hispaniam traditur; eámque Comite Albano Duce in Aquitania Nauarrus excipit, quam ad Ronceuallem Duci Infantadio committit.

XXIII *Caluini in Frãcia hæresis.* Amoliti Nauarrum Guisij, ad premendos tollendósque hæreticos aggrediuntur; tum ob cultum Orthodoxæ fidei, tum quod eam factionem sibi aduersissimam comperiebant.

Porrò

Porrò res postulat, quando ab ea tanta calamitatum procella exorta est, vt à prima origine tota mali causa arcessatur. Nec ea alia quàm Ioannes Caluinus. Hic Nouioduni, quæ Picardiæ vrbs est, anno huius seculi nono, ex Gerardo Chauuino Notario natus, studiisque primis eruditus, ab quodam affine sacerdotia duo impetrauit, Parochiam Pontis Episcopalis, & in Ecclesia Nouiodunensi Capellaniam, vt vocant: & Ioanni erat Carolus frater, qui cùm moriens sacrosanctâ Eucharistiâ pasci recusasset, sub patibulo instar iumenti sepultus est. At Ioannes decursis primis studiorum stadiis, Aureliam ad discendam Iurisprudentiam venerat, inde profectus Bituriges, vt Alciatum audiret doctrina celeberrimum; incidítque in quendam Melchiorem Volmarium natione Germanum, à quo impulsus est in studium Theologiæ, simúlque prima hæresis lue infectus. At ea cùm in dies fermenti instar totam hominis mentem peruaderet atque corrumperet; iam ingens quidpiam meditans, regressus in patriam, duo sacerdotia pecuniâ vendit; qua auctus venit Parisios, & in Collegio Cardinalis Monachi clam virus spargit; donec ob praua dogmata ad pœnam quæsitus, periculo per fenestram missus sese eripuit Parisiis Enculismam profugit, nomine dissimulato; mox se in Germaniam confert, & sermonem communicat cum hæreticorum Antesignanis; dein reuersus in Franciam Pictauium venit, incipítque plures contagiosa labe inficere. In iis tres celebres, quos per Franciam ad seminandum toxicum legat, & librum Almini nomine de Christiana institutione, matricem hæreseos scribit, quem Regi Francisco I. impudentissimus nebulo dedicat. Mox seuerè Francisco in hæreticos homines insurgente, idem metu supplicij Geneuam profugit,

FRANCISCVS II.

Chauuin.

—·— & multò magis Dianæ voluntate impulsus, quibus deliberatum erat quamcumque pacem admittere priusquam alendo bello Guisiorum gratiam & potentiam alere. Ita conditiones receptæ & apparata ad celebrandas nuptias pompa magnifica.

HENRICVS II.

XX. *Senatores Parisienses hæretici.* Ac ea dum instruitur, Rex addicit curas ad plectendos Hæreticos, ij dudum propagabantur in Francia; & Senatorum Parisiensium plures ferebantur vulgò hac pice illiti. Sanè cùm prima Senatorum classis, quæ magna Camera vocatur, ex edicto Castelbriantio igne Hæreticos plecteret, proxima classis, quæ turriculæ dicitur, eos dimittebar, vel leuiori pœna mulctabat. Qua de re multis apud Regem querentibus, & impulsore vt creditur Cardinale Lotharingio, qui nouam potentiam inquirendæ hæresis ambiebat, res ad Mercuriale consilium vocatur. *La Mercuriale* Id porrò eiusmodi erat, vt die Mercurij, vnde nomen sumptum, Senatores lecti, in maiorem Curiam cogerentur, inquireretur de singulorum moribus tum de vniuersis Senatusconsultis; si quid peccatum leuius, verbis plectebatur; si quid grauius, amouebatur reus à Senatu: id consilium primò bis in mense, posteà semel trimestribus singulis habebatur. Conueniunt autem Præsides Diademati, duo ex singulis classibus Senatores, Regij Aduocati & Procurator; vbi res est grauior omnes adsunt. Tunc apud vocatos expostulat Ægidius Bordinus Regis Procurator, de iudiciorum varietate in plectendis Hæreticis, mox cùm Senatores sententiam dicerent & eorum aliquot in Hæreticorum gratiam tenuissent, nempè Arnoldus Ferrerius Iurisconsultus scriptis celeberrimus; Anthonius Fumæus, Paulus Fuxiensis, Valæus, Porta, Viola, & omnium pertinacissimus Anna Burgas, pronuntiandum iudicium in alium diem dilatum est. Qua die delibe-

rantibus

rantibus Rex cum Proceribus interuenit; & Senatorum auditâ sententiâ postquam grauem orationem habuerat, excandescens in Faurum, & Burgum, qui in Orthodoxam religionem blasphemas voces emiserant, iubet eos à Mungomerio comprehendi, & abduci in Bastillam arcem; in quam ducti similiter Fuxius, Fumæus, & Porta; nam Ferrerius, Valæus & Viola fugâ euaserant. Tum Annæ Burgo Iudices dati, qui sacris initiatus Ordinibus contumacissimè omnium sententiam impiam tuebatur: verùm is altercando, & datos Iudices reiiciendo dum damnatur lentiùs; atrox calamitas miseram Franciam percellit in capite. Perstrepebat gaudio ciuitas Parisiorum ad apparatum nuptialis pompæ; aderant Sabaudiæ Dux, Albanus qui Isabellam pro Philippo duceret, Orangius, atque Egmontius; Réxque hastiludium indixerat, in quo ipse decurreret, ostentaturus dotes egregias, vires robustissimas, atque admirabilem equitandi artem. Iam duos dies magna laude decurrerat, cùm sub tertij finem quo desinebat ludus, aperta galea vt captaret aërem, Mongommerium Comitem, quem fortè hastâ erectâ cessantem inspexit, ad cursum prouocat; sed raptus currendi studio, buculam galeæ festinanter demissam haudquaquam occludit. Mongommerius in pectorale hastâ perfractâ, cùm cohibere nequiret impetum, trunco quem dextrâ gerebat inuectus in Regem, buculam aperit, Regísque oculum dissiliente fragmento atque totum caput transuerberat. Rex prostratus vulnere defertur in proximas Turricularum ædes; nec vllam deinceps edidit vocem; quamuis illi multæ assignantur: atque adhibitis frustrà remediis, vndecimo die à vulnere, qui Iulij erat nonus, emittit animam; natâ in cerebro vomicâ quæ vitam abstulit. Magno humana-

HENRICVS II.

Du Faur. & du Bourg.

Regis mors.

Anno 1559

HENRICVS II. rum rerum ludibrio; cùm Rex validissimus, in ludo cuius peritissimus erat, suos inter Proceres, periculorum in tot bellis immunis; nullo hoste, nullo inimico, in festiua pompa & nuptiali lætitia, ludens innocente culpa occiditur. Delibabat annum à quadragesimo primum, robusta valetudine, quæ longæuum senium operiretur. Pridie obitus Sabaudus Margaritam duxit, ne Rege mortuo nouus obex pacem conturbaret. Et narrantur plura tam improuisi fati præsagia; in quibus memorabile, quod infans sexennis à patre ad spectaculum deductus, vbi primùm inspexit stadium, exclamauit; Heu pater, Regem volunt occidere; nec clamores aut fletus compesci vlla re potuerunt, donec domum à funesto loco relatus est. Porrò Henrico erant corporis dotes eximiæ, amplæ vires, multa agilitas, membrorúmque ad palæstram omnem mollities: animus facilis, ab sæuitia omni alienus, clemens, benignus, & militaris gloriæ cupidus; at qui se regendum Aulicis traderet, addictus Mommorancio supra omnem modum, quódque deterius Dianæ mulierculæ, tam cæco & obstinato obsequio, vt vulgò creditus sit ab impura fœmina fascinatus.

FRANCISCVS II REX. XXI. *Guisij ad regimen admoti*

Henrici luctum consequentium temporum calamitas auxit; quæ quadraginta continuo annos miseram Franciam discerpsit ac dil[...] niauit; eò funestius, quòd Francia ipsa su[...] malo potens & ferax, viperæ instar, tot aleb[...] hostes, quot fœtus pareret; & geminis [...] uisa factionibus, impietatis & ambition[...] rucbat in perniciem necessariam, tam [...] ctrix quàm victa. Ea & sequentia, quoni[...] ætatem nostram contingunt propius, & [...] plè ab Historicis pluribus variis linguis [...] scripta sunt, ne rem omninò actam ag[...] videar, percurram paucioribus, quantùm [...] propositum meum sat fuerit. Francisc[...] nom[...]

nomine Secundus annum delibabat decimum sextum, cùm raptus est pater; adolescens infirma valetudine, & animo tam imbecilli ad tantam regni molem quàm corpore, quam sine fulcro & adminiculo ferre non posset. Id in tanta Principum copia deesse non poterat; sed ex ea copia primum malum ortum est, cùm inæqualitatem originis suppleret auctoritas, & regium sanguinem repræsentaret ambitio Nam Guisij extemplò rerum clauum arripiunt: cùm Guisios nomino, duos natu maiores loquor, Franciscum & Carolum: nam fratres alij ad eorum nutus accedebant. Quorum Franciscus rebus militia gestis clarissimus, Meti seruatâ & Caleto capto, famam omnium gentium consequutus, videbatur quolibet dignus fastigio; actuosus in paucis, vigilantissimus, qui manu qua metebat victorias conscribebat epistolas, prudens, moderatus, liberalis, & beneficiorum haud immemor; humanitate admirabili quæ animos omnium caperet. Carolus Cardinalis, ceu ignem loco animæ aleret, perpetuo in motu, cùm non posset militarium, aulicarum rerum & consiliorum satagebat; vbi conciliandus potentior, dissimulator egregius; litteris imbutus, & eloquentia ad flectendos animos singulari. Ij Mariæ Stuartæ, quæ nupserat Regi, auunculi, ceu affines propinquiores, Regem à Turricularum palatio, in quo Henricus iacebat, Luparam abducunt; iusso Comestabile hærere ad cadauer, dum iusta peragerentur, quod Præfectorum Palatij munus est. Regina mater Catharina Medicia se ad Guisios admouet; siue cursu rapta, quem inhibere haud posset; siue maluit Guisiis quàm Comestabili adhærere, viro prudenti & considerato, quem admissum semel amoueret haud facilè; cùm Guisij turbulentiores viam ruinæ amplam pateface-

FRANCISCVS II.

FRANCISCVS II.

rent; siue nondum confirmatis artibus, quas deinceps ad regimen vsurpandum tam peritè callidéque adhibuit. At Guisij Regis potiti, illicò edictum in Senatum deferri curant, quo Rex belli administrationem Duci Guisio mandabat, ærarij Cardinali, & Reginæ matri supremum in omne regnum imperium. Idémque Rex dixerat viris à Senatu legatis, Guisios de singulis rebus consulendos. Imò cùm Comestabilis semel iterúmque Regem conuenisset, experturus si qua dignitatis atq; ætatis ratio haberetur: nam agebat annum à septuagesimo alterum; cùm occlusas Regis aures comperisset, Guisiósque in intimam mentem penetrasse, petita & accepta abeundi venia, secesserat Chantilliacum, quæ Parisios prope villa est magnifica natura & arte ad honestum otium instructissima. Continuò institutæ, quod solemne est, mutationes Oliuerius Cancellarius, vir moribus probatissimis, sigillis præficitur, Bertrando custode Romam amandato, vt galerum Cardinalitium caperet, homine ad Dianæ obsequium mancipato. Diana ipsa aulâ eiecta est, pœna pro flagitiis leuiori, iussa tradere regij cubiculi claues, & Regum suppellectilem gemmeam, quæ per immoderatam potentiam penes se habebat; Chenonsæum amœnissimam in Turonibus domum, Charo amni impositam, Catharinæ dedit, facultatibus cæteris spoliandæ, nisi Aumalius gener deprecator, concepta spe totius hæreditatis, exorasset fœminæ veniam. Mox Ioannes Auanso summa præfectura ærarij amouetur; Cardinalis Turnonius inculpatæ fidei, & Mommorancio odiosus, in aulam arcessitur, Catharinæ maximè voluntate, virum aduocantis quem priuatim sibi demereretur. Santandreanus Marescallus, cùm hactenus beneuolentia Regis & sua amplitudine fultus, alienum columen respuisset, modò se

Chenōceaux.

ad

ad Guisios applicat, ære alieno supra modum grauis, & accusationibus multis obnoxius, ob peculatum & rapinas plurimas; vnica filia vni ex Guisij filiis desponsa: plerique regiæ domus ministri, Præfecti arcium vrbiúmque, & in supremis Curiis Magistratus, eo modo deiecti; cauentibus Guisiis vt dignos substituerent, quíque passim vulgò commendati essent & accepti.

FRANCISCVS II.

XXII. *Principes regij sanguinis.*

Constitutis ad clauum Guisiis, vna supererat euertenda machina familiæ Regiæ Principes, qui ab condito regno venerabiles Francis, & pupillis Regibus in administrationem vocati, non videbantur alienum regimen æquis animis subituri. Ij quinque è Borbonia prosapia erant; tres in Vindocinensi familia fratres, quæ ad Regem spectabat propius; Antonius, Ludouicus, & Carolus. Antonius postremo bello Henricum inter & Philippum exorto, Henrico Nauarræ Rege socero mortuo, in Benearniam venerat, regníque titulum sumpserat; hic virili ætate, militarium peritissimus rerum, tam prudens ductor, quàm fortis in præliis, præterea per ærarium soceri locuples, vt primus è stirpe regia, videbatur administrationi rerum aptissimus; nisi virtutes sua etiam vitia prægrauarent: nulla in consiliis aulicis intelligentia, in susceptis nulla constantia, imò ingens mollities, fluctuans animus, & in singulis hæsitans, qui se nulli rei seriò traderet; quæ vitia non tam ab indole hauserat, quam ab assiduis muliercularum amoribus, aciem mentis robúrque corporis affligentibus & eneruantibus. Ludouicus Condæus, fratri longè dissimilis, pusillo corpore, infirmis viribus, nondum collectâ per ætatem peritiâ; nam annum vigesimum quintum implebat, arcessebat ab animo quod defecerat corpori; generosi animi, altíque spiritus, liberalis, fortis, in gerendis rebus indefes-

FRANCISCVS II.

ſus, perſpicaci ingenio ſolidóque, cupidiſſimus gloriæ: ſed eæ laudes contraxerant næuos; etenim in conſiliis præceps, in agendo nimius, in aduerſis impatiens, noua hæreſi imbutus, ad factionem potiùs regníque perniciem quàm ad regimen natus putabatur. Et ille ad Cômeſtabilis partes acceſſerat, contracta cum eo affinitate ob coniugem; quippe ſocrus Eleonoræ Royæ coniugis mater, nata erat ex Ludouica ſorore Comeſtabilis, quæ primis nuptiis Magdalenam matrem ipſam Eleonoræ pepererat; ſecundis Caſtilionios fratres Admiralium & Andelotium; ita in fratrum conſuetudinem Condæus implicitus, ab iis veneni luem illam contraxerat: prætereà opes illi tenues erant, dignitas nulla, nulla prouinciæ prætura; atque hinc prima cauſa diſſidij, quod Picardiam à patre & Antonio fratre adminiſtratam ipſe repoſceret, quam inuaſerant Guiſij. Carolus in album Cardinalium adſcriptus, & Rothomagenſis Archiepiſcopus, Antonio ſimilior, negligentiâ, & credulitate, rebus magnis ineptus, & alienæ fraudi obnoxius erat. Duo prætereà fratres ex ſtirpe Rocaſurionis obtinebant proximum gradum; Ludouicus Dux Mompenſerius, miti indole, & à tumultibus aliena, Orthodoxæ fidei ſtudioſiſſimus; iiſdémque moribus Carolus frater Princeps Rocaſurio, probitatis laude & prudentiæ clarus; amorem & exiſtimationem vulgi collegerant. Ergo ad eos Franci conuertuntur, ij quibus Guiſij odioſi forent, & maximè ad Nauarræ Regem, qui ortu proximus, & belli gloriâ, & regia dignitate eminebat ſupra cæteros. Et quidem Comeſtabilis, poſtquam Henrici deplorata eſt ſalus, Matam ad eum miſerat, adhortatus vt quamprimùm Lutetiam ſe conferret, ſuſcepturus regimen, quod in ipſum natura virtutéſque ſuæ contulerant. At cùm ille vel

Roche ſur yon.

indolis cunctatione haud se commoueret; vel quod Mommorancio non satis fideret, qui in proximo fœdere Cameracensi nullam sui in Nauarram iuris rationem habuerat; mox appellatus Procerum vocibus, Condæi, Rocasurionis, Admiralij, & Andelotij, de re tota deliberauit maturius. Erant illi à consiliis Ioannes Angutus Episcopus Mimatensis, Prati Cancellarij filius nothus, Burcardus Nauarræ Cancellarius, Chabotus Iarnacus, & Franciscus Escarsius; eúmque postremum sibi clam Catarina conciliauerat. Ij auctores sunt vt proficiscatur; verùm Escarsio moram innectente sagaciter, lentè progrediebatur; admissis per singulas vrbes hæreticorum precibus, supplicantium vt fidei suæ defensionem susciperet. Vindocini plerosque Procerum obuios habuit, Condæum, Rocasurionem, Andelotium, Vidamum Carnutensem, Antonium Portiani Principem, & Carolum Rupifocaldium; & eorum consilio constitutum, nihil vt moueret, donec Reginæ matris Regísque ipsius mente perspecta, tentasset si quid placidè & tumultu amoto obtineri posset; ísque ea mente ire in Aulam pergit. At Guisij vt primum illum impetum frangerent, persuadent Regi Nauarrum sectâ hæreticum, eius farinæ hominibus ducem se præbere, eorúmque ope regnum affectare; qua opinione concepta, haud ægrè Rex ad Nauarrum excludendum inducitur. In Castello Sangermani Laij agebat; nullum in eo paratum Nauarro hospitium; isque ad diuersorium publicum mittebatur, nisi Santandreanus officiosè suo decessisset. Cùm Rex vt ipsi occurreret, quod frequens est, prodiisset venatum, à Guisio in regionem viæ aduersam deducitur. Nec Nauarrus accipitur à Rege signo vllo humanitatis; nusquam ad concilium euocatur; si de regno agit, mittitur ad Guisios, Rege affirmante

FRANCISCVS II.
Antonius Rex Nauarræ.
d'Angut.
d'Escars.

——— penè auunculos totam esse administratio-
FRAN- nem & regimen ; sibi gratum facturos , qu
CISCVS ipsis obtemperarent. Ausus aliquoties, Pro-
II. ceribus instigantibus, Regem de publicis re-
bus compellare , tam austeris & acerbis ve
bis dimissus est , vt planè abiecta spe obt
nendi regiminis , ad primam indolem reu
lutus , consilia antè suscepta omiserit. I
Guisij in eum obicem confirmati., Rege
Rhemos ad inaugurationem nullo metu d
cunt : affuerunt Rex Nauarræ & Comestab
lis , pars spectabilis pompæ ; amoti exter
plò , & Comestabilis quidem summam Pal
tij præfecturam dimisit , quam inuasit Gu
sius , Francisco Comestabilis filio Maresca
lo dicto ; & Nauarrus in speciem deducen
in Hispaniam Elisabetæ , amandatur in B
nearnium. Imò Guisij alas festinanti adiu
gunt : nam eo præsente à Philippo Re
Hispaniæ litteras perlegunt; quibus expos
labat quosdam factiosos in regno Fran
clam tumultuari , qui regni Comitia e
canda dicerent ; quasi Francisco ætas aut
dustria ad regendum deforent ; eam ob r
significabat , se Regis sororij totiúsque
gni tutelam capere, paratósque armatos q
dragesies mille , qui factiosos in obsequi
cogerent. Sic litteris Nauarrus cùm se d
gnari animaduerteret , metuénsque ne H
panus quod in Nauarra reliquum erat in
deret ; dum Elisabetæ ornatus instruitur ,
stinat in Benearnium properanter ; móx
Elisabeta Cardinali Borbonio & Rocasu
ni perducenda in Hispaniam traditur ; e
que Comite Albano Duce in Aquitania
uarrus excipit , quam ad Ronceuallem
XXIII ci Infantadio committit.
Caluini Amoliti Nauarrum Guisij , ad premen
in Frā- tollendósque hæreticos aggrediuntur ;
cia ha- ob cultum Orthodoxæ fidei, tum quod
resis. factionem sibi aduersissimam compe rieb

Porrò res postulat, quando ab ea tanta calamitatum procella exorta est, vt à prima origine tota mali causa arcessatur. Nec ea alia quàm Ioannes Caluinus. Hic Nouioduni, quæ Picardiæ vrbs est, anno huius seculi nono, ex Gerardo Chauuino Notario natus, studiísque primis eruditus, ab quodam affine sacerdotia duo impetrauit, Parochiam Pontis Episcopalis, & in Ecclesia Nouiodunensi Capellaniam, vt vocant: & Ioanni erat Carolus frater, qui cùm moriens sacrosanctâ Eucharistiâ pasci recusasset, sub patibulo instar iumenti sepultus est. At Ioannes decursis primis studiorum stadiis, Aureliam ad discendam Iurisprudentiam venerat, inde profectus Bituriges, vt Alciatum audiret doctrina celeberrimum; incidítque in quendam Melchiorem Volmarium natione Germanum, à quo impulsus est in studium Theologiæ, simúlque prima hæresis lue infectus. At ea cùm in dies fermenti instar totam hominis mentem peruaderet atque corrumperet; iam ingens quidpiam meditans, regressus in patriam, duo sacerdotia pecuniâ vendit; qua auctus venit Parisios, & in Collegio Cardinalis Monachi clam virus spargit; donec ob praua dogmata ad pœnam quæsitus, periculo per fenestram missus sese eripuit Parisiis Enculismam profugit, nomine dissimulato; mox se in Germaniam confert, & sermonem communicat cum hæreticorum Antesignanis; dein reuersus in Franciam Pictauium venit, incipítque plures contagiosa labe inficere. In iis tres celebres, quos per Franciam ad seminandum toxicum legat, & librum Almini nomine de Christiana institutione, matricem hæreseos scribit, quem Regi Francisco I. impudentissimus nebulo dedicat. Mox seuerè Francisco in hæreticos homines insurgente, idem metu supplicij Geneuam profugit,

FRANCISCVS II.

Chauuin.

FRANCISCVS II.

nouæque sectæ conditor, ibidem hæsit, emissariis in Franciam sparsis, securus ipse ab metu procul atque incommodo, nisi quod morbi graues ex intemperie corporis importarent. Quippe naturâ melancholicus, & nigra bile suffusus, macilento & tenuí corpore, infirmo ventriculo, hemicraniâ diu laborauit; ac post decursum quadragesimum annum, grauissimis & acutissimis morbis vexatus est, in quorum cruciatibus tandem emisit animam. Et ille vafri callidíque ingenij, quanquam ab Luthero voluntatem & occasionem hæresis hauserat; tamen diuersâ viâ ingrediens, Christianorum morum reformatorem se venditans, specie pietatis insinuabat impietatem teterrimam; lusus, choreas, luxum vestium, pompámque ædium à suis ablegans, & vnos Dauidis Psalmos in preces concinens; qua decepti fraude Francorum haud pauci, quibus Sacerdotum mores offensioni erant, praua simplicitate implicabantur obiectis retibus. Et verò iis temporibus Antistitum atque Sacerdotum, tam vita scandalo, quàm ignorantia contemptui erat; vt luce extincta & sale insipido, cæteros caligo inuolueret, ac putredo corrumperet. Porrò sub Francisco pestis progenita, sub Henrico in magnam molem excreuerat; siue frequenti cum Protestantibus Germanis commercio, siue belli effreni licentia pietatem & sanctitatem morum extinguente; siue insigni Aulæ corruptela, libidine, luxu, & auaritia, Procerum animos obtinentibus. Et eiusmodi hæretici per vniuersam Franciam fusi, primò Reformatores specioso titulo appellati, proximo anno Hugonoti dicti sunt, quo deinceps nomine eos nuncupabo: causa appellationis multùm incerta, vt plerumque fit in huiusmodi vocibus, quæ mera voluntate plebis casu potiùs, quam ratione certa excogitantur; arbitrantur plurimi petitum à

Hugonoti.

Turonensibus nomen, quod in ea vrbe hæretici plures cùm agerent, sæpiúsque ad portam quæ Hugonis dicitur, nocturnos suos cœtus concelebrarent, Hugonoti à popularibus dicti sunt, voce in vniuersam Franciam emanante Ita Franci in factiones ibant ob Religionem, cùm ad incendium noua & inflammatissima fax accessit ambitio. Quippe Principes Procerésque, quibus intolerabilius Guisiorum imperio nihil erat, conuersi ad ingentem hominum multitudinem, qui oppressi pœnis ad rebellandum duces percuperent, illorum sectam primò indulgentiâ quadam amplexi sunt, tum consuetudine adamarunt, mox constantia retinuerunt, tandem pertinacia, quæ hæreticorum est, ad extremum spiritum propugnarunt. Igitur factionem Guisij perdendam atque abolendam suscipiunt. Et primùm Parisiis Regis nomine seuerissima Edicta proponunt, indictásque pœnas nulla veniâ infligunt. Eam curam sibi depoposcerat Cardinalis Lotharingius, aderant impulsores Præsides Senatus Santandreanus & Minardus, Bordinus Procurator Regius, & Antonius Mouchius, Doctor Sorbonicus, qui Demochares dici voluerat, à Cardinale Inquisitor fidei designatus. Abducebantur in carcerem plures familiæ, multi cruciati suppliciis ad confessionem sceleris extorquendam; Multi palam subiecti atrocibus flammis; at pauci qui resipiscerent, & conceptam impietatem deponerent. Vnus Anna Burgus, Senator ille quem in Bastillam Henricus compegerat, grauitate pœnæ Catholicæ fidei plurimùm obfuit. Etenim Cardinalis ratus viri supplicio, qui natalibus dignitate & fama esset clarissimus, contumaciam Hæreticorum absterrendam atque infringendam, contenderat tantoperè, vt post plurimas altercationes, multas à diuersis Iudicibus latas sententias,

FRANCISCVS II.

De Mouchy.

FRANCISCVS II. tentias, oppeſſis tandem effugiis & appellationibus, Burgus hæreſis reus igne damnaretur. Deductus eſt per vrbis compita, ad pœnam oſtentandam, & iniiciendum terrorem, paſſim rogis ardentibus; verùm ipſe periculo mortis inſanior, adhortationes ad plebem habuit, ſimulatâ conſtantiâ, & probitate morum affectatâ, tam efficaces, vt emollitis miſeratione animis & innocentiæ opinione præſumpta, vulgò creditus ſit, de Deo ſentire optimè, qui mortem atrociſſimam tantâ patientiâ & æquitate mentis admitteret. Cæteri Senatores anno proximo exortis tumultibus, cuſtodia impunè miſſi ſunt, at Burgus laqueo ante necatus, flammis iniectus eſt. Incenderat Guiſios Minardi Præſidis fatum violentum, qui cum è Cûria in ædes ſuas mulâ vectus regreditur, luce palam perimitur ſclopeti glande; & is infenſiſſimus omnium Burgum vrgebat; nec patrator cædis vllâ diligentiâ venire in notitiam potuit.

XXIV. *Hugonoti ad Condæum confugiunt.* Ea inter ſupplicia cùm Hugonotis vna ſpes ſalutis affulgeret, ſi vim aut repellerent armis aut inferrent; poſtquam libellis plurimis Guiſiorum vt vocabant tyrannidem incuſarunt, ſeriò ad rebellandum animos applicant, & rebellionis ducem Condæum appellant. Ille Guiſiis ob negatam Picardiæ Præturam infenſus ſummoperè erat; cùm enim eam ab Admiralio extorſiſſet Guiſius, poſtulanti Condæo, quam maiores & frater Vindocinenſis ſumma fide adminiſtrauerant, omninò pernegauerat. Acceſſit edictum, quo plerique Nobiles ab Aula pulſi ſunt, tam iniquè, vt vindictæ cupiditate cuncti exarſerint. Quippe iuſſi omnes ſunt, qui à Rege quidpiam flagitarent, intra proximum diem laquei pœnâ propoſitâ aulâ exire; & in eam rem in area Fonsbellaquæ erectum eſt patibulum. Ingens erat numerus ex proximis *Fontainebleau*

bellis mercedem aut præmium postulantium, quos vt Guisij semel vno verbo amolirentur, edictum eiusmodi acerbissimum sanè erant commenti: verùm dum importunos abigunt, sibi hostes procreant, quos in prouincias dimittunt, veluti faces instructas ad incendium. Cuncti igitur, siue Hugonoti, seu Malecontenti, instantissimis litteris Condæum vrgent, vt publicam causam Dei Franciæque suscipiat; nec diutius sinat Tyrannos extraneos in amplissimo & liberrimo orbis Imperio immanitatem suam exerere. Nec Condæus multùm cunctatus est; socru & vxore inflammantibus ob religionem, stimulante iniuria quam intulerant Guisij, & fulgore gloriæ prudentiam præstinguente, quam pararet nouo regno atque imperio; ciuitates, viros, facultates, ad nutum suum atque arbitrium conuersurus. Ea mente Firmitate ad Ioarram, quod oppidulum in Campaniæ finibus obtinebat, cogit Hugonotorum Legatos, qui ab cunctis Franciæ regionibus deinceps conueniunt, & constitutam rem illicò aggrediuntur. Primùm Condæus sententias proponit, à Theologis vt affirmabat subscriptas, quanquam ij omnes nuperrimam hæresim profiterentur; quibus cauebatur licere in Guisios vertere arma, Principibus regij sanguinis ducibus, qui iis in articulis sunt legitimi magistratus. Tum Condæus profert instrumenta à viris plurimis confecta; quibus constabat Guisios peculatus multifariam reos, eósque occupandi regni consilia iniuisse, atque extinguendæ familiæ regiæ. Iis perpensis, vno consensu legati statuunt; quandoquidem Rex, ob ætatis infirmitatem, séque obtinentium accuratissimam solicitudinem, periculùm ingens, in quo tum ipse tum vniuersum regnum versabatur, intelligere multò minus cauere haud posset; Ducem Guisium & Cardinalem

FRANCISCVS II.

Malcontets.

La Ferté sous Iouarre.

FRANCISCVS II. lem ipsius fratrem comprehendi oportere, vt Comitiis regni Iudicibus eorum crimina plecterentur. Ad deliberationem perficiendam, promisit operam quidam nobilis Petrocorius, Gotofredus Renaudius, seque rei tam arduæ ductorem professus est. Ille *de la Renaudie.* existimatione & opibus iam decoctis, per diuturnam litem quam cum Tilleto Senatus Parisiensis Scriba primario instituerat, ac falsi compertus, Bernam secesserat, multísque negotiis Bernensium causâ implicitus atque euolutus, tractandorum ingeniorum artem comparauerat, pluribúsque euersus periculis, ingentem fidentiam atque audaciam confirmauerat; *la Forest.* Forestæ nomine ad tegendam ignominiam vsurpato. Huic igitur rei præficitur, sub Condæi auspiciis & regimine, qui se ducem mutum nuncupauit; vt nomine Principis tacito, cæteros in conspirationem induceret, faciente spem Principe, venturum se in locum vbi rem confici oporteret; interea versaturum in Aula, & domestica consilia promoturum. Missi postea per ciuitates, qui sollicitarent participes, indiceréntque noua Comitia Nannetis in Britannia; in quam vrbem conuenerant tum Senatus prouinciæ, tum multi Nobiles ad celebrandum vnius Procerum solemne connubium. Nec vocati loco desunt vel tempori; Calendis Februarij clam inter se conueniunt, ac Renaudius de arcani fide sacra- Anno 1560 mento exacto ac præstito, aperuit quis esset Princeps, à quo mandatum acceperat; tum de re præsenti amplam & incensam habuit orationem; de Franciæ calamitatibus, ruina religionis, Guisiorum tyrannide, Regis periculo, plura disseruit; lato & ad seditionem apto argumento: mox propositâ malo medicinâ, affirmat vnam esse, si Guisij comprehendantur; orátque vt eam in rem sibi opem præstent. In verba eius vno omnium

assensu

assensu itum est, decretúmque ad implendum consilium, ducendos esse quingentos Nobiles, ac mille pedites; qui variis itineribus Blæsiam coëant; die dicta, quæ decima Martij proximi: delecti deinde è singulis prouinciis Nobiles, à quibus pedites ducerentur, curam vniuersam suscipiente Renaudio. Iis sancitis, atque instaurato iureiurando, ad rem maturandam in suam quisque prouinciam reuertit, spe ingenti patrandi facinoris.

FRANCISCVS II.

XXV. Coniuratio Ambosiana.

Et verò nihil absuit propius quàm vt patraretur: nam conscijs fides & taciturnitas ante ipsum facinus admirabilis fuit; ac patefacto consilio audacia atque temeritas supra mortis metum atque periculum. Nihil Guisiis certi innotescebat, latebátque vnos tam accuratos indagatores, tot instructos speculatoribus & emissariis, consilium, quod per plura capita totâ Franciâ sparsum, contra naturam humanarum rerum, famam extinxerat, occultum in cunctis quasi in singulis, nec participatione euanescens: raro, quod admirabilius, belli vindictam armantis & taciturnitatis commercio. Verùm ad Guisios ex Italia atque Germania emanauerat rumor, aliquod ingens in ipsorum caput consilium coqui, eámque ob rem Regem Ambosiam Blæsis traduxerant, oppidum arctius, & munitum arce, in quo rariores extraneis ædes, & maior ad propugnationem commoditas. Multùm sollicitis, & planè insciis vnde pernicies immineret, lux repentè affulget, quæ arcanum tandem in apertum protulit. Ipse Renaudius sibi inconsulto laqueum instruit, cùm venisset Parisios, Auenello hospiti suo causarum patrono, secum eiusdem hæreticæ persuasionis, rem totam aperit; qui stimulo conscientiæ vel negotij momento perculsus, Vousæo libellorum supplicum Magistro clandestina consilia

retegit;

FRANCISCVS II.

retegit; missúsque dispositis equis ad Guisium, quendam Nobilem Niuernensis domesticum designat, qui statim captus, vniuersam rem sigillatim exponit quærentibus per tormenta: Guisij apertis ad præcipitij crepidinem oculis, primùm ingenti metu trepidare, recessum agitare ac fugæ asylum; mox recepto à metu animo, confirmare se in periculum, Regis discrimine suum propulsare, ac quando nullum asylum fugientibus satis tutum esset, tutari se fortitudine & confidentia. Arma gemina extemplò admota: Edicta regia quibus in conscios pœnæ intentatæ, simúlque ostentata clementia, iis qui deficerent indultâ veniâ: mox missi in vrbes varias Proceres, & delectus Nobilium festinanter habitus: eámque ob rem à Catarina euocati Castilionij fratres, qui Guisiis prædum instar forent & fideiussorum: nec ij cunctati ad Regem veniunt, Admiralio apud Catarinam acerbè expostulante, de pœnis in nouam religionem illatis. Et Condæus ipse aduenerat, coniuratorum consilia authoritate promoturus iuxta pollicitum. At Renaudius postquam animaduertit patefactum consilium, nec amplius Regem Blæsiæ agere, haudquaquam spem animúmve abiiciens, consciis mira celeritate admonitis, nam diem dicit Martis decimum sextum, & solertiâ accuratissimâ ad facinus singula componit: turmarum cohortiúmque itinera, duces, hospitia, rationem ac modum rei perpetrandæ, tam certum, vt euentus haud dubiè contigisset, nisi noua delatio Guisios in periculum nouum adornasset.

Lignierus. Lignerius nobilis Boius, peditum ductor, in via tentatus ab vno è consciis, remque totam edoctus, Catarinæ eandem aperit; ipsa Guisiis; à quibus illicò in viarum compendia turmæ immittuntur, quæ aduentantes interciperent, ducendos in vincula, vel necandos.

candos. Nemursius ad Noisæum castellum, Castelnauium, Maserium, & Rannæum improuisò opprimit, ducitque Ambosiam; ex cæteris deprehensi multi, partim interfecti, partim capti; & Renaudius ipse dum ad colligendum militem hac illac discurrit, à Pardillani famulo sclopeto perimitur; fortissimo animo, si fortitudini cum flagitio conuenit, in Pardillanum pugnans, quem gemino ictu confoderat. Cadauer primò appensum patibulo, mox in partes dissectum, variis locis affixum est. Attamen auulso capite, quod viperarum est, motus & furor perstat in corpore: quanquam edicto proposito reis parcitum esset, si in suas domos reciperent se, nihilominus desperatione furorem armante, cùm crederent se in regressu obtruncatum iri, ducibus Coqueuilla, Campio, & Chandio, coniurati cæteri Ambosiam circumcingunt; séxque horas continuas oppugnatus Rex à perduellibus fuit. Tandem turmis aduolantibus plurimis, furentes disiecti, sparsi in siluam proximam necati & capti, & sumptæ per plures dies de singulis pœnæ. Quippe Dux Guisius edicto regio vniuersam in regnum & nullis præscriptam terminis assequutus auctoritatem, eam paulò crudelius quàm poscebat Francorum indoles & humanitas ipsa exhibuit. Toto mense appensi patibulis miseri & murorum pinnis, nec ipsa nocte à pœnis cessante; plures annexi trabibus, & in amnem mersi; truncata capita pluribus, præsertim ductoribus, Ramnæo, Maserio, & Castelnauio; viro forti, frustrà Proceribus veniam deprecantibus. Imò ipsi Iudici paratum in ea pœna exitium. Etenim Oliuerius Cancellarius, prouectior senio, cùm ad instruendas captiuorum lites vltrà ætatis vires desudaret, febrim contraxit, phrenesi oppressus, qua die tertio obiit; mentis impos sub exitum, quam toto vitæ cursu tam prudentem & sapientem ha-

FRANCISCVS II.

Castelnau, Maseres, Rannay

Oliuerij mors

FRANCISCVS II. buerat, Ita Guisius auctoritatem sanciebat suppliciis, simúlque odiis conquassabat, abhorrentibus Francis à sanguine, & clementiâ furorem sceleris superantibus. Michaël Hospitalius Cancellarius dictus, delectu & optione Catarinæ, vt tanto in magistratu collocaret virum, qui beneficium suum foret.

De l'Hospital.

XXVI. *Reliquiæ coniurationis* Oppressa tantæ molis coniuratione, & liberata præsenti exitio religione, Guisiorum industriâ & vigilantiâ, non ideò pax restituitur animis, nec tranquillitas regno, nec religioni ipsi securitas: abscisso trunco radices supererant, iterum nisi penitus exscinderentur germinaturæ in nouos frutices, & amarissimos fructus. Ex Condæus, Admitalius, Hugonoti cæteri, & conceptum passim in Guisiorum potentiam odium. Condæi animum magnæ agitabant angustiæ; suorum supplicia haurire oculis cogebatur, dolorem intimum dissimulare; & metuere in momenta singula, ne acerbitas cruciatuum ab reo quolibet nomen suum tandem extorqueret. Nec tam sedulò dissimulabat, quin ad inimicos indicia plura emanarent. Etenim cùm ad spectandum vnius supplicium vocaretur, ingemuit, verbáque protulit, quæ suspicionem plurimam facerent; & vnus è domesticis Malinio iuniori equum ad fugam commodauerat ex equili suo; & Catarina adhortata est ipsum atque orauit, vt consuleret dignitati, nec se ducem rebellibus præberet. Imò ipse Rex audiuisse se dixerat, illum conspirationis esse participē, atque adeò ducem, comminatus præsentes ac iustissimas pœnas, si reus foret. Nec Condæus arbitratus dissimulandum vlterius, ne patientia aleret suspicionem, suspicio fidem; Rege, Proceribus, & vniuersa Aula spectantibus, innocentiam contestatus, accusanti se mendacium impingit, & singulare certamen indicit; tuncque adstans Guisius eius integritati adstipulatus

de Maligny.

FRANCISCVS II.

est laudatoriis verbis, & se Principi prouocanti socium in pugnam obtulit. Nihilominus inhærebat vtrinque suspicio, & hinc Condæum vrgebat conscientia, hinc Guisium timor, ne quid ille noui moliretur; quem nec dimitteret nec retineret sine discrimine. Tandem cùm Turones Rex venisset, Condæo facultatem abeundi facit; & cunctantem impellunt Guisij, metu facto, & quæsitis suspicionum causis; ob quas ipse missione accepta, cùm se Firmitatem suam in domum abire fingeret, ad Nauarrum fratrem incitatis equis in Benearniam properat. Simul cum Condæo aulâ abscesserant Admiralius & Andelotius; & ille contendit in Normanniam, multæ ea in prouincia auctoritatis. Abeunti mandauerat Catarina, vt proximi tumultus causam inquireret, certiorem se faceret, pollicita clam omnibus fore quod ipse scriberet, rémque totam ipsius arbitrio persanandam. Neque dubitauit Admiralius scribere, inquirendo se diligentius in tumultus fontem peruenisse, nec alium eum esse quàm odium conceptum in Guisios, qui si pergerent religionē persequi tam acerbè, in furorem patientiam populi agerent. Id Catarina cum Guisiis significasset, pœnæ in Hugonotos paulisper remissæ, & ipsa Catarina iis præbebat aures attentiùs, ac videbatur calamitosam sortem miserari. Attamen in prouinciis incendiorum scintillæ oriebantur identidem: in Normanniæ plerisque vrbibus, palam conscio Admiralio proponebantur impia dogmata: in Phocensi Prouincia Panlonus Mouuanius armatis hominibus conatus vrbem primariam occupare, repulsus Tendani Comitis diligentiâ, secesserat Geneuam, malo reiecto potiùs quàm oppresso: in Delphinatu Mombrunus Cardinali Turnonio affinis, nam fratris filiam vxorem duxerat, Valentiæ, Monte Ademari,

Mouuans. *De Tende.* *Montbrun.*

&

FRANCISCVS II.

& Romantio, Ministros concionantes induxerat, & ægrè depulsus sollicitudine Guisij, in Comitatum Venaissinum arma intulerat. Præterea tempestas impendere à Benearnio visa; & erat Condæus formidini, ne suum illum violentum ignem cum Nauarri fratris frigore temperans, terribile fulmen procuderet. Idcirco Guisius Cardinalis primùm contentione omni tentauerat, tribunal inquisitionis inducere; in id impellentibus Pontifice & Hispaniæ Rege; & propemodùm institutum confecerat, reclamantibus frustra Franciæ ordinibus, quibus placet libera pietas, nullo necessitatis iugo adstricta; cùm ab eo Catarinæ solertiâ & Hospitalij industriâ tandem demotus est: quippe Catarinæ factionem perdere non placebat; nec Cancellarius id iugum imponi patriæ æquo animo patiebatur. Guisij ea deiecti spe, vt reliquias coniurationis extinguerent, id comminiscuntur; vt de ea indicent atq; pronuntient solemnia regni Comitia: sed prærogatiuum quoddam concilium prius cogunt, in quo statuatur de iis rebus quas agitari in Comitiis oporteret; atque ad eum cœtum conuocari Principes omnes, & Franciæ Proceres; maximè Rex Nauarræ Condæus, Comestabilis, eius filij, & nepotes Castilionij; dies dicta Augusti decima quinta, locus Fonsbellaquæ. Porrò Guisij eo concilio intendebant, omnes vno reti pisces concludere, atque in capitibus truncare hæresim, vtque ipsi nuncupabant rebellionem. Verùm Nauarrus & Condæus, breuiori tempore excusato, abnuunt adesse, vocanti Comestabili fide non habita, qui cum mille equitibus & tribus Nepotibus ad diem adfuit. Nec dubium erat, quin si Principes eo comitatu qui dignitatem decebat in aulam venissent, adiunctis Comestabile sociísque, Guisios æmulos vocassent in periculum, & gubernaculum

lum rerum rapuissent. Sed Nauarro non erat ea indoles, quæ res celeritate conficeret, placebat diuersum consilium, cunctationi suæ accommodatum; urbes inuadere, miscere bello prouincias, tum ponte per metum substrato, viam sibi in Aulam facere.

FRANCISCVS II.

XXVII Conuentus Bellaquanus.

Interea Fousbellaquæ conuentus Procerum celebratur; in quo postquam Rex paucis & Regina mater perorarunt, Cancellarius pro regni morbis habet orationem, & ad remedia adhibenda adhortatur qui audiant. Ab eo Dux Guisius de belli rebus rationem reddit, instrumentis quibus rationes suæ fulcirentur palam exhibitis, & similiter Cardinalis de regio ærario, docens vicena quinque centena millia singulis annis supra acceptum expendi. Eo die soluta est concio; proximo antequàm sententiæ dicerentur, exurgit Admiralius, & Regi libellos supplices duos offert; qui lecti ab Albaspina Commentariensi cœtum vniuersum admodùm perculerunt. Scripti erant nomine Christianorum fidelium, qui per totam Franciam sparsi erant, (ita se Hugonoti designabant,) & petebatur tum conueniendi licentia, tum flagitabantur Templa ad cultum suo more Deo exhibendum. Ad eos Ioannes Monlucius episcopus Valentinus, qui in Consiliariis postremus sedebat, iussus sententiam dicere, habuit orationem aduersus Antistitum & sacerdotum vitia, & molliùs in Hæreticos censuit, quàm ab orthodoxo Antistite sperabatur. Marillacus Archiepisopus Viennensis, eodem propè sensu comitia regni cogi postulabat. Admiralius priorum inhærens vestigiis, de templis impetrandis multa adiunxit, asseruítque ad faciendum terrorem, in vna Normannia quinquaginta esse millia hominum, qui huic petitioni subscriberent; præterea conquestus est acriter, de nouis stipatoribus qui Regem cingebant; quasi mu-

nime n

FRANCISCVS II.

nimen Regum vllum tutius foret quàm obsequentium amor, aut secura pace apparatus belli arcessendus. Guisius oratione vehementi necessitatem custodum docuit; nec salutem sanctissimam Regum, armis furentium rebelliumque insaniæ obijciendam. Tum Cardinalis luculenter & eloquentissimè dixit, de religione, & templorum petitione; quæ omnino neganda docuit. In eius verba ab vniuerso cœtu constituitur; vti Regni Comitia Meldis Decembri proximo habeantur; anno proximo Episcopi conuenirent, legarent ad generale concilium, vel priuatim Gallicum celebrarent; interim nulla iudicia in Hugonotos instituerentur, nisi qui armati rebellarent in Regem. Id postremùm adiunctum ob noua Principum patefacta consilia. Ante conuentum Rex Nauarræ Sagam Nobilem Vasconem ad Comestabilem cæterósque suarum partium Proceres miserat, qui eos doceret quid ipse cum fratre agitaret consilij, & fautores in suam mentem perduceret: dum ab iis Saga regreditur acceptis litteris, Stampis retinetur à Bonneuallio, cui temerè arcana effutierat, & ad Regem perducitur. Lectæ Comestabilis & aliorum litteræ, omnis suspicionis expertes; vnus Vidamus Carnutensis scribebat liberius, si quid suspiceret Nauarrus dignum indole sua & amplitudine, paratum se in quemlibet excepto Rege eiúsque fratribus arma induere, continuò Vidamus in Bastillam raptus, & tormenta Sagæ obiecta, quorum metu fassus est, Nauarrum & Condæum scribere milites, Danuillam Comestabilis filium Pictauij occursurum venientibus, adductis cataphractis octingentis, quorum ope Pictauiũ, Turones, Bituriges, atque Aureliam occuparent; accessuras ad partes cum Senarponte Picardiam, Britanniam cum Brossio Stampense, cum Comite Tendano Phocensem Prouin-

Principum consilia

ciarum

ciam, Insulam Franciæ cum Memorantio Marescallo, qui omnes iunctis viribus apprehenderent Guisios, & lite instructa damnarent. Ea metus extorserat: post mensem cùm nihil amplius quæreretur, vltrò apperuit in cartha quæ Comestabilis litteras inuoluebat, scriptum omne consilium; si ea paulisper aquæ immergeretur, fore vt characteres paterent legentibus. Dicta confirmata sunt periculo, quo Lugdunum ægrè solutum est. Malinius iunior Nauarri assecla, clandestinis cum Hugonotis consiliis, eam vrbem occupaturus, milites multos submiserat, & Monbrunus aderat cum copiis, expeditus in proximo, Malinius sub agendi tempus, vetatur à Nauarro vltra rem persequi, iámque singulos milites vrbe educebat, cùm Achonius Abbas Sauiniacus Sanctandreani Prætoris legatus, explorato Malinij consilio, prima nocte aliquot ipsius milites vna in domo aggreditur; aduolat Malinius, Achonum pellit, ac pontem Araris obtinet, vrbísque partem quæ Rhodano alluitur; mox patefactis Achoni iussu portis euadit incolumis, ciuibus conſciis in pœnam vocatis. Eo facto Guisij in tutelam suam experrecti, sibi fidos Proceres in singulas prouincias mittunt, copias assignant, iubéntque dari internecioni, qui armis contenderent; legiones ex Scotiâ reuocatas Pedemontanis adiungunt, delectum in Germania habent peditum equitúmque, & contra vim muniti egregiè, Nauarrum & fratrem ad Comitia arcessunt: primò acerbioribus litteris, dein mollioribus, spe facta incolumitatis; & missus ad faciendam fidem Cardinalis Borbonius eorum frater, vir admodùm simplex, qui in fraudem actus, eos pariter in fraudem ageret, dicebátque *Nihil Principibus in oculis Ordinum formidandum, tantum numerum virorum, qui probitate & amore in patriam*

FRANCISCVS II.

Lugdunum liberatū.

d'Achō

AAA a

FRANCISCVS II.

præditi essent, non permissurum vt quidpiam mali in Principes Regios statueretur; ni ipsi adessent, locum occuparent, & tuerentur authoritatem, populis imposterum futuros contemptui, & eligendos à nemine qui se ipsi abijcerent. Iis persuasi se dant in viam Principes, & Condæus quidem multum inuitus; admonente Comestabile vt se fratres diuiderent, adesset Nauarrus, hæreret Condæus: & ab euentu, prudentissimum esse consilium statim innotuit. Lemouicum venerant, cùm multi Nobiles magno numero Nauarrum sollicitant, admonent, si pergat vlterius, de salute actum; operam suam atque affinium pollicentur, si ducem se præstet; expedita in Vasconia sex millia hominum, tria in Phocensibus, totidem in Normannia; aduolaturas vndique copias, signum dum erigat. Ea quidem Nobiles: contra Descarsius herum suum prodens, & multo efficacius ipsa Regis indoles, multa proponebat quæ deterrerent. Conuocata Comitia, Francorum gratiam rebellione statim excidendam, quæ præsenti flagrantissima foret; Regem Hispaniæ colorem iamdiu quærere, inuolaturum in Nauarram, & reliquias regni inuasurum; copias adeò dissitas, vno loco iungere, tot inter hostes quis posset? exercitum Regium circumfundi; cataphractos mille & ducentos ad custodiam Regis vigilare; eos carceres quo pacto infringeret tam exiguis viribus? Ergo Nobilibus dimissis actisque gratiis viam persequitur. Nec Condæus litteris coniugis permouetur, scribentis actum de salute ni fugâ consulat; si vir foret, moreretur armatus; sin minus, instar fœminæ fugeret; neque aduenientis lachrimis precibúsve mollitus est, sed obductis in perniciem oculis, vltra contendit. Postquam in Pictones penetrant Termeus circumfusis copiis illos inuoluit & abscissa fugæ facul-

de Termes.

cultate, viæ necessitatem imponit.

Comitia Meldis traducta erant Aureliam, vt vrbem suspectam Rex armis premeret, statimque ad portas, compita, arcemque ciuitatis, manipuli armatorum positi; ciui, arma detracta. Et statuta in secretiori Regis consilio Condæi comprehensio, ab Rege subscripta, Mompenserio, & Rocasurcone; excusantibus Guisiis, qui occulti saxum proijcerent. Mox subeuntibus vrbem Principibus triste præsagium singula offerunt: præter Cardinalem fratrem & Rocasuryonem nemo Procerum occurrit; ab porta ad Palatium Regis circumstant armati, per vicos directi; in spectantium oculis miserationem aut contemptum animaduertunt; in Palatium per valuulam pedibus ingrediuntur; à Rege excepti frigidè, & ex fletibus Catarinæ salutantis augurati perniciem; percelluntur extemplò fulmine. Rex Condæum grauibus verbis increpitum, quòd in se & aduersus regnum consilia iniuisset, iubet comprehendi; isque à Brezæo & Chauinio, Prætorianorum Tribunis, in proximam domum abducitur; erecto ante fores lateritio castello, præsidióque imposito cum leuioribus machinis, quæ adeuntes dispellerent procul. Nauarrus in hospitium dimittitur, laxiori custodia, facta potestate Regis adeundi, sed nemine præter domesticos colloquente. Nullâ morâ ad instruendam litem festinatum: & vocati è senatu Parisiensi Christophorus Thuanus Præses, Faius, & Viola Senatores, Bourdinus Regius Procurator, & Tilletus scriba, qui Cancellario præside reum iudicarent. Condæus postquam repetitis altercationibus reiecit Iudices, tandem exclusis reiectionibus, ad obiecta respondere adactus, damnatur capite vti reus læsæ maiestatis; pœnâ dilatâ ad Comitiorum conuentum proximum; erigendo in conspectu ordinum pegmate, &

FRANCISCVS II. XX-VIII.

Cōdæus Aureliæ comprehensus.

Brezes & Chauigny.

d. Thou.

FRANCISCVS II.

patrando palàm ad terrorem supplicio. Sententiæ subscripserunt Principes omnes ac Proceres,& Togati optimates,qui singuli in cubiculū Regis vocabantur:attamen à subscriptione excusauit se Cancellarius;& Comes Sancerræ flens Regi affirmauit,se paratum capite minui,antè tam duro mandato quàm obtemperaret.Sanè obdurauerat animū Regis,firma opinio,inducta à Guisiis,coniurasse Principem in salutem suam, & crudelem futuram indulgentiam, quæ parceret Regis peremptori, profligatori regni & religionis. Sic omninò fatum luctuosum miserrimo principi imminebat. Nauarro incumbebat calamitas sua: deerant quidem probationes quæ ad inferendam mortem sufficerent; & maiestas Regis videbatur supra eiusmodi formulas constituta: attamen fratris vindicem liberum mittere, præbere obstinatissimæ factioni ducem,stulta imprudentia foret,& odium nullo fructu ex Condæi morte incensum: nec perpetuus carcer caueret periculo, è quo educi vi aut dolo posset, viuúsque rebellium spem & studia aleret. Vnde haud erat dubium, quin quouis pacto Guisij eum metum extinguerent,nec elabi paterentur è manibus noui belli fomitem,priorísque vltorem. Admiralius consumptas artes, & se laqueo captum perspiciebat; laudabátque Andelotij fratris audaciam, qui Principes aduentantes considerans, excusatis negotiis aulâ abscesserat, & se periculo proripuerat. Comestabilis incedebat lentissimo gradu, & cunctator tam indole quàm ætate, metu præterea tardante vestigia, vocatâ in opem podagrâ qua laborabat, consistebat, regrediebatur, mutatísque hospitiis afflatum Aulæ operiebatur; quanquam irritâ morâ; reus maiestatis pronuntiatus,nisi festis natalitiis celebritati Ordinis Regij interesset. Catarina ipsa aduertit progressam se longius quàm conduceret sibi:

ſibi: Principibus amotis & factione extincta, nihil amplius Guiſiis opponi poſſe, auctoritatem ſuam precariam, habenarum inſtar reducendam quantùm Guiſij vellent; iámque perſenſerat præcogitati mali exordia, cùm Rex adoleſcens ab ipſa alienior, auunculorum gratiam maternæ charitati crebrò anteponeret. Augebat metum Mompenſerij vxor, Iacoba Longuicia, prudens & virtutum virilium femina, quæ marito longè perſpicacior, & Catarinæ in paucis accepta, periculi faciem proponebat ob oculos, quando ambitioni vehenti in apicem obex nullus foret, nullus metus. In tanta ſpe ac formidine omnium, dum ſe alij moderari fortunæ exiſtimant, alij ſe deiectos in calamitatum voraginem putant, ſubita & improuiſa conuerſio, ſus deque miſcet, primùm affectus, dein ipſas res. Franciſcus Rex dum attendit veſpertinis precibus, deliquio repentino collabitur, ac reuocatus dolorem immenſum ad dextram aurem conqueritur. Accedit febris, affirmántque Medici vomicam in cerebro procreatam, & vocari vitam in diſcrimen. Tunc viciſſim ſpes metúſque animos capiunt agitántque; ſperare Principes, formidare Guiſij; ac ij morbo inualeſcente Regi perſuadent, vt Nauarrum arceſſat, affirmétque ſua voluntate, ipſis diſſentientibus, captum Condæum; deinde ad Reginam Catarinam verſi, preces abiectiſſimas adhibent, prorſúſque ſubijciunt auctoritatem illam immenſam. Eos inter æſtus Rex morte rapitur, die quarta Decembris, vitæ anno decimo ſeptimo, regni menſibus tot impletis, quot vitæ annos impleuerat. Aliena ab quouis vitio indole, vt teſtabantur moderatores ipſius, Broſſius & Sanſacus; quem nuncupabant Regem ſine vitio: At valetudine prorſus infirma, cui cerebrum humidius refertum pituita, vna aure ſe purgabat, ob-

Franciscvs II.

de Longric.

Francisci mors.

Anno 1560

La Broſſe.

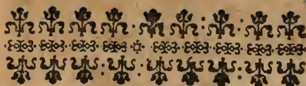
FRANCISCVS II.

ſtructis oris nariúmque meatibus. Diligebat ſubditos, optabátque ſe diligi; aliena ambitione in neceſſitatem diſcordiæ raptus. Cæterùm expediebat, Guiſios vel cœpiſſe nuſquam, vel tardius deſiuiſſe; quippe opprimenda factione aduerſa, & extremum agente ſpiritum, tranquillitas Franciæ illucebat, cùm Regis morte ſoluta eſt diſcordia, furori capto dereptæ compedes, & vltioni inſaniendi facultas permiſſa. Sanè noua impietas interibat, apparatis ad eam penitus eradicandam conſiliis.

FINIS.

SYNO

SYNOPSIS,

Libri Decimitertij.

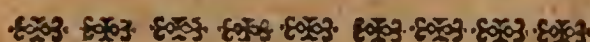
Regis

Rex

Synopsis, Lib. XV.

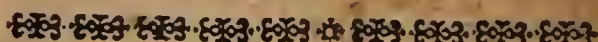
Synopsis, Lib. XVI.

Morbo

Synopsis, Lib. XVII.

Apparatus

Bellum

Guisi

Errata

Errata in Libro 13. 14. 15. 16. 17. 18.

Pag. 9. *lin.* 6. *lege* tradit. *p.* 10. *lin.* 10. *leg.* detexenda. *p.* 12. *lin.* 38. *l.* mutuas. *p.* 23. *lin.* 2. *l.* Rex ea nocte. *p.* 27. *lin.* 21. *l.* solicitudini. *p.* 33. *lin.* 8. l. perficere. *lin.* 24. *l.* repugnante. *p.* 38. *lin.* 2. *l.* Michaëlis. *p.* 43. *lin.* 19. *l.* cum. *p.* 51. *lin.* 15. *l.* filiam. *p.* 90. *lin.* 16. *l.* primum. *p.* 105. *lin.* 23. *l.* Marescalli 3ij. *p.* 120. *lin.* 32. *l.* Fabricio. *p.* 126. *lin.* 12. *l.* Stratiotæ. *p.* 142. *lin.* 7. *l.* Ioannam. *p.* 147. *lin.* 23. *l.* infimisque *p.* 165. *lin.* 18. *l.* hastili. *lin.* 37. *l.* vtcunque. *p.* 173. *lin.* 12. *l.* Francico. *p.* 209. *li.* 27. *dele* quem dixerat. *p.* 232. *lin.* 8. *l.* ea lege. *p.* 234. *lin.* 25. *l.* Sic soluta. *p.* 240. *lin.* 35. *l.* nitrati. *lin.* 37. *l.* parte. *p.* 248. *in fin.* *l.* inuitis. *p.* 275. *lin.* 6. *l.* Tornacum. *p.* 286. *lin.* 31. *dele* ne. *p.* 287. *lin.* 9. *l.* Ticinum. *p.* 292. *lin.* 9. *l.* prælium. *p.* 308. *lin.* 25. *l.* Ticinum. *p.* 310. *lin.* 16. *l.* Sonfitem. *lin.* 38. *l.* subducit. *p.* 316. *lin.* 15. *l.* Francicus. *p.* 334. *lin.* 19. *l.* Dux Vrbinas. *p.* 342. *lin.* 39. *l.* Doriæ. *p.* 352. *lin.* 16. *l.* Mariam. *p.* 357. *lin.* 34. *l.* viribus. *p.* 378. *lin.* 14. *l.* angustijs. *p.* 391. *lin.* 1. *l.* atque. *p.* 407. *lin.* 34. *l.* Arlonio. *p.* 439. *lin.* 11. *l.* exeruit. *p.* 464. *lin.* 9. *l.* finem. *p.* 475. *lin.* 38. *l.* Regem incitabat. *p.* 492. *lin.* 25. *l.* prælium. *p.* 521. *lin.* 27. *l.* cædibus. *p.* 538. *lin.* 1. *l.* penes. *lin.* 28. *l.* Iis litteris. *p.* 539. *lin.* 36. *l.* Alcuini. *p.* 544. *lin.* 13. *l.* emersus. *p.* 552. *lin.* 29. *l.* susciperet.

